

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**16. YÜZYIL ŞAİRİ ZÂTÎ'NİN GAZELLERİNDE
HAYVANLAR**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sibel KÖSE

**Enstitü Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı
Enstitü Bilim Dalı : Eski Türk Edebiyatı**

Tez Danışmanı: Doç.Dr. Bayram Ali KAYA

HAZİRAN 2009

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**16. YÜZYIL ŞAİRİ ZÂTÎ'NİN GAZELLERİNDE
HAYVANLAR**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sibel KÖSE

**Enstitü Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı
Enstitü Bilim Dalı : Eski Türk Edebiyatı**

Bu tez 18 / 06 /2009 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

**Doç. Dr. Bayram Ali KAYA
Jüri Başkanı**

**Yrd. Doç. Dr. Hüseyin YORULMAZ
Jüri Üyesi**

**Doç. Dr. İsmail GÜLEÇ
Jüri Üyesi**

Kabul

Kabul

Kabul

Red

Red

Red

Düzeltilme

Düzeltilme

Düzeltilme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Sibel KÖSE

15/05/2009

ÖNSÖZ

Dîvân şiirinde hayvanların hangi benzetme ve durumlarda nasıl kullanıldığının ortaya konulması Klâsik Türk Şiirinin tüm yönleriyle anlaşılmasına önemli katkılar sağlayacaktır. Biz bu çalışmamızla Zâtî'nin gazellerinde geçen hayvanların hangileri olduğunu, bunların hangi benzetme, tahayyül ve tasavvurlarla kullanıldığını ortaya çıkarmayı, böylece bir yandan hayvanlarla ilgili beyitlerin daha iyi anlaşılmasına, bir yandan da kültür, dil ve edebiyatımızın çeşitli alanlarına katkıda bulunmayı hedefledik. Bu çalışmamızın çerçevesi, ilk iki cildi Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan tarafından (İstanbul 1967–70), üçüncüsü Mehmet Çavuşoğlu ve M. Ali Tanyeri (İstanbul, 1987) tarafından basılan ve sadece gazellerinin (1825 gazel) yer aldığı üç ciltlik Zâtî Dîvânı ile sınırlıdır.

Bu çalışmamızda her üç cildi birkaç kez taradıktan sonra doğrudan doğruya hayvanları temsil eden isim, sıfat vb. kelimeleri belirledik. Bunun akabinde hayvanların yer aldığı beyitleri önce kendi aralarında gruplandırarak ve esas aldığımız nüshadaki imlâyâ uymaya çalışarak yazıya geçirdik. Ardından genel olarak hayvanları sınıflama yoluna gittik ve kara hayvanları, deniz hayvanları, kuşlar, sürüngenler, böcekler ve bunlardan tamamen bağımsız olan mitolojik hayvanlar olmak üzere tasnifimizi tamamladık.

Bu çalışmamız, “Önsöz”, “Giriş”, Dokuz bölüm üzerine kurulmuş ana kısım, “Sonuç”, “Kaynaklar” “Tablolar” ve “İndeks”ten oluşmaktadır. Giriş bölümünde Zâtî'nin yaşamış olduğu dönem olan 16. yüzyılın siyasal, sosyal ve edebî görünüşü ile 16. yüzyıldaki şairlerin durumunu inceledik. Tezimizin birinci bölümünde önce Zâtî'nin hayatını, edebî şahsiyetini ve eserlerini ele aldık. İkinci bölümde hayvanlar hakkında genel bilgilere yer verdik. Üçüncü bölümde Dîvân Edebiyatı'nda hayvanların ne şekilde ele alındığı hakkında bilgi verdik. Dördüncü bölümde tezimizin asıl konusu olan Zâtî'nin gazellerinde kullanılan hayvanlardan ilk olarak kara hayvanlarına, özel isimle anılan hayvanlara ve her hayvanla ilgili olarak kullanılan benzetme, tahayyül ve tasavvurlara ayrı ayrı yer verdik. Beşinci bölümü deniz hayvanlarına, altıncı bölümü kuşlara, yedinci bölümü sürüngenlere, sekizinci bölümü ise kara ve uçabilen böcekler olmak üzere iki kategoride incelediğimiz böceklere ayırdık. Ardından en son bölüm olan mitolojik hayvanlara geçtik. Bu aşamadan sonra ise bu hayvanlarla ilgili tüm tasavvurların tespitini tamamladık ve bunları kendi içlerinde alfabetik olarak sıraladık.

Bölümleri incelerken konunun önemi, değeri, verebileceği mesajlar, edebî değerlendirmedeki nitelik ve sebepler rahat anlaşılabilir diye ilgili maddenin önce zoolojik özellikleri vb. temel bilgilerini; akabinde ise mitolojideki yerini, hakkında rivayet edilmiş efsaneleri, deyim ve atasözleri ile rüyâ tabirlerindeki yerini, eski tıpta, halk hekimliğinde veya günümüz tıbbında ne şekilde kullanıldıklarını, dinî yönden nasıl değerlendirildiklerini, faydalı-zararlı, helal-haram oluşlarını ve tasavvufta neyin remzi olarak kullanıldıklarını, son olarak da Dîvân Edebiyatı'nda nasıl algılandıklarını tespitte çalıştık.

Tasavvurlar kısmında ise Zâtî Dîvânı'ndan seçtiğimiz orijinal beyitler aracılığıyla dîvân şiirinde zikredilen hayvanların hangi özellikleriyle nasıl ele alındığını, şiire kazandırdığı mana zenginliklerini ve şaire sunduğu anlatım imkânlarını belirlemeye çalıştık. Bunu da en kapsayıcı anlamı veren “tasavvur” kelimesini kullanarak vermeyi uygun bulduk.

Dîvânda geçen hayvan isimlerini ve hayvanlarla ilgili unsurları verirken ele alınan beyitten sonra, beyitin geçtiği cildi, gazel numarasını ve gazeldeki beyit numarasını verdik. İlgili beyitler ile aktarılan bilgilerin yazımında Dîvândaki ve kaynaklardaki asıllarını esas aldık. Çalışmamıza son olarak, ilgili tasavvurlar bakımından kullandığımız veya orijinalliği bulunmadığı ya da mükerrer olduğu düşüncesiyle yer vermediğimiz ilgili tüm beyitlerin künyelerini içeren bir İndeks bölümü ekledik.

Çalışmamın her aşamasında yol gösteren, titiz bir çalışma yapmam hususunda bilgi ve tecrübelerini hiçbir zaman esirgemeyen değerli danışmanım Doç. Dr. Bayram Ali KAYA'ya, yardımlarından dolayı Doç. Dr. İsmail GÜLEÇ'e ve anlayışından ve desteklerinden dolayı eşim Kubilay KÖSE'ye teşekkür ederim.

Sibel KÖSE

Sakarya 2009

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	i
TABLolar	ii
ÖZET	iii
SUMMARY	iv
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: ZÂTÎ'NİN HAYATI, EDEBÎ ŞAHSİYETİ, ESERLERİ	6
1.1. Hayatı.....	6
1.2. Edebî Şahsiyeti.....	10
1.3. Eserleri.....	16
BÖLÜM 2: GENEL OLARAK HAYVANLAR	19
BÖLÜM 3: DÎVÂN EDEBİYATINDA HAYVANLAR	30
BÖLÜM 4: KARA HAYVANLARI	33
4.1. Genel Olarak Kara Hayvanları.....	33
4.2. Kara Hayvanları ve İlgili Tasavvurlar.....	35
4.2.1. Âhû (Ceylân, Gazal, Gazâle).....	35
4.2.1.1. Âhû ile İlgili Tasavvurlar.....	37
4.2.1.1.1. Âfet.....	37
4.2.1.1.2. Akıl.....	37
4.2.1.1.3. Av (Şikâr).....	38
4.2.1.1.4. Avcı (Sayyâd).....	38

4.2.1.1.5. Bakış-Göz.....	38
4.2.1.1.6. Gazel.....	39
4.2.1.1.7. Gönül.....	40
4.2.1.1.8. Hitâ.....	40
4.2.1.1.9. Nâfe, Misk.....	41
4.2.1.1.10. Muhtesip.....	42
4.2.1.1.11. Ok.....	43
4.2.1.1.12. Sevgili.....	43
4.2.1.1.13. Sihir, Sehâr.....	44
4.2.1.1.14. Zühd.....	44
4.2.2. Aslan (Şîr, Esed, Hayder, Gazanfer).....	45
4.2.2.1 Aslan ile İlgili Tasavvurlar.....	46
4.2.2.1.1. Âhû.....	46
4.2.2.1.2. Âşık.....	46
4.2.2.1.3. Âşk.....	47
4.2.2.1.4. Burç.....	47
4.2.2.1.5. Cevr.....	47
4.2.2.1.6. Gönül.....	48
4.2.2.1.7. Göz-Bakış.....	48
4.2.2.1.8. Hz. Ali.....	49
4.2.2.1.9. Köle.....	50
4.2.2.1.10. Mest.....	50
4.2.2.1.11. Paşa.....	51

4.2.2.1.12. Pençe.....	51
4.2.2.1.13. Sevgili.....	52
4.2.2.1.14. Süt.....	52
4.2.2.1.15. Zâtî.....	53
4.2.2.1.16. Zincir-Yele.....	53
4.2.3. At (Esb, Hayl).....	53
4.2.3.1 Atlara Verilen İsimler.....	62
4.2.3.1.1. Çâlâk.....	62
4.2.3.1.2. Ebreş.....	63
4.2.3.1.3. Feres.....	63
4.2.3.1.4. Gülgûn.....	64
4.2.3.1.5. Raş.....	65
4.2.3.1.6. Semend.....	66
4.2.3.1.7. Şebdîz.....	67
4.2.3.1.8. Torı (Doru).....	68
4.2.3.2. At ile İlgili Tasavvurlar.....	68
4.2.3.2.1. Aslan.....	68
4.2.3.2.2. Asker.....	69
4.2.3.2.3. At Ayağı.....	69
4.2.3.2.4. Alev, Ateş, Kıvılcım.....	70
4.2.3.2.5. Azrâîl-Cibrîl.....	71
4.2.3.2.6. Bâd.....	72
4.2.3.2.7. Beden.....	72

4.2.3.2.8. Behmen.....	73
4.2.3.2.9. Berk (Yıldırım).....	73
4.2.3.2.10. Bulut.....	74
4.2.3.2.11. Burak.....	74
4.2.3.2.12. Cefâ-Gam tozu.....	74
4.2.3.2.13. Cilve-Nâz.....	75
4.2.3.2.14. Dûd-ı Âh.....	75
4.2.3.2.15. Eşk (Gözyaşı).....	76
4.2.3.2.16. Felek-Yer-Gök.....	77
4.2.3.2.17. Garrâ.....	79
4.2.3.2.18. Gönül.....	79
4.2.3.2.19. Gül Yapağı.....	80
4.2.3.2.20. Güzellik.....	80
4.2.3.2.21. Hatt.....	81
4.2.3.2.22. İnân-Gem-Fitrak.....	81
4.2.3.2.23. Kılıç Duası.....	82
4.2.3.2.24. Kule.....	82
4.2.3.2.25. Madiyân (Kısrak).....	83
4.2.3.2.26. Müje.....	83
4.2.3.2.27. Nal.....	84
4.2.3.2.28. Nefes.....	86
4.2.3.2.29. Rakip.....	86
4.2.3.2.30. Revân.....	86

4.2.3.2.31. Satranç.....	87
4.2.3.2.32. Sıhhat	88
4.2.3.2.33. Şehsüvâr-Çâpük-süvâr.....	89
4.2.3.2.34. Tırnak (Sümm)-Tâk-ı Zeberced.....	89
4.2.3.2.35. Yanak.....	90
4.2.3.2.36. Yügrük.....	91
4.2.3.2.37. Zülf.....	91
4.2.4. Çakal (Şagal).....	91
4.2.5. Deve (Üştür, Nâka).....	92
4.2.5.1. Deve ile İlgili Tasavvurlar.....	94
4.2.5.1.1. Akıl.....	94
4.2.5.1.2. Ceres.....	94
4.2.5.1.3. Dağ.....	95
4.2.5.1.4. Dalga.....	96
4.2.5.1.5. Ser-mest.....	96
4.2.5.1.6. Sôfî.....	97
4.2.6. Domuz (Hinzîr, Hûk, Tonuz).....	97
4.2.6.1. Domuz ile İlgili Tasavvurlar.....	99
4.2.6.1.1. Meyve-Yemiş.....	99
4.2.6.1.2. Mürâyî.....	99
4.2.6.1.3. Rakip.....	99
4.2.7. Eşek (Hâr, Himâr, Merkep).....	102
4.2.7.1. Eşek ile İlgili Tasavvurlar.....	103

4.2.7.1.1. Adû.....	103
4.2.7.1.2. Âşık.....	104
4.2.7.1.3. Câhil.....	104
4.2.7.1.4. Göz.....	104
4.2.7.1.5. Korkuluk.....	105
4.2.7.1.6. Mesîhâ.....	105
4.2.7.1.7. Rakip.....	106
4.2.7.1.8. Sôfî.....	106
4.2.7.1.9. Yük.....	107
4.2.7.1.10. Zâhid.....	107
4.2.7.1.11. Zâtî.....	109
4.2.7.1.12. Zül-hımâr.....	109
4.2.8. Fare (Mûş).....	110
4.2.9. Fil (Pîl).....	111
4.2.9.1. Fil ile İlgili Tasavvurlar.....	113
4.2.9.1.1. Satranç.....	113
4.2.9.1.2. Taht-Âc.....	114
4.2.10. Kaplan (Peleng).....	115
4.2.10.1. Kaplan ile İlgili Tasavvurlar.....	116
4.2.10.1.1. Âfet.....	116
4.2.10.1.2. Akıl.....	116
4.2.10.1.3. Âşık.....	117
4.2.10.1.4. Âşk.....	117

4.2.10.1.5. Beden.....	117
4.2.10.1.6. Gam.....	118
4.2.10.1.7. Kale, Kûhsâr, Kule	118
4.2.10.1.8. Nizâmî.....	119
4.2.10.1.9. Sevgili.....	119
4.2.10.1.10. Zâtî.....	120
4.2.11. Karaca.....	120
4.2.12. Keçi (Nahcîr).....	120
4.2.13. Koç (Keşş).....	122
4.2.13.1. Koç ile İlgili Tasavvurlar.....	123
4.2.13.1.1. Burç.....	123
4.2.13.1.2. Can.....	123
4.2.13.1.3. Kaş.....	124
4.2.13.1.4. Kurbân.....	125
4.2.14. Koyun (Ganem, Gûsfend).....	125
4.2.14.1. Koyun ile İlgili Tasavvurlar.....	126
4.2.14.1.1. Âşık.....	126
4.2.14.1.2. Can.....	126
4.2.14.1.3. Göz.....	126
4.2.14.1.4. Habâb.....	127
4.2.14.1.5. Kasap.....	127
4.2.14.1.6. Kurbân.....	128
4.2.14.1.7. Rakip.....	128

4.2.14.1.8. Sevgili.....	129
4.2.15. Köpek (İt, Kelb, Seg).....	129
4.2.15.1. Köpek ile İlgili Tasavvurlar.....	132
4.2.15.1.1. Arkadaş-Beg.....	132
4.2.15.1.2. Asker.....	133
4.2.15.1.3. Âşık.....	133
4.2.15.1.4. Ayak İzi-Ülker.....	134
4.2.15.1.5. Bülbül.....	135
4.2.15.1.6. Câme-Cübbe-Şâl-Ferâce.....	135
4.2.15.1.7. Domuz.....	137
4.2.15.1.8. Gam-Gussa.....	137
4.2.15.1.9. Hasûd.....	138
4.2.15.1.10. Kemik.....	138
4.2.15.1.11. Müdde’i.....	140
4.2.15.1.12. Nefs.....	140
4.2.15.1.13. Rakip.....	141
4.2.15.1.14. Seg-bân.....	143
4.2.15.1.15. Seng.....	144
4.2.15.1.16. Sifâl.....	145
4.2.15.1.17. Uyuz.....	146
4.2.15.1.18. Yâr-ı kûy-Eşik-Kapı.....	146
4.2.15.1.19. Zâtî.....	149
4.2.16. Kurt (Gürk).....	150

4.2.16.1. Kurt ile İlgili Tasavvurlar.....	150
4.2.16.1.1. Gönül.....	150
4.2.16.1.2. Hz. Yûsuf.....	151
4.2.16.1.3. Kurd Bali.....	152
4.2.16.1.4. Rind-Vâiz.....	152
4.2.17. Kuzu (Hamel, Bere).....	153
4.2.17.1. Kuzu ile İlgili Tasavvurlar.....	153
4.2.17.1.1. Biryân.....	153
4.2.17.1.2. Burç.....	155
4.2.17.1.3. Gönül.....	156
4.2.17.1.4. Göz.....	156
4.2.17.1.5. Hatt.....	157
4.2.17.1.6. Kan-Efsûn.....	157
4.2.17.1.7. Kassâb.....	158
4.2.17.1.8. Sevgili.....	158
4.2.18. Öküz (Sevr).....	158
4.2.18.1. Öküz ile İlgili Tasavvurlar.....	159
4.2.18.1.1. Adû.....	159
4.2.18.1.2. Biryân.....	159
4.2.19. Pars (Bebr).....	160
4.2.20. Ruh [Gergedan veya Büyük Bir Kuş (Ankâ)].....	161
4.2.21. Sansar (Kakum).....	163
4.2.22. Sincap.....	163

4.2.23. Tavşan (Har-gûş).....	166
4.2.24. Tazı (Tâzî).....	167
4.2.25. Tilki (Rûbâh).....	168
4.3. Özel İsimle Anılan Kara Hayvanları.....	169
4.3.1. Burak.....	169
4.3.1.1. Burak ile İlgili Tasavvurlar.....	172
4.3.1.1.1. At.....	172
4.3.1.1.2. Berk.....	172
4.3.1.1.3. Felek.....	172
4.3.2. Düldül.....	173
4.3.2.1. Düldül ile İlgili Tasavvurlar.....	173
4.3.2.1.1. Güzellik.....	173
4.3.2.1.2. Hz. Ali.....	174
4.3.2.1.3. Naz-Kanber.....	175
BÖLÜM 5: DENİZ HAYVANLARI.....	176
5.1. Genel Olarak Deniz Hayvanları.....	176
5.2. Deniz Hayvanları ve İlgili Tasavvurlar.....	176
5.2.1. Balık (Mâhî, Nûn, Semek, Simâk).....	176
5.2.1.1. Balık ile İlgili Tasavvurlar.....	179
5.2.1.1.1. Âşık.....	179
5.2.1.1.2. Bahr-i Aden.....	179
5.2.1.1.3. Dert-Âh.....	180
5.2.1.1.4. Dil (Zebân).....	181

5.2.1.1.5. Göz.....	181
5.2.1.1.6. Kaş.....	183
5.2.1.1.7. Pul-Cevşen.....	184
5.2.1.1.8. Vücut.....	185
5.2.1.1.9. Yûnûs- Zünnûn.....	185
5.2.2. Mercân.....	188
5.2.2.1. Mercân ile İlgili Tasavvurlar.....	189
5.2.2.1.1. Göz.....	189
5.2.2.1.2. Dudak.....	189
5.2.2.1.3. Gözyaşı.....	191
5.2.2.1.4. El-Pençe.....	191
5.2.2.1.5. Kan.....	192
5.2.2.1.6. Kirpik.....	192
5.2.2.1.7. Tas.....	193
5.2.3. SadeF.....	193
5.2.3.1. SadeF ile İlgili Tasavvurlar.....	194
5.2.3.1.1. Ağız.....	194
5.2.3.1.2. Aşk Yolu.....	195
5.2.3.1.3. Baş.....	196
5.2.3.1.4. Dünya.....	196
5.2.3.1.5. Göz.....	196
5.2.3.1.6. İnci.....	197
5.2.3.1.7. Kulak.....	197

5.2.4. Yengeç.....	197
BÖLÜM 6: KUŞLAR.....	200
6.1. Genel Olarak Kuşlar.....	200
6.2. Kuş ile İlgili Tasavvurlar.....	204
6.2.1. Kuş (Murg), Mugannî, Ferîd.....	204
6.2.1.1. Akıl.....	206
6.2.1.2. Âşiyân.....	207
6.2.1.3. Av.....	208
6.2.1.4. Belâ.....	208
6.2.1.5. Budak.....	209
6.2.1.6. Câfer-i Tayyâr.....	209
6.2.1.7. Cân.....	210
6.2.1.8. Ecel.....	210
6.2.1.9. Gönül (Kalp).....	211
6.2.1.10. Güneş.....	212
6.2.1.11. Hayâl.....	213
6.2.1.12. Kafes.....	213
6.2.1.13. Kebâb.....	213
6.2.1.14. Kelime.....	214
6.2.1.15. Kudsî.....	214
6.2.1.16. Kuşdili.....	215
6.2.1.17. Mantıku't-Tayr-Attâr.....	216
6.2.1.18. Mecnûn-Leylî.....	218

6.2.1.19. Mektup (Nâme).....	219
6.2.1.20. Nağme.....	219
6.2.1.21. Nazar.....	220
6.2.1.22. Ok.....	220
6.2.1.23. Rakip.....	221
6.2.1.24. Rûh.....	221
6.2.1.25. Safâ.....	221
6.2.1.26. Sôfî.....	223
6.2.1.27. Süleymân.....	224
6.2.1.28. Tarâvet.....	225
6.2.1.29. Tuzak.....	225
6.2.1.30. Zâhid.....	225
6.3. Kuş Türleri ve İlgili Tasavvurlar.....	226
6.3.1. Akbaba (Nesr, Kerkes).....	226
6.3.2. Baykuş (Bûm).....	228
6.3.3. Bülbül (Anâdil, Andelib, Belâbil, Hezâr, Hezârân).....	230
6.3.3.1. Bülbül ile İlgili Tasavvurlar.....	235
6.3.3.1.1. Âh.....	235
6.3.3.1.2. Ârif.....	237
6.3.3.1.3. Ases.....	237
6.3.3.1.4. Âşık.....	238
6.3.3.1.5. Bâlî.....	239
6.3.3.1.6. Bülbüle-Sürâhi-Gulgul.....	240

6.3.3.1.7. Bülbül Yuvası.....	241
6.3.3.1.8. Cn.....	241
6.3.3.1.9. Cuma Günü.....	242
6.3.3.1.10. Feryt, Fign.....	242
6.3.3.1.11. Gazel-hn.....	245
6.3.3.1.12. Gönül.....	245
6.3.3.1.13. G, Gy, Gyende.....	246
6.3.3.1.14. Gl-Gonca.....	246
6.3.3.1.15. Gle Renk ve Parlaklık Vermesi.....	249
6.3.3.1.16. Glistn-Sa'd-i Őirz.....	250
6.3.3.1.17. Güneş.....	251
6.3.3.1.18. Hallc.....	252
6.3.3.1.19. Hezr-Bin.....	254
6.3.3.1.20. Hz. Muhammed.....	255
6.3.3.1.21. Kafes.....	258
6.3.3.1.22. Kan.....	259
6.3.3.1.23. Kebb.....	260
6.3.3.1.24. Kelm (Hz. Ms).....	260
6.3.3.1.25. Kurban.....	262
6.3.3.1.26. Ll (HmŐ, Dilsiz).....	262
6.3.3.1.27. Memi.....	263
6.3.3.1.28. Mest.....	265
6.3.3.1.29. Mukallid.....	266

6.3.3.1.30. Mutrip.....	266
6.3.3.1.31. Müezzîn.....	267
6.3.3.1.32. Nây-zen.....	267
6.3.3.1.33. Nedîm.....	268
6.3.3.1.34. Nemed-pûş (Dervîş).....	269
6.3.3.1.35. Okuyucu-Seyirci.....	269
6.3.3.1.36. Sevgili.....	269
6.3.3.1.37. Şiiri.....	270
6.3.3.1.38. Şitâ-Bahar.....	271
6.3.3.1.39. Şûrîde.....	271
6.3.3.1.40. Tercüman.....	272
6.3.3.1.41. Tövbekâr.....	272
6.3.3.1.42. Tûtî.....	273
6.3.3.1.43. Üstâd.....	273
6.3.3.1.44. Vâmık-Azrâ.....	274
6.3.3.1.45. Zâtî.....	275
6.3.3.1.46. Zebân-Dil.....	275
6.3.3.1.47. Zikir.....	276
6.3.4. Doğan (Bâz, Şâh-bâz, Şeh-bâz, Togan,)	276
6.3.4.1. Doğan ile İlgili Tasavvurlar.....	278
6.3.4.1.1. Ârif.....	278
6.3.4.1.2. Âşık.....	278
6.3.4.1.3. Aşk.....	278

6.3.4.1.4. Av.....	280
6.3.4.1.5. Bâz-dâr.....	280
6.3.4.1.6. Ben (Hâl).....	281
6.3.4.1.7. Çeng.....	282
6.3.4.1.8. Dâvûd.....	283
6.3.4.1.9. Dilber-Dilrübâ.....	284
6.3.4.1.10. Ecel.....	284
6.3.4.1.11. Gönül.....	285
6.3.4.1.12. Göz.....	286
6.3.4.1.13. Hümâ.....	286
6.3.4.1.14. Mektup.....	287
6.3.4.1.15. Muhabbet.....	287
6.3.4.1.16. Ok.....	287
6.3.4.1.17. Padişah-Şeyh.....	288
6.3.4.1.18. Saç.....	288
6.3.4.1.19. Sevgili.....	289
6.3.4.1.20. Tuzak (Dâm).....	290
6.3.5. Güvercin (Kebûter, Hamâm).....	290
6.3.5.1. Güvercin ile İlgili Tasavvurlar.....	292
6.3.5.1.1. Âşık.....	292
6.3.5.1.2. Duhân.....	293
6.3.5.1.3. Felek-Fezâ-Gök.....	293
6.3.5.1.4. Gönül.....	294

6.3.5.1.5. Hâce.....	294
6.3.5.1.6. Halhal.....	295
6.3.5.1.7. Kâ'be.....	295
6.3.5.1.8. Kebâb.....	296
6.3.5.1.9. Kebûter-bâz.....	296
6.3.5.1.10. Ku ku.....	297
6.3.5.1.11. Mektup.....	297
6.3.5.1.12. Uçuş Şekli.....	298
6.3.5.1.13. Yâsemin.....	299
6.3.5.1.14. Zâtî.....	299
6.3.6. Horoz (Hôrôs, Dîk).....	300
6.3.6.1. Horoz ile İlgili Tasavvurlar.....	301
6.3.6.1.1. Arş.....	301
6.3.6.1.2. Âşık.....	302
6.3.6.1.3. Feryat.....	303
6.3.6.1.4. İbik-Balta-Tâc.....	303
6.3.6.1.5. Kebâb.....	304
6.3.7. Hüdhd.....	304
6.3.7.1. Hüdhd ile İlgili Tasavvurlar.....	306
6.3.7.1.1. Gönül.....	306
6.3.7.1.2. Ferhâd.....	307
6.3.8. Karga (Gurâb, Zâg).....	307
6.3.8.1. Karga ile İlgili Tasavvurlar.....	309

6.3.8.1.1. Dûd-ı âh.....	309
6.3.8.1.2. Gam.....	310
6.3.8.1.3. Gölge.....	310
6.3.8.1.4. Hatt.....	310
6.3.8.1.5. Rakip.....	312
6.3.8.1.5. Yanlış Haber.....	313
6.3.9. Kaz (Bât).....	313
6.3.10. Keklik (Kebk).....	315
6.3.10.1. Keklik ile İlgili Tasavvurlar.....	317
6.3.10.1.1. Av.....	317
6.3.10.1.2. Can-Gönül.....	317
6.3.10.1.3. Cennet.....	318
6.3.10.1.4. Ötüşü.....	318
6.3.10.1.5. Sabır.....	319
6.3.10.1.6. Yürüyüşü.....	319
6.3.11. Kumru (Kumrî).....	320
6.3.12. Kuzgun (Zegân).....	321
6.3.13. Leylek.....	323
6.3.14. Papağan (Tûtî).....	324
6.3.14.1. Papağan ile İlgili Tasavvurlar.....	325
6.3.14.1.1. Âşık.....	325
6.3.14.1.2. Âyîne.....	326
6.3.14.1.3. Cân.....	327

6.3.14.1.4. Çenesiz.....	328
6.3.14.1.5. Çeng.....	328
6.3.14.1.6. Dil (Zebân).....	328
6.3.14.1.7. Duacı.....	329
6.3.14.1.8. Dudak.....	329
6.3.14.1.9. Gönül.....	329
6.3.14.1.10. Hâfız.....	330
6.3.14.1.11. Hatt.....	330
6.3.14.1.12. Hindistan (Hindûstân)-Şekeristân.....	330
6.3.14.1.13. Kafes-Pencere.....	331
6.3.14.1.14. Konuşması.....	332
6.3.14.1.15. Mekes.....	333
6.3.14.1.16. Ruh.....	333
6.3.14.1.17. Sevgili.....	333
6.3.14.1.18. Şâir-Şiir.....	334
6.3.14.1.19. Şeker-Kand-Zehir.....	353
6.3.14.1.20. Tab'.....	336
6.3.14.1.21. Tâvûs.....	336
6.3.14.1.22. Yasemin.....	336
6.3.14.1.23. Zâtî.....	337
6.3.14.1.24. Zikir.....	337
6.3.15. Saka (Sakâ).....	337
6.3.16. Serçe (Çetük, Çetûk, Güncişk, Usfûr)	338

6.3.17. Sığircık.....	340
6.3.18. Sülün (Tezerv).....	341
6.3.19. Şâhin.....	343
6.3.19.1. Şâhin ile İlgili Tasavvurlar.....	344
6.3.19.1.1. Cefâ.....	344
6.3.19.1.2. Göz-Kirpik.....	344
6.3.19.1.3. Hâl (Ben).....	345
6.3.19.1.4. Zülf.....	345
6.3.20. Tavuk (Mâkiyân)-Civciv.....	346
6.3.21. Tavus (Tâvûs).....	348
6.3.21.1. Tavus ile İlgili Tasavvurlar.....	350
6.3.21.1.1. Arş Horozu.....	350
6.3.21.1.2. Âşık.....	351
6.3.21.1.3. Cebrâil.....	351
6.3.21.1.4. Gezinişi, Yürürüşü.....	352
6.3.21.1.5. Gül.....	352
6.3.21.1.6. Güneş.....	353
6.3.21.1.7. Papağan (Tûtî).....	353
6.3.21.1.8. Yara.....	354
6.3.22. Turaç (Dürrâc).....	354
6.3.23. Turna (Küleng).....	355
6.3.24. Yarasa (Şeb-gîr).....	356
6.3.24.1. Yarasa ile İlgili Tasavvurlar.....	358

6.3.24.1.1. Âh.....	358
6.3.24.1.2. Nâle.....	359
6.3.24.1.3. Kandil.....	359
BÖLÜM 7: SÜRÜNGENLER.....	360
7.1. Genel Olarak Sürüngenler.....	360
7.2. Sürüngenler ve İlgili Tasavvurlar.....	360
7.2.1. Kaplumbağa (Keşef).....	360
7.2.1.1. Kaplumbağa ile İlgili Tasavvurlar.....	362
7.2.1.1.1. Bakışının Ölüyü Diriltmesi.....	362
7.2.1.1.2. Sofu.....	363
7.2.1.1.3. Şeyh.....	364
7.2.1.1.4. Zâhid.....	364
7.2.2. Timsah (Neheng).....	365
7.2.3. Yılan (Mâr, Ef'î, Su'bân).....	366
7.2.3.1. Yılan ile İlgili Tasavvurlar.....	369
7.2.3.1.1. Âh.....	369
7.2.3.1.2. Asâ.....	370
7.2.3.1.3. Âşık.....	370
7.2.3.1.4. Aşk.....	370
7.2.3.1.5. Beden.....	370
7.2.3.1.6. Dahhâk.....	371
7.2.3.1.7. Damar (Reg).....	371
7.2.3.1.8. Duman.....	372

7.2.3.1.9. Felek.....	372
7.2.3.1.10. Gam.....	372
7.2.3.1.11. Hatt-Hızr.....	373
7.2.3.1.12. Hazine.....	374
7.2.3.1.13. Kemer.....	376
7.2.3.1.14. Mû-Turre.....	377
7.2.3.1.15. Mûsâ-Asâ.....	378
7.2.3.1.16. Ok.....	379
7.2.3.1.17. Rakip.....	379
7.2.3.1.18. Sahhâr-Şiir.....	380
7.2.3.1.19. Sevgili.....	380
7.2.3.1.20. Tiryâk-Zehir.....	381
7.2.3.1.21. Yara.....	383
7.2.3.1.22. Yürüyüşü.....	383
7.2.3.1.23. Zülf.....	383
BÖLÜM 8: BÖCEKLER.....	387
8.1. Genel Olarak Böcekler.....	387
8.2. Kara Böcekleri ve İlgili Tasavvurlar.....	388
8.2.1. Akrep.....	388
8.2.1. Akrep ile İlgili Tasavvurlar.....	390
8.2.1.1. Burç.....	390
8.2.1.2. Burka.....	391
8.2.1.3. Rakip.....	391

8.2.1.4. Zülf.....	392
8.2.2. Çekirge (Cerâd, Melâh).....	392
8.2.3. Karınca (Mûr).....	393
8.2.3.1. Karınca ile İlgili Tasavurlar.....	394
8.2.3.1.1. Âsaf.....	394
8.2.3.1.2. Âşık.....	395
8.2.3.1.3. Cân (Cinler) Kavmi.....	395
8.2.3.1.4. Ehrimen.....	396
8.2.3.1.5. Hâtem.....	396
8.2.3.1.6. Hatt.....	397
8.2.3.1.7. Ok.....	400
8.2.3.1.8. Rakip.....	400
8.2.3.1.9. Süleymân.....	400
8.2.3.1.10. Ten.....	402
8.2.3.1.11. Zâtî.....	402
8.2.4. Kurt (Dûd, Kirm).....	403
8.2.4.1. Kurt ile İlgili Tasavurlar.....	403
8.2.4.1.1. Diş.....	403
8.2.4.1.2. Hatt.....	404
8.2.4.1.3. Karavaş.....	404
8.2.4.1.4. Kaş-Peykân-Hz. Eyüp.....	404
8.2.4.1.5. Nar Tanesi.....	405
8.2.4.1.6. Köknar İçi.....	405

8.2.4.1.7. Yara.....	406
8.2.5. Örümcek (Ankebût).....	406
8.3. Uçabilen Böcekler ve İlgili Tasavvurlar.....	408
8.3.1. Arı (Nahl, Zenbûr, Zünbûr)	408
8.3.1.1. Arı ile İlgili Tasavvurlar.....	409
8.3.1.1.1. Ağız.....	409
8.3.1.1.2. Alî Bâlî.....	409
8.3.1.1.3. Âşık.....	410
8.3.1.1.4. Bal.....	410
8.3.1.1.5. Diş.....	411
8.3.1.1.6. Hamza Bâlî.....	411
8.3.1.1.7. Kovan (Hâne-i zenbûr).....	412
8.3.1.1.8. Kirpik.....	413
8.3.1.1.9. Sevdâ.....	413
8.3.1.1.10. Sevgili.....	413
8.3.2. Ateşböceği (Şeb-tâb).....	414
8.3.3. Pervâne.....	414
8.3.3.1. Pervâne ile İlgili Tasavvurlar.....	416
8.3.3.1.1. Âşık.....	416
8.3.3.1.2. Âteş.....	416
8.3.3.1.3. Ben (Hâl).....	417
8.3.3.1.4. Bülbül.....	418
8.3.3.1.5. Dokuz Felek.....	418

8.3.3.1.6. Gönül.....	419
8.3.3.1.7. Mûm (Şem‘, Şem‘-i Kâfûrî).....	419
8.3.3.1.8. Sabır.....	421
8.3.3.1.9. Sipîhr (Gökyüzü).....	421
8.3.3.1.10. Şem ü Pervâne.....	421
8.3.3.1.11. Ūd.....	422
8.3.4. Sinek (Mekeş, Meges, Zübâb).....	422
8.3.4.1. Sinek ile İlgili Tasavvurlar.....	423
8.3.4.1.1. Âşığın Bedeni.....	423
8.3.4.1.2. Âşık.....	424
8.3.4.1.3. Ben (Hâl).....	424
8.3.4.1.4. Doğan.....	424
8.3.4.1.5. Dudak.....	425
8.3.4.1.6. Gam.....	425
8.3.4.1.7. Gönül.....	425
8.3.4.1.8. Gözbebeği.....	426
8.3.4.1.9. İğne-Kırâbe.....	426
8.3.4.1.10. Papağan (Tûtî).....	427
8.3.4.1.11. Saz.....	427
8.3.4.1.12. Sîmurg-Ankâ.....	427
8.3.4.1.13. Sôfî.....	428
8.3.4.1.14. Şeker-Bal.....	428
8.3.4.1.15. Zâtî.....	429

BÖLÜM 9: MİTOLOJİK HAYVANLAR	430
9.1. Ankâ.....	432
9.1.1. Ankâ ile İlgili Tasavvurlar.....	436
9.1.1.1. Âşık.....	436
9.1.1.2. Kâf.....	436
9.1.1.3. Şiir.....	437
9.1.1.4. Yokluk (‘Adem, Ma‘dûmiyyet).....	437
9.2. Ejderhâ (Ejder, Ejdehâ).....	437
9.2.1. Ejderhâ ile İlgili Tasavvurlar.....	440
9.2.1.1. Âh-Âteş.....	440
9.2.1.2. Aşk.....	441
9.2.1.3. Ay.....	441
9.2.1.4. Bayrak.....	442
9.2.1.5. Dağ.....	443
9.2.1.6. Dahhâk.....	443
9.2.1.7. Dert.....	444
9.2.1.8. Diş.....	444
9.2.1.9. Göğe Çekilmesi.....	444
9.2.1.10. Gözcü.....	445
9.2.1.11. Güneş.....	445
9.2.1.12. Hatt-Hızr.....	445
9.2.1.13. Hazine.....	446

9.2.1.14. Kalem.....	447
9.2.1.15. Kış.....	447
9.2.1.16. Menekşe.....	448
9.2.1.17. Mûsâ-Asâ.....	448
9.2.1.18. Rakip.....	449
9.2.1.19. Tılsım.....	449
9.2.1.20. Tiryâk-Zehir.....	450
9.2.1.21. Zülf.....	451
9.3. Hümâ.....	452
9.3.1. Hümâ ile İlgili Tasavvurlar.....	455
9.3.1.1. Aşk.....	455
9.3.1.2. Devlet.....	455
9.3.1.3. Eşik.....	456
9.3.1.4. Hümâyûn.....	456
9.3.1.5. Hz. Muhammed.....	457
9.3.1.6. Kemik.....	458
9.3.1.7. Mektup.....	458
9.3.1.8. Ömür.....	459
9.3.1.9. Peyker.....	459
9.3.1.10. Sâye.....	460
9.3.1.11. Şiir.....	461
9.3.1.12. Yakalanamaması.....	461
9.3.1.13. Yere İnmemesi.....	461

9.3.1.14. Yüksekten Uçuşu.....	462
9.3.1.15. Zülf.....	463
9.4. Mûsikâr-Kaknûs.....	463
9.4.1. Mûsikâr ile İlgili Tasavvurlar.....	465
9.4.1.1. Âşık	465
9.4.1.2. Ateş.....	466
9.4.1.3. Bezm-gâh.....	467
9.4.1.4. Mûsikî.....	467
9.4.1.5. Şiir.....	468
9.5. Semender.....	469
9.5.1. Semender ile İlgili Tasavvurlar.....	471
9.5.1.1. Ateş.....	471
9.5.1.2. Cebrâil.....	472
9.5.1.3. Cehennem.....	473
9.5.1.4. Gönül.....	473
9.5.1.5. Kanat.....	473
9.5.1.6. Şiiri.....	474
9.6. Sîmurg.....	475
9.6.1. Sîmurg ile İlgili Tasavvurlar.....	478
9.6.1.1. Kaf.....	478
9.6.1.2. Sinek.....	478
SONUÇ	480
KAYNAKLAR	483

TABLÖLÄR.....	505
İNDEKS.....	508
ÖZGEÇMİŞ.....	514

KISALTMALAR

bkz.	: bakınız
bs.	: basım yılı
BL	: Büyük Larousse
C	: Cilt
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DTDEA	: Dergâh Türk Dili Ve Edebiyatı Ansiklopedisi
Dzl.	: Düzenleyen
G	: Gazel
H.	: Hicrî
Haz.	: Hazırlayan
İA	: İslam Ansiklopedisi
İSAM	: İslâm Araştırmaları Merkezi
M.	: Milâdî
MEBİA	: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
M.Ü.İ.F.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
S.Ü.	: Selçuk Üniversitesi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
U.Ü.	: Uludağ Üniversitesi

YKY : Yapı Kredi Yayınları

TABLolar	505
Tablo 1: Kara Hayvanları.....	505
Tablo 2: Deniz Hayvanları.....	505
Tablo 3: Kuşlar.....	506
Tablo 4: Sürüngenler.....	506
Tablo 5: Böcekler.....	507
Tablo 6: Mitolojik Hayvanlar.....	507

Tezin Başlığı: 16. Yüzyıl Şairi Zâtî'nin Gazellerinde Hayvanlar

Tezin Yazarı: Sibel KÖSE

Danışman: Doç. Dr. Bayram Ali KAYA

Kabul Tarihi: 18./06/2009

Sayfa Sayısı: XXXIII (ön kısım) + 514 (tez)+ 3

Anabilimdalı: Türk Dili ve Edebiyatı **Bilimdalı:** Eski Türk Edebiyatı

Klâsik Türk Edebiyatı ortaya koyduğu eserleri ile kültür tarihimizin önemli bir bölümünü meydana getirmektedir. Bu eserlerin incelenmesi edebiyat ve kültürümüz açısından yapılması önem taşıyan bir çalışmadır. Klâsik Türk Şiiri mazmun, motif, imaj ve sembollerin sıklıkla kullanıldığı; çok zengin kaynaklardan beslenen bir şiiirdir. Tezin amacı, Zâtî'nin gazellerindeki hayvanların tespiti ve kullanım özelliklerini incelemeye yöneliktir. Bu çalışmada, çeşitli kaynaklara dayalı olarak hayvanlar tanıtılmıştır. Daha sonra örnek beyitler aracılığıyla zikredilen hayvanların hangi özellikleriyle nasıl ele alındığı, şiiire kazandırdığı anlam ve ifade zenginlikleri ile şaire sunduğu anlatım imkânları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Zâtî, Hayvanlar, Kara Hayvanları, Deniz Hayvanları, Kuşlar, Böcekler, Sürüngenler, Mitolojik Hayvanlar.

Title of the Thesis: Animals Of Poet Zâtî's Gazelles In The 16. Century	
Author: Sibel KÖSE	Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Bayram Ali KAYA
Date: 18/06/2009 +3	Nu. of pages: XXXIII (pre text) + 514 (main body)
Department: Turkish Language and Literature Literature	Subfield: Classical Turkish
<p>Works in the Classical Turkish Literature consists of an important part of our cultural history, examining of these Works is important. Because it adds great value to our literature and culture. Classical Turkish Poetry has frequently used mazmun (a specific word which has special meaning) motifs, images and symbols and is fed with very rich sources. The aim of this study is to determine the animals and to examine their features of usage in Gazelles of Zâtî. In this study, the animals are introduced by various sources. Then by the help of couplets of examples, we will determine the animals which are used in Gazelles of Zâtî, with which features and how they are used, and we will try to show how these animals give the richness of meaning and expression and possibility of way of speaking to Gazelles of Zâtî.</p>	
Keywords: Zâtî, Animals, Land Animals, Sea Animals, Birds, Insects, Reptiles, Mithological Animals.	

GİRİŞ

XV. yüzyılda hem siyasî hem de kültürel bakımdan gelişen Osmanlı Devleti, XVI. yüzyılda birkaçı bütün Türk tarihi içinde çok güçlü devlet adamları olarak tanınan muktedit padişahların yönetiminde büyüme ve gelişmesini sürdürerek dünyanın en büyük devletlerinden biri haline gelmiştir. Bu yüzyılda Osmanlı tahtında II. Bayezid (1481–1512), Yavuz Sultan Selim (1512–1520), Kanun Sultan Süleyman (1520–1566), Sultan II. Selim (1566–1574), Sultan III. Murad (1574–1595) ve Sultan III. Mehmed (1595–1603) bulunmuştur. Bu yüzyılda, özellikle Kanunî devri, Osmanlı Devleti'nin her bakımdan altın çağıdır. Bu yüzyılda askerî, mimarî ve kültürel alanda büyük gelişmeler yaşanmış, halkın kültür ve refah seviyesi yükselmiştir (İsen ve diğ. 2005: 88).

Kanunî Sultan Süleyman, II. Selim, III. Murad ve bunlardan önce Yavuz Sultan Selim gibi cihangir padişahlar idaresinde devlet, kuzeybatıda Viyana'ya, doğuda Acem içlerine, kuzeyde Rus steplerine, güneydoğuda Hint Okyanusu'na kadar gelişmiş ve genişlemiştir. Akdeniz bir Türk gölü haline gelmiştir (Ak ve Akkaya, 1993:1). Devletin gücü o dereceye gelmiştir ki, Avrupa devletlerinin çoğu bu kuvveti kabul etmişler, elçiler göndererek yardım taleplerinde bulunmuşlardır. Bu devirde padişah ve devlet adamlarının üstün disiplin ve yönetim anlayışlarıyla ordu ve donanma en kuvvetli devrini yaşamış, ilimde yükselmiş, adalet mekanizması son derece ciddi ve düzenli çalışmış, her zaman olduğu gibi bu devirde de ırk ve din ayrıcalığı yapılmadan her vatandaşa eşit şekilde muamele edilmiştir. Yine bu dönemde Türk sanayiinde büyük gelişmeler kaydedilmiş, ordunun bütün ihtiyaçları kendi tezgâhlarımızdan karşılanmıştır. İstanbul, dünyada en büyük ticaret merkezi olduğunu kabul ettirmiş, bütün kervanların uğrak yeri olmuştur. İstanbul sadece ticarete değil, aynı zamanda ilim ve sanatın da merkezi olmuştur. En büyük sanatçılar, âlimler ve şairler burada toplanmış, saray ve erkânının da desteğiyle dünyanın dikkati bu şehre ve imparatorluğa çekilmiştir. Büyüklüğün sırlarını arayan devletler, bu asırda seyahat maksadıyla Osmanlı ülkesine insanlar göndermişler, bunlar devlet ve işleyiş şekilleri ile ilgili bilgileri kendi hükümdarlarına sunmuşlardır (Ak ve Akkaya, 1993: 2). Süleymaniye, Şehzade Cami'i gibi büyük mabetler ve çeşme, sebil, kervansaray, saray, çarşı gibi unutulmaz eserler hep bu devirde inşa edilmiştir. Edirne, Bursa, Manisa gibi

şehirlerimiz bu yüzyılda mimari yönden büyük şaheserlerle donatılmıştır (Ak ve Akkaya, 1993: 2).

Bu yüzyılda Yavuz Sultan Selim padişahın bir Dîvân oluşturmaya da güzel Türkçe şiirleri ve Farsça Dîvânı mevcuttur. Kanuni Sultan Süleyman Osmanlı padişahları içinde en uzun süre tahtta kalandır. İmparatorluk en parlak devrini onun zamanında yaşamıştır. Aynı zamanda güçlü bir şair olan sultanın mahlası “Mubibbî” olup, Farsça şiirleri ve Türkçe Dîvânı mevcuttur. “Selimî” mahlasıyla şiirler yazan II. Selim’in Türkçe Dîvânı vardır. III. Murad, “Murâdî” mahlasıyla oldukça güzel şiirler yazmıştır. Türkçe, Arapça ve Farsça Dîvânı mevcuttur. III. Mehmed’in de “Adlî” mahlasıyla oldukça güzel şiirleri vardır (Ak ve Akkaya, 1993: 3–6).

XVI. asır, Osmanlı İmparatorluğunun en geniş topraklara sahip olduğu ve dünyanın en kuvvetli devleti olduğunu gösterdiği devirdir. Bu siyasi gelişmeye paralel olarak edebiyatın da gelişmesi hızlanmıştır. Daha önce Necâtî, Şeyhî, Ahmedî ve Ahmed Paşa gibi şairlerce temeli atılan Dîvân Edebiyatı her yönüyle gelişmeye hazır durumdadır. Saray, konak ve medrese çevrelerinde toplanan şairler Dîvân şiirinin kuvvetlenmesi yolunda büyük gayret göstermişlerdir. Şairler, başka milletlerin şairlerini değil, Fuzûlî, Bâkî, Necâtî gibi kendi üstatlarını örnek almaya başlamışlardır. (Ak ve Akkaya, 1993:7).

XVI. asır, Anadolu ve Rumeli’de Türk şiirinin en büyük inkişâfını gösterdiği, muhtelif nazım nev’ilerinde büyük üstatlar yetiştirdiği bir devirdir. Yalnız İstanbul’da değil, Bağdat, Diyarbakır, Konya, Bursa, Edirne, Yenice-Vardar, Üsküp, Kefe gibi imparatorluğun muhtelif şehirlerinde, bâriz bir fikir ve sanat faaliyeti vardı. Fakat en büyük ve en canlı merkez, İstanbul’du. Mimar Sinan gibi büyük bir sanat dehasını, İbn-i Kemâl, Ebussu’ûd, Kınalızâde gibi âlimleri yetiştiren bu devir, şiirde de Zâtî, Rahmî, Hayâlî, Yahyâ gibi kudretli şâirleri ve bilhassa büyük sanatkâr Bâkî’yi, imparatorluğun şark hudutlarında da -sanatının birçok unsurlarını Azeri lehçesi edebiyatından alan- dahi şair Fuzûlî’yi yetiştirmiştir (Köprülü, 2006: 125).

XVI. asır Türk kültürü ve medeniyeti ve buna paralel olarak Türk sanatı ve edebiyatının hızla gelişerek mükemmeli yakaladığı bir dönemdir. Bütün Türk dünyasında sanatın devlet prestiji bakımından arz ettiği önem sebebiyle sanatçılar, savaşların en önemli ganimetleri arasında sayılmaktaydı. Bundan dolayı zafer elde

eden bir sultan hemen o ülkede ne kadar büyük sanatkâr varsa kendi başkentine götürmekteydi. Nitekim Yavuz Sultan Selim Çaldıran Zaferi'nden sonra bin kadar ilim ve sanat erbabını Tebriz'den İstanbul'a naklettirmiştir (Şentürk ve Kartal, 2006: 265).

XVI. yüzyılda gerek nesir gerekse nazım sahasında oldukça eser verilmiştir. Nazımda, Dîvânlar başta olmak üzere, mesneviler, tıp eserleri, tasavvufi eserler, kırk hadisler, hilyeler, makteller, hamseler yazılmıştır. Nesirde ise tezkireler, biyografik eserler, letâifler, tasavvuf ve tarikatlardan bahseden eserler, menakıpnameler, tarihler, şerhler, devlet idaresi ve genel ahlâkla ilgili eserlerle İran ve Arap edebiyatından çevrilen eserlere rastlamak mümkündür. Ayrıca bu yüzyılda nazire mecmuaları da gün yüzüne çıkmamış şair ve eserleri hakkında oldukça aydınlatıcı olmuştur (Serdaroğlu, 2006: 35). Türk Edebiyatında XV. asırdaki Ali Şir Nevâ'î'nin tezkiresiyle kapısı aralanmış olan tezkirecilik sahasında da Latîfî, Hasan Çelebi, Âşık Çelebi, Sehî Bey, Gelibolulu Ali gibi üstatlar, şairlerin sadece hayat hikâyelerini ve eserlerini anlatmakla kalmayıp, şairlerin sanat telakkileri hakkında da bize değerli bilgiler vererek büyük bir hizmette bulunmuşlardır. Bu devirdeki tezkirecilik meselesini diğer devirlerden daha hassas düşünmek ve değerlendirmek gerekir. Zira Osmanlı edebiyatı diyebileceğimiz çerçeve içinde bu türün başlangıcı bu devirdir. Bunun yanında XVI. asra ışık tutan bir diğer fener de tarihçiliktir. Bu devir tarihçileri bizzat vakaların içinde yoğrulmuştur. Hoca Sadettin Efendi, Selanikî, Ali ve İbrahim Peçevî gibi yerine göre kılıcını kapıp, serhadde koşan, an gelip ince duygularla şair dostlarının meclislerine iştirak edip coşan, kimi zaman bir alim kemaliyetiyle ulema sohbetinde bulunan bu çok yönlü, ileri görüşlü tarihçiler sayesinde sadece asrın sosyal ve siyasi durumunu öğrenmekle kalmayıp, edebi manzarasından da fikir ediniyoruz (Ak ve Akkaya, 1993: 7–8).

Halk edebiyatı, varlığını daha çok şifahi olarak sürdürdüğünden bu edebiyatın yazılı malzemeleri XVI. yüzyılda henüz oluşmaya başlamıştır. Bu nedenle bu devre ait fazla yazılı eser mevcut değildir. Âşık Garip, Âşık Kerem, Karacaoğlan, Kul Mehmed, Öksüz Dede gibi isimler halk edebiyatının temsilcileri olarak sayılabilir. Yine bu yüzyılda tasavvuf edebiyatının önemli isimleri arasında Gülşenî (ö. 1533), Ahmed-i Sârbân (ö. 1545), Hâşimî (ö. 1595) gibi şairler sayılabilir (Serdaroğlu, 2006: 35).

Bu yüzyılda Osmanlı Türkçesi, eski Anadolu Türkçesi rengini bırakıp kendi Klâsik biçimine oturmuştur. Eserlerin dilinde Türkçe kelimeler yerine, Farsça ve Arapça

kelimeler tercih edilmiş; üçlü, dörtlü tamlamalar kullanılır olmuştur. Arapça ve Farsça'nın Türk diline bu denli hızlı girişi ile birlikte XV. yüzyılda başlayan gramer ve sözlük yazımı bu yüzyılda da hızla devam etmiştir (Serdaroğlu, 2006: 34).

Bu devirde Türkçe, aruzda nihaî zaferini kazanmış, başarılı bir şiir ve mûsikî dili olmuştur. Yine bu dönemde deyim ve atasözleri ile denizcilik ve mûsikî terimleri şiirde çok kullanılmış, yer yer Türkçe kafiyeler tercih edilmiştir (Çelebioğlu, 1994: 83).

XVI. yüzyıl Osmanlı toplumunda Dîvân şairi ve sanatkârlar “Mutlak Sanatkâr”ı taklit amacı ile sanat yapmışlardır. Her ne kadar genelde sanatın, özelde şiirin toplum içinde değişik fonksiyonlar icra ettiği görülse de, şiir kutsal olan “söz”e yakınlaşmak içindi. O günün şairlerinin hayal dünyasında Allah, mutlak sanatçıdır ve evrenin yazıcısıdır (Serdaroğlu, 2006: 31). Dîvân dibâcelerine bakıldığında şairlerin mutlak şair olan Allah'ı tanıtmak adına bu işe soyundukları görülür (Okuyucu, 2004: 67-70). Şairler genellikle saygı hiyerarşisi içinde Allah'a hamd ü senâ, Hz. Muhammed'e salat ü selâm ile Dîvânlarına başlarlar ve şuarâ-yı kadimeye duayı da ihmal etmeden dibâcelerini bitirirlerdi (Üzgör, 1990: 4). Bu, ortaya koydukları sanat ne kadar yeni olursa olsun, sanatın kendilerinden önce Allah tarafından oluşturulmuş bir bağlamda ortaya çıktığını vurgulamak içindir (Serdaroğlu, 2006: 31).

XVI. yüzyılda şairlerin sayısında da artış olmuş, başta Muhibbî olmak üzere, bizzat sultanların şiirle uğraştığı; hatta Dîvân tertip ettiği görülmüştür. Şairler de kendilerini koruyan bu güçlerin etrafında toplanmış ve şairlik kabiliyetlerini bir anlamda bu himmetlerle beslemişlerdir. Şairlerin birbirleriyle olan ilişkileri de bazen meclis ve meyhanelerde bazen de şiire ilgi duyan esnaf dükkânlarında ve dost meclislerinde gelişmiş, şairler hem eğlenmiş hem de sanatlarını geliştirme fırsatı bulmuşlardır. (İpekten, 1986: 253). Ancak bazı görüşlerin birleştiği gibi o devirde şairler yalnızca saraya yakın çevrelerden çıkmıyor, halk arasından hatta esnaf içinden de olabiliyordu. Şairlerin devam ettikleri, şiirlerini okudukları mekânlar vardı. Bu mekânlarda usta-çırak usulü geçerli olup, genç şairlerin yetişmesine imkân tanınır. İşte, genç şairlerin gelip feyz aldığı, ustaların şiir münakaşalarında bulunduğu şiir mektebinin en meşhur hocası Zâtî'dir. Bu devrin şiir ustası diye bilinen Zâtî'nin Bayezid Camii avlusundaki remilci dükkâmı adeta bir edebiyat okulu olmuş, genç şairlere ışık tutmuştur. Zâtî'nin

müderriş olduğu mektep, ileride Dîvân edebiyatının Sultânü’ş-Şuara’sı diye anılacak olan Bâkî’yi de yetiştirmiştir (Ak ve Akkaya, 1993: 11).

şair ve âlimlerin yetişmesinde en önemli mekânlardan biri de medrese muhitleridir. Zira şairler, kendilerini ilimle donatmadıkça silahsız sefere çıkmış sayılır. Medreselerde edebiyat, tarih, fıkıh, tefsir, felsefe, kelim gibi değişik sahalarda ilim tahsil eden şahıslar, iştişareler neticesi birbirlerinden faydalanma durumundadır. Bu ilim kaynağında edebi muhitlerin teşekkül etmesi ve buralara mahsus şiir ve sanat telakkilerinin teşekkülü kaçınılmazdır (Ak ve Akaya, 1993:9).

Bu yüzyılın şairleri arasında Figânî (ö. 1532), Lâmiî (ö. 1532), Zâtî (ö. 1546), Hayâlî (ö. 1557), Fuzûlî (ö. 1566), Muhibbî (ö. 1566), Bursalı Rahmî (ö. 1567), Emrî (ö. 1575), Âgehî (ö.1577), Taşlıcalı Yahyâ (ö. 1582), Nev’î (ö. 1599), Bâkî (ö. 1600) ve Rûhî-i Bağdâdî’yi (ö. 1605) sıralamak mümkündür (Serdaroğlu, 2006: 35).

BÖLÜM 1: ZÂTÎ'NİN HAYATI, EDEBÎ ŞAHSİYETİ, ESERLERİ

1.1. Hayatı

Klâsik devrin en mühim şairlerinden biri olan Zâtî 1471–72 de Balıkesir'in Karasi kazasında dünyaya gelmiştir. Asıl ismi tezkirelerde çok değişik şekillerde verilmiştir. (Alpay, 1961:129). Asıl adı Sehî ve Latîfî'ye göre Bahşî, Âşık Çelebi'nin halk arasında yaygın rivayetten nakletmesine nazaran Satılmış'tan bozularak Satı olup bu ismi “Zâtî” şeklinde mahlas edinmiştir. Fakat kendi ifadesine göre asıl adı “İvaz” olup bu da Ebced hesabıyla doğum tarihini (876) vermektedir (Şentürk, 1999: 235).

Hayata babasının mesleği olan çizmecilikle atılan Zâtî, kısa bir zaman sonra mesleğini terk etmiştir. Kendisinde fitrî olarak bulunan şairlik kabiliyeti ve şöret yapma arzusu onu adeta buna zorlamıştır. O da talihini denemek ve geniş imkânlar aramak üzere memleketini terk ederek İstanbul'a gelmiş yavaş yavaş aramış olduğu imkânları ve muhiti bulmuş, memleketin sancak beylerine kasideler sunacak kadar yükselmiştir (Alpay, 1961:130).

II. Bayezid zamanında İstanbul'a gelen Zâtî, burada medrese tahsili görmüş, nahiv ve remil okumuştur. Farsçayı iyi bilen şair, muntazam tahsil görmemiştir. Kadılık için müracaat etmiş, ancak kulağının ağır işitmesi nedeniyle devlet memuriyeti verilmemiştir. Bu arada beylere, paşalara, padişaha kasideler sunmuş; I. Selim tarafından kendisine Balıkesir'de iki köy ihsan edilmiştir (Ak ve Akkaya, 1993: 16). Ancak Kanuni Sultan Süleyman zamanında pek iltifat görmemiştir (İpekten vd, 1988: 546).

Önce devrin büyük adamlarından Ali Paşa, Müeyyidzâde Kadı Asker, Cafer Çelebi, Defterdar Pîrî Paşa ve Kadri Efendilerden himaye görmeğe başlamış daha sonra da devrin padişahı olan II. Bayezid'in dikkatini çekmiştir. Dünya malının fani olduğuna inanılan bir devirde mevkiin hiç de mühim olmadığını düşünen Zâtî, sadece hamilerinin verdiği caizelerle geçinmeyi uygun bulmuştur. Ama yine de bu ihsanların ilelebet devam etmeyeceğini bildiğinden ilk defa Bayezid avlusunda, sonra Hoca İbrahim Paşa hamamı yakınında dükkân açarak remilciliğe başlamıştır. Latîfî'nin kaydettiğine göre Zâtî ilm-i remili Müneccimzâde'den öğrenmiştir (Alpay, 1961:130). Burada misk, amber, tespih, Kur'an, misvak sattığı, remil döküp (kum üzerine çizilen

nokta ve çizgilere bakarak gelecekte haber verme) fala baktığı, muskalar yazdığı, kadın ve erkek âşık1ara para karşılığında gazeller kaleme aldığı, nameler döktürdüğü, mektupçuluk yaptığı rivayet edilir (Uğurlu, 2002:104).

Küçük dükkânını ziyaret edenler az değildi. Remil döktürmek, vefk yaptırmak isteyenler bu meşhur kâhine müracaat ederlerdi. Bu dükkân edebiyata yeni heves edenler için dahi bir merci olmuş idi. Ara sıra oraya giderek “şiiir” namıyla yazmış oldukları satırları tashih olunmak üzere remmâle gösterirlerdi. O da her birine dair bir türlü mülâhaza beyan ederdi. Ne fayda ki, ziyaretçilerin çokluğu, şairin zaruretten beri bir halde yaşayabilmesini temin etmezdi (Naci, 2000: 186-187).

Halkın bu dükkâna gösterdiği teveccüh biraz da Zâtî'nin tabiat olarak güler yüzlü, hoş sözlü olmasından kaynaklanıyordu. Müracaat edenlere şairane sözler söyler, gönüllerini alırdı. Bazen dokunaklı lâtifeler ettiği de olurdu; fakat kendisine gücenen olmazdı. Mesela, “Dabbe” lakabıyla bilinen Çelebi ile aralarında bir gün şu konuşma geçmiştir:

Çelebi: Mevlana! Bazı kimselerde vefklerinizi görüyorum. Bana de bir vefk yapar mısınız?

Zâtî : Baş üstüne. Ne zaman isterseniz?

Çelebi : Mümkünse şimdi isterim.

Zâtî : Dünyevî mi olsun, uhrevî mi?

Çelebi : Dünyevî olsun.

Zâtî : Bir ayet-i kerime vardır. Size ondan bir vefk yapayım.

Çelebi : Hangi ayet -i kerime?

Zâtî : Ve mâ min dâbbetin illâ!...

Bunun üzerine Çelebi “Bunu bana başka birisi söylemiş olsa mahvına kadar yürürdüm, fakat sana gücünmek elimden gelmez. Ne zarif adamsın” demiştir (Naci, 2000: 187).

1512 tarihinde II. Bayezid oğlu Selim tarafından tahttan indirilmiş, aynı tarihlerde de Ali Paşa ve Cafer Çelebi vefat etmiştir. Bütün bu talihsizliklerden başka Müeyyidzâde de mevkiini kaybedince Zâtî, tamamen hamisiz kalmış ve remilcilikle geçinmeğe başlamıştır. Fakat Zâtî'nin mesleği hiçbir zaman sadece remilcilik olmamıştır. Bir taraftan da durmadan şiirler yazmış, onun bu gayretleri kendini gençlerin arasında bir şiir üstadı olarak tanıtmaya başlamış ve dükkân birçok amatör şairin buluşma yeri haline gelmiştir. Yahyâ Bey, Bâkî ve Fazlı gibi şairler Zâtî'nin bu küçük fakat ilgi çekici dükkânına gelmeye başlamışlar, hatta bu arada Zâtî'ye yazmış oldukları şiirleri okumuşlar, onun bu husustaki fikirlerini sormuşlar, o da onlara beğenip beğenmediği tarafları göstermiştir. Bazen de çok beğendiği şiirleri olduğu gibi veya ufak tefek değişikliklerle kendi Dîvânına almış, buna itiraz eden şairlere ya hiç aldırmamış ya da “Sen aslında şair değilsin, bir Dîvân tertip etmeyen kimse şair değildir, eğer ben Dîvânımda şiirinden bahsetmişsem ebediyete kadar unutulmayacak olan sana ve senin şiirine de ölmezlik ihsan etmiş oluyorum” demiş, böylece onları susturmuştur (Alpay, 1961:130).

Zâtî, yeterli öğrenimi de olmadığı halde, yeteneği sayesinde 30–40 yıl boyunca bütün şairlerin hocası, yol göstericisi olmuştur (İsen vd, 2005; 94). Bu devri dolduran yüzlerce şair arasında kaside ve gazel nevilerinde sırasıyla Zâtî, Hayâlî, Fuzûlî, Bâkî devrin en büyük üstatlarıdır. Zâtî, muâsırları tarafından büyük bir üstat ve münekkit gibi tanınmıştır. Birçok şakirt ve takdirkârları olan, tezkireciler tarafından umumiyetle büyük bir üstat olarak tavsif ve Kemâl Hocendî'ye teşbih edilen Zâtî, Necâtî ile Bâkî arasında bir merhaleidir. Yalnız eserleriyle değil, tenkitleriyle, teşvikleriyle, nasihatleriyle de muâsır ve muakkipleri üzerinde müessir olmuştur (Köprülü, 2006:126). Ancak Zâtî'nin Hayâlî ile bir türlü yıldızı barışmamıştı. Önceleri Hayâlî, Zâtî'ye hürmet edip, onu üstat bilirmiş. Fakat sonradan araları açılmış ve birbirlerinin şahsına ve şairliğine laf atmışlar (Ak ve Akkaya, 1993:18).

Gerek kendi eserlerinden gerekse hakkında yazılanlardan çiçek bozuğu tenli, büyük burunlu, sağır, hayatının sonlarına doğru gözlük kullanan çirkin biri olduğu anlaşılmaktadır. Yaratılıştan şair olan Zâtî, hoş sohbet, hazırcevap, nüktedan mizaca sahip biriydi. Çevresindekiler kendisine nükteli sözler ve şiirler söyletebilmek için onu sık sık tahrik etmeye çalışırlardı (Şentürk, 1999: 235). Bir şair olmakla birlikte

nüktedan biri de olan Zâtî'nin bu kişiliğini Nâci'nin naklettiği şu hadise gösterecektir. Çirkinliğiyle meşhur Ali Paşa bir gün huzuruna Zâtî'yi çağırır, bir müddet ona baktıktan sonra çevresindekilere “Evet bu Zâtî yakışıklı değil” der; bunun üzerine şair meşhur bir atasözüyle karşılık verir: “İnsan insanın aynasıdır” (Gibb, 1999: 46).

Falcılık çok para getirmediği için Zâtî, ekseriya zaruret içerisinde yaşamıştır (Alpay, 1961:131). Zâtî, ihtiyarlık günlerini kendi dilinden şöyle nakletmektedir: (Bir gün Hayâlî'nin de kışkırtmasıyla İbrahim Paşa tarafından yanlış anlaşılır). “Kendisiyle tartıştığımı sanıp, incindi. Mansıp işi de suya düştü. İşim yine falcılığa kaldı; şundan bundan aldıklarımla geçindim. Artık yaşlanmışım, damarlarıma kan yerine sıkıntı ve hastalık doldu. Gücüme zaaf, zaafıma kuvvet geldi. Ellerim, azalarım titremeye başladı. Sefere gücüm kalmadı. İhtiyarlık günlerim, yaşadığım hayır dolu zamanlara kötü bir halef oldu. İbrahim Paşa ölüp Aysa Paşa Vezir-i Azam ve Mahmud Çelebi Defterdar oldu. Caize ve yıllık kesildi. Emellerimin fidanının kaynağı sıkıntının incitici tokadıyla ve hâlimin dehşetiyle kurudu. Hala devletten ümitsiz ve düşkünlüğe alışmış olarak yaşarız. Fakirliği ahiret azığı ve marifet zenginliğini kazanmaya çalışırız” (Kalpaklı, 1999: 8).

Ömrünün sonlarına doğru geçim derdine düşerek otuz akçelik müderrislere ve danışmentlere dahi kasideler sunar olmuş; kendisine şiir sipariş edenlere para karşılığı gazeller yazmaya başlamıştı. Daha sonra şiirlerini başkalarının imzasıyla görünce bunların kendisine ait olduğunu söyleyerek öfkelenirmiş (Şentürk, 1999:235). Kulağının iyi işitmemesi de onu fazla yazmağa zorlamış, sağırlığı yüzünden birçok iyi mevkileri kaybetmiştir. Zâtî hiç evlenmemiş, Bursa'ya, İznik'e, Edirne'ye seyahatleri olmuştur (Alpay, 1961: 131). Evi Fatih'te bulunan Zâtî, hayatının son aylarında dükkânını da bu semte taşımıştır. Üç dört ay sonra (H.953/M.1546-47)de ramazanın sonlarında hayat-ı faniye veda eden Zati'nin cenazesi, Âşık Çelebi, Yahyâ Bey ve bazı şairlerin de yardımlarıyla Edirnekapı'da Eyüp'e giden yol kenarına defnedilmiştir. Vefatına şu tarihler düşürülmüştür:

Zuhuri Acem : Eş'ar kaldı yadigâr. 953

Abdi : Suhanver göçdi. 953

Âşık Çelebi : Gitdi zal-ı nazm. 952 (Ak, Akkaya, 1993:19).

1.2. Edebî Şahsiyeti

Zâtî, Dîvân şairleri içinde en çok şiiri bulunan şairlerdendir. Birbirine benzeyen şiirleri yanında gerçekten güzel olanları da çoktur. Bu şiirler yaşadığı asırda Zâtî'ye "üstat" dedirtecek bir etki uyandırmıştır. Bilgi, hayal ve nükte mısralarıyla süslenmiş şiirlerinde dikkati çeken önemli noktalardan biri de edebiyatta darb-ı mesel veya sanat ifadesi olarak irsal-i mesel diye adlandırılan atasözü, deyim ve halk tabirlerini çok kullanmış olmasıdır. Diğer şairlerle mukayese edildiğinde bu eğilimi ona haklı bir üstünlük kazandırmıştır (Ak ve Akkaya, 1993: 19). Zâtî, deyimleri veya atasözlerini ya aynen almış ya da sözü hatırlatacak şekilde kullanmıştır (Ak ve Akkaya, 1993:22).

Mahallî kültüre ziyadesiyle vakıf olan Zâtî'nin şiirlerinde sanatı bir yana bırakalım; tarih, coğrafya, çeşitli sanatlar şark-garb kültürü ve zengin bir içtimaî hayatın akislerini görmek mümkün olacaktır. Onun şiirlerindeki şahıslar dünyası başlı başına bir inceleme konusu olabilir. İstanbul'da yaşar ama uzak bir köydeki geleneklere, hayat tarzına da yabancı değildir. Zâtî, ömrünün sonlarında para için şiir yazmıştır. Bazen çok yazanların düştüğü tekrar hatasına düşmüştür. Fakat çoğu zaman engin hayal ve tasavvurlarıyla orijinalliği yakalama imkânı bulmuştur. Remil dükkânında edebî bir mahfil kuran, şairlerin hocası Zâtî'nin edebiyatta hak ettiği yeri aldığını söylemek pek mümkün olmuyor. Onun şiirleri pek çok şair tarafından tanzir ve tahsis edilmiştir (Ak ve Akkaya, 1993: 20).

Şiirinin en önemli özelliği daha önce söylenmemiş birtakım hayalleri kullanma gayretidir. Kaynaklar ilim tahsili olmadan usta şair olunamayacağı tezinden hareketle, belirli bir eğitimi bulunmayan Zâtî'nin olağanüstü güzellikteki şiirlerini hayretle karşılarlar (Şentürk, 1999: 235).

Şiir redifli iki gazelinde belirttiğine göre, Zâtî için şiir, görenin okuyanın bir bülbül kesildiği, rengârenk mana gülleriyle dolu bir bahçedir. Sanatçı, edebiyat ülkesini şiirle fetheder, gönül ülkesine şiirin mücevher kakmalı kılıcıyla girer. Zevksiz ve cahil kişilerle bir alışverişi yoktur şiirin; onun alıcısı ârif kimselerdir, bu işten anlayan kimselerdir. Şiir, İsa sözleri gibi ölüleri diriltir, fakat okumasını, yorumunu bilmek gerek. Sevgi konusunda yazıldı mı bir tatlı ve nazik dost, gönül hastası âşıklar için usta bir hekim; onları hemen iyi eder. Zalim sevgililer, durumunu anlarım da merhamete gelirim diye Dîvânını alıp okumazlar âşğın; çünkü şiir insanı değiştirir. Âşık şair bir

gazel yazsa bütün beyitler birer nazlı nazik sevgili gibidir, her beyti şiir olur. Şair büyücüye benzer, pamukla ateşi yan yana koyar; gönül pamuktur, şiir ateş. Şairin ustalığı oradadır ki yanıp yok olmaz bu iki zıt şey. Zevk sahipleri birer şiir sarrafıdırlar, önlerine sürülen hokkada hangi elmasın, hangi incinin eşsiz ve üstün olduğunu bilirler (Kalpaklı, 1999: 192).

Hayatının bütün acılarına rağmen iyimser, nüktedan şakacı bir adammış Zâtî. Çağdaş şairlere takılmaları, tatlı çekişmeleri, bazıları açık saçık hazırcevaplığı, altta kalmayı, yeri geldi mi sözünü esirgemeyerek taşı gediğine koyması ile, yergilerinde bazen ölçülü-edepi, bazen de aşırı ve küfürbaz Zâtî, kendi kaleminden çıkma anlarında, fıkralarında; gazellerinin hayal evreninde değil, gerçekler arasındadır. Bu latifelerin dili, şairin bir Dîvân efendisi olmayıp halktan birisi olduğunu kanıtıyor (Kalpaklı, 1999: 193).

Tanzimat dönemi şairlerinden Ziya Paşa, onu Dîvân şiirimizin temel taşlarından biri sayarak şunları yazmıştır:

Eslâftan Ahmed ü Necâtî

Âvâre vü dil-şikeste Zâtî

Türkî suhane temel komuşlar

Amma temeli güzel koymuşlar

Tezkirecilerin çoğu Zâtî’de gerçek bir şairlik yeteneği olduğunu, şiir yazmak için gerekli bütün bilgileri en ince ayrıntılarına kadar edindiğini, bu arada Farsçayı çok iyi öğrendiğini geçmektedirler (Uğurlu, 2002:101).

Bazı şairlerin rastgele mahlas seçmelerinin, özellikle şairliğiyle kendisini ispat etmiş kişilerin mahlaslarını seçmelerinin Necâtî’yi nasıl kızdırdığını Âşık Çelebi Tezkiresi’nden öğreniyoruz. Necâtî, Edirne’de padişaha kaside sunup, Manisa’ya döndüğü esnada İstanbul’a uğramış ve zamanın ileri gelen şairleri Revânî, Ferrûhî, Şem’î ve Ali bir mecliste otururlarken Hallac Zâtî adında bir şair meclise gelir, Necâtî kim olduğunu sorduğunda, isminin Zâtî olduğunu söyler. Necâtî ise önce onu meşhur Zâtî zanneder, daha sonra bunun başka birisi olduğunu öğrenince: “Ne acib Zâtî dururken bir Zâtî dahi zuhûr itmeğe külli kuvvet gerek buyurun billâh diyü eş’arın

okıtdı. Keyfiyyet-i haline ve kemmiyyet-i mikdâria vakıf oldukda meclisinden kovup “Bre edepsiz bu bizâ’a ile Zâtî’ye muâraza ve anınla şî’rde mutâraha ne haddündür. Vallah padişah âsitânesine şimdi gider olsam, dönmiş bulunmasam kaside ile arz iderdüm, bu mahlasda bir şâir-i kâdir var iken her küstâh ve mukallid anun mahlasıyla şî’re mahlas bulup mu’âraza itmeye diyü yasağ itdürür, hükmi-i şerif ihrac itdürürdüm,” der (Yıldırım, 2006: 28).

Her türlü şekliyle, güzel konuşmak, sözü tatlı, güzel vs. olmak, sosyal hayatta insana geniş imkân sağlayan bir durum olarak görülür. Âşık Çelebi Zâtî’nin yeterli toplumsal itibar ve mevkiye bir türlü ulaşamamasını, içinde bulunduğu sosyal statü ve geçim sıkıntısından bir türlü kurtulamamasını tahlil ederken, saymış olduğu eksikliklerin yanı sıra, “gâyet eyü söz söylemek gerek idi ki halk kabul ideler ve derd-mendin kalbine mihr ü vefâdan dühül ideler...” şeklinde güzel konuşmayı da ekler (Tolasa, 2002: 175). Latîfî tezkiresinde Zâtî’yi görünüş ve giyim, fizyonomi ve bazı hal ve davranışları için âvâm-sûret olarak tasvir etmiştir (Tolasa, 2002: 185). Yetenek durumundan söz ederken ise “vüs’at-i kabiliyet” değerlendirmesini yapmıştır (Tolasa, 2002: 197).

Âşık Çelebi, yaratılıştan şair olduğuna ve daha çok bu yetenekle şiir yazdığına inandığı Zâtî için, “Şiir gayra nispet ârızî, ana nispet zâtîdir” der (Tolasa, 2002: 195).

Kullanılış yer ve şekillerine bakarak bülemler sıfatının yüce ve yüksek sanat idealleri peşinde koşan, bunları ele geçirmekte üstün gayret ve başarıya sahip soylu bir yaratılışın ifadeye çalışıldığı söylenebilir. Latîfî’nin bu açıdan üzerinde durduğu ve “felek-i devvâr nice rüzgâr devretmek gerekdür ki mâder-i gîfî, rahm-ı tabiatdan ana mânend bir tâb’-ı bülemler dünyaya getüre...” dediği şair Zâtî’dir. Yine “çok anlayışa ve çok kavrayışa sahip” manasına gelen “derrâk” sıfatını da yine yüksek bir değer anlayışı çerçevesinde Zâtî için kullanmıştır (Tolasa, 2002: 208- 209).

Tabiatının kusursuzluğu ve zihninin letafeti anlatılamayacak kadar yüksektir. O kitabında bir araya getirilen değişik mana ve latifeler, başkasına değil ancak ona müyesser oldu. Gazellerinde hususi manalar ve kimsenin şiirinde söylenmemiş atasözü ve deyimler çoktur. Şiiri makbul, beyitleri sanatlıdır. Devrinde büyük bir şöhreti vardı. Şeyh Vefa tarikatına mensup derviş kişiydi (İsen, 1998: 194).

Doğrusu şudur ki söz yaratıcılığında Hallâk-ı Maânî, güzel ifadede, Hassân-ı Sâî idi. Öylesine seçkin ve eşsiz bir şairdi ki söz ve mana zirvesinde, hayal âleminde ve söz sanatında bunun kanadına ulaşabilecek yükseklerde uçan doğan, Osmanlı semalarına gelmemiştir. O, öylesine tanınmış bir şairdir ki her bakımdan, unvanı şanına, şanı unvanına uygun biridir. Kısacası gazel tarzında Zâtî'nin herkesten fazla meziyeti ve tartışılmaz üstünlüğü olduğu çok açıktır. Bu hususta hikmetlerin en hâlisi apaçık ortadadır. Edebî sanatları kullanmada öylesine yetenekliydi ki bu konuda çağı şairleriyle kendisi arasında denizle nehir kadar büyük fark vardı (İsen, 1999: 480).

Şiir sanatlarının herhangi biri olsun da Zâtî onu kullanmamış olsun, hayal ve manalardan el değmemiş bir düşünce olsun da onun çok anlayışlı yeteneği buna ulaşmamış olsun. Ama olgunluk yaşını biraz geçtikten sonra söylediği şiirler Şebistân-ı Hayâl üslubunda ve muamma tarzında olup çok sanatkârca ifade edildikleri için biraz zor anlaşılırlar. Bu yüzden bunlardan, coşkulu âşıklar tat alamaz, dinleyen gönüller ilk bakışta bunları kavrayamaz. İnce hayalleri etraflıca ve derinliğine düşünmek gerektiği için şiir sanatlarını bilmeyen bunları anlayamaz. Onun için ince manalarının çoğu, tasavvurla yorumlanır (İsen, 1999: 485).

Zâtî'den bahseden hemen bütün biyografik eserlerde, sanatından övgüyle bahsedilerek, gazel alanındaki üstatlardan biri sayıldığı ve şiirlerinin eşi benzeri olmadığı dile getirilmiştir. Necâtî Bey ve Ahmed Paşa'dan gelen ve Bâkî'ye ulaşan çizgide önemli bir halka olan Zâtî'nin şiirleri genellikle âşıkânedir. Rindlik de şiirlerinde önemli bir konu olarak kendisini gösterir. Klâsik edebiyatın en çok şiire sahip şairlerinden olan Zâtî, şiir nazm ederken Ahmed Paşa ve Necâtî Bey gibi titiz ve seçici davranmamış, kaleminin ucuna gelen her şeyi işlemeğe ihtiyaç hissetmeden yazmıştır. Bundan dolayı şiirleri arasında gerçekten güzel olanlar bulunduğu gibi kusurlu ve zevksiz olanlar da vardır. Bu tavrından dolayı kaynaklar tarafından da eleştirilmiştir. Ayrıca Zâtî'nin şiirlerine o dönem Türk kültürü ile gündelik hayatının yansıdığı da müşahede edilmektedir. Ahmed Paşa ve özellikle Necâtî Bey'den etkilenen Zâtî, şiirdeki yeteneğiyle Figânî, Hayâlî, Helâkî, Bâkî, Cinânî, Usûlî, Hayretî, Enverî ve Celilî gibi şairler üzerinde etkili olmuştur (Şentürk ve Kartal, 2006: 280).

Şiir ana selfiki ve bahşâyîş-i hakîkî idi. Zâtî'ye şiir Hudâ dâdîdır; şuarâ pîri ve üstâdîdır. İller farisiden mani tercüme eyleseler kendiyeye okuduklarında bu fariside vardır ve

filanın filan beytinden tercümedir derdi. Amma kendi tercüme eylese okusa tercümedir deseler, ben farisi bilmedüğüm bilirsüz, der idi (Gökyay, 1992: 10).

Zâtî'nin ne genel ne de Farsçaya dayalı bir öğrenimi olmasına rağmen bu konuda bir bilgi ve kültüre sahip bulunması meselesi, tahsilsiz bazı şairlerde görülen az buçuk okumanın yanı sıra, sahip olunan keskin dikkat ve hafıza ile ve daha çok dinleme yoluyla, bilgi ve kültürce nelere kadar varılabileceğinin dikkat çekici örneğidir. Böylece tahsilsiz ve cahil olmasına rağmen şiirleri takdire uğrayan şairde bilginin bu şeklinin de göz önünde tutulması da gerekmektedir (Tolasa, 2002: 245).

Zâtî, sadece sanat aşkı için yazmamış, sıkıntılar içerisinde yaşaması onun bazen para kazanmak için yazmasına sebep olmuştur. Çok fazla yazmış olduğu için eserleri arasında kıymetsiz mazmunlar, tekrar edilmiş imajlar oldukça fazladır. Fakat bu başarısızlık onda bilhassa orta yaştan sonra görülmüştür. İlk eserlerinde Ahmed Paşa ve Necâtî tesiri kendini kuvvetle göstermiş fakat sonraları kendi şahsiyetini gösteren kaside ve gazeller yazmıştır. Her ne kadar Zâtî'nin çok büyük şair olmadığı söyleniyorsa da bilhassa mesnevisinde, umumiyetle Dîvân şairlerinde rastlanmayan imajlara rastlanmıştır. Bu imajlardan birisi Şemce Banu'nun güzelliği anlatılırken ellerinden bahseden mısradır. Elin güneşe, parmakların da onun ışınına benzetilmesi hakikaten çok ilgi çekici bir imajdır. Ayın mecliste çeng ve zührenin çengi olması güneşin ve ayın şualarının naylak feleğin yuvarlağı itibariyle def olması, ayla güneşin de daima felekte devr olduğu için defin pulu olarak düşünülmesi imajın çok geniş olduğunu gösterir. Saçın güneşe kadar kemend uzatması da pek öyle her şairin düşünebileceği imajlardan değildir. Gazelleri ise ekseriya âhenk bakımından mükemmeldir. Yine onun eserlerinde muğlâk kelimeler yoktur. Lirizmini meydana getiren şeylerden biri de vezni iyi kullanmasıdır. Tezkireciler bilhassa mesnevisinin her beytinin emsalsiz bir hayalle yüklü olduğunu ve böylece devam ettiğini söylerler. Zâtî, beyitlerini sadece mesnevinin konusunu uzatmak için yazmaz, her beyti mana bütünlüğü ve kuvvetli hayallerle çerçevenir (Alpay, 1961:131- 132).

Büyük şair, oldukça da üretken bir şairdir, muhtemelen tüm Türk edebiyatındaki diğer şairlerin yazdığından daha çok sayıda kaside ve gazel yazmıştır. Bununla beraber Zâtî'nin sanatkârlıktaki başarısı üretkenliğiyle eşdeğer değildir. Daha bahtiyar bir durumda olsaydı herhalde sonuç daha değişik olacaktı; sağırlığı ve daha da fazlası

hayatının büyük bölümünün içinde bulunduğu fevkalâde fakirliği şaire yapacağını yapmıştı. Fakirliği, para kazanma gereksinimini bütün isteklerin önüne alınmasını zorunlu kılıyordu. Yalnız sanat hayatı için çalışmaya gücü yetmiyordu ve şiirlerinin çoğu ya para için ya da para kazanma ümidiyle yazılmıştır. Bu şartlar altında normal kabiliyetin üzerinde bir kabiliyete sahip olduğunu ispatladığından aslında yüksek makamlar elde etmeliydi. Latîfî, “Şayet sağır ve fakir olmasaydı kendisinden önce ve sonra hiçbir şair onun gibi bir üstünlüğe ve şöhrete kavuşamayacaktı”, “Devreden felekler yeryüzünde onun gibi bir dehânın doğması için uzun asırlar dönüp durmuş olmalıdır” demektedir. Kınalızâde, sitayişinde biraz daha mutedildir. Zâtî’ye, şiirinde çift anlam hususundaki kabiliyeti, dildeki gücü ve garip hayalleriyle geniş bir itibar atfederken zamanına göre tuhaf ifadeler kullandığı ve bununla beraber klâsik dönemde şiir için tahsis olunan basmakalıp geleneksel ifade tarzının dışında kaldığı ve eserlerini kısmen zevk sahibi okuyucuları gücendirecek, kabiliyetli bir adamı değersizleştirecek, zarafet ve incelik gibi hususiyetlere yabancı birtakım ifadeler kullandığı için tenkit eder. Kınalızâde, sağgörülü bir kısım münekkitlerin onun eserlerini eşsiz olarak kabul ettiklerini söyleyerek devam eder ve şiirlerinin birçoğunun bayağılığının kısmen dostlarının fikirlerini işitmekten alıkoyan sağırlığından, kısmen pek çok insanla, hatta günümüz kalabalık insan gruplarının da müptela olduğu fakirliğinden ve kısmen de yüksek mevkilerde nüfuzlu dostlarının azlığından dolayı olduğunu izah etmeye çalışır. Mühim bir salahiyyete sahip olmayan Ahdî’nin görüşleri ise tamamen şair lehindedir (Gibb, 1999: 47- 48).

Modern münekkitlerden Ziya Paşa’ya döndüğümüzde; Harabat’ında ve dilşikeste Zâtî’yi, daha önce gördüğümüz Ahmet Paşa ve Necâtî ile birlikte Türk dilinin kurucusu olarak zikrettiği üçüncü kişidir. Üçü de kullanılmayan modası geçmiş ifade tarzlarından ve modern okuyuculara kaba gelen, eserlerinde bolca bulunan kelimelerden dolayı biraz mantıksızca tenkit edilir; bu tenkitte, takviye için kullanılan ve mısralarının çoğunu biçimsizleştiren imale ve zihafklar dolayısıyla büyük bir haklılık vardır. Bunun yanı sıra Ziya Paşa dilin onların zamanlarından bu tarafa daha fazla sadeleştiğini, eserlerinin ise kendi zamanları için oldukça iyi olduğu şeklindeki ifadesinde biraz daha naziktir (Gibb, 1999: 48).

Zâtî'de gerek söz, gerekse mana olarak kaba kabul edilebilecek hayli tabire tesadüf olunursa da, kendisinin şiirin inceliklerine vakıf, sağlam tabiatlı bir insan olduğunu ispat edecek birçok beyit de bulunur. Medrese hatıralarında kayıtlı olduğu üzere Şeyh Ebü'l-Abbas bin Kassab'a birisi bazı kerametler göstermesini rica eder. Şeyh der ki: "Ben her gün bir koyun kesip yüklenerek beş on para kazanmak ümidiyle şehir içinde dolaşmadık yer bırakmaz bir kasap idim. Şimdi ise bir mevkide bulunuyorum ki, âlemin etrafından nice adamlar beni ziyaret için kalkıp ayağıma geliyorlar. Bundan büyük keramet mi ararsın?". İşte Zâtî dahi bir çizmecî iken şiir bilen birisi olmak suretiyle kerametini izhar etmiştir. Herhalde edebiyatın üstatlarından sayılması gereken bir zattır. Kendisinden yarım asır sonra gelmiş olan Bâkî gibi, yaşlılığında olsun zarûretten uzak bulunabilmiş olsaydı, bize daha kıymetli eserler bırakabilirdi (Naci, 2000: 188).

Profesör Naci'nin hükmü (muhtemelen ulaşılabilen en doğru hüküm)ne göre Zâtî'nin şiirlerinde dil ve düşünce bakımından pek çok bayağılıklarla karşılaşılmasıyla birlikte onun kabiliyetli ve şiir sanatının inceliklerine hâkim bir kişi olduğunu gösteren pek çok şiir bulmak mümkündür. Bir ayakkabıcı iken şiirin ince noktalarında tanınmış bir otorite olması onun fevkalade kabiliyetine kâfi bir delildir (Gibb, 1999: 48).

1.3. Eserleri

Zâtî'nin en büyük eseri Dîvânıdır. Zâtî, hem büyük hem de velût bir şâir olmasına rağmen tezkireciler onun eserlerinin beyit tutarı hakkında kat'î bir rakam veremezler. Latîfî'ye göre 3000 gazeli, 500 kasidesi, 1000 rübâî ve kıt'ası; Kınalızâde'ye göre 1600 gazeli ve 400 kasidesi vardır. Beyânî de Kınalızâde'nin verdiği rakamları verir. Sehî Bey ise Latîfî gibi 3000 gazeli ve 500 kasidesi olduğunu söyler (Alpay, 1961:132-133). Âşık Çelebi ise 1600–1700 gazeli ve 500 kasidesi olduğunu nakleder (İA, XIII: 467).

İlk iki cildi Ali Nihat Tarlan tarafından (İstanbul 1967–70), üçüncüsü Mehmet Çavuşoğlu ve M. Ali Tanyeri (İstanbul 1987) tarafından basılan Dîvânının gazeller kısmında 1825 gazel mevcuttur. Dîvân yalnızca gazellerden müteşekkil olup kasideleri kapsamamaktadır (Serdaroğlu, 2006: 49).

“Şem’ ü Pervâne” ve “Ahmed ü Mahmûd” isimli lirik tarzda iki mesnevisi, bunlardan başka Edirne hakkında yazılmış bir şehrengizi vardır. Bunlara ilâveten Latîfî “Ferrûhnâme”si olduğunu söyler. Ayrıca eserleri arasında “Siyer-i Nebi” ve “Mevlûd” da vardır. Zâtî’nin me hazların kaydettiği 400-500 kasidesinden Sultan Bayezid, Sultan Süleyman, Sultan Selim, Sancak Beyi Mesih Ağa, Tâcizâde Cafer Bey, Ferrûh Bey, Kadı Şah Mehmed, Nişancı Bey, Mustafa Paşa, Müftü Kemal Paşazâde, Kadı Kadri Efendi, Fenârizâde, Kazasker İbni Müeyyid’e sunulmuş kasideleri vardır. Zâtî’nin gerek sultan Süleyman, gerekse Sultan Selim için yazdığı kasideler çok beğenilmiştir (Alpay, 1961:132–133).

Dîvân: Zâtî’nin en büyük eseridir. Ömrü boyunca binlerce gazel ve yüzlerce kaside söylediği rivayet edilen şairin bütün şiirlerini bir araya toplayan bir dîvâna rastlanmamıştır. (Banarlı, 1997:573)

Dîvân üç ciltten oluşmuştur. İlk iki ciltte 1003, son ciltte 800 olmak üzere 1803 gazel ve kaside bulunur. I. ve II. Ciltleri 1967 ve 1970 yıllarında Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan tarafından, III. Cilt ise Mehmet Çavuşoğlu ve M. Ali Tanyeri’nin müşterek çalışmasıyla hazırlanıp 1987 yılında yayımlanmıştır (Özkan, 2003: 340).

Şem’ ü Pervâne: Türk edebiyatında ilk Şem’ ü Pervâne’yi Zâtî yazmıştır. 3821 beyit halinde ve aruzun Mefâîlün Mefâîlün Feûlün kalıbı ile yazılan bu mesnevî Türk edebiyatındaki en ünlü Şem ü Pervâne olarak bilinir (Pala, 2003: 441–442).

Mecmuatü’l-Letâif: Mensur bir eser olup iki bölümden oluşur. Birinci bölüm, toplumun her kesiminden kişilerle ilgili manzum latifeleri içerir. Diğer bölüm, ahkâm risaleleri tarzında olup her meslek sahibi ve sanatkârı birer cümleyle mizahî şekilde tanıtır. Mehmet Çavuşoğlu tarafından birinci bölümü 1970’te, ikinci bölümü de 1977’de yayımlanmıştır. “

Edirne Şehrengizi: II. Bayezid döneminde Edirne ve şehrin güzellerini tanıtan bir yapıttır (Özkan, 2003: 340).

Zâtî’nin kaynakların kaydettiği 400–500 kasidesinden Sultan Bayezid, Sultan Süleyman, Sultan Selim, Sancak Beyi Mesih Ağa, Tacizâde Cafer Bey, Ferruh Bey, Kadı Şah Mehmed, Nişancı Bey, Mustafa Paşa, Müftü Kemal Paşazade, Kadı Kadri Efendi, Fenarizade, Kazasker İbni Müeyyid’e sunulmuş kasideleri vardır. Zâtî’nin

gerek Sultan Süleyman gerekse Sultan Selim için yazdığı kasideler çok beğenilmiştir
(Alpay, 1961: 133)

Zâtî'nin bunlardan başka "Siyer-i Nebi" ve "Mevlid" adlı eserleri de bulunmaktadır
(İpekten vd, 1988: 546).

BÖLÜM 2: GENEL OLARAK HAYVANLAR

Arapça aslı hayevân olan hayvan kelimesi, diğer Sâmî dillerinde de bulunan “hy/hyv” (yaşamak, canlı olmak) kökünden gelen “canlı, diri” anlamında bir isimdir. Arapça konuşma dilinde ve Türkçe’de yaygın olarak hayvân şeklinde söylenir. Hayevân Kur’ân’da “hayat, yaşama” anlamında geçmektedir. En eski zamanlardan günümüze kadar çeşitli hayvan türleri dini açıdan ya da ibadet objesi ve vasıtası olarak saygı görmüş veya bir kültle ilgili olarak kabul edilmiştir. (DİA, “Hayvan” C. 17/1998: 81).

“Hayvan” kelimesi terim olarak tekil kullanıldığında hayvan kavramını veya bir hayvan, herhangi bir hayvan gibi hayvan türlerinden birini, çoğul kullanıldığında ise ya dar kapsamda bütün hayvanları yani hayvanlar âlemini, ya da daha geniş kapsamda bitki hariç insanların da dâhil olduğu bütün canlıları ifade eder. Arapçadaki kelimelerin üçte birine yakını hayvan isimleriyle onlarla ilgili kelime ve deyimler oluşturur. Arapçada bazı hayvan türlerinin çok zengin isimleri vardır. (DİA, “Hayvan” C. 17/1998: 86).

Hayvan, morfolojik ve fizyolojik yapılarındaki bazı ayrımlara dayanılarak bitkilerden ayırt edilen bir grup canlının ortak adıdır. Hayvanları bitkilerden ayıran sınır, özellikle ilkel ve basit canlılar düzeyinde belirsizdir. Bitki ve hayvan arasındaki en temel ayırt edici özellik hücre çeperlerinin yapısında ortaya çıkar. Bitkilerin hücre çeperinin bir karbonhidrat bileşiği olan selülozdan oluşmasına karşılık hayvanların hücre çeperi ya yoktur ya da azotlu bir bileşikten oluşur. Hayvanlarda hücre çeperlerinin görece esnek olması çok hücreli hayvanların büyümesini az ya da çok engeller. Çok hücreli hayvanlar vücut yapılarının düzenleniş biçimiyle de bitkilerden ayrılır. Temel besinleri karmaşık ve kolay çözilemeyen büyük molekülü maddeler halinde olduğundan hücre içine doğrudan alınamaz. Bu nedenle, genellikle tüp ya da küre biçimindeki hücreler besinleri ortaklaşa emmek üzere besin boşluklarının çevresinde dizilidir.

Hem hayvanlar, hem bitkiler yaşamak için besine gereksinirler ve su ile inorganik tuzları dış ortamdan doğrudan alırlar. Ama hayvan hücresi temel besinlerinden karbonhidrat ve proteini ancak canlıların ürünü olan karmaşık yapıları organik maddelerden emebildiği için, her hayvan geniş anlamıyla öbür hayvan ve bitkilerin asalağıdır. Hayvanlar genel olarak inorganik ya da basit organik maddeleri

karbonhidrat ve proteinlere dönüştüremeyen, gereksindiği temel maddeleri ancak karmaşık yapıları besinler halinde alabilen canlılardır. Ayrıca hayvanlar için serbestçe yer değiştirebilen canlılar denebilirse de bu tanımlamanın çerçevesine bazı mercanlar ve süngerler gibi tümüyle bir yere bağlı yaşayan hayvanlar sokulamaz.

Böylesine geniş kapsamlı bir grubun kesin biçimde sınıflandırılması, anatomik ve fizyolojik özelliklerinin karşılaştırılması olarak incelenmesi, evrim süreçlerindeki büyük belirsizlikler de göz önüne alınırsa hemen hemen olanaksızdır (Ana Britannica, “Hayvan” 1988, c.10, s.505).

Zâtî, hayvan kelimesini birçok yerde canlı, diri anlamında “çeşme-i hayvân”, “âb-ı hayvân” tamlaması ile birlikte kullanmıştır. Sadece bir beyitte ise bugün kullandığımız anlamıyla kullanmaktadır. Şair sevgiliyi içenlere ölmezlik veren âb-ı hayâtı içmiş bulunan ve kul sıkıldığı zaman imdâdına yetişmekle meşhur Hızır peygambere benzetiyor. Ayrıca, Hızır Bali, Bali Sultan’ın lakabı olup Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli’nin yolunu sistemleştirip bir ekol haline getiren bir kişidir. Hızır Bali, türbesinin iç kapısı üzerindeki kitabede, Hacı Bektaş-ı Veli’nin torunlarından Resul Bali’nin oğlu olarak gösterilmektedir. Fatih Sultan Mehmet ve II. Bayezid devrinde yaşamıştır (http://www.halisiyye.com/makalat_dosyalar/balim.pdf, 14.02.2009). Sevgilinin saçları karanlıktır, dudağı âb-ı hayât denilen ölümsüzlük suyunun çeşmesidir. Ona göre her kim sevgiliyi böyle görmüyorsa ve ona aşk duymuyorsa insan değil hayvandır:

Saçun zulmet tudagun Çeşme-i Hayvân Hızır Bâlî
Sana her kimse kim mâyl degül **hayvân** Hızır Bâlî (C.3, G.1642/1)

Zâtî, bir yerde de arık, cılız hayvan anlamındaki “lâgar” kelimesini kullanmaktadır. Dünya kadına benzetilerek ata iyi binen mertin (yiğit, adam, erkek) dünya benim diyerek sevinmemesini, atın terkisini alıp cılız av hayvanını götürmesini söylemektedir:

Dünyâ-yı zen benüm diyu ey merd-i şeh-süvâr
Şâd olma sayd-ı **lâgari** fitrâkden götür (C.1, G.451/5)

Tabiatın aslî ve tabîî üyeleri olan hayvanlar, insanlığın pagan inanç dönemlerinden beri en güçlü kültür dinamiklerinden birisi olagelmişlerdir. Hayata dair pek çok bilgiyi onlarla birlikte öğrenen insan için, totem çağında bir nevi ongunlar kültü olan

hayvanlar âlemi, semavî dinlerin yaşandığı asırlarda da önemini kaybetmemiş; kutsanan ve idealize edilen türlerinin yanı sıra kötü, çirkin, korkunç, ilginç vb. her çeşit kavramın karşılığı birer motif olarak düşünce ve inanç dünyasında var olmuşlardır.

İnsanlığın hayvanlar âlemiyle olan köklü ve renkli münasebetinin tüm ayrıntılarıyla takip edilebileceği yegâne alanlardan birisi de Türk inanç, düşünce ve kültür tarihidir denebilir. İlkel çağlarda kendilerine yırtıcı hayvanları ve alıcı kuşları hayvan ata (töz) olarak seçen ve uzun asırlar boyunca yalnız at üzerindeyken hayatı okuyabildiğine inanan Türkler için hayvanlar; tüm coğrafyalarda ve tüm asırlar boyunca bayraklara, sancaklara konulan armalar; dağlara, nehirlere, göllere, şehirlere ve hatta millî kahramanlara verilen isimler olacak kadar önem taşımışlardır. Yüzyıllardır Türk'ün sevgilisi suna boylu, duduk dilli, keklik sekişli bir güzel ve Türk güzelinin yavuklusu da kurt belli, şahin bakışlı, aslan gibi; koç gibi bir yiğittir (Ceylan, 2003: 28).

Hayvanlar, insanlarla bitkilerin dışında kalan canlı yaratıklardır. Dünyanın her yerinde yaşarlar. Hem sıcak hem soğuk yerlerde bulunurlar. Okyanusların derinliklerinde, yüksek dağların tepelerinde hayvanlara rastlanır. Gözle görülemeyecek kadar küçük hayvanlardan ağırlığı yüz tonu geçen hayvanlara kadar birçok türü vardır. Vücutları hayatta kalmalarını sağlayacak birçok faaliyetlere imkân verecek şekilde yaratılmıştır. Yiyecek aramak, düşmanlarından kaçmak için hareket etmek zorundadırlar. Bazı hayvanların vücudu suda, bazılarının havada, bazılarının da karada hareket edecek şekilde yaratılmıştır. Birçok hayvanın insanlardaki gibi beş duyası vardır. Ancak, bazılarının duyuları insanlarınkine göre çok kuvvetli, bazılarının ise yok denecek kadar zayıftır. Hayvanlardan çoğu içgüdülerine göre davranırlar. Bunlar hayvanın asla öğrenmeden, düşünmeden yaptığı hareketlerdir.

Hayvanların insanlara sayısız faydası vardır. Bize yiyecek, giyecek sağlamaları, taşıma işlerinde yardım etmeleri bunların başında gelir. Birçok faydalı ilaçların yapımında da hayvanlar işe yarar. Örneğin “serum” denen maddeler hayvanların vücudundan elde edilir. Şeker hastalarına verilen insülin de hayvanlardan sağlanır (Hayat Ansiklopedisi, “Hayvanlar” C.3: 1507-1512). İnsanların tarih öncesi devirlerden beri soğuktan korunmak için hayvan postlarından yapılmış elbiseler giydikleri bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nde kürk ilk zamanlarda daha çok soğuktan korunmaya yönelik bir ihtiyaç iken zamanla lüks haline gelmiştir. Giysiler için kullanılan en kıymetli kürkler

değer sıralamasıyla siyah tilki, samur, vaşak ve kakum idi. Bunlardan samur ve kakum padişaha mahsus oluşları ile tanınır. III. Mustafa zamanında samur, kakum ve vaşak gibi devlet ricaline mahsus kürklerin başkaları tarafından giyilmesi yasaklanmıştır. Tekke kültüründe de postların özel bir yeri vardır (DİA, “Kürk” C. 26/2002:568- 569). Tasavvuf dilinde şeyhlik makamına post denilir. Şeyhlerin oturdukları yere tüylü hayvan derisi serildiğinden bu anlam oluşmuştur. Bektaşîlerde çeşitli postlar vardır ve her biri ayrı bir makamı belirtir (Haçerlioğlu, 1984: 467).

Zâtî, post kelimesini 3 beyitte kullanmıştır. Bunlardan birinde sevgilinin kendisini kötü sözlerle azarlamasını kendisine atılan taşlara benzetmiş olmalı ki, bu taşlardan dolayı vücudu bir kaplanın postuna benzemiştir. Bilindiği gibi, kaplanın postu, aslanınki gibi düz renk değildir. Açık sarıya bakan kahverengi üzerine siyah, beyaz çizgildir. Şair, bu çizgileri kendisine atılan taşlardan dolayı oluşan berelere benzeterek, görenlerin kendisini, kaplan postu giymiş bir dilenci sanacaklarını söylemektedir:

Taşlar urdun kara kara eyledün cismüm gören
Bir pelengün **pôst**ın san bir gedâ geymiş sanur (C.1, G.178/3)

Kakum, sincap türünden kediye benzer kakum adlı hayvanın kürküne verilen isimdir. Ortaçağda pek makbul bir giysiydi. Avrupada kral ve hâkimlere mahsus kürkler yapılır ve bu kürklerin üstüne siyah kuyruklar ilave edilirdi ki beyazlığı hasebiyle saffet ve temizliğe işaret olmak üzere bekâret ve safiyetin bir remzi sayılırdı (Pakalın, 1993: 141). Şair, 2 beyitte kakum kelimesini kullanarak, kakum denilen hayvandan yapılan kürkü kasetmiştir. Sevgili güneşe benzetilmiş ve sevgilinin kakum kürk giymesi de güneşin beyaz bulutların içine girmesi şeklinde yorumlanmıştır:

Sandum ki güneş ebr-i sefid içine girmiş
Geymiş bu gün ol şâh-ı cemâl egnine **kakum** (C.2, G.965/6)

Ancak faydalı hayvanların yanında insanlara zararlı birçok hayvan da vardır. Yılan, akrep, kene gibi zehirli hayvanlar birçok insanın ölümüne yol açar (Hayat Ansiklopedisi, “Hayvanlar” C.3: 1507-1512). Hz. Ayşe, zararlı hayvanlar hakkında şu hadisi nakletmektedir: “Yerde yürüyenlerden beş hayvanın tümü de fâsıktır ve zararlıdır, Kâbe sınırında bile öldürülebilir. Bunlar karga, çaylak, akrep, fare ve saldırgan köpektir.” Bu hadisten insana, tarıma ve hayvana zararlı olan bütün

hayvanların öldürülebileceği yorumu çıkarılmıştır (Hançerlioğlu, 1984: 738). Kuduz, en tehlikeli, öldürücü hastalıklardan biridir. Kuduz en çok köpeklerde görülürse de kedi, fare, sincap, maymun, ayı, tilki, çakal, kurt, tavşan, kobay, at, eşek, öküz, manda, koyun, domuz gibi bütün memeli hayvanlarda, hatta yarasada da görülebilir. Kuduran hayvanlar ilk günlerde çok kere çekingen, düşünceli dururlar, karanlık köşelere saklanırlar. Sonra öfkeli bir hal alırlar, önüne gelene saldırıp ısırarak, parçalayacak bir azgınlık gösterirler. Boğaz kaslarının sıkışmasından dolayı su içemezler, sudan korkarlar. Salyaları akar, sesleri kısılır, dilleri dışarı sarkar. Sık sık gelen nöbetlerden sonra, 2- 3 gün içinde ölürler (Hayat Ansiklopedisi, “Kuduz” C.4: 2077).

Zâfî, bir beyitte rakibin konuşurken ağzından çıkan kelimeleri kudurmuş bir hayvanın ağzından köpükler çıkarmasına benzetir. Şair bu köpüğü de kış gününde esen rüzgârda savrulan karlar şeklinde tasavvur etmiştir:

Söylese ton ton köpükler sıçrar agzından rakîb

Kış gününde san eser yiller saçılır karlar (C.1, G.213/4)

Zâfî, kuduz kelimesini 3 beyitte kullanmıştır. Aşağıdaki beyitte rakip âşıkın sevgilisine diş bileyen kuduz bir domuza benzetilerek, namus eteğini yırtma ihtimaline karşı sevgili uyarılmaktadır:

Diş biler ‘âşıkı çalmaga rakîbün o tonuz

Koma çâk eylesün dâmen-i ‘ırzun o **kuduz** (C.2, G.526/1)

Hayvanlar, Türk kültüründe o kadar önemli yer tutmuştur ki, Türkler takvimlerini bile hayvan isimleri ile tespit etmişler ve hayvanların özelliklerini dikkate alarak zamanlarını ayarlamışlar ve belirlemişlerdir (Nur, C.12/1981:242). Eski Türkler’de hayvanlarla ilgili inançlar, on iki hayvanlı takvimden Şamanların vecd halinde yukarı âleme çıkmasına aracı olan hayvanların konumuna kadar uzanan geniş bir yelpazede yayılmıştır. Öte yandan animizme dayalı bir dini yapı arzeden eski Türk inançları hayvanla insan arasındaki farklılığı ya ortadan kaldırmış veya en aza indirmiştir. Bu homojen kozmolojik anlayışta insanlar ve hayvanlar birbirine dönüşebilmektedir. Hayvanların üstlendiği bir başka önemli görev de kurban inancı ile ilgilidir. Kur’an’da ve cahiliye şiirinde rastlanan bilgilerden, kurban veya adak olarak kullanılan hayvanların başında deve ve koyunun geldiği öğrenilmektedir. (DİA, “Hayvan” C.

17/1998: 83). Günümüzde bazı ilkel topluluklarda da sıkça rastlanan bir inanç hayvanın kehanet ve falcılıkta kullanılmasıdır. Hayvanların kehanette kullanılması ikiye ayrılmaktadır:

a) Hayvan hareketlerini gözlemek

b) Hayvanların iç organlarına bakarak gelecekte vuku bulacak şeyleri önceden kestirmek. (DİA, “Hayvan” C. 17/1998: 81).

Hem İslamiyetten önceki çeşitli devirlerde hem de İslamiyetten sonraki Türk sanatında hayvan tasvirleri oldukça yaygın bir şekilde kuvvet, kudret, güç, hükümdarlık ve taht sembolü olarak kullanılmışlardır (Ercebeci, 1997: 59). İnsanlık tarihinin en eski sanat eserleri hayvan resimleri olup dünyanın birçok yerinde son asırlarda keşfedilen mağara resimlerinin neredeyse tamamı hayvan ve av konuludur. İnsan, en ilkel dönemlerinden bugüne kadar sanatının hemen bütün dallarında hayvanı konu edinmiştir. İslâm sanatında hayvan figürleri en fazla madeni eşyalarda kullanılmıştır. İslâm sanatının en önemli dallarından biri olan minyatürde hayvan çok işlenen bir motiftir. İslâm fildişi sanatının önemli konularından biri de hayvandır. (DİA, “Hayvan” C.17/1998: 99-100).

Zerdüştî gelenekte bütün hayvanlar iyi ve kötü olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Bûndahişn'e göre iyi hayvanları yaratan Hürmüz, kötü hayvanları yaratan ise Ehrimen'dir. (DİA, “Hayvan” C. 17/1998:82). Tevrat, hayvanlar hakkında genel olarak “hayyâh” kelimesini kullanır. İlk yaratılış kıssasına göre beşinci günde büyük deniz canavarları, sularda yaşayan canlılar ve kuşlar, altıncı günde yerdeki canlı mahlûklar, sığırlar ve sürünen şeyler, son olarak da insan yaratılmıştır (Tekvin,1/20- 25). Tevrat denizin balıklarının, göklerin kuşlarının ve yer üzerinde hareket eden her canlının emrine ve istifadesine verildiğini söylemektedir (Tekvin,1/28). Tevrat'a göre hayvanlar, ilk defa Hz. Nûh zamanında “temiz” ve “temiz olmayan” diye ikiye ayrılmıştır. Sinâ'da ilahi vahyi alan Hz. Mûsa'ya hayvanlar hakkında çeşitli kurallar bildirilmiştir; bunların en önemlileri “yenilen” ve “yenilmeyen” hayvanlarla ilgilidir. (DİA, “Hayvan” C. 17/1998: 84).

Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde, etlerinden ve kendilerinden faydalanmanın helâl ya da haram oluşu gibi dini-fıkî hükümlerin açıklanması için birçok hayvandan grup, cins ve tür isimleriyle sıkça söz edildiği görülür. Bunlar; hayvanlara karşı şefkatli ve

merhametli olmak, hayvanların evde beslenmesi, satış ve kiralanması, eti yenen ve yenmeyen hayvanlar, hayvanların kesimi, hayvanı kesenin niteliği, kesimde kullanılan alet, kesimin yapılışı, kesim şekli gibi konulardır. (DİA, “Hayvan” C. 17/1998: 92).

Peygamberin bu konuda pek çok hadisi vardır. Ebû Hüreyre’den naklettiği bir hadisinde kendisine “hayvanlara iyilik etmede bizim için sevap var mıdır?” diye soranlara şu karşılığı vermektedir: “Evet, her canlıya iyilik eden için sevap vardır”. Kur’an’da da hayvanlar hakkında birçok hükümler yer almaktadır. Örneğin, En’am süresinin 38. âyeti şöyle der: “Yeryüzünde yürür hiçbir hayvan, havada kanatlarıyla uçar hiçbir kuş yoktur ki sizler gibi birer cemaat olmasın. Biz Kitâp’ta hiçbir şeyi boşlamadık. Nihayet onlar da Rableri cânibine haşrolunacaktır”. Nahl sûresinin 68- 69. âyetleri de şöyle der: “Rabbin bal arısına vahy eyledi ki dağlarda ve ağaçlarda ve insanların sizin için çardak yaptıkları yerlerde evler yapın, sonra da her çeşit çiçekten ve meyveden yiye. Bu yüzden onların karınlarından renkli ve şifalı içecek çıkar” (Hançerlioğlu, 1984: 149-150).

Kuran’da adları geçen hayvanların bir listesi çıkarılacak olsa, bunlardan bir kısmının müstakil bir sureye ad olduğu sözgelimi; مُبَرَّ (inek), أَنْعَامٌ (koyun, keçi, deve ve sığır cinsi ehli hayvanlar), نَحْلٌ (arı), نَمَلٌ (karınca), عَنَكَبُوتٌ (örümcek), فَيْلٌ (*fil*); diğer bir kısmınınsa değişik surelerin muhtevasında yer alan hayvanlar olduğu örneğin; نَاقَةٌ / إِبِلْجَمَلٌ / (deve), نَعَجَةٌ (koyun), خَيْلٌ (at), عَجَلٌ (buzağı), حُوتٌ (yunus balığı), أَلْبٌ (köpek), ذَنْبٌ (kurt), قِرْدَةٌ (maymunlar), سَبْعٌ (yırtıcı hayvanlar), حِمَارٌ (eşek), خِنْزِيرٌ (domuz), ذُبَابٌ (sinek), بَعُوضَةٌ (sivrisinek), ثُعْبَانٌ / حَيَّةٌ (yılan), طَيْرٌ (kuş), غُرَابٌ (karga), هُدْهُدٌ (ibibik kuşu), فُمَّلٌ (ekin biti vb. haşerat), جَرَادٌ (çekirge), ضَفَادِعٌ (kurbağalar), görülecektir. Elbette, zikri geçen hayvanların biyolojik gerçeklikleri, Kuran’ın doğrudan ve bizzat dikkat çekmek istediği bir husus değildir, bunun yerine kutsal metnin ruhuna uyacak biçimde sözü edilen hayvanlarla, ilgili kıssadan hisse çıkarılması ya da bir konunun anlaşılmasına yardımcı olunması hedeflenmiştir. Bu bakımdan, Kuran’da yer alan hayvan figürünün her zaman değilse bile ekseriya alegorik amaçlı kullanıldığını söyleyebiliriz. Yine de bu tablo bize, göz ardı edilmemesi gereken bir gerçeği, Arap kültür ve hayatında kutsal kitaptan başlayarak hayvan odaklı düşünme biçiminin ne kadar önemli olduğu gerçeğini işaret etmektedir (Şahin, 2008: 178–179).

İnsan ile hayvan arasındaki sosyal bağ, dünyanın en eski dönemlerinden itibaren insanoğlunu yakından ilgilendirmiştir. Hayvan, insan ile birlikte ve yakın olma şerefine ermiş mahlûk cinsidir. Hz. Âdem ile Havva henüz cennette iken onları yasak meyveye sevk eden amil bir yılan olarak bilinir. Keza Habil ile Kabil arasındaki ilk fesat hadisesinde bir kara kargayı sahnede görürüz. Dünyanın yeniden kurulup nizama kavuştuğu Hz. Nuh tufanında bütün hayvanlardan erkek ve dişi olmak üzere birer çiftin varlığı, hiç şüphesiz bize hayvanın bulunmadığı bir dünya olmayacağını ispat eder. (Pala, 1996: 35).

Kur'ân-ı Kerim bir yandan ebabillerin yendiği fil ordusundaki ibretlere dikkat çekerken diğer yandan İslam dini hayvan haklarından geniş biçimde söz eder. Onların, ellerinden ve hizmetlerinden dolayı insanın emrine musahhar kılındığı, bu sebeple onların da insanlar üzerinde haklarının olduğunu vurgular. İslam, hiç bir hayvanı yaratılış hikmetinin dışında telakki etmez. Nitekim modern bilim ispat etmiştir ki tabiattaki hiç bir canlı boş ve beyhude yere yaratılmış değildir. Solucandan köstebeğe, yılından balığa, sinekten şahine, tavşandan aslana, inekten katıra kadar her cins hayvanın bir vazifesi vardır ve insanlar için menfaat kaynağı sayılır. Sözelimi hiçbir hayvan yakılarak öldürülmez. (Pala, 1996: 36).

Eski Türk ekonomisi büyük ölçüde hayvancılık üzerine kurulmuştur. Türkler, hayvanların deri ve yününden giyim eşyalarını temin etmişler; etinden, sütünden ve bunlardan yapılan yiyeceklerden (et, süt, kaymak, tereyağı, yoğurt, peynir, kıymız, kırman, tarasun) faydalanarak gıdalarını almışlar; kemik ve boynuzlarından başka şekilde istifade etmişlerdir. Türkler, hayvan ve hayvanî gıdalar satmışlar, hububat ve giyim eşyası almışlardır. Ayrıca debbağlık, saraçlık, çizmecilik, ayakkabıcılık ve semercilik gibi millî zanaat kolları hayvancılıktan dolayı doğmuştur. Kalpak, kürk, kaftan, keçe, kilim, cicim, halı, heybe, çuval, çadır, harar, bardak (ayak: deve ayağından yapılan bardak), sürahi (öküzün sak kemiğinden yapılır) gibi eşyalar, hayvanlardan elde edilen malzemelerle yine hayvancılık sayesinde gelişen zanaat dallarında yetişen ustalar tarafından yapılmıştır ve tarihin derinliklerinden günümüze kadar gelişerek yaşayıp gelmiştir. (Karakuş, 1997: 1144).

Sığır, evcilleştirilen ve etinden, sütünden ya da gücünden yararlanılan hayvanların ortak adıdır. Sığırın yavrusuna altı aylık olana kadar buzağı, kesim için ayrılmışsa süt

danası, altı aylıktan bir yaşına kadar dana denir. Bir yaşını geçen sığır dişiye düve, burulmuşsa tosun adını alır. Damızlık olarak ayrılan erkeğe boğa, yavrulayan dişiye inek, işe koşulan tosuna öküz denir (Ana Britannica, “Sığır” C.19,s:328).

Zâtî, bir beyitte sığır kelimesini Hak yoluna edilecek kurban için kullanmıştır. Bu kurban da “bâtıl düşman” diye vasıflandırılan rakipten başkası değildir. Şair bunu, dost yani sevgili yolunda yapardım diyerek hem sevgilinin yolu üzerinde rakibi boğazlayacağını hem de sevgilinin uğrunda yapacağını belirtmek istemiş ve “yolunda” kelimesini tevriyeli kullanmıştır:

Bir sığır kurbân iderdüm Hak bilür hak yolına

Dôstum bogazlasam yolunda bâtil düşmanı

(C.3, G.1533/2)

Türkleri, hayat tarzı, hayvanlara önem vermeye zorlamıştır. Tarih boyunca dilimize girmiş, bir kısmı hayatiyetini kaybetmiş, bir kısmı bu gün hâlâ canlı olarak dilimizde kullanılan hayvan adları ve bu hayvanlarla ilgili olarak doğmuş kelimeler vardır. Bozkır kültürünün temeli hayvancılığa dayandığı için, Türk insanı ile hayvanların sıkı münasebeti olmuştur. Bu sebeple Türkçede hayvanlarla ilgili pek çok kelime doğmuş, kelime grupları ve cümle kalıpları meydana getirilmiş ve değişik şekillerde kullanılmıştır. Hayvan adları; hayvanlardan elde edilen yiyecek, giyecek ve malzeme adları; bunlardan doğan yeni kelimeler Türk dilinin hazinesini oluşturur. Bu hazine, Türkçeyi besleyen en büyük kaynaklardan biridir. Dilimizden başka dillere geçmiş kelimelerin pek çoğu hayvancılıktan dolayı doğmuş kelimelerdir. Mesela yoğurt İngilizceye “yogurt, yoghurt, yoghourt”, Fransızcaya “yogourt”, Almancaya “yoghurt/joghurt” şeklinde Türkçedeki imlâsını koruyarak geçmiştir.

Hayvanlar adlandırılırken genel olarak şu esaslara uyulmuştur:

- 1- Rengine göre adlandırma. (karatavuk)
- 2- Biyolojik yapısına göre adlandırma. (kırkayak)
- 3- Huyu ve hareket kabiliyetine göre adlandırma. (deli koyun)
- 4- Sahibine göre adlandırma. (Necib’in kısrağ)
- 5- Yaşına göre adlandırma. (düve)

6- Cinsine ve cinsiyetine göre adlandırma. (inek-öküz)

7- Kullanış alanlarına göre adlandırma (kümes hayvanı) (Karakuş, 1997: 1145).

Hayvanlar, Türklerin büyüdü dinsel yaşamlarına da sürekli olarak karışırlar ve bu nedenle onların uğraşlarında ilk yeri alırlar. Zaman içinde ilerledikçe ve insanlar gitgide daha sık bir biçimde soyadı olarak hayvan adlarını seçtikçe insan yaşamı ile hayvan yaşamı arasında kurulan sıkı ilişkileri daha iyi görürüz (Yılmaz, 2000: 377).

Günümüzde birçok yörede hayvan odaklı şenlikler, festivaller düzenlenmekte; bayramlar kutlanmaktadır. Bunlar:

Antalya (Gündoğmuş)- Bal Festivali,

Aydın (Buharkent, İncirliova, Kuyucak, Yenipazar, Germencik)- Deve Güreşi Şenliği,

Balıkesir (Manyas)- Süt Ürünleri Şenliği,

Bingöl (Karlıova)- At Yarışı Şenliği,

Denizli (Sarayköy)- Deve Güreşleri Şenliği,

Edirne (Enez)- Balık Festivali,

Erzincan (Koçgar, Kemah)- Kuzu Kırkımı,

Eskişehir (Mahmudiye)- At Yarışları,

Hakkâri- Kuzu Kırpma Şenlikleri,

İzmir (Selçuk)- Deve Güreşi Festivali,

Kars- Koç Katımı,

Sakarya (Söğütü)- Tarım Hayvancılık ve Süt Festivali,

(Akyazı)- Tarım Hayvancılık ve Altın Kemer Yağlı Güreşleri,

Tokat (Reşadiye) Altın Koç Festivali,

Ardahan- Koç Katımı, Hayvan ve Hayvan Ürünleri Festivali (Tan, 2000: 152-162).

Bunların dışında Zâtî, yabanî hayvanlar için genel olarak vahşî, vuhûş kelimelerini kullanmıştır. Bu beyitlerin birinde Leylâ ve Mecnûn hikâyesinin kahramanı olan Mecnûn vardır. Şair, aşağıdaki beyitte Mecnûn'un insanlardan fayda, vefâ göremeyip kendini dağlara vurduğunu ve vahşi hayvanlara gittiğini söylemektedir. Peri, cinlerin çok güzel ve alımlı olarak farzedilen dişilerine verilen addır. Mecazî olarak da çekici güzelliği olan çok alımlı kız veya kadındır. Mecnûn'un kelime anlamı ise "cin tutmuş, çıldırmış, delirmiş"; "delice seven, tutkun"dur. Şair burada perî, Mecnûn ve delirmek

kelimelerini bir arada kullanarak ihâm-ı tenasüp yapmıştır. Zâtî, burada karşısında hayâli bir kişiye, periye Mecnûn'un çöle gitme sebebini açıklamaktadır. Mecnûn, normalde Leyla'ya olan aşkı sebebiyle cünûn hallerine düşmüş ve çölleri tercih etmiştir. Burada dağlarda ve tepelerde kuşlarla ve diğer vahşi hayvanlarla bir hayat tarzı oluşturmuştur. Bu beyitte ise şair Mecnûn'un çölde vahşi hayvanlarla farklı bir yaşam şekli oluşturmasını Leyla'ya olan aşkına değil de hüsn-i talil yoluna başvurarak insanlarda vefâ olmamasına bağlamıştır:

Vefâ bulmadı âdemde varub **vahşî**lere gitdi

Delürdi düşdi sanma ey perî Mecnûnı küh-sâra (C.3, G.1304/3)

Bir önceki beyitte de dile getirildiği gibi aşağıdaki beyitte de yine Zâtî'ye göre Mecnûn insanlardan fayda gelmeyeceğine karar verdiği için dağlarda vahşi hayvanlarda birlikte olmayı ortam kurmayı tercih etmiştir. Yine Mecnûn'un çöle gitme sebebi Leyla'ya olan aşkına değil de insanların vefasızlığına bağlanmıştır. "Mecnûn insanlardan fayda gelmeyeceğini anlayınca vakit geçirmeden dağdaki hayvanlarla bir ortam kurmayı tercih etti.":

Gördi Mecnûn fâ'ide kesb olmaz âdemden hemîn

Vardı **vahşî**lerle bâzâr eyledi küh-sârda (C.3, G.1450/2)

Bu beyitte ise aynı durum Ferhâd için uyarlanmıştır:

Tutdı **vahşî**lere yüz bulmadı âdemde vefâ

Delürüb tutmadı Ferhâd bu kühsâr etegin (C.3, G.1149/5)

BÖLÜM 3: DİVÂN EDEBİYATINDA HAYVANLAR

İnsanoğlu çok eski zamanlardan beri canlı ve cansız varlıklarda gördüğü bazı özellikleri ifade için benzetmeler kullanmış, birtakım soyut kavramları mecaz ve sembollerle dile getirmiştir. Mecazlar ve semboller bütün dillerde, özellikle gelişmiş kültür ve medeniyet dillerinde çok sayıda bulunur. Bunların bazıları yalnızca bir dile mahsus olduğu halde, bazıları da dünya dillerinin hemen hepsinde müşterektirler. Mesela “Arslan” kelimesi hemen hemen bütün dünya dillerinde cesareti ve yiğitliği ifade eder. Tilki kurnazlığı, kurt haysiyeti, koyun uysallığı, keçi inatçılığı, keklik çevikliği, kuğu zarafeti, yılan sinsi düşmanlığı, ceylan güzelliği, özellikle göz güzelliğini, arı çalışkanlığı, karınca tutumluluğu, ifade eder (Işık, 1995: 6).

Her biri birer dil işçisi olan şairler ve yazarlar da ister istemez hayvanlar dünyasında gezinir, kendilerine göre birer hayvanat bahçesinin bakıcılığını yaparlar. Gerek ilmi eserlerde ve gerekse sanat eserlerinde arz-ı endam eden hayvanlar sayılamayacak kadar çoktur. En eski dönemlerden itibaren kanatlılar, ayaklılar ve yüzgeçliler Klâsik mesnevilerimizin konuları arasında arz-ı endam ederler. İster avlayan, ister avlanan olsun, hemen her hayvanın şair ruhunda edindiği bir yer vardır (Pala, 1996: 36).

İslâmiyet’ten önceki Türk edebiyatında hayvan gerek totem olma özelliği gerekse avcılık ve göçebelikte işe yaraması sebepleriyle önemli bir yere sahiptir. Bu dönemde kullanılan on iki hayvanlı takvimde ay isimlerini hayvanlardan seçilmiş olması, Türklerin düşünce sisteminde hayvanın sahip olduğu yeri açıkça gösterir. Ata verilen özel değer ise yüzyıllar boyunca Türk topluluklarını derinden etkilemiş ve çeşitli destanlarından da anlaşılacağı üzere âdeta kendilerini bu hayvanla özdeşleştirmeleri sonucunu doğurmuştur (DİA, “Hayvan” C.17/1998: 101).

Diğer milletlerde olduğu gibi Türklerde de pek çok hayvan müstakil olarak veya başka eserler içinde çeşitli maksatlarla edebiyata konu edilmiştir. Pek çok yazı türünün oluşmasına katkıda bulunan hayvanlar bütün dillerde teşbih, istiâre ve mecazlar teşkil ederek anlatıma güç katmışlardır. Dilimizde, hayvan adları kullanılarak meydana getirilmiş pek çok deyim ve atasözü bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır:

“**At** sahibine göre kişner”,

“**Kurt** kocayınca **Köpeğin** maskarası olur”,

“**Domuz**’dan bir kıl çekmek”,
“Denize düşen **Yılan**’a sarılır”,
“**Horoz** ölür, gözü çöplükte kalır”,
“**Deve** büyük ama **Eşeğin** arkasından gider”,
“**Köpeğin** duası kabul olsa gökten kemik yağardı”,
“Isıracak **İt** dişini göstermez”,
“**Arıyı** balı, **Bülbülü** dili sevdilir”,
“Alacağına **Şahin**, vereceğine **Karga**” (Karakuş, 1997: 1145).

Türk edebiyatında birer sembol teşkil eden hayvanlar teşbih, istiare ve mecaza konu oluşlarıyla da dikkat çeker. Ayrıca karada, havada ve suda yaşayan birçok hayvan Dîvân şiirinin ilham kaynakları arasında yer almıştır. Dört ayaklılardan ceylan (âhû), aslan (şîr), kaplan (peleng), kurt (gürk), tilki (rûbah), sincap, samur (semmûr) gibi vahşi hayvanlar yanında deve (üştür), köpek (kelb, seg), eşek (hâr), at (semend, rahş, tevsen), koyun (gûsfend), kuzu vb. evcil hayvanlar; uçanlar genel anlamda kuş ile (mûrg, tuyûr), bülbül (andelîb, hezâr), papağan (tûtî, bebgâ), şahin (şehbâz), doğan (bâz), akbaba (kerkes), çaylak(zegân), baykuş (bûm), karga (gurâb, zâg), keklik (kebk), sülün, güvercin (kebüter), serçe (usfur, güncişk), turna (küleng), yarasa(hûffaş); yüzenlerden balık (semek, mâhî), yengeç, timsah (neheng); sürüngenlerden yılan ile (ef’î, mâr), böceklerden; arı (zenbûr), pervane, sinek (meges), sivrisinek (peşşe), örümcek (ankebût), Semender ve karınca (mûr) şairlerin adını en çok andıkları hayvanlardır. Bunların içerisinde bülbül, pervane ve at yalnızca Dîvân şairlerinin değil halk ve tekke şairlerinin de ilgi alanına girmiştir. At ise gerek Klâsik şiirin gerek halk ve teki şiirinin revaçta bulunduğu Osmanlı çağlarında en önemli binek, nakil, spor ve eğlence vasıtalarından olmakla ön plana çıkar. Şairlerin eskiden beri adını andıkları efsanevi hayvanların başlıcaları ejder, Ankâ, Sîmurg, Hümâ, Kaknûs ve sonradan efsaneleşen hüdhüddür. Daha çok masallardan şiire geçen bu hayvanların olağan üstü özellikleri şairlerin hayal dünyalarında yeni ilhamlara vesile teşkil etmiştir. (DİA, “Hayvan” C. 17/1998: 102).

Türk şiirinde hemen her hayvan anılmıştır; ancak bunlardan iki tanesinin cilt cilt Dîvânlarda ve şiir kitaplarında özge bir yeri vardır. Bunlardan biri bülbül, diğeri de attır. At, Türk insanı için çok büyük değerler ifade eder. Denilebilir ki Türk medeniyeti

bir at medeniyetidir. Yazılan onca Baytarnâmelerde atın yüzlerce adına rastlar, onların bakımı, yetiştirilmesi, eğitilmeleri vs. ile ilgili mısralar arasında Orta Asya'da bıraktığımız bozkır ruhunun akislerini buluruz. Türk-İslam medeniyeti, atın, sabah yelinden yaratıldığı ve melekleştiği inancına sahiptir. Bülbüle gelince; o her milletin gözbebeğidir. Sesinin güzelliği yanında âşıkın inleyişini de temsil ederek şair ile kendi arasında eşine az rastlanır bir bağ kurmuştur. Bu iki hayvandan sonra nice ceylanlar, güvercinler, aslanlar, tilkiler ve daha nice niceler şairlerin ilham kaynağı olacak, Mecnun'un başına toplayıp Leyla'yı terennüme vesile olacaklardır (Pala, 1996: 36).

Dîvân Edebiyatının çevre ve tabiatla olan ilgisi çeşitli hayvanların birer vesile ile anılmasına zemin hazırlamış ve müstakil kitaplardan küçük nazım parçalarına kadar pek çok edebi üründe onlara da yer ayrılmasına sebep olmuştur. İslâm edebiyatında önemli yer tutan “Acâibü'l mahlûkat” ve “ Hayât'ül-hayevân” türü eserlerle tanışan Klâsik Türk edebiyatının, hayvanları konu alan müstakil çalışmalar içerisinde tercüme yoluyla yakından tanıdığı ilk kitap Hintli filozof Beydebâ'nın fabl özelliği taşıyan Kelîle ve Dimne'sidir. Kelîle ve Dimne'den sonra bu alanda Feridüddîn Attâr'ın Mantıku't-Tayr'ı ile Nahşebi'nin Tûtînâme'si büyük değer taşır.

Dîvân Edebiyatındaki ilk müstakil hayvan risâleleri “ Harnâme” adıyla bilinir. Klâsik Türk edebiyatının alegorik mesnevileri içinde kahramanları hayvanlardan oluşan aşk hikâyelerinin de önemli bir yeri vardır; Zâtî'nin Şem'û Pervane'si ile Kara Fazlî'nin Gül ü Bülbül'ü bunlardandır. Bu tür mesnevilerde hayvanlara daha ziyade temsili roller verilir ve aşkın felsefi yorumları yapılır (DİA, “Hayvan” C.17/1998: 101).

BÖLÜM 4: KARA HAYVANLARI

4.1. Genel Olarak Kara Hayvanları

Hayvanlar âleminin çoğu karada yaşayan üyeleri olan memelilerden uçabilen yarasayı kuşlar bölümünde incelediğimizden ve deniz hayvanlarından balina, fok ve yunus balığının zaten 'Dîvân'da geçmemesinden ötürü bu bölüme kara hayvanları adını vermeyi uygun bulduk.

Memeliler, hayvanlar âleminde omurgalıların önemli bir sınıfıdır. Gerek vücut yapıları, gerek yaşayış biçimleri bakımından hayvanlar âleminin en ileri, en gelişmiş yaratıkları bu sınıfta toplanmıştır. Başlıca özellikleri dişilerinin yavrularını doğurarak meydana getirmeleri, memelerinden salgıladıkları sütle emzirip besleyerek büyütmeleleridir. Derileri, genel olarak, tüylerle kaplıdır. Çenelerinde besin maddelerini parçalayıp öğütmelerine yarayacak dişleri vardır. Hepsi de akciğerleriyle solunum yaparlar. Bir başka özellikleri de kafataslarının vücutlarına göre çok iri, beyinlerinin çok büyük olmasıdır. Memeli hayvanlar, bundan dolayı, öteki hayvanlardan daha akıllı, daha zekidirler. Birçoğu toplu bir şekilde yaşar. Bazı maymun cinslerinin kalabalık bir aile hayatı yaşadığı görülmüştür. Tehlike sırasında yavrularını, yaralılarını, ihtiyaçlarını yırtıcı hayvanlara, hatta insanlara karşı cesaretle korurlar. Öte yandan, otları beslenen birçok hayvanlar da, büyük sürüler halinde otlarlarken, yırtıcı hayvanlardan korunabilmek için, sürünün çevresine nöbetçiler bırakırlar. Karada yaşayan memeliler, çeşitli sesler çıkararak aralarında anlaşabilirler. Memelilerin hepsinde iki kol, iki de bacak bulunur. Memelilerin kimisi otları, kimisi de etle beslenir. Etle beslenenler ya avladıkları taze etleri, balıkları, ya da buldukları leşleri yerler. Sırf böcek yiyerek beslenenleri de vardır (Hayat Ansiklopedisi, "Hayvanlar" C.4: 2269).

Memeli hayvanlarda gelişmeye yönelik başlıca üstünlük yavruların, ana babaların deneyimlerini öğrenme yeteneğidir. Yavru memelinin beslenmek için annesine bağımlı oluşu bir eğitim süresini gerektirir. Bu ise başka hiçbir canlı grubunda rastlanmayan ölçüde çevre koşullarına uyarlanmayı sağlayan davranış esnekliğine yol açar. Memeliler ilk kez, Triyas Döneminde (y. 225–190 milyon yıl önce) ortaya çıktı. En yakın ataları Therapsida takımından sürüngenlerdi. Bu küçük, hareketli ve etçil hayvanların dişleri değişik biçimler kazanarak özelleşmiş, bacakları gövdenin

yanlarına değil, altına doğru yerleşmişti. Bacaklar ve dişlerde görülen bu ayırt edici özellikler memelilerde de belirgindir.

Yeryüzünün son 70 milyon yıllık tarihinde memeliler büyük kara ekosistemlerinin egemen hayvanları olmuştur. Memelilerin sürüngen ataları karşısında kazandıkları üstünlük öncelikle sıcakkanlı olmalarına dayanır. Sıcakkanlılar çevrelerinden bağımsız olarak, vücut sıcaklıklarını oldukça sabit tutarlar. Bu nedenle soğukkanlı canlılardan daha uzun bir süre etkinlik gösterebilir ve soğukkanlı hayvanların yaşayamayacağı ortamları kullanabilirler. Sıcakkanlılık metabolizma etkinliğinin yüksek olmasını gerektirir. Memeliler geliştirdikleri birçok özelliği yüksek düzeydeki metabolizma etkinliğine borçludur. Örneğin, dört odacıklı kalp ve bu sayede birbirinden ayrılan iki dolaşım sistemi, çekirdeksiz alyuvarlar, burun ve ağız boşluklarını ayırarak beslenirken nefes alabilmeyi sağlayan sert damak gibi özellikler dokulara büyük miktarlarda oksijen iletilmesini sağlar ve besinlerin dokularda etkin biçimde kullanılmasına yardımcı olur. Gene memelilere özgü olan postun da başlıca işlevlerinden biri ısı yalıtımıdır. Ama kıllar savunmaya ve dokunma yoluyla çevreyi algılamaya da yarar (Ana Britannica, “Memeliler” 1988, c.15, s. 548).

Memeli hayvanlar birçok bakımlardan insanlara faydalı olan hayvanların başında gelir. Koyun, keçi, sığır gibi etinden, sütünden, yününden, derisinden; at, katır, eşek gibi gücünden; köpek gibi zekâsından, sadakatinden faydalandığımız hayvanların hepsi memeliler sınıfındadır. (Hayat Ansiklopedisi, “Hayvanlar” C.4: 2270).

Öte yandan besin ya da yaşama ortamı için insanla doğrudan rekabete giren birçok iri yapılı memeli hayvanın soyu tükenmiş ya da yalnızca hayvanat bahçelerinde rastlanır olmuştur. Bugün de birçok tür, avlanma ya da doğal yaşama ortamlarının yok edilmesi sonucu tükenmek üzeredir (Ana Britannica, “Memeliler” 1988, c.15, s. 549).

4.2. Kara Hayvanları ve İlgili Tasavvurlar

4.2.1. Âhû (Ceylân, Gazâl, Gazâle)

Alımlı, zarif ve narin yapıları olan bu hayvanlar, bozkır ve yarı çöllerde genellikle 5–10 tanesi, bazen de yüzlercesi bir araya gelerek sürüler halinde dolaşırlar. Ceylanlar, Moğolistan'ın batısından Kuzey Afrika'nın Atlas Okyanusu kıyılarına ve tropik Afrika'ya kadar uzanan geniş bir alanda yaşarlar. Çevikliği ve güzelliğiyle tanınan bu hayvanların omuz yüksekliği 60-90 cm arasında değişir. Postları genellikle kahverengi, karınları ve butları beyazdır; vücudun iki yanında çoğu kez koyu renkli bir şerit uzanır. Boynuzları genellikle lir biçiminde kıvrıktır ve İran ceylanı (Gazella) dışında hem erkekte, hem dişide boynuz bulunur (Ana Britannica, "Ceylan" C.5: 485).

Âhû, üç nevi'dir. Bunlardan birisi halis beyaz, diğeri kırmızı, üçüncü bir nev'i de uzun bacaklı ve beyaz karınlıdır. Çok hızlı koşan âhûnun eti helaldir. Rüyada âhû görmek güzel kadına delalettir. Bir kimse rüyasında bir âhû avladığını görse, güzel bir kadınla evleneceğine delildir. Yine bir kimse rüyasında, âhûyu tuttuğunu görse, mirasa ve çok hayra delalet eder (Demirî, 1973: 222–223).

Güzel gözlü, güzel kokulu ve ürkek olduğu için sevgiliye benzetilen âhû, edebiyatımızda birçok teşbihlere neden olmuştur. Gözlerinin iri ve gayet siyah oluşu sevgilinin gözünü hatırlatır. Sevgilinin yüzü Kâ'be'ye benzetildiği zaman, göz âhûsu oraya sığınmış olur. Çünkü Kâ'be'de avlanmak yasaktır. Bir gül bahçesi olarak anılan yüz, âhû gözlerle daha da güzelleşir. Âhû bazen aslan denen güneşten kaçan bir ay olarak karşımıza çıkar. Yine göz, bakışa göre bazen aslan, bazen âhû olur. Ancak âhûnun en yaygın ve önemli kullanımını misk nedeniyle kullanır. Sevgilinin saçını misk kokar. Âhûnun misk hâsıl etmesinin sebebi ise bu kokuyu kıskanması veya ona âşık olmasıdır. Bunun sonucunda âhûnun içine kan oturmakta ve bu kan sonra misk olmaktadır. Âhû daha çok Hıta, Çîn, Tatar, zülf vs. kelimelerle tenâsüp içinde kullanılır. Mecnun'un çöllere düştüğü zaman âhûlarla dostluk kurması da telmihen anılan başka bir özelliktir. Bu durumda sahra ve çölden de bahsedilir (Pala, 2003: 24).

Eski şairlerin, gözlerinde canan bakışlarından akisler ve vücudunda ince sevgililerden çizgiler buldukları sevimli bir mahlûktur ceylân. Dîvân şiirinde ceylân çeşitli isimleri ve çeşitli güzellikleriyle geniş bir yer alır. "Âhû", "gazâl", "gazâle" gibi kelimeler, ceylânın Dîvân şiirindeki isimlerindedir. Bizim halk edebiyatımızda ise ceylân, merâl, maral gibi, ceyran ve cerran gibi daha başka isimleri de vardır. Fakat ceylânın

eski edebiyatımızdaki en güzel yeri Leylâ vü Mecnûn'dadır: Vefasız ve duygusuz insanlardan kaçarak, kendi, iç âlemine veyâ sevgilerinde menfaat ve hıyanet gölgesi bulunmayan, âzâde tabiat varlıklarına sığınan Mecnûn, çölde, ceylân vurmuş bir avcı görmüştü. Etini, çocuklarına yedirmek için, ceylânı kesmekten çekinmeyeceğini söyleyen avcının elinden, bir narin mahlûku, türlü yalvarışlarla ve üzerindeki elbiselerini vererek kurtarmış, sonra onunla arkadaş olmuştu. Mecnûn, ceylânı gördüğü zaman, onun ayağı bağlı ve canı yaralıydı. Boynu yere burularak uzanmış, şehlâlaşmıştı. Mecnûn, onu almak için, yapraklarından sıyrılan bir dal gibi, üzerinde ne varsa vermişti. Sonra, onunla konuşmaya başlamış; yüzünü yüzüne, gözünü gözüne sürüp ağlamıştı. Kerem'in bir köprübaşında rastladığı ceylana Aslı'yı sorması ve ondan uzun cevaplar alması, halk şiirimizin, varlıklara insan ruhu ve insan benliği vermek yolundaki zengin hayat anlayışının en güzel örneklerindendir (Banarlı, 1976:146- 149).

Aşağıdaki beyitte âhû ile âşıkın âhı arasında ve çayır ile bayır kelimeleri arasında cinas vardır. Sevgilinin âşıktan bir âhû gibi çayır çayır kaçmasından dolayı âşığın âhının da dağları bayır bayır yakması acayip değildir:

Sahrâda kaçdı benden ol **âhû** çayır çayır

Yaksa 'aceb mi tagları ahum bayır bayır

(C.1, G.215/1)

“Ner” kelimesi hem erkek hem de kızgın anlamına gelmektedir. Dolayısıyla aşağıdaki beyitte püser (erkek çocuk, oğul) kelimesinden hareketle uzak anlamı hatırlanarak iham yapılmıştır. Tembel, erkek âhûlar vefa göstermekte, kızgın (erkek) aslanlar ise cefa etmektedirler. Ayrıca şair vefa ve cefa kelimeleri ile de cinas yapmıştır:

Vefâ kılmakda süst **âhû** püserler

Cefâ kılmakda ammâ şîr-i nerler

(C.1, G.189/1)

4.2.1.1. Âhû ile İlgili Tasavvurlar

4.2.1.1.1. Âfet

Âfet, insanı, uğrunda her şeyi feda edecek kadar aşk derdine müptela eden güzeller için kullanılan bir sıfattır. Ahmet Talat Onay'ın 'Lûgat-ı Ebu'zzıya'dan naklettiğine göre aynı zamanda, "hurâfattan başı kız, gövdesi aslan şeklinde, iki kanatlı bir mahlûk"tur. Nihayet mertebede hüsne mâlik olduğundan güya yüzünü görenler vehle-i nazarda kendilerine malik olamayacak raddelerde belâ-yı aşka giriftâr oldukları için âfet tesmiye olunmuştur (Onay, 1992: 17). Âfet aynı zamanda büyük felâket ve belâ demektir (Devellioğlu, 2003: 11).

Dîvân şiirinde âfet kelimesi, sevgilinin baştan çıkarıcılığı ve âşıkın başına açtığı belalar münasebetiyle kullanılır (Tökel, 2000: 452). Zâtî, âfeti âhû bakışlı olarak düşünmekte ve onu gördüğünde aşk dağı olarak nitelendirdiği gönlüne yıldırımlar düştüğünü söylemektedir. Bilindiği gibi yıldırım gökyüzü âfetlerindedir:

Görse gönlüm kande bir **âhû** bakışlı **âfeti**

Kûh-ı 'ışka yıldırım gibi hemân gevler düşer (C.1, G.384/2)

4.2.1.1.2. Akıl

Ceylanların hep "kim var orada?" dercesine ürkek bir hali vardır. 300 m. ötedeki tehlikeyi hemen sezerler. En küçük bir tehdit karşısında büyük sığırayışlarla ve zikzaklar çizerek bütün hızıyla kaçıp giderler. Saatte 80 km. hızla koşabilirler. Yine de aslanlara av olmaktan kurtulamazlar (Van Der Kar, Dozo, 19???: 31).

Zâtî, aşk ormanında sarı bedenli (aşktan sararıp solmasına kinayedir) bir aslandır. Bu sebeple de âhû gibi ürkek aklı yöresine uğramamaktadır, yani âşık aşkıdan deli Dîvâne olmuştur:

Yöreme ugramaz ürker Zâtî'yâ **âhû**-yî **'akl**

Bîşe-i 'ışkun ten-i zerd ile bir aslanıyam (C.2, G.921/5)

4.2.1.1.3. Av (Şikâr)

Sevgili için müşebbehünbih olan âhûnun diğerk ehemmiyetli bir yanı da avlanmasıdır. Kendisi bir av olan âhû, sevgiliye işareten avcı olarak da karşımıza çıkar. Sevgili, aslanı tutacak derecede kuvvetli gözleri olan bir âhûdur ki, o bir bakışında nice yüz bin aslan yürekliyi avlayan bir avcıdır (bkz. Bakış-göz). Âhû avlanan bir hayvan olduğu için “sayyad, dam (tuzak), vahşi” kelimeleriyle birlikte de anılır (Pala, 2003: 24). Segbân, (köpek bekçisi) av köpeklerine nezâret ve bunları idare eden hizmetçi olup padişahın av merasimlerinde görevli kişilerdi. Padişahın avlanması için gerekli köpekleri tedarik ederlerdi. Bu beyitte it ile şikâr olmak tabiri ile bu şekilde avlanma kastedilmiş olup Zâtî, “Eğer it ile sevgili âhû gibi avlansa yani kendisini fark edip sevse it yerine koyduğu rakibe sevgilinin kapısında ulu derdim” diyerek hem rakibe karşı üstünlük kurmuş olacağını söylemekte hem de “ulu” kelimesini tevriyeli kullanarak sevgilinin avlanmasında yardımcı olan rakibe “ulusun, yücesin” diyerek minnet duyacağını da belirtmek istemiştir:

Dir idi Zâtî kapunda rakîbüne ulu

Eger it ile sen **âhû** gibi **şikâr** olsan

(C.2, G.750/5)

4.2.1.1.4. Avcı (Sayyâd)

Sevgili, aslanı tutacak derecede kuvvetli gözleri olan bir âhûdur ki, o bir bakışında nice yüz bin aslan yürekliyi avlayan bir avcıdır:

Bir nazarda nice yüz bin şîr-diller sayd ider

Vay ne **sayyâd** olur ol **âhû**-yi çeşm-i şîr-gîr

(C.1, G.491/3)

4.2.1.1.5. Bakış-Göz

Âhû, bilhassa gözlerinin güzelliği ile ma’ruf bir hayvandır. Güzellerin gözleri ona teşbih olunur (Demirî, 1973:222). Göz, bakışa göre bazen aslan, bazen âhû olur (Pala, 2003: 24). Zâtî, bu beyitte aslan yüreğine seslenerek sevgilinin gözlerinden sihre uğrayabileceğini söylemekte, gafil avlanmaması için onu uyarmaktadır. Zira sevgilinin gözleri sihir ile olmuş iki âhûdur:

Gözlerinden mekre ugrarsın sakın ey şîr-i dil

Gâfil olma sihr ile olmuş iki **âhû** imiş

(C.2, G.589/4)

Peren, astrolojide Ülker yıldızıdır. Türkçe’de Ülker denilen Peren, Pervin (veya Süreyya), Boğa (Sevr) burcunun hörgücündeki yedi yıldızın adıdır. Yıldızlara mahsus küçüklük, büyüklük, yuvarlaklık, parlaklık ve beyazlık gibi genel özellikleri yanında daha çok bir yıldız kümesi oluşu ile söz konusu edilir (Kurnaz, 1996: 449). Âşık, akıttığı yıldız gibi gözyaşlarıyla yanağını süsle demektedir. Çünkü o âhû gözlü sevgililer, Ülker yıldızından tarafa bakarlar:

Encüm-i eşk ile zeyn it yüri Zâtî ‘ârızun

Nâzır ol **çeşm-i âhû**lar Perenden cânibe

(C.3, G.1466/5)

4.2.1.1.6. Gazel

Gazel kelimesi Arapçada “kadınlarla sevgi üzerine konuşmak, söyleşmek” demektir. Nazım terimi olarak gazel, kafiye örgüsü aa ba ca... olan bir nazım şeklinin adıdır. Murassa, yani iki mısra’ı birbirine kafiyeli olan ilk beytine Matla’, matladan sonra gelen ikinci beytine de Hüsn-i Matla’ denir. Gazelin son beytine Makta’ ve makta’dan önceki beyte de Hüsn-i Makta’ adı verilir. Hüsn-i matla’nın matla’dan ve Hüsn-i makta’nın makta’dan güzel olmasına dikkat edilir. Gazelin en güzel beytine de Şah-beyt ya da Beytü’l-gazel denir. Şair gazelin makta’ beytinde adını söyler. Bu, şairin sonradan aldığı ikinci adı, mahlasıdır. Gazelin asıl konusu aşk ve sevgilidir (İpekten, 2004: 17). Dîvân Edebiyatındaki gazel tarzı gerek tür, gerekse muhteva olarak ceylana benzetilmiştir. Gazelin güzelliği ceylana, şiiri mükemmel söyleyebilmeyi de çok zor olan ceylan avcılığına benzetir. Ayrıca gazal ile gazel kelimeleri aynı beyitlerde cinas olarak kullanılır (Ertan, 1989: 62). Zâtî, âhû gibi güzel gözlü sevgiliyi anıp gazel yazmış, onun âhû gözleri kendisini nasıl büyülediyse, yazdığı gazel de okuyanları büyüleyeceğini söylemektedir. Bundan dolayı da kendisini büyücü sanarlarsa ne olur diye sormaktadır:

Andum **gazâl**-i çeşmini çün ol **gazâ**lenün

Sehhâr sandurursa nola bu **gazel** beni

(C.3, G.1488/7)

Şairin gazel söylemesi sevgiliden bûse alması şartına bağlıdır. Şehrin âhûlarının gözleri yani şehirdeki âhû gözlü güzeller gazele can vermektedir. Zâtî de bu durumdan yararlanarak onlardan öpücük almak istemekte ve bu sayede güzel gazeller yazıp her

güzele söylemek istemektedir. Bilindiği gibi sevgilinin bûsesinin can verici, diriltici özelliği vardır:

Cân virür gözleri **âhû**ları şehrin **gazele**

Zâtî'yâ bûsesin al di **gazeli** her güzele

(C.3, G.1462/7)

4.2.1.1.7. Gönül

Gönül, sevgili tarafından âhû gibi avlandığından aralarında ilişki kurulmuş ve gönül âhûya benzetilmiştir. Gönül âhû olunca âfet sevgili de kaplan olmuştur. Afet, sevgili için kullanılan sıfatlardan biridir. Onun, yok ediciliği, âşıkta verdiği ıztıraplar bu sıfatla anılmasına sebep olmuştur (Tökel, 2000:452). Bu beyitte âfet kaplan kılıklıdır. Gönül ise ceylan olarak düşünülmüştür. Bilindiği gibi kaplanın derisi sarı üzerine siyah beneklidir ve beyaz türlerine de rastlanır Sevgilinin (yüzündeki) sayısız siyah beniyle pamuk yumağına benzetilen yüzü görülmemektedir:

Dil gazâli düşdi bir kaplan kılıklı âfete

Bî- 'aded hâl-i siyâhıyla bulunmaz bendeşi

(C.3, G.1793/2)

4.2.1.1.8. Hıtâ

Hıtâ, Doğu Asya'da, yeri ve sınırı kesin olarak bilinmeyen bir bölgenin adıdır. Bütün Kuzey Çin'i, Mançurya'yı, Moğolistan'ı ve Türkistan'ın doğusunu içine alıp, batıda Tibet hudûdundan Sarı Deniz'e kadar uzanan topraklara eskiden verilen isimdir. Aslında, X. asırda bu bölgeyi işgal eden bir Moğol kabilesinin adıdır (Tulum, 2001: 334).

Eski, Hıtâ-Hatâ (Çin) ve Hutên gibi Türk ülkeleriyle, eski Tatar diyârının misk ceylanları, Dîvân şiiirinin, mis kokulu saçlar için sık sık yâd ettiği âhûlardandır (Banarlı, 1976: 146–149). Şark edebiyatında saç ve hatt'a benzetilen misk (siyahlığından ötürü), Hıtâ kelimesiyle beraber kullanılagelmiştir. Ayrıca hatâ kelimesi ile de sanat yapılır (Tulum, 2001: 335).

Âhûnun ok ve yay gördüğünde korkması gibi Çin güzeli (âhû gibi güzel sevgili) de, âşıkın âhını ve boyunu görünce öyle korkar. Burada yay âşığın dertten iki büklüm olmuş boyu, ok da bu dertle çektiği âhıdır. Güzeli bir leff ü neşr sanatı yapılmıştır:

Âh-u-kaddüm görse vahşet eyler ol hûb-ı **Hıtâ**

Ah kim tîr-ü- kemândan havf ider **âhû** gibi

(C.3, G.1540/4)

4.2.1.1.9. Nâfe, Misk

Misk, Hıta (Doğu Türkistan) ülkesinde yaşayan bir çeşit ceylanın göbeğindeki urdur. Buna nâfe de denir. Bu ur, hayvanı rahatsız edermiş. Hayvan, sürtünmek yoluyla bu uru düşürebilirmiş. Misk avcıları saharalara kazık çakar ve ceylanların bu kazığa sürtünerek misk urunu düşürmelerini sağlayıp öz haldeki bu siyah madde düştükten sonra etrafa kokusu yayılır ve yerini belli edermiş. Hammadde olarak kullanılan bu urdan, şişeler dolusu koku elde etmek mümkünmüş, Günümüzdeki kozmetik sanayii miskten çok yararlanır. Ancak günümüz misklerinden birçoğu sun'idir.

Dîvân şiirinde en çok söz konusu edilen koku ve maddelerden biridir. "Miskin" ile tevriyeli olarak kullanıldığı yerler çoktur. Kokusu ve siyah rengi ile sevgilinin kokusu, ayva tüyleri, beni, kaşı saçları; gece, mürekkep vs. miske benzerler. Çin, Hıta, Hutun kelimeleri, miskin çıktığı yeri bildirir. Makbul ve pahalı bir koku oluşu, kokusunun gizlenememesi, her yeri kaplaması, elde edilişi vs. birçok yönlerden ele alınır. Özellikle sevgilinin saçları misk ile dolu bir pazar gibidir. Sevgili ölürse onun mezarında biten otlar, misk kokulu saç gibi kokar. Âhû, sevgiliyi kıskandığı için, içine kan oturur ve sonuçta misk meydana gelirmiş. Çünkü misk, aslında kurumuş kandan ibarettir (Pala, 2003: 337).

Zâtî, aşağıdaki beyitte kendisini misk âhûsunun karnındaki nâfeye benzetererek, kendisini sevgilinin bir parçası olarak kabul eder. Ancak âhû bu nâfeyi düşürmüş olmalı ki âşık sahra sahra gezerek onu aramaktadır:

Nâfe-i misk-i Hıtâ-veş bir deriye sarlanub

Araram sahrâ-be-sahrâ ol gözi **âhû**yı ben

(C.3, G.1051/2)

4.2.1.1.10. Muhtesip

Muhtesip, iyiliği emredip kötülükten men etmek gayesiyle kurulmuş ihtisap müessesesinin başında bulunan kişiye denirdi. Bu müessesenin tam teşkilatlı olarak ilk kez Hz. Ömer döneminde ortaya çıktığı rivayet edilir. Osmanlı döneminde bu teşkilatın ilk olarak Osman Gazi zamanında var olduğu iddiası ise Âşıkpaşazâde'de geçen bir kayda dayanır.

Otorite ve yetkisini kadıdan alan muhtesibin çok geniş yetkileri vardı. Bunlardan bazıları şunlardır: Dinin hoş görmediği çirkin işleri ortadan kaldırmaya çalışır, halkın cumaya gitmesine dikkat eder, kırkı aşan topluluklarda cemaat teşkilatının kurulmasını sağlar, ramazanda oruç yiyenler ve içki içenleri cezalandırırdı. Okulları teftiş eder, öğrencileri haddinden çok döven öğretmenleri cezalandırır, düşman eline geçtiğinde işine yarayabilecek her türlü harp malzemesinin satışını yasaklar, çarşıların nizam ve intizamını sağlar, ölçü ve tartıları kontrol eder, din kurallarıyla alay edenleri takip eder, komşu haklarına tecavüzde bulunmayı önlerdi. Ayrıca iddet beklemeden evlenen kadınlar, yasak mûsikî aletleri çalanlar ona hesap vermek zorundaydılar. Muhtesip, kuralları ihlal edenleri ta'zir ederdi. Bu ta'zir işlemleri ise belirli bir sıralamayla olurdu. Bu sıralama ise şöyledir: bilmek, bildirmek, öğüt vermek, takdir etmek, el ile müdahale edip düzeltmek, sopa ile tehdit, sopa atmak, silah kullanmak (Özkan, 2007: 75).

İncelediğimiz beyitte muhtesip, Osmanlı zamanında çarşı pazarı dolaşır fiyat ve kaliteyi devamlı kontrol etmekle vazifeli kişi olarak karşımıza çıkar. Beyitten anlaşıldığı kadarıyla muhtesiplerin de kullandığı bir tür başlık olan börklerin seferlerde giyildiği bilinmektedir. Börk, "Külâh; Yeniçerilere mahsus beyaz keçeden veya beyaz çuhadan baş kisvesi"dir (Hüseyin Kazım, Büyük Türk Lügatı). Üsküf adı da verilen yeniçeri börk'ü, yeniçerilerin merâsim başlığıydı, günlük hayatlarında keçe kavuk giyerler, üstüne burma tülbent, sarık sararlardı.

Börkün, (üsküfün) üst kısmından arkaya, zamanımızdaki bahriye neferlerinin palet denilen geniş mavi yakalarını andırır, müstatil şeklinde bir keçe parçası kıvrılır, börkün tepesinden neferin omuzlarına kadar iner ve enseyi tamamen örterdi. Bu keçe parçasına da "Yatırtma" denilirdi. Güya ilk yeniçeri neferinin sırtını sıvazlayan Hacı

Bektaş Veli'nin cübbesinin kolunu temsil ederdi ki bu bir ocak efsanesidir, malûmdur ki Hacı Bektaş Veli, Yeniçeri Ocağının kuruluşundan çok önce vefat etmiştir.

Börkün başa geçen kenarında ipek veya sırma işlemeli bir zırh-süs vardı; ön kısmının ortasında da “kaşıklık” veya “tüylük” denilen bir parça eklenmişti; buraya sefer yolunda neferler kaşıklarını sokardı derler; törenlerde, alaylarda ise kaşıklığa, neferler kademlerine, küçük zâbitler rütbelerine göre turna kuşu telleri, balıkcıl kuşu telleri, düz sorguçlar, süpürge sorguçlar takarlardı, hem renk ve hem de şekilleri ile katıldıkları törenlere, alaylara bir şatafat verdikleri muhakkaktır (Koçu, 1969: 45- 46).

Görüldüğü gibi beyitte muhtesip terim anlamıyla kullanılmış olup çarşı pazar gibi yerlerde esnafın tartıda eksiklik yapıp yapmadığını kontrol eden görevli demektir. Beyitte muhtesip kelimesinin bu anlamına işaretle “eksiklik etmek” deyimini kullanılmıştır (Serdaroğlu, 2006: 98). “Padişahı ona muhtesip börkü giydirdi. Misk âhûsu nâfesini saçına benzeterек eksiklik etti”:

Ana şâhı **muhtesib** börkin geyürdi nâfesin

Zülfüne benzetdi eksüklük idüb **âhû**-yı misk

(C.2, G.692/4)

4.2.1.1.11. Ok

Bu beyitte tevriyeli kullanılan ahu kelimesi hem âşîğın dertten, kederden ettiği âhını hem de ceylan anlamındaki âhûyu karşılar. Kimse Zâtî'nin âhûsunu ya da âhını fark edememektedir çünkü kim neye dokunsa ok gibi sıçramaktadır. Bilindiği gibi ceylanlar da sıçraya sıçraya koşarlar:

Neye kim tokınsa geçer **ok** gibi cest

Kişi **ahumı** fark idemez tüfekden

(C.3, G.1096/3)

4.2.1.1.12. Sevgili

Güzel gözlü, güzel kokulu ve ürkek olduğu için âhû, edebiyatımızda çoğu zaman sevgiliye benzetilir (Maraş, 2002: 72). Âşık, başı için o âhû gözlü sevgiliyi öyle arar ki ayağına yüz sürmedik çöl kalmaz:

Bâşum için sen gözi **âhû**yı şöyle aradum

Kalmayubdur pâyuma yüz sürmedük sahrâ benüm (C.2, G.882/4)

Sevgili, âşık avlamak için ava çıktığında âşık onun okuna can vermek ve ölmek ister. Sonrasında da Allah'tan toprak olan bedeninden bin âhû yaratmasını diler. Bunu da âhûya benzettiği sevgilinin ömrüne kendi ömründen ömür katması için dua etmesi şeklinde yorumlayabiliriz:

Şikâra çıkdugınca tîrine cân vireyin **yârun**

Bin **âhû** halk it yâ Rab benüm cismüm türâbından (C.3, G.1046/2)

4.2.1.1.13. Sihir, Sehhâr

Günlerden birinde bir padişah ava çıkar. Bir âhû görür ve peşinden gider. Sonunda âhû bir mağaraya sığınır. Padişah içeri girince de silkinerek peri kızı oluverir. Bu bakımdan bazen âhû ile sihirin de birlikte kullanıldığına şahit oluruz (Pala, 2003: 24).

Zâtî, aslan yürekli âşıkın gafil avlanıp, sevgilinin her biri bir âhû olan sihirli gözlerinin hilesine aldanmaması için onu uyarmaktadır:

Gözlerinden mekre ugrarsın sakın ey şîr-i dil

Gâfil olma **sihr** ile olmuş iki **âhû** imiş (C.2, G.589/4)

4.2.1.1.14. Zühd

Zühd, Arapça “zhd” fiilinin mastarı olup, lügatte bir şeye meyletmemek, rağbet etmemek, yüz çevirmek, ilgisiz davranmak ve terk etmek manalarına gelir. Bu terk etme işi, o şeyi küçümsemekten, günah saymaktan veya azlığından dolayıdır. Bütün dilciler, “zhd” kökünden türeyen kelimelerde azlık veya azla yetinme manasının ortak olduğu konusunda müttefiktirler. Kısaca, zühd, isteksizlik, rağbetsizlik, önemsizlik, terk etmek, kötü kabul edilen şeylerden yüz çevirmek, dünyaya buğzetmek, mâsivâyı terk anlamlarına gelmektedir (Asım Efendi, 1304: 1155).

Zühd sahibi olanlara; zâhid denilir. Şair, zühd ve zâhid kelimeleri ile iştikak sanatı yapmıştır. Güzellik çölündeki ceylan, aslan heybetli gözleriyle asırlık zâhidin zühd âhûsunu ürkütür:

Ey gazâl-i deşt-i behcet şîr-heybet gözlerin
Ürküdür âhû-yı zühdi zâhid-i sad-sâleden

(C.3, G.1167/3)

4.2.2. Aslan (Şîr, Esed, Hayder, Gazanfer)

Aslan toplu halde yaşayan ve avlanan kedigillerdendir. Genellikle “hayvanlar kralı” diye anılan erkek aslan kabilesinin dişileri arasında göz alıcı güzel yelesiyle ayırt edilir. Yaşadığı alana başka hayvanların girmesini istemez ve bu alanı sahiplendiğini 10 km uzaklıktan işitilebilecek korkunç kükremeleriyle belli eder. Aslan, günde 20 saat uyuyan ya da dinlenen inanılmaz bir tembeldir. Bu yüzden de topluluğu dışı bir aslan yönetir. Avlananlar ve yavrulara bakanlar da dişî aslanlardır (Van Der Kar, Dozo, 199?: 13).

Dünyanın birçok yerinde aslan en cesur, en güçlü ve en kahraman hayvan olarak kabul edilir. Bazı rivayetlerde aslan ve güneş, güç ve iktidar simgesi olarak Süleyman Peygamber ile ilişkilendirilmiş, onun iktidarın gücü ve büyüklüğüyle eşleştirilmiştir. Taberî'nin rivayetine göre Süleyman Peygamber'in tahtının ayaklarında iki tane aslan şeklinde sütun bulunmakta ve tahtının üst kısmında da iki akbaba tahtı gölgelemektedir (Yıldırım, 2008:665).

Arslan açlığa ve susuzluğa diğer yırtıcılardan fazla dayanır, arslanın avından başkaları yemez, karnı doyduktan sonra avının artan kısmını terk eder ve artık onu tekrar yemeğe kalkışmaz. Arslan acıktığı zaman huysuzlaşır, ziyade gazaplı olur, karnı doyunca da halim ve selim tabiatlıdır. Köpeğin içtiği sudan içmez, bu itibarla sevgililerine başkalarının alaka göstermesi üzerine onları terk eden âşıkların halini, bir şair; arslan gönüllü olarak tavsif ediyor. Arslan ön dişî ile ısırır ve ağzı kokar. O kadar cesur olan arslanın korktuğu hususlar da vardır, mesela horoz sesinden, bir leğene tokmakla vurulduğu zaman çıkan sestten, kediden korkar, ateş gördüğü zaman hayrette kalır (Demirî, 1973: 10).

Arslanın güç ve kuvveti kasidelerde övülen kişilere sıfat olarak yakıştırılır. Esed, gazanfer ve haydar kelimeleri de arslan yerine kullanılır (Pala, 2003: 36-37). Şîr-i Hudâ, Allah'ın aslanı demektir. Hz. Ali için kullanılan bir unvan olup Şîr-i Yezdan ve

Şîr-i Hak şekilleri de vardır. Arapça “Esedullâh” tamlamasının karşılığıdır (Pala, 2003: 446).

Arslanlar, yavrularının kulağına karınca girmesin diye bazen kamışlıkta yatarlarmış. Çünkü eğer yavru arslanın kulağına karınca girerse onu helâk edermiş. İşte bunun için bu tür arslanlara “şîr-i neyistân’ denir (Pala, 2003: 446).

4.2.2.1 Aslan ile İlgili Tasavvurlar

4.2.2.1.1. Âhû

Ceylan ile arslanın yan yana getirilmesinde en büyük neden sevgilinin âhû gözüyle arslan gibi haşmetli bakışıdır. Bu arslan bakışı karşısında kimse duramaz (Pala, 2003: 36-37). Sevgili âşık üzerinde gözüyle çok etkilidir. Sevgilinin gözleri âhûlarınınkini bile geride bırakır. Bazen de aslan gibi bakar. Gözün birçok yönden benzerlerini bulmak mümkündür. Bu bakımdan göz üzerine yapılan teşbihler çoktur. Bunlardan biri de sayyâd oluşudur (Pala, 2003: 111). “O arslanı tutacak derecede kuvvetli bakışları olan âhû gibi sevgili öyle bir avcıdır ki nice yüzbinlerce arslan gönüllü (geçinen) âşıkları bir bakışıyla avlar:

Bir nazarda nice yüz bin şîr-diller sayd ider

Vay ne sayyâd olur ol **âhû**-yi çeşm-i **şîr**-gîr

(C.1, G.491/3)

4.2.2.1.2. Âşık

Gamze, sevgilinin süzgün veya manalı yan bakışıdır. Dîvân şiirinde sevgilinin bakışı gamzeyi doğurur ve bu gamzede binlerce anlam vardır. Gamze, gözden çıkar ve âşığa ıztırap verir. Dîvân şiirinde gamze en çok oka benzetilir. Gamze ok olunca yaralamak, öldürmek, avlamak gibi eylemleri üstlenir. Bir ok olan gamzenin hedefi ise âşığın canıdır. Gamzenin ok oluşunun en büyük nedeni kirpik oklarından dolaydır. Gamze okları öylesine değişik tesirler yapar ki görenler o oklara can atar. Âşık, gamze oklarının gönlünden hiç ayrılmamasını ister (Pala, 2003: 173). Bu sebeple âşık bir ok yapan sanatkâr olan sevgilinin (ok gibi) gamzesinin gönüllü esiri olmuştur. Zaten

sevgili göz ucu ile (bile) baksa aslanı (aşığı) âciz eder, güçsüz bırakır (bir yere gidemez olur):

Bir tîr-gerün gamzesinün oldum esîr

Göz ucu ile baksa zebûn eyleye **şîri**

(C.3, G.1563/1)

4.2.2.1.3. Aşk

Zâtî, bu beyitte aşkı aslana benzetmiştir. Aşk aslanı çaresiz âşığa güzel bir tesadüfle gelmiştir. Ancak, o dertten dolayı canını su gibi akıtmak gerektiğini, çaresinin olmadığını düşünmektedir. Çünkü aşk bir aslan gibi âşığın canını almaya meyletmektedir:

Şîr-i 'ışkun niçesi şeş geldi ben bî-çâreye

Derd ile câni revân itmek gerekdür çâre ne

(C.3, G.1412/2)

4.2.2.1.4. Burç

Arslan ile güneş çok zaman yan yana getirilir. Bunun nedeni ise eski astronomiye göre güneşin arslan (Hamel) burcunda bulunuşu ve hamel burcu döneminde, yeryüzüne hâkim oluşudur. Hatta mübalaga ile o güç ve kuvvet karşısında arslanların bile dize gelecekleri söylenir (Pala, 2003: 36- 37).

Zâtî, bu beyitte eğer dünya dönüşü için acele etmeseydi daha iyi olacağını söylemektedir, çünkü güneş arslan burcuna girdiğinden bu dönemde koyunlar bile aslan kesilmektedirler:

Oldı bin koyunum **aslan**cı irişdi **hamele**

Hôş idi itmese ger gerdiş-i gerdûn 'acele

(C.3, G.1462/1)

4.2.2.1.5. Cevr

Sevgilinin cevri, cefâsı da Zâtî'ye aslan gibi gözükmektedir. Çünkü sevgilinin cefâsı Zâtî'nin gönlünü parçalamakta ve Zâtî'de o aslanı âh dumanı ve gözyaşlarıyla zincire vurmaya çalışmaktadır:

İki yirden beylik **aslan** gibi **cevrün** Zâtî'ye
Dûd-ı âh-ü-eşk-i çeşmin sanma zincir eylemez (C.2, G.550/5)

4.2.2.1.6. Gönül

Zâtî, cesur anlamına gelen aslan yürekli kelimesini âşıkın gönlü için kullanmakta; ancak âhû, sihirli bakışları ile bu aslanı kandırıp avlamaktadır:

Gözlerinden mekre ugrarsın sakın ey **şîr-i dil**
Gâfil olma sihr ile olmuş iki âhû imiş (C.2, G.589/4)

Aşağıdaki beyitte ise âhû bakışlı bir Avrupalı güzel, âşıkın yürek aslanını avlamış, bu bakış esrar gibi, akıl ve şuur kaplanını da yok etmiştir:

Sayd ider **şîr-i dili** âhû bakışlı bir freng
Nâ-be-dîd idüb peleng-i 'akl-u-hûşa geçdi beng (C.2, G.717/1)

4.2.2.1.7. Göz

Dört büyük halifenin sonuncusu olan Hz. Ali, Hz. Muhammed'in amcazadesi ve damadıdır. Soyu anne ve baba tarafından Peygamber soyuyla birleşir. İslam dinini kabul eden ilk dört kişiden biridir. Lakablarından biri Esedu'llah (Allah'ın arslanı)dır (Pala, 2003: 29). Zâtî, sevgilinin hışım ile kendisine bakmasını aslanın bakışına benzeterek ona, Hz. Ali aşkına öyle bakmamasını istemekte yoksa sevgilinin heybetli arslan gözlerinin kendisini helak edeceğini söylemektedir:

Hışm ile bakma 'Alî 'ışkına **aslanum** bana
Yohsa ol **çeşm-i esed**-heybet helâk eyler beni (C.3, G.1492/6)

Hz. Ali'nin lakaplarından biri de Haydar'dır ve aslan anlamına gelir. Zâtî, Hz. Ali'nin Zülfikâr adlı kılıcı ile her diyârı fethetmesi gibi sevgilinin nazlı gözlerinin de açılınca, âşıkların kederli gönüllerini de açtığını ifade eder:

Şîve-i **çeşmün** açarsa nola gam-gîn dilleri
Zülfikârı feth idübdür her diyârı **Haydarun** (C.2, G.786/5)

4.2.2.1.8. Hz. Ali

Mutasavvıf Alevîler arasında şöyle bir inanış vardır: Peygamberimiz Mi'rac yolunda iken 'Arşa varınca karşısına bir arslan çıkıp yolunu kesmiş. Peygamberimiz o zaman parmağındaki yüzüğü çıkarıp arslana atmış. Arslan yüzüğü ağzına alıp yoldan çekilmiş. Ertesi gün Peygamberimiz Mirac'ı anlatmaya başlayınca Hz. Ali ağzından yüzüğü çıkarıp ona vermiş. Bu olaydan dolayı Hz. Ali "Esed'ullah, Şîr-i Yezdân, Şîr-i Hudâ" gibi lakaplarla anılmıştır. Edebiyatta Hz. Ali ile arslanın çok zaman yan yana kullanılmasının nedeni budur. Alevî-Bektaşî edebiyatında arslan motifine sıkça rastlanır (Pala, 2003: 36- 37). Haydar Hz. Ali için kullanılır ve "kerrâr" sıfatıyla birlikte "Haydar-ı Kerrâr (döne döne hamle yapan aslan)" şeklinde görülür. Bu lakap ona annesi tarafından verilmiştir (Pala, 2003: 211).

Rivayete göre kâinatın sırrı Kur'ân'da, Kur'ân'ın sırrı besmelede, besmelenin sırrı be (ب) harfinde, be (ب) harfinin sırrı altındaki noktada ve noktanın sırrı da Ali'dedir. Peygamberimiz, "Ben ilmin şehriyim, Ali de onun kapısıdır. O halde ilim isteyen kimse kapısına gelsin" buyurmuşlardır. O, edebiyatımızda gerek kahramanlık ve gerekse velîlik ve imamlık yönleri ile birçok teşbihe konu edilir. Şairler övecekleri kişileri birçok bakımdan Hz. Ali'ye benzetirler. O, atı Düldül ve çatal uçlu kılıcı Zülfikar dolayısıyla da çokça anılır (Pala, 2003: 29).

Tasavvuf terimi olarak "Tebdil olmak, değişmek, bir merhaleden başka bir merhaleye atlamak, kabuğunu bırakıp rûha sinmek" (Oytam, 1970: 106–107) anlamlarını taşıyan "Abdal" sözcüğü, kısaca, "kalender yaşayışlı derviş" anlamına gelmektedir. "Abdâl" kelimesi batınî zümrelere mensup dervişlerin adı olarak zikredilmektedir. Bu beyitte abdalların yalın ayak dolaştıkları ve başı açık (traşlı) gezdikleri belirtilir ve şair kendini yalın ayak ve başı açık abdâl olarak vasıflandırarak, sevgiliden yiğitler yiğidi ve Allah'ın arslanı (Hz. Ali) aşkına kendisine merhamet etmesini ister. Burada sevgiliye 'Alî diye seslenen şair, sevgiliyi hem Şîr-i Yezdân ile tenasüplü olarak Hz. Ali olarak düşünmüş hem de bu kelimenin "ulu", "yüce" anlamından hareketle yüce bir insan olarak tasavvur etmiş ve iham-ı tenasüp yapmıştır:

Merd-i Merdân **Şîr-i Yezdân** 'ışkına rahm it bana

Pâ-bürehne baş açuk abdâlun oldum â **Alî**

(C.3, G.1634)

Düldül, Mısır Hükümdarı Mukavkıs'ın, hicretin 6. yılında (627) Hz. Peygamber'e gönderdiği katırdır. Konuyla ilgili Türkçe literatürün hemen hepsinde 'beyaz renkli dişi katır' ifadesi kullanılmışsa da Arapça kaynaklardaki rivayetlerde onun erkek olduğu belirtilmiştir (Yardım, 1994: 20). Peygamberimiz Düldül'ü daha sonra damadı Hz. Ali'ye hediye etmiştir. Hz. Ali halifeliği esnasında bu katıra binmiş ve Hâricîlerle savaşmıştır. Kavs-i kuzah, "ebemkuşağı" demektir ve beyitte şekil yönünden sevgilinin çenesiyle omuzları arasında kavisli bir görünüm kazanması dolayısıyla gökkuşağına benzeyen boynuna benzetilmiştir. Kamer ise "Ay" demek olup çoğu zaman ya sevgiliye doğrudan hitap şekli ya da sevgilinin cemâli için beyazlık ve güzellik yönünden kullanılır. Sevgilinin o gökkuşağı gibi boynu ile ay gibi güzel yüzüne yapılan yolculukta süvâr (binici) olsan, gören "Allah'ın arslanı (Hz. Ali) Düldül'e bindi" der:

Olsan ol kavs-i kuzah-gerden kamer-seyre süvâr
Dir görse **Şîr-i Hudâ** gûyâ ki bindi Düldüle (C.3, G.1441/4)

4.2.2.1.9. Köle

Zâtî, dünyada kendi başına bir sultan iken sevgiliden sonra onun aslan gibi boynu bağlı kölesi olduğunu söyler. Aynı zamanda bende kelimesinin bir anlamı da bağlı demektir ve şair aynı anlamdaki kelimeleri art arda kullanmıştır:

Oldum cihânda başuma sultân iken anun
Bir boynı baglu **bendes**i mânend-i **hayderî** (C.3, G.1581/3)

4.2.2.1.10. Mest

Sevgilinin aşk meyhânesi güm güm ötmektedir, çünkü her köşesinde aslan gibi kükreyen, bağırgan sarhoşlar vardır:

Anraşur **aslan** gibi her gûşesinde **mestler**
Güm güm öter 'ışk-ı yârün Zâtî'yâ mey-hânesi (C.3, G.1611/5)

4.2.2.1.11. Paşa

Tevriyeli olarak kullanılan bakam; baklagillerden, odunundan kırmızı boya çıkarılan bir ağaçtır. Bu ağaç, kırmızı boyalar ve mürekkep yapımında kullanılır. Al bakkam (kırmızı), mor bakkam (mor) da kâğıt boyamacılığında kullanılmaktadır (Yeni Rehber Ansiklopedisi, c.3: 112). Ayrıca bakamın kanı durdurma özelliği vardır. Hat sanatında yazının temel aracı kalemdir. Hat sanatında kalem olarak daha çok kamış kullanılırdı. Kamışın ucu yazılacak yazının kalınlığına göre makta denilen sert maddelerden yapılmış altlığın üstünde eğik olarak tutulur ve kalemtraş olarak adlandırılan özel bir bıçakla yontulurdu. Kalemtraş, tig denilen kesici kısım, kıymetli malzemeden yapılmış sap ve bu ikisini birbirine bağlayan parazvanadan meydana gelir. Boyu 10-20 cm arasındadır. Beyitte ok olarak tasavvur edilen kamışın kalemtraşla kesilmesi olayı aslana teşbih edilen paşanın parmağının kesilip ucunda kan görünmesine benzetilir. Kamış parmağa; kan bakam mürekkebine benzetilmiştir:

Bakam **aslan**mış anun ucına bir tîr-i ra'nâdur

Ucında kan görindi sandılar engüş-i **Pâşânun**

(C.2, G.738/5)

4.2.2.1.12. Pençe

Arslanın Farsça karşılığı olan “Şîr” ile pençe yan yana gelince “Şirpençe” denilen bir hastalığın adı hatırlanır. Şairlerin bu anlam ilişkisiyle de hareket ettiklerine rastlanır (Pala, 2003: 36-37). Şîr-i pençe “Antraks” vücudun kıllı mıntıklarında husule gelir, izahı tıp kitaplarında vardır. Hatta Fransız cerrahlarından Prof. Hartmann’ın kitabında Şîr-i pençeyi salip şeklinde yarın ve etrafındaki kılları traş etmeyin sözü yazılıdır (<http://www.muhammedinur.com/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=828>, 07.11.2008).

Bu dönem şairlerinin kendilerinin bilgi düzeylerine, üstünlüklerine ve olgunluğa erişmiş kişilikler olduklarına alabildiğine fazla inanmaları, bunun yanı sıra yaşadıkları dönemlerde olayların istekleri ve hayalleri doğrultusunda gelişmemesi, şairlik ve şiirin eskiden olduğu gibi çok fazla alıcı bulamayışı, diğer taraftan yine aynı dönem şairlerinin kendilerini önceki dönemlerde yaşamış şairlerden daha üstün görmeleri; zalim felekten, alçaklardan, güçlülere yana olan zamandan, kadir kıymet

bilmeyenlerden şikâyet faslını açmalarında önemli rol oynamış etkenler arasında yer almaktadır (Yıldırım, 2003: 22–23).

Arslanın pençesi sevgilinin her şeyi yapabilirlğine işarettir. Ancak bu beyitte zaman hileler yapan bir tilkiye benzetilerek ondan korkulması gerektiği konusunda uyarı yapılmaktadır. Çünkü zaman türlü hileleriyle nice aslanların pençesini burmuştur:

Bu rûbâh-ı zemânun hîlesi çokdur hazer eyle
Nice **şîr**-i nerün ol **pençesin** âl ile burmuşdur (C.1, G.147/2)

4.2.2.1.13. Sevgili

Sevgili aslana ve Hz. Ali'ye gamze de bir anda bin can avlayan kılıca, Zülfikâr'a benzetilmiştir. Âşık o aslana can vermek ister ve çevresindekilere de can versem ne olur diye sorarak bir bakıma helâllik alır:

Nola cân virsem ana bir demde bin cân sayd ider
Gamzesinün Zülfikâr-ı cân-şîkârı **Haydarun** (C.2, G.786/2)

Âşık aslana teşbih ettiği sevgiliden kendisini diriltmesini yani ihya etmesini, rakibi ise kıskançlıktan öldürmesini istemektedir. Bunu da aslanın bu dünyadaki işinin kâfir öldürmek olduğunu delil göstererek yapar:

Dôstum dirgür beni öldür hasedden düşmeni
Kâfir öldürmekdürür 'âlemda kârı **Haydarun** (C.2, G.786/4)

4.2.2.1.14. Süt

Süt, Farsçada şîr demektir. Rakının bir adı da aslan sütüdür. Rakıya su katınca beyazlaştığı ve içenlere cür'et ve cesaret verdiği için bu ismi vermişlerdir (Onay, 2007: 38). Sâkî kadeh sunan, içki veren kişidir. Şairin gözünde sevgili, bir sâkî sayılır. Zâtî bu beyitte sâkîye seslenerek sunduğu kadehten içenlerin aslan kesildiklerini ve gözlerinden akan gözyaşının âhının dumanının ise o aslanlara (âşıklara) zincir olduğunu söylemektedir. Buradaki şîr aynı zamanda süt demek olduğundan içilen şeyle alakalı olarak tevriyeli kullanılmıştır:

Sâkî' yâ nûş eyleyenler câmunı **şîr** oldılar

Dûd-ı âh-ü-eşk-i çeşm anlara zincir oldılar

(C.1, G.268/1)

4.2.2.1.15. Zâtî

Zâtî burada kendisini aşk kafesindeki bir aslana benzetmekte ve gözyaşın âhının dumanının kendisini zincire çektiğini söylemektedir:

Dûd-ı âhunla yaşun **zincire** çekmişdür seni

Zâtî **aslan**-hâne-i 'ışk içre sen bir **şîrsin**

(C.3, G.1024/5)

4.2.2.1.16. Zincir-Yele

Süt maddesinde de yer alan bu beyitte gözyaşının âhının dumanının aslanlara (âşıklara) zincir olduğunu söylemiştik. Aynı zamanda bu zincir aslanların yelesine de benzetilmektedir:

Sâkî' yâ nûş eyleyenler câmunı **şîr** oldılar

Dûd-ı âh-ü-eşk-i çeşm anlara **zincir** oldılar

(C.1, G.268/1)

4.2.3. At (Esb, Hayl)

At, toynaklıların tekparmaklı alttakımından bir hayvandır. (Hayat Ansiklopedisi, "At" C.1: 320). İnsanın yaklaşık 12.000 yıldır yanında bulundurduğu evcil hayvanlar içinde özel bir yere sahiptir. MÖ. 4000-3000 yılları arası bir tarihte, insanlar atı kullanmaya başladılar. Türkistan bölgesinden gelme Hint-Avrupa kökenli Hititler ilk at yetiştiren ulustular. At ilk kez İskitler'de bir savaşçının özel malı olmayıp gerçek bir komünal mülkiyet söz konusuydu. İskitler atı yalnızca savaşmak için değil, üstünde yaşamak için de kullandılar. Kısraıkları sağdılar ve sütünden peynir ve sarhoş edici kımız yaptılar. Eğeri geliştirdiler, deri bir halka şeklinde üzeniyi buldular. Atları sayesinde ilk defa Hunlar hareketlilik ve mekâna hükmetme rüyasını gerçek yaptılar. Savaşta atlarına çok bağımlı ve onlarla birlikte olan insanlar barış zamanında da atlarıyla yakından ilgiliydiler. Giderek at bir savaş aracı olmaktan çıktı. Süvariler atları ile

kişisel ilişkiler kurmaya başladılar; birçok süvarinin ünlerini bu güne dek sürdürmelerini sağlayan çok sayıda at o döneme aitti. Hızlıktan başka şimdi ateşli bakışlar, hareket zarafeti gibi dışsal görünüşler ve karakter, özellikle çarpışmada cesaret, değeri belirliyordu (Boynudelik, 1984: 4043).

W. Koppers ise, atın ehlileştirilmesini “atlı - çoban” kültürün sahibi olan ilk Türklere atfetmek gerektiğini ve insanlık tarihinde elde edilen bu başarının diğer kavimlerin gelişmesinde de çok önemli sonuçlar doğurduğunu, büyük devlet olabilmek için gerekli şartların bu sayede belirdiğini ifade etmektedir (DİA, “At” 1996, C.4: 27).

İnsanlık tarihinde hayvan terbiyesinde önce ren geyiği, sonra at ehlileştirilerek insanlık hizmetine sunulmuştur (Kafesoğlu, 1994: 208). Alman âlimi Potratz “Eski Çağda At” isimli eserinde, yapılan kazılardan hareketle atın altı bin yıl önce Türklük tarafından ehlileştirdiğini söyler (Sevük, 1962: 2881).

Şükrü Elçin, Türk kültüründe atların menşei ile ilgili efsaneleri dört başlık altında toplar: Gök menşeli, rüzgâr-hava menşeli, mağara-toprak menşeli, su menşeli atlar (Elçin, 1977: 47).

At dışında hiçbir hayvan ne bu kadar yaygın olarak kullanılmış, ne de insanlık tarihine bu denli belirleyici bir katkıda bulunmuştur. Fakat at, salt yük kaldırmaya ve insanları çok uzun mesafelere taşımaya ya da savaşı sürdürmelerine yaramakla kalmamıştır; binicisinin ününü ve özgüvenini yüceltmeye de katkısı büyüktür (Boynudelik, 1984: 42). Onlar uzun yolların, uçsuz çayırların, güneşe başdeğiren bozkırların sessiz fakat güçlü yolcularıdır (Yüceyılmaz, 1996: 45).

Tarihten önceki devirlerden beri Asya ve Avrupa'nın çeşitli yerlerinde yabani halde yaşadıkları bilinen türlü cinsten atların ehlileştirilerek insan hizmetine verilmesi tarihte büyük bir hamle sayılır (DİA, “At” 1996, C.4: 26). At, Türk kavimleri arasında bütün hayvanlardan daha fazla saygı görmüş ve ölümden sonra da yaşayacağına inanıldığından kutsal bir varlık olarak bakılmıştır. Atlar er kişinin değerine eşit olarak tutulmuştur. At, ebediyet fatihi insanın göz ve estetik planında, bütün çizgileri, hareketleri ve kabiliyetleriyle en ihtişamlı kahramanlık sembolüdür. Atın sabah yelinden yaratıldığı ve meleklediği inancına sahip olan Türk-İslam medeniyeti, at üzerine elbette senfoniler, destanlar, ağıtlar, methiyeler, şiirler yazacaktır. Türk

mitolojisinde ata, yaratılanların en üstünü insan ile melekler arasında bir yer verilmiştir. Ata hayvan demeyi ar saymış ve hayvanlarla sınıflandırmadan şiddetle kaçınmıştır. Atın mezarını binicisinin yanına kazmıştır. Ata türbe yapmıştır (Adıbeş, 2000: 28).

At bir evin önünde başı eve doğru bağlanırsa nefesi ile o eve bereket ve uğur verir. At nefesi bazı hastalıkları da geçirir. Bir adam sabahleyin güneş doğmadan, kır ata binerek bir dereden yedi defa geçerse o adama artık büyü tesir edemez. Kuru at kafası büyücüler tarafından sihir yapmak için kullanılırdı. Bir evde at olursa o eve cin ve şeytan girmez. Nazardan korunmak için de bir tarafa at kafası asarlardı. At kafası suya atılırsa yağmur yağar. Ama bir de şu vardır ki; Atın gözü yaşarırsa; ya sahibinin yahut yakınlarından birinin öleceğine delâlet eder (Uraz, 1967: 109). Hastalıkları sağıltmak için başvurulan hayvan yarırların da bulunduğu üç tanıt: Selânik'te bir, İstanbul'da iki "At mezarı" vardır. İstanbul'dakinin bir tanesine (Karaca Ahmet Sultanın atına) vaktinde yürümeyen çocukları götürürlermiş. İstanbul'daki öteki "At Evliyası"na sancılı atlar götürülür, mezar etrafında üç defa dolaştırılırdı; orada Padişah İkinci Osman'ın (Genç Osman) Sisli-Kır adlı atı gömülü idi (Boratav, 1997: 131).

Anlatmaya dayanan bütün türlerde, kahramanların en büyük yardımcısı attır. Oğuz Kağan destanından tutunuz da, Köroğlu'na Manas'a Battal Gazi'ye kadar, bütün destanlarda, ata büyük bir önem verildiği göze kaçmamaktadır. Kahraman, başarısının yarısını da atına borçludur. Ata, bir düşman tarafından bir kötülük yapılması, yahuatta kaçırılması ile namusa sürülen bir leke, hemen hemen aynıdır. Ünlü Eserimiz Dîvânü Lügati't Türkte belirtilen; "Kuş kanadıynan,Türk atıynan" atasözü de, bu düşüncemizi açıklamaktadır (http://turkoloji.cu.edu.tr/ CUKUROVA/ sempozyum/sem_p_1/alptekin.pdf, 17.04.2009).

Türk kültür ve medeniyet hayatının farklı devirlerinde at, tüm canlılığı ile halk muhayyilesinde efsaneler de oluşturmuştur. Bu efsaneler atların menşeyini farklı şekillerde oluşturmuştur. Bunun neticesinde atların gök, rüzgâr, toprak ve su menşeli oldukları ile ilgili efsaneler doğmuştur (Elçin, 1997: 502).

Efsanelerden folklor, edebiyattan güzel sanatlara kadar her alanda kendi varlığını hissettirmiş, adına senfoniler yazılmış böyle bir hayvana daha rastlamak mümkün değildir. Destanlarda, hikâyelerde olay kahramanlarının en önemli yardımcısı

bindikleri atlardır. Köroğlu'nun Kırat'ı, Battalgazi'nin Aşkar'ı, Şahismail'in Kamertay'ı efsaneye göre ab-ı hayat içerek ölümsüzleşirler (Maraş, 2002: 70).

At, Türk insanı için çok büyük değerler ifade eder. Denilebilir ki Türk medeniyeti bir at medeniyetidir. Yazılan onca Baytarnamelerde atın yüzlerce adına rastlar, onların bakımı, yetiştirilmesi, eğitilmeleri vs. ile ilgili mısralar arasında Orta Asya'da bıraktığımız bozkır ruhunun akislerini buluruz (Pala, 1996: 36). Türk muhayyilesinde at, konuşması, sevgisi, tenkit kabiliyeti, şefkat ve vefası ile insanî vasıflar kazanmıştır (Bars, 2008: 168).

Atlar, Türk kültüründe yıllık takvimde de yer almaktadır. Bu takvimimiz “Sâl-i Türkan, Sâl-i Türkî” adları ile tanınmaktadır. Bu takvim Orta Asya'da bilhassa Kırgızlar, Kazaklar, Uygurlar, Türkmenler arasında kullanılmıştır. Bu takvimin Türkler arasında tam olarak hangi tarih ve dönemlerden itibaren kullanılmaya başladığını kesin bir şekilde söylemek imkânsızdır. Bildiğimiz, Türk dilinin en eski belgelerini oluşturan Orhun yazıtlarında zikredilen olaylar sözünü ettiğimiz on iki hayvanlı takvim sistemine göre tarihlendirilmiştir (Turan, 2004: 55). On iki yıllık daimî bir devir oluşturan bu takvimin her yılı belli bir hayvana nispet edilmekte ve her yıl mensup olduğu hayvanın adını almaktadır. Halk inançlarına göre devreyi oluşturan hayvanlardan her biri, devrede iken mensup oldukları yılları etkileyebilmekte, yılın mukadderatını değiştirebilmektedir (Aynakulova, 2007: 23).

Müslüman-Türk tarihinde at, büyük şereflere sahne olduğundan sevgi ile anılmıştır. Anadolu insanı atı, daha dost bilmiş, vefalı yâr kabul etmiştir. Öyle zaman olmuştur ki derdini, sevincini, sırrını onunla paylaşmıştır. At sevgisi, Halk Edebiyatına olduğu kadar, Dîvân Edebiyatı şiirine de samimi bir şekilde konu olmuştur. (Sözbilici, 1990: 45). At, gerek Klâsik şiirin gerek halk ve tekke şiirinin revaçta bulunduğu Osmanlı çağlarında en önemli binek, nakil, spor ve eğlence vasıtalarından olmakla ön plana çıkar (DİA, “Hayvan” C.17/ 1998: 102). Osmanlı'da saray seyislerine “at oğlanları” denirdi. Bunların bir kısmı İstanbul'da sarayın iç ve dış ahırlarında birtakımı da sair ahırlarda hizmet görürlerdi (Pakalın, 1983: 112).

ATLI SPORLAR

1. At Yarışları: Kültürümüzde yarış atlarına “cüyrük at” ya da “beyge atı” denir. Cüyrük atlar son derece itina ve titizlikle yetiştirilir. İyi bir at sahibinin itibarını yükseltir. At yarışlarında atın başının diğerinden ileride veya geride olmasıyla sıra tesbit edilir (Başbuğ, 1986: 34).

2. Cirit: Arapça “kabuğu soyulmuş hurma ağacı” anlamına gelen “cerid” sözcüğünden dilimize geçen cirit, temrensiz mızraktır. Delici bir savaş silahı olarak, yerde ya da at üstünde durarak veya hareket ederek uzağa atılır. Bir spor aracı olarak ise, yine at üstünde ya da yaya olarak iki grup halinde oynanan ve karşı takıma atılan ucu küt sopaya ve yapılan müsabakaya cirit denilmektedir. Orta Asya kökenli bu spor hem beceri istediğinden, hem de başta ölüm gibi her türlü tehlikeye açık olduğundan dolayı, oyuncunun ata binme ve mızrak fırlatma yeteneğinin çok iyi olması gerekir. Atlı ve yaya olmak üzere iki türlü cirit vardır. Bunlardan atlı cirit karşılaşmaları, açık alanlarda ve her biri yaklaşık bir buçuk saat süren iki devre halinde oynanır. 5-20 kişilik iki takım, birbirlerine 100 m kadar uzaklıkta karşılıklı dizilirler. Oyun, bir takımdan ilerleyen atlının diğer takımdan birinin adını söyleyerek ciridini ona doğru fırlatması ve geri dönüp kaçmasıyla başlar. Karşıdan gelen de bütün hızıyla onu kovalayıp ciridini atar. Karşılıklı hücumlarla gelişen bu kovalamacada her vuruş bir sayı kazandırır. Ciritlerin tümü atıldıktan sonra, en çok sayı alan takım oyunu kazanmış olur. Atılan cirit sopasının uzunluğu 70-100 cm ve çapı da 2-3 cm'dir. Cirit atı da en az oyun kadar önemlidir. Kuyruğunu ve başını dik tutabilen, manevra kabiliyeti yüksek, hızlı koşabilen ama aniden durma refleksi de gelişmiş atlar tercih edilmektedir.

3. Çevgan: Çevgan ya da çevgen ucu eğri değnek, sopa, baston, çubuk anlamına gelmektedir. (Caferoğlu, 1968: 62). Orta Asya Türkleri ve Horasan Selçukluları'nın “çevgan” olarak oynadığı, Anadolu Selçukluları'nın “cirit” adıyla bildiği aynı spordur. Osmanlılar da ilgi göstererek hem sarayda, hem de halk arasında sık sık oynamışlardır. Özellikle yabancı sefirlerin padişahı ziyaretlerinde, milli açıdan bir prestij sporu olarak özel cirit karşılaşmaları yapılmıştır. Orhan Gazi Bursa'yı ele geçirdikten sonra, cirit ve at yarışı için buraya spor alanları yaptırmıştır. Fatih Sultan Mehmed zamanında önemi artmış; Yıldırım Bayezid ve Çelebi Mehmed dönemlerinde, Enderun-ı Hümayûn'da

cündilik derslerinin başlamasıyla, cirit kurumsallaşan bir spor dalı haline gelmiştir (Öztekin, 2006: 428).

Bu oyunun kaynağı ve çıkışı şöyle olmuştur: Aynı soydan gelen iki aşiretin araları açılır... Derken iş kavgaya, savaşa dökülür. İki taraf da sınırlarının karşı tarafına silahlı olarak dizilirler. Aşiretin yaşlıları toplanır, duruma müdahale ederler. Silah yerine sopa vererek en çok isabet ettiren tarafı galip ilan ederler. Cirit böylece ortaya çıkmış olur (Başbuğ, 1986: 27).

Evliya Çelebi çevgân oyununu şöyle tarif eder: “Bir alanın her iki yanına sert kayadan bir sütun dikilirmiş, her iki yanda birer atlı toplanıp ellerinde kızılıcıktan eğri birer çevgân ile hazır beklerlermiş. Ortaya adam kellesi büyüklüğünde ağaçtan yapılmış bir top getirilirmiş. Mehter çalmaya başlayınca her iki yandan birer binici son hızla topa doğru at koşturup çevgânlarıyla topu kendi tarafına geçirmek için çabalarlarmış. Bazen topa havada vurulmuş. Bazen de vururken topu parçalarlarmış” (Nutku, 1995: 80).

4. At Güreşi: At güreşleri Türk kültüründe yer almaktadır. Üstünlük iddiası ve ispatı için yapılır. Gücün göstergesidir. Göktürkler çağında Türk damızlık atları, at güreşleri sonunda seçilirmiş (Ögel, 1978: c.1: 108). “Atlanmak” Türkler için çok önemli bir merhaledir. Bir nevi reşid olma ispatının göstergesidir (Banarlı, 1971: 34).

ÖZELLİKLERİNE GÖRE ATLAR

- Aşkar** : Arapçada al donlu at demektir. Kestane renkli bilhassa siyah yelesi ve siyah kuyruklu ata bu ad verilir.
- Eblak** : Alaca at demektir. Gösterişli, alaca bacaklı, sekileri uyluklarına kadar ak olan ata verilen addır.
- Edhem** : Kara donlu, yağız at demektir; aynı zamanda, akşamın koyu yeşile çalan rengine de bu ad verilir. Renk bakımından edhem akşam için kullanılır.
- Eşheb** : Kır donlu at demektir; bu kelime gri, boz, kır anlamlarına da gelir. Renk bakımından eşheb gündüz için kullanılır.

- Gülgûn** : Al at demektir.
- Hnk** : Kır at anlamına gelir.
- Kümeyt** : Siyah kuyruklu ve siyah yeleli, soylu doru ata verilen addır.
- Küreng** : Doru at demektir; ayrıca, atların talim ettirildiği alan, çenber anlamına da gelir.
- Kütel** : Yedek at anlamındadır.
- Rahş** : Hususiyle at anlamına geldiği gibi, kırmızı ve beyazın karışımı gayet yürük bir atın da adıdır.
- Rahvâr** :Rahvan dediğimiz acele, fakat sarsıntısız giden binek hayvanıdır. Bu tarzda gidişe de rahvan denir.
- Semend** : Kula at demektir. Bu renk, at kısmında sarıya meyilli olan, al ile kır arası renktir. Güzel ve çevik attır.
- Şebdîz** : Gece rengine demektir. Kara yağız renkte soylu bir atın adıdır. Husrev-i Pervîz'in atının adı da Şebdiz'dir.
- Tekâver** : Yorga yürüyüşlü ve seğırtici at anlamına gelir.
- Tevsen** : Sert, dik başlı ve azgın at demektir. Evcilleşmemiş genç ata da tevsen denir. (Küçük, 1989: 504- 506).

Bunların dışında Kutadgu Bilig'de **arkun** (yaban aygırıyla evcil kısraktan olan cins at), **bulak** (haşarı at), **kevel** (arap atı, küheylan), **köçüt** (göç atı), **adgır** (aygır), **tazı** (arap atı), **yond** (at) olmak üzere yedi çeşit attan bahsedilir (Bozkaplan, 2007: 1112-1118).

Dîvânu Lugati't-Türk' te ise **bi** (kısrak), **bül at** (ayaklarında aklık bulunan sekili lan at), **ugar bül** (alnı akıtmalı olan at), **taz at** (alacalı at), **tug at** (kırmızı ile doru renk arasındaki at), **tüküz at** (alnında bir parça beyaz bulunan at) gibi at adlarına rastlanmaktadır (İlhan ve Şenel, 2008: 263).

Ayrıca Dede Korkut destanlarında, Manas Destanında, Bozoğlan hikâyesinde, Battal Gazi'de ve Azeri Halk edebiyatında “**bedev at**” geçmektedir ki bu at Türklerde çok makbul bir soy attır (Gökyay, 2007: 197).

ATIN YÜRÜYÜŞLERİ

- Adeta** : Atın çapraz ayakları hemen hemen aynı zamanda yere basmakla birlikte, dört nalının düzensiz aralıklarla sesinin işitildiği yürüyüşüdür.
- Dörtnal** : Atın en hızlı yürüyüşüdür. Önce iki arka ayağın birbiri ardından yerden kesildiği, sonra iki ön ayağın yine birbiri ardından kalktığı, sıçramalı koşma biçimidir. Atın vücudu ileri atılırken dört ayağı birden havada kalır.
- Eşgin/Eşkin** : Atın bir çeşit hızlı yürüyüşüdür.
- Rahvan** : Adeta ile tırısın ortasıdır. Atın çapraz değil, aynı yandaki ayaklarının birlikte hareket ettiği ve iki nal sesi işitilen yürüyüşüdür.
- Tırıs** : Atın adetadan hızlı, iki nal sesi işitilen yürüyüşüdür (Tarih ve Toplum, C.1/ 1984: 52).

AT DONLARI (At Renkleri)

- Ağ/Ak** : Beyaz donlu at.
- Al** : Kırmızı donlu at.
- Alaca** : İki ya da daha çok renkli at.
- Boz** : Açık toprak rengi at.
- Doru** : Vücudu kırmızımsı, kuyruk ve bacak uçları siyah at.
- Kır** : Beyaz ve koyu renkli kılları karışık, kırçıl donlu at.
- Demirkırı** : Kırın koyusu donlu at.

- Konur** : Kara-sarı karışığı donlu at.
- Kuba** : Al-sarı karışığı donlu at.
- Kula** : Vücudu sarımsı; yele, kuyruk ve bacak uçları siyah at.
- Yağız** : Kara donlu at (Boynudelik, 1984: 51).

Günümüzde atların rengine göre iyiliğini, kötülüğünü, uğurluluğunu, uğursuzluğunu tanımak Türkler arasında yaygındır (Boratav, 1984: 71).

Dîvân şiirimizde dört ayaklı hayvanlar içerisinde en çok işlenen attır. At, memduhun (şiirde övülen kişi) ve sevgilinin övgüsünde, şairin kendi sanat cephesini ya da kalemini ifade; felek, tâlih gibi mefhumların anlatımında söz konusu edilir (Küçük, 1989: 503).

Dîvân şairleri atları, ahreç, aşkar, edhem, esb, eşheb, feres, Gülgûn, harûn at, hargele, hink, küheylan, kürenk, kütel, madiyan, mudammer, mâtiyye, rahş, rehvâr, semend, şebdiz, tay, tevsen, yekrân gibi adlarla anmışlar, bergüstevân (atların savaş zırhı), cül (çul), düvâl (üzengi kayışı), fitrâk, (terki), gaşiye (at örtüsü), ikâl (köstek), inân (dizgin) kecîm (savaş zırhı), kutâs (at başlığı), licâm (gem), mihmiz (mahmuz), mih (muh), na'l (nal), üzengi, palâheng (dizgin), raht (at takımı), rikâb (üzengi), satl (ata su verilen kap), şikâl (köstek), tavîle (tavla), teng (kolan), terki, teyelti (atın eyeri altına konan kebe), yemlik, zin (eyer), zinpûş (eyer örtüsü) gibi atla ilgili kelimeleri de çokça kullanmışlardır (Pala, 2003: 50).

Dîvân şiirinde âşığın âh dumanı kimi zaman sevgilinin atının ayağından çıkan toz olarak da tasavvur edilmektedir. Şair bunu şu sözlerle dile getirmiştir: “Şu sür’atle giden benim padişahımdır. Atının ayağından çıkan toz ise benim âhımın dumanıdır”:

Şol şitâb ile giden ol pâdişâhumdur benüm

Pây-i **esb**inden çıkan toz dūd-ı âhumdur benüm (C.2, G.873/1)

“Ey padişah (sevgili), atının ayağından toz kopmaz. Sana hürmet için yolunda toprak olan (ölen) kalkar” diyen Zâtî, sevgilinin yüceliğini, hürmete değer bir şahıs olduğunu, onun aşkının yolunda nice âşıkların can verdiğini bu şekilde dile getirmektedir:

Toz kopmaz **atunun** ayagından şehâ sana
Kalkar yolunda toprak olan ihtirâm için

(C.3, G.1090/4)

4.2.3.1 Atlara Verilen İsimler

4.2.3.1.1. Çâlâk

Çâlâk, çok sür’atli atlara verilen isimdir (Ertan, 1989: 24). Bezm, içkili, eğlenceli meclis demektir. İlkbahar mevsiminde çemende, kırlarda veya bir gülbahçesi vs. güzel yerlerde gezip eğlenmek, içip coşmak bir eğlence çeşididir. Eskiden bu âdet daha çekiciymiş. Padişah bezmi ise elbette ki bir başka olur (Pala, 2003: 819). Zâtî de bu meclise çâlâk at gibi sür’atli bir şekilde yetiştiğini dile getirmektedir. “Padişahım, çevik ve süratli at gibi korkusuz sarhoş yine içki meclisi meydanına yetişti”:

Yine meydân-ı bezme mest-i bî-bâk

Yetişdi şeh-süvârüm çüst-ü-**çâlâk**

(C.2, G.748/1)

Nazm, lügatte dizmek manasındadır. Edebiyatta “sözü ölçülü ve ahenkli söylemek manasındadır (Kürkçüoğlu, 1973: 115). Zâtî, şairlik yeteneği konusunda öyle iddialıdır ki, onun çâlâk yaratılışı gibi çabuk, hızlı atı var iken nazm meydanında kimsenin ona yetişemeyeceğini söylemektedir:

Kim yiter meydân-ı nazm içinde ey Zâtî bana

Tab’-ı **çâlâk**üm gibi çâbük semendüm var iken

(C.3, G.1166/5)

Toprak, dört unsurun en aşağısındadır. Dolayısıyla hakîrdir. Bu nedenle de tevazûya işarettir. Âşık, sevgilisi uğruna toprak olur, sevgilisinin üstüne basmasını diler. Böylece değer bulacaktır. Rüzgâr önünde ise toz olur (Pala, 2003: 194). Rüzgâr toz koparır. Burada mübalağaya dayanan bir değer ve değersizlik söz konusudur. Bu beyitte ise Zâtî, şeh-süvâr (ata iyi binen) diye sevgiliye seslenerek çâlâk ata binip rüzgâr gibi geçerken (zaten) toprak olan bedeninin toz olursa ne olacağını sormaktadır:

Nola ben hâkûn de olursa gubâr ey şeh-süvâr

Yil gibi geçdün binüb **esb-i çâlâk** üstine

(C.3, G.1311/3)

4.2.3.1.2. Ebreş

Abraş, ebreş alacalı, benekli ata verilen isimdir. Aynı zamanda beyaz ve kırmızıdan meydana gelen alaca renktir (Devellioğlu, 2003: 5). Yüz, aydınlık ve parlaktır. Sevgilinin mâh diye nitelendirilmesinin nedeni budur. Ay ışığı nurdur. Bu bakımdan sevgilinin yüzü nurludur. Yüzün rengi aldır. Bu da yanak rengidir. Ancak bu renk aynı zamanda bir utanma rengidir. Utanan kişinin yüzünün kızarması hali bu bakımdan söz konusu edilir (Pala, 2003: 126). Sevgilinin karanlık saçları ise siyah ata benzetilmiştir. Sevgili siyah ata binip yüzünün nuru o ayı şimşek gibi vurdukça görenler, ‘bu benekli atın (koşarken çıkardığı toz) bulutunun şimşegidir’ derler”:

Siyeş **ata** binüb nûr-ı cemâli berk urdukça

Görenler dirler ol mâhı bu berk-ı ebr-i **ebreş**dür (C.1, G.323/4)

Gönül, itaatsiz, inatçı, dikbaşlı ve hızlı bir şeh-süvârda kalmıştır. İzi o bindiği rüzgâr gibi esen ebreş atında kalmıştır. Şehsüvâr ile kastedilen sevgili olunca âşığın gönlü de ebreşe benzetilmiştir:

Gönül bir şeh-süvâr-ı çâbük-i ser-keşde kalmışdur

Eser yilden eser ol bindüğü **ebreş**de kalmışdur (C.1, G.477/1)

4.2.3.1.3. Feres

Tanrı'nın özellikle yarattığına inanılan attır. İslâm halk inançlarına göre Tanrı, güney yeline (cenup rüzgârına): “Senden bir mahlûk yaratmak istiyorum, toplan” demiş. Sonra Cebrâil'e bir avuç yel almasını buyurmuş. Bu bir avuç yelden koyu doru bir at yaratmış ve ata: “Ey at, seni ben Araplar için yarattım, yiyecek konusunda da seni bütün öteki hayvanlara üstün kıldım, sırtın binek olsun”, demiş. At kişnemeye başlayınca da: “Mutlulukla kişne, putlara tapanları korkut, buyurmuş. Halk inançlarında Cebrâil'in Feres-ül-hayât adlı bir atı bulunduğu da inanılır (Hançerlioğlu, 1984: 102).

“Dedim: Ey sevgili, bu hasret yolunda sana gönlüm kalmıştır. Dedi: Bu yol, dik ve geçilmesi, çıkılması zor bir yoldur. Burada nice hızlı feres atlar kalmıştır”. Feres atlar ile kastedilen âşıklardır. Sevgili bir bakıma âşığın bu yolda yalnız olmadığını

söyleyerek ona bir yandan teselli verirken diğer yandan da onu ümitsizliğe sevk etmektedir:

Didüm cânâ sana gönlüm kalubdur râh-ı hasretde
Didi bir sarp yoldur anda çok çâbük-feres kaldı (C.3, G.1776/3)

4.2.3.1.4. Gülgûn

Gülgûn, gül renkli demektir. Ayrıca bir cins ata verilen isimdir. Hüsrev'in Şirin'e hediye ettiği at da bu adla anılır. Bu at, Hüsrev'in diğer atı Şebdîz ile aynı kısıraktan gelmemiş. Bu kısrağın bir aygır heykeline sürtünmek yoluyla iki defa gebe kalmış. Birinde Şebdîz'i, diğerinde Gülgûn'u doğurmuş. Dîvân şiirinde kelimenin asıl anlamı da göz önünde bulundurularak tevriyeli kullanılması yaygındır. Sevgilinin yanağı ve âşığın gözyaşı yerine kullanılır (Pala, 2003: 184). Gözyaşının kırmızı olmasının sebebi sevgilinin al yanakları, dudakları ve gözlerinden yaş yerine kan damlamasıdır. Siyah olmasının sebebi de beyitle ilişkili olarak gözyaşının âh dumanından kararmasıdır. Beyitte Husrev, Şirin, Ferhad ile Şebdîz ve Gülgûn, Fars ve Türk edebiyatlarında Sasanî Hükümdarı Hüsrev Pervîz ile Ermen Melikesi Şîrîn'in efsanevi aşklarını konu alan "Hüsrev ü Şîrîn" mesnevisinin kahramanlarıdır ve beyitte ihâm-ı tenasüp içinde yer almışlardır. "Meğer sen şirin dudaklı padişahın Ferhadısın. Âhının dumanı gözyaşını kırmızı ve siyah yapmış":

Sen meger bir husrev-i şîrîn-lebün Ferhâdısın
Dûd-ı âh-ü-eşkünü Şebdîz ü **Gülgûn** eylemiş (C.2, G.607/4)

Dîvân şiirinde sevgilinin birçok güzellik unsuru kan ile ilgilidir. Bunlardan dudak kan renginde olduğu için âşığa kanı hatırlatır. Sevgilinin şirin dudaklarının hasretiyle sürekli ağlayan âşığın gözlerine kan oturur ve artık kanlı yaşlar dökmeye başlar. Dîvân şiirinde bağır yani göğüs, kalp, duyguların algılandığı yer olarak düşünülür. Âşığın bağır kanlı ve yaralı olur. Bağırın kanlı oluşundahüsn-i ta'lil yapılır. Zira yürek zaten kan ile doludur. Bunun nedeni ise sevgilinin dudaklarıdır. Âşık, kendini Ferhat olarak düşünüp sevgiliye "Ey padişah" diye seslenir ve gel diye çağırır. "Bağrımı kan eyleme; dudağının hasretiyle gözyaşımı gül renkli (kan) eyleme" diye yalvarmaktadır. Burada da yine Hüsrev ü Şîrîn mesnevisinin kahramanlarının adı geçmektedir:

Husrevâ Ferhâdunam gel bagrumı hûn eyleme

Yaşumı şîrîn lebün hecriyle **gül-gûn** eyleme

(C.3, G.1346/1)

4.2.3.1.5. Rahş

Avesta’da parlak, aydınlık saçan olarak geçen rahş, sözlüklerde “birbiriyle karışmış kırmızı ve beyazın oluşturduğu bir renk tonu; gökkuşağı, Rüstem’in yayı” anlamlarıyla yer alırken, genel olarak “at” anlamında da kullanılır. Ayrıca Rahş, Rüstem’in muhteşem özellikleriyle insanları hayrete düşürüp ilginç sıfatlarla nitelenen atıdır.

Şehname’ye göre, uzun araştırmalar sonucunda nice at sürülerinin içinden seçilerek bulunmuş ve Rüstem’in ömrü kadar uzun bir ömrü olmuştur. En sonunda Rüstem’in üvey kardeşi Şeğâd’ın hilesiyle kuyuya düşmüş ve bu kuyuda sahibisiyle birlikte can vermiştir. Şehname’de, bu at çok ilginç ve şaşırtıcı nitelikleriyle anlatılır. Rahş dışında hiçbir at Rüstem’in o alabildiğine büyük ve ağır bedenini taşıyamazdı. Rüstem’in at seçimi sırasında bütün atlar onun pençeleri altında bellerini eğmek zorunda kalırken o öyle yapmayı gücünü göstermişti. Sanki insanlar gibi akıllı bir yaratıktı (Yıldırım, 2008: 575).

Rahş, gösterişli, güzel, yürük attır. Dîvân edebiyatının muhtevası içinde en çok tasvir edilen ve zikredilen at ismidir (Ertan, 1989: 25). Çul, eski bez ve kumaşların ince ince kesilip bükülmesiyle elde edilen iptir (Şengül, 1999: 229) ve pek muteber olmayan bir kumaş çeşididir. Günümüzde “çul-çaput” ve “çulsuz” gibi ifadelerle karşımıza çıkan bu kumaş, Zâtû’nin şiirlerinde yas elbisesi olur. Yas elbisesi, yas süresince giyilen siyah renkli elbise demektir (Serdaroğlu, 2006: 93). Atlas ise gökyüzü demektir. Dokuzuncu feleğe orada hiçbir taayyün olmadığı için atlas adı verilmiştir. Desensiz düz kumaşa da bu sebeple atlas adı verilir (Pala, 2003: 51). İnce ipekten sık dokunmuş, genellikle düz renkte, sert ve parlak bir kumaş olan atlas, değerli bir kumaş çeşidi olup bugün saten diye bilinir. Çoğunlukla kırmızı renkte dokunan atlasın padişahlar için yapılanları en çok kırmızı, mavi, yeşil renkli olur. İnanca göre gökyüzü dokuz katlıdır ve dokuzuncu gökte hiçbir şey yoktur. Bütün gökleri içine aldığından felekü’l-eflâk ve en kudretlisi olduğundan çarh-ı a‘zam veya içinde hiçbir yıldız ve işaret bulunmadığından çarh-ı atlas adı verilir (Serdaroğlu, 2006: 91). Aşağıdaki beyitte bir şeh olarak karşımıza

çıkan sevgili ayrılığında Zâtî'yi yas elbisesine koymuştur. Çarh-ı atlas ise o şahın değerli atının (değersiz) çuludur. Bu beyitte çul ve atlas kelimelerinde tenasüp vardır:

Fürkatinde kara çulda kodı bir şeh Zâtî'yi

Kim o şâhun çarh-ı atlas **rahş**-ı kadri çuludur (C.1, G.140/7)

Sünnet, iyi ahlak, âdet, yol demektir. Terim olarak, Hz. Peygamber'in söz ve hareketleriyle Müslümanların yapmasını emir ve işaret buyurdıkları hususlardır. Zâtî bu beyitte kendisine seslenerek Peygamberimizin sünnetini tutmakta gayet çabuk davranması gerektiğini zira su gibi akıp giden atın hızlı gideninin itibarlı olduğunu söylemektedir. Yani ibadette ağır olmak, tembel, gevşek olmak iyi değildir. İbadeti geciktirmemek gerektiğini vurgulamaktadır:

Sünnet-i Peygâmberi tutmakda gâyet çâpük ol

Mu'teberdür Zâtî'yâ **rahş**-ı revânun yügrügi (C.3, G.1810/6)

4.2.3.1.6. Semend

Semend, çevik, kula ata verilen addır (Ertan, 1989: 25). Zâtî'nin tab' üzerine yaptığı değerlendirmeler şiire has ifade zenginliği içinde farklı tavsif ve teşbihler halindedir. Onun mevzun bir şiir söylemede tab'ı son derece ölçülüdür. Nazm meydanında tab'ı çâlâk ve çâbük bir at gibidir. Tab'ının atının ayağından kalkan tozu, Kemâl-i İsfehânî gözüne sürme etmiştir. Yüzyıllardan beri gözün görme gücünü artırdığı ve göze güzellikle verdiği düşüncesiyle sürme çekilir. Sürmenin aslı "kuhl" denen bir madendir. En iyi sürmeler İsfahan'dan çıkarılırmış. Sürmenin gözün görme gücünü artırıcı özelliğinden başka pek çok faydası vardır. Mesela, güneşin göze çarpmasını önler; göz iltihabını giderir; yara tedavi eder; baş ağrısına faydalıdır. Peygamberimizin, yatmadan önce göze sürme çekmeyi tavsiye ettiğinin bilinmesi ve buradan hareketle göze sürme çekmenin sünnet olduğuna dair dinî inanç, sürme kullanımını daha cazip bir hale getirmiştir. Sürme eskiden hem kadınların hem de erkeklerin kullandıkları bir tedavi aracı iken, zamanla sadece kadınların kullandıkları bir çeşit güzellik malzemesi konumuna tahvil edilmiştir. Dîvân şiirine baktığımızda sürmenin faydalarının bilindiği ve şairlerimizin bunu şiirlerinde zaman zaman işledikleri görülür. Ancak şairlerimizin şiirlerinde bahsettikleri sürme, farklı bir sürmedir. Her fırsatta âşık olduklarını

söyleyen şairlerin gözleri de aşkın verdiği ıztıraptan ve sabahlara kadar ağlamaktan dolayı halsiz düşer; hatta bazen kör bile olur. Tedavi için de sürme (tûtiyâ) gereklidir. Ancak bu sürme İsfahan sürmesi değil, sevgilinin kapısının tozu toprağıdır. Zâtî'nin yaratılışının atı öyle tozlar koparmıştır ki, sürmesiyle meşhur İsfahan'ın ünlü şairi Kemâl o tozları gözüne sürme eder. Zâtî, görüldüğü üzere bu beyitte de kendi şairliğini övmektedir:

Ne tozlar kim kopardıysa **semend**-i tab'ı Zâtî'nün
Gözine kuhl idinmişdür Safâhânda Kemâl anı (C.3, G.1721/5)

Sevgilinin semend atının nalından çıkan ateş âşığın canını yaralamış ve orada yanık yarası oluşmuştur. Aslında yara âşığın istediği bir haldir. O, yaralı olduğu ölçüde sevgilisinden kopmamaktadır. “Şehsüvârımın semend atının nalından ateş çıkıp benim canıma ölüm gecesinde hasretler yanık yarası koydu”:

Dâg-ı hasretler kodı rihlet şebinde cânuma
Od çıkub na'l-i **semend**-i şeh-süvârumdan benüm (C.2, G.886/2)

4.2.3.1.7. Şebdîz

Kara yağız renkte soylu bir atın adıdır. Şebdîz, şeb: gece ve diz (dîs): renk, benzeri, gibi karşılığındaki sözcüklerin birleşmesiyle oluşan şebdîz gece rengi, siyah anlamlarına gelir. Şebdîz, Husrev-i Pervîz'in ünlü atıdır ve siyah oluşundan dolayı bu isimle anılır. Rivayetlere göre diğer atlardan daha yüksek ve ince olan Şebdîz'in nalları ancak on çiviyle çakılabiliyordu. Nizâmî-yi Gencevî'ye göre Şebdîz aslında sevgilisi Şirin'in atırken daha sonra Husrev'in malı olmuştur (Yıldırım, 2008: 654).

Şebdîz, Şîrîn'in Gülgûn adlı atı ile aynı kısıraktan doğmuştur. Hüsrev bu at öldüğü zaman çok ağlamış ve onu büyük bir merasim ile gömdürmüştür (Pala, 2003: 436).

Sevgilinin ayva tüyleri renk yönünden Şebdiz ile ilişkilendirilmiştir. Toz da sevgilinin ayva tüyleri olarak ele alınan bir nesnedir. Sevgilinin ayva tüylerinin Şebdîz'i tozularak koşup geleli beri, âşık gül renkli gözyaşını tutup tutup yenilmez”:

Şeb-dîz-i hatt-ı dil-ber tozub tozub gelelden
Gül-gûn-ı eşk-i 'âşık tutub tutub yenilmez (C.2, G.502/3)

Dîvân edebiyatında sevgilinin saçının rengi daima siyahtır. Asla başka bir renkte olamaz. Geleneğe göre saç, sarışın, kızıl vs. bile olsa Dîvân şairi onu daima kara görür. Yanak hakkında söylenen özelliklerin başında ise rengi gelmektedir ve çoğunlukla güle, gül yaprağına benzetilir. Bu beyitte de renklerinden dolayı sevgilinin yanağı Gül-gûn'a, zülfü ise Şeb-dîz'e benzetilmektedir. Sevgili zülfünü düzeltip yanağının üzerine koyduğunda görenler Şebdîz ile Gülgûn'un bir yere geldiğini söylemektedirler:

Düzüb koşsan ruh u zülfün gören dir
Gelübdür bir yire **Şeb-dîz** ü Gül-gûn (C.3, G.1186/4)

4.2.3.1.8. Torı (Doru)

Doru, kırmızı ile siyah arası bir tonda olan attır. Zor işlerde bu atlara güvenilir (Ertan,1989: 23). Zâtî, bu beyitte kendisine seslenerek gözyaşlarını başdan aşağı akıttığı için şikâyet etmemesini zira doru at dahi deli kanlı olup hareketle durulduğunu kendisine hatırlatmaktadır. Deli kanlı kelimesindeki “kanlı” kelimesi ile de gözyaşının kanlı olduğunu da anlamaktayız. Ayrıca doru atın kırmızı ile siyah arası bir renkte oluşundan dolayı doru atın bu beyit için özellikle kullanıldığı da gözden kaçmamalıdır:

Başdan aşar yaşum diyu eyleme Zâtî' yâ gile
Ol delü kanludur dahi **torı**dur ivme turılır (C.1, G.325/5)

4.2.3.2. At ile İlgili Tasavvurlar

4.2.3.2.1. Aslan

Muhtemelen sevgiliyi değil de bir paşayı veya para karşılığı herhangi birini övdüğü bu beyitte Zâtî, o zâtın bir gün padişahın atına süvar olup devletle dost olacağını, padişahla iyi ilişkileri olacağını ve ona bir aslana süvar olmuş diyeceklerini söyleyerek, onu övmektedir:

Devlet ile **at**una ey şeh süvâr ol bir gün eş
Yine bir **şîre** süvâr olmuş disünler bir güneş (C.2, G.579/1)

4.2.3.2.2. Asker

Tevriyeli kullanılan “haylı” kelimesi ile hem düşmanın (rakibin) atlı askerlerinin çoğaldığı yani eziyetlerinin arttığını; hem de oldukça anlamıyla askerlerin epeyce arttığı ifade edilmiştir. Zâtî, onları it gibi kırmak gerektiğini yoksa daha da fazlaşacağını söylemektedir. Bu da rakibi sevgiliden uzaklaştırmak ve cefâlarını bertarâf etmekle mümkündür:

Düşmenün **leşkeri haylı** uludı

Anları it gibi kırmazsan ürer

(C.1, G.158/4)

Bu beyitte de aynı durum kelimelerin yerleri değiştirilerek verilmiştir:

Rakîbün **leşkeri** ulurdı **haylı**

Eger kırmazsan it gibi ürerler

C.1, G.189/2)

4.2.3.2.3. At Ayağı

“Ayak altına kumaş sermek” önemli bir saygı ifadesidir ve oldukça eski bir geleneğe dayanmaktadır. Zâtî’nin şiirinden bu âdetin o dönemde de devam ettiğini görmekteyiz. Günümüzde önemli insanların ayağının altına halı sermek de aynı geleneğin bir devamıdır. Bunun daha geniş izahını, XVI. yüzyılda bu âdeti gözlemleyerek kaydeden seyyah Bassano’dan öğreniyoruz: “Sultan askeri bir seferden döndüğünde üç gün üç gece bayram yapılır, bu süre içinde yiyecek temin etmek için dükkânlar açık tutulurdu. Sultan şehre girdiğinde yahudiler ona dua ederler, ayakları altına 200 gulden değerinde kumaşlar ve üzerlerinden çıkardıkları giysileri sererlerdi” (And, 1993: 201). Aşağıdaki beyit de kumaşın bu amaçla kullanıldığı karşılama törenini anlatan bir beyittir. “Ey şehsüvâr! Senin atın tayy-i mekân etsin. Yollar ayağı altında dürülüp tomar gibi olsun”:

Eyleye tayy-ı mekân **atun** senün ey şehsüvâr

Ayağı altında yollar dürülüb tûmâr ola

(C.1, G.16/4)

Sefer dönüşünde şehre girerken padişahın atının ayağı altına kumaş sermek âdeti. Beyitte âşık yanağını gönlünün padişahı olan sevgilinin atının ayağına kumaş yapmak istemektedir. Çünkü âşığın canı sevgilinin yoluna fedadır. Sevgilinin şehre dönüşünü

kutlamak ve onu karşılamak için âşık, kumaşı olmadığı zamanlarda bu âdeti yerine getirmek için yanağını yere sermek ister. Bu davranış, “canım sana fedadır” demek olup aynı zamanda adet gereği padişahların şehre gelişlerinin törenle kutlandığına işaret etmektedir. “Eğer kumaşın yoksa atının ayağı altına yanak ser. Çünkü o devletli sultanım kutluluk, mutluluk ile şehre gelmektedir.”:

Ruh döşe **atı** ayagina kumâşun yog ise

Devlet ile şehre ol devletlu sultânun gelür

(C.1, G.210/4)

4.2.3.2.4. Alev, Ateş, Kıvılcım

Sancak beyi, Osmanlı Devleti'nin sınır bölgelerinde üst düzeyde yöneticidir. Sancak bayrak anlamına gelmektedir. Sınır noktaları sancaklar ile belirlenir. Sancakları korumakla görevli idarecilere “sancak beyi” denilirdi. Subaşılar ise Osmanlı Devleti döneminde; barış zamanında asayişi sağlayan savaş zamanında da orduda çeşitli görevlerde bulunan subaylardır. Kazalarda sancak beyini temsil ederler. Kendini aşkın sultanı olarak gören âşık, âhının ateşini ve kıvılcımını atına, âhını sancak beyine, gözlerini ise sürekli ağlamasına kinaye olarak subaşına benzetmektedir. “Ben bir aşk sultanıyım, âhımın ateşi ve kıvılcımını atım, âhım ve gözlerim ise sancak beyi ile subaşındır”:

Sultân-ı ‘ışkam ahum odı **şirârı haylüm**

Ahumla çeşmüm itdüm sancak begi subaşı

(C.3, G.1756/2)

Bu beyitte de yine âşığın âhının ateşinin kıvılcımını ata benzetilmiştir:

Haylüm şirâr-ı âteş-i âhumla göz yaşum

Keyhusrev-i zemâne gibi ben de bir keyin

(C.3, G.1138/2)

Bu beyitte de Gül-gûn, renginden dolayı aleve benzetilmiştir:

Yetiş ey Husrev-i Şîrîn-zebân meydân-ı hasretde

‘**Alev Gül-gûnını** âhum koşubdur dūd-ı **Şeb-dîze**

(C.3, G.1356/2)

4.2.3.2.5. Azrâ'îl- Cibrîl

'Azrâ'îl, ölüm meleğidir. Kerrûbiyyûn denilen dört büyük melekten biri olup (diğer üçü Cebrâil, İsrâfil ve Mikâil'dir) canlıların ruhunu almakla görevlendirilmiştir. Rivayete göre Allah, Hz. Âdem'i yaratacağı zaman sırasıyla bu dört meleğe yeryüzünün çeşitli bölgelerinden toprak almalarını söylemiş, ilk üçü toprağın inleyişine ve yalvarmasına dayanamayıp elleri boş dönünce sıra Azrâil'e gelmiş. Azrâil yere, bunun bir emir olduğunu ve Allah'ın emrini yerine getirmek zorunda bulunduğunu söyleyerek, onun yalvarmalarına önem vermeden toprağı alıp getirmiş. Allah da bundan sonra onu can alıcılık ile görevlendirmiş (Pala, 2003: 60).

Rivayete göre Azrâil'in yedi bin ayağı, dört bin kanadı vardır. Teni göze görünmez. Göğün ikinci, üçüncü, dördüncü veya yedinci katındaki tahtında oturup kendisine verilen emirleri yerine getirir. Bir ayağı tahtın diğeri ise sırat köprüsünün üzerindedir. Tahtının altındaki hayat ağacının başı en yüce âlemlerde, ayakları yerlerin derinliklerindedir. Ruhlarını aldığı canlılar kadar da beraberinde yardımcıları vardır (Yıldırım, 2008:127).

Âşığın sevgiliden ayrı olması âşık için ölümden beterdir. Ayrılık ona Azrâil gibi gözükmektedir. "Ey sevgili, ayrılık Azrâil'i canımı attan (at üzerindeyken) teslim aldı, bu can olan bedenimde sana kavuşma ümididir":

Haylıdan kabz itdi 'Azrâ'îl-i fûrkat cânımı

Cân olan cismümde cânâ vuslatun ümmîdidür (C.1, G.442/3)

Cebrâil, Allah ile peygamberleri arasında elçilik ifâ etmesi ve Allah'ın ve vahiylerini tebliğ memur mukarreb dört melekten biridir (Pala, 2003: 94). Tanrı'nın özellikle yarattığına inanılan at olan feres, İslâm halk inançlarına göre Tanrı'nın güney yelinden yarattığı bir attır ve bu yeli (bir avuç) Cebrâil getirmiştir. Halk inançlarında Cebrâil'in Feres-ül-hayât adlı bir atı bulunduğu da inanılır (Hançerlioğlu, 1984: 102). Zâtî de bu olaya telmihte bulunarak feres ve Cebrâil'i aynı beyitte buluşturmuştur:

Sanki 'Îsî göke agar yire **Cibrîl** iner

Binüb indükce ol insân-ı **melek-hû ferese** (C.3, G.1302/2)

4.2.3.2.6. Bâd

Türk-İslam medeniyeti, atın sabâ yelinden yaratıldığı ve melekleştiği inancına sahiptir (Adıbeş, 2000: 28). Kazaklara göre at rüzgârdan yaratılmıştır. Atın bu özelliği Gök Tanrı'ya bağlılığın bir ifadesi olarak kabul edilmiştir. Atın rüzgârdan doğduğu efsanesi İslami kaynaktan yayılmıştır. 14.yüzyıla ait bir Kısas-ı Enbiya'da Allah, cenup yelinden bir kabza yel almış ve atı yaratmıştır. 17. Yüzyıl müelliflerinden Kadızade de, atın doğuşu için Tanrının dört unsurdan yeli galip unsur olarak kullandığını yazar (Akman, 2003: 235). Bu beyitte su gibi akıp giden yanaklı sevgilinin atı sabâ rüzgârı gibi adeta esip geçmekte ve geçerken hızından yüzü dahi görünmemektir. Zâtî, sevgiliden atına kıymamasını yoksa adı geçmese de Azrail'in can alırken görünmediği gibi canını alacağını söylemektedir:

Yüzini görimezüz **bâd**-ı sabâ gibi yürür

Kıymasun **at**ına ol rûh-ı revân cân götürür (C.1, G.425/1)

Bu beyitte ise at rüzgârdan daha üstün konumda olarak tasavvur edilmiştir. “Eğer o ay (gibi güzel sevgili), o rüzgârdan daha baskın atına binip gezerse havasından nice tozlar kopar, Allah tarafından yaratılmış her şey, dünya, evren toprak olur”:

Ger ol **yeld**en yegin **ata** binüb seyr eyleye ol meh

Nice tozlar kopa ‘âlem türâb ola havâsından (C.3, G.1056/3)

Nesîm, hafif rüzgârdır. Nesîm-i subh ise “sabah rüzgârı” demektir. Bu beyitte Zâtî, sevgilinin atını sabah rüzgârına benzetmektedir. Sevgili, atı önünde âşıkları sabah rüzgârının önündeki saman çöpü gibi estirmektedir:

Yiler ‘âşıkları **at**ı önince

Nesîm-i subh önince gûyîyâ kâh (C.3, G.1251/3)

4.2.3.2.7. Beden

Âşığın bedeni Ferhat gibi dövünmekten Şebdize dönmüştür yani yaraları gece gibi kararmıştır. Âşık, “Şirin dudaklı padişah ve gülgün atım nerededir?” diye sormaktadır. Şeb-dîz, Hüsrev'in atı ve Gül-gûn da Şîrîn'in atıdır. Şair bunu telmih ve iham-ı tenasüp sanatları ile vermiştir:

Döndi Şebdîze **beden** Ferhâd-veş döğünmeden
Husrev-i şîrîn-leb ü gül-gûn-**semend**üm kandedür (C.1, G.453/2)

4.2.3.2.8. Behmen

Bu beyitte atın veya at sürüsünün kavrayışlı, zeki ve anlayışlı olduğu yer almaktadır. Beyte göre menekşe, bahar padişahıdır. Behmen, İran mitolojisine göre İsfendiyâr'ın oğlu olan Erdşir'in lakabıdır. Kelime sıfat olarak “zeki, anlayışlı” anlamlarına gelir. Şehnâme'de de Zerdüşt'e inen meleğin adı da Behmen olarak kayıtlıdır. İran hâkimleri akl-ı evvele de Behmen derler. Brehmen kelimesinin hafifletilmiş şekli olarak gösterilen Behmen, güneş takviminin on birinci ayı olarak da bilinir (Pala, 2003: 73). Bu sebeple kelime tevriyeli olarak kullanılmıştır. Savaşta yenik düşen menekşe, kış mevsiminin başlangıcı olan Kasım ayına bayrak çekmiştir. Bayrak çekmek, mağlubiyeti ilan etmek anlamına gelir. Menekşenin kışa yenik düşmesi, soğuk havaları sevmemesindedir. Menekşe bol güneş alan yerlerde yetişir. Behmen'i bir şahıs olarak düşündüğümüzde menekşe de bir cengâver olarak karşımıza çıkar. O, Behmen'in at sürüsü karşısında askerlerin azlığından dolayı mağlup olmuştur:

Çün sındı **hayl-i behmen** çekdi livâ benefşe
Mülk-i bahârün olsa şâhı revâ benefşe (C.3, G.1333/1)

4.2.3.2.9. Berk (Yıldırım)

Şimşek, Dîvân edebiyatında daha çok çıkardığı ışık ve hızı dolayısıyla ele alınmıştır. Şimşek (berk), hızlı hareket edişi sebebiyle âşığın sevgilisinin atının nalından çıkan ateşe benzer. Âşık için bu ateşlerden her biri, ölüm gibi gelen ayrılık gecesinde çakan bela, gam şimşeğidir:

Bana her biri bir **berk**-ı belâdur leyl-i rihletde
Ne âteş kim çıkar na'l-i **semend**-i şeh-süvârumdan (C.3, G.1109/2)

Bu beyitte ise sevgilinin attan inişi âşığın üstüne yıldırım düşmüş etkisi yapmıştır. Buna sebep de şairin gönlüne konan gam şimşeğidir:

Üstüme **yıldırım** gibi **at**dan inüb dimiş

Sanman ki buna **berk**-ı belâ nâzil olmadı

(C.3, G.1668/3)

4.2.3.2.10. Bulut

Bu beyitte ebreş, zaman zaman üstüne şimşek vuran bir buluta benzetilmiştir. Şimşek de sevgilinin kamçısıdır. Ey Zâtî, ayın (ay gibi güzel olan sevgilinin) o yıldırım kamçılı ebreş atı sanki bir buluttur ve zaman zaman onda şimşek vurur (ona şimşek çarpar). Ebreşin buluta benzetilmesinin nedeni ebreşin de bulutun da alacalı görüntüsünden dolayıdır. Kapalı bir havada bulutta hâkim olan renkler siyah ve beyazdır:

Gûyîyâ bir **ebrdür** berk anda dem dem berk urur

Zâtî' yâ ol yıldırım kamçılı mâhun **ebreşi**

(C.3, G.1793/5)

4.2.3.2.11. Burak

İslam kültüründe bazı atlara veya at benzeri hayvanlara çok özel önem verilip olağanüstü özellikler yüklenmiştir. İslami rivayetler ve kıssalarda, mitolojik özelliklere benzer özellikler taşıdığına inanılan Burak (Hz. Muhammed'in bindiği at) bu konuda ilk sıralarda yer alır (Yıldırım, 2008: 298). Rivayetlere göre Burak, miraç gecesinde Hz. Muhammed'i taşıyarak göğe çıkaran binektir. Beyitte Ahmed yani Hz. Muhammed'in Burak ile gökde seyritmesi, gezmesi Miraç olayına telmihtir. Sevgilinin at ile mahallesinin başında gezmesi de Zâtî'ye bu olayı hatırlatmıştır:

Seyr eyler **at** ile ser-i kûyında Zâtî yâr

Gûyâ ki gökde seyr ider Ahmed **Burâk** ile

(C.3, G.1325/5)

4.2.3.2.12. Cefâ-Gam tozu

Cenk atına da rahş denir (<http://www.bibilgi.com/at>, 28.03.2009). Belâ, “gam, keder”, cefâ, “eziyet, incitme” demektir. Bir hadiste “Belanın en şiddetlisi peygamberlere, sonra velîlere isabet eder” buyurulmuştur. Dîvân şiirinde âşık, belaların en kötüsüne kendisinin uğradığını söyler. Sevgilisinin güzelliği ile ilgili her şey onun için bir

beladır. Bela anlamlarına gelen gam, Dîvân şiirinde daima âşık ile beraber anılır. Gam, âşık için bir mihenk taşı gibidir. Onun âşıklık yolunda ne derece istekli ve dayanıklı olduğunu ölçer. Bu yüzden âşık dâima gam ister, onsuz olmaz. Toz anlamına gelen gubâr, Dîvân şiirinde sevgilinin yüceliğinin ve değerinin büyüklüğünü anlatmada kullanılır. Gam tozunun bir anlamı da “esrar”dır. Beyitte, gam tozu sevgilinin cefâ atına teşbih edilmiştir. “Gam tozu beni altına alsa nolur, cefa atını üstüme o bela sahibi sürer”:

Nola **gubâr-ı gussa** beni alsa altına

Rahş-ı cefâyi üstüme ol pür-belâ sürer (C.1, G.303/2)

4.2.3.2.13. Cilve- Nâz

Sevgilinin atının cilveli, nazlı olduğu da beyitlerde yer almaktadır. Beyitte sevgili Ay, yüzü ise Güneş olarak tahayyül edilmiştir. Güneşte dahi kara lekelerin olmasını şair, hüsn-i ta’lil ile sevgilinin yanağındaki ayva tüylerinin sevgilinin cilveli güzellik atından kopan tozlar olduğunu söyler:

Âfitâba oldı perde hatt degül haddündeki

Cilve-i Gül-gûn-ı hüsnünden kopub ey meh gubâr (C.1, G.290/3)

Sevgili ne zaman naz atına binse yani nazlansa hiç kimse sevgiliye yetişecek kadar güzel olamamaktadırlar ve bu yüzden sevgilinin atının ayağının altında kalmaktadırlar:

Sana yiter güzel olmaz kalur ayakda kamu

Semend-i nâza kaçan serverâ süvâr olsan (C.2, G.750/4)

4.2.3.2.14. Dûd-ı Âh

Dîvân edebiyatında âşığın ettiği âhlardan bir duman çıkar. Şair burada bu dumanı siyah rengi ve hızlı gitmesi açısından Şeb-dîz’e benzetir. Gözlerinden akan yaş ise kanlı olduğundan Gül-gûn’a benzeterek tenâsüp yapar. Sevgiliye yügrüğünü almasını söylemesi âşığı daha çok ağlatması anlamına gelir ki bu sevgilinin âşıkla ilgilendiğinin belirtisi olduğundan âşık tarafından arzulanan bir durumdur:

Şeb-dîz-i dûd-ı âhum Gül-gûn-ı eşk-i çeşmüm

Hep hâzır ey cefâ-hû koş koş da yüğrigin al (C.2, G.838/3)

Bu beyitte de yine Şeb-dîz renginden ve hızından dolayı âh dumanına benzetilmiştir:

Yetiş ey Husrev-i Şîrîn-zebân meydân-ı hasretde

‘Alev Gül-gûnını âhum koşubdur **dûd-ı Şeb-dîze** (C.3, G.1356/2)

4.2.3.2.15. Eşk (Gözyaşı)

Gözyaşı, Dîvânda en çok sözü edilen unsurlardan biridir. Âşıkla ilgili tasavvurların büyük bir kısmında yer alır. Göz gönül ve beden ile yakından ilgilidir ve bunlarla ilgili tasavvurların çoğunda bulunur. Gözyaşının kaynağı gönül, dökülüp saçıldığı yer göz ve bu yaşlardan etkilenen çoğu zaman sinedir. Gözyaşı, gönüldeki sırların açığa vurulmasına sebep olur. Gözyaşının en belirgin vasıfları kanlı oluşu, dökülüp saçılmasıdır. Tane tane dökülüşiyle değişik tasavvurlara konu olur (Sefercioğlu, 2001: 320).

Bu beyitte gözyaşı, (adeta dört nala koşar gibi hızlı akan) ata (hayl) benzetilmiştir ve bu at âşığın padişahlık alametlerinden ve şahitlerinden biri olarak görülmüştür. “Aşk mülkünün padişahım diye iddialı olsam ne olacak ki? Âh sancağım ve gözyaşı atım şahidimdir”:

Hayl-ı eşk-ü-sancak-ı âhum güvâhumdur nola

Pâdişâh-ı mülk-i ‘ışkam diyu da’vâ eylesem (C.2, G.990/5)

Keyhüsrev, İslami kaynaklarda adından ve şöhretinden çokça söz edilen efsanevi kahraman tiplerinden birisidir. Onun şahsiyeti etrafında teşekkül eden efsanevi kimlik, rivayetlerin muhtelifliğinden daha iyi anlaşılmaktadır. “Bazıları ‘Keyhüsrev dedikleri İskender’dir, bazıları ‘Süleyman’dır’ ve bazıları da ‘Mûsa Peygamber (a.s.)’ dediler. Ve bir niceler ‘Afrasyab’dır’ dediler” (Muhyiddin-i Arabî, 1982: 162).

Keyhüsrev Dîvân şiirinde ulu padişahlar için mecazen kullanılır. Hayat ve başarılarının simasını değiştirerek ona efsanemsi bir mahiyet veren halk edebiyatı, Kuraş’ı cesur, merhametli ve aynı zamanda insan güzeli, ideal bir hükümdar tipi olarak tasvir eder.

Tarih olayları ise onu, cesur olduğu kadar cüretli, harb hud'alarında maharetli, enerjili büyük bir asker olarak belirtmektedir (Günaltay, 1987: 147).

Keyhüsrev, Dîvân şairleri tarafından bir kıyas malzemesi olarak kullanılan iktidar, saltanat, kudret ve ihtişam sembolü şahsiyetlerden biridir. Bazen de dünyanın geçiciliği ifade eden beyitlerde kullanılmış ve dünyanın onlara da kalmadığı vurgulanır (Tökel, 2000: 220- 221).

Beyitte şair kendisini Keyhüsrev'e, atını ise ah ateşinin kıvılcımı ile gözyaşına benzetmektedir. "Ben de zamanın Keyhüsrev'i gibi büyük bir hükümdarım. Atım ise âh ateşimin kıvılcımı ile gözyaşımıdır":

Haylüm şîrâr-ı âteş-i âhumla göz yaşum

Keyhusrev-i zemâne gibi ben de bir keyin (C.3, G.1138/2)

Ayva tüyleri sakal olarak düşünüldüğünde güzelliği gideren bir unsur olur ve istenmez. Ayrıca sevgilinin yüzünü kapattığından da istenmeyen bir durumdur. Sevgilinin Şebdîz ayva tüyleri tozularak geldiğinden beri (tüyleri çıktığından beri), âşık Gülgûn (kanlı) gözyaşlarını tutmaya çalışır ama galip gelemeyiz, gözyaşlarına karşı duramaz:

Şeb-dîz-i hatt-ı dil-ber tozub tozub gelelden

Gül-gûn-ı eşk-i 'âşık tutub tutub yenilmez (C.2, G.502/3)

4.2.3.2.16. Felek-Yer-Gök

Kur'an'da değişik yerlerde Hz. İsa, dünyaya gelişi, mucizeleri, tebliği, Yahudiler tarafından tepki görmesi ve hayatının son anları anlatılmakla birlikte onun kıyametten önce tekrar dünyaya gelmesiyle ilgili açık bir ifadeye rastlayamayız. Bununla birlikte, onun nüzuluna delalet ettiği söylenen bazı ayetler mevcuttur. "Doğduğum gün, öleceğim gün ve diri olarak gönderileceğim gün bana selam olsun." (Meryem 19/33).

Hz. İsa'nın Allah'ın katına yükseltilmiş olduğu ve kıyamete yakın bir zamanda yeryüzüne inip İslam'ın hâkimiyetini sağlayacağı inancı, Kur'andaki bazı ayetlere dayandırılmakla birlikte, söz konusu inanç birtakım hadislerle de desteklenmiştir.

Kütüb-i Sitte'deki rivayetlerde belirtildiğine göre Hz. İsa, Deccâl ortaya çıktıktan sonra, Dımeşk'in doğusundaki beyaz minareye sabah namazı vaktinde inecek,

Müslümanlar arasında adaletle hükmedecek, haçı kırıp domuzu öldürecek, cizyeyi kaldıracak, hac ve umre ziyareti yapacak ve nefesi kâfirleri öldürecektir. Lûd kapısında Deccâlî öldürdükten sonra yedi veya kırk yıl yaşayacak, Şam tarafından esen bir rüzgârın tesiriyle bütün müminlerle beraber ölecektir. Kütüb-i Sitte dışındaki literatürde yer alan rivayetlerde ise İsa'nın ineceği yer, yapacağı işler, dünyadaki ömrü ve ölümü hakkında daha ayrıntılı bilgi verilmektedir. Buna göre İsa ruh ve bedeni ile göktedir, Hz. Peygamber miraç yolculuğunda onunla karşılaşmış ve gökten inişini idrak etmeleri halinde kendisine selamını iletmelerini ashabına vasiyet etmiştir. Hz. İsa bulut üzerinde Akabetü'l-Efike'deki beyaz köprüye inecektir. Deccâlî buzun erimesi gibi ortadan kaldıracak, Müslümanların emîrine tabi olup arkasında namaz kılacak veya kendisi namaz kıldırarak, onun devrinde Müslümanlar barışacak, kurtla kuzu birlikte yaşayacak, bereket ve bolluk olacak, ölünce Medine'de Peygamberimizin kabri yanında veya Kudüs'te defnedilecektir.

Ebu Hureyre'den nakledilen bir hadiste belirtildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

“Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, adaletli bir hükümdar olarak Meryem oğlu İsa'nın aranızda adaletli bir hâkim olarak ineceği, haç'ı kırıp, domuzu öldüreceği, cizyeyi kaldıracığı vakit yakındır. O zaman mal öylesine çoğalır ki kimse onu kabul etmez. Ta ki, tek bir secde, dünya ve içindekilerden tamamından daha hayırlı olur” (Ünverdi, 2005: 48- 59).

Zâtî, o can bahşeden sevgilinin feres atından inmesini gördükçe Hz. İsa'nın yeryüzüne iniş hadisesine telmih yaparak felekten Hz. İsa iniyor sanmaktadır. Bilindiği gibi Hz İsa'nın mucizeleri arasında ölüleri diriltmesi yani bir nevi can bahşetmesi vardır. Bu beyitte bu olaya da telmihte bulunulmuş ve sevgili kutsallaştırılmıştır:

Zâtî sanuram indi **felek**den **yire** 'Îsâ

Gördükce o cân bahşı inerken **feres**inden

(C.3, G.1115/5)

Bu beyitte ise Hz. İsa ile ilgili olarak onun gökyüzüne çekilmesi hadisesi ele alınmıştır. Sevgili, Allah'ın nurdan yarattığı varlık olan meleğe benzeyen insandır. Şair, sevgili ferese binip indikçe Hz. İsa göğe çekilir, Cebrail yere iner sanmaktadır. Sanki kelimesi ile şairin şibh-i hüsn-i ta'lil yaptığını görmekteyiz:

Sanki ‘Îsî göke agar yire Cibrîl iner

Binüb indükce ol insân-ı melek-hû ferese

(C.3, G.1302/2)

4.2.3.2.17. Garrâ

“Garrâ”, Türkçe Lügat’te alnında beyaz bir lekesi, akıtması olan (at ve sâire) olarak geçer (Devellioğlu, 2003: 279). Bu beyitte şuh sevgili garrâ olarak nitelendirilmekte ve onun kararsız olup bir nefeste her yere vardığından bahsetmektedir. Zâtî, burada “her-câyî” ile “her câya” kelimeleri ile cinas yapmıştır:

Gönül virmen erâzilden safâlu şûh-ı garrâya

Katı her-câyî olur ol varur bir demde her câya

(C.3, G.1336/1)

4.2.3.2.18. Gönül

Gönül, âşîğın aşkıyla ilgili her türlü şeyin algılandığı yerdir. Sevgiliye kavuşma ümidini taşır. Yaprak kelimesi, “p” ünsüzünün tesiriyle: yopurmaú ‘yaprak’ (Esk. Türkçede yapurğak / yapurmak / yopurmak > Çağatay Türkçesinde yaprağ / yaprak / yapurğag / yapurğak / yafrağ / yafrak) olmuştur (Çelikbay, 2006: 118). Yilüb kelimesi çekip manasınadır. Tamlamaya ve beytin geneline baktığımızda ise gönül atının sevgilinin kavuşma yolunda daima neşeyle yaprak çekip yani koparıp geviş getirmektedir:

Bu **esb-i dil** safâlar ile gem gever anun

Yilüb yopurmağa reh-i vaslında dâ’imâ

(C.1, G.31/4)

Zâtî, bu beyitte gönlünü çâlâk ata benzetmiş ve bu çâlâk gönlünün kuşunun kanatlandığında sonsuzluktaki en yüksek zirvenin bile ona en aşağı yer gibi gözüktüğünü söyleyerek mübalâğâ-i gulüvv yapmıştır. “(Yere ihtiyacı olmayan) Allah’ın ucu bucağı bulunmayan boşluktaki en yüksek nokta, çâlâk gönlümüzün kuşu kanat açtığı zaman inilecek en aşağı yerdir”:

Mehbat-ı ednâsıdur evc-i fezâ-yi lâ-mekân

Her ne dem ki bâl açâ murg-ı **dil-i çâlâk**ümüz

(C.2, G.498/2)

Tasavvufta birçok tamlamalarla kullanılan âlem, Allah tarafından yaratılmış her şeydir. Kur'an-ı Kerîm “Âlemlerin rabbi olan Allah’a hamdolsun (Fatiha/1)” âyetiyle başlar. Müfessirler bu âyette geçen “âlemler” kelimesi hakkında çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Vehb b. Münebbih ile Ebû Câfer’e göre 18.000 veya 14.000 âlem vardır. Taberî 14.000, İbn Ebî Hâtim 1.000, Mikâtil 80.000, Kurtubî ise 40.000 âlem bulunduğunu, yaşadığımız âlemin ise bu âlemlerden yalnızca bir tanesi olduğunu söylerler. On sekiz bin âlem olduğu inancı mutasavvıflar arasında yaygın hale gelmiştir (Pala, 2003: 27).

On sekiz bin âlem, sembolik bir tabirdir. Tanrı’nın tecellisi olan Akl-ı küll ile, Nefs-i küll’den dokuz felek meydana gelmiş, bunların dönmesi de dört unsuru hâsıl etmiştir. Dört unsurla dokuz göğün birleşmesinden ise, üç çocuk (varlık: hayvan + bitki + cansız) vücut bulmuştur ki hepsi on sekiz eder. Bunlardan her biri Araplardaki son sayı olan binle ifade edilince on sekiz bin eder. İşte, âlemlerin on sekiz bin sayılışı bu yüzdendir (Tulum, 2001: 312). “Çâlâk gönlün haberi bir solukta gelene kadar on sekiz bin âlemi seyret”:

Eyle müdmin tâ gele bir demde seyrân eylemek

On sekiz bin ‘âlemi peyk-i **dil-i çâlâk**den (C.3, G.1010/3)

4.2.3.2.19. Gül Yaprağı

Bu beyitte gül yanaklı sevgilinin yanaklarına gelen saçlarını ya da mahbubun yanaklarındaki sakallarını gül yaprağı olarak tasavvur eden Zâtî, rüzgâr estikçe savrulan bu gül yapraklarını görenlerin sevgilinin at koşturduğunu sandıklarını söyler:

Bir biriyle **at** segirdür bir niçe gül-ruh sanur

Bâd alub gitdükce gören **güllerün yaprağını** (C.3, G.1723/4)

4.2.3.2.20. Güzellik

Sevgili, güzeller alayının içinde güzellik atını koşturmaktadır ve o meydanda da güzellikte ona yetişecek kimse yoktur:

Hûblar alayı içre aylandur **hüsn atın**
Sana bu meydan içinde yokdur ey dil-ber yiter (C.1, G.307/6)

4.2.3.2.21. Hatt

Ayva tüyleri çoğu zaman sevgilinin güzellik meydanında at koşturan askerdir ancak bu beyitte bizzat kendisi at olmuştur:

Hât-1 Şeb-dîz degül cilve idüb kopdı gubâr
Hüsn meydânının içinde ruh-i Gül-gûnun (C.2, G.727/6)

Bu beyitte ise sevgilinin ayva tüyü yanağını kaplamıştır. Şair ise bunu Şebdîz ile Gülgûn'un koşmalarına benzetir ve artık salıverildikleri için naz atı da engel olamamaktadır. Yani sevgilinin yanağı ve ayva tüyleri bir kere görülmüştür, artık naz yapmasının anlamı yoktur:

Hatt-1 Şebdîzi gelüb 'âriz-1 Gülgûnı ile
Gerçi koşıldı velî şîve semendin yigmez (C.2, G.552/4)

4.2.3.2.22. İnân-Gem-Fitrak

İnan, at dizgini ve kemendidir. Attan faydalanabilmek için ihtiyaç duyulan aletlerden biri, binmeyi kolaylaştıran üzenği, öteki de atı istenilen istikamete sevk etmeyi sağlayan gemdir. Bu iki aletin keşfi ata hâkim olmayı mümkün kılmıştır. Milattan önceki tarihlerden beri kullanılması gerektiği kabul edilen ve Avrupa'da Avar Hakanlığı ile yaygınlaştığı bilinen üzenğinin kelime olarak Türkçe menşeli olduğu şüphesizdir. Yalnız Osmanlıcada görülen ve yabancı bir dilden alındığı söylenen gem kelimesi yerine eski Türkçede yular, dizgin, kantarma, yükün, tin gibi birçok deyim kullanılmıştır (Kafesoğlu, 1996: 27).

Gem atı yönlendirmek için atın ağızına takılan demir araçtır (Türkçe Sözlük, 2005: 744). (bkz. Gönül):

Bu **esb-i** dil safâlar ile **gem** gever anun
Yilüb yopurmağa reh-i vashında dâ'imâ (C.1, G.31/4)

Bu beyitte sevgilinin güzelliği ata benzetilerek âşığın etrafında dolandırmakta, âşığın da adeta bu güzellikten başı dönmektedir ve böylece sevgisi de artmaktadır. Sevgisi artan âşık elindeki dizginleri unutmuş, elinden kaçırmıştır. “Ey şeh-süvar! Güzellik atını gelip dolandırdın. Sevgim artıp katlanan dizgin elimden gitti”:

Aylandurdun gelüb hüsn **atını** ey şeh-süvâr
Mihürüm artub gitdi destümden ‘**inân**-ı ihtiyâr (C.1, G.290/1)

4.2.3.2.23. Kılıç Duası

Kılıç duası, kılıçların üzerine daha keskin olmaları ve daha çok düşman öldürmelerini sağlamak için yazılan bir tür duadır. Kılıcın düşman üzerinde daha kahredici olması için kılıç duası önemlidir. (Serdaroğlu, 2006:241). Aşağıdaki beyitte Zâtî, atı Kılıç Duasına benzeterek bu kâinatın atı olamayacağını bu sebeple de kılıç duası gibi atıyla dokuz tane savaşılabilecek yeri, siperi geçeceğini söylemektedir. “Dokuz siper”den kasıt “dokuz felek”tir. Bunlardan birincisi: Kamer (Ay), ikincisi: Utarid (Merkür), üçüncüsü: Zühre (Venüs, Çobanyıldızı), dördüncüsü: Şems (Güneş), beşincisi: Merih (Mars), altıncısı: Müşteri (Jupiter), yedincisi: Zuhâl (Satürn), sekizincisi: Felek-i Samîn, dokuzuncusu: Felek-ül-a’zam, Felek-ül-eflâk’tir (Devellioğlu, 2003: 255):

Geçerüz **tîr-i du’a** gibi bu tokuz siperi
OlımaZ Zâtî bizüm kevn-ü-mekân **hâyilümüz** (C.2, G.497/5)

4.2.3.2.24. Kule

Şâir, sevgili padişahın kahküllü atını kuleye benzetmiştir. “Kule” kelimesi cinaslıdır. “Padişah sevgili, yine bir kahküllü ata binmiştir. Bu sanki kuleden Ay’ın görünmesi gibidir”:

Yine bir kulle **ata** binmiş ol şâh
Görinür eyle san kim **kulleden** mâh (C.3, G.1251/1)

“Sevgili, sanki kulenin üstünden doğan bir Ay’dır. Altında kâhküllü bir feresi var”:

Bir mâhdürür kulleden ol san ki togubdur
Altında şu dil-dâr ki **kulle feresi** var (C.1, G.396/5)

4.2.3.2.25. Madiyân (Kısrak)

Tek tırnaklılar takımının, Atgiller familyasından bir memeli olan atın erkeğine aygır, dişisine kısrak, yavrusuna tay, yumurtaları çıkarılmış, iğdiş edilmiş olana da beygir denir (<http://www.bibilgi.com/at>, 28.03.2009).

Eski kültürümüzün, dinler tarihi, tefsir, edebiyat, tasavvuf gibi hemen hemen bütün alanlarına girmiş, tarihi- efsanevi bir şahsiyet olan İskender, İslam tarihindeki Zül-Karneyn, Yunan tarihinde ismi zikredilen Büyük İskender (Alexander The Great) ve bunların karıştırılmasıyla meydana gelmiş olan âb-ı hayatı arayan İskender olmak üzere üç farklı kimlikle karşımıza çıkmaktadır. Dîvân şiirinde âb-ı hayatı aramak amacıyla Hızır ile beraber Zülûmât ülkesine giden şahsiyettir (Tökel, 2000: 187).

Büyük iskenderin atının ismi "Bucephalus" tur bu söylemin en yakın olduğu dil Arnavutçadır. Geçmiş tarih ve günümüzde dahi Erkek ata nazaran dişi at "Kısrak"lar daha güçlüdür, bu sebepten dolayı Erkek atların gücünü kaybetmemesi için iğdiş etmektedirler. Bu varsayımlardan yola çıkıldığında İskender ve diğer savaşçılar dâhil Kısrak kullanmaları büyük ihtimaldir (<http://www.balkanskidom.com/archive/index.php?t-217.html>, 11.11.2008).

“Bint-i ‘ineb” tamlaması ile şaraba cinsiyet ve körpelik izafe edilmiştir. “Güya gönül kederden üzümün kızı (şarap) ile kurtulur. (Zira) Kısrak ile İskender karanlık içinden çıkar”:

Kurtulur dil gussadan bint-i ‘ineble gûyâyâ

Madiyân ile Skender zulmet içinden çıkar

(C.1, G.409/4)

4.2.3.2.26. Müje

Sevgilinin kirpikleri atlı ordulara benzetilmiştir. “Ey güzellik şâhı (sevgili), senin ordu gibi saf saf (dizilmiş) at sürüsü kirpiklerin varken âşıkların kalbi nasıl dayansın?”:

Kalb-i ‘uşşâk nice döysün eyâ şâh-ı cemâl

Haylî saf saf **müjeler** gibi sipâhun var iken

(C.3, G.1134/2)

Şûh, “neşeli, şen ve oynak kadın” ile “hareketlerinde serbest” anlamındadır. Bu şûh sevgili, âşığın üzerine kılıç çekip at salmaktadır. Kılıç, sevgilinin kirpikleri; atlar da

âşığın üzerine saldığı bakışlardır. Fakat âşık her şeye rağmen kendi durumunu unutup sevgiliyi destekler konumdadır. Çünkü âşık, sevgilinin kılıcının keskin, atının ise yüğrük olmasını dilemektedir. Bulunduğu yer kılıçların çekildiği ve atların salındığı bir savaş alanıdır. O, canını sevgilisine verecek kadar cömerttir. Sevgiliden gelen her türlü eziyete seve seve katlanır:

Çeküb tîg üstine **at** saldı ol şûh

Kılıcı keskin olsun **atı** yüğrük

(C.2, G.766/3)

4.2.3.2.27. Nal

Nal, hayvanların ayağına çakılan, demirden mamul yarım halkadır. Dîvân şiirinde sevgilinin saçı, kâkülü yahut kaşı, şekil itibariyle nala benzetilmiştir. Kezâ gökteki hilâl de nal şeklindeki yaraları karşılar. Nal, eskiden büyücülükte de kullanılmıştır. “Nalı kızgın” yahut “nal-der-âteş (nalı ateşte)” deyimi bir sihir tabiridir. Bir kimseyi bir kimseye âşık etmek isteyenler, bir nal üzerine kadın ile erkeğin kendi isimleriyle anne isimlerini Süryanice yahut ebced hesabı ile yazarlar. Sihiri yapan kişi, birtakım dualar ve vefkler okuduktan sonra nalı ateşe bırakır. Güya nal kızdıkça kadın ile erkeğin birbirlerine aşk u alakası, muhabbet ve ilgisi artar, ızdırap ve kararsızlık içinde kalırlarmış. Nalın küçüğüne nalçe (küçük nal) denir (Pala, 1994: 27- 28).

Osmanlı ordusu savaş durumunda ve yürüyüşlerde merkez sağ kol ve sol kol düzenini alırdı. Ordu yürüyüş halindeyken baskın tehlikesini önlemek için önde akıncılar ilerlerdi. Akıncıların gerisinde ise yol açan köprüleri tamir eden yol göstermek için kazık çakan kazmacılar yürürdü. Onların gerisinden azaplar ve karakol kuvvetleri gelirdi. Osmanlı ordusu genellikle gece yarısı yürüyüşe çıkar ertesi gün öğleye kadar yürüyüş devam ederdi. Geceleyin yolu ve ordugâhı aydınlatmak için meşaleler kullanılırdı. Savaş meydanında da hilal ya da at nalı şeklinde pozisyon alınırdı (http://ansiklopedi.turkcebilgi.com/Osmanl%C4%B1'larda_ordu_04.01.2009). Bu beyitte sevgilinin atının nalı hilâle, çıkan kıvılcımlar ise yıldızlara teşbih edilmiştir. Hilâl ise sevgilinin kaşdır. Hilalin nala ve kaş ile benzerliği ince ve kavisli şekli dolayısıyla. “Putun (put gibi güzel sevgilinin) atının nalından kıvılcımlar çıktıkça sanki yıldızlar hilâli çevreler (gibi olur)”:

Çıkdukca **na'l-i esb-i** sanemden şerâreler

Gûyâ hilâli çevre alurlar Sitâreler

(C.1, G.226/1)

Makdem, ayak basılan yer, eşik ve gelmek manalarındadır. Gözünü dört açmak, çok dikkatli ve uyanık olmak anlamına gelen bir deyimdir. Âşık, sevgilinin eşiğinin ümidiyle perişan kalbini eğlendirmekte, (bu sebeple de sevgili çıktığında kaçırmamak için) atların dört ayağında bulunan dört nalı gibi gözlerini dört açmıştır. Söz konusu sevgili beyitte hân olarak nitelendirildiğinden şair, makdemi bir şeyler dilemek ümidiyle de kullanır. Ancak burada âşığın dilediği şey para veya herhangi bir maddi unsur değil perişan kalbinin eğlenmesi, avunmasıdır:

Semendün na'li gibi dört olubdur gözlerüm hânım

Ümîd-i makdemünle eglenür kalb-i perişânım

(C.2, G.984/1)

Abdallar vücutlarına nal şeklinde dâğ yakarlardı. Bazen bunların vücutlarına nal veya nal şeklinde teneke koyup çuvaldız gibi şişlerle etlerine tutturdıkları Cumhuriyete kadar her zaman gömülürdü. Bu dağlar, İmâm Ali ve oğlu İmâm Hüseyin aşkına yakılırdı (Onay, 2007: 291). Büyü, maji, efsun, tılsım gibi isimlerle de anılan sihir de, binlerce yıllık geçmişi bulunan bir halk inanışıdır. Sihir; aslında muska, efsun, tılsım gibi büyüünün bir çeşidi sayılmaktadır. Bir kimseye kötülük yapmak, bâtili hak göstermek gibi sebeplerle yapılan sihir için değişik yöntemler kullanılmaktadır. Bu yöntemlerden biri de; birbirine âşık olunması istenen iki kişinin isimlerinin Süryanice olarak hiç kullanılmamış bir nala yazılmasıyla gerçekleşir. Nal, daha sonra ateşe atılır ve hocalar okurlar. Böylece o iki kişi birbirine âşık olurmuş. Ayrıca kötülüğü istenen birinin ismi de nalın üstüne yazılarak ateşe atılmış. Böylece o kişi ızdırıp ve acı çekermiş (Onay, 2000: 344). Bazen de sevgiliye tez kavuşmak için ateşe nal atılarak büyü yapılırmış (Çelebioğlu, 1998: 680). Zâtî, sevgilinin kendisine acı çektirmek için ateşe nal atmak suretiyle sihir yaptığını ve sinesini de ata çiğnettiğini söylemektedir:

Na'l saldun âteşe cânını teshîr itmege

Sînesini Zâtî'nün çiğnetdün ata ey nigâr

(C.1, G.290/5)

Aşağıdaki beyitte de yine sevgili, atına âşığın sinesini çiğnetmiştir. Burada ateşten kasıt âşığın devamlı yanan sinesidir. Âşık ise bunu ateşe nal salmak büyüü ile ilişkilendirmiş ve sevgilinin bunu canını büyülemek için yaptığını ifade etmiştir:

Sînemi çignetdi ol çâbük-süvârum **at**ına
Cânı teshîr itmek için **na'l** saldı âteşe

(C.3, G.1258/2)

4.2.3.2.28. Nefes

Zâtî, bu beyitte şâhın nefesini ferese benzetmektedir. Satranç oyununda en mühim bir taş olan şâhı, yeri gelince at taşı bile devirebilir. Satrançtaki bu kuralı Zâtî, şu şekilde yorumlamıştır. “Ey Zâtî, padişahın vücuduna feres atı bir nefestir, bir zaman gelir, toprağa vurur”:

Yire ura bir dem gele Zâtî'yâ
Vücûdun şehine **nefesdür feres**

(C.2, G.570/9)

4.2.3.2.29. Rakip

Zâtî, bir beyitinde sakar at tabirini kullanmıştır. Sakar kelimesi hem bazı hayvanların, özellikle atların alınlarında bulunan beyaz leke, küçük akıtma; hem sık sık küçük kazalar yapan kimse; hem de Arapçada cehennem demektir. Zâtî, bu beyitte sakar kelimesini her üç anlamını da çağrıştıracak şekilde kullanmıştır. Sefer ise yolculuk, savaşa gitme, savaş ve defa, kere kez anlamlarını ihtiva eder. Tasavvufta ise insan gönlünün Allah'a yönelişini ifade eder. Eğer sakardan kasıt kaza yapan kimse ise bu rakipten başkası değildir. Zâtî, sevgiliyi uyarmakta, sevgilinin amacının o sakar at (rakip) ile bir yolculuk yapmak olduğunu ama onun cehennem gibi savaşa gitmek olduğunu ve yanacağını söylemektedir. Eğer sefer tasavvufî anlamda kullanılmışsa o zaman sakar at alını lekeli (günahkâr) şairin kendisidir. O zaman gideceği yerin cehennem olacağını ve yanacağını kendisine hatırlatmaktadır:

Kasdun o sakar **at** ile gerçi ki seferdür
Yakar seni ammâ ki sefer 'ayn-ı sakardur

(C.1, G.492/1)

4.2.3.2.30. Revân

Zâtî, bu beyitte kendisine seslenerek Peygamberimizin sünnetini tutmakta gayet çabuk davranması gerektiğini zira su gibi akıp giden atın yügrük olanının itibarlı olduğunu

söylemektedir. Yani ibadette ağır olmak, tembel, gevşek olmak iyi değildir. İbadeti geciktirmemek gerektiğini vurgulamaktadır. Rahş-ı revân tamlamasında geçen “su gibi akıp giden” anlamı, su gibi akıp giden zamanı da hatırlatmaktadır:

Sünnet-i Peygâmberi tutmakda gâyet çâpük ol

Mu'teberdür Zâtî'yâ **rahş-ı revân**un yüğrügi

(C.3, G.1810/6)

4.2.3.2.31. Satranç

Satranç, edebiyat terimi olarak saz şairleri tarafından aruzun müfte'ilün müfte'ilün müfte'ilün müfte'ilün kalıbıyla ve musammat gazel şeklinde yazılan şiirlerdir (Tekin, 1995: 521).

Bir düşünme sporu olarak değerlendirebileceğimiz satranç, aynı zamanda bir oyun ve eğlence aracıdır. Satrançta bir rekabet ve yarış söz konusudur. Amaç rakibi yenmektir. Bunun için de her birisinin ayrı hareket sahaları ve yönleri olan at, kale, vezir vs. taşları uygun ve doğru kullanmak gerekir.

Bütün bir Doğu kültüründe olduğu gibi Osmanlı sosyal hayatında da yaygın olan satranç; Dîvân şairlerinin dilinde daima âşık, sevgili ve rakip üçgeni çerçevesinde oluşturulan tasavvurlarla söz konusu edilmiştir. Şairler genellikle sevgilinin yüzünü bir satranç tahtası veya bezi (nat') gibi düşünmüş ya da sevgiliyi, onun gözlerini usta bir satranç oyuncusuna benzetmiş ve âşık gönlünü de satrancın en değersiz ve en çabuk alınıp verilebilen taşı kabul edilen piyon (beydak) olarak düşünmüşlerdir. Şâh, vezir (ferz, ferzâne, ferzîn), kale (ruh), fil (pîl), at (esb, feres, rahş), piyon (beydak, paydak, piyâde), satranç tahtası (nat', bisât) mât, mansûbe ve Leclâc gibi kelime ve tabirler satrançla ilgilidir ve satranç konusunu işleyen beyitlerde bir kısmı mutlaka tenasüp içerisinde ele alınmışlardır. Yine beyitlerde satranç oyuncularından bir tarafın kazanması “ütmek” ve bazen de “yenmek” olarak değerlendirilmiştir. Leclâc satrancı icat ettiği veya yaydığı düşünülen efsanevi bir kişidir. Bu nedenle de satranç terimlerinin yer aldığı beyitlerde sıklıkla geçer. Yine beyitlerde bazen “mansûbe” tabirinden söz edilir. Tek başına satranç anlamına da gelen kelime beyitlerde genellikle hile veya oyun yaparak rakibi yenmek, mat etmek gibi anlamlarda kullanılmıştır (Özkan, 2007: 518- 519).

Bu beyitte satranç terimleri bir araya getirilmiştir. At, piyâde, şeh (yani şah) bugün de kullanılan terimlerdir. Fi-l mesel denilirken, fil hatıra getiriliyor. Ferzâne ise vezir olmalıdır. Birinci mısradaki bende sözcüğü de sıradan köle olarak değil, şahın hizmetindeki kişi olarak düşünülmelidir. Saygı gereği kulunuz denildiği anımsanmalıdır. “Ey ay yüzlü, söz gelişi, bilge seçkin bir köle misali, sen padişahın atı önünde yaya yürüyecek kul olarak ben varım, ben yeterim”:

Ey kamer-ruh fî-l-mesel bir bende-i ferzâne-veş

Atı önünce piyâde sen şehün ben kul yiter (C.1, G.180/2)

Beyitte, güzellik şahı sevgilinin güzelliği karşısında tüm âşıkların piyade gibi eğilecekleri söylenmektedir. At, satranç taşları arasında diğer taşların üzerinden atlayabilen tek taştır. Şah ise satrancın en değerli taşıdır. Piyonlar (piyadeler) kural gereği diziliş açısından şah taşının yanında bulunamaz. Diğer taşlar şahın askerleri gibi onu korumakla görevlidir. Onu mat ettirmemek için kendilerini feda ederler. Ayrıca, Zâtî, sevgilinin yüzünü bir satranç tahtası veya bezi (nat') gibi düşünmüştür. “Bilgin padişahlar onun güzelliğinin satranç tahtasında yanağını görseler, o anda padişahın atının önünde piyade olurlar”:

Şeh-i ferzâneler na't-ı cemâlinde ruhın görse

Piyâde ola fi-l-hâl atının önünce ol şâhun (C.2, G.778/4)

Âşık canını satrancın en değersiz ve en çabuk alınıp verilebilen taşı olan beydak (piyon) olarak düşünmüştür:

Aç ruhun cân beydâkın al didügümçün ‘âşıkun

Saldı fi-l-hâl atını ol şâh-ı bî-bâk üstine (C.3, G.1311/6)

4.2.3.2.32. Sıhhat

Bu beyitte at sağlık ve doğruluk ile ilişkili olarak kullanılmaktadır. Zâtî, sevgilinin daima sıhhat atına asker olması ve Allah'ın yardımının sesinin (yankısı) yollarını doldurması için dua etmektedir. Ayrıca “sıhhat” kelimesinin bir anlamı da edebiyatta sözün yanlış ve eksik olmamasıdır. Bu anlamıyla şeh-süvâr şairdir ve yazdıklarının yanlış olmaması için Allah'ın yardımını istemektedir:

Sihhat atına süvâr ol dâ'imâ ey şeh-süvâr

Yollarun tolsun sadâ-yı yarıcun Allâhdan

(C.3, G.1044/4)

4.2.3.2.33. Şehsüvâr- Çâpük-süvâr

Şehsüvâr ve çâpük-süvâr, iyi at süren, ata iyi binen kimse anlamına gelen eş anlamlı kelimelerdir. Sevgili, âşıkların gözünde öylesine yücedir ki, sevgilinin atının ayağından tozların kopması gibi, yolunda toprak olanlar ona saygılarını göstermek için ayağa kalkarlar:

Yolunda hâk olanlardır sana ta'zîm ider kalkub

Ne tozlar kim kopar ey **şeh-süvâr** atın ayagından

(C.3, G.1054/4)

Beyitten bir sihir çeşidini, ateşe birtakım nesnelere atılarak yapılan büyüü öğreniyoruz. Birbirine âşık olmaları istenen iki kişinin isimleri Süryanîce olarak hiç kullanılmamış bir nala yazılarak ateşe atılır ve bazı dualar okunur. Bu yolla, istenen kişi derhal âşık olur. Ateş içine nal atmak ayrıca ızdırıp ve kararsızlık sihri anlamına da gelir. Yine bir tür sihirdir. Sihirbazlar murat olunan şahsın ismini efsun yazarak ateşe atarlar. Nal ateş içinde kızdıka o kişi muztarip ve kararsız olur (Onay, 1992: 374). Âşığın göğsü, üzerinden sevgilinin atının geçmesiyle çiğneniyor. Bu manzara âşığın ruh halini anlatması bakımından çok canlı bir örnektir. “O hızlı giden sevgilim benim göğsümü atına çiğnetti. Sanki benim canımı büyülemek için ateşe nal attı”:

Sînemi çiğnetdi ol **çâbük-süvâr**um atına

Cânı teshîr itmek için na'l saldı âteşe

(C.3, G.1258/2)

4.2.3.2.34. Tırnak (Sümm)-Tâk-ı Zeberced

Dîvân edebiyatında sevgiliye istiâre yoluyla büt ve sanem denilir. Deyr kilise, dünya ve mecazen de meyhane anlamlarına gelir. Harâb ise yıkık, viran ile sarhoş anlamlarını karşılar. Tâk-ı zeberced, zümrütten daha açık yeşil olan ve zümrüt kadar değeri olmayan bir süs taşından yapılmış kemerdir. Atların belirgin hususiyetlerinden biri de, tek tırnaklı olmalarıdır. Toynak olarak adlandırılan bu ölü keratin yapı çok serttir ve alttaki canlı hücrelerin bölünmesiyle sürekli uzar. Bu tırnaklar atların yürüme esnasında aşınmakta ve alttan gelen yeni tırnak dokuları diğerlerinin yerine

geçmektedir. Karbon, azot, oksijen, hidrojen ve kükürt gibi maddeler ihtiva eden tırnaklar, ısıyı fazla iletmeyecek şekilde yaratılmıştır. Tırnağın içindeki canlı ve yumuşak kısımlar, kışın soğuğu, yazın ise sıcaklığı hissetmez. Sert ve katı görünen tırnak ile canlı doku arasında mükemmel bir süspansiyon sistemi mevcuttur. Atlar oldukça sert bir zeminde yürüseler de bu sertlik, canlı dokuya tesir etmez. At, ayağını yere bastığında tabandan içe doğru bir baskı gelir ve basınç ortaya çıkar. Yaklaşık 1,5 m yükseklikten atlayan bir atın tırnağı, yere bastığında 10–12 ton basınca mâruz kalır.

Kur’ân’ın, tırnağını nazara vererek attan; “Hani ona akşamüstü bir ayağını tırnağı üstüne dikip üç ayağının üzerinde duran çalınmış ve soylu atlar sunulmuştu.” (Sad/31) şeklinde bahsetmesi de oldukça mânidârdır (Bey, 2007: 25). Semendin tırnağı da kavisli şekli itibariyle viran, yıkık kilisedeki kemere benzetilmiştir. Yıkık kilise de âşığın sinesidir. “Ey sanem (put gibi güzel sevgili), sinemdeki semendinin tırnağının yeri yıkık kilisede bulunan bir kemere benzer”:

Sümm-i semendünün yiri sînemde ey sanem

Benzer harâb deyrde **tâk-ı zebercede**

(C.3, G.1383/3)

Fitrak, eğerin arkasındaki tasma, at eğerinin arkasında bulunan ve eşya bağlamaya yarayan kayışlardır (Devellioğlu, 2003: 269). “Eğer âşığın başına semendin tırnağı dokunsaydı ve başı bağlanmış tasma gibi avlansaydı ne olurdu?”:

Başına **sümm-i semendün** tokınaydı ‘âşıkun

Sayd gibi beste-i **fitrâk** olaydı kâşkî

(C.3, G.1791/3)

4.2.3.2.35. Yanak

Gül-gûn, gül renkli anlamına da geldiğinden sevgilinin gül renkli yanaklarına teşbih edilir. Şirin dilliler, güzellik meydanında Şeb-dîz zülfünü Gül-gûn yanağına koşturmuş yani tatlı dilli sevgili, saçını yanağına doğru götürmüştür:

Meydân-ı hüsnde gör o şîrîn-zebânları

Şeb-dîz-i zülfi ‘**ârız-ı Gül-gûna** koşdılar

(C.1, G.332/4)

4.2.3.2.36. Yügrük

Yügrük, yürük, hızlı giden, çok koşan (Dilçin, 1983: 253), iyi yol alan, hızlı giden, yürük (Devellioğlu, 2003: 2211) demektir. (bkz. Müje). “O şûh (sevgili), kılıç çekip üstüne bir de at saldı. Kılıcı keskin, atı yürük olsun”:

Çeküb tîg üstine **at** saldı ol şûh

Kılıcı keskin olsun **atı yügrük**

(C.2, G.766/3)

4.2.3.2.37. Zülf

Şebdîz, gece rengi, siyah anlamlarına da gelir. Bu sebeple dîvân edebiyatında hep siyah olarak düşünülen sevgilinin saçı Şeb-dîz’e benzetilmiştir. Yine rengi dolayısıyla yanağa benzetilen Gül-gûn da beyitte yer almaktadır. Âşık sevgilinin Gül-gûn (gül renkli) yanağı ile Şeb-dîz (gece rengi) saçlarını (iyice süslesin) koştursun istemektedir:

Zülf-i Şeb-dîzi düzüb koşsun ruh-ı Gül-gûn ile

Sana yiter dil-rübâ olmaz eyâ çâbük-süvâr

(C.1, G.290/2)

4.2.4. Çakal

Sürü halinde yaşayan ve kurttan küçük bir hayvandır. Memelilerin etoburlar takımından olan çakallar daha çok çöllerde ve bozkırlarda yaşarlar. Gündüzleri gizlenir, geceleri dolaşarak hayvan leşleriyle beslenirler. Kasaba ve köylerin yakınında yaşarlarsa da korkaktırlar. Genelde diğer hayvanlara pek saldırmazlar. Ancak aç kaldıklarında bazen sürüler halinde köylere saldırır, kümes hayvanlarını parçalarlar. Afrika’da aslan, kaplan gibi hayvanların peşi sıra dolaşarak onların bıraktıkları avları yerler. Çakal çok uzaktan koku alır. Kuyruğunun altından çıkan bir sudan dolayı, tilki gibi çakalın da kötü bir kokusu vardır. Sesi de sırtlanınkinden daha korkunçtur (Hayat Ansiklopedisi, “Çakal” C.2: 775).

Rüzgâr gibi sıçrayan bir hayvandır. Geceleri çocuk ağlamasına benzer tiz sesler çıkarır. Uzun tırnaklıdır. Kuş ve o cesametteki hayvanları avlamakla geçinir. Tavuk, tilkiden ziyade çakaldan korkar. Tavuklar, kalabalık halde de olsalar, tünemiş halde iken altlarından bir çakal geçse korkularından yere düşerler. Avını azısı ile parçalayan

yırtıcılardan olduğu için eti haramdır. Çakalın eti akıl hastalığına iyi gelir (Demirî, 1973: 56).

“Bir gün gönlü çakalda (olan sevgili), dostluk gösterip yemin etti. Eğer o can yeminin sözünde durursa iyi olur”:

‘Ahd itdi vefâ idüb **şagalda** dili bir gün

‘Ahdine eger ol cân eylerse vefâ hoşdur

(C.1, G.258/4)

4.2.5. Deve (Üştür, Nakâ)

Boynu uzun, sırtında bir veya iki hörgücü olan, attan iri, daha çok yük taşımakta kullanılan bir çöl hayvanıdır. Geviş getiren memelilerden olan deve çok sağlam, çok kuvvetli olduğundan çölde yaşayanların günlük hayatında önemli bir yer alır. Devenin bacakları, boynu vücuduna göre çok uzundur. Ayakları iki parmaklıdır, tabanı yastık gibi yumuşaktır. Bu özelliği dolayısıyla deve çöllerde ayakları kuma batmadan kolayca yürüyebilir. Burun deliklerinin istediği gibi kapanabilmesi, en şiddetli kum fırtınalarında bile devenin burnuna kum kaçmasını önler. Kısacası, deve her bakımdan çöllerde yaşamak için yaratılmış bir yaratıktır denebilir. Göğsünde, dizlerinde, ayak eklemlerinin üzerlerinde deri kalınlaşarak nasır halini almıştır. Hayvan dinlenmek için çökeceği zaman yerdeki sivri taşlar, kumlar derisine batmaz. Develer yüzyıllardan beri insanlara büyük yardımları dokunmuş hayvanlardır. Kuvvetiyle, sıcağa, susuzluğa dayanıklılığıyla kurak memleketlerde atın yerini almıştır. Bazı hallerde biraz arpa veya buğday, bir parça kuru fasulye, beş, on hurma deveye bütün bir gün yeter. Hayvan vâhaya geldiği zaman bulabildiği otları da yiyerek açlığını gidermeye çalışır. Pek az hayvanın yiyebileceği sertlikteki dikenleri de yer. Fırsat bulursa yularını geveler, hasır, sepet gibi şeyleri de yemeye kalkıştığı olur.

Devenin saatlerce hiçbir şey yemeden durabilmesi, vücudundaki yağları yakarak bir süre kendi kendini besleyebilmesindedir. Sırtındaki hörgüç aslında bir yağ deposudur. Uzun süren bir çöl yolculuğunda bu hörgücün yavaş yavaş küçüldüğü görülür. Deve fırsat buldukça pek çok su içer, bu suyu da midesindeki boşluklarda gerektiği zaman kullanmak üzere depo eder. Böylece, deve en sıcak bir havada kızgın kumlar üzerinde 200-300 kiloluk bir yükün altında 5-6 gün hiç su içmeden yol alabilir.

Deveye pek yaklaşmaya gelmez. Hiçbir sebep yokken birden bire kızar, etrafındakileri tekmeleyip ısırmaaya kalkar. Çok kindar bir hayvandır. Kendisine kötülük edenleri uzun zaman unutmaz. Sahibini pek tanımaz, ona nadiren önem verir. Hiddetli, inatçı, anlayışsız bir hayvandır. Deveye hendek atlatmak sözü buradan gelir (Hayat Ansiklopedisi, “Deve” C. 2: 934).

Osmanlılarda yeniçeri ocağının cemaat ortalarındaki deveci ortalarının en kıdemlisine “ başdeveci” denirdi. Devecilere de “şütürbân ağa” denilirdi. Deveciler, sorguçlarına balıkçıl tüyü takarlar ve Dîvâna gittikleri zaman samur ve vaşak kaplı kadife üst giyerlerdi (Pakalın, 1983: 163). Ayrıca develerin önünde onların yularını tutarak götüren kişiler hakkında kullanılan bir tabir de sarbandır. Develerin boynundaki yular bir çenber şeklinde olurdu. Sarban da bu yulardan tutarak deveye yön verirdi. Padişah bir sefere çıkacağı zaman onun çadırını, konaklayacağı yere bir deve sürüsü taşımaktaydı (Özkan, 2007: 145).

Kur’an-ı Kerim’de A’raf Sûresi’nin 40. âyetinde kâfirlerin cehennemden çıkmalarının imkânsızlığını ifade için “Hattâ yelice’l-cemelü fî semmi’l-hıyatı” buyruluyor. Yani deve iğne deliğinden geçerse kâfirler de cehennemden çıkar (Tarlan, 2005: 220).

Ayrıca Hazret-i Peygamber’in hicret esnasında Medine’de Ensâr’dan kime misafir olacağını devesine bırakmıştı. O da Ebû Eyyûb-ı Ensârî’nin evinin önünde çökmüş, Hazret-i Muhammed de o eve misafir olmuştu (Tarlan, 2005: 533).

Bütün peygamberlere nübüvvetlerini ispat edecek hidâyet mûcizelerinin verildiği hususu kabul edilmekle birlikte Hz. Salih öncesi enbiyaya ne tür hidâyet mûcizeleri verildiği hususu Kur’an’da açıkça zikredilmemiştir. Bu itibarla peygamberliğini ispat etmek ve muhataplarını ikna etmek üzere hidâyet mûcizesi gösterdiği açıkça ifade edilen ilk peygamber Hz. Salih’tir. Rivayetlere göre Hz. Sâlih, şekil ve özellikleri kavmi tarafından belirlenen bir dişi deveyi onların talepleri doğrultusunda sarp kayadan çıkarmıştır. Örneğin Râzî, A’raf 7/73. ayetin tefsirinde söz konusu rivayeti şöyle aktarır: “Onlar Salih’ten bir mûcize istediler. Bunun üzerine Salih, “Ne istersiniz?” dedi. Onlar, “Bayram günü bizimle beraber çıkarsın, biz de putlarımızı çıkarırız. Sen ilahından istersin biz de putlarımızdan isteriz. Eğer senin duanın eseri ortaya çıkarsa biz sana uyarız, yok eğer bizim duamızın eseri ortaya çıkarsa sen bize uyarısın, dediler. Bunun üzerine Salih, onlarla birlikte (sahraya) çıktı. Onlar, Hz.

Salih'ten muayyen bir kayadan dişi bir deve çıkarmasını istediler. O da, bunu yaptığı takdirde kendisine iman edip peygamberliğini kabul edeceklerine dair onlardan söz aldı. Daha sonra iki rekât namaz kıldı ve Allah'a dua etti. Bunun üzerine belirtilen kaya tıpkı bir hamilenin karnında yavrusunun hareketlenmesi gibi hareketlendi ve sonra yarılıp ortasından dişi bir deve çıktı. Bu son derece büyük bir deve idi..." (Bulut, 2004:144- 145).

"Eğer deve Zâtî'nin ne yükler çektiğini işitse, şaşkınlıktan sarhoş olur":

Ne yükler çekdüğün 'ışkunda Zâtî

İşitse **üştür**-i ser-mest ola deng

(C.2, G.742/7)

4.2.5.1. Deve ile İlgili Tasavvurlar

4.2.5.1.1. Akıl

Mahmil develerin sırtlarına yük taşımak için takılan büyük sepet demektir. Mehâr ise devenin burnuna geçirilen halka ve yular manasına gelir. Beyitte nakâ, âşığın akli için benzetilen olmuştur. "Mecnûn mahmile atlayarak oturan Leylâ'yı görünce akıl devesinin yularını elinden bıraktı". Mecnûn'un cünûnluk hali böyle bir sebebe bağlanmıştır:

Mecnûn ki gördi Leylî-i **mahmil**-nişîni cest

Elden bıraktı **nâka**-i 'aklun mehârını

(C.3, G.1661/2)

4.2.5.1.2. Ceres

Ceres çan demektir. Kiliselerde belli vakitlerde çalınır. Ayrıca kervanlarda kervanın konup göçmesini haber vermek üzere develerin boynunun alt tarafına takılır. Dîvân şiirinde gönül, şekil ve çıkardığı ses bakımından çana benzetilir (Serdaroğlu, 2006: 152). Arapça çan veya zil sesini ifade eden bir kelimedir. Kahr ile meczolmuş olarak kalbe gelen İlâhî hitabın icmali manasında kullanılan bir terim. Peygamber Efendimize (s) bu şekilde gelen vahiy, vahyin en çetin olanıydı (Cebecioğlu, 2004: 115).

Mevlâna aşkı anlatırken efsanevi aşk kahramanları Leylâ ile Mecnûn ile ilgili küçük hikâyeler anlatır. Leylâ ile Mecnûn'un birer sembol olarak kullanıldığı hikâyelerden ikisi şöyledir:

“Mecnûn, Leylâ'nın köyüne gitmek için yeni yavrulmuş bir deveye binip yol almaya başladı. Mecnûn'un tek derdi bir an önce Leylâ'ya kavuşmaktı. Geride bıraktığı yavrusunu düşünen devenin ise tek derdi geriye dönmektir. Mecnûn kendisindeyken deveyi Leylâ'nın köyüne doğru sürüyordu. Bir an dalıp gitse, elinden yuları gevşetse, deve bunu hissediyor, hemen geri dönüp yavrusuna doğru koşuyordu. Mecnûn kendine gelip baktığında ulaştıkları yerden çok daha geride olduklarını fark ediyordu. Bu yolculuk iki üç gün bu şekilde sürdü. Bu hâle şaşırarak Mecnûn, bu yol böyle bitmeyecek diyerek, deveden indi. Deveye: Ey deve, ikimiz de âşığız fakat aşklarımız birbirine zıt! Bende Leylâ'nın aşkı, sende de yavruların sevgisi oldukça seninle arkadaşlık edemeyiz. Eğer bu beraberliği sürdüreceksin olursak, vuslata erişmek için iki adımdan ibaret olan bu yolu hiçbir zaman bitiremeyiz. Gerekirse sevgiliye yuvarlanarak giderim, deyip deveyi serbest bıraktı”.

Bu hikâyeye ilk bakışta Leylâ ile Mecnûn'un efsanevi aşklarından bir sahne gibi görünmektedir. Elbette ki maksat Leylâ ile Mecnûn'un aşklarını anlatmak değildir. Hikâyede Mecnûn, ezeli sevgiliye (Leylâ) âşık ruhu, deve ise yavruları heva ve heves olan nefsi temsil etmektedir. Soyut unsurların somutlaştırılarak anlatıldığı bu hikâyede Mevlânâ, dizginleri bırakıp nefsin götürdüğü yere gitmeyin demektedir (Alicı, 2008: 4-5).

Bu beyitte şair, Mecnûn'un, Leylâ'nın devesinin boynuna salınmak için feryat ile bir çana, çingırağa döndüğünü söylemektedir:

Leylânün **nâkasınun** boynına salınmag için

Döndi zengûlede feryâd ile Mecnûn **cerese**

(C.3, G.1302/4)

4.2.5.1.3. Dağ

“Kays, dağları Leyla'nın deve sürüleri zannettiği için çöllerde daima bu hayvanlara meyl ederdi.” Zâtî, Mecnûn'un dağları tercih etme sebebini Leyla'nın kabilesinin deve sürüleri zannetmesine bağlamış ve hüsn-i tâlil sanatının imkânlarını kullanmıştır.

Burada şairimiz Mecnûn'un hayal dünyasından yola çıkarak dağları, Mecnûn'un dağlara olan sevgisini sevgilinin kabilesinin develeri zannetmesine dayandırmaktadır (Kahveci, 2006: 15- 16):

Sanurdu Kays kühsârı **katâr-ı nâka-i Leylî**
Anun çün ana sahrâdan iderdi dâyimâ meyli (C.3, G.1566/1)

4.2.5.1.4. Dalga

Katar, birbiri ardınca sıralanmış hayvan özellikle de deve sürüsüdür. Bu beyitte deve sürüsü denizdeki dalgalara teşbih edilmiştir. “Mecnun ne zaman ki denizin yüzünde sayısız dalga görse, çölün yanında Leylâ'nın deve sürüsü sanar”:

Ne dem kim mevc-i bî-had görse Mecnûn rûy-i deryâda
Katâr-ı üstür-i Leylî sanurdu sûy-ı sahrâda (C.3, G.1433/1)

4.2.5.1.5. Ser-mest

Aldığı içki tesiriyle kendinden geçmiş olan kimseler için sarhoş, mest veya harâbâtî tabirleri kullanılır. Osmanlı toplumu Müslüman bir toplumdur ve bu yüzden içki içmek çoğu zaman yasak edilmişti. Meyhaneleri de Türkler işletemediğinden Rumlar ve Yahudiler işletirlerdi. Bazı gözlemciler tüm yasaklara ve yakalanıp ceza görme riskine rağmen Türklerden de çoğu kimsenin, özellikle devşirmelerin, yeniçerilerin ve diğer savaşımların gizli gizli içtiğini kaydeder. Öyleki bu kişiler zaman zaman sosyal hayatta asayiş problemlerine neden olmuşlardır (Özkan, 2007: 248).

Gaşiye Suresi'nin 17. ayetinde üzerinde dikkatle düşünülmesi ve ibret alınması gereken bir hayvandan, "deve"den bahsedilmektedir. “Bakmıyorlar mı o deveye; nasıl yaratıldı? Göge, nasıl yükseltildi? Dağlara; nasıl oturtulup-kuruldu? Yere nasıl yayılıp döşendi? Artık sen, öğüt verip hatırlat. Sen, yalnızca öğüt verici bir hatırlatıcısın”(Gaşiye Suresi, 17- 21).

Deveyi “özel bir canlı” yapan, en ağır şartlardan bile etkilenmeyen vücut yapısıdır. Bu öyle bir vücuttur ki açlık ve susuzluğa günlerce dayanır, günler boyu, sırtında yüzlerce kilo ağırlıkla yol katedebilir. Develer, 10 dakikada ağırlıklarının üçte biri oranında su

içerler. Bu miktar kimi zaman 130 litreyi bulabilmektedir. Sarhoş deve coşar köpürür, ne varsa kırar döker. Söylendiğine göre deve sarhoş olduğu zaman kırk gün yem yemez ve her zaman taşıdığıнын bir kaç katı kadar yük sırtına vurulsa yükleneni taşımazlık etmez.

Zâtî, kendisini halk arasında sarhoş deveye benzetmekte, çanında yani gönlünde zil ile yüksek sesli bağırıp çağırmasının olduğunu söylemektedir:

Bir **üştür**-i mestem sanemâ halk arasında

Var zeng ile âvâze figânım **ceresinde** (C.3, G.1459/1)

4.2.5.1.6. Sôfi

Şairler rakîbe olduğu gibi sôfiye olan öfkelerini de nihayet küfürle teskine çalışırlar. Bunun için de insani zevklerden mahrum gördükleri bu tipi en yaygın olarak hayvan olarak nitelerler. Onlara göre sôfi insan olamaz. Sôfilerin şarap müptelası ve sefahat düşkünü olabildikleri de bilinen bir gerçektir. Müselles iddialarının da dışında çoğu şairlerin açık ifadelerine göre sonunda sôfiyi meyhane köşelerinde yatıp kalkar, şarap içip afyon çeker ve mahbûb peşinde koşar bir halde görürüz (Şentürk, 1995: 72- 73). “Sôfi, içki içip sarhoş bir deveye dönmüştür. Birdenbire beni görünce deve gördün mü dedi”:

Bir **üştür**-i ser-meste dönmiş mey içüb sôfi

Nâ-gâh beni gördi didi **deve** gördün mi (C.3, G.1571/2)

4.2.6. Domuz (Hinzîr, Hûk, Tonuz)

Geviş getirmeyen çift parmaklı memelilerden olan domuzun ağır, şişman bir vücudu vardır. Başı kalın ve kısa bir boyunla gövdeye bağlıdır. Köpekdişleri çok gelişmiştir, bilhassa erkekleri bunları korunma silahı olarak kullanırlar. Domuzlar daha çok bitkisel besin maddeleriyle beslenirse de, evcil olanları ayrıca hayvanî maddeler, hatta pislik ile bile yiyerek beslenirler. Yemek artıkları, ölmüş hayvan eti, bozulmuş otlar gibi akla gelebilen her şey, domuzların büyük bir iştah, açgözlülükle yiyebileceği maddelerdir. Erkek yaban domuzlarının köpek dişleri çok gelişmiştir. Hayvan bunu bir koruma silahı olarak kullanır. Öteki dişleri ot yiyen hayvanlarınkı gibidir. Mantar, kök,

kozalak, filiz, böcek, kurt, salyangoz, fare yaban domuzunun başlıca besin maddeleridir. Rastlarsa leşleri bile yer. Burnunu iki yana uzatarak kendine yiyebilecek şey arar. Birçoğu tarlalara girerek büyük zararlara yol açarlar. Patates, turp gibi bahçe bitkilerinin köklerini söker, ekinleri devirirler.

İslamlıkta ve daha bazı dinlerde domuz eti yemek dince yasak edilmiştir. Eski Mısırlılar, Fenikeliler de domuz eti yemezlerdi. Bugün de İslamlığı kabul etmiş memleketlerin yerli halkı genel olarak domuz eti yemez. Buna da sebep domuz etinde trişin adı verilen bir kurtun kurtçuğundan bulunmasıdır. Domuz eti iyice pişirilmeden yenirse bu kurtçuk insanın bağırsağına geçer. Tehlikeli deri ve bağırsak hastalıklarına yol açar (Hayat Ansiklopedisi, “Domuz” C.2: 955).

İslam dini insanı maddi ve manevi her türlü zarardan korumak için birtakım kurallar koymuş, bu arada beslenme konusunda da bazı temel prensipler belirlemiştir. İnsana zarar verebilecek pis ve kötü her şeyi yasaklamış, temiz, güzel ve faydalı olanı da helal kılıp serbest bırakmıştır. Kur’ân-ı Kerim’de açıkça belirtilmiştir: “Allah size ancak ölüyü (leşi), kanı, domuz etini ve Allah’tan başkası adına kesileni haram kıldı”.

Domuzun haram kılınmasındaki hikmetlerin neler olduğunu bugün ilim ve modern tıp tam anlamıyla tespit edip ortaya koymuş olmamakla beraber bu hayvanın birçok hastalık sebebinin bünyesinde taşıdığı ve insan sağlığına verdiği zararların öldürücü boyutlara ulaştığı bilinmektedir. Bu konuda yapılan araştırmalar, hayvan etleri arasında en çok domuz etinin insana hastalık bulaştırma özelliğine sahip olduğunu ortaya koymuştur.

Domuzun her türlü pislik ve leş yemeye düşkün, obur, hantal ve hayvanlar arasında vücut temizliği yapmayan hemen hemen tek canlı niteliğini taşıması sebebiyle olacaktır ki onu yiyenler de dahil bütün dünya milletlerinin dillerinde domuz kelimesi hakaret ifade eden cümleler içinde yer almıştır (Ataseven ve Şener, 1994: 507- 508).

Bu beyitte “Yavuz baş ıssına domuz güttürür” atasözü yer almaktadır. Biri, suçunu zarar verdiği kimseye yüklediğinde söylenen “Yavuz hırsız ev sahibini bastırır” ile aynı anlamda bir atasözüdür. Âşığın bağrında baş çıkması yaralarının ya da çıbanın baş vermesi olarak düşünülmüş olmalıdır:

Gütsem ‘aceb mi düşmeni bagrumda çıkdı baş
Şâhum yavuz baş issine **hinzîr** gütdürür

(C.1, G.415/3)

4.2.6.1. Domuz ile İlgili Tasavvurlar

4.2.6.1.1. Meyve-Yemiş

Şair, bu beyitte rakibi domuz, sevgiliyi ise meyvelerin iyisi olarak nitelendirmekte ve sevgiliyi, düşman (rakip) ile gören herkesin Allah’ın meyvenin iyisini domuza nasip ettiğini söylediğini ifade etmektedir. Zâtî, “Armudun iyisini aylar yer” atasözünü, “Allah meyvenin iyisini domuza nasip eder” şeklinde kullanmıştır:

Ey döst düşman ile gören seni ayıttı

Hinzîre mîvenün Hak hûbın nasîb eyler

(C.1, G.389/3)

Bu beyitte de aynı durum söz konusudur. İncir, Kur’an’da adı geçen bir meyve olması yanında; yanak ve dudak için teşbih unsuru olmuştur. Bugün de incire yemiş denildiğini biliyoruz (Gülhan, 2008: 359). “O güzellik bağının meyvesi kabalık bilmezmiş. (Âşıkları bilmezden gelir). Yemişlerin iyisi domuzun çıkınında olur”. Sevgili güzellik bağının en güzel yemişidir:

Ol bâğ-ı hüsn mîvesi nâdân-perest imiş

Olur yemişlerün iyisi **tonuzun** böki

(C.3, G.1788/4)

4.2.6.1.2. Mürâyî

Rakibin ikiyüzlülerin yani zâhidlerin hırkasını yırtması, köpeğin domuz derisine diş bilemesine benzetilmiştir. Bu durumda mürâyî domuz, rakip ise köpektir:

Çâk itmeye mürâyîlerün hırkasın **rakîb**

Ger diş bilirse **it** diş **tonuz** derisine

(C.3, G.1286/2)

4.2.6.1.3. Rakip

Klâsik edebiyatımızın başlıca konusu olan aşk macerası âşık, sevgili ve rakib olmak üzere üçlü bir şahıs kadrosu çerçevesinde işlenmiştir. “Rakib” kelimesini merhum

Necmeddin Halil Onan, İzahlı Dîvân Şiiri Antolojisi adlı eserinin lügatçe bölümünde şöyle açıklamış: “Başkasıyla aynı şeyi isteyen”. Mustafa Nihad Özön de Edebiyat ve Tenkid Sözlüğü’nde “Aynı güzelleri sevenlerin birbirlerine karşı durumlarını anlatan bu söz yerine ağyar, gayr da kullanılır” diyor. Şemseddin Sami de “hasım, muhalif, gayr, rekabet edici” demiş ve bu kelime ile aynı kökten gelen “rekabet, terakkub” kelimelerinin anlamlarını vermiştir. Bunların hiçbiri şairlerimizce onaltıncı yüzyılın sonuna kadar olan zamanda kullanılan anlamda olmadığı gibi, kelimenin asıl anlamı da değildir. Remzî Lügati’nde kelimenin asıl anlamının açıklanması bugünün Türkçesiyle şöyledir:

- 1) Allah’ın güzel isimlerindedir. Koruyan (Hafız) gözcü (nigehbân) ve bütün kâinatı gözetici anlamında,
- 2) Kötü ve zararlı kimse ki, birinin sevdiği ile veya beğendiği kimse ile görüşmesine veya bir çeşit isteğini elde etmesine ve uygulamasına engel olup kendisi için elde etmeye çalışır; bekçi, koruyan, gözetken (Çavuşoğlu, 2003: 68).

Müslümanlarca iğrenç ve tiksinti uyandırıcı bir hayvan olduğundan ileri gelmeli, rakib domuza benzetilmiştir. Âşığın baş düşmanı rakibidir. Onun domuz olarak adlandırılması aşığın menfî duygularının ifadesidir. Nitekim rakip her an âşığı ortadan kaldırmak, başına belalar açmak düşüncesindedir; ancak âşık dikkatlidir. “O domuz rakip âşığı çalmak için diş biler. O kuduzu (rakibi yanına) koyma, namus eteğini yırtmasın”:

Diş biler ‘aşıkı çalmaga rakîbün o **tonuz**

Koma çâk eylesün dâmen-i ‘ırzun o kuduz (C.2, G.526/1)

Hub: Ha ve ba üç köktür: Birincisi “sebat ve lüzum”, ikincisi “tohum ve çekirdek”, üçüncüsü ise “kısallığın niteliği”dir. Lüzuma gelince “sevmek” ve “muhabbet” demektir. İnsanlar sevgi ve muhabbeti çok değişik şekillerde anlatmışlar ve onun dildeki kaynağından söz etmişlerdir. Bu bağlamda bazı insanlar “Hub (sevgi) saf dostluğun ismidir.” demişlerdir; çünkü Araplar beyaz ve parlak dişlere hebebü’l-esnan (temiz dişler) derler. Başka bir görüşe göre ise hub, suyun taşması anlamına gelir. Diğer bir görüşe göreyse habbe (tohum) kelimesinin çoğulu hab’dan türetilmiştir. Kalbinin habbesi, kendisine dayandığı şeydir. Hub (sevgi), iradenin özel bir tarzıdır ve

bulunmayan bir şeye yönelebilir. Seven bu ilişmeyle sevilenin özelliğine intikal eder. Allah âlemi sevgiden meydana getirmiştir. O halde sevgi bütün hallere ve makamlara, dolayısıyla bütün işlere eşlik eder. Hub (sevgi) ilahî bir makamdır. Hakk kendisini onunla nitelemiş ve Vedûd diye isimlendirmiştir. Bu makamın dört adı vardır: hub, vûd, aşk ve hevâ. Hevânın iki tarz olduğu söylenmiştir: Birincisi onun kalbe düşmesidir. Bu hevânın kalpte, bilinmezlikten görünürde ortaya çıkmasıdır. İkinci hevâ ise şeriat hükmüyle birlikte var olduğunda söz konusu olabilir. Bu hüküm, Allah'ın Davud peygambere yönelik “İnsanlar arasında doğrulukla hüküm ver ve hevâna uyma!” ayetinde dile getirilmiştir. Ayette kastedilen, arzuya uymamaktır. Hub, hevânın başka şeylerden kopup sadece Allah'a yönelmesidir. Bu yüzden heva Hakk uğruna olduğunda ve başka ortak katılmadığında, arınmışlığı ve duruluğu nedeniyle hub diye isimlendirilir. Aynı şekilde yaratıklardaki sevgi de Hakk'ın mertebesine ilişip başka ortaklarla ilişkiden kurtulduğunda hub diye nitelendirilir (Suad el-Hakîm, 2005: 300- 302).

Rakibin domuza benzetildiği hallerde daha çok domuz ile ilgili atasözü ve deyimlerin kullanıldığı görülmektedir: Davul bile dengi dengine derler, her şey denk olursa güzeldir ama sevgilinin yanında rakip bulunursa “yemişin güzelini domuz yer” (armudun iyisini aylar yer) derler:

Agyâr ile gördi seni deng oldı didi dil

Bârî yemişin hûbını eyler **tonuza** buk (C.2, G.684/6)

Zâtî, bu beyitte, sevilmeyen, eli sıkı olan, cimri bir kimseden bir şey alabilmek anlamındaki “domuzdan bir kıl koparmak kârdır” deyimini kullanarak, sevmediği ve bir düşman ve domuz olarak nitelendirdiği rakipten intikam almak için bir kılını bile yolsa rahatlayacağını ifade etmek istemektedir:

Bir kıl üzme **tonuzdan** assı imiş

Düşmenün rîşini bu gün yoldum (C.2, G.951/6)

Eski edebiyatımızda sevgilinin kapısının şairlerce Kâ'be gibi mukaddes bir mahal olarak telakki edildiği malumdur. Bu düşünceden hareketle şairimiz sevgiliye “Eğer domuz Kâ'be'de kurban edilmeye layık olsaydı, rakibin canını mahallende alırdım” demektedir:

Kûyında yârun alur idüm cânun ey **rakîb**

Lâyık ola idi Kâ'bede kurbâna ger **tonuz**

(C.2, G.537/2)

4.2.7. Eşek (Hâr, Himâr, Merkep)

Atla akraba ama cüssece daha küçük, uzun kulaklı bir hayvandır. Eşekler çok dayanıklı hayvanlardır. Atlar gibi iyi besin aramazlar. Buna karşılık, kendilerine iyi davranılmasından hoşlanırlar; kötü muamele gören bir eşek inatçı, vurdumduymaz olur. Dişi eşekler bol süt verirler. Bir zamanlar Kuzey Afrika'da sırf bunun için eşek sürüleri beslenirdi. Eşeğin yavrusuna “sıpa” denir. Bir erkek eşek bir kısrakla çiftleşirse “katır” doğar (Hayat Ansiklopedisi, “Eşek” C.2: 1118).

Hüzünlü görüntüsüne rağmen yalnızlığı hiç sevmez. Eşeğin anırtısını herkes bilir. Anırması, ufak boyu, uzun kulakları ve genellikle gri olan postu onu akrabası olan attan ayıran özellikleridir (Van Der Kar, Dozo, 19??: 240).

Dîvân şiirinde zaman zaman eşek ile ilgili kıssa ve efsaneler de anılır, Bunların başında Nûh Tufânında eşeğin gemiye binme hadisesi gelir. Tufân başladığı sırada Nûh Peygamber hayvanları işaret ederek gemiye alıyordu. Sıra eşeğe gelince eşek girmemişti. Nûh birkaç kez işaret ettiği halde eşek yine girmede. Oysa şeytan kuyruğundan yapışmış onu bırakmıyordu. Nûh hiddetlenip “Gir ya mel'ûn!” deyince eşek gemiye girdi. Tufân esnasında Nûh, şeytanı gemide görünce nasıl ve kimin izniyle girdiğini sorar. O da “Sen, gir ya mel'ûn, deyince girdim. Benden başka mel'ûn mu var?” diye cevaplandırır.

İsrailogulları peygamberlerinden olan Üzeyir'in de başından geçen bir olayda eşekten bahsedilir. Kur'ân'da anlatılan (Bakara/ 259) bu kıssaya göre Üzeyir harâbe bir yurda varınca içinden “Allah burasını ölümden sonra nasıl diriltecek?” demiş. Allah da onu yüz yıl ölü bıraktıktan sonra diriltmiş ve “Burada ne kadar kaldın?” diye sormuş. O, “Bir gün, yahut bir günden az.” demiş. Allah “Hayır, yüz yıl ölü kaldın. İşte yiyeceğine içeceğine bak, henüz bozulmamıştır. Bir de merkebine bak. Böyle yapmamız seni insanlara ibret nişanesi kılmamız içindir. Merkebin kemiklerine de bak, onları nasıl birleştirip yerli yerine koyuyoruz, sonra da onlara et giydiriyoruz” dedi. Bunun üzerine Üzeyir'in ağaca bağlı olduğu halde iskeleti kalan eşeği tekrar dirilir.

Hz. İsa'nın dünyaya gelişi sırasında Herot adlı bir Rum hükümdar vardı. İsa'nın saltanatını yıkacağından korktuğu için onu daha çocukken öldürtmek istedi. Meryem bunu öğrenince İsa'yı aldı, eşeğine binip geceleyin Kudüs'e kaçtı. Mısır'a gitti. Daha sonraki yıllarda Hz. İsa yine bir eşeğe binerek Allah'ın dinini yaymaya çalıştı.

Bunlardan başka edebiyatta eşekle ilgili birçok hikâyeler anlatılır. Molla Lütfî'nin, Şeyhî'nin Harnâme' adlı mizahî eserlerinde de olay eşek üzerine kurulmuştur. Eşeğin sesinin çirkin oluşu da zaman zaman söz konusu edilebilir (Pala, 2003: 203).

4.2.7.1. Eşek ile İlgili Tasavvurlar

4.2.7.1.1. Adû

Sevgili, eşek düşmanı vuslat denizinde suyla yıkarken, dostları yani âşıkları ayrılık ateşiyle yakmaktadır:

'Ayn-ı vuslatda '**adû**-yı **harı** suya yıkasın

Ne için dōstları nâr-ı firâka yakasın (C.3, G.1211/1)

Nal kesmek, damga ile dağlamak anlamında bir deyim olup bu beyitte gerçek anlamıyla da kullanılmıştır. Kulp takmak ise bir kimseyi, bir şeyi kusurlu göstermek için bahane, kusur bulmaktır. Ancak burada lakap gibi bir anlamı yüklenmiştir. Düşman eşek olarak nitelendirilmiş ve sevgilinin ona layıktır deyip nal taktığı, ancak sevgilinin ona âşık lakabını taktığı ifade edilmiştir:

Na'ller kesdün '**adû**-yı **harda** lâyıkdur diyu

Kulplar takdun ana ey dōst 'âşıkdur diyu (C.3, G.1225/1)

Canı acıyan eşek atı geçer. Bir durumdan canı yanmış olan kişi, o durumun bir daha gelmemesi için elinden gelen çabayı harcar ve gücü yetmez sanılan işleri bile başarır:

Acıtma dostâ seni tâ geçmeye '**adû**

Meşhûrdur bu atı geçer acıyan **eşek** (C.2, G.726/4)

4.2.7.1.2. Âşık

Dîvân şiirinde top daha çok gûy u çevgân oyunu çevresinde verilir. Savaş aleti olan top da zaman zaman söz konusu edilir. Ancak bu beyitte ya o dönemde topla ve eşekle oynanan bir oyunun varlığından söz edilmekte ya da at ve top ile oynanan fakat âşığın kendisini sevgili karşısında alçaltıp eşek dediği bir oyundan bahsedilmektedir. Zâtî, oyunda o şehsüvâr sevgilinin eşeği olmak ister:

Tôp oynamaga karşıyın bârî varayın

Ol şeh-süvârımun olayın ben de **merkebi** (C.3, G.1786/3)

4.2.7.1.3. Câhil

Dost sevgili, düşmanın Zâtî gibi yolunda canını vereceğini sanır ama o cahil eşeklerin yapacağı iş değildir. Cahillerde öyle yetenek aranmaz:

Zâtî gibi ‘adû yolına cân virür sanur

Ol döst veh ki **câhil-i harda** hüner sezer (C.1, G.319/7)

4.2.7.1.4. Göz

Şekli itibarıyla estetik ve anlamlı olduğuna inanılan, insanlarda benzer şekilde gözün güzel kabul edildiği göz eşek gözüdür. Atalarımız en güzel gözlü hayvanın eşek olduğuna karar vermişlerdir. Eşeklerin siyah gözleri uzun kirpikleriyle oldukça güzel gözleri vardır. “Sevgimin şevki ile sonunda, eşeklerin gözlerinin gamzesinin kılıcına (kirpiğine) canının su gibi akıp gitmesi lazımdır”:

Şevk-i mihri ile revân itsem gerekdür ‘âkıbet

Zü-l-**humâr-i çeşmünün** tûgine cânı gamzenün (C.2, G.789/5)

Zâtî, bu beyitte oğul diye seslendiği kişiye pîrlerden olgunluk kazanmasını istemekte yoksa eşekten farksız olacağını söylemektedir. “Ey oğul, pîrlerden olgunluk kazan yürü, (eğer) bir kimse olgun değilse (o) eşeğin ta kendisidir”:

Pîrlerden it yûri kesb-i kemâl

‘**Ayn-ı hardur** ey püser kes bî-kemâl (C.2, G.854/1)

4.2.7.1.5. Korkuluk

Âşığın gözünde rakip duygusuz, kaba görünüşüyle sevgiliyi korumaktan başka görevi olmayan biridir. Sevgilinin güzelliğinin bahçeye benzetildiği bu beyitte şair, asli görevinden dolayı rakîbi sevgilinin köyünde bahçelere eşeğin kurumuş kafasından yapılan bostan korkuluğuna benzetir ve sevgiliye rakibin mahallesinde ne işi olduğunu sorar. Sevgili de onun eşek başın (gibi yetkisi önemszenmez ve on)dan bostanlara oyuk yapılır diye cevap verir:

Didüm rakîb neyler kûyunda didi dil-ber

Olur eşek başından bôstânlara oyuklar

(C.1, G.461/5)

4.2.7.1.6. Mesîhâ

Hz.Îsâ Aleyhisselâm, bugün yeryüzünde en fazla müntesibi olan bir dinin (Hristiyanlık) peygamberidir. Aynı zamanda İslâmî telakkide “Âhir Zamân Alâmetleri” arasında Hz.Îsâ’nın yeryüzüne inisinin yer alması, onu yüzyıllardır hep gündemde tutmudur. Hz.Îsâ, Klâsik Türk Şiirinde annesi Meryem’in temizliği ve soyluluğu, kundakta iken konuşması, hastalara şifâ vermesi, ölüleri diriltmesi, sofrasının bereketi, eşeği, tecerrüdü (kendisini dünyevî işlerden soyutlaması), göğe yükselişi, âhir zamanda nüzûlü (gökten inişi), Deccâl’le mücâdele etmesi, Mehdî’ye tâbi olması gibi özellikleriyle yer almıştır (Okumuş ve Kalkışım, 2008: 534).

İncil’e göre Hz.Îsâ, bir eşeğin sırtında olduğu halde Kudüs’e girmiş, halk hurma dalları alarak onu karşılamıştır. (Yuhanna, 12:12-16; Matta, 21:1-11; Markos, 11:2; Luka:19:30). Eşek; Klâsik şiirde nefs-i emmâreyi, aynı zamanda âşığın sevgiliye ulaşmasına engel olan rakîbi temsil eder (Okumuş ve Kalkışım, 2008: 539).

Aşağıdaki beyitte sevgili Mesîhâ olarak tabir olunurken rakip onun eşeği olarak tasavvur edilmektedir. Ayrıca Hz. İsa’nın diriltme mucizesine de telmih yapılmıştır. “o can bahşeden sevgiliyi rakip ile görenler, ‘Mesîhâ eşeği ile cihanı geziyor’ dedi”:

Ol rûh-bahşı didi görenler rakîb ile

Seyrân ider cihânı Mesîhâ harı ile

(C.3, G.1357/6)

4.2.7.1.7. Rakip

İnsanların başına gelen hemen hemen bütün kötü olayların temelinde tedbirsizlik yatmaktadır. Temkin, insanların rahat, huzur ve refahını sağlayan önemli unsurlardan biridir. “At tepişir, eşek ölür” temkinli olmayı öğütleyen bir atasözüdür. Âşık rakibe seslenerek âşıklar birbirleriyle kavga ettiklerinde araya girmemesini öğütlemekte yoksa atların tepişip arada eşeklerin ölmesi gibi sen de ara yerde ölürsün demekte ve böylelikle onu gerçek âşık olarak görmediğini, saf dışı bıraktığını da ima etmektedir:

Ceng idicek nigâr için biri biri ile ‘âşıkân

Araya girme ey **rakîb** at depişür **eşek** ölür

(C.1, G.325/4)

Kapı, binalarda bir emniyet unsurudur. Yabancıların girmesini önler, içeridekileri korur. Eşik, bilindiği üzere, kapı boşluklarının alt kısmına konulan tahta veya taştan basamaktır. Âşık için burası eşi bulunmaz bir yerdir ve sevgilinin kapısında kul olmak ister. Ancak yalnız değildir, rakip de yârin eşiğinden isteklidir. Zâtî, rakibi gönüllenmemesi için uyarmakta ve ona gitmesini söylemektedir. Zira onu kimsenin kapıya eşek yerine bile bağlamayacağını düşünmektedir:

Yâr ışiginde gönüllenme **rakîbâ** yûri var

Baglamaz kimse o kapuda seni **har** yirine

(C.3, G.1472/3)

Âşığa zulümden vazgeçmemesi sebebiyle inatçılığına hükmedilmiş olmasından dolayı rakip eşeğe benzetilmiştir. Öyle ki gözleri kanlı rakip ölüm karşısında dahi inat edip yine de ölmez denmiştir:

Didüm karşımda öldürsen **rakîbün** bir kaçın dahi

Didi ol gözleri hûnî yûri yindek **himâr** ölmez

(C.2, G.518/4)

4.2.7.1.8. Sôfi

Sûfî, tasavvuf yolunda olan kişidir. İlk sûfîler Hint- İnan dinleri ile Hristiyanlık tesiri altında, aslında İslâmiyette olmayan sıkı bir zâhitliği ve riyâzeti kendilerine meslek edinmişlerdir. Daha sonraki zamanlarda “zâhid” karşılığı olarak “sofu” kelimesi kullanılmıştır. Sûfîler ile âlimler arasında asırlarca devam eden bir zıtlık vardır. Âlim akıl ile Allah’a ulaşmayı isterken, sûfî aşkın gönül işi olduğunu ve Allah’a ancak aşkla

ulaşılabileceğini söyler. Bu nedenle tekke ile medrese de birbirlerine düşmandır. Dîvân şairlerinin birçoğu ise medrese tarafını tutar. Şair bu beyitte, âşık olmayan birinin eşekle bir tutulacağını dile getirmektedir. Ona göre sofular arasında âşık olmamış birini bulmak zordur. Zaten bulunsa sofudur değil ve onu ölen eşeğin yerine bağlamak ister:

‘Aceb bir ‘âşık olmamış kimesne yok mı sizlerde
Hımârum öldi ey **sôfî** yerine bağlasam anı (C.3, G.1526/6)

4.2.7.1.9. Yük

“Hâr” kelimesi hor, hakir anlamında bir kelime olup “har” (eşek) kelimesi ile aynı söylenişinden dolayı beyitlerde sanatlı kullanılmıştır. Zâtî, aşığa hor bakılmamasını çünkü cefanın bütün yükünü onun çektiğini söylemektedir. Bu ise bir kılın bir dağı çekmesi gibi hikmetli bir şeydir:

Hâr bakma ‘âşık cevrün **yükin** odur çeken
Gör ne hikmetdür ki ol bir tağı bir mûdur çeken (C.3, G.1160/1)

Bu beyitte ise “ağır” kelimesi hem başta hem de sonda yer almış reddü’l-acz ale’s-sadr sanatı ile ağır kelimesinin içinde yer alan “ك” harfinin nazal n olarak okunuşundan yola çıkarak “anır” şekliyle cinas ve iham sanatını oluşturmuştur. “Âşık, dilberin cefasını ağır hafif çeker. Ey eşek rakip, sen ağzını tut, acaba sana (ağır diye) anır diye kim dedi?”:

Ağır yeyni çeker **bâr**-ı cefâsın dil-berün ‘âşık
Tut agzun ey rakîb-i **har** ‘aceb kim dir sana ağır (anır) (C.1, G.302/4)

4.2.7.1.10. Zâhid

Zâhid, Allah’ın emir ve nehiyelerini yerine getirdikten başka şüpheli şeylerden de kaçınan ve dünyadan yüz çevirerek kalbini her türlü dünya arzusundan boşaltan kimsedir. Ayrıca ham sofudur, ham ruhlu, pişmemiş, olgunlaşmamış, dinin özünden habersiz şekilci ve zahirci kişi, ârif ve âşık olmayan kimsedir (Uludağ, 2001: 389).

Kuskun, “eyer, semer ve palanın arkasında bulunan ve hayvanın kuyruğu altından geçirilen kuşak” anlamına gelmektedir (Yeni Tarama Sözlüğü, 1983: 149). Şair, “acaba eşek zahit semer mi vurdurdu, talaşına bakarak can verdi” diyerek zahidi aşağılamaktadır:

Kuskun mı urdururdu ‘aceb **zâhid-i himâr**

Cân virdi tirşesine nazar idicek ana

(C.1, G.31/3)

Boş yer, تنها, boş olma, yalnız başına bir yere ayrılmak gibi manalara gelir. Tasavvufî hayata yeni başlayan kişinin hem cinslerinden ayrılmasıdır. Gaye, zihnin Allah düşüncesi üzerine teksif edilmesini kolaylaştırmaktır. Mutasavvıflar, halvetin dini hayat açısından önemini göstermek için, Hz. Peygamberin halvetten ve yalnızlıktan hoşlandığını zaman zaman Mekke yakınındaki Hira mağarasına çekilip burada inziva hayatı yaşadığını ve itikâfâ girdiğini ifade ederler. Hz. Peygamber’in bu sünnetine uymanın yanı sıra toplumun bozulması, din ve ahlâk dışı davranışların yaygınlaşması, zulüm ve haksızlıkların artması gibi olumsuz gelişmelere karşı verdikleri mücadelenin başarıya ulaşamayacağı kanaatine varan bazı zahid ve sûfiler, hiç değilse, kendilerini kurtarmak ve daha fazla günaha girmemek için bir köşeye çekilmeyi, zorunluluk bulunmadıkça toplum arasına girmemeyi tercih etmişlerdir (Yıldırım, 2008: 73- 74).

Dervişler arasında “çile” olarak da ifade edilen halvet, kırk gün süre ile halvethanede yapılır. “Halvet, halvetgâh, çilehâne” gibi adlarla da anılan halvethâneler, İslâm dünyasında önce zâhidlerin, VIII. yüzyıldan itibaren, bunların zühd, mücadele ve riyazet geleneklerine vâris olan sûfilerin, nefislerini terbiye etmek ve seyr-ü sülûklerinde mesafe almak amacıyla ibadet ve tefekküre daldıkları, manevî lezzetleri tatmalarına imkân tanıyan halvet(çile) dönemleri süresince kullandıkları mekânlardır (Tanman, 1997: 388).

Bu beyit şairin, zahidi rakipten bile daha hakir gördüğüne işaret eden bir beyittir. “Ey rakip, zahidin davetine gitme, sakın (kork), eşegini kaybeden onun halvetine varır”:

Zâhidün varma rakîbâ hazer it da’vetine

Eşegin yavı kılan varur anun halvetine

(C.3, G.1279/1)

4.2.7.1.11. Zâtî

Merkep kelimesinin rakip kelimesindeki r, k, p sessizleri ortaktır ve bu husus Dîvân edebiyatında sanatlı kullanımlara yol açar. Zâtî'nin bu beyitte işi ve yükü darmadağın edeceğini söylemesi rakip engelini ortadan kaldıracığı şeklinde yorumlanmaktadır. Çünkü rakip âşığa sevgili kadar eziyet eder. Âşığın çektiği bu gam yüküdür. Zâtî, kendisini de bu yükü çeken bir eşeğe teşbih etmiştir. “Ey Zâtî, eşek yükün ağır, yol işlemez, bitmez, şaşkın olursun. Bu işi ve yükü perişan et”:

Yol uzun işlemez **merkeb yükün** ağır olursın deng

Bu kâr-ü-bârı ey Zâtî yüri var târ-ü-mâr eyle (C.3, G.1237/5)

4.2.7.1.12. Zül-hımâr

Zülfikâr, yarısından itibaren ucu çatallaşan bir çeşit kılıçtır. Peygamberimiz tarafından Hz. Ali'ye verilen bu kılıç Bedir savaşında ele geçmiştir. Hz. Ali'nin elinde uzunluğu yedi ve eni bir arşın olacak derecede şekil değiştirebilirmiş. Ortasında kanın akması için yivler varmış. Demirinin Yemen'den geldiği rivayeti vardır. İlk defa Uhud savaşında kullanılmıştır. Başa, bele ve kemere rastlayınca insanı ikiye biçebilirmiş. Dîvân şiirinde genellikle Hz. Ali ile birlikte anılır (Pala, 2003: 508). Bu beyitte de Hz. Ali'nin “Haydar” sıfatı ile birlikte adı geçmektedir. Mesnevî-i Şerif'in 6. cildinde “Ahmed'e mecliste dört seçilmiş dost, enis olur, Ebucehl'e de Utbe'yle Zül-hımar!” şeklinde bir cümle yer almakatdır. Bilindiği gibi Aleyhisselâtu Vesselâm Efendimizin düşmanı Ebu Cehil idi. “Zü-l-hımâr” ile düşmandan bahsedilmekte ve o düşmanlara eşekler diye hitap edilmektedir. Bizim için de neftsen büyük düşman yoktur. Bizim de Ebu Cehil'imiz nefsimizdir. Bunu da beyitteki “gurûr” kelimesinden çıkarmaktayız. Şair, “haydar” ve “zül-hımar” kelimelerini tevriyeli kullanmıştır. Haydar aynı zamanda aslan demektir. Zül-hımâr da o dönemde Hz. Ali'nin kılıcıyla öldürülen Ebû Cehil'in dostu olan bir kimsedir:

1- “Arslanın pençesinin, eşekleri öldürmesi gibi gurur kadehi ile sarhoşluktan sersemleşmiş düşmanı (nefsi) katlet”:

2- “Hz. Ali'nin zülfikarının, Zül-hımâr'ı öldürmesi gibi gurur kadehi ile sarhoşluktan sersemleşmiş düşmanı katlet”:

Düşmeni katl eyle mahmûr eylemiş câm-ı gurûr

Zülfikârı öldürübür **Zü-l-humârı** Haydarun

(C.2, G.786/6)

Bu beyitte âşık sevgiliyi Ali'ye, gözlerini güzelliği dolayısıyla eşeğin gözlerine yan bakışını da zülfikâra (kılıca) benzetmektedir. Şair, bu kelimelerle leff ü neşr sanatı yapmıştır. “Meydanların yiğidi Ali, seni zül-himâr ve zül-fikâr ile görmeyen, senin gözlerini ve yan bakışını arasın”:

Bir arada **Zü-l-humâr-u-Zü-l-fikârı** görmeyen

Çeşm-ü gamzen gözlesün ey merd-i meydânun ‘Alî

(C.3, G.1633/2)

4.2.8. Fare (Mûş)

Kemirgenlerden zararlı bir hayvandır. Birçok çeşidi vardır. Genel olarak iri farelere sıçan denir. Tarla faresi ise farelerin en irilerindedir. Evlerde yaşayan küçük farelere fındık faresi denir. Dünyanın her yerindeki farelerin rengi, büyüklüğü, yaşayışı birbirine benzer, Farelerin genel olarak, gözleri, kulakları iridir. Uzun, kılsız kuyrukları, uzun bıyıkları vardır. İnsanların yaşadığı her yerde fareye rastlamak mümkündür. Daha çok sıçan diye anılan fareler son derece yırtıcıdır. Kıllarının arasındaki pirelerle vebayı yayan da bu hayvanlardır. Bu bakımdan, farelerin tarih boyunca bütün savaşlardan daha çok insanın ölümüne yol açtığını söyleyebiliriz. Fareler zeki hayvanlardır. Aynı hile onları üst üste iki defa zor kandırır. Verilen zehirli bir yiyeceği ilk yiyen fareler ölürse de ondan sonra uzun zaman başka fareler o yiyeceği yemez. Yaşlı fareler zehirli yiyecekleri koklar, başkalarına haber verirler. Fareler kapana da, aynı şekilde, kolayca alışırlar. Birkaç fare kapana yakalandıktan sonra başkaları yakalanmaz (Hayat Ansiklopedisi, “Fare” C.3: 1183-1184).

Anbar, tahıl saklanan ve farelerin musallat ettiği bir yerdir. Dâne, Farsça bir kelimedir ve “tane, tohum, çekirdek” anlamlarına gelmektedir (Devellioğlu, 2003: 164). Tohum, nebatların vücut bulmasına ve meyve vermesine sebep olmasından dolayı insanın arzu ve emellerine benzetilir (Sefercioğlu, 1990: 417). Yasin sûresinin 33. ayetinde tohumdan, taneden söz edilmektedir: “Ölü bir toprak, onlara bir delildir. Biz ona hayat verdik ve ondan taneler çıkardık da, ondan yiyip duruyorlar” (Yazır, 2002: 443).

Şair, bu beyitte gece ve gündüzü ömür ambarını tüketen iki fareye benzetmiştir. Âşığın ömrü ise kederle dolu olduğundan yediği tane yerine gussadır:

Dâne için gussa yirsin sen dahi leyl-ü-nehâr

‘Ömrün anbârın düketdiler iki **mûş** oldılar

(C.1, G.351/4)

4.2.9.Fil (Pîl)

Karada yaşayan hayvanların en büyüğü, en ağırdır. Hortumlu memelilerdendir. Yükseklikleri yerden 4-5 metre, ağırlıkları da 4-5 ton kadardır. Üst dudakla burun birleşerek uzamış, kalın, kuvvetli bir hortum biçimine girmiştir. Afrika fili, 4 metreye yakın boyu, 6 tonu geçen ağırlığıyla memelilerin arasında gerçek bir devdir. Her biri 1 metre enindeki muazzam kulakları yelpaze işini görerek hayvanın serinlemesini sağlar. Afrika fili gençken yatabilirse de yaşı ilerledikçe ağırlaştığından yatıp kalkmakta büyük zorluk çeker. Hayatının otuz kırk yıllık bir süresini ayakta uyuyarak geçirir. Filin hortumu hem dokunma hem de koklama organı işini görür. Gözlerinin zayıf olmasına karşın kulakları, burnu çok kuvvetlidir. Fil kuvvetli bir hayvandır. Bunun için, aslan, kaplan, gergedan gibi hayvanlardan korkmaz, önüne ne gelirse çiğner, geçer. Sık ormanlardan geçerken, önüne çıkan orta boy ağaçları, hortumunu gövdesine dolayarak söker, atar, kendine yol açar.

Ağzının iki yanından dışarı doğru çıkan, hemen hemen bir insan boyunda olan “fildişleri” filin savunmasına yarar. Bu dişler yavrular ile yaşlılarda bulunmaz (Hayat Ansiklopedisi, “Fil” C.3: 1209–1210).

Fil, Kur’ân’ın yüz beşinci süresinin adıdır. Mekke’de inmiştir, 5 âyettir. “Rabbinin fil sahiplerine ne yaptığını görmedin mi” âyetiyle başladığı için bu adı almıştır. İslâm inançlarına göre Yemen hükümdârı Ebrehe, büyük bir fil ordusuyla Kâbe’yi yıkmak üzere Mekke’ye gelmiş. Ancak filler, Kâbe’ye yöneltince diz çöküp direnmişler, başka yönlelere koşarak gittikleri halde Kâbe’ye gitmek istememişler. Tanrı da gökten bir kuşlar ordusu göndererek filleri ve fil sahiplerini mahvetmiş. Bu olay, Peygamber Hz. Muhammed’in doğduğu yıl olmuş, bu yüzden o yıla, fil yılı denmiş. Bu olay, İslâm tarihinde “fil vak’ası” adıyla ünlüdür (Hançerlioğlu, 1984: 106).

Fil Hindistan da binek ve yük hayvanı niteliğiyle bugün de olduğu gibi daha çok aşılması güç dağ ve ormanlarda kullanılırdı. Ancak bazı Hint mihrâceleri ve İslâm hükümdarları tarafından törenler ve gezintiler için tercih edildiği de vakidir. İbni Battûta ise idam cezası infazı için yetiştirilmiş fillerden bahsetmektedir Osmanlı sarayı ahırlarında da çoğu İran şahlarının hediyesi olan filler bulunuyor ve bunlarla fil bakan denilen görevlileri ilgileniyordu.

Mevlânâ'nın son derece sade bir üslupla yazdığı hikâyelerinin arasında fil ile ilgili üzerinde düşünülmesi gereken, ibret alacağımız, hisse çıkartacağımız güzel bir hikâye vardır:

Fili Görmeyen Halk

Hintliler, karanlık bir ahıra bir fil getirip halka göstermek istediler. Hayvanı görmek için o kapkaranlık yere bir hayli adam toplandı. Fakat ahır o kadar karanlıktı ki gözle görmenin imkânı yoktu. O, göz gözü görmeyecek kadar karanlık yerde file ellerini sürmeye başladılar. Birisi eline hortumu geçirdi; “Fil bir oluğa benzer” dedi. Başka birinin eline kulağı geçti; “Fil bir yelpazeye benziyor” dedi. Bir başkasının eline ayağı geçmişti, dedi ki; “Fil bir direğe benzer”. Bir başkası da sırtını ellemişti; “Fil bir taht gibidir” dedi. Herkes neresini elledi, nasıl sandıysa, fili ona göre anlatmaya koyuldu. Onların sözleri, görüşleri yüzünden birbirine aykırı oldu. Birisi dal dedi, öbürü elif. Herkesin elinde bir mum olsaydı sözlerindeki aykırılık kalmazdı (Efe, 2005: 219).

Uzakdoğu'da dini-sembolik değeri yüksek hayvanların başında fil gelir. Zekâsı dolayısı ile fil Hindistan'da bilgelik tanrısı (Ganeş) olarak saygı görmüştür. Mahabharata'yı ilham eden de odur. Hindû folklorik inancında yeryüzü yedi filin üzerinde durmaktadır; bazı inançlara göre kuyruğundaki kılların koruyucu tılsım özelliği vardır. Budist kutsal metinlerinden Lalitavistara'da Buda'nın ana rahmine düştüğünde bir fil şeklinde olduğu nakledilmektedir; bundan dolayı fil Buda'nın yeryüzünü gelişini sembolize eder. Çin'de ise bu hayvan güç, zeka ve ölümsüzlüğün sembolüdür; Çin Hindi'nde de özellikle beyazı kutsal ve uğurlu sayılmaktadır (Demirci, 1998: 82).

Âşık çektiği sıkıntının büyüklüğünü, filin dahi çekemeyecek kadar büyük olduğunu söyleyerek mübalağalı bir şekilde ifade etmiştir. “Fil iki dişi kalıncaya kadar benim çektiğim yükü çekmeye çalıştı ama çekemeyip şaşırıp kaldı”:

Deng oldı kaldı çikimedi çekdügüm yüki

Çalışdı **fil** egerçi kalınca iki dişi

(C.3, G.1663/2)

4.2.9.1. Fil ile İlgili Tasavvurlar

4.2.9.1.1. Satranç

Bu beyitte satranç oyununun ıstıhları kullanılarak benzetmeler yapılmıştır. Felek tahtasında satranç oynanmaktadır. Eğer şah açmaz iken ruh, yani kale açarsa bu durumda ay mat olur. “Şimdi” anlamına gelen fi’l-hâl ifadesi satrançtaki fil taşı ile tevriyeli olarak kullanılmıştır. “Eğer, o cihan padişahı açmazdayken, o yanak açarsa (elini açarsa) felek nat’ında şimdi ayı mat eder”:

Mât eyleye **fi-l**-hâl mehi nat’-ı felekde

Açmaz iken ol şâh-ı cihân aç a eger ruh

(C.1, G.104/2)

Bu beyitte satranç terimleri bir araya getirilmiştir. At, piyâde, şeh (yani şah) bugün de kullanılan terimlerdir. Fi-l mesel denilirken, fil hatıra getiriliyor. Ferzâne ise vezir olmalıdır. Birinci mısradaki bende sözcüğü de sıradan köle olarak değil, şahın hizmetindeki kişi olarak düşünülmelidir. Saygı gereği kulunuz denildiği anımsanmalıdır. “Ey ay yüzlü, söz gelişi, bilge seçkin bir köle misali, sen padişahın atı önünde yaya yürüyecek kul olarak ben varım, ben yeterim”:

Ey kamer-ruh **fi-l**-mesel bir bende-i ferzâne-veş

Atı önünce piyâde sen şehün ben kul yiter

(C.1, G.180/2)

Âşık canını satrancın en değersiz ve en çabuk alınıp verilebilen taşı olan beydak (piyon) olarak düşünmüş olup hem yanağını kastederek saçını çekip açmasını istemekte hem de satranç taşı olan kaleyi açarak piyonunu almasını istemektedir. Âşık, sevgilinin yanağını açınca ruhunu teslim edeceği gibi oyunda da âşığın canı olarak tasavvur edilen piyon taşını kaybetmektedir. Bunu da oyunun kuralları gereği

yapmakta, korkusuz padişah (sevgili) yani şah taşı fil taşı ve at taşını oynatarak yani bu hayvanları âşığın üstüne salarak yapmaktadır:

Aç ruhun cân beydâkın al didüğümçün ‘âşıkun

Saldı **fi-l**-hâl atını ol şâh-ı bî-bâk üstüne

(C.3, G.1311/6)

4.2.9.1.2. Taht-Âc

Filin dişleri süs eşyası, kalın derisi de kalkan yapımında kullanılıyordu (Yazıcı, 1996: 68). Süsleme sanatlarında ve lüks eşya yapımında kullanılan filin iki kavisli iki iri dişi Arapçada âc ve nâbü'l-fil, azmü'l-fil ve hatan adlarıyla anılır. Hintliler fildişinin aslında tersine gelişerek damağı delip çıkan boynuz olduğu iddiasındadır. Hz. Peygamber'in şahsi eşyaları arasında fildişinden bir tarağın da adı geçmektedir (Bozkurt, 1996: 73).

Bir hükümdarlık almeti olan taht, hükümdarlık makamı anlamına gelir ve genellikle hükümdarlığın diğer bir alâmeti sayılan tâç kelimesiyle birlikte zikredilir. Padişahlar merasimlerde taht denilen makama çıkıp oturduklarından “tahta çıkmak/geçmek” tabiri padişah olmak anlamında kullanılır olmuştur. Dîvân şiirleri tahtı; taht-ı âbnos, taht-ı âc ve gümüş taht, zümrüt taht gibi fiziki özelliklerini de belirterek ele almışlar (Özkan, 2007: 39).

Süleyman'ın yüz fersah büyüklüğünde bir sergisi (kilimi, halısı) vardı. Bir yere gitmek istediğinde saf altından yapılmış ve üzerinde iki akbaba bulunan tahtı onun üstüne konuluyor, o tahta oturduğunda akbabaların uçmaya başlamasıyla tahtıyla birlikte istediği yere gidiyordu. Rivayetlerde Süleyman ve ordusunun olağanüstü özellikler gösteren bir halısı olduğu, o halının üzerinde bulduklarında kuşların gökyüzünde üzerlerinde kümelenerek kendilerini gölgelediği de aktarılır. Yine Süleyman'ın emrinde olan rüzgâr da tahtını ve gemilerini onun istediği yere götürürdü (Yıldırım, 2008: 647). Zâtî, bu beyitte tahtı fildişinden yapılmış olarak tahayyül etmiştir. Çünkü tahtın altın değil de fildişi olarak düşünülmesinin sebebi beyitte gizlidir. Sabah vakti güneş altın gibi sarı değil de daha açık renkte olacağından altın yerine fildişinin tercih edildiği muhtemeldir:

Subh-dem mihri görüb ol kâm-rânum sandılar

Taht-ı ‘âc üzre Süleymân-ı zemânun sandılar

(C.1, G.310/1)

4.2.10. Kaplan (Peleng)

Yırtıcı dörtayaklılardan, kedi cinsinden, aslan iriliğinde, ondan daha çevik, daha saldırgan bir hayvandır. Kaplanlara en çok Asya'nın sıcak bölgelerinde, Hindistan'da, Türkistan'da, İran'da, Çin'de, Japonya'da ve Sumatra'da rastlanır. Kaplan yalnız Asya'da bulunur. Kaplan, irilik, kemik yapısı, dişler, tırnaklar bakımından aslana çok benzer. Kaplanın postu, aslanınki gibi düz renk değildir. Açık sarıya bakan kahverengi üzerine siyah, beyaz çizgilidir. Kaplan, etoburlardandır. Hindistan'da yaşayan hayvanların en sevdiği besin geyik, yaban domuzu, antilop, sığır etidir. Hindistan'da insan eti yiyen kaplanlara da rastlanır. Bunlar çoğunlukla yaşlanmış, dişleri keskinliğini kaybetmiş olan kaplanlardır, bu yüzden sığır etinden daha yumuşak olan insan etini tercih ederler. Hindistan'da bu kaplanların bir yılda 130.000 kişiyi öldürdükleri görülmüştür. İnsan eti yiyen kaplanlar yaşlı oldukları için tecrübeli ve zekidirler, yakalanması, öldürülmesi çok güçtür. Kaplanlar, çok aç olmadıkça gündüz av aramaya çıkmazlar. Onların avlanma zamanı gecedir. Avlarının peşinden gidebilmek için gerekirse ağaçların tepelerine tırmanırlar, suya girip yüzerler. Kaplanların, avlarını elde edebilmek için bir adadan ötekine yüzerek geçtikleri de olur. Kaplanlar çok sıcak havalarda serinlemek için de suya girerler. Ana kaplanlar yavrularına çok düşkün olurlar, onları iki yaşına gelinceye kadar yanlarından ayırmazlar. Yavru kaplanların sütle beslenme zamanı geçince ana kaplan onlara avlanmasını öğretir. Ana kaplanlar yavrularına bu kadar düşkün oldukları halde, çok aç kaldıkları zaman onları yerler (Hayat Ansiklopedisi, "Kaplan" C.4: 1858).

Kaplan (*Panthera tigris*), Felidae (kedigiller) familyasından Asya'ya özgü büyük yapılı memeli türüdür. Son derece güçlü ve yırtıcı olan bu tür, aslan ve pars gibi hayvanların da yer aldığı kedigillerin en iri üyesidir.

Kaplanların önce Avrasya'nın kuzey kesimlerinde ortaya çıktığı, daha sonra güneye doğru indiği sanılmaktadır. Uzmanların çoğu kaplanları yedi ya da sekiz alttüre ayırır. Bunlardan Bali kaplanının soyunun artık tükendiği sanılmakta, soyu tükenmek üzere

olan Hazar kaplanının yakın yıllara değin Türkiye'nin Urfa ve Siirt illerinde de görüldüğü bilinmektedir.

Kaplanın büyüklüğü, renk ve desen özellikleri bölgelere ve alttırlere göre değişir. Güneyde yaşayan kaplanlar, kuzeydekilerden daha ufak yapılı ve daha parlak renklidir. Örneğin Bengal kaplanının ve Güneydoğu Asya adalarında yaşayan kaplanların postu parlak kırmızımsı tonlar üstüne siyaha yakın koyulukta enine şeritlerle bezelidir. Alt bölümleri, bacaklarının içleri, yüzünün yanları ve gözlerinin üstünde bulunan lekeler ise beyaza çalar. Ayrıca siyah beyaz alacalı birkaç kaplanın yanı sıra tümüyle beyaz renkli bir kaplanın da yaşadığı kayıtlara geçmiştir. Kaplanın yelesi yoktur, ama yaşlı erkek kaplanların yanaklarından oldukça uzun birer tutam tüy sarkar. Erkekler dişilerden daha iridir ve omuz yükseklikleri yaklaşık 1 m'ye ulaşabilir.

Kaplanlar birçok ülkenin folkloruna girmiş, asılsız söylentilerin konusu olmuş, spor amacıyla ve kürkleri için avlanmıştır. Yaşadıkları bazı bölgelerde ise çeşitli vücut parçaları tedavi edici, koruyucu ya da afrodisyak olarak kullanılmaktadır (Ana Britannica, "Kaplan" 1988, c.12: 545–546).

4.2.10.1. Kaplan ile İlgili Tasavvurlar

4.2.10.1.1. Âfet

Afet, sevgili için kullanılan sıfatlardan biridir. Onun, yok ediciliği, âşıkta verdiği ıztıraplar bu sıfatla anılmasına sebep olmuştur (Tökel, 2000:452). Gönül, sevgili tarafından âhû gibi avlandığından aralarında ilişki kurulmuş ve gönül âhûya benzetilmiştir. Gönül âhû olunca âfet sevgili de kaplan olmuştur. Bu beyitte âfet kaplan kılıklıdır:

Dil gazâli düşdi bir **kaplan** kılıklı **âfete**

Bî-‘aded hâl-i siyâhıyla bulunmaz bendeşi

(C.3, G.1793/2)

4.2.10.1.2. Akıl

Bu beyitte, âhû bakışlı bir Avrupalı güzel, âşıkın yürek aslanını avlamış, bu bakış esrar gibi, akıl ve şuur kaplanını da yok etmiştir:

Sayd ider şîr-i dili âhû bakışlı bir freng
Nâ-be-dîd idüb **peleng-i 'akl-u-hûşa** geçdi beng (C.2, G.717/1)

4.2.10.1.3. Âşık

Âşık, sevgilinin kendisine attığı taşlar sebebiyle bedenindeki oluşan karalıklardan dolayı aşk kulesinde kaplana dönmüştür:

Döndüm güzelüm kulle-i 'ışkunda **pelenge**
Cismümdeki taşun yirinün karalarından (C.3, G.1104/2)

4.2.10.1.4. Âşk

Zâtî, sevgilinin taşlarına aşk kaplanına benzemek için maruz kalmak ister:

Zâtî'yâ taşlarla cismin kara kara eylesün
Ben **peleng-i 'ışka** her kim kendüyi begdeş tutar (C.1, G.227/5)

4.2.10.1.5. Beden

Âşığın bedeni ile kaplanın postu arasında rengi dolayısıyla benzerlik kurulmuştur. Sevgili karşısında giyim kuşamı, yaşadığı hayat vs. ile âşığın hali gedâya benzer. Âşığın sevgilinin eziyetlerinden kara kara olmuş bedenini görenler, bir dilencinin bir kaplan postu giydiğini sanmaktadırlar:

Taşlar urdun kara kara eyledün **cismüm** gören
Bir **pelengün** pôtın san bir gedâ geymiş sanur (C.1, G.178/3)

Âşığın teni sevgilinin attığı taşlardan kara kara olduğundan beri o da mihnet dağının pelengi olmuştur:

Peleng-i kûh-sâr-ı mihnetem ten
Olaldan taşlarundan kara kara (C.3, G.1338/3)

4.2.10.1.6. Gam

Sevgili, Zâtî'ye eziyet etmekte ve onu ayrılık diyarına göndermektedir. Şair, bunun kendisi için tehlikeli olduğunu söyleyerek gam kaplanı (keder) tarafından parçalanabileceğini söyler. Ayrılık halinde âşık yaşayamaz. Bir tür benzetmeyle şair, bunu dile getirmektedir. “Ey kızgın (erkek) aslan! Zâtî'yi ayrılık dağının tepelerine salma! Gaminin kaplanı onu parça parça eder”:

Zâtî'yi salma kulle-i kühsâr-ı fûrkate

Ey şîr-i ner **peleng-i gamun** anı paralar (C.1, G.226/5)

Gam kaplanı, Dîvâne gönlü ayrılık dağında parçalamış ve göğsünü yüz parçaya bölmüştür:

Sîne-i sad-pâre gibi pâre pâre eyledi

Kûh-ı fûrkatde **peleng-i gam** dil-i dîvâneyi (C.3, G.1568/2)

4.2.10.1.7. Kale (Kal'a)-Kûhsâr, Kule (Kulle)

Kal'a, Arapçada bir dağ veya tepe üzerinde inşa edilmiş müstahkem bina manasındadır. Şehirlerin savunması için askeri amaçlarla kullanılan yüksek kalın duvarlı yapılara verilen isimdir. Kaleler, koruyucu olarak inşa edilirler. Bu sebeple yolların stratejik mevki'lerine hem savunmak, hem de kervanları, tacirleri korumak için kaleler yapılırdı. Hazineler emniyette olmaları için genellikle müstahkem kalelerde muhafaza edilirdi (Aybet, 1989: 78-79).

Zâtî, bu beyitte sevgilinin kendisine attığı cefa taşlarıyla dövülmesinden dolayı teninin siyahlaşarak kaplana benzediğini söyler. “Ey Zâtî, tenin dövünmekten yer yer siyah olmuştur. Sana ancak dağ kalesinin kaplanı benzer”:

Dögünmekden tenün yir yir siyâh olmuşdur ey Zâtî

Sana ancak **peleng-i kulle-i kühsâr** begdeşdür (C.1, G.323/7)

Bu beyitte de şair kendisini aşk dağının kalesinin kaplanı olduğunu, bunu da yine sevgilinin attığı taşlardan dolayı tenini kara kara yapmasıyla gerçekleştiğini dile getirir. “Ben aşk dağının kalesinin kaplanı olana kadar sen taşlarla döve döve tenimi kara kara yap”:

Tâ kim **peleng-i kal'a-i kühsâr-ı** 'ışk olam

Taşlarla döge döge tenüm kara kara kıl

(C.2, G.863/3)

4.2.10.1.8. Nizâmî

Nizami Gencevi, bütün Doğu edebiyatını yakından etkilemiş bir şairdir. Nitekim kendisi ilk Hamse yazarı olarak bilinmektedir. Hamsesini oluşturan eserler şunlardır:

- 1- Mahzanü'l- Esrar (Sırlar Hazinesi),
- 2- Hüsrev ve Şirir,
- 3- Leyla ve Mecnun,
- 4- Heft Peyker (Yedi Güzel),
- 5- İskender-nâme.

Kendisini Şark'ın büyük üstadlarıyla mukayese eden Zâtî, onlar ve eserleri karşısındaki yerini ve sanat başarısını gözler önüne serer. Şairimiz bu beyitte Nizâmî'yi nazmın kaplanı olarak kabul ettiğini ancak yazdığı bu beş beyitlik gazel ile onu geçtiğini ifade etmektedir. "Ey Zâtî, Nizâmî (eskiden) Hamse'si ile nazım dağının kaplanıydı (ama) bu gün biz beş beyit ile o kaplanın pençesini bükük":

Nizâmî Hamsesi ile bir **peleng-i kûh-ı** nazm idi

Bu gün beş beyt ile Zâtî biz anun pençesin burduk

(C.2, G.647/5)

4.2.10.1.9. Sevgili

Bu beyitte ise kaplan yüzündeki sayısız siyah beni ile can avlayan sevgilidir. "Güzellik dağının kalesinin can avlayan kaplanı, sayısız siyah beni ile benli sevgilidir":

Bir **peleng-i cân-şikâr-ı** kulle-i kühsâr-ı hüsn

Bî- 'aded hâl-i siyâhî ile **nigâr-ı** hâl-dâr

(C.1, G.139/2)

4.2.10.1.10. Zâtî

Zâtî, sevgilinin cefa taşları fırlatıp bedenini kararttığından beri aşk dağının kalesinin kaplanı olmuştur. Çünkü o artık vücudundaki benek benek yaralardan dolayı aşk dağının kulesinin kaplanına benzemiştir:

Niçe bir taş urub yir yir karardaldan beri cismin

Olubdur kulle-i kühsâr-ı ‘ışkun **Zâtî kaplânı** (C.3, G.1525/5)

4.2.11. Karaca

Küçük yapılı geyik çeşididir. Anadolu’nun, Filistin’in kuzey kesimleriyle Avrupa’nın birçok bölgelerinde yaşar. Bazı cinslerine de Himalayalar’ın kuzeyinde rastlanır. Karacaların rengi yazın kırmızı olduğu halde, kışın kahverengi-boz bir görünüş alır, üstünde beyaz benekler peyda olur. Karacalar seyrek ağaçlıklı yerlerdeki sık çalılıklarda yaşarlar. Bu yüzden avlanmaları güçtür (Hayat Ansiklopedisi, “Karaca” C.4: 1863).

Âb-ı hayat, damlaları sonsuz hayat bağışlayan tatlı ve lezzetli olan ölmezlik suyudur. Bu su Zulûmât ülkesindedir. Burada altı ay gece altı ay gündüz yaşanır. Edebiyatımızda geniş bir kullanım alanı bulan bu mazmun, manevi neşeyi, aşk ve irfanı karşılar. Şiirlerde ince ve saf söz olarak kullanıldığı gibi sevgilinin dudağında da âb-ı hayat özelliği vardır (Pala, 2003: 13).

Bu beyitte şair, sevgilinin dudağını âb-ı hayata benzetirken, kâkülünü de zulmet ile ilişkilendirmiştir. Karaca ile zulmet arasında da karalık anlamı bakımından ilgi kurulmuştur. “Eğer kâkülün karanlığı kulluğa kabul ederse, karaca dudağın adını âb-ı hayat koysun”:

Kâkülün zulmeti kulluga kabûl eyler ise

El lebi Âb-ı Hayât adını kosun **karaca** (C.3, G.1438/3)

4.2.12. Keçi (Nahcîr)

Koyunla yakından akraba evcil bir hayvandır. Et, süt, kıl ve derisinden faydalanılır. Geviş getirenlerden olan keçinin yabani çeşitleri de vardır. Yaban keçileri Alplerde,

Toroslarda, Kafkasya, İnan ve Orta Asya dağlarında yaşar. Keçiler, koyun kadar iri olmaz. Ergin keçiler ortalama 45-55 kilo ağırlığındadır. Düz, ya da kıvrımlı boynuzları geriye doğru eğiktir. Kuyrukları, koyun kuyruğundan kısadır ve dik durur. Erkek keçilerden çoğunun çenesinde sakal bulunur. Bazı dişi keçilerin de sakalı vardır. Keçi dayanıklı hayvandır. At, sığır ve koyunların dayanamayacağı şartlar altında hayatını sürdürebilir (Hayat Ansiklopedisi, “Keçi” C.4: 1927).

Bol süt veren sağlam derili bir hayvandır. Dağlık ve çalılık yerlerde yaşar. Taze filizleri ve yaprakları sever. Meyve ağaçlarının ve ormanların tahribattan korunması için daima bir çobanın nezareti altında bulundurulmalı, başıboş salıverilmemelidir. Keçi sütünün kaynatılarak içilmesine son derece itina a edilmelidir, aksi takdirde şiddetli humma yapabilir. Keçi sütünden yapılan peynirin hususi bir lezzeti vardır ve makbuldür. Keçi eti bazı kimselere dokunur (Demirî, 1973: 269).

Melemesinden tanıdığımız keçi, uzun sakallarıyla komik görüntüsünün yanında ne bulursa yediği için dikkatli olunması gereken bir hayvandır. Sütü oldukça yağlıdır, kendine özđü bir kokusu ve tadı vardır. Bazı keçilerden elde edilen kaşmir, yumuşaklığı nedeniyle çok beğenilir. Bazı keçilerse vahşidir ve dağ yamaçlarında yaşar (Van Der Kar, Dozo, 19???: 241).

Altaylılara göre Tufân olacağını ilk olarak demir boynuzlu, gök yelesi bir keçi haber vermiştir (Uraz, 1967: 111). Mitolojide çocuk Zeus’u Girit’te sütüyle besleyen de keçidir. Zeus, keçinin kırık boynuzuna çeşitli nimetlerle dolu olmak gücünü bağışlar, böylece keçi, bet-bereket kaynağı, bolluk-servet sembolü olur (Necatigil, 2006: 19).

Dîvân şiirinde âşık ve âşığın gönlü, sevgilisi karşısında bir nahçîr (yaban keçisi) olarak avlanmış veya avlanmayı bekler (Pala, 2003: 359). Dîvân şiirinde kaş yaya benzetilir. Ayrıca ya harfi ile de yine aynı münasebetten dolayı kelime oyunlarına vesile olur. “Senin kaşın gibi bir ya kurulmaz, benim gönlüm gibi bir keçi vurulmaz”:

Senün kaşun gibi bir ya kurulmaz

Benüm gönlüm gibi **nahçîr** urılmaz

(C.2, G.509/1)

Bu beyitte de âşığın keçiye benzetilen gönlü kaplan sevgili tarafından siyah benleri ile avlanmış, parça parça edilmiştir. Beyaz ve siyah kelimeleri ile tezat, nahçîr ve peleng

ile de tenâsüp sanatı yapılmıştır. “O ak sevgili, sayısız siyah beni ile kaplanın keçiyi parçalaması gibi yüreğimi parçaladı”:

Yüregim pâreledi niteki **nahcîri** peleng

Bî-‘aded hâl-i siyâh ile o mahbûb-ı beyâz

(C.2, G.615/3)

4.2.13. Koç (Keş)

Damızlık erkek koyuna “koç” denir. Koç, sert huylu, kavgacı bir hayvandır. Aralarında tolaşıp saatlerce kavga etmekten hoşlanırlar (Hayat Ansiklopedisi, “Koç” C.4: 2000).

Hamel kelimesi, kuzu, koyun, koç hayvanlarını karşılar. Ayrıca on iki burç içinden bir tanesi olup koyun takımyıldızının dünyaya etkisinden dolayı bu adla anılır. Koç burcu olarak bildiğimiz bu burca güneş Mart’ta girer. Bu gün, İlbahar başlangıcı olup gece ile gündüz bu günde eşit olur. Nevruz bayramının bu gün olduğuna dâir rivayetler vardır (Pala, 2003: 199).

Koç, hakkında “Zebh-i azim” hayvandır. Hudâ-yi Müteâl, Hz. İsmail’in yerine onu gönderdi. O koça “Zebh-i azim” tesmiye olunduğu, Cennet-i A‘lâda kırk yıl yayıldığı içindir ki, İbn-i Abbas (r.a.): “O koç Habil’in kurban ettiği koçtur. Habil, kurban etmiş ve ondan kabul olunmuştu. Eğer Hz. İsmail koç ile yer değiştirmeyip kendinin kurban edilmesi vaki’ olaydı; o zebh sünnet olup, elbette halk, kendisine imtisalen evlatlarını kurban edeceklerdi, kurban etmeleri lazım olacaktı (Demirî, 1973: 230).

Koçları dövüştürmek haramdır. Rüyada koç görmek muteber bir kimseye delâlet eder. Zira koç, Hz. İsmail (a.s.)’a feda olduğu için Benî Âdemden mahlûkatın en şereflişidir bir kimse rüyasında koç kurban ettiğini görse bütün kederlerinden kurtulur. Hasta ise şifa bulur (Demirî, 1973: 233).

Sevgilinin kaşları koyun olacak körpe kuzu gibidir. Yani sevgili genç ve tazedir, kaşları, tüyleri yeni bitmiştir. Ancak sevgilinin kaşları çatık olmalı ki şair onları kuzudan sonra bir de birbirlerine baş vermiş iki kara koça benzetmiştir. Çünkü sevgili âşığa hep eğri, çatık kaşlarla bakar. Kaş çatmak bazen öfkeyi bazen de sitemi gösterir:

Ey koyuna girecek körpe kuzu ol iki kaş

Komış iki kara **koç**lar gibi birbirine baş

(C.2, G.578/2)

4.2.13.1. Koç ile İlgili Tasavvurlar

4.2.13.1.1. Burç

Osmanlı toplumunda astroloji en önemli uğraş alanlarından biriydi. Toplumun her kesiminde bu konuya ilgi büyüktü. Sarayda müneccimbaşılık kurumu oldukça önemliydi. Hükümdar önemli bir olaya karar vermek için müneccimbaşuya danıştırdı. Hatta o zamanın astrologları bir anlamda bugünün sosyal bilimcilerinin görevini yaparlardı. Yani amaçları gelecekte haber vermek ve harekete geçmek için en uygun zamanı belirlemektir. Hamel ve Akrep burçları Zâtî'nin gazellerinde geçen burçlardır.

Hamel, Koç burcunun eski adıdır. İçinde on üç, dışında beş yıldız bulunur. Bu burca Bere-i Felek ya da Burc-ı Bere de denir. Şiirde şems ile birlikte anılır. Nevruz'un başlangıcı güneşin Hamel burcuna girdiği zamandır. Edebi eserlerde bahardan söz edilirken güneş, Hamel ve nevruz birlikte anılır. Kamerin Hamel burcuna girmesi olumlu olarak yorumlanır. Bu zamanda bir işe başlamanın, sefere ve ava gitmenin iyi olacağına inanılır (Serdaroğlu, 2006: 284). "Koyununu ala gözlü kuzularla beraber eyle ve bir araya koy. Âlemi aydınlatan güneş Koç burcuna girmiştir":

Bin eyle koyunun koyun ala gözlü kuzularla

Hamel bürcine horşîd-i cihân-efrûz irişmişdür

(C.1, G.214/4)

4.2.13.1.2. Can

Osmanlı Devleti'nin İslam medeniyetinden tevarüs ettiği önemli geleneklerden biri dinî bayramlardır. Bu bayramlar ramazan ile Hz. İbrahim'in oğlunu Allah'a kurban ederken gösterdiği teslimiyeti sembolize eden kurban bayramıdır (Serdaroğlu, 2006: 340). Adak Türkçe bir kelimedir. Allah'a ibadet etmek amacıyla ibadet ve taat cinsinden bir şeyin yapılmasını taahhüt etmektir. Anadolu'da bu çoğunlukla kurban kesmek şeklinde olur (Cebecioğlu, 2004: 31).

Şair bu beyitte canını koça benzetmiştir. “Kadr” kelimesi itibar, değer, derece, rütbe anlamlarına elmektedir. Ayrıca Kadir gecesini de akla getirmektedir. “O istek bayramına erişip itibara ermeyen şu can koçum sevgiliye kavuşmak için adak değil”:

‘Îd-i murâda irişüben kadre irmez ol

Şol kebs-i cân ki vasl-i nigâra adak degül

(C.2, G.853/6)

4.2.13.1.3. Kaş

Kaş, gözlerin üzerinde ve alın altında kavis şeklinde uzanan kıllardır. Giyim, kuşam ve süslenmede vücut yapısı düzgünlüğü ile yüz çizgileri güzelliğinin çok önemli tesiri vardır; kaş da şekline göre yüze bir mana verir. Zamanımızda kadın yüzü makyajı sanatının önemle meşgul olduğu konulardan biri kaştır; zaman zaman kaş modaları çıkar. Eskiden kadınlarımız kaşlarını “Rastık” denilen kara bir boya ile boyarlardı, aklıkla bembeyaz bir yüz ve kara sürmeli kirpiklerin üstünde kapkara iki sülük gibi kaşın güzel düştüğüne inanılmıştı. Yakın geçmişte ise kadın kaşları cımbızla yolunmuş veya bir tıraş bıçağı ile alınmış ya kıldan incecik bir kaş bırakılmış yahut makyaj kalemleri ile sun’î kaşlar çekilmiş, resmedilmişti. Zamanımızda kadın kaş rastıktan ve tıraştan kurtulmuş, yaradılışında huzuruna kavuşmuştur; yalnız gümrah, yolunu şaşırmış kıllar terbiye edilmekte ve boyalı kalemlerle de hafif bir rötuş görmektedir.

Eskiden de, zamanımızda da, güzelleşme yolunda kaşları ile oynayan, cımbızla kaş yolduran erkekler olmuştur. Yakın geçmişte erkek berberleri arasında kaş kıllarını ibrişim ile alıp kaş tanzim eden usta berber vardı; kaş kılı, iki sap incecik ipek iplik arasında burularak alınırdı, hem kaş yolar iken acıtmaz, hem de yoluk izi bırakmazdı.

Kaş, türlü şekillerine göre edebiyatımızda isimler taşır: “Keman Kaş”, biçimli kavisli kaş; “Kalem kaş”, ince güzel resimli düz kaş; “Samur Kaş”, enlice dolgun kaş; “Çatık Kaş”, iki kaşın alın ortasındaki uçları bitişik kaştır.

Dîvânlarımız, kadın kız ve delikanlı, güzellerin tasviri yolunda kaşların medhi için yazılmış şiirlerle doludur, bu şiirlerde hem “kaş” adı, hem de kaşın Farsça karşılığı

olup dilimize girmiş “ebrû” ismi kullanılmıştır (Koçu, 1969: 147). Beyitte koçların birbirine baş vurması, sevgilinin kaşlarını çatmasına kinayedir:

Ey koyuna girecek kumral kuzı ol iki **kaş**

İki kara **koç**lardur birbirine urdı baş

(C.2, G.590/1)

4.2.13.1.4. Kurban

Kurban kesmek, Allah rızasını kazanmak maksadıyla koyun, keçi ve sığır gibi hayvanların kesilmesi ve etinin fakirlere, ihtiyaç sahiplerine dağıtılmasıdır. Bu uygulama en yaygın biçimde kurban bayramlarında yapılır. Dîvân şiirinde genellikle kurban edilen canlı âşıklar olur. Kurban kelimesinin bir anlamı da yakınlaşmak, yaklaşımdır. Şairin, sevgili yolunda canını kurban etmesi de ona yaklaşmak arzusuyladır (Özkan, 2007: 349- 350).

“O kuzuya benzetilen sevgili ‘koyuna gir gel koçum’ dedikleri için ‘erkek koyun kurban olmak içindir’ deyip âşıkları kırdı”. Burada sevgilinin kızmasına sebep, âşıkların “koyuna gir” derken tevriyeli ve kinayeli olarak “âşığın koynuna gir” denmiş olabileceği ile ilgilidir:

Koyuna gir gel **koçum** didükleriyiçün ol kuzı

Kırdı ‘uşşâkı didi erkek koyun **kurbân** için

(C.3, G.1196/2)

4.2.14. Koyun (Ganem, Gûsfend)

Geviş getirenlerden, eti, sütü, yapağısı, derisi için yetiştirilen evcil bir hayvandır. Koyun, insanların en çok faydalandığı hayvanlardan biridir. Yemyeşil otlakların en güzel süsü olan koyunun, eti, sütü, yünü, derisiyle, günlük hayatımızda çok büyük bir yeri vardır (Hayat Ansiklopedisi, C.4: 2040).

Çobanlar koyunu yünü ve eti için yetiştirir. Dişisi, içimi güzel, tatlı ve peynir yapımında kullanılan bir süt verir. Erkeği olan koçların yuvarlak boynuzları vardır. Kışın kapalı yerlerde, ağıllarda tahılla beslenen koyunlar ilkbaharla birlikte otlamaya çıkartılır. Dağlara yakın köylerde çobanlar, zaman zaman sayıları binleri bulan sürüler otlatır. Sıcaktan rahatsız olmamaları için, yaz gelmeden tüyleri kırılan koyunlardan

bir defada 1-6 kg arasında yün çıkar. Müflon adı verilen vahşi koyun türleri de vardır (Van Der Kar, Dozo, 19??: 238).

4.2.14.1. Koyun ile İlgili Tasavvurlar

4.2.14.1.1. Âşık

Şair, bu beyitte koyunu kendisine, güzelleri ala gözlü nazik kuzulara benzetmektedir. Onlarla içki içtikten sonra sonunda toprağın koynuna girmesi gerekmektedir:

Koyun ala gözlü nâzüg kuzularla ‘işret it
‘Âkıbet girse gerekdür hâkûn insan koynına (C.3, G.1423/2)

Âşıklar sevgiliye canını vermek için koyun şekline girmişlerdir. Onlar sevgilinin kurbanlarıdır; ancak halk onları koyun sanmakatadır:

Girdi **koyun** şekline ‘uşşâk âna cân virmege
Ey cihân halkı **ganem** sanman anun kurbânını (C.3, G.1597/2)

4.2.14.1.2. Can

Zâtî, koyun canını sevgiliye kavuşma bayramında, sevgilinin Kâ’be olan mahallesinde kurban etmek için adak adamıştır:

Gûsfend-i cânı nezr itdüm ziyâde isterin
Kâ’be-i kûyunda ‘îd-i vaslunı kurbân ile (C.3, G.1471/6)

4.2.14.1.3. Göz

Koyun genellikle ala gözlü olarak tasavvur edilmiştir. “Âşık, ala gözlü koyun (sevgili) ile koyunlarını gönül ferahlığı ile hesapsız, yavaşça büküp iplik haline getir”:

Bir **koyun** ala **gözlü** ile yab yab egir
Şâdî **ganem**lerini dile bî-hisâb egir (C.1, G.366/1)

4.2.14.1.4. Habâb

Beyitte denizin üzerinde oluşan hava kabarcıkları koyuna benzetilmektedir. “Mecnûn, denizin yüzünde sonsuz hava kabarcığı görse, Leylâ’nın sahrada yayılmış koyunu sanır”:

Sanurdu **gûsfend**-i Leylîdür sahrâda yayılmış

Habâb-ı bî-nihâyet görse Mecnûn rûy-ı deryâda (C.3, G.1433/3)

4.2.14.1.5. Kasap

Kasap sığır ve koyun gibi eti yenilen hayvanları kesen ya da dükkânında satan kişiye denir. Aynı zamanda, et alış verişinin yapıldığı dükkâna da kasap denir. Eskiden kasaplar sadece hayvanları kesip etini satabilirlerdi; hayvanların derisini debbağlara, yağını mumculara ve kafasını ise başçılara vermek zorundaydılar. Yani et satışı dışındaki, mumculuk veya deri alıp satmak gibi farklı bir alana girmeleri yasaktı (Özkan, 2007: 130).

Kasap ile kastedilen âşıkların gönül koyununun peşindeki sevgilidir. “Ben o kasabın (sevgilinin) aşk şarabının uğruna akıl kuzusunu çaldırdım, koyunum bin oldu (gönlüm görür oldu)”:

Bürre-i ‘aklı ugurlatdum bin oldı **koyunum**

Ben o **kassâbun** şarâb-ı ışkunun ugrusına (C.3, G.1435/4)

Kasaplar muhtelif eti yenen hayvanları keserek kanlarını döktüklerinden, Dîvân şiirinde daima âşığa acı çektiren ve onu yaralayan sevgilinin gözleri, kirpikleri ve gamzesi ile birlikte ele alınırlar. Kasap kelimesinin geçtiği birçok beyitte sevgilinin gamzesi de söz konusu edilmiştir. Bu beyitte sevgilinin hançer gözü kasap, âşığın pervasız gönlü de koyundur:

Hançeri destinde kan mest-ü-bin olmuş **koyunu**

Key sakın gâyetde bî-pervâ gönül **kassâb göz** (C.2, G.538/6)

4.2.14.1.6. Kurbân

Edebiyatımızda kurban ve sevgiliye kurban olmak mazmûnu çok geçer. Ellerinden bir iş gelmeyen, müflis şairler “kurbanın olayım” demekle sevgililerini ikna etmeye çalışmışlardır. “Beni kurbanın edin, koyunu kesme; o senin yoluna can vemeyi ne bilsin, o bir zavallı.”:

Beni **kurbân**un idin urma bıçagun **ganeme**

Ne bilür yoluna cân virmegi ol bir meleme (C.3, G.1342/1)

Hazret-i İbrahim, Kur’ân-ı Kerîm ve hadis-i şeriflerde isminden çokça bahsedilen ulu’l-azm bir peygamberdir. Sevgili Peygamberimizden sonra peygamberlerin ve insanların en üstünüdür. Allahü Teâlâ, ona halilim/dostum diye hitab etmiştir. Bu sebeple Halilü’r-rahman olarak zikredilir.

Bu beyitte Zâtî, Allahü Teâlâ’nın Hazret-i İbrahim’e “halilim” diye hitap etmesine telmihte bulunmuş ve o da sevgiliye Halil diyerek ondan koyunu bırakıp kendisini kurban etmesini istemektedir. Ona göre koyun aşk ile can vermeyi bilemez:

Gûsfend ko Halîlüm beni **kurbân** eyle

Ne bilür ‘ışk ile cân virmegi ol bir meleme (C.3, G.1289/3)

Bu beyitte Kâbe’de kurban kesme âdetinden bahsedilmektedir. Kâbe sevgilinin mahallesi olarak düşünüldüğünden kurban koyunu da âşığın kendisi ve canıdır. “(Ey sevgili) Mahallene vardıkça canımı almak için gayret et, çünkü Kâbe’de herkes kurbanlık koyuna istekli olur”:

Cânımı almaga sa’y it vardugumca kûyuna

Kâ’bede mâyil olur her kimse **kurbân koynuna** (C.3, G.1423/9)

4.2.14.1.7. Rakip

Bu beyitte âşık sevgilinin koynuna girmeden canını vermektan ve rakibin sevgilinin koynuna girmesinden korkmaktadır. “Benim bu cismim sevgilinin koynuna girmeden canımı verirdim. Bir koyun (rakip) ala gözlü sevgilinin koynuna girmesin”:

Cân virürdüm girmeden bu cismümün cân koynına

Girmege bir **koyun** ala gözlü cânân koynına (C.3, G.1423/1)

Bu beyitte ise sevgilinin yan bakışı kasap olmuştur. Koyun ise bütün âşıklardır yani âşğın rakipleridir. Şairin “kuzucuğum” diye seslendiği ise gönlüdür. Kasap gamzeli sevgili, aslında kimsenin kanını günahsız yere dökmemektedir. Ancak koyun bir değil bin tanedir. Yani bin tane de rakip vardır:

Kuzucagum kimsenün dökmezdi kanın bî-günâh

Gamze-i kassâbunun bin olmayaydı **koynı** (C.3, G.1499/2)

4.2.14.1.8. Sevgili

Cem, İran’ın mitolojik tarihinde Pişdâdiyan sülalesinden dördüncü pâdişaktır. Dîvân şiirinin kabul ettiği telakkiye göre şarabın mucididir. Dîvân şiirinde asıl kullanımı da şarap, zevk ve eğlence ile ilgilidir. Bu beyitte de tevriyeli kullanılmıştır. Zâtî, bu beyitte sevgiliyi ala gözlü koyuna benzetir. İsteddiği şey toplanıp, yemek içmek gönlünün açılmasıdır:

‘Ayş-ü-nûş eyleyelüm **koyunumuz** bin olsun

Cem’ idüb **koyun** ala gözli **güzeller** sürüsün (C.3, G.1139/3)

4.2.15. Köpek (İt, Kelb, Seg)

Köpek, çakal ve kurt gibi canis cinsinin bir türüdür. Memeli ve etoburdur. Yaklaşık 12-14 bin sene önce evcilleştirilmiştir. İnsanoğlunun ilk defa evcilleştirdiği hayvanlardan biridir. Boy ve şekline göre yüzden fazla çeşidi vardır. Çoban köpeği, av köpeği, kurt köpeği, süs köpeği, kızak köpeği, kuş köpeği, tazılar ve zağarlar gibi. Köpeklerin görme duyuları nispeten zayıf ve renk körü olmakla beraber işitme, özellikle koku alma duyulan çok keskindir. Köpek insanların, onlara ait evin barkın, bağın bahçenin, malın, melalin ve eşyanın tabii ve sadık bekçisidir. Görevini hiç ihmal etmeyen bir korumadır. Köpeklerde keskin işitme ve koku alma duyuları yanı sıra toplu halde yaşama ve önderi izleme içgüdüleri de son derece güçlüdür. Köpek

kendisine bakan kişiyi önderi olarak bilir, ona sadakatle bağlanır. Çok vefalı bir hayvandır. Tehlikeli ve zor zamanlarda bile vefasını gösterir. Köpek, at ve maymun gibi en zeki hayvanlardan biridir. Bu sebeple kolay eğitilir, eğitimle birçok hünerler ve marifetler kazanır, insanlar onun bu yeteneğinden çeşitli alanlarda yararlanır. Köpek, rüya tabirlerinde kul ile yorumlanır (Uludağ, 1998: 17).

İnsanın çok eski çağlardan beri tanıdığı evcil hayvanların başında gelir. Bugün de dünyanın her yerinde beslenen köpekler, iş, eğlence ve sporda daima insanların yanında yer almaktadır. Köpeklerin keskin duyuları ve bağlılıkları insanlar tarafından her zaman sevimlerine ve devamlı olarak yetiştirilmelerine yol açmıştır (Hayat Ansiklopedisi, “Köpek” C.4: 2053).

Özellikle Yahudi ve İslam kültürleri olmak üzere Klâsik kültürlerin çoğunda kötü bir yaratık olarak bilinir. Mısır mitolojisindeyse köpek, insanlar tarafından tanrıyla iletişim kurarak ölümü insanlardan uzaklaştırmak üzere görevlendirilmiş; ama tanrının huzuruna zamanında varmadığı ve geç kaldığı için iş işten geçmiş, onun yerine giden kurbağa insanların bu isteklerini taşıyan mesajlarını tanrıya ters olarak ulaştırmış ve köpeğin umursamazlığı sonuçta insanların ölümlü olmalarına neden olmuştur (Yıldırım, 2008: 610).

İslam inancında köpeğin, tıpkı domuz gibi temiz olmayan hayvanlar kategorisinde yer almasının ötesinde siyah köpek şeytan olarak kabul edilir ve görüldüğü yerde öldürülmelidir. Ama Ashab-ı Kehf in köpeği Kıtırmir, bu kuralın dışındadır ve temizdir. Hatta “konuşan köpek, köpek görünümünde bir insan” olarak nitelenir. Onun Allah’a inananlar yanında yer alışı, Allah’ın dostlarıyla birlikte ve vefalı oluşu nedeniyle insan mertebesine çıktığı kabul edilir (Yıldırım, 2008: 611).

Yaladıkları yemek ve içtikleri su mekrûh kılınır. Köpeğin bulunduğu eve melekler girmez. Namaz kılan bir kişinin yanına köpek gelirse namaz bozulur. Halk inançlarında kara köpeğin şeytan olduğuna da inanılmıştır. Köpeklere sahip olunmaya ancak avlanmak, bekçilik yaptırmak ve sürü beslemek durumlarında izin verilmiştir. Bütün bunlardan ötürü köpek deyimini en büyük sövgü sayılır, özellikle de Müslüman olmayanlar için kullanılır. Bununla beraber Mâlikî mezhebince köpek temiz sayılmıştır. Şâfiî mezhebine göre köpek necis (pis)’tir, hiçbir yeri kullanılmaz, ıslak köpek bir adama değerse abdest bozulur ve yeniden abdest alınması gerekir. Hanefîliğe

göre köpek, domuz gibi necis değildir, kılları, kemikleri ve derisi temizlenip kullanılabilir, sadece salyası necistir. Buhârî, Ebû Hüreyre'den şu hadisi nakleder: “Evde köpek tutanın her gün sevabından bir kırat eksilir, meğerki ekin ya da sürü için beslenmiş ola”. Ebû Hüreyre, Hz. Muhammed'den şu hadisi de naklediyor: “Kabınızdan köpek içerse o kabı yedi kez yıkayın”. Bununla beraber Ebû Hüreyre şu hadisi de nakletmektedir: “Bir kuyu başında susuzluktan ölecek duruma gelmiş bir köpeğe kuyudan su veren fahişe bir kadının bütün günahları bağışlanmıştır” (Hançerlioğlu, 1984: 240).

Ulema genellikle köpeği pis sayıp bazı istisnalar dışında katlini vacip görürken, köpeği değerli olan bir varlık olarak görmediği için alımını satımını yasaklarken sûfiler bu hayvana özel bir ilgi göstermişlerdir. Bazen köpeği kötü huyların simgesi olarak, ama daha çok onun niteliklerini örnek olarak görmüşler ve sunmuşlardır. Herkesin hor ve hakir gördükleri köpeği bazen tevazu, bazen fedakârlık, bazen vefa ve sadakat, bazen kadirbilirlik örneği olarak değerlendirmişler, ona ayrı bir yer vermişlerdir. Ceylan, karınca ve arslan gibi hayvanlara da önem veren sûfiler bunlardan en çok köpek üzerinde durmuşlardır. Hatta denebilir ki bazen onun yaşama biçimini taklit etmişler, huy ve niteliklerini örnek almışlardır (Uludağ, 1998: 18).

Genel olarak hayvanların en değersizlerinden olarak kabul edilen ve günümüzde de ağır hakaret etmek amaçlı cümlelerde çokça anılan köpekler, Dîvân şiiri geleneği içinde sevgiliye ait olan her şeyin değerli olması sebebiyle âşıklar tarafından övülüp yüceltilmektedir. Bu geleneğin oluşmasında Leyla'nın mahallesinde karşılaştığı bir köpeğe sarılarak onun ayaklarını öpen ve bu davranışının sebebini de “köpeğin Leylâ'nın semtine ait olması” olarak açıklayan Mecnûn'un tavrı etkili olmuştur. Şairler sevgilinin mahallesinde gezinen başıboş köpekleri şiirlerinde değişik vesileler ile anıp yüceltmişlerdir.

Âşıkların bu köpeklere bu kadar değer vermelerinin en önemli sebebi onların sevgiliyi her gün görmeleri ve sevgilinin mübarek olarak kabul edilen mahallesinde rahatça dolaşmalarındır. Sevgiliden bu köpeklere gösterdiği ilgiyi isteyen âşıklar beyitlerinde kendilerine gösterilecek bu kadar bir ilginin dahi büyük bir makam olacağını ifade etmektedirler (Kaçar, 2008: 42).

Âşık, sevgilinin kapısındaki köpeklerle dost olursa mutlu olacağını dile getirmektedir. “Ey yüce insan, senin kapındaki köpeklerinle (rakiplerle) dost olup mutlu, talihli, bahtiyar olmam gerek”:

İtlerinle serverâ kapunda yâr olsam gerek

Kâm-rân-u-kâm-yâb-u-kâm-gâr olsam gerek (C.2, G.807/1)

Âşık, sevgilinin itlerinin kendisine ulumasını kendisine değer verdikleri şeklinde yorumlamaktadır. “Sevgilinin köpekleri ile arkadaşlık son derece iyidir. Şimdi (birisi) uludu ve Zâtî haysiyetli oldu”:

Yâr itleri ile hem-dem gâyetde vakti hôşdur

Şimdi uludı Zâtî ‘âlî-cenâb olubdur (C.1, G.300/5)

Âşık, sevgilinin mahallesinin köpeklerine bile öylesine değer vermektedir ki onları Cennet’in birer nimeti olarak görür:

Hôş safânuz var sizün ey kûy-i dil-dâr itleri

Ni’met-i Cennet sanur her kim görürse yalunuz (C.2, G.513/3)

4.2.15.1. Köpek ile İlgili Tasavvurlar

4.2.15.1.1. Arkadaş-Bey

Beg/Bey tabiri, Türk devletlerinde eskiden beri, hükümdar ailesi mensupları ya da herhangi bir nüfuza veya yetkiye sahip memurlar için kullanılmıştır. Orhun kitabelerinde de asiller sınıfına karşılık olarak geçen bu kelimenin han ve kağandan merteye olarak daha aşağıda bir unvan olduğu belirtilir. İslamiyetin kabulüyle birlikte de bu unvanın aynı anlamlar çerçevesinde kullanılmaya devam ettiğini görmekteyiz. Devlet başkanından daha alttaki bir rütbeyi karşılayan “bey” sıfatı, Osmanlılarda padişaha ait bir sıfat olarak kullanılmamıştır. Ancak sancakbeyi, beylerbeyi gibi kelime, bazı devlet görevlilerinin adlandırılmasında ve sosyal statüye sahip kimi tiplerin ifadesinde yaygın olarak kullanılmıştır (Özkan, 2007: 276).

Sevgilinin mahallesine ait olup şiirlerde “seg-ı kûy-ı yâr” şeklinde ifade edilen köpekler, bazen mahalleyi yabancılardan koruyan ve âşıkların buralarda dolaşmasına engel olan hayvanlar olarak olumsuz bir şekilde tasvir edilseler de genel olarak

sevgiliye ait olmaları yönüyle yüceltilmekte ve âşıklar için can yoldaşı, arkadaş olarak kabul edilmektedirler (Kaçar, 2008: 42).

Âşık, eğer bir zaman sevgilinin köpekleri ile dost olursa büyük rütbeli beylerle beraber olacağını söylemektedir. Ayrıca seg ve beg kelimeleri ile cinas yapılmıştır:

Hem-dem olasın bir dem eger yâr **segi** ile

Rif'atde ber-â-ber olasın cümle **beg** ile

(C.3, G.1458/1)

4.2.15.1.2. Asker

Bu beyitte rakibin askeri ite benzetilmiştir. Rakibin askeri onun gönlü olmalıdır. O da sevgilinin kapısı önünde durup gönlünden haykırmaktadır. Zâtî, bunu ulumak olarak değerlendirmekte ve bu sebeple ite benzetmektedir ve eğer Zâtî, onu it gibi öldürmezse daha da çoğalacaktır:

Zâtî'yâ **leşker**-i rakîb uludı

Anı **it** gibi kırmaz isen ürer

(C.1, G.457/5)

4.2.15.1.3. Âşık

Sevgilinin mahallesi ve bu mahallenin köpeğine varıncaya kadar tüm basit unsurlar âşığın gözünde oldukça değerlidir. Âşık da kendisini sevgili karşısında günümüz değerlerine göre oldukça alçak ve hakir bir mevkie koymaktadır. Sevgiliyi en abartılı şekilde yüceltilmesine karşılık âşık kendisini mahallesindeki köpek yerine koymaktadır.

“Sevgili itine, eğer müftünün fermanı katline âyet göstermese, seni şimdi öldürürdüm, dedi”:

Öldüreyin uş ben seni didi **itine** yâr

Ger müftû-i hat katlüme göstermese âyet

(C.1, G.84/3)

Aşağıdaki beyitte ve bir halk inanişına göre insanların isimleri gökten inmiştir. Muhtemelen bu inaniş Kur'an'da geçen bir âyetten kaynaklanmaktadır. Âyetin

meâlinde şöyle denilmektedir: “Ve Âdem’e bütün isimleri öğretti...” (Bakara Sûresi, 2/31). Zaman içinde İslâmî gelenekte çocuklara isim verilirken Kur’an’a başvurulduğunu görmekteyiz. İsimlerin gökten indiğine dâir inanış bu geleneğin bir uzantısı olarak ortaya çıkmış olabilir. Aşağıdaki beyitlerde bu inanışın yansımaları görünmektedir. Zâtî’ye sevgilinin eşiğinin köpeği diye ad takarlar. O ise bunu gökten inmiş bir lütuf gibi görmektedir:

Gökden iner lâkab kişiye yine Zâtî’ye

Yârun işigi **kelbi** diyu ad dakdılar

(C.1, G.153/5)

Aşağıdaki beyitte ikinci mısradaki geçen “âdem” kelimesi tevriyeli olarak düşünüldüğünde Bakara Sûresi’nde geçen âyete telmihte bulunduğu anlaşılmaktadır.

Yaraşdı kûyun itlerinün adı Zâtî’ye

Ey meh meseldür âdeme gökden iner lakab

(C.1, G.56/5)

4.2.15.1.4. Ayak İzi-Ülker

Bir kumaş çeşidi olan miskî kelime olarak “misk kokulu” ve “misk renkli” (siyah) demektir. Kumaş desenlerinin bazıları tabiat unsurlarından esinlenilerek geliştirilmiştir. Gökyüzü motifleri, bunlar arasında en çok kullanılan desenleri oluşturur. Ülker, Boğa burcunun hörgücündeki yedi yıldızdan oluşan bir yıldız kümesi olup yıldızlara mahsus büyüklük, küçüklük, yuvarlaklık, parlaklık, beyazlık gibi genel özellikleri yanında, edebiyatta daha çok yıldız kümesi olarak anılır. Geceleri gökyüzünde yıldızların kümecikler şeklinde görünmesi gibi, sevgilinin köpeğinin ayak izi de yol üzerinde aynı görüntüyü oluşturmaktadır. Ülker, beyitten anlaşıldığı kadarı ile koyu renk zemin üzerinde açık renkli küçük kümecikler şeklindeki desen olsa gerektir. Sevgilinin mahallesinin yolu, siyah olması dolayısıyla miski kumaşa benzetilmiş, üzerinde bulunan ve sevgilinin köpeğine ait olan izler de sanki bu kumaşın deseni olan ülker gibi durmuştur. Sevgilinin mahallesine giden yol, hem onun ayağını bastığı hem de âşığı ona ulaştıran yer olduğu için ayrı bir önemi haizdir. Bu yol o kadar kutsaldır ki üzerinde bulunan ve sevgilinin köpeğine ait olan ayak izi dahi bozulmadan orada bırakılmalıdır (Serdaroğlu, 2006: 86).

Şair, bu beyitte rüzgâra seslenerek sevgilinin yolundaki köpeğinin izini bozmamasını istemektedir. Çünkü ona göre o misk kokan siyah bir kumaştır: “Ey rüzgâr! Sevgilinin yolunda bulunan köpeğinin ayak izini bozma. O misk gibi kokan siyah kumaştır, onu deseni ile bırak.”

Ey bâd bozma **iti izin** râh-ı yârdan

Miskî kumaşdur ko anı **ülkeri** ile (C.3, G.1357/7)

Bu beyitte de yine itin izi Peren’e benzetilmiştir. Sevgilinin itin’in ayak izi, feleklerin aynasında yansımaları ile Peren’e dönüşmüştür:

İtün izinün ‘aksi âyîne-i eflâke

Ey yüzi kamer düşmüş adı **peren** olmuştur (C.1, G.262/4)

4.2.15.1.5. Bülbül

Şair, bu beyitte sevgilinin mahallesindeki köpekleri övmekte ve ayak izlerinin ona göre gül, ulumasının da bülbül ötüşü olduğunu söylemektedir. “(Ey sevgili) mahallende köpeklerin her ayak izi benim için güldür. Ulumaları, bağışmaları ise bülbül şakımasıdır”:

Her nişân-ı pâ-y-i **seg** kûyunda bin güldür bana

İtlerün âvâzesi feryâd-ı **bülbüldür** bana (C.1, G.41/1)

4.2.15.1.6. Câme-Cübbe-Şâl-Ferâce

Câme kelimesi elbise, kıyafet gibi tüm giyim eşyalarını kapsayacak anlamda kullanılsa da esasında bol, rahat ev kıyafetleri hakkında kullanılan bir tabirdir (Özkan, 2007: 583). Şemseddin Sami cübbenin bir çeşit ilmiye kıyafeti olmasına vurgu yapmıştır. M. Zeki Pakalın da yine eskiden ilmiye sınıfına mensup kimselerin bu giysiyi kullandıklarını kaydederek cübbenin, mintan yakası gibi iki santim kadar yumuşak yakası olduğunu, dizden aşağı gelecek derecede uzun ve düz olduğunu, kollarının sade olup her türlü ve her renk kumaştan yapılabildiğini ifade etmiştir (Pakalın, 2003: 311). Cübbe ve yaka yırtmak, elbise yırtmak bazen üzüntü ve matem bazen de sevinç işaretidir. Farsça “kabâ kerden” birleşik fiilinden gelen bu deyim, elbiseyi yırtıp

parçalamak anlamına gelir. Kabânın önü açık olduğundan elbisesinin önünü yırtıp açmak anlamına gelen kaba etmek kullanılır. “Bir adam bütün esvabının önün yırtıp açsa came kabâ kerd dirler” (Özyılmaz, 1996: 1218- 1221). Birinden nefret ve şikâyet ifade ederken yaka çekmek âdetimizdir. Asabî kimselerin, zulme tahammül edemez hale gelmiş olanların yakalarını çekerken yırtmaları mümkün şeylerdendir. Yaka çekmekle yırtmak arasında şiddet farkı gözetildiği içindir ki şairimiz hep sonuncudan dem vurmuştur (Onay, 2007: 407).

Âşık sevgiliden köpeğinin elbisesinden birini bağışlamasını istemektedir. Aynı zamanda bunu bir lütuf olarak görmektedir. Âşık böylece yakasını yırtmaktan kurtulacaktır, çünkü sevgilinin bağışladığı bir elbiseyi yırtamayacaktır. “Mahallenin köpeğinin elbisesinden bana bir elbise bağışla da beni cübbe yırtmak belâsından kurtar”:

Bana bir câme ihsân it **seg**-i kûyun palâsından

Halâs eyle beni bu **cübbe** çâk itmek belâsından (C.3, G.1056/1)

Ferâce kelimesi Türkçeye Arapçadan geçmiştir. Kadınların dışarı çıkarken giydikleri bol ve yakasının arka kısmı eteklere kadar uzanan bir üstlük şeklinde olan bu kıyafet, Osmanlı dönemi kadınının sırtında yaşam bulmuş giysilerden biridir. Arapçada “açmak, yarmak, ferahlatmak” manasındaki “ferc” mastarından gelen kelimenin aslı “fereciyye” olup “önü açık ferah elbise” anlamına gelmektedir (İslam Ansiklopedisi, 1995:349). Feracenin giyim kuşam literatüründe üç ayrı elbise türünün adı olduğu görülür: Kadınların sokakta yaşmakla giydikleri üst elbisesi; ilim adamlarının giydikleri çok geniş ve bol, kolları yırtmaçlı bir çeşit cüppe, biniş; Mevlevilerin giydikleri uzun hırka. Bu üç kıyafetten en eskisi olan Mevlevi feracesi, Mevlânâ'nın anlattığı hikâyeye göre, iç sıkıntısına uğrayan bir sûfinin elbisesinin önünü yırtarak, ferahlamasıyla ortaya çıkan ve daha sonra “ferahlık” anlamına gelen bu isimle anılmıştır. Abbasilerden beri çeşitli İslam ülkelerinde özellikle ûlemâ ve devlet adamları tarafından kullanıldığı bilinen ferâce, Osmanlılarda XV. yüzyıl sonundan devletin yıkılış yıllarına kadar çeşitli değişikliklere uğrayarak devam eden, hem erkeklerin hem de kadınların giydiği bir üst kıyafetidir (DİA, “Ferâce” 1995, c.12: 349). Zâtî de bu iki kelimeyi aynı beyitte kullanarak iştikak sanatı yapmıştır. Âşık,

sevgilinin köpeğinin şalından ferâcesi olduğunda kederinin şiddetinin azalacağını ve feraha ereceğini düşünmektedir:

Segi şâlından o şâhun bana olsa **ferace**

Şiddet-i gussa geçirdi irişürdüm ferece (C.3, G.1438/1)

4.2.15.1.7. Domuz

Aşağıdaki beyitte rakip domuzluk yapan köpek olarak karşımıza çıkmaktadır. “Ey köpek rakip sana domuzlukta bir eş bulunmaz. O aslanın aşkının değirmenini o anda âşıklar kurdu”:

Oluk dem **kurdı** ‘uşşâk âsiyâb-ı ‘ışkın ol şîrûn

Sana ey seg rakîb îlâ tonuzlukda nazîr olmaz (C.2, G.556/6)

4.2.15.1.8. Gam-Gussa

Köpek havada uçan şahbazın yere inmesini dört gözle beklemektedir. Bu durum ârif olanın gamlanınca meyhâneye gidip oturmasına benzer. Gam âşıkları can evinden yakalalar, âşıkların kurtuluşu ise bâdededir ve yeri de meyhânedir. Burada köpek ârifin gamına benzetilmektedir. Padişahın av merasimlerinde köpekleri kullandığı bilinir. Köpekler, yakalanan avı bulup segbâna, segbân da padişâha iletir. Bu da âşıkların gamının onları meyhâneye, meyhânedeki içilen içkinin de onları ruh coşkunluğuna ulaştırmasına benzer:

Gam irişdükce varur ‘ârif olan mey-kedeye

Her kaçan **seg** ire şeh-bâz nişîmen gözedür (C.1, G.305/8)

Bu beyitte Zâtî, artan kederini düşman köpeğine benzetmektedir. Zâtî’nin kederi düşmanların köpekleri gibi artmaktadır, bu sebeple de Zâtî, zayıf bedeninin hali ne olur diye endişelenmektedir:

Zâtî za’îfün âhır ey **gussa** nola hâli

Mânend-i **kelb**-i a’ dâ turdukça sen ünersin (C.3, G.1048/7)

4.2.15.1.9. Hasûd

Koculmak, sarılmak ve kucaklanmak anlamlarına gelmektedir (Yeni Tarama Sözlüğü, 1983: 142). Zâtî, kıskançları, çekemeyenleri köpek gibi canını acıtarak bağırtmasını, rakibi ise dert ile inletmesini, âşıkları ise şereflendirmesini istemektedir:

Hasûdî seg gibi sinlet rakîbi dert ile inlet

Müşerref eyle ‘uşşâkı öpül ‘ömrüm kocul ‘ömrüm (C.2, G.964/4)

4.2.15.1.10. Kemik

Sevgilinin yüzünü görmek için mahalleye gelen ve âh u figân eden âşıkları köpekler rahat bırakmamakta ve aşk derdiyle bir deri bir kemik kalmış olan zayıf vücutlarındaki kemiklere (üstühân) saldırmaktadırlar. Âşık da sevgiliye yanaşabilmek için buna katlanmaktadır. Eski zamanlarda geç saatlerde köpekler yüzünden sokaklarda dolaşmak zor olduğundan, insanlar yanlarına ciğer ve kemik parçaları alarak sokağa çıkar ve kendilerine saldıran köpekleri bunlardan atarak uzaklaştırırlarmış. Bu yüzden ciğerci dükkânlarının gece geç saatlere kadar açık buldukları rivayet edilir. Âşık da kendisine saldıran ve gürültü çıkararak rakibi uyandıran bu köpekleri zayıf vücudundaki kemiklerle ve yaralı gönlüyle oyalayarak sevgilinin kapısı eşiğine gelebilmektedir.

Muratlarına eremeden ölen âşıklar, öldükten sonra bile aşklarında sebat etmektedirler. Mezarlarından yayılan muhabbet kokusu sayesinde âşıkların kemiklerini bulan köpekler, onları toprak altından çıkarmakta ve kemiklerini sağa sola dağıtmaktadırlar. Burada Dîvân edebiyatındaki iki önemli nokta karşımıza çıkmaktadır. Rakip, sevgiliye ulaşmak isteyen âşığa sürekli engel çıkardığı ve sevgilinin peşinden hiç ayrılmadığı için köpeğe benzetilir. Dolayısıyla âşığın öldükten sonra bile muhabbetinin devam etmesine engel olmakta ve onun mezarını dağıtmaktadır. Diğer bir husus da kemik üzerine nâme yazılması âdetine telmihte bulunulmasıdır. Mezarındaki kemiklerini dağıtan bu köpekler sayesinde sevgiliye öldükten sonra bile arz-ı muhabbeti uman âşıklar, bu yüzden bu durumdan aslında rahatsız da değillerdir (Kaçar, 2008: 42).

Aşağılık kimsenin ağzını kapamak için ona bir çıkar sağlamak yeterlidir. “İt ağzını tutar kemik” her insanın hoşuna gidecek bir şeyin bulunduğunu ve itten zarar

görmemek için kemikle dolaşmak gibi bir tedbirin ifadesi olan bir atasözüdür ve aşağıdaki iki beyitte aynen geçmektedir:

Kendüni göster ki Zâtî tuta düşman agzını

Bu mesel meşhûrdur **it** agzını tutar **kemik** (C.2, G.792/5)

Beni ey döst düşman gördi tîz agzın hemân tutdı

Görenler didiler anı **it** agzın **üstühân** tutdı (C.3, G.1778/1)

Şairlerin rakibi köpeğe benzetmeleri sırasında en çok kullandıkları ifade, zayıflıktan artık kemikleri sayılır hâle gelen âşığın vücudunu kemiğe benzeterek köpek-kemik irtibatını işleyen alay ve hiciv dolu sözlerdir (Şentürk, 1995: 78). Zayıflıktan artık kemikleri sayılır hale gelen âşığın vücudunu Hümâ sevgili ile köpek rakip hilali âşığın kemiğine benzeterek birbirine gösterirler:

Ol hümâ ile rakîb-i **seg** hilâli Zâtî'yâ

Bir birine gösterürler **üstühân**um sandılar (C.1, G.310/7)

Zâtî, rakibin her dem âşığı çekiştirmesini “Rakibin ağzından (çekiştirmek için) ben zavallının düşmemesi, sanki köpeğin ağzından kemiğin düşmemesi gibidir” anlamında şöyle ifade eder:

Dehânından rakîbün ben za'îf-ü-nâ-tüvân düşmez

Hemân bir **seg**dür agzından sanasın **üstühân** düşmez (C.2, G.542/1)

Köpekler kemikten hoşlanırlar. Terbiye edilmiş köpekler sahiplerinden başkasının verdiği şey yağlı kemik de olsa iltifat etmezler. Çobanlar sürüsünden davar çalmak istedikleri zaman sürüye çıplak yanaşırlar. Çünkü çıplaktan davarlar ürkmeyiz, en has köpekler bile bu acayip mahlûka karşı ses çıkarmazlar. Yalnız, koklamak, kucaklamakla iktifa ederler. Hırsız da bu ara elindeki yağlı kemiği köpeğe yaladır, atar, köpek kemikle meşgul olurken gözünün kestiği bir davarı yakalayıp sürünerek uzaklaşır. Hırsız hilesini daima erkek köpeğe tatbik eder. Dişi nadiren bu hileye kapılır. Başka hırsızlıklarda da kemik atarlar (Onay, 2007: 246).

Aşk şarabın ile sarhoş olanlar, köpeklerin kemiklerinden sarhoş olup uluması gibi onlara uyup inlemesini bırakmaz:

Şarâb-ı ‘ışkun ile mest olanlar **üstühân**ından
Figân kim **it**lerin mest oldu uyunmaz figânından (C.3, G.1236/5)

“Ey Zâtî, o köpek rakibe zayıflığığını gösterdiğin için o da canını ve etini kemik yerine koyup yedi”:

Gösterdün **it** rakîbe çü Zâtî za’îfüni
Yidi zivirdi ile etin **üstühân** kodı (C.3, G.1741/7)

4.2.15.1.11. Müdde’î

Zâtî, âşıklık iddiâsında bulunanları da azgın köpeğe benzetir ve onların kalbini de taşa teşbih ederek korunmak için eline alır:

Müdde’înün nola alursam eger gönlin ele
Taş alur destine görse kişi yavuz **köpegi** (C.3, G.1735/5)

4.2.15.1.12. Nefs

Gazâlî, “Köpek olan eve melek girmez” hadisini yorumlarken der ki “Ev kalptir, köpek de nefis; kin, haset, öfke ve hırs oradaki köpeklerdir. Kalbini bunlardan temizle ki melek gelsin”. Hallac Keşmir’den dönerken yanında iki köpek vardı. Şeyh Ebu Abdullah onu zaviyesine davet etti. Kendisi sofradan kalkıp yerini Hallac’a ve köpeklerine verdi. Ama müritleri bu işi hiç hoş karşılamadılar. Nasıl olur da şeyh kendi yerini köpeklere bırakır, diye düşündüler. Durumu fark eden şeyh buyurdu ki: “O’nun köpekleri kendisinin kullarıdır, emrine uyarlar. Bizim (nefis) köpeğimiz ise içimizde, biz ona uyuyoruz, peşinden koşuyoruz. Köpeğe tabi olanla, köpeği kendisine tabi olan hiç bir olur mu? Bir zat anlatıyor: Bağdat pazarında bir Yahudi ile tartışım, kızdım ve: “Köpek Yahudi!” dedim. O sırada oradan geçen Hallac bana sert bir şekilde baktı ve “Nefis köpeğini iyi koru” dedi. Ebu Hasan Harakani şöyle derdi: “Allahım! Bana öyle bir köpek verdin ki kullarına saldırmaması için onu zor zaptediyorum” (Uludağ, 1998: 19).

“Nefis köpeğini hakir (görüp), zavallı (edip), aç bıraktığından beri tasmamız emsalsiz av ile doludur”:

Hâr-ü-miskîn-ü-gürisne eyleyelden **nefs itin**

Sayd-ı bî-mânend ile pürdür kamu fitrâkümüz

(C.2, G.498/6)

Beyitte yer alan “iti” kelimesi hem “it”in belirtme hali almış şeklidir hem de “şiddetli, keskin, sert” anlamında kullanılan ayrı bir kelimedir. Şairimiz bunu cinaslı bir şekilde kullanmıştır. “Benim nefsimin iti oldukça şiddetlidir. Bu hali gören itler vah vah, yazık dediler”:

Benüm **nefsüm iti** gâyet **itidür**

Bu hâli gördi **itler** didi veh vâh

(C.3, G.1236/5)

4.2.15.1.13. Rakip

Dîvân edebiyatında âşıkla mâşuk arasına giren ve onların kavuşmasına mani olan tiptir. Âşık için bir düşman, mâşuk içinse bir kışkırtma aracıdır. Sevgiliyle yakın görünür, onunla bir olup âşiğe eziyet eder. bu sebeple âşık ile araları sürekli açıktır. Sevgili ne denli güzel vasıflara sahipse, rakibin de o kadar olumsuz vasıfları vardır ve çoğunlukla ite benzetilir (Serdaroğlu, 2006: 57).

Sevgilinin yüzünü görme ümidiyle mahallesinden ayrılmayan âşığın uğraşması gereken büyük bir dert daha vardır: Rakip! Âşık, sevgilinin yanından hiç ayrılmayan, onun kapısı eşiğinde nöbet tutarak onu sevgiliye yaklaştırmayan ve bütün bunlar yetmezmiş gibi bir de sevgiliden iltifat gören rakipten nefret etmektedir. Âşık, sevgilinin eşiğinde oturması, oradan ayrılmaması ve âşiğe engel olması sebebiyle rakibi başta köpek olmak üzere değişik hayvanlara benzeterek ondan şikâyet etmektedir (Kaçar, 2008: 40).

Âşık, sevgilinin kapısının eşiğinden it gibi sabah akşam ayrılmaz, ama yine de sevgili ona bir it (rakip) kadar bile itibar etmez, başını çevirir, görmezlikten gelir. Bununla da kalmaz; rakibe oturulacak en iyi yeri (gönlünü) verir, onu söz sahibi yapar. Zâtî bunu da itin uluması şeklinde yorumlar. Ayrıca sadr kelimesinin yürek, en yukarı, en baş, oturulacak en iyi yer, başkan anlamlarına gelmesiyle sanat yapmaktadır. “Ulu” kelimesi de burada tevriyeli kullanılmıştır. Ulu’nun hem “büyük, yüce” hem de “ulumak fiilinin emir kipi” anlamları göz önünde tutulmalıdır. Bu haliyle bu beyiti kelimelerin farklı anlamlarını düşünerek birkaç şekilde tekrar oluşturmak mümkündür:

Rakîbe sadr gösterdün didün ol fitneye ulu

Benüm bir **it** kadar veh veh kapunda i'tibârum yok (C.2, G.639/3)

1. Rakibe en iyi yeri gösterip o arabozucuya yüce dedin; benimse kapında bir it kadar itibarım yok.

2. Rakibe yüreğini açıp o arabozucuya yüce dedin; benimse kapında bir it kadar itibarım yok.

3. Rakibe (kapının) en önde yer gösterdin ve o musibete ulumasını emrettin, benimse kapında o it kadar itibarım yok.

Âşık bu beyitte ayrıca “veh veh” ikilemesini kullanarak, rakibi küçültür. Onu, bu sese yakın bir ses çıkaran süs köpeğine benzetir. Âşık bu ikilemeyi “vah” lar içinde kaldığını belirtmek için de kullanmış olabilir. Bu açıdan bakarsak şâir, “vah vah” ikilemesini vezne uydurabilmek için, “veh veh ” şeklinde kullanmıştır.

Bir beyitte de âşığın sevgilinin köpeğinin ayak izleri üstüne düştüğünü gören goncaya benzer sevgili, âşığa “yüzün güller üstüne” diyerek rakibe değer verdiğini tekrar gösterir:

Düşdüm nişân-ı pây-i **seg**-i dil-ber üstine

Ol gonce gördi didi yüzün güller üstine (C.3, G.1310/1)

Anadolu’da sıkça söylenen “iti öldürene sürütürler” deyimi, ‘bir işe kim başladı ise o bitirmeli’ demek olup aşağıdaki beyitte aynen geçmektedir. Âşık rakibini öldürmüş, onu yerde sürükleyerek götürmektedir. Bu durum şaire bu atasözünü hatırlatmıştır:

Öldürdüğün **rakîb**ünü ‘âşık sürür yürür

Câna meseldürür bu **iti** öldüren sürür (C.1, G.208/1)

Sevgilinin gidişi ile hayatı kararan âşık için dönüşüyle her yer cennet olur, rakip ise dükkânında cennete girmiş köpek gibi şaşkına döner:

Rakîbi cennete girmiş **ite** döndi dükânında

Kudûmından yine ol hûrun oldı çâr-sâ cennet (C.1, G.86/3)

Âşıkın sevgilden ayrı olmasına en çok rakipler sevinir. Çünkü âşıktan üstün olmaya çalışıp sevgilinin yanında kendisi olmaya çalışır. Rakibin bu durum karşısında

sevinmesi haline itlerin gülmesi gibidir. Şair, “Ey dost (sevgili), düşmanlar (rakipler) beni sensiz görüp sevindiler, halime köpekler güler, ben ağlamayayım mı?” diyerek istifham sanatı yapmıştır:

Şâd oldı ‘adûlar beni sensüz görüb ey dôst
Ağlamayayın mı ki güler hâlûme **itler** (C.1, G.273/2)

Bu beyitte de yine bir deyimden faydalanılmıştır. “Kanına susamak” sataşmak, sinirlendirmek, tahrik etmek sonucu başına bir belâ gelmesini sağlamak anlamında kullanılan bir deyimdir. Bu beyitte köpek rakibin harareti arttıkça dilinin dışarıya çıkması susadığının göstergesidir. Şair bunu hüsn-i talil yoluyla suya değil de kanına susadığı şeklinde yorumlamıştır:

İt rakîbün dili çıkdı susamışdur kanına
Seg zebanını çıkarur galib oldukca ‘ataş (C.2, G.579/2)

Beyitte geçen “talar” ifadesi kuduz hastalığının vücuda bulaşıp yayılması anlamına geldiği gibi burada aşk denizine dalarsan anlamına da gelmektedir. “Derin yüzsem gerek” tabiriyle de kuduz bir köpeğe benzetilen rakibin derisi yüzülerek öldürülmesinin kast edilmesinin dışında aşk denizine dalan rakipten daha derin yüzmesi gerektiği yani ondan daha iyi bir âşık olması gerektiği anlamı da çıkmaktadır:

Rakîbe ben didüm ol gevherün deryâ-yı ‘ışkında
Eger ey **seg** talarsan sen derin yüzsem gerekdür ben (C.3, G.1162/2)

4.2.15.1.14. Seg-bân

Seg-bân, Farsça bir kelime olup “köpek bekçisi” anlamına gelir. Av köpeklerine nezâret ve bunları idare eden hizmetçidir (Sami, 2004: 728). Padişahın av merasimlerinde görevli kişilerdi. Padişahın avlanması için gerekli köpekleri tedarik ederler, av haricinde de fırınlarda çalışırlardı (Özkan, 2007: 110).

Eskiden Yeniçeri ocağına bağlı bir sınıf askere de sekban denirdi. Av, eskiden, savaşın ilk denemesi sayıldığı için, Yeniçerilerde bir sınıf askere avcılıktan alınan bu ad verilmişti. (Hayat Ansiklopedisi, C.5: 2828).

Der-bân ise saray kapısında bekleyen görevlilerdir. Bunlar, dergâh-ı âlîye gelen elçileri karşılayıp onların hediyelerini Dîvâna arz etmek, Dîvân günleri iş takip etmek için saraya gelenlere rehberlik etmek, padişah bir tarafa seyrettiğinde onun eşyalarını taşımak ve çadırının önünde durup kapıcılık etmek gibi görevleri üstlenirdi. Bunların esas görevi ise sarayda nöbet tutmaktı (Özkan, 2007: 91).

Aşağıdaki beyitlerde sevgilinin eşiği gönül sultanının sarayının kapısının eşiğidir. Âşık, orada bazen kapı bekçisi bazen de köpeklerinin bekçisi olur:

İşigünde gâh dil der-bân-ü-geh **seg-bân** olur

Hoş dimişlerdür bunı ey şeh gönül sultân olur (C.1, G.206/1)

Şair, bu beyitte padişahı caize istemektedir. Bunu da kapısında seg-bân olup ceylanlarını avlamaya benzetir. Padişah sevgili olarak düşünüldüğünde ise istediği caize yerine lütuftur. “Ey padişahım, eğer ben fakir, senin eşiğinde köpek bekçisi olursam, devlet ceylanını avlamam gerekir”:

Âsitânunda senün **seg-bân** olursam ben fakîr

Pâdişâhum devlet âhûsın şikâr itsem gerek (C.2, G.787/4)

Âşıkın gönlü aslında sevgiliden çok naçizâne şeyler beklemektedir. Çünkü o sevgiliyle olmayı, eşiğinden geçip onun olmayı hayal bile edemez. İsteddiği şey sadece eşiğinde bekçilik yapmaktır. “Nerede bir güzeller şahı ortaya çıksa, gönlüm onun eşiğinde ya kapısının bekçisi ya da köpeklerinin bekçisi olmayı diler”:

Ne yirde bir güzeller şâhı kopsa âsitânında

Anun olmak diler gönlüm ya **seg-bânı** ya der-bânı (C.3, G.1560/4)

4.2.15.1.15. Seng

Köpeklerin başıboş gezdiği şehir ve taşrada, saldırı anında bir savunma yöntemi olarak köpeklere taş atılır. Zâtî, seg (köpek) diye nitelendirdiği rakibin gönlünü de seg ile cinaslı olan senge (taş) benzetmektedir:

Kande kim görsem rakîbün aluram gönlin ele

Havf idicek bir kişi **segden** eline **seng** alır (C.1, G.281/3)

Rakip, âşık için taş kalpli biridir. Şair, bu beyitte rakibe it diye seslenerek “diğer âşıklar senden korkarlarsa eline taş yerine gönlünü alırlar” diye onu uyarırken aslında kendisinin korkmadığını da ima etmektedir. “Ey rakip! Köpekten korkan, eline taş alır. Billahi âşıklar gönlünü niçin ele almasın?”:

Seng alur **segden** hazer iden rakîbâ destine

Gönlünü ‘uşşâk ele billâhi niçün almasun

(C.3, G.1112/3)

4.2.15.1.16. Sifâl

Gerek sevgilinin cefasından gerekse de rakibin engellerinden dolayı kûy-ı yârda rahat yüzü görmeyen âşık için dünyanın en büyük nimetlerinden biri bu köpeklerle aynı kaptan yemek yiyebilmektir. Bunun âşık için önemi, bu sayede sevgiliye yaklaşmış olmalarından kaynaklanır. Zira ondan ilgi gören köpekler, bu yönleriyle âşıktan üstündürler. Âşığın sevgiliye nazı geçerse ve ondan bir şey istemeye fırsat bulursa “sifal” denilen bu çanaklardan köpekleriyle yemesine izin vermesini isteyecektir. Aynı kaptan yiyip içen âşık, artık Cem’in meşhur kadehinden içmeye utanır hâle gelecektir (Kaçar, 2008: 43).

Ayrıca Dîvân şiirinde ölen kişinin kafatası bir sifâl olarak ele alınır. İçki çanağı olarak da bir kanaat sembolü olur (Pala, 2003: 417). Dilber ise “gönül götüren” demektir. Tasavvufta tutukluk halini bildirir. Bu, gönülde üzüntünün sevgi ile birlikte bulunduğu bir haldir (Cebecioğlu, 2004: 169).

Çok içki içen kimselerin sifali içki kadehi olarak kullandıkları bilinmektedir. Dîvân şiirinde kadeh yerine de kullanılır (Onay, 1992: 436). Şair feleğe seslenerek istiare yoluyla önce onun güzel vasıflarını saymaktadır: “Ey felek! Sen mavi bir leğensin, güneş senin altın tasındır.” Daha sonra sevgilisinin köpeğinin çanağı olmayan bir leğen ve tasın önemsiz olduğunu söyler ve ondan vazgeçtiği anlamında “senden el yıkarım” der. İbrik, leğen, âfitâbe, el yumak kelimelerinin tenâsüp sanatıyla kullanıldığı bu beyitte âşık sevgiliyle ilişkisi olmayan her şeyden (dünyadan) vazgeçtiğini ifade etmektedir. “Ey felek, sen her ne kadar firûze bir leğen de olsan, güneş de altın tasın olsa, yine de sevgilinin köpeğinin çanağı olmadıktan sonra ben senden elimi çekerim”:

Seg-i dilber sifâlsüz ben ey çarh el yurın senden
Güneş zer âfitâbe gerçi pîrûze legensin sen (C.3, G.1176/5)

Felek, ayrılık zamanı Zâtî'yi helâk etmektedir. Zâtî de feleğe yalvarıp hiç olmazsa kellesinden sevgilinin köpeğine çanak yapmasını ister:

Ey felek Zâtî'yi fûrkatde helâk eyler isen
Kellesin bârî **sifâl-i seg-i cânân** eyle (C.3, G.1396/7)

4.2.15.1.17. Uyuz

Uyuz, deride genel tüy dökülmesi ve kaşıntı ile karakterize yaygın ve bulaşıcı bir deri hastalığıdır. Rakîbe kızdığı için ona uyuz köpek diye küfreden âşık aynı zamanda kendini de sevgilinin köpeği olarak niteler ve bununla da iftihar eder:

Yârun **iti** geçinme kapusunda biz uyuz
Uydugumuz **iti** iderüz ey rakîb uyuz (C.2, G.537/1)

4.2.15.1.18. Yâr-ı kûy-Eşik- Kapı

Dîvân şiirinde üzerinde çokça durulan ve şairlerce bin bir benzetme ve mübalağa ile dile getirilen unsurlardan biri de sevgilinin mahallesidir. Şiirlerde mahalleyi anlatırken tercih edilen kelime “kûy”dur. Farsça olan bu kelime karye, mahalle ve sokak anlamlarına gelmekte olup sevgilinin yaşadığı mahalle/çevre anlamında kûy-ı yâr, kûy-ı dilber” gibi kalıplaşmış ifadelerle sıkça karşımıza çıkmaktadır. Mahallenin şiire konu edilmesi, sevgilinin yaşadığı mekân olması sebebiyledir. Sevgilinin fizikî ve ruhî yapısını, hâl ve tavırlarını türlü hayaller ve mübalağalarla şiire konu eden şairler, onun yaşadığı mekânı ve bu mekânda bulunanları da değişik şekillerde ele alarak binlerce beyitte işlemişlerdir.

“Kûy-ı yâr”, âşığın devamlı bulunmak istediği fakat türlü engeller yüzünden bir türlü erişemediği, erişse bile rahat edemediği bir mekândır. Âşığın gözünde çok kıymetli olan “kûy-ı yâr” Kâ'be, Hicaz, cennet vb. kutsal mekânlarla karşılaştırılır ve bazen Dîvân şiirinde her zaman arka planda hissettirilmeye çalışılan tasavvufî anlamına da göndermede bulunarak- bu mekânlardan da üstün gibi gösterilir. Şairler bu tür

manaları kastettiklerinde de hem duygularını biraz örtülü ifade etmek hem de sofuları kızdırmak için yine gündelik hayata ait unsurları kullanarak bu tür ifadelerin arkasına sığınır (Kaçar, 2008: 38).

Sevgilinin mahallesi akla geldiği zaman âşık artık kendinden geçer ve cennet sevdasını, cennet-cehennem kaygısını unuttur. Bu hâlden aldığı zevk ve iştiyak ona yetmektedir. Âşığın akli fikri sevgilinin mahallesindedir ve orayı ziyaret etmeden, mahallenin kokusunu almadan rahat edememektedir. Bu âdetâ âşığa vacip hâline gelmiş bir ibadettir. Bu yüzden şair, sevgilinin mahallesi ile Kâ'be arasında karşılaştırma yapmayı manasız görmektedir. Zira Kâ'be'yi bir kere tavaf etmekle kişinin üzerindeki mükellefiyet kalkar; fakat aşk yoluna giren kişinin sevgilinin mahallesini her gün, her an tavaf etmesi gerekmektedir.

Dîvân şiirinin genel anlayışında sevgili her zaman ulaşılmaz bir mevkide yer alır. Onun mahallesinde her daim feryatlar, ağlamalar işitilmektedir. Çünkü kendisine âşık olmuş birçok kişi mahallede ağlayarak gezmekte, onun yüzünü görme umuduyla mahallede sabah akşam nöbet tutmaktadır. Sevgili ise ilgisiz hâlini sürdürerek, şairin deyimiyle naz yatağında uyumaya devam etmektedir. Âşıkların kendisi için bu ağlayıp sızlamalarının, hatta aşkıyla ölenlerin canının hiçbir kıymeti yoktur.

Sayırsız âşığın bulunduğu bir mahallede kavga gürültü olmaması da imkânsızdır. Bu kadar kavganın olduğu, ağlama ve inlemelerle gürültünün eksik olmadığı bir mahallede elbette o zamanlar günümüzdeki polisin görevini yapan “Ases”ler de âşıklar için büyük bir korkuydu. Âşıklar, kavga ettikleri, sarhoş olup etrafa rahatsızlık verdiklerinden dolayı asesler tarafından yakalanır ve cezalandırılırdı. Bu sebeple âşıklarla aseslerin arası iyi değildi. Şâir de işte bu yüzden ruhların dünyaya başka bir varlığın bedeninde yeniden geleceğine inanılan “tenasüh” mezhebince köpeklerin dünyaya insan bedeninde gelmeleri durumunda, bunun ancak ases veya zabıta memuru olarak görev yapan “şahne” şeklinde olacağını söylemektedir.

Sevgilinin mahallesi tertemizdir. Orada çer çöpten, tozdan eser bulunmaz. Zira, âşık sevgilinin eşiği civarında o kadar çok ağlamıştır ki mahalle gözyaşı seline takılıp giden süprüntülerden kurtulmuş, tertemiz olmuştur. Sevgili bu tür süprüntüleri, tozları düşünmeden rahatça gezmeye çıkabilir. Böylece âşık da bu kadar gözyaşı dökmesinin mükâfatını dolayı yoldan elde etmiş olur (Kaçar, 2008: 39).

Âşık bu mahallede beladan başka şey elde etmez. Ama bütün bunlara gönülden razıdır, zira kendisinin de sevgilinin yolunda ölmekten başka bir amacı yoktur. Ancak kûy-i yârı cennete benzeten ve dolayısıyla cennette azap olmayacağına inanan âşık, kendisine her türlü azabı veren rakibin burada bulunmasına ve iltifat görmesine de şaşar (Kaçar, 2008: 40).

Sevgiliden bin bir cefa da görse, onun yüzünü görme umuduyla birçok sıkıntıyla karşılaşsa da âşık sevgilinin mahallesinden ayrılmaz. Hatta Cebrail aleyhiaselam kanatlarını gökten merdiven gibi uzatıp onu göklere çıkarmak istese, âşık o merdivenin bir basamağına dahi adım atmaz. Çünkü her şeye rağmen kûy-ı yâr onun mahallesidir ve âşığın yeri sevdiğinin yanındır (Kaçar, 2008: 41- 42).

Eşik, bilindiği üzere, kapı boşluklarının alt kısmına konulan tahta veya taştan basamaktır. Âsitan da eşik demektir. Bir anlamı da arka üstü yatmaktır. Daha ziyade, âsitane şekliyle büyüklerin bulunduğu yerlere denir (Aybet, 1989: 73). Eve dışarıdan içeri girmek, kapının eşiğinden atlamakla mümkündür. Dışarıdan içeriye girmekle zahirden batına, dıştan içe ulaşıldığı veya dergâhtaki, evdeki olgun şeylere ulaşıldığı, bu ulaşmaya da eşiğin sebep olduğu kaydedilir (Cebecioğlu, 2004: 197).

Sevgilinin mahallesinde ölmek, âşıklar için cennete gideceklerine delâlettir. Mahalle, mahal, Me'vâ ve mesvâ kelimeleri ile tenasüp, mahal ve mahalle kelimeleri ile iştikak sanatı yapılmıştır. Me'vâ ve mesvâ kelimelerinde ise cinas vardır. “Her kim mahallende canını teslim ederse, o, Cennet’in makamını, yer, mesken edinir”:

Her kim ki **mahalle**nde cân **itdi** sana teslîm

Ol Cennet-i Me'vâyı idinse mahal mesvâ (C.1, G.21/3)

Şair, bu beyitte sevgilinin mahallesindeki köpekleri övmekte ve ayak izlerinin ona göre gül, ulumasının da bülbül ötüşü olduğunu söylemektedir. “(Ey sevgili) mahallende köpeklerin her ayak izi benim için güldür. Ulumaları, bağışmaları ise bülbül şakımasıdır”:

Her nişân-ı pây-i **seg kûy**unda bin güldür bana

İtlerün âvâzesi feryâd-ı bülbüldür bana (C.1, G.41/1)

Zâtî, burada muzipçe bir benzetmede bulunmuştur. Delilerin hastalıklarına bazı efsunların iyi geleceği muhakkaktır. Bu beyitte Zâtî rakibi köpeğe, kendisini de

sevgilinin mahallesinin delisine benzetir. Köpek efsun okuyup ürümekte Zâtî de dolanmaktadır. Zâtî'nin oradan gitmesini istemektedir. "Deli Zâtî'nin yüzüne vah vah diyerek efsun okuyup ürüyen onun mahallesinin köpeğidir":

Veh veh diyerek Zâtî-i Dîvâneye karşı
Efsûn okuyub üren anun **kûyî segidür** (C.1, G.195/7)

Bu beyitten iki anlam çıkarabiliriz. "Bu âlemde benim gibi şanslı (sadrizam) bulunmaz. (Çünkü) O padişahın (sarayını) konağını her gece itlerle (dalkavuklarla, diğer görevlilerle) birlikte beklerim":

Ben kadar 'âlemde sâhib-devlet olmaz ol şehün
İtler ile beklerem her gice **devlet-hânesin** (C.3, G.1077/4)

Âşıkların bu köpeklere bu kadar değer vermelerinin en önemli sebebi onların sevgiliyi her gün görmeleri ve sevgilinin mübarek olarak kabul edilen mahallesinde rahatça dolaşmalarıdır. Sevgiliden bu köpeklere gösterdiği ilgiyi isteyen âşık kendisine gösterilecek bu kadar bir ilginin dahi büyük bir makam olacağını ifade etmekte eğer kendisine mahallenin köpeğine davrandığı kadar iyi davransa Mısır'a sultan olmuşçasına onu yücelteceğini söylemektedir:

Zâtî'yâ tuta idün ger **seg-i kûyunca** 'azîz
Mısra sultân ider idün anı 'âlemde begüm (C.2, G.954/5)

4.2.15.1.19. Zâtî

Zâtî'ye "sevgilinin köpeği" demeleri onun tarafından gökten inen bir lütuf gibi görülmektedir:

Gökden iner lâkab kişiye yine **Zâtî**'ye
Yârun işigi **kelbi** diyu ad dakdılar (C.1, G.153/5)

Eğer sevgili de böyle derse Zâtî, iki cihanda da adının iyi olduğunu görüp sefâsını sürecektir:

Kûyî **itünün** adını sana virürse sür safâ
Âdeme **Zâtî**'yâ gerek iki cihânda ad eyi (C.3, G.1656/5)

4.2.16. Kurt (Gürk)

Köpekgillerden, sürülere saldıran çok yırtıcı bir hayvandır. Biçim bakımından kurt köpeğine benzerse de ondan daha sağlam yapılı, daha iridir. Gerek çenesi, gerekse dişleri kesip paralamaya elverişli olarak gelişmiştir. Dördü büyük olmak üzere kırk iki dişi vardır. Kurdun vücudu zayıf, kuru, böğürleri içine çökük, bacakları ince, kuyruğu tüylü, aşağıya sarkıktır. Tüylerinin rengi hayvanın yaşına, cinsine, yaşadığı yere göre değişir. Kuzeydekilerin tüyleri daha uzun, daha sıktır. Sarıya çalan külrengi sırt tüyleri karnına doğru inildikçe açılır.

Kurt ıssız yerlerde yaşamaktan hoşlanır. Gündüzleri gizlenir, geceleri avlanmaya çıkar. Kışları büyüklü küçüklü sürüler halinde toplanırlar, sürülere saldırarak koyunları parçalayıp yerler. Sığırları, atları bile parçaladıkları olur. Çok aç kalınca insanlara da saldırmaktan çekinmezler. Kışın sürüler halinde gezen kurtlar köylere, kasabalara kadar inerler. Zaman zaman tehlikeli olmaya başlayan kurt sürüleri avcılar tarafından vurularak dağıtılır. Ayrıca, kurulan tuzaklarla da kurtları yakalamak mümkündür (Hayat Ansiklopedisi, “Kurt” C.4: 2083).

Zâtî, bu beyitte kurt kelimesini beyitte yer alan aslan, köpek ve domuz hayvanlarından dolayı iham-ı tenasüp olacak şekilde vermiştir. Aslında burada bahsedilen hayvan olan kurt değildir. Ancak, beyitte adı geçen hayvanlar kurt hayvanını da çağrıştırmaktadır. “Ey köpek rakip sana domuzlukta bir eş bulunmaz. O aslanın aşkının değirmenini o anda âşıklar kurdu”:

Oluk dem **kurdi** ‘uşşâk âsiyâb-ı ‘ışkın ol şîrûn

Sana ey seg rakîb îlâ tonuzlukda nazîr olmaz

(C.2, G.556/6)

4.2.16.1. Kurt ile İlgili Tasavvurlar

4.2.16.1.1. Gönül

Şair, bu beyitte de yukarıdaki beyitte olduğu gibi “kurdi” kelimesi ile kelime oyunu yapmaktadır. Kelime bu beyitte cinaslı kullanılmıştır. Sevgilinin güzel yüzü âşıkları avlayan bir avcıdır. Âşıkların gönlü de kurda benzetilmiştir. “Avcı olan yüzün kaşının yayını kurdu ve bir nefeste bin gönül gibi kurdu avladı”:

Sayyâd-ı cemâlün ki kaşun yayını kurdı
Bir demde şikâr eyledi bin **dil** gibi **kurdu**

(C.3, G.1655/1)

4.2.16.1.2. Hz. Yûsuf

Kur'an-ı Kerim'de Yusuf kıssasından "kıssaların en güzeli" (ahsenü'l-kasas) diye söz edilmektedir. Bilindiği gibi, Yakup peygamberin eşsiz bir yüz güzelliğine sahip olan oğlu Yusuf, kendisini kıskanan kardeşleri tarafından bir kuyuya atılır. Tesadüfen oradan geçen bir kervanın sahipleri tarafından kurtarılarak Mısır'a götürülen ve esir olarak satılan Yuuf, efendisi Aziz'in karısı Züleyha'yı güzelliği ile büyüleyecek, ancak iffetini koruyarak onun teklifini reddedecektir. Bu kıssa, müslüman şairler tarafından, Kur'an-ı Kerim'de verilen çerçeveye sadık kalınarak, yeni unsurlar ilave edilmek suretiyle defalarca işlenmiştir (Ayvazoğlu, 2000: 72).

Hz. Yûsuf, babası Yakub tarafından, aşırı bir sevgi ile seviliyordu. Diğer kardeşleri bu hali kıskanmışlar, onu kuyuya atmışlardı. Yûsuf'u kıskançlıkla kuyuya atan kardeşleri, akşam olunca babalarına gelmişler ve üstüne kan bulaştırılmış gömleğini de getirerek "Yûsuf'u kurt yedi" demişlerdi. Yûsuf kuyudan çıkarıldı ve Mısır'a götürülerek esir pazarında satıldı. Kendisini vezir satın almıştı. Onun yanında büyüdü ve çok güzel bir delikanlı oldu. Fakat çilesi dolmamıştı. Bu defa, vezirin karısı kendisine âşık olmuştu ve sahib olmayı arzuluyordu. Yûsuf, razı olmadı. Olmayınca da iftiraya uğradı ve hapse atıldı. Uzun süren bu hapis hayatı sonunda, nihayet, talih ona yüz gösterdi ve hapisten çıkarılarak Mısır hazine vekili yapıldı. Devletin ün hazinelerine sahip olarak, büyük bir kudrete ve kuvvete malik olmuştu. Kıtlık seneleri başladı. Kardeşleri, erzak almak üzere, Mısır'a gelmişlerdi. Onlara kendisini tanıttı ve bütün ailesini Mısır'a yerleştirerek, neticede, ülkeye tek başına hâkim oldu (Tulum, 2001: 319,324). Aşağıdaki beyitte bu olaya telmih yapılmıştır:

Melâhat Mısırınun sultânıdır ol **Yûsuf**-ı sâni
Gönüller Yûsufını kapma kârı **Kurd** Bâli'nün

(C.2, G.700/3)

4.2.16.1.3. Kurd Bâli

Kurt Bâli, Edirne şairlerinden Nâimî'nin lakabıdır. Son derece güzel ve yakışıklı bir şairdi. Tezkire yazarlarından Âşık Çelebi ile birlikte öğrenim görmüşlerdir. Öğrenimini tamamladıktan sonra müderris olmuş, hatta Kanuni devrinin sonlarında bir ara Semâniye medreseleri müderrisliğine kadar yükselmişti. Kaynaklara göre de bu yıllarda vefat etmiştir (Canım, 1995: 163).

Vâlâ, ipek başörtüsünün adıdır. Aslen “vala”dır ve yüce anlamındaki “vâlâ” kelimesinden bozmadır. Kırmızı vâlâlar yüzyıllar boyunca duvak olarak da kullanılmışlardır. Nitekim köylerde gelin duvakları hala al vâlâdan oluşur (Koçu, 1967: 237). Tafta da düz ve donuk olan bir çeşit ipekli kumaştır. Ayrıca yanık, yanmış, üzgün, kederli anlamları da vardır (Devellioğlu, 2003: 1014). Beyitte de ikinci anlamıyla ele alınmış ancak valadan dolayı iham-ı tenasüp oluşturmuştur. İzar söyleniş olarak hem belden aşağıya mahsus örtü, peştamal, hem de yanak anlamına gelir. Aralarında harf farkı vardır. Beyitte “zel” harfi ile kullanılmıştır. Her ne kadar yanaktan bahsedilse de beyitte zikredilen kumaş adları iham yoluyla peştemali de bize çağrıştırmaktadır. “Nâimî'nin yanağı (peştemali), kırmızı duvaktan daha güzeldir. Onun ateşi, bütün yaratılmışları yakar”:

Güzeldür al vâlâdan 'izârı **Kurd Bâli**'nün

İdübdür tâfte mahlûkı nârı **Kurd Bâli**'nün

(C.2, G.700/1)

Kurt, koyun sürülerine saldırmasıyla ünlü bir hayvandır. Zâtî, bu beyitte kurt sevgilinin kendisinin kuzu gönlünü parçalayacağını bile bile yine koynuna girmesini ister. “Allahım senden dileğim, sevgili benim koynuma girsin. Bu gönlümün kuzusu o Kurt Bâli'nin (o kurt sevgilinin) avı oldu”:

Murâdum budurur senden İlâhî koynuma girsün

Bu gönlüm kuzusu oldı şikârı **Kurd Bâli**'nün

(C.2, G.700/2)

4.2.16.1.4. Rind-Vâiz

İnananlara görevlerini hatırlatmak üzere camilerde vaaz veren kimselere vâiz denir. Amaçları insanları bilgilendirmek, bunun yanı sıra onlara özellikle dini görevlerini hatırlatıp onları ikaz etmektir. Yaptıkları vazife karşılığında aldıkları hizmet ücretine

de vaiziyye denir. Dîvân şiirinde ise vaiz, insanlara vaaz edip onları gûnahtan sakındırmaya çalışırken bunda ileri gittiği düşünülerek kınanan kişidir (Serdaroğlu, 2006: 70). Rind ise dünya işlerini hoş gören kişidir. Çoğulu rindândır. Rind acıyı-tatlıyı, iyiyi-kötüyü hoş görür. Üzüntü ve neşe onun katında aynıdır. Hayat felsefesi böyle olan kişilere rind denilir ve rindlik Dîvân şiirinde bir mazmûn olarak ele alınır. Rindlik asla kalenderlik değildir. Belki kısmen bohemliktir. Dîvân şairi kendini rind olarak değerlendirir. Ona göre cihanın bir pul kadar değeri yoktur (Pala, 2003: 390). Vâiz, rinde kibirlenir; Zâtî de bunu vâizde kurt olmasaydı rinde karşı dağ gibi büyüklenmez ve onu ayıplamazdı şeklinde yorumlar:

Ta'n idüb rinde büyüklenmez idi kûh gibi

Zâtî'yâ vâ'iz-i 'âmîde eger olmasa **kurd**

(C.1, G.120/5)

4.2.17. Kuzu (Hamel, Bere)

Bir yaşına girmiş oğlak mertebesindedir. Hadis-i şerifte buyrulur ki, cehennemden çıkan bir kimsenin azaları adeta bir kuzu gibi ürkektir. İbn-i Mübarek rivayet eyledi ki, Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyururlar:

“Kıyamet gününde öyle bir kimse getirilir ki, güya zaiflikte bir kuzudur”. Araplar darb-ı mesellerinde kuzuyu za'fa misal gösterirler (Demirî, 1973: 65).

Hamel kelimesi, kuzu demek olmakla birlikte koyun ve koç hayvanlarını da karşılar. Nevruz bayramının bu gün olduğuna dâir rivayetler vardır (Pala, 2003:199).

4.2.17.1. Kuzu ile İlgili Tasavvurlar

4.2.17.1.1. Biryân

Biryân, bir kebab çeşididir ve Dîvân şiirinde daima tennur/fırın, kebab, ateş ve pişmek gibi kelimelerle tenasüp içerisinde ele alınır. Biryân kebabını yapan kişiye de biryancı denir (Özkan, 2007: 121).

Gök cisimleri mitologyasında en önemli yeri burçlar ve gezegenler almıştır. On iki burcu ve yedi gezegeni adlarıyla şiirinde belirten ilk Türk mesnevisi olarak kabul

edilen ve Hakaniye Türkçesiyle yazılmış olan Yusuf Has Hâcib'in 11. yüzyıldan kalma ünlü yapıtı Kutadgu Bilig'in ilgili yerinin çevirisi: "Tanrı ile söze başladım; o yaratan, yetiştiren ve göçüren rabbimdir. Bütün âlemi dilediği gibi yarattı; dünya için güneş ve ayı aydınlattı. Bak, feleği yarattı durmadan döner; onunla birlikte hayat da durmadan devreder. Mavi göğü ve üzerinde yıldızları yarattı; karanlık geceyi ve aydınlık gündüzü var etti. Bu yıldızların bir kısmı süs, bir kısmı kılavuz, bir kısmı öncüdür. Bir kısmını halk için aydınlatmıştır; bir kısmı kılavuzdur, insan yolunu kaybederse, bunlarla bulur. Bazıları daha yüksek, bazısı daha alçaktır; bazıları daha çok, bazısı daha az parlaktır. Bunlardan en üstte Zuhâl dolaşır; bir burcda iki yıl sekiz ay kalır. Ondan sonra ikinci olarak Müşterî gelir; bir burcda oniki ay kalır. Üçüncü olarak Merih gelir, gazapla dolaşır; nereye bakarsa, yeşermiş olan kurur. Dördüncüsü Güneş'tir, dünyayı aydınlatır; yaklaşanları, karşısına gelenleri ışığı ile aydınlatır. Beşincisi Zühre'dir, sevimli yüzünü gösterir, sana severek bakarsa, müsterih ol. Bundan sonra Utarîf gelir; ona kim yaklaşırsa, dilek ve arzularına kavuşur. Bunlardan en altta bu Ay dolaşır; Güneş ile karşı karşıya gelirse, dolunay haline gelir. Bunlardan başka bir de on iki burc vardır; bunlardan bazıları iki evli, bazısı ise tek evlidir. Hamel bahar yıldızıdır, sonra Sevr gelir; Cevzâ ile Seretân dürtüşerek yürür. Bak, Esed'in komşusu Sünbüle'dir; sonra Akreb ve Kavs'ın arkadaşı Mizân gelir. Bundan sonra Cedî, Delv ve Hût gelir; bunlar doğunca gökyüzü aydınlanır. Bil ki, bunlardan üçü bahar yıldızı, üçü yaz, üçü sonbahar ve üçü de kış yıldızıdır. Bunların üçü ateş, üçü su, üçü yel ve üçü topraktır, bunlardan dünya ve memleketler meydana gelir. Bunlar birbirine düşmandır; Tanrı düşmana karşı düşman gönderdi ve savaşı kesti. Uyuşmaz olan düşmanlar kendi aralarında barıştılar; görüşmez olan düşmanlar öçlerini ortadan kaldırdılar."

Baharın başlangıcı güneşin Hamel burcuna girdiği zamandır. Edebiyat eserlerinde bahar anılırken Güneş-Hamel-Nevruz üçlüsüne gönderme yapılır. Ayın Hamel burcuna girmesi olumlu yorumlanır. Bu durumda işe başlamak, önemli kişileri görmek, ava, sefere gitmek iyidir. Sevr, Kamer'in burcu olduğundan sabah görülmez, burada Ay'ın kurban edildiğine inanılır. Güneş doğarken gökyüzünün kızıl olması ayın kanı olarak yorumlanır. Kamer, Sevr burcuna geldiğinde evlenmek, mal ve davar almak, ekin ekme, konuk çağırma, yeni giyinmek olumlu yorumlanır. Minyatürlerde çoğunlukla

sığır olarak gösterilir (And, 1998: 212). Güneş olan sevgili, Zâtî'yi dert ile âh ettirdikçe feleğin fırınında boğa (boğa burcu) ve kuzu (oğlak burcu) kebab olur:

Zâtî'ye dert ile ah itdürme yohsa ey güneş
Çarh tennûrında sevr ile **hamel biryân** olur (C.1, G.161/7)

Bu beyitte de aynı durum söz konusudur:

Ey melek sanma ki âh-ı sûz-nâkümden benüm
Çarh tennûrında sevr ile **hamel biryân** degül (C.2, G.825/3)

4.2.17.1.2. Burç

Gökler dönerken, yıldızlar ve burçlar da döner. Bunların her birinin hâkim oldukları iklimler ve saatler vardır ve astrolojiye göre tüm bunlar insan hayatı üzerinde rol oynar. Bu yüzden şairler gökyüzünü hadiselerden dolayı sorumlu tutmuş; içinde hile, sihir, büyü var diye şikâyet etmişlerdir (<http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr>, 20.03.2009).

Hamel, on iki burç içinden bir tanesi olup koyun takımyıldızının dünyaya etkisinden dolayı bu adla anılır. Koç burcu olarak bildiğimiz bu burca güneş Mart'ta girer. Bu gün, İlkbahar başlangıcı olup gece ile gündüz bu günde eşit olur (Pala, 2003:199). Hamel, Koç burcunun eski adıdır. İçinde on üç, dışında beş yıldız bulunur. Bu burca Bere-i Felek ya da Burc-ı Bere de denir. Aşağıdaki beyitlerde olduğu gibi bu burç güneş ile birlikte anılır (Serdaroğlu, 2006: 284). Eski astronomi inancında; ayın akrep menziline girmesi nasıl uğursuzluk sayılıyorsa güneşin koç burcuna girmesi de tam tersine uğurlu sayılırdı (Şentürk, 1994:174). Aşağıdaki beyitler bize Koç burcunun uğurlu olduğuna dair var olan inancı yansıtmaktadır. “Âlemi ışıtan güneş Hamel burcuna geldi. Koyununu kuzularla koyup bin eğlenin (sevinin)”:

Bin eyle koyunun koyun ala gözlü **kuzularla**
Hamel bürcine horşîd-i cihân-efrûz irişmişdür (C.1, G.214/4)

Güneş bu burca Mart'ın 21. gecesini yahut günü girer ve geceyle gündüzün bir olduğu ilkbaharın bu ilk gününe “nevruz” denir. Koç (Hamel) burcu bu bakımdan baharın gelişini simgelediği için çoğunlukla güneş ve baharla birlikte anılır. Aşağıdaki beyitlerde de yine güneşin Hamel burcuna girmesi yer almaktadır:

Geldi **bürç-i Hamele** şems deyu itdi sefer
Bana ol koyun ala gözlü **kuzı** urdı **bere** (C.3, G.1372/2)

Gam urmasun **bere** şîr-i mey ile koyunun bin it
Hamel yine müşerref itdi mihr-i ‘âlem-efrûzı (C.3, G.1701/4)

4.2.17.1.3. Gönül

Âşığın gönlü sevgilinin kirpik kılıçları ile parçalandığı kuzudur. “Ey Zâtî! O sevgili gönlü kuzusunu kılıçla parçalayıp, kirpikleri de oklar saplayarak paylaşmaz zannetme.”:

Gönlüm kuzısın pâreleyüb tîg ile Zâtî
Kirpükleri oklar bıragub sanma üleşmez (C.2, G.517/7)

Âşığın kuzu gönlü sevgilinin aşk fırınının ateşinin içinde kebab olur:

Anun içinde bu **dil beresi** biryân oldı
Sînemi âteş-i ‘ışk eyledi cânâ tennûr (C.1, G.360/3)

Bu beyitte ise gönül kuzusu gam tavaşında kebab olmaktadır. Ateş ise sevgilinin yüzüdür. Âşık, bu durumu kimseye anlatamamakta, kendi derdine kendi yanmaktadır. Yanmak ve ateş kelimeleri ile tenasüp yapılmıştır:

Tâbe-i gamda **gönüller kuzusın** biryân ider
Ben ol âteş-çihreden billâhi kime yanayın (C.3, G.1129/2)

4.2.17.1.4. Göz

Beyitlerde kuzu ala gözlü, nazik ve körpe, koyun sürmeli gözlü olarak vasıflandırılmıştır. Sürmesi de sevgilinin ayağına yüz sürmesiyle olmuştur:

Ol sürmeli koyun ala **gözlü kuzularun**
Ol şûh içinde pâyına yüz sürmelisidür (C.1, G.254/3)

4.2.17.1.5. Hatt

Sevgili kuzu olunca ayva tüyleri de ot olarak tasavvur edilmiştir:

Hattun gelince **kuzucagum** güdeyin seni

Ola ki koyuna koyam âhır zemân ile (C.3, G.1421/2)

4.2.17.1.6. Kan-Efsûn

Dîvân şairlerinin hastalanmalarına sebep olan bir başka unsur büyü, diğer bir ifadeyle sihirdir. Çok eski zamanlardan beri insanlarda büyük bir merak ve ilgi uyandırmış bir husus olan büyü, bilinen yollarla sağlanamayan şeyleri elde etmek, birine zarar vermek ya da korumak için birtakım gizli güçleri kullanarak doğayı ve doğa yasalarını zorla etkileme amacını güden işlemlerin tümü olarak tarif edilir. Herkesin büyü yapamayacağına, büyü yapacak kişinin bir takım yeteneklerinin bulunduğuna inanılmıştır. Bu konuyla ilgili bir diğer inanış ise büyüden kurtulmak için yine büyücülere müracaat edilmesidir. Ayrıca bir takım hastalıkları gidermek için büyü yapma/yaptırma (geçerliliği ve doğruluğu bir tarafa) günümüzde olduğu gibi eski dönemlerde de revaçta olan bir tedavi biçimidir. Bu geleneği 16. yüzyıl şairi Zâtî'nin aşağıdaki beytinde de görmek mümkündür. Zâtî, bu beyitte sevgilinin hasta olan gözünün sıhhat bulması için büyü/efsun yaptığını söylüyor.

Muskalar, hastalıkların tedavisinde kullanılan bir yoldur. Yabancı seyyahların naklettiğine göre bugün olduğu gibi eskiden de kâğıtlara birtakım söz ve âyetler yazılarak muskalar yapılır ve boyunlarda taşınırdı. Taşınan bu muskalar sayesinde böcek ısırması, yüksek ateş (humma) ve yılan sokmalarından korunacağına inanılırdı (And, 1993: 229- 230). Göz hastalığının tedavisi için ise kuzu kanı ile efsun yazılır. Büyü yapılırken, genellikle insan bedenine ait unsurların kullanıldığı bilinmektedir. Beyitte, âşığın gönlü bir kuzuya teşbih edilerek ondan akan kan ile sevgilinin derdine çare arandığı söylenmektedir. Büyü için hayvanlardan da yararlanıldığı ve kuzu kanı ile efsun yapıldığı anlaşılmaktadır. Şifâ âyetlerini kurban kanı ile yazmak, âyetler yoluyla kutsiyetin insana geçmesini sağlamak içindir (Serdaroğlu, 2006: 266). “Sevgilinin hasta gözü sağlığına kavuşsun diye gönül kuzusunun kanı ile ona efsun yazıyorum”:

Çeşm-i bîmârı nigârun sıhhate irsün diyu

Berre-i dil kanı ile yazaram **efsûn** ana

(C.1, G.49/3)

4.2.17.1.7. Kassâb

Beyitte sevgilinin yan bakışları, günahsız bir kuzucuk olan âşîğın kanını dökmek isteyen bir kasaptır:

Kuzucagum kimsenün dökmezdi kanın bî-günâh

Gamze-i **kassâbunun** bin olmayadı koyını

(C.3, G.1499/2)

4.2.17.1.8. Sevgili

Ala gözlü körpe kuzu olan sevgili âşîğa bir kadeh içki sunsa, âşîğın koyunu bin olur:

Koyunum bin olurdu sunsa kadeh

Bir koyun ala **gözli** körpe **kuzı**

(C.3, G.1769/4)

4.2.18. Öküz (Sevr)

İnsanların tarla sürmekte kullandıkları erkek sığırdır. Ebû Hureyre şu hadisi nakletmektedir: “Bir gün Peygamberimiz şöyle buyurdu: İsrâiloğulları çağında bir adam bir öküzün üstüne binmişti. Bu sırada öküz başını çevirip Allah’ın izniyle dile gelerek: Ben bu iş için yaratılmadım, tarla sürmek için yaratıldım, demiştir. Ben hayvanın böyle dediğine inandım, Ebû Bekir’le Ömer de inandılar” (Hançerlioğlu, 1984: 455).

Dünyayı boynuzları üzerinde tutan öküz’dür. Buna Farsçada tamlama bir tabirle Gâv-i Zemin derler. Bu öküz dünyayı bir boynuzu üzerinde tutar. O boynuz yorulunca öbürüne atar. İşte bu sarsıntıdan Zelzele olur. Öküz bir taş üzerinde, taş da balığın sırtındadır. Balık denizde, deniz de havadadır. Bu öküze Sevr-i Ahmer, Behmut gibi adlar da verilmiştir (Uraz, 1967: 120).

Pervin, Türkçede Ülker denilen ve Süreyyâ diye de anılan bir yıldızdır. Kuzey Yarım kürede Sevr (öküz) burcunun en parlak yıldızı olan Eddeberân’ın ilerisinde öküz

biçiminde görünen şeklin hörgücünde bulunan güzel bir yıldız kümesidir (Tulum, 2001: 327).

Aşağıdaki beyitte de bu burçtan bahsedilmektedir. “Ey melek (sevgili), feleğin fırınında benim yakıcı âhımdan öküz (boğa burcu) ve kuzu (oğlak burcu)nun kebab olmadığını sanma”:

Ey melek sanma ki âh-ı sûz-nâkûmden benüm
Çarh tennûrında **sevr** ile hamel biryân degül (C.2, G.825/3)

4.2.18.1. Öküz ile İlgili Tasavvurlar

4.2.18.1.1. Adû

Dîvân şairleri aşk hastalığını ifade için genellikle derd kelimesini kullanmışlardır. Derd, sözlükte: “gam, keder, kasavet, acı, ağrı, sızı” gibi anlamlara gelir. Âşık, öküz olarak nitelendirdiği rakibin elinden çok çekmiştir, dertlerine bir yenisi eklendikçe artarak dertten servet yapmıştır. Sevgiliden dertlerine derman olması için doktoru olmasını istemektedir. “Ey dost (sevgili), yetiş, doktorum ol. Derdin öküz düşman (rakip)ın elinden çoğaldı”:

Tabîbüm ol yetiş ey döst derdün
'**Adû**-yi **sevr** elinden serveti var (C.1, G.483/5)

4.2.18.1.1. Biryân

Kuzu maddesinde de bahsi geçen bu beyitte, güneş sevgilinin Zâtî'ye dert ile âh ettirmesi sonucu âhları gökyüzüne çıkmakta ve âh ateşi de boğa ve kuzunun kebab olmasına neden olmaktadır:

Zâtî'ye dert ile ah itdürme yohsa ey güneş
Çarh tennûrında **sevr** ile hamel **biryân** olur (C.1, G.161/7)

Şair, rakibin akrepliğinden bahsederken gökteki Akrep ve Boğa ve Oğlak burçlarına da temasta bulunacak ifadeler kullanmıştır. “Ay (sevgili) bu gece Akrep burcunun

(rakibin) misafiridir. Bu yüzden sabaha kadar Boğa ve Oğlak burçları âhımdan kebab olacaklardır”:

Bu gice ol meh rakîb-i ‘akrebün mihmânıdur

Subh olunca ahumun **sevr-ü-hamel biryânı**dur (C.1, G.269/1)

4.2.19. Pars (Bebr)

Kedi cinsinden, kaplana benzeyen yırtıcı bir hayvandır. Asya’nın Hindistan gibi sıcak ülkelerinde ormanlar arasında yaşar. Pars, etoburlardan, çok yırtıcı bir hayvandır; boy ve ağırlık bakımından kendinden çok daha büyük hayvanlara, hatta silahlı insanlara bile saldırır. Otların aralarında gizlenerek, ağaçların sık yaprakları arasında saklanarak sabırla avını bekler. Yakınından geçen avının üzerine büyük bir çeviklikle atlayarak parçalar. Parsın kirli sarıya yakın postunun üzerinde siyah benekler bulunur, çok ender olarak tamamen siyah parsler da vardır.

Parsın Afrika’da yaşayan cinsine leopar denir. Leopar da pars gibi son derece yırtıcı bir hayvandır. Postunun üzerinde siyah dalgalar halinde lekeler vardır. Ağaçlar arasında avlanır. Jaguar da parsın Amerika’da yaşayan bir cinsidir. Buna Amerikan kaplanı da denir. Daha çok Güney Amerika’da bulunur. Çok yırtıcı, kan dökücü olan jaguarın sarı postu üzerinde siyah halkalar vardır. Gene Amerika’da yaşayan iki jaguar cinsine de puma ve çita denir (Hayat Ansiklopedisi, “Pars” C.5: 2604).

Pars, çok çevik ve yırtıcı bir hayvandır. Uykuyu fazla sever. Araplar uykuya rahata fazlaca düşkün kimseler için “pars gibi uykucu, pars gibi geriniyor” derler. Aristo der ki: “Pars, arslan ile kaplan arası bir mahlûktur. Her ikisine de benzer tarafları vardır. Kaplan gibi gazaplıdır. Avının üzerine atıldığı zaman, onu alt edinceye kadar mücadeleyi bırakmaz. Şeraite göre eti yenmez. Rüyada pars görmek ne dost, ne düşman olduğunu belli etmeyen bir kimseye delalet eder. Bir başka kavle göre de izz-ü rif’ate işarettir (Demirî, 1973: 225- 226).

Kaplana benzeyen kedi yapılı, gayet büyük, üstü yol yol tüylü bir hayvan olan pars (bebr), saldırdığı zaman tüyleri öyle bir kabarır ki gören ürkermiş. Bu haldeyken aslan bile ondan korkup kaçarmış. Böbürlenmek kelimesinin bebr’den geldiği sanılmaktadır. Efsaneye göre bu hayvanın derisine ok, kılıç, mızrak gibi savaş aletleri

işlemezmiş. Onun için bu deriden zırh yapılmış. Güya bu zırhı giyenler ateşte yanmaz ve suda boğulmazlarmış. Bu deriden kürk yapılırsa aynı etkiyi gösterirmiş (Pala, 2003: 71).

Elif çekmek, vücudu yaralamak; üzüntü, matem ve bazen de cesaret göstergesi anlamına gelen bir davranış biçimidir. Kesici aletlerle göğse yaraların açılması ve sonra da dağlanmasıdır. Bugün bile bazı insanlarda görülen bu davranış, Osmanlı'da ritüel olmasa bile, görüldüğünde garipsenmeyecek kadar bilinen bir durum idi (Şentürk, 1996: 119).

Çocuk iken yahut pek genç yaşta tahta oturtulan padişahların “cülûs” denilen tahta oturma törenindeki muhteşem giyim kuşamları, alınlarının ortasına ve iki kaşın arasına koyu siyah mürekkep ile bir elif harfi yazılarak tamamlanırdı; çocuk yahut küçük delikanlı padişahın, alnında Allah adının (ism-i Celâlin) ilk harfi ile o gün kendisine sadâkat yemini verecek devlet ve ordu erkânına heybetli, Celâlli görüneceğine inanılırdı (Koçu, 1969: 101).

Ma'nî, “mana ve rüya”; bedî’ “mükemmel bir şekilde icat eden, eşi ve benzeri olmayan, estetik” anlamına gelen bir kelimedir. Şerh, “açma, ayırma, açıklama” beyân ise “anlatma, bildirme” anlamındadır. Şairin kendisini cömertçe övdüğü ve mübalağalı anlatımın doruklarında dolaştığı bu beyitte Zâtî, şiirlerinde manayı mükemmel bir şekilde icat ettiğini, anlattığını ifade etmektedir. O, manada pars gibidir. Pars olan âşık elif gibi zayıf bedenine yaralar açmıştır. Yani sevgilinin aşkından gönlü yaralanmıştır. Onun pars olmasına sebep de ona böyle şiirler yazdıran sevgilidir. :

Şol kadar çekdün elif cismümde şerh olmak bedî’

Zâtî’yi ma’nîde bir **bebr**-i beyân itdün yine (C.3, G.1242/5)

4.2.20. Ruh [Gergedan veya Büyük bir kuş (Ankâ)]

Ruh, Ömer Ferit Kam’ın Âsâr-ı Edebiye Tetkikatı adlı eserinde “gergedan yahut büyük bir kuş” olarak karşımıza çıkmaktadır (Çeltik, 1998:151). Osmanlıca- Türkçe lûgatte ise Ankâ kuşu ve bu kuşun adına verilen satranç taşlarından biri olarak geçer (Devellioğlu, 2003: 897). Ruh aynı zamanda yanak demek olup satrançta “kale” adıyla bilinen taştır. Ruh, “Ankâ kuşu” demektir. Bu kuştan kinaye olarak satranç oyununda

düz hareket eden iki taşa ruh denir. Bu gün bu taşlara “kale” diyoruz. Ancak şâir bu kelimeyi çok zaman yanak anlamıyla tevriyeli kullanır (Pala, 2003: 392).

Aslının hırbâ olduğunu İbni Kemâl merhum Dekâyıku'l-Hakâyık'ta yazar. Güya bu kuş gergedanı pençesiyle kaldırıp götürürmüş. Ruh gergedan demektir. Burhan-ı Katı'da ruh, ismi olup cismi olmayan bir canlıdır. Fil ve gergedanı kapıp çocuklarını doyurmak için götürür derler. Bu canlıyı kuş cinsinden kabul ederler. Türkistan ile Çin arasındaki çöllerde bulunur, diye yazmaktadır (Çeltik, 1998: 178). Biz bu kuşu altıncı bölümde ele aldığımızdan dolayı bu bölümde gergedan anlamını inceleyeceğiz.

Gergedan, tektoynaklılar takımından, çok iri ve ağır gövdeli beş memeli türünün ortak adıdır. Afrika'nın güneyi ve doğusu ile Asya'nın tropik bölgelerinde yaşayan bu beş türün yanı sıra, aynı familyanın birkaç düzine kadar fosil cinsiyle tanınan soyu tükenmiş üyelerine de çoğu kez gergedan adı verilir.

Bugün yaşayan gergedanların ayırt edici özelliği burunlarının üstündeki boynuzlarıdır; Rhinoceros cinsinin iki türünde bir, öbür üç cinsin üyelerinde iki boynuz bulunur. Boyutları, uzunluğu 2,5 m, omuz yüksekliği 1,5 m.den yaklaşık 4,3 m uzunluğunda ve 2 m ye kadar değişir. Ağırlıkları ise en iri türlerin erişkinlerinde üç-beş tona ulaşır. Özellikle omuz ve kalça bölgelerinde geniş kıvrımlar yapan derileri son derece kalındır (Ana Britannica, 1988, c.9: 401).

Gergedanın bu kale gibi iri cüsseli oluşu özelliği sebebiyle satrançtaki kale taşına bu ad verilmiş olabilir. Âşık canını satrancın en değersiz ve en çabuk alınıp verilebilen taşı olan beydak (piyon) olarak düşünmüş olup hem yanağını kastederek saçını çekip açmasını istemekte hem de satranç taşı olan kaleyi açarak piyonunu almasını istemektedir. Âşık, sevgilinin yanağını açınca ruhunu teslim edeceği gibi oyunda da âşığın canı olarak tasavvur edilen piyon taşını kaybetmektedir. Bunu da oyunun kuralları gereği yapmakta, korkusuz padişah (sevgili) yani şah taşı fil taşı ve at taşını oynatarak yani bu hayvanları âşığın üstüne salarak yapmaktadır:

Aç **ruhun** cân beydâkın al didügümçün ‘âşıkun

Saldı fi-l-hâl atını ol şâh-ı bî-bâk üstine

(C.3, G.1311/6)

Yine bu beyitte ruh kelimesi at, fil gibi kelimelerle gergedan anlamını çağrıştıracak şekilde kullanılmıştır. Aynı zamanda sevgilinin gül yanakları için tevriyeli kullanılmıştır:

Ferzâneler ne gökçek dirler o şâha gül-**ruh**

Üstüme at salsa bulub piyâde fi-l-hâl (C.2, G.838/2)

4.2.21. Sansar (Kakum)

Kediden az büyük bir hayvandır. Etobur memelilerdendir. Geceleri avlanmaya çıkıp çoklukla kümes hayvanlarına saldırır. Tüylü, uzun bir kuyruğu vardır. Vücudu külrengi, göğsü beyazdır. Bağlık, bahelik bölgelerde insana yakın yerlerde yaşar (Hayat Ansiklopedisi, “Sansar” C.5: 2799).

Âşığın, sevgilinin ona karşı soğuk durmasından dolayı ağlamaktan gözleri ağarmıştır. Gözleri sanki kakum kürk giymiş gibi olmuştur:

Senün bâridliğinden aglamaktan

Agardı dîde gûyâ geydi **kakum** (C.2, G.866/4)

Sevgilinin kakum kürkünü giymesini şair, güneşin beyaz bulutların içine girmesi şeklinde yorumlayarak hüsn-i ta’lil yapmıştır. “Güzellik şahı sırtına kakum kürk giymiş, ben de güneş beyaz bulutların içine girdi sandım”:

Sandum ki güneş ebr-i sefid içine girmiş

Geymiş bu gün ol şâh-ı cemâl egnine **kakum** (C.2, G.965/6)

4.2.22. Sincap

Sincap, çekelez olarak da bilinir. Yeryüzünün büyük bölümüne yayılmış olan sincaplar ormanların yanı sıra açık alanlarda da bulunur. Sincapların arka bacakları güçlü ve iyi gelişmiş, kuyrukları uzun ve sık tüylüdür. Renk ve desenleri türler arasında büyük çeşitlilik gösterir. Sincapların tümü gündüzleri etkinlik gösterir. Zamanlarının büyük bölümünü ağaçlarda geçirenler son derece çevik hayvanlardır. Bunlar ağaç kovuklarında ya da yaprak ve çalı çırpıdan hazırladıkları yuvalarda barınır, yıl boyunca etkinliklerini sürdürürler. Yerde yaşayanlar ise oyuklarda barınır. Büyük ölçüde

tohumla beslenen sincapların tohumlara ve fındık gibi kabuklu yemişlere düşkünlüğü ünlüdür (Ana Britannica, “Sincap” 1990, C.19: 399).

Sincap kemirici sınıfından memeli bir hayvandır. Boyları 15-20 cm. arasında değişir. Yazları kuş yuvalarını yağmalar. Ağaçların ve kayaların kovuklarını kiler olarak kullanır (Hayvanlar Ansiklopedisi, 1967: 89). Sincaplar, küçük, sıcakkanlı, sempatik görünümlü kara hayvanlarıdır. Ağaçtan ağaca atlayarak geçerler. Atlarken kuyruğunu denge unsuru olarak kullanırlar. Kuyruğu geriye doğru kıvrılır ve boyları 18 cm.ye ulaşır. Uzun tüyleri, kabarık haliyle dikkati çeker. Uyurken, kuyruğunu battaniye olarak kullanır. Sincaba “Arap tavşanı” da denir. Tavşandan ufak, tarla faresinden büyük bir hayvandır. Çok çeviktir. İnsanı görünce ağacın en yüksek dallarına çıkar ve orada saklanır. Eti helaldir ve deliliğe iyi gelir. Sincabın kürkü pek sıcak tutmaz (Demirî, 1973:191).

Vücudu belden aşağı topuklara kadar örten ve bacaklar için iki paçası bulunan ve ten üstüne giyilen bir iç çamaşırı; tasrih ile “iç donu”, ayrıca “tuman” da denilir. Erkek ve kadın iç donlarının kesimi ayrı ayrı olmuştur. Erkek iç donları eskiden içtimâî seviyeye göre bürümcükten, patiskadan, kaba bezden (Trabzon Bezi, Amerikan Bezi gibi) yapılmıştır. Eski erkek iç donlarının kesimi şöyle idi: ağı bol, paçalar muhakkak ayak bileklerine kadar uzun; beli uçkurluklu, paça ağızları ağın rahat geçmesi için yırtmaçlı yapılırdı ve paçaların iki başına birer paça bağı dikilirdi; belden uçkurla, paçalardan da o bağcıklarla bağlanırdı. Zamanımızda köylümüz, kasaba ve şehirler halkının muhafazakârları, büyük şehirlere iş bulmaya gelmiş köylü bekâr uşakları, ameleler tarif ettiğimiz bu iç donunu giyerler. Paçalara bağcık yerine ilik düğme yapılanları, uçkur yerine de belden düğme ile bağlananları veya uçkurluğa lastik geçirilmiş olanları ancak yarım asırlık bir geçmişi olan iç donlarıydı. Eski erkek iç donlarının bir kısmında paçalar ayak bileklerinin bir kaç parmak üstünde kalacak şekilde kısaca kesilir, ayağın rahat geçmesi için de paça ağızı bol yapılırdı, bu takdirde paça bağcığı dikmeye de lüzum kalmazdı. Diz çakşırı giymeye mecbur olanların iç donları da yine beli uçkurluklu, ağı bol olur, fakat paçaları diz kapağının üstünde kalacak şekilde kısa olurdu. Orduda neferlere verilen ve Amerikan bezinden kesilen iç donları da uzun paçalı ve paçaları bağcıklı donlar ola gelmiştir. Diz kapağının üstünde kalan kısa erkek donları Birinci Cihan Harbinden sonra yayılmıştır.

Eskiden ayak takımı gece yatağa donca girmiştir. Gecelik entarisi ancak orta tabaka ve kibar tarafından kullanılmıştır. İstanbul'un eski mahalle hayatında oynaş aldığı sezilen yosma kadınların evine mahalleli tarafından baskın yapılır idi; eğer şüphe tahakkuk eder ve erkek yakalanır ise karakola götürür iken kadının ferace giymesine veya herhangi bir şekilde örtünmesine izin verilir, fakat oynaşı erkek evden mutlaka donpaça (don gömlekle) ve yalın ayak çıkarılır, pabucu, esvabı eline, koltuğuna verilir ve baskın yerinden karakola kadar yolda türlü hakaret ve alaylara maruz kalır idi. Eskiden evinde iç donu ile dolaşanlar sadece ayak takımı idi. Lâubalî yatak kıyafeti olduğu için, ev mahremiyetinde bile donca dolaşmak hoş görülmemiştir. Bir iç donu ile görülme karşılığı edebiyatımızda “donpaça” tabiri kullanılmıştır (Koçu, 1969: 93- 94).

Şairler don kelimesini şiirlerde devlet donu, sabır donu, gam donu, cemal donu ve aşk donu gibi ifadeler içerisinde zikretmişlerdir. Kelime müstakil bir giysiyi ifade etmekten ziyade; genel olarak elbise ve giysi anlamında dile getirilmiştir (Özkan, 2007:587).

Kadife ise Arapça katife sözcüğünden dilimize geçmiştir. Yüzeyi belli uzunlukta bırakılmış ham madde lifleriyle kaplı parlak, yumuşak kumaştır (Öztekin, 2006: 230). İpek yahut pamuk ve yünden yüzü tüylü yumuşak kumaştır. Eskiden beri memleketimizde kadın ve erkek esvaplığı olarak kullanıla gelmiştir; daha XIV ve XV. yüzyıllarda Bursa'da dokunmuş ipekli Türk kadifeleri Avrupa pazarlarında da en makbul kumaşlardan biri olarak tanınmıştı. Kabartma nakışlı Türk kadifeleri ise zengin ve kibar harcı kumaş olarak meşhurdu.

Kadifenin çeşidinden kavuk, takke, cepken, câmedan, hırka, entari, şalvar, ayak terliği yapılmıştır. Ayrıca döşemelik olarak da kullanılmıştır. Zamanımızda düz kadifeler bir kadın kumaşı olarak bilinir, kabartma çizgili ve pamuklu - yünlü kadifelerden de erkek ceket ve pantolonları kesilir, hatta ayak takımı tarafından da giyilir harcı âlem kumaşlardandır (Koçu, 1969: 136- 137). Sincap, postu kürk olan hayvanlardan olup tüyü kurşûnî renktedir; hatta kurşûnî renge de sincâbî denilir (Koçu, 1969: 206).

Fenâ, tasavvufta maddî varlıktan sıyrılıp Hakk'a ulaşmadır. Zikreden kisinin her an kalbinde Allah olması, Allah'tan gayri hiçbir şey olmaması, kalbinin sürekli tefekkürde olması gerekir. Bu şekilde kalbine sahip olan kişi en son fenâ haline ulaşır.

Böylece kişi her türlü dış etkilerden artık korunmuş olur (Yıldız, 2006: 20). “Ey hoca, bize kül gibi kurşunî renkte kadife elbise koy. Biz yokluk ülkesinin beyleriyüz”:

Bizi ey hâce ko biz mülk-i fenâ begleriyüz

Bize hâkisteri sincâbî katîfe tonun

(C.3, G.1823/2)

4.2.23. Tavşan (Har-gûş)

Kemirgen memelilerden, kediden az büyük bir hayvandır. Arka ayakları ön ayaklarından uzun olduğundan çok hızlı koşar, hele yokuş yukarı büyük bir hızla tırmanır. Ürkek bir hayvandır. Hep korkak korkak bakınır. Kulakları çok uzun olup en küçük sesleri bile işitir. Gözleri pek kuvvetli değildir (Hayat Ansiklopedisi, “Tavşan” C.6: 3014).

Oğlak cesametinde, ön ayakları kısa, arka ayakları uzun bir hayvandır. Tavşan gözü açık uyur. Denizi görürse ölür derler, onun için tavşan sahillerde bulunmaz. İbn-i Ömer (r.a.)’ın rivayetine göre: Peygamber (s.a.v.) kendilerine getirilen tavşanı yememiş, fakat başkalarının yemelerine mani olmamıştı. Meşhur hekim Hipokrat dedi ki: Tavşanın eti kuru ve sıcaktır. Müleyyimdir, fakat idrarı azaltır. Tazının avladığı tavşanın eti en iyisidir. Şişman olanlara iyi gelir, fakat uykuyu azaltır. Tavşanın beyni biber ile karıştırılarak yenilse ellerin titremesini giderir. Câhız’ın rivayetine göre iki kiloluk inek sütüne iki habbe miktarı tavşan beyni karıştırılarak içilse saç ağarmasını önler. Aristo’nun beyanına göre tavşanın kursağı sirke ile içirilse yılan zehirine iyi gelir. Şiddetli zehiri olan bir yaratık tarafından sokulan yere tavşanın husyesinden sürülse şifa bulur. Tavşanın yağı bir kimsenin yastığı altına konulsa, o gün başından geçenleri uyku halinde hep anlatır. Ağrıyan diş üzerine tavşanın azı dişi bağlansa, ağrı diner. Rüyada tavşan görmek, ülfet olmamak şartıyla, güzel bir kadınla karşılaşmaya delildir. Pişmiş tavşan eti yemek bol rızka delâlet eder. Tavşan avladığını veya kendisine tavşan hediye edildiğini gören evlenir veya evlat sahibi olur (Demirî, 1973: 39- 40).

Gülşehrî’nin, özünü Mesnevî’den alıp genişlettiği Aslan ile Tavşan hikâyesinde, hile ve zulümle halka eziyet edip onları aldatanların sonlarının berbat olacağı nasihati verilir. Tavşan, temizliğin, masumluğun temsilcisidir. Akdeniz adalarından, bilhassa

Sakız Adası'ndan İstanbul'a gelen köçek Rum çocuklarına da zevk erbabı “ tavşan” derlerdi (Onay, 2000: 435). Ayrıca tavşan fizyolojik ve biyolojik yapısıyla da ilginçlikler taşıyan bir hayvandır. Tavşanın kafası kedi kafasına, kulakları eşek kulaklarına, arka ayakları köpek ayaklarına, ön ayakları kedi ayaklarına ve kuyruğu domuz kuyruğuna benzemektedir.

Kulaklarının eşeğe benzemesinden dolayı bir adı da “hargûş” yani “eşek kulaklı”dır. Zâtî'nin Dîvân'ında sadece iki beyitte kullanılan har-gûş, baş şağı olması ile anılmaktadır. Tasmada baş aşağı olan tavşana benzetilen, aciz kişi kendisidir. Bu tavşan köpek nefse av olmuştur. :

Olur başı aşaga nitekim fitrâkde **har-gûş**

Seg-i nefse o kim sâyde olub ey Zâtî zebûn olmuş (C.2, G.603/5)

Tavşan, diğer hayvanlardan farklı olarak, gözü açık uyur; görenler onu uyanık zannedermiş. Onun gibi; bazı gafil insanlar da vardır ki sureta uyanık ve gözleri açık bulunduğu halde gaflet uykusu içindedirler. Hâlbuki izimizi bulan ve bizi avlamak isteyen bir yaman avcı vardır ki o da ölümdür. Durum böyleyken tavşan gibi gözü açık uyumak, yani gaflet uykusuna dalmak akıllı işi değildir. (Tahirü'l-Mevlevî, Mesnevi Şerhi, VIII, 588). Tavşan gaflet uykusuna dalmış ve nefis köpeğine av olup baş aşağı olmuştur:

Aşaga oldı başı nitekim fitrâkde **hargûş**

Şu kim nefsi itine hâb-ı gafletle şikâr oldı (C.3, G.1801/2)

4.2.24. Tazı (Tâzî)

Bir köpek cinsidir. Bu cinsten olan köpeklerin çoğu av amacıyla yetiştirilir. Tazıların en büyük özelliği çok hızlı koşmaları ve yeri koklayarak avlarını bulmalarıdır. Tazıların başları sivri olur, bacakları kuvvetlidir. Tazı cinsinin önce Fransa'da geliştiği sanılmaktadır. Buradan İngiltere'ye geçmiş ve İngilizler tazı yetiştirmeye büyük önem vermişlerdir. Tazı çeşitlerinin en önemlileri Porsuk tazısı, Rus tazısı, Afgan tazısı, İngiliz, İskoç ve Amerikan tazılarıdır. Bloodhound denen tazı cinsi çok kuvvetli koklama duygusuyla tanınmıştır. Bu hayvandan haydutları ya da kayıp insanları aramakta faydalanılır. Köpekler arasında en kuvvetli koklama duygusuna sahip olan

“bloodhound”lar bir yabancının izini, bir yoldan geçişinden 48 saat sonra bile yakalayıp izleyebilirler (Hayat Ansiklopedisi, “Köpek” C.4: 2056). Ayrıca bir at cinsinin de adıdır (bkz. At).

Hz. Ali olarak adlandırılan, güzellik Düldül’üne binmiş, nazı da tazı gibi olan sevgilinin şöhretinin âlemi kaplaması tuhaf değildir:

Ana şîve **tâziyâne** Düldül-i hüsne süvâr

‘Âlemi tutsa ‘aceb mi iştihârı Haydarun

(C.2, G.786/3)

4.2.25. Tilki (Rûbâh)

Etobur memelilerin köpekçiller familyasından bir hayvandır. Daha çok ormanlık yerlerde yaşar. Çok kurnaz bir hayvandır, düşmanlarından kolaylıkla kurtulup kaçmasını çok iyi bilir. Geniş kulakları en hafif sesleri bile çok uzaklardan duymasını sağlar. Gündüzleri toprağın altında açtığı yuvasında gizlenir, geceleri avlanmaya çıkar. Yiyeceklerini öldürerek ayrı ayrı yerlere gömer, bunların yerlerini de hiç unutmaz. Sonra toprağı açıp onları teker teker yer. Öte yandan postundan ötürü kürkçülükte pek makbul tutulan bir hayvandır (Hayat Ansiklopedisi, “Tilki” C.6: 3036).

Yırtıcı mahlûkların zaif olanıdır. Korkaktır, fakat hilekâr olduğu için kendinden büyük ve kuvvetli vahşi hayvanlardan çekinmez. Avlanacağı zaman sırt üstü yatarak kendini bu esnada yanına sokulan herhangi bir hayvanın bir anlık gafletinden istifade ederek üzerine atılıp paralar ve yer. Böyle ölü gibi yatarken köpek sesi işitirse derhal yerinden fırlayarak oradan uzaklaşır. Tilkiye, köpekten bu kadar korkmasının sebebini sormuşlar: “Ben nefsim için çalışırım, o, başkalarına hizmet eder” diye cevap vermiş. Câhız der ki: “Çevikliği ile kurnazlığı tilkinin en büyük silahıdır”. Tilki, vücuduna pireler musallat olduğu zaman, bundan kurtulmak için ağzına bir yün parçası alarak yavaş yavaş suya dalar, vücudu ıslandıkça pireler kuru olan kısımlara çekilirler, nihayet tilkinin ağzındaki yün parçasından başka kuru bir kısım kalmaz ve hepsi orada toplanmış bulunurlar. Tam bu esnada tilki, ağzındaki yün parçasını yavaşça suya bırakarak oradan ayrılır. Hz. Ebû Hanife ve Hz. İmam-ı Mâlik’e göre tilki eti mekruhtur (Demirî, 1973: 89- 91).

Altaylılar ve Yakutlarda tözler arasında tilkinin de yer alması onun eski çağlarda ata simgesi olduğuna işaret etmektedir. Tilki Çin’de iyi şans, uzun ömrü ve kurnazlığı simgeliyordu. Türklerde de hilekâr ve kurnaz bir hayvan olarak tanınıyordu. Tilkinin bazen kahramanların koruyucu ruhlarından sayıldığı da anlaşılmaktadır; bu koruyucu ruh öldüğünde kahramanın da öldüğüne inanılmıştır (Çoruhlu, 2006: 162).

Her toplum ve kültürde, tilkinin kurnazlığına ilişkin, öyküler, fıkralar anlatılır. Tilkiye kurnazlığı veren, artıran olay, onun çok iyi koku almasından, böylece avının, tehlikenin nerede olduğunu hemen anladığından gelmektedir.

Avcılar tilkinin kürküne tamah ederek, onu öldürür. Bu bağlamda halkımız, "*tilkinin dönüp dolaşıp geleceği kürkçü dükkânı*" diye bir atasözü türetmiştir.

Hemen tüm Dîvân şairlerinde görülen ve bu edebiyatta üstü kapalı bir isyan olan felek/ dünya/ çarhtan ve zamandan şikâyet, Zâtî’nin bu beyitinde de görülür. Rakîbin tilkiye benzetilmesi muhtemelen bu hayvanın çok kurnaz oluşu sebebiyledir. Zâtî, sevgiliyi âşıktan ayırmak yahut onu elde etmek için kurnazca hileler düşündüğü için rakibe zamanın tilkisi yakıştırmasında bulunur:

Bu **rûbâh**-ı zemânun hîlesi çokdur hazer eyle

Nice şîr-i nerün ol pençesin âl ile burmuşdur

(C.1, G.147/2)

4.3. Özel İsimle Anılan Kara Hayvanları

4.3.1. Burak

Rivayetlere göre miraç gecesinde Hz. Muhammed’i taşıyarak göğe çıkaran binektir. Eşekten büyük, katırdan daha küçük olup, yüzü insanların yüzü, başı at kafası, boynu deve boynu, ayakları öküz ayağı olarak tasvir edilir. Yokuş çıkarken ön ayaklarının kısaldığı arka ayaklarının uzadığı, inişlerde ise tam tersine ön ayaklarının uzayarak arka ayaklarının kısaldığı anlatılır. Bu yaratığın Hz. Muhammed’in miracı dışında yerlerde de kullanıldığı, İbrahim Peygamberin aynı hayvanla her yıl Filistin’den Mekke’ye İsmail ile Hacer’i görmeye gittiği söylenir. Kıyamet gününde de dört büyük melek kalkarak Peygamberin kabrinin başına gidecek ve Peygamber kalkıp Burak’a binecektir.

Birçok sözlükte Burak sözcüğünün berk kökünden türetildiği, “olağanüstü hızlı koşuşu” ya da “göz alacak kadar beyaz ve parlak oluşu” nedeniyle bu adın verildiği söylenir. İslam öncesi Arap edebiyatında ya da Arapça metinlerde bu sözcüğe rastlanmaz. İlk olarak Hz. Muhammed’in miraç gecesinin ardından bu yaratıktan söz etmesinden sonra hem Arap hem de Fars edebiyatında yer almaya başlamıştır.

Cennet hayvanlarından olan Burak çok hızlı koşan, gözün alabildiği mesafeyi bir adımda kat edebilen, hayvanlar arasında rengi en güzel olan ve insan gibi duyduklarını anlayabilme yeteneğine sahip olağanüstü bir yaratıktır.

Bazı tarihi ve edebi eserlerde Burak’a mitolojik boyutlar kazandırılıp değişik şekillerde tasvir edilmesinden esinlenilerek minyatürleri yapılmıştır. Bu minyatürlerin en eskisi Câmi’u’t-tevârîh’in en eski nüshalarında bulunur. Tasavvufi metinlerde geçen Burâk-i can, “sevgilinin ruhunu ruhlar âlemine ulaştıran aşk” anlamına gelir.

Fars edebiyatında hem gerçek hem de mecâzi anlamda “at, hızlı koşan binek, ruhani seferlerde binilen binek” anlamlarında yaygın bir kullanımı olan Burak, sözlüklerde genel olarak at anlamında geçer ve çeşitli bileşikler oluşturur: Burâk-i berk: hızlı koşan at; burâk-i Cem: rüzgâr; Burâk-i Süleyman: rüzgâr; Burâk-i devlet: güç, iktidar; Burâk-i himmet: azim, irade... (Yıldırım, 2008: 181-182).

İsra suresinin ilk ayetinde, Allah’ın bir gece Hz. Muhammed’i Mescid-i Harâm’dan Mescid-i Aksâ’ya kadar yürüttüğü bildiriliyorsa da söz konusu ayette bu yolculuğun Burak’la gerçekleştiğine dair herhangi bir işaret yoktur. Konu ile ilgili hadislerde yer alan ayrıntılı bilgilere göre yolculuk Mescid-i Aksâ’dan sonra semaya yükseltilmek suretiyle devam etmiştir. Cebrâil’in de refakat ettiği ve İslami kaynaklarda “isra” ve “mi’rac” diye adlandırılan bu gece yolculuğu hadislere göre Burak denilen bir binekle gerçekleşmiştir. Kaynaklar bu bineğin beyaz renkli ve fevkalade süratli olduğunu katırla eşek arası bir yapıya sahip bulunduğunu bildirirler. İsra olayını anlatan hadislerin bir kısmında Burak’ın, yukarıda belirtilen vasıflarından başka uzun kulakları ve uyluklarına bitişik iki kanadının bulunduğu, bu kanatları sayesinde bir adımda gözünün görebildiği en uzak mesafeyi kat edebildiği de kaydedilmektedir. Bazı kaynaklara göre de Hz. Peygamber Burak’a yaklaşıp binmek istediği sırada Burak huysuzluk etmiş, fakat Cebrâil’in, o zamana kadar taşıdığı kişiler içinde en faziletli

insanın Şu anda kendisine binmekte olan kişinin olduğunu hatırlatması üzerine utancından ter dökmuŐtür.

Burak Resul-i Ekrem'den başka diğer peygamberlere de hizmet etmiştir. Taberi'nin naklettiği bir rivayette Hz. İbrahim'in Kâbe'yi ziyarete giderken bu bineği kullandığı belirtilmekte ve bu sebeple Burak'tan "İbrahim'in bineği" (dabbetu İbrahim) Şeklinde söz edilmektedir. Ayrıca kıyamet günü, mahŐer yerinde bulunan ümmetlerine ulaŐabilmeleri için peygamberlere binek verileceği, Salih Peygamber, devesine binerken; Hz. Muhammed'in de kızı Fatıma ile birlikte Burak'a bineceği ve o gün Burak'ın sadece kendisine tahsis edileceği gibi hususlar da konu ile ilgili rivayetlerdendir.

Burak hakkındaki hadislerde bulunan bilgilere siyer ve tefsir kitaplarında anlatılanların ilavesiyle ortaya çıkan malumat, Şairlerin geniş hayallerinin ürünü olan çeşitli unsurlarla süslenmiş, adeta efsanevi bir varlık ortaya çıkmıştır.

Burak'ın edebi eserlerde geÇen başlıca özelliklerini Şu Şekilde sıralamak mümkündür: Vatanı cennet olan Burak Hz. Peygamber'den önce başka nebilere, bu arada Hz. İbrahim'e de hizmet etmiştir. Burak deve, at veya katırdan küçük, merkepten büyüktür. Gövdesi ata benzer, boynu deve boynu, yüzü insan yüzü gibi olup hürilerden güzel ve cennet âhûlarının bile gıpta ettiği bir varlıktır. Sür'atini arttırmak için kullandığı, açtığında cihanı kaplayan iki kanadı ve kısa bir kuyruğu vardır. Bu sebeple bir adımda 70.000 yıllık yol kat edebilir ve adımını gözünün gördüğü yerin en son noktasına atabilir. Bazı Şiirlerde deve ayaklı, ceylan tırnaklı olarak tavsif edilen Burak, uçtuğunda kuşların kendisine yetiŐemeyeceĐi kadar süratli bir varlıktır. Şairlerin tasvirlerinde dudağı lal, dişi mercan, kulağı yakut, zümrüt veya zebercedden, yelesi müŐkten, saÇı müŐk gibi siyah, etek gibi uzun, gözü zühre sıfat, parlak, berrak, nergis gibi de süzgün olarak anlatılır. Başı la'lden, alını kırmızı yakuttan olup karnı sarı, göğsü ak renklidir. Kanatları kızıl yakuttan, ayağı zümrütten, tırnağı inciden, örtüsü ise gümüŐtendir. Parlaklığı Şimşek gibi yeri göğü aydınlatır. İtaatkâr, sevimli ve yumuşak huyludur. Kudüs kadar değerlidir (Öz, 1992: 417- 418). Bir rivayete göre Burak, cennet hayvanlarının genel adıdır (Pala, 2003: 86).

4.3.1.1. Burak ile İlgili Tasavvurlar

4.3.1.1.1. At

Beyitte Ahmed yani Hz. Muhammed'in Burak ile gökde seyretmesi, gezmesi Miraç olayına telmihtir. Sevgilinin at ile mahallesinin başında gezmesi de Zâtî'ye bu olayı hatırlatmıştır:

Seyr eyler **at** ile ser-i kûyında Zâtî yâr
Gûyâ ki gökde seyr-i der Ahmed **Burâk** ile (C.3, G.1325/5)

4.3.1.1.2. Berk

Burak “parıldamak, şimşek çakmak” anlamına gelen Arapça berk kelimesinden türetilmiş olup renginin saf ve parlak oluşu veya çok hızlı hareket edişi sebebiyle bu adı almıştır. Dolayısıyla şair bunu iştikak sanatıyla kullanmıştır.

Dîvân şiiri geleneğinde âşık-sevgili ilişkisinde sevgiliye düşen görev âşıklarını üzüntüden, acıdan öldürmektir. Âşık sevgilinin elinden, onun çektirdiği eziyetler yüzünden ölmeyi şehit olmak olarak kabul ederek, ölümü korkunç bir şey olmaktan çıkarır. Âşığın bu düşüncesinde şüphesiz köklü islâm ve öte dünya inancının etkisi vardır Aşk yolunda; ne korku ne keder, onu yolundan alıkoyamaz. Hatta aşk şehidi olmak, onun en büyük arzularındandır. Sevgilinin âşığın mezarı üstüne yıldırım hızlı Burak'tan inmesini görenler âşığın mezarına felekten nur indiğini ve âşığın da şehitlik mertebesine ulaştığını sanmaktadırlar:

Gören dirdi şehîd olmuş felekden buna nûr inmiş
Mezârum üstine insen **burâk-ı berk-sür**'atden (C.3, G.1028/5)

4.3.1.1.3. Felek

Farklı bir gazelde de rastladığımız bu beyitte aynı zamanda sevgilinin hızlı atından inmesi felekten nur inmesine benzetildiği için sevgili nur, felek ise Burak olmaktadır:

Gören dirdi şehîd olmuş **felek**den buna nûr inmiş
Mezârum üstine insen **burâk**-ı berk-sür'atden

(C.3, G.1210/6)

4.3.2. Düldül

Mısır Hükümdarı Mukavkıs'ın, hicretin 6. yılında (627) Hz. Peygamber'e gönderdiği kıymetli hediyeler arasında bulunan katıra hızlı yürüyüşü ve çevikliği dolayısıyla "kirpi" anlamına gelen düldül adı verilmiştir. Bu boz renkli katırın erkek veya dişi oluşu hususunda kesin bir kayıt bulunmamaktadır. Konuyla ilgili Türkçe literatürün hemen hepsinde 'beyaz renkli dişi katır' ifadesi kullanılmışsa da Arapça kaynaklardaki rivayetlerde onun erkek olduğu belirtilmiştir (Yardım, 1994: 20).

Bütün kaynaklar Peygamberimizin gazveleri esnasında bu hayvana bindiğini yazarlarsa da İbn Kesîr bunu sadece Huneyn gazvesi olarak sınırlandırır (Pala, 2003: 135- 136).

Rivayete göre, Müslüman Araplar, katırın ilk kez bu armağan sonucu görmüşler, daha önce bilmiyorlarmış (Hançerlioğlu, 1984: 72).

Peygamberimiz Düldül'ü daha sonra damadı Hz. Ali'ye hediye etmiştir. Hz. Ali halifeliği esnasında bu katıra binmiş ve haricilerle savaşmıştır. Cesur bir hayvan olan Düldül, çok uzun müddet yaşamıştır. Hatta Hz. Ali'nin vefatından sonra Abdullah b. Cafer tarafından beslenmiştir. O kadar ki hayvanın dişleri döküldüğünde, yesin diye ağzına arpa koyuyorlarmış. Muaviye zamanında Yanbu'da ölen Düldül Şiîlerce çok anılmış dolayısıyla Alevî-Bektaşî edebiyatlarında adı çok geçmiştir (Pala, 2003: 135- 136).

4.3.2.1. Düldül ile İlgili Tasavvurlar

4.3.2.1.1. Güzellik

Ka'be, Arabistan'ın Hicaz bölgesinde, Mekke şehrinde Harem-i Şerif'in ortasında bulunan geometrik küp şeklinde, 12x10x15 metre ebadında taştan yığma bir binadır. İlk olarak Hz. Âdem tarafından inşa edilmiştir. Nûh tûfanında helak olmaması için

melekler tarafından göğe kaldırılmıştır. Bu sebeble Beytü'l-ma'mur denilmiştir. Ka'be Hz. İbrahim tarafından yeniden yapılmıştır. Karşılıklı köşeleri birleştiren hatlar dört aslî ciheti (doğu, batı, kuzey, güney) gösterir. Doğu köşesinde Hacer-i Esved vardır. Ka'be yeryüzünde ilk tesis olunan mabettir. İkinci olarak mescid-i Aksa inşa edilmiştir. Ka'be, İslamın beş şartından ikisinin ifası ile ilgili kutsal bir yerdir. Müslümanlar namaz kılarken Ka'be'ye yönelir; hac farızasını eda ederken de Ka'be'yi tavaf ederler. Ka'be, Allah'ın evi (Beytu'llah)dir. Ka'be'nin civarı, taşlarla işaretlenmiş bölge, ilahi sulh ve masûniyet mıntıkasıdır. Harâm'dır. Zira bu bölgede husûmetler durur, silah taşınmaz, kan dökülmesi caiz değildir. Bu bölge içinde zararlı ve tehlikeli olan birkaçı dışında hayvanlar, böcekler öldürülmez, ev inşaatında ve kuyumculukta kullanılan izhir ağacından başka ağaç, fidan kesilmez. Buraya iltica edene dokunulmaz. Bu bakımdan Ka'be, Beytü'l-Harâm'dır (Wensinck, 1955: 14). Harâm denilmesi, ihtiram olunmasından, saygı gösterilmesindedir. Peygamberimiz (s.a.v.) Mekke'yi fethettikleri gün "Mekke şehri vâcibü'l-ihtirâm"dır" buyurmuşlardır.

Kanber, Hz. Ali'nin vefakâr ve sadık kölesidir. Beyitte Ali ve Kanber birlikte yer alırlar ve tenasüp oluştururlar. "Güzel delikanlılar, güzellik Düldül'ünün binicisi önünde yüce Kâbe hakkı için (benim gibi) Kanber olamaz":

Düldül-i hüsnün süvârisin önünce hûblar

Olımaz Kanber be-hakk-ı Kâ'be-i 'ulyâ 'Alî

(C.3, G.1634/6)

4.3.2.1.2. Hz. Ali

Hz. Ali, Fars edebiyatı ile Türk edebiyatının Klâsik, tasvvufî, dinî-destanî metinlerinde genellikle Zülfikar adlı kılıcı ve Hz. Peygamber'in kendisine hediye ettiği Düldül isimli katırıyla birlikte anılmaktadır. Kaynaklarda, Hz. Ali'nin savaşlarda ve özellikle savaş başlamadan önce yapılan mübarezelerde hasımlarını kılıcı Zülfikar ve Düldülün de maharetiyle alt ettiği belirtilir; bu sebeple edebi metinlerde bunlar onun adeta ayrılmaz birer parçası olarak anılmıştır. Bu husus, Hz. Ali çerçevesinde oluşturulmak istenen tenasüp sanatının bir gereği ve ifadesi olarak da çok rağbet görmüştür. Halk arasında düldül güçlü süvarisi Hz. Ali ile özdeşleşmiştir. Hz. Ali'ye "şah-ı düldül-süvar" denilir. Manzumelerde gerek Düldül gerekse Zülfikar çeşitli özelliklerinden dolayı çok sık zikredilir. Düldül ayrıca, kırk günlük yolu bir günde kat eden olağan

üstü hızı ve çevikliğiyle şairlerin yeni mazmunlar bulma yeteneğine sahip kıvrak ve süratli tabiatlarının benzetildiği bir mazmundur. Şairler kalemlerinin (dillerinin) keskinliği ve işlekliliğiyle övündüklerinde, söz meydanının en güçlü eriyiz diyerek kendilerini Hz. Ali'ye, kalemlerini Zülfikara, çabuk ve etkili yazmaya yetenekli oluşlarını da Düldüle benzetirler.

Düldül, dinî-destanî Türk halk hikâyelerinin en yaygınlarından biri olan Hz. Ali cenklerinde mühim bir yer tutar. Bu hikâyelerde Hz. Ali'nin önemli bir yardımcısı ve insana yaklaşan anlayışı ile adı çok sık geçer. Kâfirlerle yapılan savaşlarda olağan üstü yetenekleri ve sürati Düldülün diğer bir özelliğidir (Uzun, 1994: 20).

Sevgilinin güzelliği Düldül' e benzetilmiştir. Hz. Ali olarak adlandırılan, güzellik Düldül'üne binmiş, nazı da tazı gibi olan sevgilinin şöhretinin âlemi kaplaması tuhaf değildir:

Ana şîve tâziyâne **Düldül**-i hüsne süvâr
'Âlemi tutsa 'aceb mi iştihârı **Haydarun** (C.2, G.786/3)

O ebemkuşağı boyunlu sevgilinin ay (yüzüne)yolculuğuna (seyirci olsan) yolcu olsan, görenler Allah'ın arslanı (Hz. Ali)'nin Düldül'e bindiğini sanarlar:

Olsan ol kavs-i kuzah-gerden kamer-seyre süvâr
Dir görse **Şîr-i Hudâ** gûyâ ki bindi **Düldüle** (C.3, G.1441/4)

4.3.2.1.3. Naz-Kanber

Kanber, Hz. Ali'nin vefakâr ve sadık kölesidir. Ayrıca, mecazen “bir evin gediklisidir”. “Gedikli” kelimesinin anlamı da “bir yerle veya işle olan ilgisini sürüp götüren ve askerlikte astsubay”dır. “Sultanım Ali! Sen naz Düldül'üne bindikçe bütün güzellerden biri önünde müdavim olamaz, devamlı duramaz (ya da kölesi olamaz, vefalı olamaz, subay olamaz)” Kanber olan, yani vefalı ve sadık bir köle olan âşıktır. O, sevgilinin bütün nazını, cefasını çeker. Hûbân ise rakiplerdir (Enderunlu Fâzıl'ın güzel delikanlıları anlattığı mesnevisinin adı Hûbân-nâme'dir):

Cümle hûbândan biri önince **Kanber** olıma
Düldül-i **nâza** süvâr oldukca sultânım 'Alî (C.3, G.1633/6)

BÖLÜM 5: DENİZ HAYVANLARI

5.1. Genel Olarak Deniz Hayvanları

Denizlerde çok zengin bir hayat vardır. Deniz hayvanları arasında sığ sularda yaşayanlar olduğu gibi derin denizlerde yaşayanlar da bulunmaktadır. Denizde yaşayan hayvanların boyları çok değişiktir. Bazılarının ancak mikroskopla görülebilmelerine karşılık, balina gibi uzunluğu yirmi beş- otuz metreyi bulan deniz hayvanları da vardır.

Denizlerde yaşayan hayvanların hepsi balık değildir. Salyangoz, midye, istiridye, sadef, mercan ve ıstakoz gibi bir kısım hayvanlar da vardır (Hayat Ansiklopedisi, C.2: 906).

İslam inancına göre devamlı suda yaşayıp barınan hayvanlardan her nevi balık etleri helaldir. Fakat balık cinsinden olmayan yengeç, midye, istiridye, ıstakoz gibi olan su hayvanları çirkin şeylerden sayılır ve yenmeleri caiz olmaz. Deniz insanı, deniz aygırı, deniz hınzırı gibi balık şeklinde bulunmayan deniz hayvanlarının helal olmadığı gibi avlanmaları da helal görülmemektedir. Kur'ân-ı Kerîm'deki; “Allah kendilerine iyiliği emrediyor, onları kötülükten nehyediyor, onlara temiz şeyleri helâl, murdar (pis) şeyleri de haram kılıyor” âyet-i Kerîme'sini esas alarak; balık dışındaki deniz hayvanlarının yenilemeyeceğini beyan etmiştir. Ayrıca Resûlullah (sav) kurbağadan yapılan bir ilâcın kullanılmasını yasaklamıştır. Yengeç'in satılmasına da müsaade etmediği bilinmektedir.

5.2. Deniz Hayvanları ve İlgili Tasavvurlar

5.2.1. Balık (Mâhî, Nûn, Semek, Simâk)

Balıklar, omurgalılardan, suda yaşayan, yumurta ile üreyen, solunumu solungaçları ile yapan hayvanlardır. Bunlar omurgalıların beş sınıfından birini meydana getirirler. Balıkların başlıca özellikleri hepsinin su içinde yaşamalarıdır. Vücutları, suyu kolay yarmaları için, mekik biçimindedir. Böylece hayvan suyun içinde kolayca yüzebilmektedir. Balığın vücudu bir deriyle kaplıdır. Bu deri bazı balıklarda tamamen çıplaktır, bazılarında da pullarla kaplıdır. Balıkların pulları aynen bir evin damını örten kiremitlere benzer (Hayat Ansiklopedisi, “Balıklar” C.1: 448).

Farsçadaki karşılığı mâhî, Arapçada nûn, hût ve semek sözcükleriyle de karşılanan balık, İslâmî rivayetlerde etkin olarak yer alır. Kalem suresinin ilk ayetinde üzerine yemin edilen nûn harfinin “balık” anlamına geldiği ve bununla dünyayı sırtında taşıyan balığın kastedildiği kanısı yaygındır.

Kur’ân’a göre Yunus Peygamberi bir balık yutmuş, Allah’ı anması ve onu tesbih etmesi üzerine balık kendisini bir kıyıya bırakmıştır. Allah’ı anmasaydı kıyamet gününe kadar balığın karnında kalacaktı kanısı yaygındır. Yunus ile balık arasında bu yaşananlar dolayısıyla balık, edebiyatta açlık ve yutma simgesi olmuştur.

Yûşa ile Mûsâ, Hızır ile buluşmak için *mecmau’l-bahreyn* (iki denizin birleştiği yer) denilen bölgeye gitmişler ve orada Yûşa’nın kızarmış balığının dudağına bir damla hayat suyu damlayınca Allah’ın izniyle balık dirilip denize atlamış, Mûsâ ile Yûşa da onu izleyerek Hızır’ı bulmuşlardır.

Mısırlılara gönderilen on beladan biri de Nil’in suyunun kuruması, balıklarının tamamının yok olması ve halkın geçim kaynağı olan balıktan yoksun kalmasıdır.

Tasavvufta olgunluk makamına erişmiş arif, marifet denizinde bulunduğu için mâhî diye anılır (Yıldırım, 2006: 495).

Çok eski bir inanışa göre dünya düz olup kendisini çevreleyen Kafdağı ile birlikte bir deniz içinde çalkalanıp durmaktaydı. Allah bir melek gönderdi ve balığı omzuna almasını emretti. Meleğin altında bir kaya, kayanın altında bir öküz, öküzün altında balık, balığın altında okyanus, okyanusun altında cehennem, cehennemin altında da fırtınalı bir rüzgâr bulunuyordu. On iki burçtan biri de balık burcudur. Dîvân şiirinde deniz veya su içinde oluşu, ağ veya olta ile yakalanışı, uyku uyumamaları vs. ile âşığın canı, gönlü ve kurduğu hayallere benzetilir (Pala, 2003: 306).

Dîvân şiirinde hût, balık ve balık burcudur. Güneş 19 Şubat’ta bu burca girer (Pala, 2003: 227).

Klâsik şairler, balığı yemek için değil, seyretmek için severler. Osmanlı sarayı mutfak muhasebe kayıtlarına göre, 19. yüzyılda, önceki dönemlere nazaran, sarayda daha fazla balık, havyar ve balık yumurtası tüketiliyordu. Özellikle lakerda, havyar, balık yumurtası ve çiroz sarayda sıklıkla tüketilen lezzetler arasında yer almaktaydı. Balık

yumurtası ve Azak havyan Ramazan ayında da iftariyelik olarak sunulurdu. Ramazan ayında devlet erkânına Sultan tarafından verilen hediyeler arasında bu yiyeceklerin adları geçmekteydi (Samancı, 2005: 151).

Klâsik şairlerin şiirlerinde Türkçe balık kelimesi yerine Farsça mâhî ve Arapça semek, nûn ve hût kelimelerini tercih ettikleri görülmektedir. Klâsik şairlerin imaj dünyasında balık, daha çok şekli, rengi, pulları ve avlanmasıyla yer alır. Yapılan benzetmelerde balık kelimesi, kılıç, hançer, asker ve zırh gibi savaşıklık terimleriyle ilişkilendirilerek kullanılır. Ayrıca renk ve şekil açısından balık, şiire kaş ile ilişkilendirilerek de girer. Az da olsa balığın gönlün benzeneni olarak da kullanıldığı görülür (Açıkgöz, 2007: 18).

Süleyman peygamberin üzerinde İsm-i Â'zam yazılı bir mühürlü yüzüğü varmış. Bu yüzüğün taşı kibrît-i ahmerden olup bütün vahşi hayvanlar ve kuşlar bu yüzük sayesinde ona boyun eğmişlerdir. Süleyman peygamber bu yüzüğü yalnızca abdesthâneye giderken çıkarır ve Âsaf adlı vezirine veya hanımına emanet edermiş. Yine birgün bu yüzüğü hanımına emanet etmiş. Süleyman peygamber dışarıdayken bir cin onun kılığına girip hanımından yüzüğü almış. Biraz sonra gelip mührü isteyen Süleyman'ı sahtekârlıkla suçlamışlar ve saraydan çıkarmışlar. Yüzüğü alan dev ise onun yerine geçip icraata başlamış. Bu arada Süleyman gidip bir sahil kasabasında çalışmaya başlamış. Dev ise yüzük Süleyman'ın eline bir kere daha geçmesin diye denize atmış. Günlerden birinde Süleyman bir balıkçının tuttuğu balıkları taşımış. Balıkçı da hizmetine karşılık ona para yerine irice bir balık vermiş. Süleyman akşam, balığı yemek için karnını yarıncı kendi yüzüğünü görmüş. Meğer denize düşen yüzüğü Allah'ın izniyle bir balık yutup sahibine geri getirmiş. Halk arasındaki “ Mühür kimdeyse Süleyman odur” atasözü buradan gelir (Pala, 2003: 425).

Yüzüğü çalan devin adının Sâhir olduğu ve Süleyman Peygamberin hayli zaman sefil ve sergerdan dolaştığı ve neticede Cenâb-ı Hakk'ın onun cürmünü affederek yüzüğünü balık aracılığıyla buldurduğu da kaynaklarda yazılıdır (Tarlan, 2005: 398).

Klâsik şiirimizdeki âşık tipinin belirgin vasıfları vardır: Zayıf bir beden, sıkıntılardan dolayı sürekli ah çekiş, sararmış bir beniz, hüznü yansıtan kanlı gözyaşı... Duyguların suyu diyebileceğimiz gözyaşı; ayrılık, hasret, yalnızlık, çaresizlik, sevinç gibi duyguların oluşturduğu yoğunluğunun ifadesi olarak dışa yansır (Selçuk, 2005: 1-2).

Dîvân şiirinde âşık, ağlamak için gözlerini kullanmaz. Âşığın gözyaşı merkezi bizatihi kalbin kendisidir. Bu ağlayışta bir kesinti ya da aralık da söz konusu olamaz. Sirişk, Dîvân şiirinin temel telaffuzlarından olduğu gibi aşğın da karakteristik bir özelliğidir. Çünkü Dîvân şiirinde âşık, gözyaşının bolluğuyla övünür. Gözyaşları dökülürse sel, birikirse ‘ummân olur. Aşağıdaki beyitte Zâtî, “Aşk, gözyaşımı balığa ulaştırıp âhımın menziline yükseğe kaldırdı” demektedir:

Semeke irgürüb sirişkümü ‘ışk

Menzilin âhumun **simâk** itdi

(C.3, G.1813/3)

5.2.1.1. Balık ile İlgili Tasavvurlar

5.2.1.1.1. Âşık

Göçebe ve kırsal kültürden gelen Osmanlı Türk toplumunun, deniz ve balıkçılık kültürüne geçmesi zaman almıştır. Balık ve balıkçılık kültürünü Osmanlı, Bizans kültüründen almıştır. Nitekim denizcilik, balıkçılık deyimlerinin ve balık adlarının büyük bir bölümü Rumca’dan ve diğer Akdeniz uygarlıklarından Türkçeye geçmiştir (Serdaroğlu, 2006: 423).

Âşık, ayrılık denizinde dert balığıdır. “Ayrılığın Karadeniz’dir. Ben onda dert balığını avlasam şaşılacak ne var? Zira benim kafes gibi ağım vardır”:

Firâkun kara deryâdur ben anda **mâhî**-i derdi

Nola sayd eyleşem sadr-ı müşebbek gibi agum var

(C.1, G.356/6)

5.2.1.1.2. Bahr-i Aden

Aden, Güney Arabistan’da Kızıldenize bitişik bir sahil şehridir. Burada eskiden beri inci çıkarılmış. Bugün hala o bölgede inci üretimi yapılmaktadır. Edebiyatta inci ile birlikte kullanılır (Pala, 2003: 17). Bahr-i Aden’den kasıt da Kızıldeniz’dir. Denizin Kızıldeniz olması ile gözyaşının kızıl kanlı oluşu arasında ilgi kurulur:

Dürr-i eşküm haşre dek vasf idemez **Bahr-i ‘Aden**

Her sadef agız olub diller olursa her **semek**

(C.2, G.686/2)

Dürr-i yek-dâne iri taneli incidir. Âşık sevgiliye iri taneli inci demektedir. Ancak, her balık bir lisan olsa yine de Bahr-i Aden, âşığın gözyaşı incisinin kalitesini anlatamaz:

Ey dür-i yek-dâne her **mâhî** olursa bir zebân

İdemez evsâf-ı dürr-i eşkümi **bahr-i ‘aden** (C.3, G.1036/4)

5.2.1.1.3. Dert- Âh

Arap alfabesinin ilk harfi olan elif, edebiyatın yanı sıra Arapça ve Farsça dilbilgisi, riyaziyat, nücüm, kelim, tasavvuf ve hat gibi değişik bilim ve sanat dallarında farklı anlam ve görevlerde kullanılmıştır. En geniş kullanım alanı edebiyat olan elif, Fars ve Türk edebiyatlarında boy, beden, kemer gibi insan vücudu ile ilgili unsurlar; ağaç, ok, mızrak, yol ve benzeri doğaya ait nesnelere ve doğruluk, liderlik, fakirlik, gurur, kendini beğenmişlik, gam ve keder gibi kavramlar için bir benzetme malzemesi ve sembol olarak sıkça kullanılmıştır (Başaran, 2005: 25).

Beyitte kaf, kef, elif ve nun harfleri sanatlı bir söyleyişe neden olmaktadır. Elif, aşk pınarında balık olan âşığın gönlünü elif gibi oltayla yaralar ve bu sebeple suda köpükler oluşur. “Ey Zâtî, senin yarıcı derdinde nasıl köpükler çıkmasın, o elif boylu aşk pınarının içinde seni balık eylemiş”:

Kâf-ı **derdünde** senün Zâtî nice kef geçmesün

Ol elif-kad ‘ayn-ı ‘ışk içre seni **nûn** eylemiş (C.2, G.607/7)

“Ey Zâtî, eğer cihan tutuşup da balık denizde yanmasa bu sevgilinin hançerinden âh etmek olurdu:

Hançerinden yârun **âh** itmek olurdu Zâtî’yâ

Tutuşub ‘âlem eger deryâda yanmasa **semek** (C.2, G.683/7)

Âşık, ayrılık denizinde dert balığıdır. “Ayrılığın Karadeniz’dir. Ben onda dert balığını avlasam şaşılacak ne var? Zira benim kafes gibi ağım vardır”:

Firâkun kara deryâdur ben anda **mâhî-i derdi**

Nola sayd eylesem sadr-ı müşebbek gibi agum var (C.1, G.356/6)

5.2.1.1.4. Dil (Zebân)

Türkçe’de, birlemek anlamına gelen ,tevhid kelimesi, Arapça ,vahade kökünden gelen tef’îl vezninde bir mastardır. Vahade tek olmayı, tevhid ise bir şeyi diğerlerinden ayırarak onu tek kılmayı ifade eder. Tevhid, Allâhü Teâlâ’nın bir olduğuna hükmetmektir. Bir şey birdir, diyebilmek de tevhiddir (Ulupınar, 2008: 236- 237). Rahmet, acıma, esirgeme anlamına gelir. Kur’ân-ı Kerîm’de rahmet âyeti ile anılan bir âyetler vardır. “rahmeten li’l- âlemîn” sözü Peygamberimiz için kullanılır ve “Biz seni ancak âlemleri rahmet olsun diye gönderdik (Enbiyâ/107)” âyetinde geçer (Pala, 2003: 387). “Onların dili tevhid pınarının içinde balık olmuş ki, rahmet denizinin sahibi onlar desem yeridir”:

Mahaldur dirsem anlar mâlik-i deryâ-yi rahmetdür

Zebânı anların kim ‘ayn-ı tevhîd içre **nûn** olmuş (C.2, G.603/4)

Beyitte âşığın yaraları balığın pullarına benzetilmiştir. Zeban ile mahi ve dağ ile pul kelimeleriyle leff ü neşr sanatı yapılmıştır. “Biz muhabbet denizinin balıklarının puluyuz (deyince) bütün yanık yaraların haldiliyle ibadet etsin dediler”:

Tapuna hâl-i **zebân** ile kamu dâğların

Didiler **mâhî**-i deryâ-yi mahabbet puluyuz (C.2, G.519/4)

Belagat, sözün ve yazının açık, düzgün ve sanatlı olması ile fikirlerin doğru, güzel ve yerinde anlatılmasını konu edinen bilim dalıdır. Belagat için fesahat şarttır. Fesahat ise söz ve yazıda kelime, mana, anlatış, âhenk, dizim ve amaç yönünden kusur bulunmamasıdır (Pala, 2003: 74- 164). Beyitte ağız denizdeki sedef benzetilirken dil de o denizdeki balıktır. Sedef belagat, dil fesahat olunca deniz de şairin Dîvânı olmalıdır. “O ağız belagat denizinin incisinin sedefidir. O dil ise coşkun fesahat denizinin balığıdır”:

Sedef-i lûlû-yi deryâ-yi belâgat o dehen

Semek-i kulzüm-i zehhâr-ı fesâhat o **zebân** (C.3, G.1111/4)

5.2.1.1.5. Göz

Balık şekli itibariyle göze benzetilir.

Dua, İslam dininde bir ibadet olduğundan toplum hayatında her zaman önemli bir yere sahip olmuştur. Müslümanlar genelde başlarına gelecek kötü şeylerden korunmak, sağlıklı olmak, dinin emrettiği şekilde yaşamak, maddi ve manevi ihtiyaçlarını gidermek ve daha birçok sebepten Allah'a el açıp dua ederler. Duaların Osmanlı sosyal hayatında bu kadar etkili olması, ister istemez dualarla ilgili bazı inanışların da ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Bu bağlamda, Kur'an-ı Kerim'in yirmi dördüncü sûresi olan Nûr sûresi ve bu sûreye adını veren Nûr âyeti meşhurdur. Nûr sûresinin 35. âyeti olan Nûr âyetinin meali şöyledir: "Allah, göklerin ve yerin nurudur. O'nun nûrunun misali sanki içinde miskât bulunan bir lâmbadır. Lâmbada bir sırça içindedir, sırça sanki incismi bir yıldızdır ki, doğuya da, batıya da ait olmayan, mübarek bir ağaçtan, bir zeytinden tutuşturulur. Onun yağı, neredeyse kendisine bir ateş dokunmasa bile ışık verir. Bu, nûr üstüne nûrdur. Allah, nuruna dilediğini hidayet eder ve insanlar için misaller verir. Allah, her şeyi bilendir." (Yazır, 1995: 388). Yazır'ın, "Bir ışık tecellisi, gerek duygusal ve gerek akılla ilgili bütün karanlıkların zıddı olarak vicdan ve basirette meydana çıkan nesnel ve öznel tecelliler" (Yazır, 1995: 389) olarak tarif ettiği nûr kavramı, Klâsik edebiyatımızda genelde övgü amaçlı kullanılır.

Zünnûn-i Mısırî, evliyânın büyüklerindedir. Künyesi, Ebü'l-Feyz, adı Sevbân bin İbrâhim'dir. Doğum târihi belli değildir. 860 (H.245) senesinde Mısır'da vefât etti. Deniz yolculuğu yaparken bindiği gemide bir tüccârın mücevher dolu bir kesesi kaybolmuştu. Gemidekiler; "Sen aldın" diyerek iftirâ edip, hakârete ve işkence yapmaya başladılar. Suçsuz olduğundan, duâ ederek kurtulmak istedi. Zünnûn-i Mısırî, Allahü teâlâyâ duâ edince, hemen suyun yüzüne, ağızlarında birer mücevher bulunan binlerce balık çıkmaya başladı. Onlardan birini alıp gemidekilere verdi. Bunu gören asıl hırsız keseyi getirip verince, Zünnûn-i Mısırî işkencelerden kurtuldu. Bu sebeple ismine, balık sâhibi, balıkçı mânâsında Zünnûn denildi (<http://rehber.ihya.org/yenirehber/zunnun-i-misri.html>, 03.03.2009).

Nun'un hem balık hem kaş hem de harf olması sebebiyle beyiti değişik şekillerde yorumlamak mümkündür. Zünnûn'un (balıkçının, sevgilinin) ayın on dördü gibi olan yüzünün üstünde alını, hilal kaşını Nur Duası'ndan aydınlıktır ki burası kaşın gözüdür (balığın pınarıdır). Şair, bedr ve hilal; cebin, ebru, nun ve ayn ile tenasüp, Nur, Nun ve Zünnûn ile cinas, bedr ile isteâre yapmıştır. Klâsik şiirimizde de sevgili, âşık için bir

nûrdur. Dolayısıyla sevgili ve nûr kelimeleri birlikte kullanıldığında çoğunlukla sevgilinin güzellik unsurlarıyla birlikte düşünülür. Bu sayede sevgili nûrânî ve ilâhî bir varlıkmiş gibi görülür. Bu beyitte sevgilinin alını ve kaşını Nur Duası'na teşbih etmiştir:

Cebîni bedr üstinde hilâl-ebrûsı Zünnûnun

Du'â-yi Nûrdan rûşen budur kim 'aynidur **Nûn**'un (C.2, G.785/1)

Şair, aşağıdaki beyitte “ayn” kelimesini üç farklı anlamıyla da kullanmıştır. Ayrıca kaş, çeşm arasında tenasüp vardır. “Kaşının hayali kendisi gibi gözümün pınarı içinde sanki bir balık gibi yüzer”

Hayâli kaşunun çeşmümde 'aynum

Sanasın 'ayn içinde seyr ider **nûn** (C.3, G.1186/3)

“Gönül gidip kaşının hayalini yer edindi. Meğer balık gibi gözümde yaşa özenmiş”:

Dil gitdi mekân kaşını hayâli nem idine

Mâhî gibi 'aynumda meger kim nem idine (C.3, G.1419/1)

5.2.1.1.6. Kaş

Balık, kaş ile de şekil yönünden benzerlik gösterdiğinden aralarında ilişki kurulur. Gavvâs diye de anılan dalgıç, Dîvân şiirinde genellikle inci çıkarmak ilgisiyle bahr, deryâ, su, deniz; inci, dürr, gevher gibi kelimelerle tenasüp içarisinde yer alır (Özkan, 2007: 198). Dalgıç, o Ay gibi güzel sevgilinin, naz deryasında oynayan iki balık olan kaşlarını görünce aklını oynatır:

O mâh **ebrû**ların oynatdı gördi 'akl gavvâsı

Didi kim şîve deryâsında oynar iki **mâhî**dür (C.1, G.348/6)

Âşık, beyitte sadece kendisini düşünmemekte bütün âşıklar için dua etmektedir. “Sevgilinin boyu elif (olta olarak düşünülebilir), kaşları ise nun (balık)tır. Allah'ım âşıkları onsuz eyleme”:

Elifdür kaddi yârun **kaşları nûn**

İlâhî eyleme 'uşşâkı ansuz (C.2, G.531/2)

Güzellik denizinde kaşı balık olmuş sevgili, sözünü cevher yerine koyup, baş aşağı dönmüş (balıklama atlamış), denize dalmış inci istemektedir:

Koyub cevher sözün ey bahr-i hüsne **kaşı nûn** olmuş

Şu kim dür isteyü deryâyâ talmış ser-nigûn olmuş (C.2, G.610/1)

5.2.1.1.7. Pul-Cevşen

Balığın deri ve pulları iç ve dış ortam arasındaki sıvı geçişme dengesinin korunmasına yardımcı olur, vücudu destekler ve dış etkenlerden korur, renklenmeyi sağlar, duyu hücreleriyle çevrenin algılanmasına ve bazen solunumuna yardımcı olur (Ana Britannica, 1987, C.3: 242).

Hançer, olta, pul ise zırha kinayedir. Âşık, sevgilinin mücevher kutusu elindeki hançerden (oltadan) korkup denizin içinde balıklar gibi pul (zırh) giymiştir:

Dest-i dür-bârundaki hançerden itmişdir hazer

Geydi deryâ içre **cevşen mâhî** çoklar sevdüğüm (C.2, G.957/4)

Âsumânî, mavi renkli kumaştan yapılmış bir çeşit elbisedir (Onay, 1996: 206). Ayrıca açık mavi rengine verilen addır. Bu adı da asümân yani gökyüzünden almaktadır. Şam şehri, kelimenin Farsçası akşam ve vücuttaki benler anlamına gelir ve bu nedenle çoğu zaman tevriyeli kullanılır. Atlas da gökyüzü demektir. Dokuzuncu feleğe orada hiçbir taayyün olmadığı için atlas adı verilmiştir. Desensiz düz kumaşa da bu sebeple atlas adı verilir (Pala, 2003: 51). İnce ipekten sık dokunmuş, genellikle düz renkte, sert ve parlak bir kumaş olan atlas, değerli bir kumaş çeşidi olup bugün saten diye bilinir. Çoğunlukla kırmızı renkte dokunan atlasın padişahlar için yapılanları en çok kırmızı, mavi, yeşil renkli olur. İnanca göre gökyüzü dokuz katlıdır ve dokuzuncu gökte hiçbir şey yoktur. Bütün gökleri içine aldığından felekü'l-eflâk ve en kudretlisi olduğundan çarh-ı a'zam veya içinde hiçbir yıldız ve işaret bulunmadığından çarh-ı atlas adı verilir (Serdaroğlu, 2006: 91). Şair, atlas, âsümân ve âsümânî kelimeleri ile tenasüp yapmıştır. Sevgilinin akşam gibi kara benleri düz ve parlak atlas kumaşı gibi yüzünde denizdeki balıkların pulları gibi durmaktadır:

Şâmda bir âsümânî atlas üzre âsümân

Geydi **pul pul cevşeni** deryâda **mâhî**ler gibi (C.3, G.1537/3)

Ayrıca, aşk içinde kıvranan âşıkların sonsuz, sayısız yaraları da sanki denizde balıkların pullu zırhlarına benzer:

‘Işk içinde dâg-ı bî-pâyân ile ‘âşıkların

Pullu cevşen geydi san deryâda **mâhîler** gibi (C.3, G.1538/2)

5.2.1.1.8. Vücut

Âşığın vücudu gözyaşı denizinde aynı balık gibidir. ‘Ayn, “göz, tıpkı, pınar”; nûn, “kaş, balık, kılıç” anlamlarına gelmektedir. Bu beyitte iham sanatı mevcuttur. “Ayn-ı nûn” tamlaması ile beyti iki şekilde çevirmemiz mümkündür: 1. Gözyaşı denizinde vücudu tıpkı balık gibi, su kenarında da ağacın aksi gibi baş aşağı olmuş olan benim. 2. Gözyaşı denizinde vücudu kaşın gözü gibi, su kenarında da ağacın aksi gibi baş aşağı olmuş olan benim.

Birinci şerhe baktığımızda ise âşık, hem gözyaşı denizinde yüzen balığa hem de ağacın sudaki baş aşağı dönmüş yansımasına benzetilmiştir. Yani sevgili için öylesine gözyaşı dökmüştür ki mübalağa yaparak denizler oluşturmuş, vücudu da artık o denizde yüzen hatta boğulan balığa dönmüştür:

Benem deryâ-yı eşkinde **vücûdı** ‘ayn-ı **nûn** olmuş

Kenâr-ı âbda ‘aks-i şecer-veş ser-nigûn olmuş (C.2, G.597/1)

5.2.1.1.9. Yûnûs- Zünnûn

Zünnûn, tarihte üç kişinin lakabı olarak kullanılır. Birincisi bir balığın karnında kırk gün kaldığı için Yunus peygambere verilen addır. Diğeri ise ünlü sûfî Zünnûn-ı Mısırî (öl. 907) dir. Zünnûn’un dilden dile dolaşan ve menakıpnameleri dolduran kerametleri vardır. Üçüncüsü ise Mısır meliki Mukavkıs tarafından Hz. Peygambere hediye olarak gönderilen bir köledir. Beraberinde Düldül ve Zülfikar da var idi. Zünnûn Peygamberimizi görür görmez Müslüman olmuş, tıb ve hikmet ile ünlü bir sahabî olarak yaşamıştır (Pala, 2003: 509).

Yunus, Kur’an’da Zünnûn: balık sahibi nitelemesiyle geçen Mettâ oğlu Yunus, Hûd Peygamberin soyundan olup annesi İsrailoğullarındandır. Ninova şehri halkına

peygamber olarak gönderilmiş, onları yirmi yıl boyunca Allah'ın dinine çağırması, ancak hiçbir olumlu cevap alamamış, tam tersine doğru yola yöneltme çabaları karşılığında son derece incitilmiştir. Çok sabretmesine rağmen dayanamamış ve sonunda onlar için Allah'tan azap isteyip ailesi ve çocuklarıyla birlikte öfke içinde şehirden çekip gitmiş, onun ardından da Allah bu kavmin üzerine alevler saçan kızıl bulutlar göndermiştir.

Ninova halkı bu bulutları gördüklerinde Yunus'u aramaya başlarlar, ama bulamayınca gelen bulutların bir azap olduğunu anlarlar. Öfke içindeki Yunus Dicle kenarına gider ve orada yolcularını almış bir gemiye biner. Ama gemi bir türlü hareket edemeyince, bu içimizdekilerden birinin günahı yüzündendir diyerek suçluyu aramaya başlarlar. Yunus suçlunun kendisi olduğunu bilmektedir; çünkü kavmine kızmış ve gemiye Allah'ın izni olmadan binmiştir. Suçluyu bulmak için kura çektiklerinde üç kez art arda onun adı çıkar. Yunus bunun üzerine kendini denize atmak zorunda kalır. Gecedir, deniz dalgalı ve her taraf karanlıktır, sıkıntı her tarafı kuşatmıştır. O sırada bir balık onu yutar. Balığın karnında Allah'a yalvaran Yunus'un bu yakarışlarını gökteki melekler dahi duymuş ve Allah'a onu kurtarması için yalvarmışlar, Allah da balığa bir sahile varıp Yunus'u bırakmasını emretmiş, böylece Yunus Peygamber iç içe bulunan üç karanlıktan (gecenin karanlığı, balığın karnındaki karanlık ve denizin dibindeki karanlık) kurtulmuştur. Yunus Peygamberin kavmiyse onun gidişini duyduklarında, tövbe edip secdelere kapanarak dinine inandıklarını söylemişler, Allah da onların tövbelerini kabul ederek Yunus'u aynı millete yeniden göndermiştir. Bu defasında kavmi onu çok görkemli törenlerle karşılamış ve bu günü kutlu bir gün olarak bayram ilan etmişlerdir. Yunus da onlarla birlikte otuz bir yıl daha yaşadktan sonra vefat eder.

Yunus Peygamberin bu ilginç hikâyesi, özellikle de balık tarafından yutulması Dîvân edebiyatında geniş yer bulmuş ve şairlerin mazmunlar oluşturmalarına neden olmuştur (Yıldırım, 2008: 727-728). Yunus ile balık arasında bu yaşananlar dolayısıyla balık, edebiyatta açlık ve yutma simgesi olmuştur (Yıldırım, 2008: 495).

Mûsâ Peygamber'in edebiyatta ele alınan bir yönü Allah'la konuşmasıdır. Bu beyitte Yunûs Peygambere Mûsâ sözlü Yunûs denmiş ve balıktan kurtulması olayına telmih yapılmıştır. Bu olay ise Îsâ nefesli Yûsuf Peygamber'in atıldığı kuyudan kurtuluşuna benzetilmiştir. Burada da hem Îsâ Peygamber'in diriltme mucizesine hem de Yûsuf

Peygamber'in kardeşleri tarafından kuyuya atılıp sonrasında buradan kurtulması olayına telmihte bulunulmuştur. Böylece şair, dört peygamberin adlarını zikrederek tenasüp de yapmıştır:

Yûnus-ı Mûsâ-suhan **mâhî**den oldı san halâs

Yûsuf-ı 'Îsâ-nefes gûyâ ki çıkıdı çâhdan (C.3, G.1044/2)

Zünnûn-i Mısırî'nin doğru yolu bulması şöyle anlatılır: Bir ağaç altında otururken, iki gözü kör bir kuşun ağaçtan indiğini, yeri eşerek altın bir kutu çıkardığını gördü. Dikkat edince, kutunun içinde susam olduğunu ve kuşun bunu yediğini gördü. Daha sonra başka bir yeri gagası ile eştı ve başka bir kutuda bulunan suyu içti. Tekrar gagası ile gömdü. Ağaca kondu. Topraktaki kutu yerleri belirsiz hâle geldi. Bu hâli gören, Zünnûn-i Mısırî hazretleri, Allahü teâlâyâ tevekkül etmenin gerçeğini anladı ve tevekkül etmeye karar verdi. Biraz ileride, bir virânedede fakirlerle karşılaştı. Birlikte geceyi orada geçirdiler. Ertesi gün, Zünnûn-i Mısırî hazretleri, bir küp altın buldu. Bu küpün ağzındaki tahta kapakta, Allah ismi yazılı idi. Altınları fakirlere dağıttı, kendisi de tahtayı alıp, o gece yine orada yattı. Uyandıkça, yazıyı öpüyor ve başına koyup gözüne sürüyordu. Gece rüyâsında şöyle söylediler: “Arkadaşların altınları aldılar. Sen Allahü teâlânın ismini azîz tuttun. Sen de dünyâda azîz ol!”hemen uyandı. O anda, gönlü ve içi nûr ile doldu (<http://rehber.ihya.org/yenirehber/zunnun-i-misri.html>, 03.03.2009).

Aşağıdaki beyit kaş maddesinde de incelendiği üzere Zünnûn'un (balıkçının, sevgilinin) ayın on dördü gibi olan yüzünün üstünde alnı, hilal kaşî Nur Duası'ndan aydınlıktır ki burası kaşın gözüdür (balığın pınarıdır). (bkz. Kaş) Şair, bedr ve hilal; cebin, ebru, nun ve ayn ile tenasüp, Nur, Nun ve Zünnûn ile cinas, bedr ile isteâre yapmıştır. Ayrıca alnı ve kaşî Nur Duası'na teşbih etmiştir:

Cebîni bedr üstinde hilâl-ebrûsı **Zünnûn**un

Du'â-yi Nûrdan rûşen budur kim 'aynıdır **Nûn**'un (C.2, G.785/1)

Beyitte sevgilinin gözü balığa, kaşî ise balık sahibine benzetilmiştir. Çünkü kaş üsttedir ve göz pınarı diye tabir edilen bir yerin dışındadır. Bu pınarda yüzen balık olan gözün bu kadar çok kirpiğe sahip olmasına sebep kaşın gayreti sebebiyledir.

“Sevgilinin kaş balıkçısı, (göz sahibi kaşı), gayret etmese, balıkların çok sayıdaki pulları (gözün üzerindeki çok sayıdaki kirpikler) onlara üstün gelmek nasip olmazdı”

Zünnûn-ı ebrû-yı nigâr anlara himmet etmese

Gâlib nasîb olmaz idi **mâhî**lere çok akça pul (C.2, G.859/4)

5.2.2. Mercân

Sıcak denizlerde milyarlarcası bir arada yaşayan basit bir hayvandır. Görünüş bakımından çatallara ayrılmış bir ağaç dalını andırır. Bunlar kendi aralarında birleşip kaynaşarak mercan resiflerini meydana getirirler. Mercanlar salgıladıkları kireçten iskelet üzerine eldiven gibi geçerek yaşarlar. Yaptıkları bu kalker iskeletin üzerine kiremit kırmızısı renginde bir madde salgırlar. Süs eşyası yapımında kullanılan mercan bu kalker iskeletlerdir (Hayat Ansiklopedisi, “Mercan” C.5: 2310).

Mercanlar öldükten sonra birikip mercan kayalıklarını oluştururlar. Su altındaki kayalar gemiler için çok tehlikelidir. Bazen su üstüne yükselerek mercan adaları meydana gelir. Mercan genellikle kırmızı renktedir. Az olarak bulunan beyaz ve gri renklileri daha değerlidir. Mercan işleyerek tespih, biblo, gerdanlık ve süs eşyaları yapılır (İpekten, 2004: 70).

Dîvân şiirinde daha çok bazı eşyaya süs olması yönünden ele alınır. Sevgilinin dudağı, ağzı, âşığın kanlı gözü ve gözyaşları mercana benzetilir. Şirin görünmek için yazılan bir çeşit duanın da adı Mercan duasıdır. Rivayete göre bir padişahın çok sevdiği bir cariyesi vefat eder. Padişah definden evvel onu bir kez daha görmek istediğini bildirir. Cesedi yıkayan kadın ise onun saçları arasında bir muska bulup almıştır. Sultan cariyeyi görmeye gelince gözüne çirkin görünür ve ölüyü yıkayan kadına âşık olur. Onunla evlenip mutlu olurlar. İşte, cariyenin saçları arasından çıkan bu muskada mercan duası yazılmış (Pala, 2003: 318).

Saralının boynuna muska gibi asılırsa, sarayı giderir. Üzerinde taşımak nîkrîs (mafsallarda meydana gelen ağrılı hastalık) hastalığına iyi gelir. Müferrihat içine koyup yemek kanı saflaştırır. Dövülmüşü sürmeye katılıp göze çekilirse, göz sinirlerini güçlendirir ve gözün parlaklığını artırır (Kutlar, 2005: 66).

5.2.2.1. Mercân ile İlgili Tasavvurlar

5.2.2.1.1. Göz

Kelime olarak Arapça'dan dilimize geçen remed, “göz hastalığı”dır (Sami, 1989: 670). Kamûs-ı Osmânî’de, “göz ağrması, göz ağrısı, tıp ıstılahınca göz kapağını dahilen setreden örtünün iltihabı demektedir” (Onay, 1993: 342). Beyitlerde, remed ile ilgili olarak verilen bilgiler şu şekildedir:

Remede yakalanan kişilere, “hasta gözlerin ziya ve havadan müteessir olmaması için siyah, sarı, kırmızı renkli örtüler örterler. Bu örtüye karaltı derlermiş” (Onay, 1993: 342). Remed yüzünden göz kapağının içi iltihaplandığı için, hasta gözünü açamaz. Remed sırasında, iltihabın arkasından gözde yoğun bir kanama meydana gelir. Hastalık geçtikten sonra yeniden tekrarlama ihtimali vardır.

“Akça” şeklinde de kullanılan “akçe” sözcüğü, hem “küçük gümüş para”, hem de daha genel olarak “her tür madeni para” anlamlarına gelmektedir. Osmanlı meskûkâtı, kuruş usulü esasını kabul olununcaya kadar “akça usulü” esasına müstenitti” (Pakalın, 1993: 34). Zâtî’nin bu beyitte mercandan hareketle remedle ilgili kanama özelliğinden bahsettiğini anlamaktayız. Hâce burada tüccar anlamıyla kullanılmıştır. Şairin gözlerinin pınarının akı remedden dolayı baştanbaşa kırmızı olmuştur yani kanamış, kan olmuştur. Şair bunu da tüccarın (şairin beyaz anlamını çağrıştıracak şekilde kullandığı) akçasını (kırmızı çağrıştıran) mercâna vermesi şeklinde yorumlamıştır. Ag ve akça ile surh ve mercân arasında renk yönünden tenasüp vardır:

Remedden ağı surh oldu ser-â-ser **çeşmümün** ‘aynı

Sanasın hâcedür kim akçasını virür **mercâna** (C.3, G.1322/2)

5.2.2.1.2. Dudak

Hastalık, “insanın ve diğer canlıların sağlık durumunda meydana gelen bozukluk, uzuvların vazifelerini tam yapamama hali, illet, maraz, sayrılık” gibi anlamlara gelir. İşlediği en önemli konu aşk olan bir edebiyatın tasavvur ettiği hastalık, şüphesiz ki umumiyetle aşk hastalığıdır. Dîvân şairleri bu hastalıklarını ifade için genellikle derd kelimesini kullanmışlardır. Derd, sözlükte: “gam, keder, kasavet, acı, ağrı, sızı” gibi

anlamlara gelir. Derdin karşılığı devâdır. Devâ ise “ilaç, çare, tedbir” demektir. Doktorların, kendilerine ümitsizce cevap vermeleri, âşıkları yıldırılmamıştır. Onlar, çareyi yani ilacı sevgilide aramışlardır. Şairler, hasta olmalarına neden olan varlığa karşı üstü kapalı şikâyetlerde bulunsalar da, dertlerinin dermanının yine onlarda olduğunu bildikleri için onları kırma, üzme veya gücendirme niyetinde de değildiler. Şairler kendilerini doktora/sevgiliye emanet etme konusunda hiç çekinmezler. Çünkü aşk derdine çare hekimlerde değil; maşuktur. Âşık maşukuna kavuştuğu an ilacı bulmuş demektir. Ancak şu da bir gerçektir ki, Dîvân şiirinde maşuka kavuşan âşık da hemen hemen yok gibidir.

Dîvân şiirinin kendine has bir tıbbî terminolojisi vardır. Bunlardan beyitle ilgili olarak bîmâr, hasta; reg, damar ve fâsd, kan aldırma demektir. Kan aldırma, dinen de tavsiye edilen tedavi yöntemlerinden biridir. Yakın zamanlara kadar hipertansiyon ve kalp yetmezliğinde bir tedbir olarak hastadan kan alınır. Geçmişte de zehirlenmeyi veya yaranın enfekte olmasını önlemek için hastanın yarısından bir miktar kan akıtılırken, özellikle vücudun değişik yerlerindeki ağırları dindirmek için de bu metot uygulanıyordu. Ayrıca sarılığın tedavisi için de hastadan kan alınır.

Sevgilinin dudağıyla ilgili olarak yapılan tasavvurlardan birisi de mercan ve la’l taşı benzetmesidir. Mercan ve la’l sevgilinin dudağına benzetilir. Mercanın kalp çarpıntısına karşı faydalı olduğu, kalbi kuvvetlendirdiği bilinmektedir. Şairin de aşkın yoğunlaştığı organ kalptir; aşkın merkezi orasıdır. Kalp hasta olunca ilacını da aramak gerekir. Âşık için en iyi ilaç, sevgilinin la’l ve mercan gibi şifalı olan dudağıdır.

Parlak al renkte, billurlaşmış, saydam alüminyum oksidi olan değerli taştır. En çok beğenileni Bedahşan dağlarından çıkartılır. La’l hakkındaki bazı inanışlar şunlardır: Aslında ak bir taş olduğu hâlde, ciğer kanıyla boyanıp güneşe bırakılır ve güneşin etkisiyle kırmızı renge bürünür. Rengini güneşten alır. Bir kimse parmağında la’l yüzük ya da üstünde la’l taşırsa, korkulu rüya görmez, şehveti tahrik eder (Onay, 1994: 274; Kuşoğlu, 1994: 98.). La’l insana hüznü verir, ahlâkı bozar (Tarlan, 1936: 10). Dîvânlarda çok sık kullanılan taştır. Kırmızı olması hasebiyle beyitte sevgilinin dudağı için benzeyen unsuru olmuştur.

Âşığın damarının rengi olan laciverd aynı zamanda la'l ve mercan gibi kıymetli bir taşın da ismidir. Adından anlaşılacağı üzere rengi laciverttir. Tek mineral değildir. Kübik sistemde kristalleşir. Sodalit'in mavi renkli türüdür. Afganistan, Pakistan ve Sri Lankâ'da çıkar (Ethem, 1990: 22). Aşağıdaki beyitte lâciverdî, iham-ı tenasüle renk anlamının yanında kıymetli taş anlamı ile de düşünülebilir.

Bütün bunlardan hareketle beyitte, sevgilinin la'l dudağının hasretiyle hasta olan âşık eğer kan aldırırrsa, lacivert renkli damarlarından kan değil la'l ve mercan akacaktır:

Hasret-i lâ'l-i **lebün** bîmârı ger fasd itdüre

Lâciverdî reglerinden lâ'l ile **mercân** akar (C.1, G.315/2)

5.2.2.1.3. Gözyaşı

Âşığın kanlı gözyaşı renk bakımından mercan pençesini bile geçmiştir ve gözlerinden akan bu kanlı gözyaşları akıp eline damlamıştır. Burada el ve pençe kelimeleri ile tenasüp yapılmıştır. Ayrıca kan ve mercan ile el ve pençe arasında da leff ü neşr vardır. “Ey sevgili, gözümde akan kanlı yaşlardan elim öyle kızarmıştır ki renk bakımından mercanın pençesini bükümüştür”:

Gözümün kanlı **yaş**ından elüm şöyle kızarmışdur

Ki rengînlükde cânâ pençe-i **mercânı** burmuşdur (C.1, G.418/4)

5.2.2.1.4. El-Pençe

Budak, ağaç gövdesinde tomurcuk çıkacak yuvarlak boğum, ağacın dal olacak sürgünü, budak olarak tanımlanmaktadır. Başka bir anlamı ise ağaçlarda ince ve küçük dalların kesilmesinden kalan çıkıntılı kısımdır. Bunlar kolayca yerinden fırlayacağından marangozlukta makbul sayılmazlar (Meydan Larousse, c.2 / 1969: 612). Budak, ağaçtaki yuvarlak boğum olduğu için Zâtî bu beyitte parmak ile budak arasında şekil yönünden ilgi kurmuştur. Eli ise şeklinden dolayı mercana benzetmiştir. Sahâvetin kelime anlamı ise cömert, el açıklığıdır. “Kana boğulan parmağı görenler onun eli açık denizdeki mercan elin budağı sandılar”:

Görenler sandı ol **barmak** olubdur kana müstagrak

Eli bahr-i sahâvetdür budagıdır o **mercânun** (C.2, G.738/3)

Mercanlar salgıladıkları kireçten iskelet üzerine bir pençe gibi geçerek yaşadıklarından şekil itibariyle pençe ile ilgi kurulmuştur. Dîvân şiirinde bazen pîşkeş, armağan, hedâya, atâ, caba, tuhfe şeklinde geçen hediye, şiirlere yansıdığı kadarıyla kullanıldığı anlamlar ve belirttiği âdetler bakımından ince bir ruhun ve zevkin ürünüdür. Dîvân şairlerinin hediye anlayışları da yaşadıkları çağa ve kişisel özelliklerine göre farklılıklar göstermektedir. Zâfî, bu beyitte Hümâ kuşu olup sevgiliye mercandan bir hediye sunmaktadır. “Ey Hümâ, sen zamanın Süleyman’ına hediye iletmek için keklik ve güvercin mercan pençesi tutar”:

Sen Süleymân-ı zemâna pîş-keş iletmege

Ey hümâ kebk-ü-kebûter **pençe-i mercân** tutar (C.1, G.162/2)

5.2.2.1.5. Kan

Âşık, beyitte sevgili tarafından kanı dökülse düşman rakibin hasetten bağı kan olacağını söylemektedir. Deniz dibindeki kayalarda oluşan, kalker yapılı, ağaç gibi dallı budaklı görünüşlü, taşlaşmış hayvan olan mercanın kırmızı, pembemsi ve siyah renkleri vardır (Kırbyık, 2007: 70). Kara taştan kasıt mercanın bu siyah renkteki türüdür. Aynı zamanda, burada âşığın kararın kalbidir. Mercan ise kurban kanı dökülünce akan kandır ve kırmızı rengine atıftır:

Kanumı dök bağı hûn olsun hasedden düşmenün

Kara taşı hûn-ı kurbân itse **mercân** vaktidür (C.1, G.401/4)

5.2.2.1.6. Kirpik

Mercan gözyaşı denizinde kirpiktir. Bunun nedeni âşığın durmaksızın ağlamaktan oluşturduğu gözyaşı denizine kirpiklerinin düşmesidir. Mercandan zengin olmasının sebebi ise âşığın sürekli ağlamasından dolayı sayısız kirpiğinin gözyaşına karışmasından dolayıdır. Bilindiği gibi mercan sıcak denizlerde milyarlarca bir arada yaşayan bir hayvandır. İşte âşığın kirpiği de sayı bakımından mercandan daha zengindir. “Gözyaşımın içinde kana bulanmış kirpiğimi gör ki o, denizlerde zenginlikte mercanın pençesini bükmiştir:

Yaşum içre gör benüm **müjgân**-ı hûn-âlûdemi
Burdı zenginlükde deryâlarda **mercân** pençesin (C.3, G.1131/2)

5.2.2.1.7. Tas

Sakaların su dağıtmak için taslara yeşim ve mercan gibi değişik renkte taşlar koyarak içlerini güzelleştirdikleri de bilinmektedir. Pençe-i mercan denizden ilk çıktığı haliyle girintili çıkıntılı bir el şeklinde olan mercan taşıdır. Beyitteki teşbihe göre âşğın kanını döken sevgilinin elleri, gözlerine aksetmiş ve gözleri içinde pençe-i mercan bulunan saka tasına (Yuvarlaklık bakımından) benzemiştir. “Kana bulanmış elinin aksi ile gözün, sanki içine mercan konulmuş (bir) saka tası gibidir”:

Dest-i hûr-âlûdenün ‘aksi ile çeşmün gûyiyâ
Tâs-ı sakkâdur ki konmuş pençe-i **mercân** ana (C.1, G.47/5)

5.2.3. Sedef

Halk arasında sedef diye bilinen ve bazılarının içinde inci bulunan kabuklu bir deniz mahlûkudur. Hadîs-i İbn-i Abbas (r.a.) da: “gökden yağmur yağdığı zaman sedef ağzını açar ve o yağmur damlalarının bazılarında inci hâsıl olur” denilmektedir. İnci olan damlaların nisan ayındaki yağışlara münhasır olduğunu rivayet edenler de vardır.

Sadefi rüyada görmek evlada, mala ve güzel söze delalettir. Ayrıca karar verilen bir işten vazgeçileceğine de işarettir. Sedef dövülerek sirke ile karıştırıldıktan sonra buruna çekilirse sık sık görülen daimi burun kanamasını keser. Mafsal ağrılarında da iyi gelir. Yakıldıktan sonra toz haline getirilerek o tozla dişler ovulsa bembeyaz olur. Sürme gibi göze çekilse göz hastalıklarına iyi gelir (Demirî, 1973:205).

Ayrıca, istiridye gibi hayvanların beyaz, parlak kabuğunun iç kısmına da sedef adı verilir. Düğme, süs eşyası, kakma yapmak için kullanılır. Sert bir maddedir. Üzerinde yanar-döner, hafif ışıltılı parlak renkler görülür. Sedef eski çağlardan beri süslemelerde kullanılmış, bu arada özellikle Doğu ve Türk sanatında çok güzel eserler meydana getirilmiştir (Hayat Ansiklopedisi, “Sedef” C.5: 2827).

Bu hayvan daha çok Hind ve Çin denizlerinde bulunurmuş. Deniz kaplumbağasına benzeyen bir çeşit istiridyedir. Nisan ayında (18 Nisan) denizin yüzüne veya sahile çıkarak ağzını açar ve yağmur tanesini yutarmış. İşte bu yağmur tanesi daha sonra inciye dönüşürmüş. Dîvân şiirinde sadef, şekil yönünden kulak ve göze benzetilir (Pala, 2003: 398).

İnci, sadef denilen bu deniz hayvanının karnında oluşur. Nisan mevsiminde sahile çıkan sadef, midye gibi yapısıyla kapakçığını açarmış. O sırada karnına düşen Nisan yağmurunun damlasını yutup denize dönermiş. Denizdeki tuzlu su ortamında bu saf yağmur tanesi hayvana bir ıztırap verince sadef bunun acısından kurtulmak için bir sıvı salgılamış. Bir müddet sonra bu sıvının hükmü geçince sadef, tekrar sıvı salgılamış. Bu sıvılar katılaşıp birbiri üzerine yapışır ve böylece inciye oluştururmuş. Eğer sadef iki veya daha çok yağmur tanesi yuttuysa inciler küçük olurmuş. En makbul olan inci tek bir incidir. Böylesi inci, hem yuvarlak hem de iri olurmuş (Pala, age, 2003: 136). Bilimsel araştırmalara göre inci, bir asalağın neden olduğu bir marazın, sedefli maddenin hastalıklı bir salgısının sonucudur (Deveciyan, 2006: 299).

5.2.3.1. SadeF İle İlgili Tasavvurlar

5.2.3.1.1. Ağz

Dîvân edebiyatında sadef içindeki inci dolayısıyla ele alınır ve bu inci sevgilinin dişleri olarak tasavvur edilince sadef de ağz olur. Ancak sevgilinin dişleri öyle güzeldir ki inci bile onu kıskanmış ve sevgilinin dişinden lütuf çalmaya kast etmiştir. Bilindiği gibi hırsızlık en ağır suçlardan biridir ve çok ağır cezası vardır. Şâir incinin sadef içinde bir iple bağlı oluşunu bu suçtan dolayı idam edilirken boğazına geçirilen ip oluşuna bağlamıştır:

Lûtf ugrılığın itmege kasd itdi dişünden

Ey **agzı sadef** hôş bogazı ipli imiş dür

(C.1, G.200/3)

İnci, sadef denilen deniz hayvanının karnında oluşur. İnanışlara göre, nisan ayında sahile çıkan sadef, yağmur damlasını yutup denize döner. Denizde tuzlu su ortamında bu saf yağmur tanesi hayvana ıztırap verince, sadef bunun acısından kurtulmak için bir

sıvı salgılar. Bu sıvılar katılaşıp birbiri üzerine yapışır ve böylece inciye oluşturur (Kuşoğlu, 1994: 79). Nisan ayında yağın yağmurun sadefin içine düşünce inci; yılanın ağzına düşünce de zehir olacağına inanılmıştır (Özkan, 2007: 424).

Katre-i nîsânı benzetmiş **sadef** a'râkuna

Ol sözi hîş-ter dimiş **agzına** ey dil-ber düşer (C.1, G.384/6)

Şair, sevgilinin ağzını sadefe, dişlerin ise inciye benzetmiştir. Rüzgâr çıktığında denizde köpük oluşması rüzgârın sevgilinin dişlerini inciye benzetmesi sebebine bağlandığından hüsn-i ta'lil vardır. “Ey ağzı sadef sevgili, sabah rüzgârı dişlerini inciye benzetmese deniz hışım ile köpük yapmazdı”:

Dürri dendânına benzetmese ey **agzı sadef**

Bahrın urmazdı sabâ sûretine hışm ile kef (C.2, G.631/1)

“Bütün sadefler ağz, bütün balıklar da dil olsa, deniz, Zâtî'nin gözyaşı incisini anlatamaz”:

Cümle **sadef-ü-mâhî** olsa dil **agz** ana

Zâtî güher-i eşkün deryâ idemez tafsîl (C.2, G.860/5)

5.2.3.1.2. Aşk Yolu

Bir zinet eşyası olan silk veya gerdanlık; değerli taş ve altın, gümüş vs. kıymetli madenlerden yapılmış, boyna takılan takı, kolyedir. Ayrıca iplik, sıra, dizi, tutulan yol anlamlarına da gelir. Gevher kelimesinden yola çıkarak kelimenin takı anlamı da düşünülür. Aşk yolu, zor ve çile doludur. Bu yolun yolcularının bilmesi ve uyması gereken bazı kuralları vardır. Bunlardan biri de halvettir. Halvet, tasavvufta dünyadan el çekip, maddî alakalardan sıyrılarak Allah'la baş başa kalmaktır. Kişi dar olan bu yerde kırk gün kalır. Şairimiz halvete girme işini tek parça bir incinin sadefin içinde bulunmasına benzetmiştir. “Halvet sadefine tek parça inci gibi girelim; aşk yoluna girelim ve yalnız kalalım”:

Silk-i 'ışka girelüm gevher-i yek-dâne gibi

Sadef-i halvet içinde nice tenhâ olalım (C.2, G.967/3)

5.2.3.1.3. Baş

Aslen Arapça olan taç kelimesi, hükümdarlar ile bazı şeyh ve dervişlerin başlarına giydikleri süslü başlığın adıdır. Bu beyitte ise sadef sevgilinin başı, inci ise başına taktığı taçtır:

Ol tâc ile **serine** anun eylesün nazar

Görsem diyen kimesne **sadef** içre cevheri (C.3, G.1581/4)

5.2.3.1.4. Dünya

Sadef iki veya daha çok yağmur tanesi yuttuysa, inciler küçük olurmuş. En makbul olan inci tek olan incidir. Böylesi inci hem yuvarlak hem de iri olurmuş. Dür-dâne, dürr-i galtân, dürr-i şehvâr gibi adlarla anılan inci, bu tek incidir. Eskiden güzel inciler Aden’de çıkarılmış. Dürr-i yetîm tabiri sadefteki tek inciden kinayedir; anne ve babasının tek oğlu olan ve küçük yaşta yetim kalan Peygamberimiz için kullanılır (Kırbıyık, 2007: 65). Bu beyitte sadef sevgilinin de içinde bulunduğu dünyaya benzetilmiştir. Sevgili de içindeki en kıymetli incidir. Şaire göre dünyadaki en kıymetli insandır ve kıymeti ölçülemez. “Ey kıymetli iri inci, dünya sadefi içinde sen bir tanesin, sana kıymet mi biçilir?”:

Kıymet mi olur sana ey dürr-i girân-mâye

Dünyâ sadefi içre bir dâne imişsin sen (C.3, G.1042/2)

Ey sevgili, seni övmek denizinde nasıl dalgıç olmayayım. Bu sadef bir cihandır, sen de iri taneli inci gibisin”:

Midhatün bahrına cânâ nice gavvas olmayam

Bir **sadef**dür bu **cihan** sen bir dürr-i yek-dâne-veş (C.2, G.606/4)

5.2.3.1.5. Göz

Nisan yağmurunun damlaları istiridyenin içine düşüp zamanla inci tanesine dönüşür. Âşığın gözlerinden dökülen yaşar inci kıymetinde olunca onu barındıran gözler de sadef hükmüne geçer. “Gözlerim tıpkı sadef gibi cevher yağdıran gözyaşı incisidir.

Gözyaşından (neyimden) gücendi diye cefa ile her seferinde beni incitir, kırar”. Beyitte yer alan bâr kelimeleri ve incidür çekimli fiili cinaslıdır. Ayrıca nem kelimesi de tevriyeli kullanılmıştır. :

Gözlerüm ‘ayn-ı **sadef** eşk-i güher-bâr incidür
Nemden incindün diyü cevri ile her bâr incidür (C.1, G.167/3)

Şinâver, sâbih ve gavnâs diye de anılan dalgıç, Dîvân şiirinde genellikle inci çıkarmak ilgisiyle bahr, deryâ, su, deniz; inci, dürr, gevher gibi kelimelerle tenasüp içerisinde yer alır (Özkan, 2007: 198). Ayrıca, inciye bakmanın gönle ve gözlere ferahlık vereceğine inanılır (Özkan, 2007: 440). Bu beyitte de göz sadefdir. Gönül dalgıcı aşk denizine dalmıştır ve sadef göz inci gibi yaşlar dökmektedir:

Ey hâce nola dürrler dökse **sadef-i çeşmüm**
Gavnâs-ı dili ‘ışkun deryâsına taldurdum (C.2, G.979/3)

5.2.3.1.6. İnci

Âşğın inci gibi gözyaşlarını görenler âşğın gözlerini sadefe benzetirler: “Bakış sahipleri, gözyaşı incilerimi görüp inci saçan gözüm için aynı sadef dediler”:

Görecek ehl-i nazarlar yaşumun dânelerin
Didiler ‘ayn-ı **sadef** çeşm-i **güher**-pâşum için (C.3, G.1145/3)

5.2.3.1.7. Kulak

Sadef şekli itibariyle kulağa benzer. Bu beyitte Zâtî, şiirini övmektedir. “Sevgilinin sadefe benzeyen kulağı Zâtî’nin şiirini duysa, inci saçan nazmı okyanuslara döner”:

Şi’r-i Zâtî’ye tutarsa **sadef-i gûşi** nigâr
Bahr-ı ‘ummâna anun nazm-ı güher-pâşı döner (C.1, G.333/10)

5.2.4. Yengeç

Eklembacaklıların kabuklular sınıfından suda yaşayan bir hayvandır. Değişik büyüklüklerde pek çok çeşidi vardır. Vücudu kalın bir kabukla örtülüdür, rengi

yaşadığı ortamın rengine uygun olarak kaya ve deniz dibi bitkileri rengindedir. Vücudunun baş ve gövde kısmı birleşerek toplu bir hal almıştır. Beş çift ayağının dört çifti yürümeye, en öndeki kısaçlı ayağı da yakalamaya yarar. Kısaçları çok kuvvetlidir. Yengecin vücudu enlemesine olduğu için suyun dibinde yan yan yürür. Çok yırtıcı ve obur hayvanlardır (Hayat Ansiklopedisi, “Yengeç” C.6: 3290).

Yengeç, kabukluların en çevik ve en kurnazlarıdır. Doğaları gereği çok savaşçıdır. Bunun sonucu olarak düşmanlarına karşı veya kendi aralarında yalnızca eğlenmek için korkunç savaşlar yaparlar. Bunun sonucunda da çeşitli uzuvları kırılabilir veya kopabilir (Deveciyan, 2006: 278).

Yengeç su hayvanıdır ancak, karada da karnını doyurur. Yürümesi çabuktur. İki çenelidir. Tırnağı da vardır. Baş ve kuyruğu yok gibi görünür. Gözleri omzunda, ağzı göğsünde ve çeneleri yanına doğrudur. Sekiz ayağı vardır ve her tarafı üzerine yürür. Havayı ve suyu birden burnuna çeker. Derisi senede iki defa soyulur. Yuvasına iki kapı yapar. Kapılarından biri su tarafında, diğeri kara tarafındadır. Derisi soyulduğu zaman, yırtıcı balıkların tecavüzünden korkarak su tarafındaki kapısını kapar. Esen rüzgâr kendisini kurutsun diye kara tarafındaki kapısını açık bulundurur. Derisi gelişip kuvvetlenince su tarafındaki kapısını açar ve avlanma faaliyetine başlar. Yengeç suda yan yan gider. Çin denizinde bulunan bir nevi yengecin, karaya çıktığı zaman taş kesildiğini söylerler.

Yengeç eti haramdır. Yengeç sahaf cinsinden ve de zararlı olduğu için yenmesi haramdır. Rüyada yengeç görmek fazla hilekâr bir kimseye delalet eder. Bir kimse rüyasında yengeç eti yediğini görse, uzak bir yerden hayır görür (Demirî, 1973: 177).

Vücudun bir yerindeki uyuşukluktan sonra kan dolaşımının başlamasıyla o yerde karıncalar dolaşır gibi bir izlenim uyanır. Buna karıncalanmak denir. Zâtî, bu beyitte beyninin uyuşmasını, karıncalaşmasını karıncalanmak değil de yengeçlenmek şekliyle ifade etmiştir. Ayrıca beyitte yer alan mihr ve meh (güneş ve ay) kelimeleri dolayısıyla Zodyak üzerinde İkizler ve Aslan arasında bulunan burç olan Seratan da iham-ı tenasüp ile verilmiştir. Bunun yanında Güneş'in gökyüzündeki yıllık hareketini yaptığı yer de yengeç dönencesidir. Aynum ve beynüm kelimeleri ile cinas yapılmıştır:

Mihr ayıtmış çihre-i dil-ber hemân ‘aynum benüm
Meh dimiş işde bu **yengeclendürür** beynüm benüm

(C.2, G.993/1)

BÖLÜM 6: KUŞLAR

6.1. Genel Olarak Kuşlar

Kuşlar, bedeni tüylerle ve boynuzsu pullarla kaplı, akciğerleriyle soluyan, yumurtlayıcı ve omurgalı hayvanlardır. Sıcakkanlı hayvanlar olan kuşların dişsiz çeneleri boynuzsu bir gagayla örtülüdür. Ön üyeleri ya da kanatları normalde uçmaya uyarlanmıştır (BL, 1986: C 12, 7204–7205). Çünkü kuşların ana karakteristiği uçmalarıdır. Ancak devekuşu ve kivilerin kanatları dumura uğradığı, penguenlerin kanatları ise küçülüp yüzgeç şeklini aldığı için bu kuşların uçuş yetenekleri kaybolmuştur (Üçbaşı, 1999: 65).

Kuşlar, hayvanlar âleminin en güzel yaratıklarıdır. İlk bakışta birçok kuşların vücut yapısı birbirinden farklı gibi görünürse de aslında hepsi birçok bakımlardan birbirine benzer. Hepsi yumurtlar, hepsi tüylüdür, hepsinin kanadı vardır. Birçok omurgalı hayvanların tersine, kuşların iki ayağı vardır. Bütün kuşlar besinlerini gagalarıyla alırlar. Kuşların iskeleti uçmaya elverişli biçimdedir. Hayvanın bütün kemikleri mümkün olduğu kadar ince buna karşılık çok sağlamdır. Kuşların vücudu tüylerle kaplıdır. Bunlardan, boynu, göğsü kaplayan ince tüylere “hay tüyü”, kanat, kuyruk tüyelerine “telek”, bunların arasındakilere de “kıl tüyleri” denir. Vücut sıcaklıkları 40 derece dolaylarındadır. Hava istediği kadar sıcak, soğuk olsun, hayvanın bu sıcaklığı değişmez. Sıfırın altında bile kuşların vücut sıcaklığı gene 40 derecedir. Öte yandan, kuşlar ne kadar hızlı, uzun uçuşlarla uçsunlar terlemezler. Terleme vücudu soğutmaya yarar. Kuşların vücut sıcaklıklarını 40 derece gibi yüksek bir sıcaklıkta tutabilmeleri için çok yemeleri gerekir. Bazı kuşlar saatte birkaç defa yemezlerse açlıktan ölürlər. Kuşlar cüsselerine göre başka hayvanların hepsinden çok yerler. Böylece, aldığı enerji hayvanın kalbinin hızlı çalışmasını sağlar. Kuşlar her gün vücut ağırlıklarının üçte biri kadar besin alırlar. İnsan aynı oranda besin alacak olsa 60 kiloluk bir adamın günde 20 kilo yiyecek yemesi gerekirdi. Kuşların kalbi de kendi cüsselerine göre öteki hayvanlarınkinden büyüktür.

Kuşların görme duyusu çok gelişmiştir. Uyum yeteneği de öteki bütün omurgalılarınkinden daha çoktur. Yapılan denemeler bazı kuşların mor ve mavi renkleri görmediğini göstermiştir. Kuşların göz yuvalarını hareket ettiren kasların

sayısı azdır. Bunun için, yuvarlaklarını diledikleri gibi oynatamazlar. Buna karşılık, boyun kaslarının çok kuvvetli olması hayvanın başını çevirerek bakmasını sağlar, bu eksikliğini giderir. Kuşların çoğunda gözler başın iki yanındadır. Bundan dolayı kuşların iki ayrı görüş açısı vardır. Kuşların işitme duyusu çok keskindir. Yalnız, bazı sesleri duymazlar. Bazı atmacaların, yarasaların koklama duyusu varsa da birçok kuş hiç koku almaz. Bazı kuşların dilinde tat alma hücreleri vardır ama bu da pek zayıftır (Hayat Ansiklopedisi, C.4: 2094-2095). Bazı kuşlar yerleşik düzende yaşar, diğerleriye göçmen kuşlardır. Göçler mevsim dönümlerinde gerçekleşir (Van Der Kar, Dozo, 19??: 298).

Türkler, bazı kuşlara değişik seviyelerde kutsallık izafe etmişler, kurdukları devletlerin bazılarının sembollerini hayvanlardan seçmişlerdir (Ergin 1974: 48). Kadınların eskiden beri kuşlara benzetilerek tasvir edilmeleri de meşhurdur. Özellikle sevimli kuşlar, kadınları anlatmak bakımından birer konu mankeni gibidirler (Pala, 2004:157).

Türk kültür coğrafyasında yaşayan hayvanlar içerisinde kuşların farklı ve önemli bir yeri vardır. Kuşlarla ilgili İslâmiyet öncesi inanç birikimini İslâmî rivayetlerle de zenginleştiren Türkler; mimarîlerinden halk danslarına, kıyafetlerinden mezar taşlarına, deyim ve atasözlerinden sözlü ve yazılı edebiyat ürünlerine kadar bütün kültür alanlarında kuşlardan esinlenmiş ve yararlanmışlardır (Ceylan, 2003: 29).

Türk edebiyatının nesir veya şiir türünde ele geçebilen en eski eserlerinin hemen hepsinde 'kuş' genel adı verilen canlılara oldukça fazla rastlanır. Burada dikkati çeken asıl nokta, çeşitli kuşların, daha destanlar döneminden itibaren birer tabiat unsuru-süsü olmalarının yanı sıra fert ve millet yaşayışının bir parçası ve gereği olan inançlar sisteminin önemli bütünleyici, perçinleyici halkaları olmasıdır (Ersoylu, 1981: 86).

Edebiyatımızın pek çok ürününde olduğu gibi önemli ve büyük bir kısmını teşkil eden şiirde de kuş motifi sıkça kullanılmış ve şiirimiz 'kuş'tan oldukça fazla nasiplenmiştir. Çağdaş Türk şiirimizde, halk şiirimizde, Dîvân şiirimizde farklı kuşlar, farklı benzetmelerle sıkça anılmıştır (Öner, 2008:558).

Olağan dışı unsurlarla bezeli masallarda, ninnilerde ve daha birçok edebiyat türünde, güftelerde tabiat, tasvir, süs, teşbih ve benzeri unsurlar olarak kuşlar, kendilerini var edip hayal gücünün ve düşüncenin de zaman zaman kanatları olagelmıştır. Tabiatın,

geniş ölçüde girdiği halk şiirinde, bu durum kendisini daha kuvvetle hissettirir. Bundan dolayı âşık edebiyatımızda Kuş destanları gibi bütünü ile kuşları konu edinen şiirler de vardır (DTDEA, “Kuş” 1986: C 6, 15).

Sekiz bini aşkın farklı türü barındıran kuşlar dünyasının, özellikle müstesnâ özelliklere sahip olan veya Anadolu’da bulunan ve bilinen bazı üyeleri, diğer hemcinslerine nazaran Türk kültür atlasında daha fazla önemsenmiştir. Çok sık anılan ve pek çok yönüyle dil-kültür malzemesi olan bu kuşlardan bazıları mitolojik çağrışımlarıyla (Ankâ, Hümâ, kaknüs vd.), bazıları olağanüstü özellikleriyle (papağan, ebabil, semender vd.), bazılarıysa etraflarında geniş inanç ve rivayet haleleri oluşturulan doğal fizyolojik nitelikleriyle (akbaba, baykuş, güvercin, doğan, karga, kartal, kaz, keklik, kumru, leylek, şahin vd.) dikkat çekmektedir (Ceylan, 2003: 29).

Şiirlerde kuşların ötüşü, alçakta veya yüksekte uçuşması, tuzağa düşmesi, avlanması, bağ, bahçe ve yeşilliklerde bulunması, kafese kapatılması, taş atılarak ürkütülmesi, ürkekliği, zayıf ve çelimsiz oluşu, soğukta aç ve barınsız kalması, eşini kaybetmesi, yaralanması, kolunun kanadının kırılması (DTDEA, 1986: C 6, 14), yuva yapması (Pala, 2003: 355) gibi sayısız özellikleri ile karşımıza çıkar.

Türk şiirinin göklerinde uçuşan kuşların sayısı onlarla ifade edilebilir. Hatta bunlara Ankâ, Hümâ, Kaknûs ve mûsikâr gibi yalnız hayal âlemimizde süzülenleri de eklemeliyiz. Mısraların arasındaki kuşlar dünyası öylesine renklidir ki, şöyle bir göz attığımızda dahi, dünyanın en büyük doğal hayvanat bahçelerinde göremeyeceğimiz harikalarla karşılaşırız. Bir yıl erkek bir yıl dişi oldukları söylenen **çaylaklar**; erkeğinin rüzgârla gelen sesiyle hamile kalan **keklikler**; yaşlanan anne ve babalarına yiyecek taşıyan **turnalar**; doyma hissinden yoksun oldukları için ölçüsüzce yiyip havalandırma güçlük çeken **akbabaların** hemen yanı başında, su kuşu olmalarına rağmen biteceği korkusuyla suya dokunamayıp kavrulmayı bekleyen **balıkçılar**; toz toprak içerisinde kış için saklamayı düşündüğü kozalakları gömerken, şom haberler verme hazırlığındaki kum falcılarını anımsatan **alakargalar**; hırsız oldukları inancıyla kondukları damlardan bile kazma kürekle kovalanan **saksağanlar**; söylediği her kelime karşılığında şekerle ödüllendirilmeyi bekleyen **papağanlara**, bir tevazu kalesi gibi sığındıkları viranelerden ibret nazarıyla bakan **baykuşlar**; kendi kanat vuruşlarıyla tutuşturduğu alevler içerisinde yanan **kaknüse** ateş korları arasından gülümseyen

semenderler; ya bir devlet yazısı ya bir gönül sızısı taşımanın verdiği gurur ve acelelikle uçuşan posta **güvercinleri**; ehlileştirilmelerine rağmen hızlarıyla sahiplerini dahi şaşırttıkları için bileklerine ziller takılan **alıcı kuşlar**; bu zil seslerini duyup köşe bucak kaçışan **bıldırınlar**, **turaçlar**; serviler içindeki asude yuvalarında Kur'an okurken, Hicaz'a giden **leyleklerin** gökyüzündeki Hac kabilelerini gıptayla seyreden **kumrular**; yaptıklarını övünerek birbirlerine anlatan mukaddes **ebabiller**, **hüthütler**, **mağara güvercini** ve daha niceleri... (Ceylan, 2005: 101- 102).

Çeşitli edebî sanatlar ve timsallerle, kahramanları kuşlardan seçilmiş olan şiir halindeki eserler içinde; Münirî'den Gülşen-i ebrâr (1549'da Attâr'ın Bülbülnâme'sinden eklemelerle yapılan bir tercüme), Ömer Fuadî'den Bülbüliye, Manisalı Birrî'den Bülbüliye (Ömer Fuadî'nin aynı addaki eserinin nesre çevrilmiş), Kara Fazlî'den Gül ü bülbül (yazılışı 1552), Rifâî'den Bülbülnâme (Haz: Hüseyin Ayan, bs. 1981), Gazi Giray'dan Gül ü bülbül, İznikli Bahaî'den yine aynı adlı eser (yazılışı 1565) ve Nev'î Âtâyî'den Münazara-i Tûtî bâ-Zâg anılabilir. Aynı konuda, mensur olarak kaleme alınmış eserler arasında Tûtînâme, Hikayet-i Tûtî ve Meker-i Vezir önde gelenlerdir. Bunlara, mizah türünde yazılmış Kuşların muhakemesi, kuş adları ve kuşbaz terimleriyle yazılarak Bağdat Valisi Ali Rıza Paşa'ya sunulan Mektûb da eklenebilir. Yakın tarihimizdeki Kurtuluş Savaşı yıllarını konu edinen şiirler içinde, o günlerin acı olaylarını da teşhis, intak, teşbih gibi edebî sanatlardan yararlanarak bülbülün (ve çobanın) sembollüğünde anlatan Çobanla Bülbül (Ziya Gökalp) ile gene aynı konudaki Bülbül (Mehmet Akif Ersoy), Türk edebiyatının tanınmış şiirlerindedir (DTDEA, "Kuş" 1986: C 6, 14-15).

Dîvân edebiyatında gönül, kuşa benzetilir. Sevgilinin saç, gözü, beni ona tuzaktır. Gönül kuşu, ten kafesinde hapsedilmiştir. Efsaneler ve kıssalarla ilgili olarak bu edebiyatta sık sık anılan kuşlar vardır. Kafdağı'nın ardında yaşayan Ankâ, Hz. Süleyman'a Belkıs'tan haber getiren hüthüt, tanrı tanımazları yok eden eabil; güle aşkını anlatan bülbül, hû çektiği ve boynunda halka bulunduğu için tasavvufta kulu simgeleyen kumru, mucizeler söyleyen tûtî, renkleri göz alıcı tavus, güzel yürüyüşlü keklik, endamlı sülün, ürkek güvercin, sevgilinin âşığı avlayan gözüne benzetilen şahin, rakibin sembolü zag (karga) en çok anılan kuşlar arasındadır. Kahramanları kuşlar olan alegorik mesneviler de yazılmıştır: Mantıku't-tayr (Attâr), Gül ü Bülbül

(Fazlî), Münazara-i Tûtî-i bâ-zâg (Nev'î) gibi...” (Ergüzel, 2007: 11). Nev'î'nin bu eserinde ruh makamındaki Tûtî insanın iç dünyasını ve sonsuzluğa dönük yüzünü, nefis makamındaki Zâg ise insanın dünyaya açılan tarafını, şehvet, arzu ve hırsı temsil eder. Tevhidle başlayıp na‘tla devam eden mesnevîde, “Âğâz-ı Kitâb” kısmından sonra papağanın sözü alışıyla asıl konuya geçilir. Daha sonra muhtemelen ilmî çevrelerde tartışılan, ruh ve nefisle ilgili birçok konu papağan ve karga vasıtasıyla dile getirilir. Tartışma karganın mağlubiyetiyle son bulur. Ancak varılan son nokta üstünlük ruha ait bulunmakla beraber ruhun ve nefsin birbirinden ayrı olamayacağıdır. Sonuçta ikisi birbirine kavuşur ve âdeta tek bir vücut hâline gelirler. Böylece ikilik kalkar; birlik hâkim olur. Makbul olan, nefsin ruhun idaresinde bulunmasıdır. (Taş ve Zülfe, 2007: 660).

Gül ile Bülbül, Mantıku't-Tayr, Risâletü't-Tayr adlı kitapta on meslek ve meşrep erbabı insan on ayrı kuş ile sembolize edilir: Baykuş: sûfî, karga: şâir, papağan: âlim, akbaba: kalender, bülbül: hânende, hüthüt: hâkim, kırlangıç: müneccim, tavus: tüccâr, keklik: çiftçi ve leylek: mürşit (Pala, 2004: 155).

Şemsî'nin Deh Murg'unda da yine on kuş on meslek erbâbı ile sembol edilmiştir. Baykuş: sûfî, karga: kıssahan, papağan: âlim, akbaba: kalender, bülbül: hânende ve sazende, hüthüt: hâkim, kırlangıç: müneccim, tavus: tüccâr, keklik: çiftçi ve leylek: dindar olarak geçer (Aksoy, 1998: 4-5).

Ali Şir Nevayî'nin “Lisânü't-Tayr”ının konusu ise tasavvuf düşüncesinin temeli olan, Tanrının kişide belirmesidir (Canpolat, 1995: 12).

6.2. Kuş ve İlgili Tasavvurlar

6.2.1. Kuş (Murg, Mugannî, Ferîd)

“Yaralar kuş kadar canımı almaya ağız birliği edene kadar üç kanatlı kuşlar uçup uçup vücuduma geldi”. Buradaki üç kanatlı kuşlar tabirinin Farsçası murg-ı se-per tamlamasındaki se-per, üç kanatlı oka verilen isimdir ve kuşa benzetilmiştir. Bu okların arkasında üç tüy vardır. Bu beyit bir istiâre örneğidir. Arkasındaki üç yelekten

ve bir de havada gittiğinden dolayı oku üç kanatlı kuşa benzeten şâir benzetilenle benzetme edatını kaldırmıştır (Çavuşoğlu, 2003: 39):

Uçub uçub geldi tâ **murg**-ı se-perler cismüme

Kuşca cânım almaga ağız bir itdi yaralar (C.1, G.182/3)

Nakkaşlar, muhtelif yapıların duvar ve tavanlarına süslemeler yapan usta, bezekçi kişilerdir. Yani bir nevi nakış ustalarıdır. Bu anlamda yazma eserleri minyatürler resmederek süsleyen sanatçılar için de nakkaş tabirini kullanmak mümkündür (Özkan, 2007: 139). Servinin üstüne kuşlar konar. Genellikle bu kuş kumru veya bülbüldür. Boyunun yüksek oluşu ve rüzgârdan fazla sallanmaması sebebiyle servi, kuşların yuva yapmak ve konmak için tercih ettikleri ağaçlardandır. Beyitteki nakkâş, servinin üstüne kuş resmi nakşetmiştir. Kuş kelimesi ile istiare yapılmıştır. Kuş, âşığın kalbi yerine kullanılır. O kalp, servi (sevgili)nin üzerine konmuştur:

Yazmadı kaddün gibi bir serv-i ra'nâ râsti

Gerçi **kuş**lar kondurur serv üstine nakkâşlar (C.1, G.155/4)

Türkçe Sözlük'te aşk, “aşırı sevgi ve bağlılık duygusu, sevi” (Türkçe Sözlük: 1998,153) biçiminde yer alır. Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü'nde, tasavvufta ve Dîvân şiirinde olmak üzere iki kısımda ele alınmış olan aşk, “şiddetli sevgi” (PALA, 1989: 82) şeklinde tanımlanmıştır. Modern Türk edebiyatının önde gelen isimlerinden Ahmet Hamdi Tanpınar ise, “aşkın, Klâsik şiirimizde sosyal rejimin ferdi hayata aksi olan bir kulluk olduğunu” söyler (Tanpınar, 1982: 6). Necmettin Halil Onan'a göre aşk, “ insana derin ruh hazları veren, neşesi gibi elemi de haz olan bir duygudur” (Onan, 1955: IV). Aşk kelimesinin birliği ifade ettiğini düşünen Mehmet Kaplan da “aşk kendinden başka bir varlığı sevmektir” der (Kaplan, 1995: 194).

Aşk söz ile ifade edilemez. Hem sevgili karşısında âşık söz söylemeye mecal bulamadığı için, hem aşkın kemal mertebesinde artık söylenecek söz kalmadığı için aşk anlatılamaz. Dîvân şiirinde aşk bir sırdır. Bu sırrı ancak iki kişi bilebilir; âşık ve sevgili. Açığa çıkması durumunda dedikodulardan kurtulmak mümkün olmadığından, bu sırrın gizli kalması büyük önem taşır. Ne var ki bu sır, gizli kalması, hiç kimseye söylenmemesi gerektiği halde herkes tarafından bilinir. Saklanması mümkün olmaz (Koçin, 2003: 396, 410).

Âşık da bülbülün aşkını ötüşüyle güle neden duyurduğunu sormaktadır. Bülbüller ise bize tuyor (kuş ve duyur) derler diye cevap verir. Şair, burada “tuyor” kelimesi ile “tuyurmak” çekimli fiilini cinas oluşturacak şekilde sanatlı kullanmıştır:

Bülbüllere didüm niye ‘ışkı tuyurdunuz

Her biri germ olub didi dirler bize **tuyûr** (C.1, G.327/5)

Nevruz bahar mevsimi ile başlaması sebebiyle toplum hayatı, eğlence kültürü ve şiir dünyasında (Dîvân şiirinde) genişçe işlenmiş bir konudur. Kışın bitip baharın başlaması ile tabiatın canlanması, geniş kitleler tarafından kutlanması şiirdeki bu ilgiye sebep teşkil eder. Nakş, resim ve süsleme sanatı anlamında kullanılır. Eskiden boyalı resimlere nakış denirdi. Bazen nakış kelimesinin “yazı” anlamında kullanıldığı da olur. Dîvân şiirinde sevgilinin saçı, ayva tüyü veya benlerle dolu yüzü bir nakış sayılır. Gökyüzü, cennet, dünyanın görünümü vs. de birer nakıştır. Klâsik şark mûsikîsinde bir çeşit besteye de nakış denilir. Nakş oynamak deyimi “oyun etmek, hile yapmak” anlamlarına gelirdi (Pala, 2003: 361).

Zatı, nevruzda tabiatın canlanıp güzelleşmesiyle eğlenmek gerektiğine işaret ederken nakş, muganni, şevk, nevruz gibi müzik terimlerini kullanmaktadır. Ayrıca mugannî, “güzel öten kuş”tur. Müzik terminolojisine de bu anlamından ötürü geçmesi muhtemeldir:

Cihânun yüzi nakş oldı yetişdük yine nev-rûza

Mugannî başlasun yüz şevk ile ol nakş-ı nevrûza (C.3, G.1363/1)

Zâtî, bir beyitte de avcı kuş anlamına gelen “ferîd” kelimesini kullanmıştır:

Şekeristân-ı halâvetde o şûh olsa **ferîd**

Hem-demi Zâtî-i tûtî-i suhan-sâz olsa (C.3, G.1394/7)

6.2.1.1. Akıl

Akıl isim itibâriyle birdir. Gücü eksilir ve artar. Akıl, tâbî olunan ve şubeleri bulunan bir şeydir. Erkânının kuvvetiyle kuvvetlenir, gücünün artmasıyla ziyâdeleşir. Aklın ilk makamı akl-ı fitrattır (fitrat aklıdır). İşte bu, çocuk ve adamı delilik vasfından çıkaran akıldır. Bu akılla kendisine denilen şeyi anlar. Çünkü yasak ve emrin muhâtabı olan

odur. İyilik ve kötülüğü aklıyla ayırd eder, üstün ve değersiz olan şeyleri kazancı ve zararı, çevrelerin uzaklığını ve yönlerin yakınlığını aklıyla bilir. Aklın diğer bir makamı akl-ı hüccettir (hüccet aklıdır). (Onunla) kul, Allah'ın ıtabına mazhar olur. Kişi ergenliğe ulaştığında, te'yid nûruyla vasıflanan aklın nûru zorunlu hale gelir, böylece akıl desteklenmiş olur. Dolayısıyla Allah'ın hitâbına ulaşır. Diğer bir makam, tecrübe aklıdır. Bu, mezkur üç makamın en faydalısı ve en üstünüdür. Çünkü bu akıl, kişiyi tecrübeler yoluyla hikmet sâhibi yapar. Böylelikle kişi olanın delâletiyle olmayanı bilir.

Muhakkiklere göre mükemmel bir insanın terkihi üç mânâdan oluşur: Bunlardan birincisi rûh, ikincisi nefis, üçüncüsü ceseddır. Bu üç mânâdan her birini ayakta tutan bir sıfat vardır. Rûhun sıfatı akıl, nefsin sıfatı hevâ, cesedin sıfatı ise histir. Akıl, öncelikle nefisle anlaşmaya muhtaçtır. Ona birtakım vazifeler verir, şartlar ileri sürer ve onu kurtuluş yoluna götürür (Erginli, 2006: 78-79).

Akıl, uçup gitmesi ve değişik düşüncelere takılıp kalması yönüyle kuş olarak tasavvur edilmiştir. Sevgilinin oka benzeyen kirpikleri, âşığın akıl kuşunu avlamıştır (Aklını başından almıştır). Bundan böyle âşığın akıl kuşu, adem bahçesini kendine yurt edinir:

Bir nâvek urdı mihr-i müjen **murg**-ı 'akla kim

Ey mâh merg-zâr-ı 'ademde yuvalanur

(C.1, G.413/2)

6.2.1.2. Âşiyân

Âşiyân, Farsça bir kelime olup kuş yuvası demektir. Yuva kuşların yumurtlamak, kuluçkaya yatmak ve yavrularını büyütme için hazırladıkları barınaktır. Mecnûn, Leylâ'nın hasretiyle çölleri düştüğünde kendinden geçmiş ve aklını yitirmişti. Saçı başı karışmış, üstü başı toz toprak olmuştu. Kuşlar da bu dağınık çalı çırpıya benzeyen saçları görünce üstüne yuva kurmuşlardır. Şair bu beyitte bu olaya telmih yaparken, Mecnûn'un, Leylâ'nın gül bahçesinin dikenini kuş yuvası sanıp, gül gibi başının üzerine koyduğunu söylerken aslında sevgilinin dikenini için bile "başımın üstüne yeri var" demektedir:

Âşiyân-ı **murg**ı hâr-ı gülşen-i Leylî sanub

Başî üzre gül gibi yir eyledi Mecnûn ana

(C.1, G.49/2)

Su uyur, düşman uyur; ama aşk ve ayrılık hastası asla uyumaz. Sevgilinin saçının hayali âşığı gözlerinden uykuyu kaçırmaması, yılanın kuş yuvasına gelip kuşu ürkütüp kaçırmasına benzetilmiştir. Bilindiği gibi Dîvân şiirinde zülf şekli dolayısıyla yılanın teşbih edilmektedir:

Gözlerümden uçurur hâbı hayâl-i zülf-i yâr
Âşiyândan ürküdür gûyâ ki **murgı** gelse mâr (C.1, G.372/1)

Yuvasında tek başına duran kuşun eğlencesinin olmaması gibi âşığın da sevgili olmadan kâinatta gönlünün eğlenemeyeceği ifade edilmiştir:

Sensüz olmaz gönlümün kevn-ü-mekân eğlencesi
Murg-ı yektânun olur mı **âşiyân** eğlencesi (C.3, G.1814/1)

6.2.1.3. Av

Kuş avcılığının daha ziyade spor olarak yapıldığını düşünmek mümkündür. Bu avlar sırasında ise şahin ve köpek gibi birtakım hayvanların yardımcı olarak kullanıldıkları görülür. Avcı kuşlar uçurulduktan sonra ardından tazı ve zagarlar salınır ve yırtıcı kuşlar havada parendeler atıp avları üzerinde dalış ve inişler yaparlarken gözden kaybedilmemeleri için atlar da bütün hızlarıyla o istikamete sürülürdü (Huş, 1967: 20). Avlanan kuşlar arasında turna, sülün, keklik, balıkçıl, yaban kazı, ördek, karatavuk, bıldırcın, serhap, çil vb. önceliklidir. An'aneye bir çeşit yaban ördeği olan kılkuayruk avlandığı zaman bunu sunana bir çil akçe verilirdi (And, 1970: 18).

“Ey Hümâ! Bu doğan gösterişli zülûf gönül kuşunu avladı. Bu yüzden gönül kuşu onun pençesinde çırpınıp ‘öldüm’ diye feryat ediyor”:

Pençesinde yolunub öldüm diyu feryâd ider
Avladı dil **murgını** bu zülf-i şeh-bâz ey hümâ (C.1, G.30/2)

6.2.1.4. Belâ

Âşığın gönlü kuşa benzetildiğinden murg-ı belâ ile kastedilen de âşığın gönlündeki kederdir, aşk acısıdır. Dîvân şiirinde aşk, bazen bir belâ olarak algılanmıştır. Âşığın feryadı çan gibi ses çıkarıp kendisini gönül kuşunun avlanmasında doğan etmişlerdir:

Adını çınratdılar idüb ceres feryâdını

Zâtî'yi **murg-1 belâ** saydında şeh-bâz itdiler

(C.1, G.156/5)

6.2.1.5. Budak

Karakoyunlu Devleti, on dördüncü asrın ikinci yarısında, Doğu Anadolu'da devlet kuran bir Türkmen hanedanı olan Cihanşâh'ın -şairleri himaye etmiş ve kendisi de Hakîkî mahlâsıyla Türkçe ve Farsça şiirler yazmıştır- oğlu, Bağdat valisi Pir Budak da şairdir. Babası Cihanşâh tarafından öldürülmesine karar verilmiştir (Kırkıl, 2002: 67–68).

Zâtî'nin tarihi bir olaya telmihte bulunduğu bu beyitte Budak, övgü bağında güzel öten bir kuş (bülbul) olarak vasıflandırılmıştır:

Merhamet kıl Zâtî'ye sâyende hoş geçsün senün

Midhatün bâğında bir **murg-1** hoş-âvâdur **Budak**

(C.2, G.645/7)

6.2.1.6. Câfer-i Tayyâr

Câfer-i Tayyâr, Peygamberimizin amcazâdesi ve Hz. Ali'nin büyük kardeşidir. İman edenlerin otuz ikincisidir. Habeş'e hicret edip Hayber'in fethinde dönmüştür. 630 yılında Rum ordusu ile Mûte'de yapılan savaşta sancağı taşıdığı sağ eli kesilince sol eline almış, o da kopunca sancağı dişleri arasında taşımıştır. 41 yaşında bu savaşta şehit olunca Cafer'e iki kolu yerine iki kanat verildiği ve Cennette uçmakta olduğu vahyedilince, Peygamberimiz bu müjdeyi ashabına söylemiş ve ondan sonra "Tayyar (uçan, uçucu)" lakabıyla anılmıştır (Pala, 2003: 91). Mûte Savaşı, Hz. Muhammed'in Şam'ın Belka bölgesinde bulunan Mûte'de yaptığı savaştır (Hançerlioğlu, 1984: 375).

Ayrıca Câfer, Zâtî'nin Ali Paşa sayesinde meclisine katıldığı büyük bir zâttır. Kendisinin yardımını ve himayesini gördüğü Câfer Çelebi'ye birtakım kasideler dğey yazan Zâtî, aynı zamanda onun imaj ve motiflerini kullanmak, bazen de fikri bütün olarak almak sûretiyle ona nazireler yazmıştır (Serdaroğlu, 2006: 38).

Halâyık, câriye veya hizmetçidir. Savaşlarda esir düşen veya başka bir şekilde köle konumuna düşmüş kadınlardan bir kişinin hizmetine verilmiş olan kadın hizmetkârdır.

Osmanlı döneminde halâyıklar konak hayatının en önemli unsurlarından biri olmuşlardır. Çocuklara bakmak gündelik işleri yapmak gibi görevleri üstlenen halâyıkların yetenekleri el verdiği ölçüde müzik eğitime tabii tutuldukları da gözlemlenmiştir. Bu beyitte bütün odalıklar, Ca'fer-i Tayyâr gibi Câfer'in cennet katlarının en yükseği sekizinci cennete benzetilen mahallesine uçmayı dilemektedirler. Bilindiği gibi “uçmak” kelimesinin bir anlamı da cennettir:

Ca'fer-i Tayyâr gibi kûyına uçmak diler

Cennet-i a'lâ hâkı cümle halâyık Ca'ferün (C.2, G.782/3)

6.2.1.7. Cân

Cân, insan ve hayvanlarda yaşamayı sağlayan madde dışı bir unsurdur. Dîvân edebiyatında cân âşığın elindeki tek nakittir. Âşığın binlerce canı olsa yine de sevgili uğruna hepsini fedâyâ hazırdır. Âşığın canı kuşa benzetilmiştir. Kuşlar uçmak eylemini üzerinde taşıdığından ve insan ruhu da bedenden kuş gibi uçup ayrıldığından dolayı “cankuşu” diye bir tabir vardır. Bu kuş sevgilinin yüzündeki tuzak olan benini yemek için gelirken sevgilinin siyah saçının ağına yakalanıp avlanmıştır, âşık da canını teslim etmiştir:

Sayd-ı **murg**-ı cân için zülf-i siyâhun agının

İçine bir ben kodun adın anun hâl eyledün (C.2, G.671/4)

6.2.1.8. Ecel

Dîvân edebiyatında bel daima kıldan incedir. Bel yerine daha çok müteradifi olan “miyân” kullanılır. Bel orta yer olduğu için şair kenâr ile birlikte kullanarak kelime oyunu yapmıştır. Ecel, ömrün sonudur. Sevgili, Zâtî'ye “O kıl kadar ince belim kenara gelmedi yoksa kıldan tuzağımla ecel kuşunu avlayacaktım” demektedir. Kıldan tuzak ise sevgilinin saçları olmalıdır:

Kinâra gelmedi ol mû-miyân cismüm didi Zâtî

Ecel murgın şikâr itsem gerek kıldan duzagum var (C.1, G.356/7)

“Karga rakipler kıl kadar ince belli Hümâ sevgiliyi avlayalı beri, cismimiz ecel kuşuna kıldan bir tuzak kurdu”. Burada ise tuzak olan âşığın üzülmeğe, aşk acısı çekmeğe kıl kadar kalmış vücududur:

Ey hümâ sen mû-miyânı sayd idelden zâglar
Cismümüz kurdı ecel **murgına** bir kıldan duzag (C.2, G.627/2)

6.2.1.9. Gönül (Kalp)

Dîvân edebiyatında gönül, kuşa benzetilir. Sevgilinin saçı, gözü, beni ona tuzaktır. Gönül kuşu, ten kafesinde hapsedilmiştir. Sevilen biri için yapılan başlıca dileklerden biri sevilen için cennetin mekân olarak istenmesidir:

Kûyuna uçmak diler **murg-i dil-i Zâtî** müdâm
İsterem Hakdan ana cennet turag olsun begüm (C.2, G.932/5)

Arap alfabesinin ilk harfi olan elif, yazılış bakımından dik ve doğru olması nedeniyle İslâm edebiyatında doğruluğun sembolü sayılmış ve insanlık, sadakat, doğruluk ve dürüstlük gibi kavramların anlatımında mazmun olarak kullanılmıştır (Başaran, 2005: 23). Murg-ı dil tamlamasının “gönül kuşu” anlamının yanında “akıl ve şuur” manaları da vardır (Onay, 2007: 153).

Aşağıdaki beyitte Zâtî, muamma benzeri harf ve kelime oyunlarına başvurmuştur. “Şikâr” kelimesinin başına “elif” harfi eklendiğinde “âşikâr” olacağı ifade ediliyor (Arslan, 2000: 310). Âşık, “Ey ‘Âlemdeki bütün gönül kuşlarını avlasam’ diyen sevgili! Dürüst olup avımı açık bir şekilde, gizlemeden yap” demektedir:

Ey şikâr itsem diyen ‘âlemde **murg-ı dilleri**
Togrı ol gûyâ elif olsun şikârun âşikâr (C.1, G.488/3)

Zâtî’nin kuş kadar kalbi uçup uçup Hümâ sevgilinin mahallesine gelir. Ancak sevgili, âşıkla ilgilenmemekte, önemsememektedir. Bu sebeple aşk şahbazı da âşığın kalbini avlamıştır:

Murg-ı kalbin Zâtî’nün şeh-bâz-ı ‘ışk itdi şikâr
Kapuna uçub uçub gelse kayırmaz ey hümâ (C.1, G.30/7)

Âşığın gönül kuşu, sevgilinin mahallesine uçmak istemektedir, çünkü orası onun yoluna can veren âşıkların cennetidir:

Murg-ı dil uçmak dilerse nola kûyundan yana

Yoluna cânlar viren ‘âşıklarun uçmagıdur (C.1, G.417/5)

Farsça bir kelime olan dâne, tane, tohum anlamlarıyla beraber arpa, buğday gibi hububatın her nevine, mecaz yoluyla da her türlü ufak yuvarlağa, çekirdeğe denir. Sayı makamında da kullanılır (DTDEA, 1977: C.2: 189). Edebiyatımızda sevgilinin benleri için kullanılır. Âşığın gönlü kuştur ve yanağın üzerindeki benler ona tuzaktır. Zâtî, yanağın üzerinde görünenin ben değil tuzak olduğunu ve gönül kuşunu avladığını söylemektedir:

Görinen sanma benlerdür **gönül murgın** şikâr eyler

Döküb dâne ider ruhsârı âli Hamza Bâlînün (C.2, G.791/6)

Güzellik doğan kuşuna benzetilmiş. Kuş avlanmakta kullanılan doğan avcısının kolunda durur ve avı yakaladıktan sonra avcıya getirir. “Sultânım, bunca gönül kuşunu avladım diye gururlanma. Sonunda güzellik doğanı elden kaçıp gider, unutma”:

Gırre olma bunca **murg-ı dil** şikâr itdüm diyu

‘Âkıbet şeh-bâz-ı hüsn el şehriyâr elden gider (C.1, G.288/3)

6.2.1.10. Güneş

Zâtî, bu beyitte “Altın kanatlı, zümrüt yuvalı, inci yemli kuş, her sabah kanat açıp senin oturduğun yerden yana uçmak diler” demektedir. Beyitin mazmunu “güneş”tir. Zâtî, güneşin kendisini bir kuşa benzetmiştir. Işınlr bu kuşun sarı kanatları, mavi gökyüzü zümrütten yuvası, güneş doğunca ortadan kaybolan yıldızlar da daneleridir. Zâtî, sevgilinin yerinin bütün Dîvân şairlerince yükseklerde telakki’ edilişi gibi çok bilinen bir görüşü alıyor, senin yerin göklerde, zehit noktasındadır gibi herkesin söyleyebileceği bir biçime tenezzül etmiyor, güneş her sabah senin bulunduğun yere varmak ister diyerek aynı şeyi bir başka biçimde söylüyor, aynı zamanda da çok güzel bir hüsn-i ta’lîl san’atıyla güneşin ufuktan göğe doğru yükselişini yorumluyor (Çavuşoğlu, 2003: 38). Zâtî ayrıca bu beyitte kanat açıp uçmak deyimini kullanmıştır.

Sevgilinin hasreti âşığı bıktırmıştır. Âşık, tahammülü kalmadığı için kuş gibi kanat açıp uçmak ister:

Murg-1 zerrîn-per zümürüd-âşiyân lü'lü'-gıdâ

Bâl açub uçmak diler her subh kûyundan yana (C.1, G.2/1)

6.2.1.11. Hayâl

Dâne, Farsça bir kelimedir ve “tane, tohum, çekirdek” anlamlarına gelmektedir (Devellioğlu, 2003: 164). Gözyaşı, yuvarlak şekli nedeniyle dâneye benzetilmiştir. Âşığın gözlerinden zaman zaman bu tohumlar dökülmektedir. “Ey gözü fitne çıkaran sevgili, gözlerim daima gözyaşı tohumlarını döküp hayal kuşuna göz göz tuzak kurdu”:

Dâne-i eşkin döküb çeşmüm kurub göz göz duzag

Dem be-dem **murg-1 hayâlün** ey gözi fettân tutar (C.1, G.162/4)

6.2.1.12. Kafes

Bu beyitte de can kuşu kemikten sağlam kafes olan sinesinde durmaktan, kapalı kalmaktan en sonunda usanıp uçar, yani canını teslim edip ölür. Âşık, bu sağlam kafesten çıkıp sevgiliye aşkını anlatamadıkça bunun acısına dayanamayacağını belirtmekte ve istifham yoluyla “bu can bu acıyla daha fazla yaşar mı?” diye sormaktadır. Beyitte “sag olmak” tevriyeli olarak kullanılmış; hem kafesin sağlam olması hem de kuşun yaşıyor olması” kastedilmiştir:

Usanur bu âhır uçar **murg-1 cân**

Nice sag ola üstühândan **kafes** (C.2, G.570/5)

6.2.1.13. Kebâb

Zâtî, kuş ile ilgili bazı beyitlerde kuşun yemekte de kullanıldığına işaret etmiştir. “Bir Hümâ’yı avla ve şarap iç, ocakta da kuş kebabı civ civ ötsün”:

Şikâr it bir hümâyı iç şarâbı

Ocakda civ civ ötsün **kuş kebâbı** (C.3, G.1752/1)

Bu beyitte de gönül kuşunun kuş gibi kebab olması söz konusudur. “Attâr’ın Mantıku’t- Tayr’ını bülbüller ile okuyup gönül kuşunu kebab yapalım”:

İdelüm sûz ile **murg-1** dil-i ‘Attârı **kebâb**

Mantıku’t-**tayr** okıyub **murg-1** hôş-elhânlar ile (C.3, G.1387/3)

6.2.1.14. Kelime

Bir beyitte şairin şiirine kondurduğu kelimeler kuş olarak düşünülmüştür. Ayrıca şiirinin üstüne kimsenin şiir koyamayacağını iddia eden şaire göre şiirinin üstüne bir kıl konmaz. Yani şair, diğer şairlerin şiirlerini kıl kadar değersiz olarak görmektedir:

Ol hümâ vâsfinda **kuşlar** kondurursın nazmuna

Zâtî’yâ eş’ârunun bir şa’r konmaz üstüne (C.3, G.1309/5)

6.2.1.15. Kudsî

Kur’an-ı Kerim’de kuş Nur 41, Neml 20,29, Nahl 79, Sad 18,19’da; bildircin Bakara 57, Araf 160, Taha 80’de; eabil de Fil 15’de geçer. Nahl 79’da kuşların Tanrı buyruğu ve gücüyle havada durdukları, bundan insanların ibret alması gerektiği söylenir (Akalin, 1993: 11).

“Murg-1 fezâ-yi kuds” tamlaması Cebrâil’i karşılar. Bunun sebebi minyatürlerde iki kanatlı olarak tasvir edilmesidir. Âşiyân-ı dehr ise Dünya’dır. Şair, kendisini Cebrail’e benzeterek bu dünyaya sürekli olarak gelmediğini, sadece avlanmak için geldiğini söylemektedir. Avlamak istediği ise sevgilinin gönlüdür. “Bu dünya konağına oturmaya geldim sanmayın; Tanrısal evrenin kuşuyum, burada avlanmaya geldim”:

Bu âşiyân-ı dehre sanman karâra geldüm

Murg-1 fezâ-yi **kudsem** bunda şikâra geldüm (C.2, G.868/1)

Bu beyitte de aynı durum söz konusudur. Âşık, Ay’a teşbih ettiği sevgilinin eşiğinde yer edindiği için Allah’a şükretmektedir. Bunu da Cebrâil’in Sidretü’l Müntehâ’da ikâmet etmesi şeklinde tasavvur etmiştir. “Ben felekde yuvası olan kutsal bir kuşum, (çünkü) o ay gibi güzel sevgilinin eşiğinde yer edindim”:

Hamdü-lillâh işiginde yir idindüm ol mehün

Murg-ı kudsiyem felekde âşiyânım var benüm

(C.2, G.890/3)

6.2.1.16. Kuş Dili

Gerçek yönüyle ve insan yakıştırmasına göre, kuşların, ötüşme aracılığı ile kendi aralarında anlaşmalarını, konuşmalarını sağlayan dildir. Kuşdilinden anlayan kimselerle ilgili hikâyeler, edebiyatta, uyarma, yol gösterme, öğüt verme, peygamber mucizesi olarak geçer. Bu yetenek türlü biçimlerde kendini gösterir. Kimi hikâyelerde bir kuş, dilini bir insana öğretir, onunla arkadaşlık kurar. Kimi hikâyelerde de bu yetenek bir Tanrı bağışı olarak o insana verilmiştir. Kimi hikâyelerde ise, hikâye kahramanı sihirli bir ot yer, kuşdilinden anlamaya başlar. Kuşdilini doğuştan bilen kişiler de yok değildir.

Halk hikâyelerinde bir kuşun, arkadaşı ya da eşiyle yaptığı konuşma, hikâye kahramanını içinde bulunduğu tehlikeli durumdan kurtaracak anahtarı sağlar.

Tasavvuf sahasında kuşdili Arapça Mantıku't-tayr ile karşılanır ve Vahdet-i vücüt görüşünü dile getiren eserlerde yer alır. Kelime Kur'an-ı Kerim'de de geçmektedir: "Hazreti Süleyman şöyle dedi: Ey insanlar bize kuşdili öğretildi ve bize her şeyden bolca verildi, doğrusu bu; apaçık bir lütuftur" (Neml/16) (DTDEA, 1986: C 6, 15).

Delâil-i Hayrat Şerhi'nde, Kur'an-ı Kerim 'deki Neml 16.ayeti açıklanırken Hz. Süleyman'ın kuşdili bildiği örneklerle anlatılmaktadır. Buna göre bülbül azla yetinmeyi, üveyik Tanrı korkusunu, tavuskuşu ve eabil edilenlerin karşılıksız kalmayacağını, hüdhüd tövbe etmemiz gerektiğini, kumru yalnız Tanrı'nın övgüye değer olduğunu, kartal Tanrı ölümsüzlüğünü, bağırtlak dilimizi tutmamız gerektiğini, akbaba insanların ölümlü yaratıklar olduğunu, tavşancıl Tanrı'ya yaklaşmanın insanlardan uzaklaşmakla başarilabileceğini ve baykuş da insanlardan kaçmamız gerektiğini dile getirmektedir (Gürtunca, 1981: 1115- 1118).

İskandinav mitolojisinde Fafnir'in kanını emen Sigurdhr hemen kuşdilinden anlamaya başlar ve Reginn'in kendisini öldürmeyi tasarladığını kuşlardan öğrenir (Hançerlioğlu, 1993: 279).

Şathiyeyi; cem makamındaki sofinin sekr hâlinde söylediği sofiyane söz, bu makamın hakikatlerini anlatan remiz ve şiirler olarak tanımlayan Cemal Kurnaz ile Mustafa Tatçı, sembolik anlatım özelliğinden dolayı şathiyeye “işaret dili, kuşdili, agrebü'l-garâib” denildiğini belirtir (Aslan, 2008: 123).

Kuşdilinden anlayan kişi olarak Ortadoğu mitolojisinde Hz. Süleyman gösterilir. Yunus Emre ise kuşdilini, herkesin kolayca anlayamayacağı anlatım karşılığı olarak kullanır (Akalın, 1993: 33).

Murg-1 hış elhân bülbüldür. Bu beyitte Dîvân şiirinde pek rastlanmayan bir durum söz konusudur. Âşığa çektirdiği eziyetleri ile meşhûr sevgili, beyitte âşığa iltifat etmektedir. Zâtî, taze bir gül olan sevgilisinin kendisine kuşdili ile “benim güzellik bahçemde bülbülüm sensin” dediğini söylemektedir:

Kuş dili ile ol gül-i ter didi sensin Zâtî'yâ

Gülsitân-ı hüsnüme **murg-1** hış-elhânüm benüm (C.2, G.885/5)

O gonca, resim gibi güzel sevgiliye şair için “benim yüz güzelliğimin bahçesine bülbülüm budur” demektir:

Benümçün **kuş dili** ile bir nigâra didi ol gonca

Cemâlüm gül-sitânına budur **murg-1** hış-elhânüm (C.2, G.917/2)

6.2.1.17. Mantku't-Tayr- Attâr

Bazı nüshalarında adı Makâlât-ı Tuyûr, Makâmât-i Tuyûr, Tuyûrnâme şeklinde kayıtlı olan ve nüshalar arasındaki farklılıklar dikkate alındığında 5000 beyti biraz aşan eser, otuz bir bölüm halinde remel bahriyle kaleme alınmıştır (Sevgi, 2003: 29).

Feridüddin Attar'ın Mantık'ut-Tayr adlı eseri dilimize Mevlevî Fedâyi Dede tarafından H.1045/M.1635 yılında Mantiku'l-Esrâr olarak çevrilmiştir. Eserin aslı Farsça olup birçok değişik dile ve dilimize çeşitli çevirileri olmuş, yakın zamanlarda birkaç kez de günümüz Türkçesi ve kendi yazım biçimi olan nazım şeklinde yayımlanmıştır.

Attar bu eserinde, insanların belirli özelliklerini yansıtabilmek için kuşları simgesel öğeler olarak kullanmıştır. Onun bu yapıtında, insanların temel özellik ve nitelikleri, yaşamları süresince karşılaştıkları çeşitli sorunları temsil olarak birçok kuş tarafından

dile getirilmiştir. Bu eserde kuşların, sultanları olan Sîmurg'u arama ve onu bulma, ona kavuşma özlemiyle çıktıkları uzun yolculuk sürecinde bir mürşit tavrı sergileyen Hüthüt'ün onların sorularını yanıtlaması, sorunlarını çözmesi ve onlara kılavuzluk etmesi işlenmiştir.

Kuşların insanları simgelediği bu eserde, onların rehberleri olan Hüthüt kuşu aklın, bilginin ve yol gösterici bilginin simgesi konumundadır. Yüce Tanrı'nın sıfatlarıyla tecellisi ve bir yansıması olan Sîmurg da, onların aradıkları ve kavuşmak istedikleri sultanlarıdır.

Masallar, kuşların bir araya gelip: “Her ülkenin bir yöneticisi, bir sultanı var; bizim ise böyle bir sultanımız yok. Sultanı olmayan ülkenin dirliği, düzenliği olmaz. Onsuz edemeyiz. Sultansız vatan cansız beden gibidir. Biz de kendimize bir sultan seçelim.” demeleriyle başlar. Bu sırada, kendisinin Hz. Süleyman'ın sırdaşı olduğunu söyleyen Hüthüt kuşu çıkagelir ve: “Sizin bir sultanınız zaten var, fakat siz ondan uzaksınız. O ise size sizden yakındır ve adı da Sîmurg'dur. Binlerce perdenin ardında gizlenmiştir. Gelin beraberce onu arayalım, bulalım.” der. Sonra hep birlikte yola koyulurlar, masallar da böylece sürer gider (Kırıkçı, 2007: 7- 9).

Eserin adında yer alan mantık kelimesinin ‘söylemek, konuşmak, lisan-ı hâl ile anlatmak’ gibi anlamları vardır. “Kuş” demek olan tayr ise sâlikleri temsil etmektedir. Allah'ın zuhur ve taayyününü temsil eden “Sîmurg” hem kesreti hem vahdeti göstermektedir. Nitekim Farsça Sîmurg “otuz kuş” anlamına geldiği gibi birleşik halde bununla vahdet kast edilmiştir. Esasen kelime Arap edebiyatındaki Ankâ gibi ismi olup cismi olmayan bir kuşun adıdır.

Attâr Mantıku't-tayr'da vahdet-i vücûd inancını anlatmıştır. Attâr, eserinde bu inancı kuşların dilinden temsili bir tarzda hikâye etmiş, hüdhüd ile çeşitli kuşlar arasında geçen konuşmalar aracılığıyla tasavvufî düşüncelerini açıklamıştır (Sevgi, 2003: 29). Mantıku't-tayr, Feridüdin-i Attâr'ın eseridir ve bu beyitte ona telmihte bulunulmuştur. Çemendeki bülbül, gül yaprağından, onu dinleyen sevgiliye Mantıku't-tayr okur. Bu manzara, çemenin bir bezm yeri olduğunu ve orada şairlerin zaman zaman şiirler okuduğunu hatırlatır:

Gonceyi eyledi dem-beste gül urdı ana gûş

Mantuku't-tayr okıdı **murg-1** hôş-âvâ-yı çemen (C.3, G.1183/6)

Attâr, güzel kokular, tıbbî ecza ve misk satan esnaftır. Kelime halk ağzında bozularak aktar olmuştur. Eskiden attar dükkânları, eczahanelerin ve ecza depolarının yerini tutardı. Eski attarlar ilaç tertip etmekte gayet mahir kişilerdi. Bu ilaçların temel maddelerini teşkil eden ot, kök, yaprak vesaireyi çok iyi tanırlardı Bunların toplanma, kurutulma ve muhafazaları hakkında sağlam bir bilgi ve ihtisas sahibiydiler. Şuruplar, macunlar, merhemler, takdir edilmiş kokulu ve devalı sular, tiryaklar, haplar; bilhassa bahî ilaçlar yaparlardı (Koçu, 1960: 1326,1336).

Dîvân şairleri, “güzel kokular satan” anlamına gelen “Attar” lakabını çeşitli edebi sanatlara konu ederek şiirlerinde ondan bahsetmişlerdir. Tasavvufî şahsiyeti, kapsamlı ilmi, Mevlana üzerindeki tesiri dolayısıyla Attar’a saygı duymuşlardır (Güfta, 2004: 282). “Attâr’ın Mantuku’t- Tayr’ını bülbüller ile okuyup gönül kuşunu kebab gibi yakalım”:

İdelüm sûz ile **murg-1** dil-i ‘Attârı kebâb

Mantuku't-tayr okıyub **murg-1** hôş-elhânlar ile (C.3, G.1387/3)

6.2.1.18. Mecnûn-Leylî

Saçı üstünde kuşların yuva yaptığı tek insan meşhur âşık Mecnûn’dur. Mecnûn, aşk yüzünden çıldırmış, çöllere düşmüş, aşk onu o derece temiz bir insan haline getirmiş ki kuşlar ve vahşi hayvanlar ondan kaçmaz olmuşlar (Tarlan, 2005: 244,554).

Mecnun, sahralarda çöllerde gezerken vahşi hayvanlar ve kuşlar ile öyle dost olmuş, aşk iklimi aslan ile ceylanı, güvercin ile şahini aynı dostluk meclisinde öylesine yakın eyleyip buluşturmuştu ki, zaman zaman güvercin, bülbül ve kumruların Mecnun’un dağınık saçlarını yuva ittihaz edip başına konduğu olurdu (Pala, 2004: 155- 159). Şair, bu beyitte bu olaya telmihen kendisini Mecnûn gibi şaşkınlık ülkesinin padişahı olarak görür ve kuş yuvasının da başında ki tacı olduğunu söyler:

Şâh-ı mülk-i hayretem **Mecnûn** gibi

Âşiyân-ı **murg**dur başumda tâc (C.1, G.97/2)

“Leyl” gece demektir, “leylî” ise gece gibi karanlık” anlamındadır. Dîvân şiirinde sevgilinin saçı kara oluşu sebebiyle geceye benzetilmektedir. Saz, Türk halk müziğinde kullanılan, gövdesi ağaçtan oyularak yapılmış telli, uzun saplı çalgı aletidir. Aşk sazı ise âşığın gönlüdür ve çıkan nâmeler de sevgiliye duyduğu aşktır. Âşık, bunu sevgiliye öyle güzel anlatır ki Mecnûn’un başına kuşların konması gibi o da kuşları başına toplamaktadır. “Ey gece gibi kara saçlı sevgili, ümidim budur ki, aşk sazını öyle hoş çalayım ki Mecnûn gibi kuşları başıma kondurayım”:

Ey saçı **Leylî** ümîdüm budurur **Mecnûn** gibi

Sâz-ı ‘ışkı şöyle hûş çalam ki **kuşlar** konduram (C.2, G.912/2)

Bu beyitte ise âşık, Mecnûn’un aşk mülkünün padişahı olmasına şaşırılmaktadır. Ona göre bu çok tuhaftır, çünkü onun başındaki taç değil kuş yuvasıdır. Şâir bir bakıma kendisini Mecnûn’dan daha üstün bir âşık olarak gördüğünü ifade etmektedir. “Mecnûn’un aşk ülkesinin padişahı olması şaşılacak şeydir, çünkü onun başında taç yerine kuş yuvası vardır”:

‘Aceb şâh idi mülk-i ‘ışka **Mecnûn**

Serinde tâc idi **murg** âşiyânı (C.3, G.1805/3)

6.2.1.19. Mektup (Nâme)

Sevgiliye ulaşacak mektubun Hümâ kanatlı olup kuş gibi kanatlarını açarak uçuşması ve âşığın halini sevgiliye anlatması beklenir:

Kuş gibi uç kanat bük ey **nâme**-i hümâ-bâl

Ben kara yazulıdan kıl yâra ‘arz-ı ahvâl (C.2, G.838/1)

6.2.1.20. Nağme

Hânende ve sâzende olan mutrip (çalgıcı, şarkıcı), meclisi âşığın âhı gibi yakmakta ve sazının üstüne kuşlar yani nağmeler kondurmaktadır:

Âşıkun âhınca mutrib sûz virmek meclise

Gerçi kim çalmakta **kuşlar** kondurur sâz üstüne (C.3, G.1309/3)

6.2.1.21. Nazar

Göz isabet etmemesi yani nazar değmemesi için çitlembik ağacı ki ona “kuş yemişi ağacı” da derler, o ağaçtan kesip bir parmak boğumu kadar tahta haline getirip ucunu delerek masumların hamail yerine yahud takkelerine ilik ile asarlar. Allah’ın yardımıyla göz değmesinden kurtulunur (<http://www.ufutotesi.com/yazigoster.asp?yazi no:20020721, 25.02.2009>). Sevgili, âşığa göre nazar degecek kadar güzeldir. Sevgili de bunun farkındadır ve bundan korunmak için yollar aramaktadır. Beyitte sevgilinin benlerini kuşların bakışlarından sakınıp saçlarını tuzak yaparak yüzüne doğru getirdiği söylenmektedir:

Sakınub benlerin **murg-ı nazardan**

Cemâli bâğına asmış duzağı

(C.3, G.1485/4)

6.2.1.22. Ok

“Üç kanatlı kuşların sanavbere benzeyen kalbimde yuvası olsaydı, canımı verirdim.” diyen Zâtî arkasındaki üç yelekten ve de havada uçar gibi gidiyor olmasından hareketle oku “murg-ı se-per”e benzetmek suretiyle açık istiare yapmıştır. Sevgiliden gelen cefa okları âşık için bir hediye olduğundan sevinçle karşılanmaktadır. Bu, “Cânlar virürdüm.” cümlesi ile tevriyeli olarak anlatılmıştır. Canını verecek kadar mutlu olmak ve ölmek manaları kastedilmiştir:

Cânlar virürdüm olsa o **murg-ı se-per**lerin

Kalbüm sanavberinde eger âşiyânesi

(C.3, G.1609/5)

Sanavber, çam ağacı olup çok çeşitleri vardır. Boyu 50–60 metreye kadar yükselebilen bu ağaç, güzel kokulu ve kozalaklıdır (Kartal, 1993: 97). Sanavber, boyu bakımından sevgili ve sevgilinin boyuna nispet edilir. Sanavber, fâhtelerin (üveyik kuşlarının) toplandığı yerdir. Bu bakımdan âşığın gönlü fâhteye benzetilir. Parçalanmış görünüşüyle âşığın yüz parça olmuş âşüfte gönlü arasında ilgi kurulur (Sefercioğlu, 1990: 402).

Şair, sanavberi kalbe benzetmiştir. Bunda etken olan husus, şekildir. Sanavber kozalaklı bir ağaçtır. Yuvarlağa yakın olan kozalaklar şekil itibarıyla kalbe benzer. Zâtî

“murg-ı se-per” ile istiâre yapmıştır. Arkasındaki üç yelekten ve bir de havada gittiğinden dolayı oku üç kanatlı kuşa benzetmiştir.

Konmaga bu sanavber-i dile ah

Uçub uçub gelir o **murg-ı se-per** (C.1, G.457/2)

6.2.1.23. Rakip

Sevgilinin “küfr”ü, yani tatlı tatlı sövmesi tıpkı lütfu gibi şiirin konuları arasında yer alır. Sevgilinin sövgüsüne dair şiir yazan şairi, haset kuşa benzetilen rakip kıskanır:

Vuslatda bana sövdüğünü nazm eyledüm

Hâsid kûş oldu subh-dem olan du’â gibi (C.3, G.1546/6)

6.2.1.24. Rûh

Dîvân şiirinde kuş rûh olarak ele alındığında göğüs de kafes olarak düşünülür. Halk arasında da “göğüs kafesi” şeklinde söylenen sinenin kalbi ve diğer organları koruyan kemiklerden oluşması sebebiyle, Dîvân şiirinde kuş ile ilgili beyitlerde kuşun kafesi olarak tasavvur edilmektedir. Farsça olan kafes kelimesi, kuşları ya da küçük hayvanları kapalı tutmak için kullanılan telden ya da tahta parmaklıklardan yapılan taşınabilir barınaktır (BL, 1986, C.10, s:6175). Âşık, “Saf ruhumuzun kuşu hoş fezada uçar, yüz parça olmuş sinemi kafestir sanma”:

Seyr ider bir hoş fezâda **murg-i rûh-i** pâkümüz

Ana sanman kim kafesdür sîni-i sad-çâkümüz (C.2, G.498/1)

6.2.1.25. Safâ

Safâ, gönül şenliğidir, kedersizliktir, neşedir. Ayrıca, Türk müziğinin en az iki asırlık bir mürekkep makamıdır. Tuzak, kuş ya da kimi hayvanları yakalamak için kurulan düzeneğin ismidir. Şiirlerde tuzak kurmaktan sıklıkla söz edilmiş ve dâm kurmak, duzag kurmak, ag kurmak gibi ifadelerle zikredilmiştir (Özkan, 2007: 462).

Kuşları yakalamak için kurulan tuzaklarda yem olarak dâne kullanılır (İpekten, 2004: 119). Beyitte yem, kuşa benzeyen sevgiliyi avlamak maksadıyla kullanılmaktadır. Câm, şarap kadehidir. Dîvân şiirinde sevgilinin dudağı câma benzetilir. Aynı zamanda bir gonca veya güldür. Kırmızılığı ve çekiciliği yönünden bu ilgi kurulur. Sevgilinin güzelliği de baştanbaşa bir câmı andırır. Çünkü âşığın kendinden geçmesine yol açar. Bu beyitte câm ile sevgili arasındaki bütün ilgileri düşünürsek toplamında âşık için tuzaktır. Sevgili, mezeyi tohum, kadehi tuzak yapıp âşığın çocuk gönlünü avlayıp ona gösteriş yapmaktadır:

Sayd idüb anı tekellüf eyle gönül tıflına

Dâne kıl nukli **safâ murgına** câmı eyle dâm (C.2, G.927/5)

Tasavvuf mûsikîsinin önemli sazlarından, çok hisli ve tesirlidir. Saz heyetinde sesi daima yükselir ve diğer sazlarca bastırılmaz. Ses çıkması için baş sola eğilerek üflenir. Muhtelif çeşitleri, muhtelif kalınlık ve uzunluktadır. Neyin delikleri kızgın demirle veya hususi şekilde yapılmış keski ile dairevî açılır. Ağza alınan kısmına “baş-pâre” denilir. Biri altta olmak üzere yedi deliklidir. Her iki elin parmakları bu delikler üzerindedir. Kamışın boğumlarına, çatlamaması için gümüş tel de sarılabilir.” (Öztuna, 2000: 298–299). Ağız tüfeği, avlanmak amacıyla üflenerek kullanılan ilkel silahtır (Türkçe Sözlük, 2005: 39). Şairin bu tüfekle ney’i aynı beyitte kullanmasının nedeni ikisinin de üflenerek kullanılmasıdır. Şair zevk ve safa kuşunu (sevgiliyi) ney’e benzeyen ağız tüfeği ile avlamak istemektedir:

Olmaya zevk-ü-**safâ murgını** sayd eylemege

Bezm-i ‘âlemde bir ağız tüfegi nây gibi (C.3, G.1557/4)

Mâh-ı nev, yeni ay, hilâl demektir. Hilalin görünmesi, ramazanın yani orucun başladığına delalet eder (Özkan, 2007: 370). Bayram günlerini eskiden, günümüzde olduğu gibi önceden tespit etmek mümkün değildi. Çünkü bayramlar ayın hareketlerine göre tayin ediliyor ve ayın hareketlerini izlemekse ancak şartların uygun olmasıyla ve mevcut imkânlar dâhilinde mümkün olabiliyordu. Bu yüzden bu konuda devlet tarafından bir heyet tayin ediliyor ve hilalin görünmesini müteakip de fermanlar vasıtasıyla bayram ilan ediliyordu (Özkan, 2007: 374). İslâm inancına göre yirmi dokuz ya da otuz gün tutulan orucun sonunda yeni hilâlin görünmesi ile Ramazan Bayramı başlar ve üç gün boyunca devam eder. Ramazan ayı boyunca süren birtakım

yasaklar da kalkar. Zevk ve safâ erbâbı ayş ü işretten ve mâşuklarından ramazan ayı boyunca uzak kalırlardı (Serdaroğlu, 2006: 349). Ramazan ayı, bayram ile sona erdiğinde zevk ve eğlenceler de başladığından, şairimiz bu olayı şu şekilde tasavvur etmiştir:

“Ey sâkî (sevgili), kırmızı şarap kadehini eğlence kuşuna getirip, tuzak yap, Hilâl, mübârek bayramı tuzağa düşürdü”. Dîvân şiirinde sâkî, âşığın gözünde sevgilidir. “Dâm” kelimesini çatı anlamıyla tevriyeli olarak ele aldığımızda beyiti hilalin bayramı gökten dama düşürdüğü şeklinde de yorumlayabiliriz. Ayrıca câm ve dâm kelimeleri ile cinas yapılmıştır:

Düşürdi mâh-ı nev dâma yine ‘îd-i hümâyûnı
Getür sâkî **safâ murgına** dâm it câm-ı mey-gûnı (C.3, G.1718/1)

6.2.1.26. Sôfi

“Uçmak” kelimesi cennet ve uçmak fiilini karşılar. Sôfiler, beyitte tuhaf kuşlara benzetilmiştir. Bunun sebebi olarak da sevgilinin mahallesinde sevgilinin görünen yüzünü terk edip cennete meyletmeleridir. Ayrıca “uçmaya meyletmişler acaba kuş mu oldular” anlamı da çıkar:

Kûy-ı dil-berde tecellâ-yi cemâli terk idüb
Uçmaga meyl itdi **sôfiler** ‘aceb **kuş** oldılar (C.1, G.352/4)

Sôfi, gece gündüz Allah’a ibadet eder. Ancak âşığa göre yapmış olduğu hiçbir ibadet onu kurtaramayacaktır. Çünkü o ibadetini layıkıyla yapamamaktadır. Âşık için cennet gülbahçesidir. Bu beyitte de Zâfî, Rabbine seslenerek, sôfi için “bu nasıl kuştur” diye sorar. Ona göre sôfi cenneti ister ama tesbihi ona tuzak olup gülbahçesine gelemeyen yani yaptıkları işler onu cennetten daha da uzaklaştırır:

Sôfi yâ Rab nice **kuşdur** diler uçmak ammâ
Gelmedi gülşene tesbîhi ana dâm oldı (C.3, G.1760/8)

6.2.1.27. Süleymân

Hız. Süleymân'a Allah tarafından birçok mucize verilmiştir. Kuşlarla ve hayvanlarla konuşması bunlardan biridir. Delâil-i Hayrat Şerhi'nde, Kur'an-ı Kerim 'deki Neml 16. ayeti açıklanırken Hz. Süleyman'ın kuşdili bildiği örneklerle anlatılmaktadır. (Gürtunca, 1981: 1115- 1118). Edebiyatta mühr, sevgilinin dudağıdır. Beyitte cin, peri taifesiyle konuşmasından ötürü şair sevgiliye peri diyerek, Süleymân Peygamber'in mührünü de sevgilinin dudağına benzetmektedir. Burada esas olan düşünce, Süleymân Peygamber'in insanlar ve cinler, vahşi hayvanlar ve kuşlarla konuşmasıdır. Buradaki kuşlar âşıklardır ve onlar sevgilinin Süleymân'ın mührüne benzeyen dudağından çıkacak birkaç cümleye muhtaçtır. "Ey peri sevgili, dudağın Süleyman'ın yüzüğüne benzer ve insan, cin, vahşi hayvanlar ve kuşların ağzına bakar (onların iltifatlarını bekler)":

İns-ü-cân vahş-u-**tuyûr** agzuna bakarsa nola

Ey perî lâ'l-i lebün möhr-i **Süleymân** götürür (C.1, G.232/2)

"Ey gönül kuşu, senin dilinden ancak o gönül kapan anlar. O sevgili, bu zamanın âlemlerinin padişahı Süleymân'dır":

Dilün ey **murg**-ı dil ol dil-rûbâ bilür senün ancak

Süleymânı bu gün ol şâh-ı 'âlemdir bu devrânun (C.2, G.765/4)

Süleyman'ın cennetten Rıdvan'ın bir hediyesi olarak büyük meleklerin kendisine sundukları bir yüzüğü vardır; onunla cinler, şeytanlar ve periler dünyasına hükmeder. Bazı rivayetlere göreyse bu yüzük Havva tarafından cennetten çıkarılmış ve miras yoluyla Süleyman'a ulaşmıştır. Allah'ın en büyük ismi olan ism-i azam bu yüzüğün kaşında yazılıdır (Yıldırım, 2008: 647). Âşık, sevgilinin kutu gibi kapalı olan sevgi dolu kalbini âşıklara açmasını, onlarla konuşmasını istemektedir. Bunu da Süleyman'ın yüzüğü sayesinde hayvanlarla, kuşlarla, insan ve cinlerle konuşmasına telmih eder ve neden onun gibi olmuyorsun diye sorarak yapar. "Ey padişah, sevgi yüzüğün gönül kutusunda gizliydi, niye Süleymân'ın mührü gibi vahşi hayvanlarla, kuşlarla, insan ve cinlerle konuşmadın":

Dürç-i dilde hâtem-i mihrün şehâ pinhân idi

Vahş-ü-**tayr**-ü-ins-ü-cin Möhr-i **Süleymân** olmadın (C.3, G.1142/2)

6.2.1.28. Tarâvet

Aşağıdaki beyitte sevgili çınara; âşıklar bu çınara konmak isteyen kuşa benzetilmiştir. Çınar yaprakları el biçimindedir. Sevgilinin de çınarında tazeliği kalmayınca âşık da kuş da kalmaz. Sevgiliye, bir kuşu elinin üstünde tutar gibi âşıklara değer vermesini söyleyen şair, bugünlerdeki güzelliğine, çınar gibi uzun boyuna güvenmemesini; çünkü o güzelliğin bir gün kuş gibi elden uçacağını dile getirmektedir. “Ey boyu çınara benzeyen sevgilim, âşıklara iyi davran, saygı göster; kuş gibi el üstünde tut. Çünkü sonunda bu tazelik bu güzellik yok olup gider”:

Murg-veş el üzre tut ‘âşıklara ragbetler it

Bu **tarâvet** âhır ey kaddi çinâr elden gider (C.1, G.288/4)

6.2.1.29. Tuzak

Kuşları avlamanın diğer bir yolu da tuzak kurmaktır. Kuş kandırmak avcılığın bir parçasıdır. Eski edebiyatımızda âşığın gönlü ve canı kafeste bir kuş gibidir. Sevgilinin saçları da kıvrımlarıyla şairin gönül kuşuna bir tuzak, bir bendedir. Bu tuzakta kuşu cezbeden dâneler sevgilinin yanağındaki benlerdir. Ben aldatici, saç ise avlayıcıdır. Çünkü sevgili âşığa tuzak kurarak onun gönlünü avlamaya çalışmakta, âşık da sevgilinin Hümâ gibi saçlarına, yüz bağına serpilmiş yeme benzetilen benlerine yakalanmaktadır:

Tuzagı ola hümâ zülfünün ey kebk-i behişt

Avladı bend ile bu **murg**-ı dili **dâm** gibi (C.3, G.1552/4)

“Ey gözü fettan! Gözüm, gözyaşı yemini döküp göz göz tuzak kurmakta ve hayalinin kuşu durmadan avlamaktadır”:

Dâne-i eşkin döküb çeşmüm kurub göz göz **duzag**

Dem be-dem **murg**-ı hayâlün ey gözi fettân tutar (C.1, G.162/4)

6.2.1.30. Zâhid

Şair, zâhidi yüz senelik ihtiyar gibi görmekte ve acayip kuşlara benzetmektedir. “Uçmak” ve “havâ” kelimeleri tevriyeli kullanılmış olup iki şekilde yorum

yapılabilmektedir. “Yüz senelik zâhidler ne kadar tuhaf bir kuş olurlar. Dün ve bugün (geçmişte ve gelecekte, her gün) cennet (uçmak) ister, ama havadan (isteklerinden) geçemez (vazgeçemez)”:

Ne ‘aceb **murg** olur **zâhid**-i sad-sâleyi gör

Uçmag ister dün-ü-gün dahi havâdan geçemez (C.2, G.544/4)

Bağ, nasıl ki sevgilinin güzelliği ve gül-cemâli gibi müspet yönlerine teşbihse, zâhidde durum tam zıddıdır. Onun bağı ahmaklık bağıdır. Çünkü o, sevgilinin mahallesi varken cenneti istemektedir. “Ey zâhid, senin ahmaklık, bönlük bağında eşin yoktur. Sevgilinin mahallesini bırakıp cennet (uçmak) istersin, ne acayip kuşsun”:

Senün bâg-ı hamâkatde nazîrün yokdur ey **zâhid**

Koyub kûy-ı nigârı uçmag istersin ‘aceb **kuşsun** (C.3, G.1079/4)

6.3. Kuş Türleri ve İlgili Tasavvurlar

6.3.1. Akbaba (Kerkes, Nesr)

Farsların “dejkek” da dediği akbaba şiirimizde kerkes/nesr ve akbaba adlarıyla anılır. Tepesinde tüyü olmayan cinsine kelmurg denir. Tükçede “göçken/gücügen” ya da “nuri kuşu” denilen bir türü vardır ki Araplar ona “es-sard” veya “es-sahd” derler ve uğursuz kabul ederler. Dejkek, verkak, setûce ve şîr-i güncişk de denilen nuri kuşları daha çok serçe avlarlar (Ceylan, 2007: 27).

Gündüz yırtıcı kuşlarından, leş yiyerek geçinen büyük bir kuştur. Kızıl akbaba, esmer akbaba, Mısır akbabası, kulaklı akbaba gibi muhtelif çeşitleri vardır. Parlak kızıl kahverengi olan akbabaların boyun ve baş kısımları tüysüz olup tamamen çıplaktır. Boynun alt tarafında da beyaz tüylerden yaka şeklinde tüy topluluğu vardır. Akbabaların gayet kuvvetli olan gagalarının uçları aşağıya doğru kıvrıktır. Bu bakımdan yiyeceklerini kolayca parçalarlar. Görme ve koku alma duyuları çok gelişmiş olan akbabalar yiyeceklerini çok uzaktan fark ederler. Leşleri yemeleri bakımından faydalı sayılabilirler (Hayat Ansiklopedisi, “Akbaba” C.1: 64). İnsan ölüleri de yiyen bu hayvanın bin yıl yaşadığına inanılır (Hançerlioğlu, 1984: 426).

Akbaba, keskin görüşü, ömrünün uzunluğu, leş yiyicilerden olması ve uzun süreli uçuşu gibi özelliklerinden dolayı şairlerin dikkatini çekmiştir. Fars edebiyatında leş yiyen” anlamında lâşhor, murdârhâr, morg-i murdârhâr ve nesr adlarıyla da bilinir.

Genelde birbirine benzer yanları olan uçma, araba, tahtla gökyüzüne çıkışla ilgili olarak Keykâvûs, Nemrud, Süleyman ve Nuh gibi şahsiyetlerle ilişkilendirilen bu kuş, Klâsik dönemlerdeki yaygın rivayetlere göre, uçuşlarda ve tahtları göklere yükseltmekte temel rolü oynamaktadır.

Taberî, Süleyman Peygamberin tahtının başında iki akbaba bulunduğunu, hava güneşli olup da bunalttığıında akbabaların kanatlarının kendiliklerinden açılarak tahtı gölgelediklerini, güneşli olmayan havalardaysa kanatlarını kapattıklarını aktarmaktadır. Öte yandan arşı taşıyan meleklerden biri de akbaba şeklinde tasvir edilir (Yıldırım, 2008: 459).

Nesr, doğan ve şahini bile alabilen, son derece iyi uçucu bir kuştur. Türkçede “kerkenez” denilir. “Uçan kerkenez” manasına gelen Nesr-i tâir ise, kuzey kutbu tarafında bulunan iki yıldız kümesinden bir adıdır. Ötekisine de “Nesr-i vâki” denir (Tulum, 2001, 300). Kartal burcunun “T” şeklindeki yapısındaki iki çizginin birleşme yerinde bulunan burcun en parlak yıldızıdır (Demirel, 2000: 34).

Hastalıkların gece olunca nüksetmesi ve artması gibi âşığın aşkı da genellikle geceleri daha da bir artar ve feryat etmeye başlar. Bu beyiti iki şekilde açıklamak mümkündür:

1- “Ey Hümâ, geceleri bülbül olan benim feryadım ve ağlamalarımın felekte akbaba kuşunun uykusunu kaçırmaması olagelen bir şeydir”.

2- “Ey Hümâ, geceleri bülbül olan benim feryadım ve ağlamalarımın felekte nesr-i tâir yıldızının uykusunu uçurmuştur”. Ayrıca “nesr” ve “vâkı” kelimeleri arasında bir ilgi vardır. Nesr-i vâkı’ güney yönünde görülen parlak bir yıldızın adıdır. Şâir, bu yıldızda da telmihte bulunurken feryadının kuzeyi de güneyi de kapladığını da dile getirmektedir:

Giceler ey hümâ ben bülbülün feryâd-u-zârından

Felekde nesr-i tâ’ir uykusu uçduğı vâkı’dür

(C.1, G.250/2)

Âşık; sabahları öterek diğer horozların da ötmesini sağladığına inanılan kutsal arş horozunun uykusunu feryatlarıyla kaçırdığında gökyüzünün diğer bir kuş üyesi olan nesr-i tâir'in de uykusu kaçır. “Ey alımlı tavus; Zâtî'nin âhından sana hayır yoktur. Arş horozunun ve Nesr-i tairin uykusu kaçmıştır artık”:

Sana kâr itmez ey tâvûs-ı zîbâ âh-ı Zâtî'den
Horôs-ı ‘Arş-u-Nesr-i Tâirün uçmuşdur uyhısı (C.3, G.1624/5)

“Benim bildiğim budur ki, benim sabah vakti ettiğim âhlardan dolayı akbabanın ve arş horozunun huzuru kaçmıştır”:

Horôs-ı ‘Arş-u-Nesr-i Tâirün ben bildüğüm bu kim
Huzûrî uçduğı vâki'dür âh-ı subh-gâhumdan (C.3, G.1207/5)

“Ey, Ay (gibi güzel sevgili), ben inilti ve feryatlarım ile Nesr-i tâir'in ve ‘Arş horozunun uykusunu uçurdum, (ancak bunlar bir tek) sana ermedi, ulaşmadı”:

İrmedi sana Horôs-ı ‘Arş-u-Nesr-i Tâ'irün
Uykusın ey mâh uçurdum nâle-vü-efgân ile (C.3, G.1471/4)

6.3.2. Baykuş (Bûm)

Türkçede “er kuşu” ve “yapalak” da denilen baykuş, Dîvân şiirinde “bûm” ve “cuğd” adlarıyla geçer. Farsçada “âkû, bûf, çugûk, çugû, kûf, kûken, pezeşk ve pûş” da derler. İri bir türü olan ve halk arasında “puhukuşu, uçkuş, sarı kebe, ügi ya da ügü” adlarıyla bilinen cinsine Farsçada “cağne, harkûf ve ûkû” da denir (Ceylan, 2007: 51).

Başlarında kedi kulağı gibi iki sorgucu bulunan yırtıcı gece kuşlarıdır. Kısa vücutlu, büyük başlı, uzun kanatlı ve kısa kuyrukludur. Vücutlarının üstü külrengi, altı sarıdır. Bunun için, karanlıkta pek göze çarpmadan avlarını kolayca yakalayabilirler. Bütün bunlardan başka, çok iyi gelişmiş işitme organları vardır; fazla ses çıkarmadan uçabilirler. Bunun için, av bulmakta, beslenmekte zorluk çekmezler. Gözbebekleri karanlıkta iyi görebilmek için çok fazla açılabilir.

Baykuş uçtuğu sırada gözleri aşağıya, dururken de karşıya baktığından hem avını, hem de düşmanlarını kolayca fark edebilir. Ayrıca, omurganın boyun kısmı başın 270 derecelik bir açı yapabilecek şekilde dönmesine imkân verir. Baykuşun kursağı yoktur.

Başlıca türleri şunlardır: Puhu, alaca baykuş, kulaklı orman baykuşu, bataklık baykuşu, cüce baykuş, kukumav, Seylan baykuşu, peçeli baykuş (Hayat Ansiklopedisi, “Baykuş” C.1: 520).

Çin mitolojisinde baykuş gece uçuşu nedeniyle karanlığın simgesi, Fars edebiyatında da “viraneler ve harabeler ahalisinden” diye tasvir edilir. İslam kültüründe baykuş uğursuz bir yaratık ve karganın düşmanı olarak bilinir. Kargayla olan düşmanlıklarının nedeni olarak da şu anlatılır: Kuşlar toplanıp baykuşu kendilerine hükümdar olarak seçmiş, sonra da kargayla görüşüp onun da düşüncesini almak istemişler, ancak karga bu danışma isteğini çok sert bir dille geri çevirmiş ve “onun alçak yaradılışlı adı bir yaratık olduğunu, hükümdarlığa yaraşmayacağını” söylemiş.

Baykuş genellikle ıssız yerlerde, ağaç kovuklarında ve viranelerde yaşar. Sesi kötü olmasına rağmen akıllılığıyla ünlüdür. Feridüddin Attar’ın şiirlerinde baykuş ile hazine arasında bağlar kurulur. Baykuş genellikle geceleri dışarı çıkar ve avlanır. Avı daha çok çöl fareleridir.

Tasavvufta baykuş sûflerin uzleti (yalnızlığı) seçmesini simgeler.

Baykuşun uğursuz bir yaratık olarak kabul edilmesinin hikâyesi İran rivayetlerinde anlatılır. Belâmî’ye göre, devlerin, oğlu Peşeng’in Demâvend dağında öldürdüklerinden Keyûmers’in haberi yoktur. İçinde bir sıkıntı hisseder. Oğlunun durumunu öğrenmek için giderken yolda karşısına bir baykuş çıkar. Birkaç kez öter ve uçar. Keyûmers bu kuşun yoluna çıkması ve ötmesinin anlamsız olmadığını düşünür. Dağa vardığında oğlunu ölmüş bulunca baykuşa beddua eder. Bu yüzden insanlar onu uğursuz bir yaratık olarak kabul ederler. Günümüzde de baykuşun yoluna çıktığı kişiye uğursuzluk getireceğine inanılır.

Baykuşun sesinin ve yüzünün sevimsizliği, yıkıntılarda ve terkedilmiş yerlerde yuva yapması bir “ölüm kuşu” olarak bilinmesinin temelinde yatan nedenlerdendir. Baykuş salt ötmesiyle değil, aynı zamanda ötüş biçimi, ötme zamanı, bulunduğu ve öttüğü yerlerde de ölüm habercisi olduğu görülmektedir (Örnek, 1976: 209). “Baykuş viraneyi gülistana değişmez”, “Baykuşlar güneşe bakamaz”, “Baykuşun kısmeti ayağına gelir” (Tanrı hiçbir canlıyı aç bırakmazmış. Kıvılcıktan duran baykuşun rızkını bile önüne koyarmış. (İnanışa göre baykuş bütün geceyi uykusuz geçirir, ibadet

eder, sabaha karşı önüne gelen bir serçeyi yermiş) gibi baykuşla ilgili atasözleri de bulunmaktadır (Aksoy, 1995: 25).

Klâsik dönemlerde yazılmış bazı tıp eserlerinde baykuşun her organının tıp açısından önemli özellikleri olduğu, bazı hastalıkların tedavisinde kullanıldığı belirtilir (Yıldırım, 2008: 214–215).

Zâfî’de baykuş, gelenek çizgisinde ona yüklenen anlam doğrultusunda kullanılmıştır. Ötüşü ve viraneleri mesken tutması ile ele alınmıştır. Nevbet-i şâhî, muayyen vakitlerde sarayla muhtelif yerlerde mızıka çalınmasıdır. Hisâr ise etrafını kuşatma ve kale, bent anlamının dışında Türk müziğinin en eski mürekkep makamlarındandır. Harâbın ise yıkık, viran anlamı dışında sarhoş anlamı da vardır. Yalnız olduğu için garip olarak nitelenen baykuş, viraneyi mesken tutmuştur. Âşık da ezelden beri gamhanenin, yani çilelerin, sıkıntıların bekçisi olduğu için baykuş gibi viraneleri mesken tutmaktadır. “Nara atanlar önce mızıka çalınan hoş makamda sarhoş olup sonrasında baykuş gibi olurlar, yani çok kötü sesle bağırmaya başlarlar”:

Na’ra-zenler olur ana **bûm** olub âhır harâb

Anda evvel nevbet-i şâhî urılan hoş hisâr

(C.1, G.145/2)

6.3.3. Bülbül (Anâdil, Andelîb, Belâbil, Hezâr, Hezârân)

Türkçede sandavaç, Arapçada andelîb (ç. Anâdil), Farsçada bülbülün yanı sıra (ç. Bülbülân, belâbil) âvâ, bûburd, bûburdek, hezâr (ç. Hezârân), hezâr-âvâ, hezâr-âvâz, hezâr-dâstân, şârek, sârek, sârec, şeb-hân, murg-ı şeb-hîz, tundûr, zend-bâf, zend-hân, zend-lâf ve zend-vân da denilir (Ceylan, 2007: 61).

Yeryüzünün en güzel sesli ötücü kuşlarından biridir. Bülbül, yuvasını ormanlara, fundalıklara, bahçelere, parklara yapar. Kendisiyle dost olan insanlara çabuk alışır. Sırtı kahverengi, karnı kirli beyazdır. Dallardan çok, yerde sıçrayarak dolaşır. Uçuşu hızlıdır, inip kalkan dalgalar halindedir. Böcekleri, bunların kurtçuklarını, meyve tanelerini yiyerek beslenir.

Bülbül, sesinin güzelliğinden dolayı, kuş meraklılarınca çok makbul sayılan bir kuştur. Bülbül eşini çağırdığı zaman başka, korktuğu zaman başka, hiddetlendiği zaman başka

çeşit öter. Bazen hafiften başlar, gitgide şiddetlenir, sonra gene azalarak kaybolur. Ötüş aralarındaki kısa sessizlikler bu nağmelerin sihir tesirini daha da artırır. Bülbülün sesi hüznü ve içlidir. Meraklıları bübülü gözlerine mil çekerek kafeste yaşatıp sesinden faydalanmak istemişlerse de hürriyet âşığı olan bu masum kuşlar kısa bir zamanda ölmüştür (Hayat Ansiklopedisi, “Bülbül” C.2: 698- 699).

Bülbül Türk kültüründe derin izler bırakmış bir kuştur. Hem Dîvân edebiyatında, hem halk edebiyatında çok önemli bir yeri vardır. Şüphesiz bu önem bülbülün çok güzel öten bir kuş olmasından, ayrıca yalnız gündüz değil, gece de ötmesinden kaynaklanır. Bülbülün ötüşü gerçekten Türkiye’deki bütün güzel sesli kuşlar içinde ayrı bir yerdedir. Bir kere bülbülün repertuarında hemen bütün kuş ötüşlerinin şurasında burasında rastlanan cızırtılar, ciyaklamalar, kulağı tırmalayan sesler yoktur. Sesi gür, dolu ve kadife gibi pürüzsüzdür. Nağmelerin hepsi kulağı okşar. Kuş ötüşlerinin çoğu birkaç ölçülük nağmelerin tekrarından ibarettir. Bülbülün nağmeleri ise saymakla bitmez. Dakikalarca hiçbir nağmesini tekrarlamadan ötmeye devam eder. Gece ötüşü gündüz ötüşünden daha zengindir ve gecenin sessizliğinde çok daha etkileyicidir (Somçağ, 2005: 199).

Halk arasında hakkında birçok kıssa anlatılan bülbülün, bir atasözüne de konu olmuş kıssası şöyledir: Bir padişahın çok güzel öten ve altın kafeste beslediği bir bübülü varmış. Bütün ihtiyaçları eksiksiz yerine getirilen bu bübülü, her ötüşünde “Ah vatanım, vah vatanım” diye üzülür, ağlarmış. Bülbülün bu tutumundan bıkan padişah, bir gün adamlarına: “Şu bübülü serbest bırakın ve ardından da takip edin; bakalım vatanı neresi ki altın kafesi beğenmiyor?” demiş. Bunun üzerine serbest bırakılan bübülü takip eden padişahın adamları, bübülü bir ırmağın ortasındaki ıssız bir adada bulunan bir söğüdün dalında çerden çöpten yapılmış yuvasına konduğunu ve şen şakrak ötmeye başladığını görünce hayretten donakalmışlar. Türkçemizde vatanın değerini vurgulayan “Bübülü altın kafese koymuşlar; ah vatanım, demiş” atasözünün kaynağının bu kıssa olduğu kabul edilir (Albayrak, 2003: 67).

Yunan mitolojisinde ise ismi Aedon’dur. Odysseia’da anlatıldığına göre Aedon, Pandareos’un kızı ve Thebaili Zethos’un karısıdır. Zethos’un kardeşi Amphion Niobe ile evlenip çok çocuğu olduğu halde Aedon ile Zethos’un yalnız bir çocuğu olur. Aedon eltisini kıskanır ve bir gece en büyük oğlunu uykusunda öldürmeye çalışır. Ne

var ki yanılır; karanlıkta Niobe'nin oğlunu değil de kendi çocuğunu öldürmüştür. Tanrılar Aedon'a acıyıp onu bir bülbüle dönüştürürler (Erhat, 1993: 13).

Aslı Farsça bir kelime olmakla beraber, sonradan Arapçaya da giren bülbül, bu dilde “andelip” ve “hezar” olarak da adlandırılmıştır. Çeşitli Türk şivelerinde “böberdek”, “bübürdek”, “keleşek”, “kujulak”, “ötlügen”, “sandugaç” gibi adlarla anılan bülbülün yürek dağlaması, sesinin güzelliği ve ötüşünden dolayıdır. Zaten sözlükler de bülbülü “güzelliği ile tanınan ötücü kuş” olarak tanımlamışlardır.

Dîvânu Lugati't-Türk'te “sanduvaç” olarak geçmesi, bülbülün İslamiyet'ten önceki Türk edebiyatına da konu olduğunu, o zamanki âşıkların da yürek telini titrettiğini göstermektedir. Dîvân edebiyatında söz konusu edilen kuşlar içinde rakipsiz olan bülbülün, şairler en çok güle olan aşkından ve sesinin güzelliğinden söz etmişlerdir (Albayrak, 2003: 66).

En meşhur ötücü kuş, bülbüldür. Bu kuş hakkında “Dünyada hiçbir müzik âleti yoktur ki, şu kuşun ağzından çıktığı kadar güzel ses çıkarsın.” denmiştir. Onların küçük cüsselerinden çıkartılan bu ses inanılmazdır (Uğurlu, 2004: 395).

Aklını başından alan aşkıdan dolayı sarhoş olma özelliğiyle bilinen bülbül, güzelliğe taparcasına tutkun olanları ve aşkı meslek edinenleri simgeler. Onun işi gece gündüz aşktır; aşkın sarhoşluğundan kendi varlığını yokluğunu hissedemez. Her ötüşünün, her nağmesinin farklı farklı anlamları vardır ve bu anlamların altında dünya kadar sır gizlidir. Onu gece gündüz inleyen gizlilikler dünyasında neler olup bittiğini hiç kimse anlamaz. Her an, özellikle geceleri aşk, aşk der durur. Gül bahçeleri nağmeleriyle inler.

Şairlerin dizelerinde bülbül âşık ve şiddetli sevdaya tutulmuş anlamlarında, gül de sevgili olarak tasvir edilir.

Bülbül her milletin gözbebeğidir. Sesinin güzelliği yanında âşkın inleyişini de temsil ederek şair ile kendi arasında eşine az rastlanır bir bağ kurmuştur (Pala,1996: 36).

Dîvân edebiyatı bülbülden ayrı düşünülemez. O, şakıyılarıyla ağlayıp inleyen, durmadan sevgilisinin güzelliklerini anlatan ve ona aşk sözleri arz eden bir aşğın timsalidir. Bazen âşğın kendisi, bazen canı, bazen da gönü olur. Bülbül güle âşık kabul edilir. Bu durumuyla âşğa çok benzer. Üstelik güzel sesi de âşğın güzel sözleri,

şairleridir. Nasıl bülbül gülsüz olamazsa, âşık da mâşuksuz olmaz. Gülün dikenleri nasıl bülbülün ciğerini delerse, sevgilinin eziyetleri de âşığın bağırını deler. Kısaca bülbülün her özelliği âşıkta mevcuttur.

Bülbülün bütün neşesi gül ile kaimdir. Gülden ayrı olunca inleyişler içinde kalır. Gülü görünce mest olur. Gül, onun için yaprakları yeni açılmış bir kitaptır. Adeta bülbül o kitabı okur. Onun sıfatları, hoş-nevâ, gûyâ, medhhân, biçâre ve şeydâlıktır. Bütün bu sıfatlarıyla o, güzeli ve güzelliği övmeye bir üstâddir. Ama bazen şair bu konuda bülbüle ders okutur (Pala, 2003: 87).

Bülbülün sıfatlarına da yansımış engin bir şöhreti vardır. O sevdiğinden ayrı düşmüş, dertli, kafası karışık, kimi zaman suskun ama dilediğinde tatlı dilli, çaresiz, çılgın bir âşık'tır. Biricik meziyeti gönüller dağılayan ötüşüdür ve bu yakıcı nefes kendisine cesaretinin ve sadakatının hediyesidir. İnanışa göre, Nemrut tarafından ateşe atılmak üzere olan Hz. İbrahim'in yanında saf tutan kuşlardan yalnız bir tanesi geri dönmemiş ve Tanrı'nın elçisine eşlik ederek büyük bir teslimiyetle kendisini alevlerin kucağına bırakıvermiş. Küçük ama yekpare yürek olan bu cesaret abidesi ödüllendirilmek istendiğinde ise o, Tanrı'nın bin isminden yalnızca yüzünü bildiğini ve geri kalan dokuz yüzünün de kendisine öğretilmesini dilemiş. İşte o günden sonra kutlu bilginin sarhoşluğuyla çıldıran ve yakıcılığını ancak mucizeyle söndürülebilen bir ateşten alan nefesiyle Tanrı'nın isimlerini haykıran bu kuş bülbül imiş.

Bir gül mevsiminde gözlerini dünyaya açan bülbülün gülle olan tanışıklığı, kendisinin bir yavru ve gülünse bir tomurcuk olarak gülfidanı üzerinde buldukları ve adeta aynı çubuk ata birlikte bindikleri çocukluk günlerine dek uzanır. Daha oyun çağında başlayan bu sevda, gülün gelişip serpilmesiyle bülbülü gittikçe çılgına çevirir. Nazı ve beğenilmeyi keşfeden gül bülbülü umursamamakta, bülbülse sitem dolu feryadını her geçen gün arttırmaktadır. Sonunda Aşk Sultanı, bahçenin diğer sakinlerini de rahatsız etmeye başlayan bülbüle, gülün izin vermediği zamanlarda (yani bahar mevsimi haricinde) bahçeye gelmeyi yasaklar. Bütün bir kışı, gülü kendisinden ayıran soğuğa ve rüzgâra diş bilemekle geçiren bülbülü baharda da bir sürpriz beklemektedir. Yağmurda özlemine sarılarak korunduğu, karda hasretinin ateşiyle ısındığı biricik sevgili dikenler ortasındadır ve onun ah etmekten başka bir şey elinden gelmemektedir. Bu manzara her yıl tekrarlanır. Ne gül eziyet etmekten vazgeçer, ne bülbül aşkını

haykırmaktan usanır. Gül, cevr ü cefa defterinin kapağını bir türlü kapatmayacak ömrü boyunca bülbülü bir kez dahi güldürmeyecektir. Bülbül kışları dindirmeye çalıştığı fakat her bahar gelişinde gülün kızıllığıyla daha da hararetle tutuşmasına engel olamadığı aşk ateşine sonunda takat getiremez. Yıllardır gülün aşk ateşiyle kebaba dönen zavallı bülbül nihayet bir avuç kül oluverir. Fakat aşk, bülbül için sadece bir yaşam biçimi değil, adeta bütün hücrelerine sindirdiği bir âb-ı hayat hükmündedir ve ancak böylesi aşk ebedî, yalnız böylesi âşık ölümsüzdür. Kendi sesinin şevkiyle tutuşup kül olan mitolojik Kaknûs gibi bülbül de aşk ateşiyle yanıp kül olmuştur ve yine kaknûs gibi küllerinden hayat bulup her bir avuç külden bir bülbül çıkararak güle aşkını anlatmaya devam eder. Fakat kuşça canıyla insanlığa aşkı öğreten bülbül için de Mecnûn, Ferhat ve pervaneye benzer bir son kaçınılmazdır (Ceylan, 2005: 105–108).

Teşhis yoluyla âşığın bütün özelliklerinin izafe edildiği bülbül, gülün daha kırmızı ve güzel olması için ona kanını vermiş veya gül hile ile onun kanını içmiş, yüzüne sürmüş yahut allık olarak kullanmıştır (Kurnaz, 1992: 485).

Bülbül, tabiatında bir mahlûk, şairin kendisinin dünyevi timsali veya tasavvufi bir alegori olarak ele alınır. Dîvân edebiyatında özellikle XVII. yy.dan itibaren bülbül redifli gazellere çokça tesadüf edilir (MEBİA, “Bülbül” 1961: c.2: 833).

Bülbül gülüne kavuştuğu sabah vakitleri şevk ile ötmekte ancak gece olunca ayrılmak zorunda kaldığından âh edip bu sefer hicran ile ötmektedir. “Bülbülün mekânı vuslat âlemi olmuşken, ayrılık korkusuyla âhı bütün cihanda yankılanır”:

‘Âlem-i vuslatda olmuşken mekânı **bülbülün**

Havf-ı hecr ile tutar ahı cihânı **bülbülün** (C.2, G.747/1)

Ayrılık acısı, bülbülün ayağına batmış olan bir diken gibidir. Bülbül baştan ayağa kadar bu acıyı hissetmektedir. “Ey yüzü gül bahçesi olan sevgili, ayrılık dikenini ben bülbülün ayağına öyle bir battı ki acısı tepemden çıktı”:

Pâyına ben **bülbülün** bir hâr-ı hicrân batdı kim

Çak depemden çıkdı ey yüzi gülistân acısı (C.3, G.1484/3)

Şâir, aşağıdaki beyitte hezâr ve bin kelimeleri ile kelime oyunu yapmıştır. Ayrıca “belâ bil” kelimesini üç ayrı anlama (1- bülbüller, 2- vesveseler, tasalar, 3- belâ olarak bil,

anla) gelebilecek şekilde kullanarak itham sanatı yapmıştır. Bülbül feryat ederek kendisine der ki: “O gül yüzlü sevgili olmadan sana gelen tasasız gibi görünen şeyleri sen bin türlü belâ olarak bil”:

Feryâd iderek didi **hezâr** ol yüzi gülsiz

Sana irişen râhatı bin dürlü **belâ bil**

(C.2, G.829/3)

6.3.3.1. Bülbül ile İlgili Tasavvurlar

6.3.3.1.1. Âh

Âşığa ait önemli bir vasıf olan âh, beyitlerde üzerinde çok durulan ve tasavvurlara konu olan bir husustur. Aşğın ızdırabı sabaha karşı artar. Halk arasında âh ve feryadın tesirsiz kalmayacağı, mutlaka yerini bulacağı inancı hâkimdir. Burada “Alma mazlûmun âhını çıkar âheste âheste” şeklindeki atasözü hatırlanabilir. En tesirli âh, sabah vakti çekilendir (Sefercioğlu, 2001: 331). Burada bülbülün diğer kuşlardan farklı olarak gece de ötmesi özelliğine gönderme yapılmıştır. Ateşin ayrılmaz bir parçası olan duman burada göze kaçtığı zaman yaşartması özelliği sebebiyle anılmıştır. Bülbülün ah ateşinin dumanı yıldızlara kadar ulaşmış ve gözüne kaçmıştır. Bu sebeple de yere yaş dökmüştür. Oysa sabah olunca görenler bunu şebnem yani çiğ zannederler. Ayrıca yağmur gökyüzünün, şebnem baharın gözyaşdır:

Encümün yaşın yire döker gören şeb-nem sanur

Subh olunca âteş-i **âhı** duhâmı **bülbülün**

(C.2, G.747/5)

Gül ile ateş arasında renk ve şekil bakımından benzerlik kurulmuştur. Kırmızı rengi ve parça parça haliyle ateş koruna ve ateş alevini andırır. Gül tohumu ise yuvarlak şekliyle kıvılcıma benzer. Zâtî, açan gülde görünenin tohum olmadığını, yanan âşğın âh kıvılcımı olduğunu söylemektedir. Gül, sevgiliye benzemesi nedeniyle bülbülün (âşğın) gönlünü dağlayan bir ateş şeklinde düşünülmüştür:

Gülün tohmı degüldür ol açanda görinen hurde

Fütâde ‘**andelibün** âteş-i **âhı** şîrâridur

(C.1, G.246/3)

“Ey bülbül, bülbül gibi âh edip ağlasam ne olacak ki, ben güzellik gülbahçesinde gülen bir gül sevmişim”. Şair, ağlamak ve handan kelimeleri ile tezat yapmıştır:

Ağlayub nola **hezâr âh** eylesem **bülbül** gibi

Gülşen-i hüsn içre ben bir verd-i handân sevmişem (C.2, G.933/4)

Bülbülün yürek acısının yakan âhı dünya gülbahçesini yakar, ancak buradaki bütün güzellerin eteğini yani gülün gövdesini diken yani rakip tutmaktadır:

Gülşen-i dehri yaka sûziş-i **âh-ı bülbül**

Küllî hûbun ne revâdur ki tuta hâr etegin (C.3, G.1149/6)

Şîrâze, kitap ciltlerinin iki ucunda bulunan ve yaprakları muntazam tutan, ibrişimden örülmüş ince şerittir ve gökkuşağının felekleri birbirine bağlamasına benzetilmiştir. Bülbülün âhı da felekleri birbirine bağlayan bir şerit olarak düşünülmüştür. “Eğer gökkuşağı feleklerin yapraklarını bağlamasa, bülbül âhını gönderirdi”:

Virürdü yine **âh-ı bülbül** evrâkını eflâkûn

Eger kavs-i kuzah olmasa ol evrâka şîrâze (C.3, G.1292/3)

Çınar, çınargiller familyasının ülkemizde bulunan tek üyesidir. Diğer adları “Doğu çınarı, kavlan, kavlağan, baladan, çaymığ”dır. 30 metreye kadar yükselebilen, gövde kalınlığı da bazen 10 metreyi aşabilen, görkemli bir süs ağacıdır. Gövde kabukları kavlayıp dökülür. Kavlan, kavlağan adları buradan gelir (Dara, 2006: 142). Çınar, meyvesiz bir ağaçtır. Klâsik Türk şiirinde meyve anlamına gelmek üzere “mîve”, “bâr” ve “semer” gibi kelimeler kullanılmıştır. Sevgili, âşıklara ümit, lütuf ya da güzellik meyvesinden sunmadığından meyvesiz ağaç olan çınara benzetilmektedir. Sevgilinin her bir güzellik unsuru, dostlarına vefâ değil cefâ etmektedir. Bülbüller, cefâ çeşmesinin çınarının her meyvesinin elinden (binlerce) âh etmektedir. Örneğin kirpikleri ok olup âşığın gönlünü yaralamakta, gamzesi kılıç olup sinisini çâk etmekte, gözleri ateş saçıp bağrını yakmaktadır, çene çukuru da tuzak olup onları esir etmektedir:

Hezârân âh elinden ol çınâr-ı çeşme-i cevrün

Vefâ itmez cefâ eyler hevâ-dârına her bârı (C.3, G.1500/3)

“Belâbil” kelimesi, bülbüller ve tasalar, kuruntular, vesveseler anlamına gelerek tevriyeli olarak kullanılır. Âşık, sabahlara kadar âh etmektedir. Onun âh dumanı çarha kadar yükselir. Ateş şekil yönünden çiğ damlasına benzer. Ancak gökyüzünde görünen

bu ateş parçaları şebnem değil, eriyen feleğin yüreğinin yağıdır. Görülüyor ki, âşığın âhı feleğin yüreğini eritecek kadar kuvvetlidir:

Görünen şeb-nem degül çarhun eritdi subh-dem

Âteş-i âh-ı **belâbil** yüreğünün yağını (C.3, G.1723/3)

6.3.3.1.2. Ârif

Arif olan kişi gerçek bilgiye, gerçeğe ulaşmış kişidir. O, akıl yoluyla varılamayacak bilgilere kerameti, basîreti ve ferâseti sayesinde varabilen irfân sahibi kişidir ve büü beyitte bülbül için kullanılmıştır. “Bir tek yara da nedir ki? Ben bülbülün camına bin yara aç, dedim. O gonca sevgili dedi ki: ârif olana bir gül (bir yara) yeter”:

Bir nedür ben **bülbülün** zahmı **hezâr** ur cânına

Didüm ol gonca ayıtdı ‘**ârife** bir gül yiter (C.1, G.180/4)

6.3.3.1.3. Ases

Asesler, âsâyişi sağlamakla görevlendirilmiş kişilerdi. Mustafa Akdağ bu kişilerin günümüzdeki polis müdürleri ve polislerin vazifelerini gördüklerini söyler (Akdağ, 1995: 324).

Osmanlı toplumunda geceleri sokağa çıkmak yasaktı. Bu yasak ancak ramazan aylarında geçerliliğini yitiriyordu. Bunun dışında gece vakti izinsiz ve elinde fener olmadığı halde sokağa çıkanlar asesler tarafından değişik şekillerde cezalandırılırdı (Özkan, 2007: 77).

Sevgili Ay’a (mah) benzetilir. Mah ise geceyi hatırlatır. Âşığın akşam olmasını veya gece olmasını istemesi, ayın ortaya çıkmasından dolayıdır. Çünkü gündüz vaktinde görünmeyen ayın geceleyin ortaya çıkma ihtimali vardır. Osmanlı’da geceleyin fenersiz, ışısız sokağa çıkmak yasaktır. Şair, buna telmihte bulunarak Ay’a benzettiği sevgilinin her gece âşıkların meşâle olan âhlarının ışığı ile yürüdüğünü söylemektedir. Çünkü onun şehrinde âşık gibi bekçi bülbüller (binlerce bekçi) vardır:

Her şeb o mehün meş’ale-i âh ile yürür

Şehrinde benüm gibi **hezârân** ‘asesi var (C.1, G.396/6)

6.3.3.1.4. Âşık

Osmanlı tıbbında psikolojik rahatsızlıkların tedavisinde mûsikî önemli bir yer tutar. Nabız hareketleriyle mûsikî yöntemi arasında ritim yönünden benzerlik olduğundan, mûsikî ile tedavi olumlu sonuçlar vermiştir. Mûsikî aletlerinin ve okuyuş tarzlarının muhtelif mizaçlara göre özel etkileri olduğu görülmüş ve makamlar buna göre ayrılmıştır. Bu metoda göre rast makamının felce, ırak makamının ateşli hastalıklara, isfahan makamının ise zihin açıklığına iyi geldiği düşünülürdü. Meşhur hekim Abbas Vehim ilaçla tedavi edilemeyen hastaların müzikle sıhhate kavuştuklarını; soğuk zamanlarda sıcak, sıcak zamanlarda soğuk nağmeler dinlemek gerektiğini söyler. Hastaların müzikle tedavi edilmesine bazı seyyahlar şahit olmuş ve eserlerinde bununla ilgili bilgiler vermişlerdir. Tavernier bu konuda şunları yazmaktadır: “İki saray hekimi ve iki saray cerrahının her gün muayyen saatlerde Enderun’daki hastahane hastalara müzik konserleri verdirip saray hekimlerinin müsaadesiyle tedavi için şarap içmeye göz yumulduğundan, hastalar burada tedavi edilmeye can atarlardı” (Serdaroğlu, 2006: 177- 178).

Kendini çılgın bir bülbüle benzeten âşık, bağlandığı zincirin sesini içkinin kaptan dökülürken çıkardığı sese benzetmektedir. Akıl hastalarını zincirle bağlamanın nedeni hem onları daha iyi kontrol edebilmek hem de kendilerine zarar verecek davranışlarını önlemek için olmalıdır. Beyitte zincirlerin çıkardığı sesle mûsikî arasında bir ilgi kurulmaktadır. “Ben tutkun bir bülbülüm. Meskenim delilik bahçesidir. Dostlar! Zincirin sesi benim için gulgul (sesi) dir”:

Meskenüm bâg-ı cünûn bir **bülbül-i şûrîdeyem**

Dôstlar âvâze-i zincir gulguldür bana (C.1, G.41/2)

Bu beyitte bülbül ile pervânenin aşkları mukayese edilmiş, pervânenin aşkı üstün görülmüştür. “Ey bülbül, âşık inler, sen çene yorup bağırıp durursun. Pervânelerin ise bütün parçaları yanıp kül olur, yine de feryat edemez”:

‘**Âşık** inler sen avurdun ötdürürsün **bülbülâ**

Kül olur eczâsı feryâd eylemez pervâneler (C.1, G.138/3)

“Ey gül, âşık bülbülü bırak, her gece köyünde ıztırap ile bağırısın. Çünkü gül bahçesini süsleyen bülbülün feryadıdır”:

Hezârî ‘âşıkun kûyunda ko her şeb figân itsün
Eyâ gül gülşene revnak viren feryâd-ı **bülbüldür** (C.1, G.186/3)

Bu beyitte ise âşık, kendisini ve diğer âşıkları inleme konusunda bülbül ile kıyas ederek onu azarlamaktadır. Ona “öte git” derken onu hem kovmakta hem de “bizimle ötmeye devam et” demektedir.

Bülbülâ nâlede bahs itme bizümle öte git
Yeter ötdürdün avurdun yeter urdun lâfi (C.3, G.1808/6)

6.3.3.1.5. Bâlî

Bâlî, Rumeli’den Tımar sahibi şâirlerdendir. Sultan Selim devrinde göçmüştür. Arap ülkeleri, Halep ve Şam fethedildiği ve Mısır alındığı sırada ölmüştür. Dinlenebilecek nitelikte gazelleri ve beğenilen şiirleri vardır (İsen, 1999: 127).

Tacizâde Cafer Çelebi’nin oğlu olan Bâlî Çelebi ise –şiirlerinde Câferî mahlasını kullanmıştır- içki ve afyona düşkünlüğü ile bilinmiştir. Hasan Çelebi, tezkiresinde, “Dâima bâde-i gülğün ile berş ü afyon cem iderdi. Ahır berşden gıdâsı yirmi yedi dirheme vardıkda tabiâtı mukavemet etmeyüp zehr-i berş âfetin almış vücûdın deryâ-yı ademe salmışdı.” ifadesiyle Bâlî Çelebi’nin ölümünün içki ve afyondan olduğunu belirtmiştir (Erkal, 2007: 36–37).

Dîvân şiirinde sevgilinin, erkek kimliğinde görülmesi, doğrudan doğruya tasavvuftan kaynaklanır. Yunan düşünürü Platon’a kadar uzanan bu yaklaşımda, en saf ve en gerçek aşk önemlidir; tensel zevkler, cinsellik söz konusu edilemez. Tensel zevkler ancak neslin devamı sağlanması açısından kadınlara duyulan aşklarda söz konusu olabilir. Bu nedenle Tanrı’nın gerçek güzelliğinin yansıdığı, gerçek aşk kaynağı genç erkekler, ilahi aşkın nesnesi olmuştur. (http://tr.wikipedia.org/wiki/Dîvân_edebiyat%C4%B1, 05.01.2009).

“Ey Bâlî, varsın goncalar açılsın (ortadan kaybolsun); gül üzölsün (koparılsın), sen ben bülbülünle gülbahçesinde bana açılıp (dardını döküp), gül gibi gül, tebessüm et ”:

Açılsun goncalar güller üzölsün bâgdan cümle
Açıl ben **bülbülünle** gülşene gül gibi gül **Bâlî** (C.3, G.1639/4)

6.3.3.1.6. Bülbüle, Gulgul, Sürâhi

Şarap testisi bülbul şeklinde yapılı ve bülbüle olarak anılır (Yıldırım, 2008: 185). Kulkul, sürahideki şarabın kadehe dökülürken çıkardığı ses için kullanılır. Kulkul, “kul, kul” biçiminde yazıldığı zaman Arapçada söyle, söyle demek anlamına geldiği de göz önüne alınmalıdır.

Gulgul, kuşların bir ağızdan feryat etmeleri ve ötüşmelerine, ayyaşların açık saçık, saçma sapan sözlerine ve gürültü, çığırtma ve mâyiânın şişeden boşaltıldığı vakit peydâ ettiği sadaya denir (Onay, 2007: 248).

Zâtî için artık gül açılrsa (ortadan kaybolrsa, yok olsa); bülbul de, bülbulün nağmeleri de kalmasa, gam çekmeye değmez; gül olarak (gül renkli şarapla dolu) kadeh; bülbulün nağmesi olarak da, şarabın sürahiden dökülürken çıkardığı ses ona yetmektedir:

Açılup gül kalmasa hergiz negam **bülbul** ne gam

Câm gül Zâtî surâhî **gulguli bülbul** yiter (C.1, G.180/5)

Zâtî, ne gam ve nagam kelimelerini cinaslı kullanmıştır. “Şarap testisinin çıkardığı ses bülbüle benzer. Bülbul ezgiler söylemese, sâkî keder olur mu?”:

Bülbüle âvâzı benzer **bülbüle**

İtmese **bülbul** negam sâkî ne gam (C.2, G.947/3)

Bu beyitte sürahi bülbülle yarışa girmiştir. Ancak galip gelememektedir. Bu sebeple gönülden dert eksik olmamaktadır. Bilindiği gibi içki sarhoş eden bir maddedir ve insanın kendisinden geçip dertlerini unutturmasını sağlar. Ancak âşığa tesir edemediği için âşık dert çekmeye devam etmektedir. “Ey sâkî, sürahi çıkardığı seste bülbüle galip gelmeyince, gam kargası gül bahçesi gönülden uzaklaşmaz”:

Öte gitmez sâkîyâ gül-zâr-ı dilden zâğ-ı gam

Bülbüle gulgulde gâlib olmayınca **bülbüle** (C.3, G.1441/2)

“Dünya, sürahi gibi insana yediğini kusturmaktadır. Eline gönülden ferah kadehi al ve bülbüle kulak ver”:

Bülbüle gibi kusdurur yidüğünü kişiye devr

Bülbüle gûş ur al ele sâgar-ı dil-güşâdeyi (C.3, G.1656/3)

6.3.3.1.7. Bülbül Yuvası

Geleneksel ebru, ebrunun bilinen tarihi içinde, yetişmiş ustalar tarafından sıklıkla kullanılan desen çeşitleridir. Başlıcaları Battal, Gelgit, Taraklı, Bülbül yuvası ve bunların bazı çeşitleridir. Bülbül yuvası, genellikle küçük taneli battal ebrusu yapıldıktan sonra dıştan başlayıp içe doğru istenilen çapta (genellikle 3–5 cm çapında) spiraller çizilir. Bu spiraller içten dışa doğru da olabilir. Ayrıca gelgit, taraklı gibi desenler üzerine de yapılabilir. Bülbül yuvaları bir bız yardımı ile tek tek ya da geniş aralıklı kalın uçlu bir tarak ile tüm tekneye yapılabilir. Yapımı, d sıralarına göre, yani d az olan boyları önce, çok olan boyları sonra atma suretiyle yapılır. Tek veya çok renkli olabilir. Boyalar teknenin yüzeyine serpilir ve daha sonra kğıda aktarılır (<http://www.kalemguzeli.net/ebru-cesitleri.html>, 08.12.2008).

şair, bu beyitte “şiyn-ı bülbül” ebr sanatında bir tür olan bülbül yuvasını da çağrıştıracak şekilde kullanmıştır. “Ey, kadehi gl yanaklı sakide (sevgilide) görmeyen! Gl budağını bülbülün yuvasında gr”.

Vey cmı dest-i sk-i gül-ruhda görmeyen

Gr **şiyn-ı bülbül** ile gl budağını (C.3, G.1660/2)

6.3.3.1.8. Cn

Dvn şiirinde şığın canı bülbül olup sevgilinin mahallesine uçmak ister. Sevgili gl olunca da uacağı yer gülbahçesidir. “Bülbülün canı, bkilik bağının gl bahçesine uçmak için sevgilinin ok kirpiği ve kendi kanadı yeter”:

Dstlar umag in bg-ı bak glzrna

‘**ndelb-i cna** tr-i dst bl--per yiter (C.1, G.307/5)

Cevr’in sözlük anlamı “haksızlık, zulüm, eza, cefa, sitem”dir. Dvn edebiyatının en belirgin özelliklerinden birisi sevgilinin şığına bitmez tükenmez cevirlerde bulunmasıdır. Bu durum, şığın yazgısı olduğu kadar sevgilisinin onu anımsamasıdır. Cevrin asıl sebebi ayrılıktır. Aşık bu eziyetten çok az şikayette bulunur. Çünkü cevirden şikayet sevgiliye sadakatsızlıktır. Aşığın çektiği eziyetlerin sınırı yoktur. Çünkü sevgili bir kerecik lütuf gösterse sayısız cevir gösterir. Bülbülün cisminde

görünen canı değil kanattır, gül sevgilinin cefa eden kaşı ona sayısız oklar atıp onu vurmıştır:

Görünen cism-i **bülbül**de benüm **cân**um degüldür per

Kemân-ı cevri-i gülden irdi ana bî-'aded nâvek (C.2, G.734/3)

“Ey gonca ağzlı sevgili, sana canım dediğim için beni ayıplama. Benim canım dünya bahçesinde süslü güldür” diyen şâir, bu beyitle aslında sevgiliye “benim canımsın” demektedir:

Sana cânum didigüm ‘ayb itme ey gonca-dehen

Verd-i zîbâdur cihân bağında **cânı bülbülün** (C.2, G.747/6)

6.3.3.1.9. Cuma Günü

Mahfel (mahfil) büyük camilerde hükümdarlara veya müezzinlere ayrılmış ve etrafı parmaklıkla çevrilmiş olan, yerden biraz yüksek yer manasındadır. Sevgili, müezzin olarak düşünülen bülbüle benzetilmiştir. O, tatlı diliyle âşıklarına vaaz vermekte ve onları kendinden geçirmektedir. Hal böyle olunca dertli gönüller gül gibi açılıp refaha ulaşmıştır. Mahfelin parmaklıkla çevrili olması, kafesteki bülbül ile ilişki kurulmasına neden olmuştur. Beyitte Cuma gününün zikredilme nedeni, vaazların o gün verilmesindedir. Birinci beyitteki bülbül ile ikinci beyitteki gül ve yine ilk beyitteki mahfel ile ikinci beyitteki Cuma leff ü neşr sanatını oluşturmuştur:

Bülbül-i gûyâ idi mahfilde dil-ber **cum’a gün**

Gül gibi açıldılar gam-gîn gönüller **cum’a gün** (C.3, G.1171/1)

6.3.3.1.10. Feryât, Figân

Bu haller, aşğın hasta ve deli olmasının birer neticesidir. Bu hallerin ortaya çıkışında, aşğın acizliği ve sevgiliye düşkünlüğü ile hastalık ve deliliğe sebep olan haller önemli bir yer tutar (Sefercioğlu, 2001:331).

Gül, nâz; bülbül niyâz için yaratılmış gibidir. Bülbül bütün bu niyâzlarıyla bir destan yazmaktadır. Bu destanın içinde gözyaşı da vardır, ciğer kanı da (Pala, 2003: 87). Her zaman niyaz durumunda yalvaran bülbülün karşısında gül daima naz içindedir.

Bülbülün ötüşü feryat, figân, şîven, âh ü zâr, nevâ, nâle, savt, nağme, nağme-i nây-ı hazîn, sohbet, okumak, sıklık (ıslık), gulgule vb. şekillerde ifade edilir. Âşık belaya kâyil, bülbül figâna mâyildir. Allah onu nâleden yaratmıştır. Onun güle karşı feryat etmesi, İlâhî takdir olarak kabul edilir. Gül kelimesi cinaslı kullanılarak, ağlamak şeklinde ifade edilen bülbülün ötüşü ile tezat meydana getirir (Kurnaz, 1996: 515).

Nasıl ki, hem-şehri aynı şehirden olanlar demek; hem-sâye de gölgenin aynı olması, üst üste gelmesi, gölgenin gölge üzerine düşmesi demektir. Gül ile dikenin pozisyonlarını hatırlayalım. İkisinin gölgesi, üst üste olduklarından birbiri üzerine düşer ve ayırt edilemez. Zavallı bülbül can düşmanı, rakibi olan dikenin sevgilisine böylesine yakın olmasının kahrı içindedir. “Ey bülbül, her an ağlayıp feryat ediyorsun, yoksa senin de dikenle baş başa vermiş, (gölgeleri birbirine karışmış), gülen (açılmış) bir gülün mü var?”:

Ağlayub **feryâd** idersin her nefes ey ‘**andelîb**

Hâr ile hem-sâye olmuş verd-i handânun mı var (C.1, G.406/3)

Dostlar, o gülen gülüm, ben bülbülü devamlı ağlatıp, düşmanları güldürür:

Dôstlar ben ‘**andelîbi** dem-be-dem **giryân** idüb

Güldürür düşmanları ol verd-i handânum benüm (C.2, G.884/6)

Bülbül olan âşık, gül yanaklı sevgilinin yanında olmak isteyince sevgili ona uzakta feryad etmesini söylemiştir. Görüldüğü gibi bülbülün feryadı, gülün hoşuna gitmektedir. Bu da bülbül için bir iltifattır. Öte tur’un tevriyeli olarak kullanıldığını görmekteyiz. Hem uzakta bulunmayı hem de sürekli olarak ötmeyi ifade eder:

Nice bir **feryâd** idem yanunda ey gül-ruh didüm

Didi yûri öte tur feryâdı hôşdur **bülbülün** (C.2, G.719/2)

Dîvân şiirinde âşık, sevgilinin bütün eziyetlerine katlanır bundan da hiç müteessir değildir. Sevgiliden yakınmayı bir an bile aklından geçirmez. Onun inlemesi ayrılık acısınadır. “Bülbülün feryadının gülden dolayı olduğunu sanmayın, dikendendir. (Ey sevgili) ben sana şükrederim, ben sana göz dikenden dolayı inlerim” diyen şair, “dikendendir” kelimesini cinaslı olarak kullanmıştır:

Şâkirem senden sana ben göz dikenden inlerem
Sanma güldendür dikendendür **figânı bülbülün** (C.2, G.747/3)

Sıklık, hem ıslık hem de zaman olarak kısa aralıklar anlamında bir kelimedir. Zâtî, bu beyitte kendi feryadı ile bülbülünkini kıyaslamaktadır. Onun feryadını duyan bülbül ıslığını kesmiştir ya da daha seyrek ötmektedir. “Bülbül, ben feryat ehliyim deyip feryat ederdi ama Zâtî’nin feryadını işitince ıslığı azalmıştır (daha az öter olmuştur)”:

Ehl-i **feryâdam** deyu **feryâd** iderdi ‘**andelîb**
Sıklığı dindi işidüb Zâtî’nün **feryâdını** (C.3, G.1572/5)

“O gonca dudaklı sevgili gül gibi açılıp (ağzını açıp) gülmez, acaba keder bahçesinde bülbül gibi inlesem mi?” diyerek istifham yapmıştır:

Ol gonca-leb gülmez açılmaz gül gibi
Gülşen-i gamda ‘aceb mi **inlesem bülbül** gibi (C.3, G.1547/1)

Her yıl yaşanan ve her vuslatın bir ayrılıkla sonuçlanacağını anlatan bu hazin son, bülbülü her geçen yıl daha da çılgınlaştırır. Kış gelip gülşendeki yuvasını berbat etmeden yaşayacağı bu bir-iki günlük mutluluk bülbüle çok görülmemelidir. “Bülbül, her kavuşmanın bir ayrılıkla neticelendiğini görünce, gül bahçesindeki meclisi feryatlarla doldurdu”:

Gördi ki cümle vuslatun âhır firâkı var
Toldurdu bezm-i gülşeni **bülbül figân** ile (C.3, G.1421/4)

Bülbülün Farsçadaki diğer adı olan ve bin (1000) manasına da gelen hezâr kelimesi şairimize türlü kelime oyunları için fırsat yaratır. “Ey gül yüzlü! Sanma ki senin yokluğunda ettiğim binlerce feryat beni avutuyor. Aşk gülşeninde bülbüllerin feryadıyla avunuyorum”:

Ey yüzi gül sanma **feryâd-ı hezâr** egler beni
Gülşen-i ‘ışkunda **feryâd-ı hezâr** egler beni (C.3, G.1493/1)

Ne yazık ki bülbülün feryatları bu aşkın vuslatla neticelenmesine yetmeyecektir. Zira gül, ne bülbülü ne de yakarışlarını umursar. Bülbül dışında herkese gülüp açılan ve sevdiğiyle gönül birliği etmek yerine sabâ yeliyle kanatlanmaya çalışan gül, bülbülün

figanına hiçbir zaman kulak asmaz. “Bülbülün iniltileri mukaddes bahçenin her yanını doldururken gülün yaptığı tek iş yabancılarla gülüp açılmak”:

Toldurdu **bülbülün** harem-i bâğı **nâlişi**

Nâ-mahrem ile gülmek açılmak gülün işi (C.3, G.1663/1)

6.3.3.1.11. Gazel-hân

Gazeller eskiden bestelenerek okunurdu. Özellikle bestelenmek için yazılmış gazeller de vardır. Gazelleri makamla okuyan kişilere “gazelhân”, gazel yazan usta şairlere ise "gazelserâ" adı verilir.

Gül yaprağının yeşil iken kırmızıya dönmesi gülün rengini bülbülün göğsünün kanından almış olamısındandır. Bülbül, gülün dalına konduğunda, dikeniyile göğsü kanar. Bu kan gülün köklerine sızınca damarlarına yürür ve yeşertir. Gül, bambaşka bir renge boyanmıştır. Kıpkırmızıdır. O artık, bülbülün göğsünün kanının rengini yüzünde taşımaktadır (Güngül, 2000: 31). “Gül bahçesi pazarında gazel okuyan bülbüle, al yaprakları ile yeşil, yalnız bir gül açıldı”. Al ile yeşil kelimeleri arasında tenasüp vardır:

Bâzâr-ı gül-sitânda **gazel-hân-ı bülbüle**

Evrâk-ı âl ile açıldı yeşil bir cerîde **gül** (C.2, G.850/5)

6.3.3.1.12. Gönül

Âşığın gönlü olan bülbül, güzeli övmeye üstattır (Pala, 2003: 87). Bülbülün gönlü, sevgilinin dudaklarını kırmızı papağan olarak düşünmektedir. Konuşması ile bilinen papağanın sözlerini can kulağı ile dinlemektedir ve sözünü de canı olarak görür:

Bülbül-i dil al tûtî lâl-i cânânın bilür

Sözünü cân ile dinlen kim sözün cânın bilür (C.1, G.204/1)

Âşığın bülbül gönlü, üzerine dert yazılan yazı tahtasıdır. Yazılar da dert şekilleri olan feryatlarıdır:

Levh-i cânâ şekl-i derdi dâ'imâ tahrîr ider

Ey hümâ **dil bülbülü** feryâdınun tahrîridür (C.1, G.242/4)

6.3.3.1.13. Gû, Gûyâ, Gûyende

Aşağıdaki beyitin yer aldığı gazelin tamamı bayramı anlatan yek-âhenk bir gazeldir. Bu beyitte ramazanda içki içmenin günah olmasından dolayı ayyaşların içki yerine bülbülün sesiyle mest ve sarhoş olması durumu vardır. “Konuşan bülbüle “Gül bahçesinde şakı” dediler. Bütün ayyaşların talihi yine kutlu oldu”:

Didiler **bülbül-i gûyende**ye gülşende şakı
Tâli’-i cümle-i ‘ayyâş sa’îd oldu yine (C.3, G.1244/3)

Sevgilinin yüzünü vafeden bir şiir, renkli manalarla dolu bir gül bahçesi gibidir. Bu sebeple onu her gören âdeta bülbül kesilir:

Kim görürse yüzini bir **bülbül-i gûyâ** olur
Pür gül-i ma’nâ-yi rengîn ile bir gül-zâr şî’r (C.1, G.346/3)

Âşığın sevgiliye aşkını açıp konuşması, bülbülün konuşmasına benzetilmektedir. “Bir gece gonca ile gül bahçesine açılalım, konuşalım, dinleyelim, konuşan bülbül olalım”:

Bir nice gonca ile açılalum gül-zâra
Diyelüm işidelüm **bülbül-i gûyâ** olalum (C.2, G.967/2)

Bülbül, şarap kadehini eline alıp, sevgilinin gülbahçesi meclisinde yine konuşan olmuştur:

Aldı mey-gûn ayagı gül yine gülşende yine
‘**Andelîb**’ oldu anun bezmine **gûyende** yine (C.3, G.1241/1)

Güyâ kelimesi bu beyitte tevriyeli şekilde kullanılmıştır. Âşıklar sevgilinin güzellik vasıflarını güle karşı söyleyip, onu övse, bu güya (konuşan) bülbüllerin güzel güllere medh okuması gibidir:

Sana karşı vâsf-ı hüsnün okısa ‘âşıklarun
Medh okur **gûyâ belâbil** verd-i ra’nâ üstine (C.3, G.1449/2)

6.3.3.1.14. Gül-Gonca

Geleneğimizde gülden yola çıkılarak kurulan, hakikî aşkı konu edinen mesnevîler vardır. Bu mesnevîlerin tek kahramanı gül değildir. Gülün o destansı güzelliğine

meftun olan, her an daldan dala atlayarak durmadan öten, aşkı uğruna inleyip feryat eden bülbül de konuya dâhil edilir. Böylesi mesnevîler Gül ü Bülbül adıyla anılır. XVI. yüzyıl şairlerinden Kara Fazlı'nın bu konudaki mesnevisi en çok tanınanıdır. Bu mesnevîlerde de gül, güzel kokusu, göz alıcı güzelliği ve ihtişamıyla Mutlak Güzelliği kemal derecesinde yansıtan Hz. Peygamber'in simgesidir. Bülbül ise, ona olan iştihakını açığa vuran âşıktır; elbette aşk yolunda sabırlı olmak ve nâdâna sır vermemek gerek. Zaten âşık-ı sadık, sır saklamasını bilendir. Hani Fuzûlî diyor ya;

“Mende Mecnun'dan füzûn aşıklık isti'dâdı var
Aşık-ı sadık menem Mecnûnun ancak adı var
Ehl-i temkînem meni benzetme ey gül bülbüle
Derde yoh sabrı onun her lahza min feryadı var”

Lakin sırrı ifşa eden âşıklar da var. Çağlar boyunca Yunus, Mevlana, Hacı Bayram-ı Velî, Sunullah-ı Gaybî gibi âşıklar bu sırrı ifşa etmişlerdir. Gül ü Bülbül istiaresinde bülbül, bıkip usanmadan güle övgüler yağdırır, iştihakını anlatır, gülün Kur'ân'ından (yaprakları) ilâhiler okur ve dikenlerin batmasından yakınıp ıstırap çeker. Bu Muhammed İkbâl'e göre, vuslat ve şevk felsefesidir. Şevk, can kuşuna terennüm etme yeteneği ve güzel ezgiler üretme ilhamı verir. Bu bakımdan nefsin erişebileceği en yüksek haldir. Çünkü yaratıcılığa yol açar; insanı miskinlikten kurtarır. Vuslat ise, sessizliğe ve fenaya götürür. Bu itibarla Mutlak Güzeli sevmek, O güzelliğin kemal derecede yansıdığı Peygamberi sevmekten geçer. Peygamberi seven, Allah'ı da sever. Zira Peygambere yönelen Allah'a yönelmiştir. Keza Peygamberi sevmek üretmektir; topluma erdemli ilkeler çerçevesinde hizmet götürmek, ahlaken olgun ve kâmil insan olmaktır. Bunu gerçekleştiren ise ilâhî vuslata ve fenaya kavuşur; Allah ve Rasûlu'nun boyasına gark olur (<http://www.sonpeygamber.info/tr/tr/edebiyat/turk-kulturunde-hz.-peygamber-ve-gul-imaji.html>, 22.10.2008).

Gülün Klâsik Türk Şiirindeki temel işlevi, değişik vesilelerle sevgili, Hz. Muhammed, diğer din ve devlet büyükleri gibi şahıslarla; sevgilinin yanağı, yüzü ve dudağı gibi uzuvlarla; Cennet, Kur'ân-ı Kerîm, ümit, tebessüm, mutluluk, muhabbet, şiir gibi olumlu ve soyut kavramlarla; mevsim, bahar, nevruz, şebnem, yıldızlar, bülbül gibi doğal öğelerle ve süs, ayna, elbise, la'l, tac gibi eşyayla ilişkilendirilmesine dayanır (Bayram, 2007: 211–212).

Bülbül mevzu bahis olunca âşıkın karşısındaki sevgili de gül tasavvuru içindedir. Bülbül ile gül arasındaki macera, âşık ile sevgilinin arasındaki macera gibi cereyan eder (Tolasa, 1973: 485). Bu mısırada üzülme sözcüğünün, “koparılmak, kopup dağılmak; ilgiyi kesmek; iyileşmeye yüz tuttuğu hâlde yeniden hastalanmak”; açılmak sözcüğünün “zâhir olmak, nümâyan olmak, aşikâr olmak; ortadan kaybolmak, görünmez olmak; fetholunmak, açılmak” gibi anlamları da göz önünde tutulmalıdır. Tek kelimesi, burada, “gibi” ve “yeter ki” biçimindeki iki anlamı göz önünde tutularak kullanılmıştır:

Varsın, gül üzölsün (koparılsın), gonca açölsün (ortadan kaybolsun); ey sevgili, bana gül olarak sen yetersin, sen bana tebessüm et, yeter. Varsın bülbüllerin (âşıkların) ağölsün, feryat etsin, ey gonca tek sen gül, yeter (gül olarak tek başına sen yetersin).

Göl üzölsün **gonca** açölsün bana sen gül yiter

Ağölsün **bölböllerün** ey **gonca** tek sen gül yiter (C.1, G.180/1)

Bölböölün feryat etmesinin nedeni göölün diken ile yakınlığıdır. “Göl gibi göölüp açölmöşsin rakip diken ile nasıl feryat etmesin senin bu inleyen bölböölün?”:

Göl gibi göölmiş açölmöşsin rakîb-i hâr ile

Nice feryâd itmesün bu **bölbööl**-i zârün senün (C.2, G.812/6)

Burada gööl, bölbööl ve diken kişileştirilmiştir. “Ey hoca, elbisesini rüzgârın tahrikiyle yırtan dikendir, bölböölün gööle asla zararı yoktur”:

Hârdur tahrîk-i bâd ile libâsın çâk iden

Yokdur ey hâce **gööle** hergiz ziyânı **bölböölün** (C.2, G.747/4)

Âşığın gonca dudaklı sevgili için ettiğı feryatlarını işitenler, ona sevgiliinn göölbahçesininini bölböölü kakabını takmışlardır:

Bir lâkab kor işiden ey **gonca** feryâdum benüm

Gölşen-i küyunda olmışdur **hezâr** adum benüm (C.2, G.877/1)

Bölbööl, dünya göölbahçesinde bir tane dahi dikensiz gööl bulamamıştır. Bu sebeple inlemesinden dolayı kimsenin onu ayıplamaya hakkı yoktur. Burada “herkesin bir kusuru vardır“ anlamına gelen “dikensiz gööl olmaz” atasözüne de ayıp, kusur kelimesinden dolayı telmihte bulunulmuştur:

Gülşen-i ‘âlemde bir **gül** bulmayubdur hârsuz

Bülbülün ey **gonca** ta’ yîb eyleme nâlišlerin (C.3, G.1202/4)

Zâtî, bu çok yanık olan şiiri söylemeye başlayınca bülbüllerin kalbine kıvılcım düşer ve güllerin benzi kızarır. Bülbüllerin yüreğinin yanması Zâtî gibi şiir söyleyememesindedir. Güllerin benzinin kızarmasının sebebi ise hem renginin kırmızı olması hem de övgüden dolayı utanıp yüzünün kızarması şeklinde yorumlanır:

Kızardı **güllerün** benzi derûnı pür-şerer oldı

Belâbil başladı Zâtî meger bu şi’r-i pür-sûza (C.3, G.1363/9)

Dudağı gonca gibi kırmızı olan sevgili merhametsizliğini, kalp kırıcılığını artırmıştır. Bu durum karşısında bülbül gibi gönül de inlemeyi çoğaltmıştır. Beyitte güzel bir cinas örneği vardır. Merhametsiz, kalp kıran anlamındaki “dil-âzâr” ile “dilâ zâr” cinas oluşturmuştur:

Ol lebi **gonca** çün arturdı dil-âzârlığı

Turma **bülbül** gibi kıl sen de dilâ zârlığı (C.3, G.1591/1)

6.3.3.1.15. Güle Renk ve Parlaklık Vermesi

Efsaneye göre gül, su ile büyür ve susuz olamaz. Ancak o, su ihtiyacını genellikle bülbülün kanıyla karşılamaktadır. Öyle ki çılgın âşığı bülbül nağmeleriyle kendinden geçerken gül de naz uykusundan uyanıp onun kanını içiverir. Bilindiği gibi goncanın açılması için bülbülün bütün gece boyunca aşk neşidelerine devam etmesi gerekir. Gül, âşığının kendisi uğruna ne kadar fedakârlık yapabildiğini görmek için önce dallarına konmasına izin verir, sonra da onun mestliğinden yararlanarak dikenlerini batırıp bağrını kanatır. Böylece bülbülün kanı, gülün dikenlerine sızıp goncaya ulaşır ve ona renk katar. Güle kırmızı rengini veren de zaten bülbülün aşk için akıttığı bu kandır. Yoksa gülde bu kırmızı güzellik olmazdı. Öte yandan, bülbülün çılgınlıklarına aldırmayan gül, aslında seveninin kanına susamış, susuzluğunu bu yolla gidermeye alışan bir sevgili konumundadır. Burada bir âşığın yapacağı fedakârlığın sonucu, yani aşk şehidi olma tavrı vardır (Pala, 2004: 47).

Zâtî de bazı beyitlerde gülün rengini bülbülden almasına dair efsâneyi dile getirmiştir. “Gül, bülbüllerin kanını hileyle alıp yüzüne sürdüğünden dolayı yaprakları kırmızı olmuştur (sevgilinin yanağı da bu sebeple kırmızı olmuştur yani utanmıştır):

Alub **bülbüller**ün âl ile kanın yüzine çalmış
Anunçün ol **gül**ün bu vech ile ruhsârı **al** olmuş (C.2, G.587/2)

Kendini bülbül, sevgiliyi gül yerine koyan şair, sevgilinin onu kapısından kovmaması için ona bu efsaneyi hatırlatır:

Zâtî’yi ey ‘ârızî **gül** işigünden sürme kim
Bülbül-i gûyâ ile **revnak** bulur gül-zârlar (C.1, G.213/5)

“Ey gül, gülbahçesine parlaklık, tazelik veren bülbülün feryâdıdır, bırak onu, mahallende her gece figân etsin”:

Hezârî ‘âşıkun kûyunda ko her şeb figân itsün
Eyâ gül gülşene **revnak** viren feryâd-ı **bülbüldür** (C.1, G.186/3)

6.3.3.1.16. Gülistân-Sa‘dî-i Şirâzî

Kuşlar farklı yerlerde yaşarlar. Karga leşi, baykuş viraneyi, bülbül de gülzârı sever. Bağda, bahçede, çiçekler içinde dolaşmakla beraber bülbül daha çok gül dalları ve yaprakları arasında görülür (Kurnaz, 1992: 486).

Ötüşünün nağme olarak nitelendirildiği hallerde bir nağmede bin sihir yaptığı ifade edilir. Bazen de gül yaprağı veya mushaftan âyetler yahut Gülistan’dan beyitler okuduğu düşünülür. Zevk ehlini gül bahçesine çağırarak gül ile olan macerasını âleme destan eyleyen bülbülün, bin anlamına da gelen hezâr kelimesinin tevriyeli ve cinaslı kullanılmasıyla “hezâr-destân” ve “destân-serâ” olduğu söylenir (Kurnaz, 1992: 486).

Gül, mekân olarak gülzârda yetişir. Yani onun menzili, gül bahçesidir. Beyitte sevgili, gam dikenini Zâtî’ye batırmış ve onu bülbül gibi inletmektedir. Buna rağmen Zâtî, sevgiliye beddua yerine dua ederken “Menzilin gül gibi gül bahçesi olsun.” der:

Hâr-ı gamda Zâtî’yi bülbül gibi zâr eyledün
Menzilün gül gibi ey gonca-dehen gül-zâr ola (C.1, G.16/7)

Âşığa göre sevgilinin bulunduğu yer, cennettir. Hûrî çehreli sevgilinin yüzü güle, dudağı goncaya benzetilmektedir. Bülbül olan âşığın meclisi de cennet gülbahçesidir:

Bir yüzü **gül gonca**-leb hûrî-likâdur hem-demüm

Meclisi ben **bülbülün gül-zâr-ı** cennetdür yine (C.3, G.1247/2)

Zâtî, sevgilinin kendisini kapısından kovmamasını istemektedir. Allah, perişan suretli bülbüle gülbahçesinin eksikliğini göstermesin diye dua etmektedir:

Zâtî'yi sürme kapundan Hak Te'âlâ virmesün

Gülsitâna bülbül-i şûrîde-hâl eksüklüğün (C.3, G.1152/5)

Sa'dî-i Şirâzî, İran'ın dünya çapında tanınmış ünlü şairlerinden biridir. Felsefe konularını tasavvufla yoğurarak yeni bir şiir akımı geliştirmiştir. Şiirlerinin ana konusu Allah ve insan sevgisidir. Pek çok Türk şairi, şiir vadisinde Sa'dî'yi örnek almıştır. Onun Bostan ve Gülistan adlı eserleri en çok bilinen ve okunan eserleridir (Aktaş, 2002: 132). Beyitlerde bu eserlerine de telmihte bulunulmuştur.

Kendi şiirini övdüğü bu beyitte Zâtî, şiirleri ile Sa'dî-i Şirâzî'nin "Gülistan" adlı eserini karşılaştırmakta ve kendisinin güzel, süslü şiirlerinin onun memleketine erişirse Sa'dî'nin kendi eserini parçalara ayırıp kül edeceğini söylemektedir:

Gülsitânınun eczâsın kül ide **bülbül-i Sa'dî**

Benüm eş'âr-ı rengînüm irişşe şehr-i **Şirâza** (C.3, G.1294/6)

6.3.3.1.17. Güneş

Aşağıdaki beyitte bülbüller, karanlık gecede cihanı aydınlatan güneşe teşbih edilmiştir. "İyilik, barış güneşi bülbüller, o yüzü kara gecede cihanı süsleyen güneş gibi yok olur":

Ol siyeh-rûda **hezârân** ah kim **mihri**-i salâh

Gicede mihri-i cihân-ârâ gibi ma'dûmdur (C.1, G.144/3)

6.3.3.1.18. Hallâc

Hallâc, sözlük anlamıyla pamuk, yatak, yorgan atan kimsedir. Bunun dışında 922 yılında asılmak sûretiyle öldürülen ve Dîvân edebiyatında adına sık sık rastlanan ünlü sôfidir. Hakkında birçok menkıbeler vücûda getirilen Mansûr, aslında hallâc (atımcı, pamuk atan) değildir. Birgün hallâc olan bir dostuna bir iş buyurdu. O da bu işi yapmak için dükkândan ayrılınca Mansûr onun vaktini çaldığını düşündü ve parmağının işaretiyle dostunun işlerini devam ettirdi. Dostu geri dönüşünde bu kerameti gördü ve o günden sonra Mansûr'a "Hallâc" lakabı verildi. Mansûr, tasavvuf yolunda ilerleyince fenafillâha ulaştı ve "Ene'l Hakk (Ben Hakkım)" dedi. Bağdat'ın meşhur simaları ve seçkinleri arasında dostları olduğu gibi muhalifleri de vardı. Bu sözün batıntı manasını değil de zahiri manasını ele alanlar onu münkir kabul ettiler. O sırada Karmatîler Ka'be'yi tahrip etmişlerdi. Mahkemede bu olaya Hallâc'ın sözü sebep gösterildi. Kadı Ebû Ömer-i Hammâdî katline hüküm verdi. Halifenin de tasdikiyle Bağdat'ta sırayla kamçlandı, vücûdu parça parça edildi, darağacına çekilerek teşhir edildi, sonra da kafası kesilerek cesedi yakıldı. Edebiyatta darağacı ve Ene'l Hakk münasebetiyle sıkça anılan Mansûr, inancı uğruna her şeye göğüs germe ve ölmenin sembolü olarak bilinir. "Mansûr" kelimesi "yardım olunmuş, zafere ulaştırılmış" anlamları yanında, musîkî terimi olarak da bir tür ney'e ad olmuştur. Şiirlerde ber-dar edilmiş olarak anılır. Sevgilinin saçları darağacına benzetilince, Mansûr da aşk şehidi olup bu dara asılır (Pala, 2003: 197).

Miraç, yüce Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.)'in bir gecenin içinde Mekke'den Kudüs'teki Mescid-i Aksâ'ya gelip, oradan Allah'ın katına çıkması olayına verilen isimdir. Bu, Peygamberimizin en büyük mucizelerinden biridir. Hiç bir Peygamber böyle böyle bir şeref ve nimete kavuşamamıştır. Miraç hadisesi Mekke devrinin onuncu yılında, Recep ayının 27. gecesi vukû bulmuştur. Müslümanların büyük sıkıntı ve eziyetler içinde bulunduğu bu günlerde yüce Allah mahzun Peygamberini sevindirmek ve onun şahsında müminlere eşsiz nimetler vermek için O'nu katına çağırmıştır. Peygamberimiz Cebraîl aleyhisselâmın refakatıyla bu yolculuğa çıkmış, Kavsey'n'e ulaşmış, Hz. Allah'la mülakât olmuş, İslam dininin direği olan namaz emrini almış ve aynı gece içinde dünyaya dönmüştür. Kur'an-ı Kerim'in İsra Sûre'sinin ilk

ayetlerinde Miraç olayı anlatılır. Zaten İsrâ kelimesi gece yürüyüşü manasına gelir (Efe, 2005:224).

Refref, görmeye engel geniş örtü ve perde demek olup, mirac hadisesinde Hz. Muhammed'i taşıyan manevi binektir. "Güneş ufukta ışıklar saçarak, yana yana batmıştır. Uğurlu gönül çekici, ıslıl ıslıl bir gece olur. Her taraf sanki güzel kokularla doludur. Olağanüstü Kadir gecesinden de üstün bir gece sözkonusudur. Hz. Muhammed Ümmihânî'nin evindedir. Uyku vakti Cebrâil gelir ve Allah'ın çağrısını müjdeler. Burağı önüne çeker. Burak yıldırım gibidir. Gökyüzüne bir kaplan gibi atılır. Hemencecik Kudüs'e ulaşır. Hz. Muhammed'in bütün peygamberlere imamlık ettiği namaz kılınır. Sonra göğe çıkış başlar. Birinci gökte Ay, ikincide Utarid, sonra Zühre, Mihr, Merih, Müşteri ve Zuhâl'in bulunduğu yedi kat gökyüzü geçilir. Kürsî, Arş-ı a'lâ, Felek-i Atlas aşıldıktan sonra Sidre'ye ulaşılır. Cebrâil'in oradan öteye geçmesine izin yoktur. Hz. Muhammed bir seccade gibi olan Refref'le yoluna devam eder. Sonra Refref de ayrılır ve Hz. Muhammed Allah'ın huzuruna gider. Anlatılması mümkün olmayan o buluşmadan sonra, yine yeryüzüne iner. Öyle değişik bir zaman geçişi sözkonusudur ki döndüğünde Hz. Muhammed'in daha yatağı bile soğumamıştır (Kortantamer, 1997: 166).

Terk Allah'tan gayri her şeyi bırakmak demektir. Tecrid ile birlikte ele alınır. Benliği terk eden kişiden halkın da Hakk'ın da hoşnut olacağı söylenir. Dünyayı terk eden âlemin beyi, padişah olur (Kurnaz, 1987: 113). Zâtî bu husustan yola çıkarak dünyayı terk eden Hallâc'ı "şâh" olarak nitelendirmiştir. Şairimiz hezârân, âferîn ve dâr kelimelerini tevriyeli bir şekilde kullanmıştır. Hezârân, bülbüller manasına gelmektedir. Âferin'in ise alkış manasının yanı sıra Allah anlamı vardır. Hezârânın bülbül manasını düşündüğümüzde kastedilenin, Allah âşığı olan Mansûr olduğunu söyleyebiliriz. O bülbül ki, Ene'l-Hakk feryadıyla yeri, göğü yakmıştır. Hezârân kelimesinin "binler" manasını düşündüğümüzde ise kelime âferîn ile birlikte bütünlük oluşturmakta ve ortaya şu mana çıkmaktadır: "Hallâc'a binlerce kez aferin ki, Ene'l-Hakk feryadı mi'raca kadar ulaşmıştır" :

Hezârân âferin dâr-ı cihânda Şâh Hallâca

İrişmişdür Ene'l-Hak refrefiyle kasr-ı mi'raca

(C.3, G.1240/2)

6.3.3.1.19. Hezâr- Bin

“Hezâr” kelimesinin, bülbül dışında bir de “bin (1000)” anlamı vardır. Bu nedenle şâirler kelime oyunları yaparlar.

Rüstem, Sam’ın torunu, Zâl’in oğlu’dur. İran’ın ünlü kahramanlarından. Efsanelere karışmış büyük bir kahraman olan Rüstem, şairler tarafından çeşitli vesilelerle kullanılmıştır. Rüstem, daha ziyade memdûh için bir kıyas malzemesi olur. Rüstem, bazı şairlerce aşkın çeşitli maceralarını anlatmada da kullanılmıştır. Bu durumda genelde sevgilinin kirpikleri öldürücülüğü, acımasızlığı yönünden Rüstem’in yayına benzetilmiştir. Rüstem’in sıfatı olan dâstân kelimesi aynı zamanda hile anlamına da geldiğinden, şairler sevgilinin kaş, göz, kirpik, gamze vs. unsurlarını Rüstem’le beraber kullanmışlardır (Tökel, 2000: 247, 256).

Daha delikanlılığında birçok devi öldürmüş ve olağanüstü başarılar göstermiştir. Babası Zâl, bu lakabı saç, kaş ve kirpikleri beyaz olarak doğduğu için almıştır. Bu hali uğursuzluk sayan babası Sam, “Bu benim oğlum değildir” diyerek onu Elburz dağına atmış. Zâl orada Sîmurg tarafından beslenip büyütülmüş ve kendisine “Dâstân” denilmiş (Pala, 2006: 395).

Zâtî beyitte, hem Rüstem’den hem de babası Zâl’a telmihen Dâstân’dan bahsetmiş ancak “Dâstân” kelimesini “destan, hikâye, kıssa” anlamıyla verip iham yapmıştır. Bülbül, Rüstem’in (sevgilinin) taze ve ıslak gülbahçesi gibi yüzüne her gün güzellik destanını okumaktadır. Çünkü sevgilinin güzelliği dilleri destan olacak kadar güzeldir:

Dâsitân-ı hüsnin okursa nola her gün **hezâr**

Tâze-vü-terdür cemâli gülsitânı **Rüstemün** (C.2, G.768/2)

Dağ ve zahm kelimeleriyle de ifade edilen yara, çoğunlukla âşığın gönlünde açılır. Kırmızı rengi ve yuvarlak şekliyle gül, yaraya benzer. “Bir tek yara nedir ki? Ben bülbülün canına bin yara aç dedim. O gonca dedi ki; ârif olana bir gül (yara) yeter.” diyen Zâtî, sevgiliden gelecek cefayı hediye olarak gördüğünden bir değil, bin tane yara açılmasını istemektedir:

Bir nedür ben bülbülün **zahmı hezâr** ur cânına

Didüm ol gonca ayıtdı ‘ârif bir gül yiter (C.1, G.180/4)

6.3.3.1.20. Hz. Muhammed

Hz. Peygamberin Türk edebiyatına konu olması, İslamiyet'in kabulünden hemen sonra, XI. yüzyıl eserleriyle başlar. Bunların başında Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig'i, Edib Ahmed'in Atabetü'l-Hakayık'ı, Ahmet Yesevî'nin Dîvân-ı Hikmet'i, Danişmend Ahmet Gazi etrafında teşekkül eden Danişmendname gelir. Sadece Dîvân edebiyatında değil, Halk edebiyatında da bütün genişlik ve derinliği ile devam etmiştir. Öyle ki, sadece O'nu anlatma ve övmeye tahsis edilen başta na't olmak üzere esma-i nebi, gazavat-ı nebi, ahlaku'n nebi, hicretü'n-nebi, mevlid, mu'cizat, mi'raciye, hilye, şefa-at-name, kırk hadis, bin bir hadis, gibi manzum-mensur pek çok tür teşekkül etmiştir. Keza destan, ninni, mani, bilmece, mesnevi, hikaye gibi pek çok türde de O'nu anlatan yüzlerce, binlerce eser kaleme alınmıştır. Burada bir hususa da işaret etmekte yarar vardır; Hz. Peygamber'i, sadece dinî ve tasavvufî alanda yazan şair ve yazarlar konu edinmemişlerdir. Nitekim O'nu, doğrudan doğruya dinî, tasavvufî konuları işleyen ediplerin yanında, daha çok profan dediğimiz din dışı konularda yazdığı şiirleriyle tanınan şair ve yazarlar da konu edinmişlerdir. Örneğin ünlü şairlerimizden Zatî, bakınız bir beytinde şöyle diyor:

Halka olup bir yire cem' olsa cümle enbiyâ
Cümlesi bir hâtem ü Sensin nigîn-i serverâ

Bugünkü dile aktarırsak şairin maksudını daha iyi anlamış oluruz: "Bütün peygamberler halka olup bir araya gelseler, hepsi bir yüzük ve Sen de yüzüğün başı olursun." Yüzük başı, yani yüzük taşı, öyle alelade bir şey değildir; en değerli taştan yapılır. Hz. Peygamber, kültürümüzde paha biçilmez elmaslardan daha değerli ve daha yüce tutulmuştur. Öte yandan hatem ve nigîn kelimelerinin mühür anlamı da vardır. Şairin bu kelimeleri tevriyeli olarak bu anlamda kullandığını düşünürsek, "Cümle peygamberler bir mühür, sen de o mührün başı / yazısısın" anlamı da çıkar. Peygamberler, insanlığa Allah'ın düzenini anlatan, hayata ve dünyaya tevhit eksenli bir bakış geliştirmeyi öğreten seçilmiş kimselerdir. Bu bakımdan onlar ilâhî düzenin mühürleridir. Bu seçkin zümrenin son temsilcisi olması bakımından Hz. Peygamber, insanlığa sunduğu Kur'ân itibariyle mühürlerin başı addediliyor.

Gül, her şeyden önce bütün güzellikleri kendisine yakıştırdığımız sevgilidir; goncası tevhîdi, açılmış hali kesreti temsil eder. Keza gonca halvet halini, Hak ile baş başa

olma halini, açılmış gül ise can sırrını açığa vurmaya sembolize eder. Yine gül, ömrünün kısalığı dolayısıyla dünya hayatının faniliğine işaret eder; baki olan öte dünyaya hazırlanmayı tembih eder. Bütün bunlardan öte gül, ilâhî güzelliğin ve bu güzelliğin işareti olan Hz. Peygamberin simgesidir. Peygamber, gül olarak tasvir edilmiş, gül olarak anlatılmıştır.

Klâsik kültürde gül kelimesinin Arap alfabe ile yazılışında yer alan kâf ve lâm harflerine bir kısım sembolik manalar da yüklenmiştir. Bu sembolik anlam ve tevilleri Derviş İbrahim el-Eşrefî el-Kadirî'nin "Risale-i Gül-âbâd" isimli eserinden öğrenebiliriz. Buna göre gül kelimesinin kâf'ı Zümer sûresinin 36. âyetine, lâm'ı ise Şûra sûresinin 19. âyetine işarettir.

Keza gülün Arapçası olan verd ise, on iki esmaya işaret eder. Yine verd kelimesinin "vâv"ı Peygamberin velîliğine, " rı" O'nun raûf ve rahim oluşuna, "dâl" ise, davetçiliğine işaret eder. Sûfîlerin güle yaklaşımları sadece bu teville sınırlı değildir. Onlar Hz. Muhammed (sav)'e olan sevgi ve bağlılıklarını, sosyal hayatlarının içersisinde güle verdikleri ayrıcalıklı önemle de anlamlı kılmaya çalışırlar. Şöyle ki, tarikat kisvesi olan taçların tasarımı gül merkezli oluşturulmuştur. Bu noktadan olmak üzere bazı tarikatlarda tacın aldığı isim; Kadiri Gülü, Halveti Gülü, Gülşeni Gülü ve Eşrefî Gülü gibidir. Bununla derviş âdeta Hz. Peygamberin hayat tarzını, öğütlerini ve öğretisini başının tacı ettiğini ihsas ettirmektedir. Rivayet edilir ki, Hz. Ali son nefesini vermeden önce Selman'dan bir deste gül istemiştir. Selman bir deste gül getirmiş, Hz. Ali bunu koklamış ve teslim-i rûh etmiştir. Bu sebepten Mevlevî ve Bektaşîler, üzerlerine giydikleri hırkayı, Deste Gül adıyla anarlar. Bununla onlar, giydikleri hırkayla yokluk ve ölümü simgelemişlerdir. Nasıl bir deste gül ile "ilmin kapısı" olarak gösterilen Hz. Ali ölmüş ise, üzerlerine attıkları hırkaya verdikleri adla, onun bu son anına telmihte bulunmuş oluyorlar: Böylece her ânı, her demi, yokluk içinde varlıkla ve ölüm gerçeği ile yaşamış oluyorlar.

Gül, gelenekte, ter-i Muhammed olarak zikredilir.

Terlese güller olurdu her teri

Hoş direrlerdi terinden gülleri (Süleyman Çelebi)

Yunus Emre'nin sarı çiçekle konuşmasını pek çoğumuz biliriz. Âşık, bu konuşmayı gönül diliyle yapar. Gönül diliyle, ancak kalp gözü açıklar konuşur. Yunus sarı çiçeğe sorar; "Gül sizin nenüz olur" Çiçek cevap verir; "Gül, Muhammed teridir."

Sordum sarı çiçeğe:

Gül sizin neniz olur?

Çiçek eydür derviş baba:

Gül Muhammed teridir

Hak lâ ilâhe illâllah, Allah lâ ilâhe illâllah.

Böylece kokusuyla nam yapan gülün varlık sahnesinde yer alması güzel bir sebebe bağlanır. Güle hayat veren kaynağın Hz. Peygamber olarak görülmesi, gülün toplumumuzdaki değerini de artırmıştır. Nitekim "Gül koklamayı sevap" olarak görmüş, gül şerbeti içildiğinde salâvat okumayı gelenek haline getirmiş, Mevlit törenlerinde en nadide ikram olarak gül suyunu öne çıkartmış ve bunun için gülabdanlar icat etmişiz. Öte yandan eskilerin nazarında hayat koku, renk, ışık ve sestir. Bütün bunlar da gül bahçesinde zaten var; koku gülde, renk gülde, ışığın kaynağı olan güneş burada bir başka yansır, güzel sesin sembolü olan bülbül burada sahne alır. Bu sebepten hayatın merkezinde daima gül bulunacaktır. Bununla birlikte gül, her dem neşrettiği o dillere destan kokusunu Hz. Peygamberin yanağından alır. Esasen gül kokusunun harikulade olması da bundandır (<http://www.sonpeygamber.info/tr/tr/edebiyat/turk-kulturunde-hz.-peygamber-ve-gul-imaji.html>, 22.10.2008).

Gül, Hz. Muhammed'in sembolüdür. Peygamberimizle birlikte, müridi O'na götüren ve rûhî terbiye ile insanları sünneti yaşamaya teşvik eden tarikat şeyhleri ile Allah için sevilen dostlar da gül sembolü içinde ifade edilmişlerdir. Gonca, vahdeti; gül-i ra'nâ iç içe sevgileri; gül-i sad-berk bin bir alakayı ifade etmekte ve kırmızı gül de bir hadisin delâletiyle Allah'ın sembolü olmaktadır (Miyasoğlu, 1999: 32).

Gül şeklinde tasarlanmış levha hilyeler vardır. Bunlara Verd-i Muhammedî veya Gül-i Muhammedî denilir. Dal ve yapraklar ortasında açılmış tek gülün üzerinde "Muhammed" yazısı, yapraklarda da; Ali, Fatma, Hasan, Hüseyin (âl-i âbâ) ve aşere-i mübeşşere adları okunur. Diğer yapraklarda ise, en uçtaki yaprakta Hz. Âişe'nin olmak üzere Hz. Peygamberin pak zevcelerinin isimleri yazılır. Kalan kısımda ise Ashab-ı Kehf'in adları ve dört halifenin hususiyetleri kaydedilir. Gülün üzerinde altın hatla

şunlar yazılır: “Kim Peygamber Efendimizi vasf etmek isterse şöyle desin: Ne aşırı uzun, ne de kısa idi, ne toplu, ne de zayıf idi. İnsanların en güzeliydi. Siyah iri gözlü idi” (<http://www.sonpeygamber.info/tr/tr/edebiyat/turk-kulturunde-hz.-peygamber-ve-gul-imaji.html>, 22.10.2008).

Özellikle Türk İslâm edebiyatı ve sanatlarında gül, Hz. Muhammed Aleyhisselam'ı temsil eder ve O'nun simgesi (rumuzu) olarak kabul edilir. Gülyağı, inançlı kişiler arasında önemli bir koku maddesiydi. Gülyağı küçük bir şişede, yelek içinde veya kuşak arasında taşınır, “Gül, Muhammed teridir.” inancıyla saç ve sakala sürülür idi. Gülyağı elde edilirken ele geçen gülsuyu, yan üründür. Gülsuyu, gülâbdân denilen özel bir ibriğe konulurdu (Altun, 2005: 68). Gülsuyu, gülyağı ikram edildiğinde veya gül koklandığında salât ü selâm getirmek bu inanın tezahürleridir (Şenyurt, 2000: 60).

Sevgili gül yüzünü gösterip hile ile (ya da kırmızılığı ile) bülbülün gönlünü almaktadır. Şair, Muhammed ümmetine yani Müslümanlara seslenerek Peygamber Efendimizin yüceliğinin sınırsız olduğunu anlar. Âşığa göre sevgili de Hz. Muhammed gibi yücedir:

Gül yüzün ‘arz itdi aldı âl ile dil **bülbül**in

Hey Muhammed ümmeti bî-haddür âli **Ahmedün** (C.2, G.770/3)

6.3.3.1.21. Kafes

Bülbül ile birlikte zikredilen diğer bir unsur da kafestir. “Bülbülün çektiği dili belâsıdır” atasözü, bülbülün güzel ötüşünden dolayı kafese konulmuş olduğunu ifade eder (Kurnaz, 1992: 486). Ayrıca “Bülbülü altın kafese koymuşlar, yine de vatanım demiş” atasözü de vardır. Gül- izâr, düğâh perdesinde duran mürekkep bir makamlardan biridir (Arel, 1991: 220). Bülbül olan âşığa göre aşk demirden bir kafestir. O da bu kafes içinde konuşan bir papağan ve delirmiş bir bülbüldür. “Aşk bir demir kafes; biz o kafesin içindeki konuşan papağanız. Dert bir gül bahçesidir; biz o bahçenin aşktan çılgına dönmüş bülbülüyüz”:

‘Işk bir âhen **kafes** biz tûtî-i gûyâsıyuz

Derd bir gül-zârdur biz **bülbül**-i şeydâsıyuz (C.2, G.528/1)

6.3.3.1.22. Kan

Kan tutmak, kan görünce bayılmak anlamındadır. Aynı zamanda katillerin suç işledikleri mahalden ayrılamamaları veya tekrar dönüp o yere gelmeleri haline de kan tutmak denir (Serdaroğlu, 2006: 314). Hil'at, geleneksel olarak hükümdarlar ve vezirler tarafından mükafaat ya da ihsan anlamında verilen, giydirilen kıymetli elbise yahut kaftandır. Hil'at verme veya hil'at/kaftan giydirme, Osmanlı devletinin kuruluşundan başlayarak sonuna dek devam eden önemli bir uygulamaydı. Bir memuriyet tevcihinde ya da bir hizmet, yararlık karşılığında hil'at giydirilirdi (Özkan, 2007: 593). “Yüz parçalı süslü bir elbise (kaftan) giyen goncanın ağzı kan doludur. Ey Zâtî! Meğer onları bülbülün kanı tuttu”:

Hil'ati sad-pâre verdün agzı pür-hûn goncanun

Anları Zâtî meger kim tutdı **kanı bülbülün**

(C.2, G.747/11)

Adak kurbanı için geçerli olan alna kan sürmek âdetine göre kurban kimin namına kesilmişse o kişinin alına bir parmak kan sürmek gerekir. Ayrıca sevaba iştiraki istenen kimselerin de alına kan sürülür (Kalafat, 1990: 92). Bir inanışa göre kanın belâları def edeceği düşünülmektedir. Kurban kesildiğinde aile erkeği kimse onun şehadet parmağının başını kurbanın kanına batırarak evdeki çocukların kaşları arasına sürmesi âdetidir. Dernschwam, Türkler'in, Hârûn peygamberin yılda bir defa kutsal mâbede gittiğini ve halka kurban kanını sepelediğine inandıklarını söylemektedir. Gül çiçeklerin sultanıdır. Özellikle de kırmızı gülün yeri tartışılmaz. Beyitte gülün kırmızı olmasının nedeni olarak bülbülün kanını ona akıtması gösterilerek hüsn-i ta'lil yapılmıştır (Serdaroğlu, 2006: 320). “Zâtî'nin yanağı utancından kızarmasın mı? Gül, gönül hastası bülbülün kanını yüzüne sürdü”:

‘Ârızî Zâtî hayâsından kızarmasun mı gül

Bülbül-i dil-hastenün sürdü yüzine **kanını**

(C.3, G.1598/7)

Efsaneye göre gül, rengini bülbülün göğsünün kanından almıştır. Bir gün bülbül, gülün dalına konar, dikeniyile göğsü kanar. Bu kan gülün köklerine sızınca damarlarına yürür ve yeşertir. Gül, bambaşka bir renge boyanmıştır. Kıp kırmızıdır. O artık, bülbülün göğsünün kanının rengini yüzünde taşımaktadır (Güngül, 2000: 31). Gül, hançeriyle

bülbülleri kurban etmektedir. Efsaneden hareketle gülün goncası aslında bülbüllerin kanlı gözyaşlarıdır:

Hañçer-i hâr ile ol kurbân olan **bülbüllerün**

Goncalar didükleri ey dôst **kanlu** yaşıdur (C.1, G.265/3)

Gül, bülbülün kanını içer, yüzüne sürer veya allık (gülgüne) olarak kullanır. Sevgilinin yanakları, hile yaparak bülbüllerin kanını alıp yüzüne sürdüğünden kırmızı bir renk almıştır. Cinaslı olarak kullanılan “al” kelimelerinin ilki hile, ikincisi ise kırmızı anlamına gelir. Bülbül- gül ve yüz-ruhsâr kelimeleri leff ü neşr sanatını oluturur:

Alub **bülbüllerün** âl ile **kanın** yüzine çalmış

Anunçün ol gülün bu vech ile ruhsârı al olmuş (C.2, G.587/2)

6.3.3.1.23. **Kebâb**

Osmanlı’da şiş kebab bugünkü gibi demir şişte yapılmazdı. Şiş olarak defne dalı ya da patlıcan sapı kullanılırdı. Sevgili, âşığı şarap içmeden sarhoş etmiş, kirpiklerini kalbine saplayıp bin parçaya bölmüş ve şiş kebab yapmıştır. Zâtî bu beyitte hezâr kelimesini tevriyeli kullanmıştır:

Kalb-i **hezâr**-pâremi bir mest-i bî-şarâb

Kirpüklerine sançdı kim ide şiş **kebâb** (C.1, G.71/1)

6.3.3.1.24. **Kelîm (Hz. Mûsâ)**

Kelîm, Tûr-ı Sînâ’da Cenâbıhakk’la konuşması dolayısıyla Hz. Musa’nın ünvanıdır. “Söz söyleyen, konuşan” manasına gelmektedir (Devellioğlu, 2003:504).

Mûsa peygamberin Dîvân edebiyatında yer alışının sebebi, mucizeleridir. Bu mucizeler arasında elindeki asayı yılan haline getirmesi, Nil nehrinden selametle geçişi, Allah ile konuşması ve Hakk’ın yüzünü görmeği arzulaması ile Hakk’ın Tûr dağında tecelli etmesi yer alır. Yed-i beyza sebebiyle de beyitlerde Hz. Mûsa’ya yer verilir (Sefercioğlu, 2001: 27).

Tûr, Sina çölünde Hz. Musa'nın ilahi hitabı işittiği dağdır. Tasavvufta ise nefis yerine kullanılır; "Tûrun sağ yanından ona seslenmiştik," (Meryem Suresi 80) mealindeki ayet "Ona nefis yönünden seslenmiştik," anlamına gelir. Hz. Musa Allah'a ibadet ederken üzerinde bulunduğu dağda Allah ona nefis yönünden hitap etmişti. Allah ehlullâha mağarada, vadide ve halvethanede tecelli ettiği gibi Hz. Musa'ya da dağ başında tecelli etmişti. Dağın darmadağın ve hak ile yeksan oluşu (A'raf Suresi 143) nefsin Allah ile fani olması demektir. "Tûr'u başlarına kaldırdık," (Bakara Suresi 63, 93) ifadesi nefslerini azdırdık, başlarına bela ettik anlamındadır. Tûr, insan nefsinin bâtulı olup bu da ilahî hakikatten ibarettir. Gazalî'ye göre, Tûr-i Sina sinedeki tûrdur; tûr ise feyz ve marifet sularının menbai ve fişkırıldığı kaynaktır. Sular dağdan fişkırıldığı gibi marifet ve feyz de tûrdan kaynaklanır (Uludağ, 2005: 361).

Musa Peygamber yetmiş kişiyle birlikte bu dağa çıkıp bir ay boyunca burada kalmış, bu süreyi oruç ve Allah'a ibadetle geçirmiştir. Bir ay dolduğunda Allah on gün daha kalmalarını istemiştir. Yetmiş kişinin bu dağa çıkmalarındaki amaç Allah'la konuşmak ve bu görüşmelerini de İsrailoğulları için bir kanıt olarak göstermektir. Dağa çıktıklarında Allah'ın emriyle Musa beyaz bir bulutun içerisinde kaybolmuş; Allah onunla konuşup kutsal Tevrat'ı yazılı levhalar halinde kendisine vermiş, ama Musa Allah'ı bizzat görmek istemiştir.

Rivayetlere göre bu dağın zirvesine doğru merdiven gibi yükselen sert taştan 6606 basamak şeklinde bir yol bulunur. Zirveye çıkıldığında bir ağaç ve kiliseler vardır. Bu kiliselerden biri İlyâ Peygamberin, bir tanesi Musa Peygamberindir. Mermer taşından yapılmış bu kiliselerin üstleri çam kerestesiyle örtülmüş, kapılarıysa demirden yapılmıştır. Kiliselerin yapıldığı alan ise Musa Peygamberin Allah'la konuştuğu yerdir. 6000 manastırın bulunduğu bu bölgede günümüzde zahit ve abidlerin ibadet ettikleri yetmiş manastır vardır. Tamamı badem ağaçları, değişik türlerden meyve ve servi ağaçlarıyla kaplı bulunan dağın eteğinde bir de kilise bulunur. Musa Peygamberin üzerinde bir ateş gördüğü ağaç da bu dağdadır.

Kur'ân'ın 52. suresi Tûr suresi adını taşır. Tûr, Kur'ân'da defalarca anılmış ve Allah tarafından üzerine yemin edilmiştir (Yıldırım, 2008: 691- 692).

Şevk, "neşe, sevinç" demektir. Ayrıca şın, vav ve kef harfleri ile yazılan "şevk" kelimesinin anlamı da "diken"dir. Şair, beyitte bu kelimeyi de hatırlatacak şekilde

kullanmıştır. Âşık, Mûsâ'nın Allah ile konuşması gibi sevgiliyle konuşmak istemekte ve Hz. Mûsâ'nın Hakk'ın yüzünü görmeği arzulaması gibi sevgilinin yüzünü göstermesini istemektedir. Hakk'ın Tûr dağında tecelli etmesi de beyitte sevgilinin, âşığa neşeyle yüzünü göstermesi şeklinde ifade edilmiştir. Bu sebeple bülbül, sevgilinin Tûr dağına benzetilen gülbahçesinde Mûsâ olmuştur:

Tûr-ı gülşende **Kelîm** olsa 'aceb mi **bülbül**

Ana yüz şevk ile gül eyledi 'arz-ı dîdâr (C.1, G.487/4)

6.3.3.1.25. Kurban

Bülbüller, diken hançeriyle kurban olmaktadır. Diken hançer de rakip veya sevgilinin âşığın kalbine diken gibi saplanan sözleridir. Bu beyitte ayrıca gülnün rengini bülbülden alması efsanesine telmih yapılmıştır:

Hançer-i hâr ile ol **kurbân** olan **bülbüllerin**

Goncalar didükleri ey döst kanlu yaşıdır (C.1, G.265/3)

6.3.3.1.26. Lâl (Hâmûş, Dilsiz)

Hakkın varlığına düşenlerin dilleri lâl (dilsiz) ve ve kalbleri mat (ölü) olur. Onlar, hiçbir kayıt ile mukayyat olamazlar ve ancak tecelli-i zati ile müşerref olacaklarını bilerek, âlemi-hayrette kalırlar (Kehribar, 1974: 89). Goncalar, açılıp bağda yüzlerini gösterince gülleri utandırmışlar, bülbülü de dilsiz etmişlerdir:

Goncalar bâga gelüb 'arz-ı cemâl eylediler

Güli şermende idüb **bülbüli lâl** eylediler (C.1, G.367/1)

Hâmûş, kelime anlamı olarak "dilsiz" demek olup ayrıca Mevlânâ'nın bazı gazellerinde kullandığı mahlasıdır. Mevlâna'nın "hamuş" ifadesi ruhun "ağzı", batini (ruha ait) duygu uzuvları hususundaki İslamî düşünceler, İslamî Dîvân şiirinde çok rastlanan ağzın yok olarak tasavvuru ile yakından ilgilidir (Şihyeva, 2007: 187). Goncanın da sevgilinin kapalı ağzına teşbih edilmesi dolayısıyla ele alınan bu kelime ve dilsizlik bülbül şairin işi değildir. O, bu beyitte kendisini bülbül sıfatlı olarak

nitelemiş ve gonca gibi dilsiz olmayıp gül gibi açılmasından ve konuşmasından bahsetmektedir:

Bülbül-sıfat ey Zâtî yine eyle tekellüm

Gül gibi açıl gonca-veş olma yürü **hâmûş**

(C.2, G.586/7)

6.3.3.1.27. Memî

Memî, nam-ı diğer Bekâr Memî yani Hayâlî Bey, estetik duygusu fevkalade yüksek seviyede, güzelliklere karşı hassas bir ruha sahipmiş. Şiirin müstesna iklimlerinde öyle zengin hayaller, öyle akla gelmedik icatlar göstermiş ki devrinin İstanbul’unda Zâtî, Hayretî, Bâkî, Nev’î, Yahyâ, Aşkî, Muhibbî gibi seçkin şiir sahiplerinin arasında ön sıralarda yer almasını bilmiştir. O güne kadar Osmanlı şiirindeki hayal örgüsünü allak bullak etmek istercesine Hayali mahlasını kullanmış ve iç dünyasından dış âleme yansıyan bütün fikirlerinde bol çağrışımlı hayalleriyle ön plana çıkmıştır. Zengin, ama istiğna sahibiymiş. Varidatı çok, ama başkalarına arpalık olmuş. Bal onun kazanında dursa da sinek Halep’ten Yemen’den gelirmiş. Dünyayı o derece boşlamış ki zincirle bağlasalar dünya kaydından, kural ve kaideden vareste kalırmış. Sancak beyliği dolayısıyla konağına akıp gelen malını yolda, belde, konar da göçer de paylaşıp gider ama bir günden bir güne onun sesi çıkmazmış. Giyim kuşam için endişe taşımaz, ne olursa yediği gibi, ne olursa giyermiş. “Kırlı çıkı” diyeceğiz ama o, verdiğini unuttur, alacağını da bağışlarmış. Mal endişesinden o kadar kendini soyutlamış ki cebinde şiir yazmak için defter değil, kâğıt taşır; onu da şurda burda bırakıp gidermiş. Nefsindeki sahiplenme duygusu o kadar köreltilmiş ki sanki uzun yıllar evlenmeyip tarihlere Bekar Memî olarak geçmesini insanın buna bağlayası geliyor. Maamafih ileri yaşlarında evlenip çoluk çocuğa karıştığı da bilinmektedir. Meclisinde Zâtî’nin bir şiiri okunduğu vakit “O, şiiri yenir sanır” demiştir (Pala, 2000: 68,70).

“Memî” lakaplı bir diğer şair ise Hevâî’dir. Şair Hevâî, İstanbul’da bugünkü sahaflar çarşısında mürekkepçilik yaptığı için “Mürekkepçi Memî” lakabıyla tanınmıştır. Şair Zâtî de ihtiyarlığında O’nun dükkânının kenarında ve cami avlusunda remilcilik yapar, muska yazar ve gelip geçenlere uygun beyitler söyleyerek geçimini temine çalışmıştır. Bu arada kendisi için lazım olan mürekkebi de Hevâî’den bedava sayılacak bir fiyatla almaya alışmış. Bu durum, Hevâî’nin canını sıkarmış. Günlerden birinde Zâtî yine

hokkasını eline alıp dükkândan içeri girmiş. Hevaî hiç oralı olmamış Zatî biraz oyalanmış. O sırada içeriye yeni yetme bir civan beyzade dalmış. Hevaî hemen yerinden fırlamış ve:

— Aman efendim, şeref verdiniz sultanım. Peder-i âlîleriniz afiyettedir inşallah. Zât-ı devletiniz fakirhaneyi ne zaman teşrif edeceksiniz gibi birçok sitayişle piyaza başlamış.

Delikanlı gayet mahcup:

— Mürekkep rica edecektim efendim.

Hevaî, büyük bir kibarlık ve itina ile ona doğru yaklaşmış ve;

— Hokka-î şerîfi lutfediniz sultanım deyip hokkayı almış.

O zamanların mürekkebi fabrikasyon olmadığından küçük kaplarda değil yuvarlak ve büyükçe bir kavanozda bulunur, oradan küçük kaplara aktarılarak satılmış. Kavanozda dura dura mürekkebin koyu kısmı bir tortu gibi dibe çöker. Dipte kalan koyu mürekkep en âlâ mürekkeptir. Şair Hevaî işin inceliğini bildiğinden beyzadenin hokkasını alınca dipteki bu tortulu kısımdan doldurmak ister kepçesini en dibe daldırıp mürekkebi hokkaya boşaltır. O sırada kepçe elindeyken Zatî'yi de başından savmak ister ve:

— Şair eskisi ver bakalım hokkanı der. Bu söz bir nevi hakaret ve azarlamadır. Zatî çaresiz hokkayı uzatır. Ancak Hevaî mürekkebin üstte kalan duru kısmından hemen bir parçacık koyup hokkayı Zatî'ye geri uzatır. Zatî bu harekete iyiden iyiye içerler ve füceten şu beyti söyler:

Be mürekkepçi Memî bilmem bu çocuk senin nen olur

Ona döndün koyu verdin bana döndün duru verdin

(<http://forum.lider.tc/turk-islam-tarihi/12953-hevai-ile-zati/>, 06.04.2009).

Zâtî, Memî ile dertleşmektedir. Aşkının gül bahçesi, kendisinin bir bülbül olduğunu eğer bitmek tükenmek bilmez dertlerini yazsa, bir değil bin sayfanın gerekli olduğunu ve destan oluşturacak kadar fazla olduğunu söylemektedir. Onun derdi bir iken toplana toplana bine ulaşmıştır:

Gül-sitân-ı ‘ışk içre derdini ben **bülbülün**

Yazsalar bir bir **hezâr** olurdı destânım **Memi**

(C.3, G.1629/2)

Mahfel (mahfil) büyük camilerde hükümdarlara veya müezzinlere ayrılmış ve etrafı parmaklıkla çevrilmiş olan, yerden biraz yüksek yerdir. Şâirin mahbubu Memi, mahfelin üzerinde müezzin olarak düşünmüştür ve bülbüle benzetilmiştir. O, tatlı diliyle âşıklarına vaaz vermekte ve onları kendinden geçirmektedir. Âşık, sevgilinin tatlı dilini ağzında olmasını hayal etmektedir. Memi’yi mahbûb değil de şair Hayâlî olarak düşünürsek, şairimiz onun şiirlerini övmekte, ona belagat bağının bülbülü diyerek iltifat etmektedir. Ondaki dil yeteneğinin kendisinde de olmamasına hayıflanmaktadır:

Vây benüm agzumda olaydı anun tatlu dili

Mahfel üzre **bülbül**-i bâğ-ı belâgatdür **Memi**

(C.3, G.1630/6)

6.3.3.1.28. Mest

Meyhane müdavimleri sürekli bir arada olduklarından birbirlerinin hallerine vakıf olurlar. Gelibolulu Mustafa Ali’nin tasvirlerinde meyhane müdavimleri genel olarak iki zümreden oluşurdu: Birincisi delikanlı mizaçlılar, zampara, mahbup, dost ve içki düşkünü olan güçlü ve kuvvetli kişiler; diğer zümre ise ıpsız sapsız grubudur. Bu zümrelerin meyhanelere müdavim olması yalnızca içki için değil, meyhanelerde içki dışındaki eğlencelerin mükeyyifat, müzik, dans gösterileri de sunulmasından dolayı idi. Sarhoş olan insanların kendilerini kontrol edemez halleri her zaman ilgi çekici olmuştur. Sarhoş olan kişiler her şeyi rahat söyler, içlerinde ne varsa sıklımadan dışarı vururlar. Bu nedenle riyadan uzak olarak bilinirler. Zâtî’nin şiirlerinde ayyaşlık ve riyâkârlık karşılaştırıldığı ve ayyaşlığın diğerine tercih edildiği görülür (Serdaroğlu, 2006: 373).

Pek çok kültürün paylaştığı bir efsaneye göre, Nûh peygamber üzüm veren asmalar yetiştirmek istiyor; fakat şeytan diktiği asmaları kurutuyordu. Bir gün Hz. Nûh, onu suçüstü yakaladı. Bunun üzerine şeytan ona, “Eğer bu bağlardan edeceğin kâra beni ortak edersen asmalarına dokunmam” dedi. Nûh bu teklifi kabul edince şeytan, arslan, keçi, maymun ve domuz kanlarını karıştırarak asmaları suladı. Üzümler yetişince Hz.

Nûh kendi payına düşenlerle pekmez, şıra, pestil yaptı. Şeytan da kendi payı ile sirke ve şarap yaparak dedi ki: “Yaptığım şaraptan her kim bir miktar içerse arslan gibi kuvvetli olsun, iki miktar içen keçi inatlı, biraz fazla içen maymun iştahlı, çok içen de domuz kinli olsun!” İşte o günden beri şaraba bu beddua sindi (Ünver, 1949: 17- 18).

Gül renkli kadehten aşk şarabı içen bülbül, sarhoş olmuştur ve yine aklına aşkı düşerek feryad etmektedir. Beyitte “gül ve bülbül” ile “şarâb ve câm” tenasüp sanatını oluştururlar:

Câm-1 gülден nice nûş itmiş şarâb-1 ‘ışkı gör

Bülbül-i mestün kulak tut nâle vü efgânına

(C.3, G.1271/2)

6.3.3.1.29. Mukallid

Bu beyitte bülbül, âşıkların ağlamalarını taklit eden taklitçi (mukallid) olarak tasavvur edilmiştir. Padişah, Dîvân şiirinde bulunduğu konum gereği sevgiliyle özdeşleşir. Güç, otorite, ihsan, ulaşılmazlık, dokunulmazlık, ihtişam her ikisinin de ortak vasıflarıdır (Serdaroğlu, 2006: 59). Bi-nevâ 1- “nasipsiz, çaresiz, muhtaç, zavallı”; 2- “mahrum” anlamlarını karşılar. Nevâ ise “ses, sedâ, makam, nâme”dir. Taklitçi bülbül, sultan gülün önünde durup ötemez. Çünkü o sadece bir taklitçidir, âşıklar gibi ağlayamaz:

Bülbül yine **mukallid-i** ‘uşşâk-ı zâr olub

Sultân-ı gül önünde turub bî-nevâlanur

(C.1, G.413/5)

6.3.3.1.30. Mutrip

Bülbül, kendi gibi nağmeler omuyan çalgıcı, şarkıcıya benzetilmiştir. Onun ne yapması gerektiği bülbüle bakılarak öğrenilmelidir. “Şarkıcı, gönlünü bülbül gibi titret, sazına el vur, gonca gibi nefesi kesilmiş olma, gül gibi açıl”:

Dilün **bülbül** gibi depret demidür sâzuna çeng ur

Açıl gül gibi mutrib gonca-âsâ olma dem-beste

(C.3, G.1288/3)

6.3.3.1.31. Müezzin

Ezan okuyan kimseye müezzin denir. Tarihteki ilk müezzin Bilâl-i Habeşî'dir. Bir kimseyi övmek için yazılan şiirlere ise medhiye denir. Gülşenin camiye teşbih edildiği bu beyitte müezzin olarak tasavvur edilen bülbül, gül padişahına methiyeler düzmektedir. Burada padişahın dinî yönünün ağır bastığı görülmektedir. “Okuyuşu (ötüşü) güzel bülbül, gülbahçesi câmiinde sultan olan güle medh ü senâlar okumaktadır”:

Her câmi'-i gülşende yine **bülbül-i hôş-hân**

Sultân-ı güle okuduğu medh ü senâdur

(C.1, G.154/2)

6.3.3.1.32. Nây-zen

Sözcük olarak Farsça'dan dilinize giren ve “kamış” anlamındaki “nây” ile muhaffefi “ney”, “sarı ve budaklı bir çeşit kamıştan yapılır. Mevlevî tarikatında kutsal bir saz olmuş ve çok itibar kazanmıştır. Mevlana'nın Mesnevi'si, “dinle neyden...” diye başlar. Tasavvuf mûsikîsinin önemli sazlarından, çok hisli ve tesirlidir. Saz hey'etinde sesi daima yükselir ve diğer sazlarca bastırılamaz. Ses çıkması için baş sola eğilerek üflenir. Muhtelif çeşitleri, muhtelif kalınlık ve uzunluktadır. Neyin delikleri kızgın demirle veya hususi şekilde yapılmış keski ile dairevî açılır. Ağza alınan kısmına “baş- pâre” denilir. Biri altta olmak üzere yedi deliklidir. Her iki elin parmakları bu delikler üzerindedir. Kamışın boğumlarına, çatlama için gümüş tel de sarılabilir”(Öztuna, 2000: 298- 299).

Şiir metinlerinde nay biçiminde de geçen ney, en çok gönderme yapılan musiki aletidir. Yapılışı esnasındaki işlemlerden çıkardığı sese ve onun tasavvufî algılamışına kadar şairler neyin birçok yönünü değişik tasavvurlarla dile getirmişlerdir. Ney tasavvufî bir sembol olarak insana karşılık gelir ve bu nedenle birçok yönü insanla özdeş tutulur. Şiirlerde de genellikle sesi âşığın feryâd ü figânı için bir benzetme unsuru olarak kullanılır. Ney bir kamıştan yapılır ve yapılış aşamasında, kamışlıktan koparıldıktan sonra kızgın demirlerle üzerinde delikler açılır, ancak şairlere göre aslında bu gönlü delinen ve feryâd ü figân eden ney değil âşığın ta kendisidir. Bu

husustaki benzetmelerin yer aldığı birçok beyit kaleme alınmış ve neyin sesi daima sevgilisinden ayrılan âşığın feryadıyla birlikte düşünülmüştür (Özkan, 2007: 485).

Sözcük olarak Arapça'dan dilinize geçen ve “tef” de denilen çalgı, Türk mûsıkîsinde bir usûl vurma aletidir. Kasnak şeklinde ele alınacak kadar küçük bir davul olan defin çeşitli şekilleri eski Mısır, Fenike, Yunan kavimlerinde mevcuttur. Eski İran ve Arap mûsıkîlerinde de def vardır. Türkler vasıtasıyla Orta Avrupa'ya geçmiştir. Def, bir kasnağın yalnız bir tarafına geçirilmiş ince bir deri ile, umûmiyetle sekiz çift zilden ibarettir. Kasnak, parmak ve tımaklarla fiskelenmek suretiyle vurulur ve her vuruşta ziller tını yapar (Öztuna, 2000: 78- 79).

Dümbelek ise halk müziğinde kullanılan küçük bir vurmali çalgıdır. Bir çömleğe deri gerilerek yapılan darbuka çeşididir. Türkçede “dünbelek” veya “düblek” olarak da kullanılır. XVII. yüzyılda Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde verilen bilgilere göre dümbelek ve çeşitleri Mısır, Hicaz ve Yemen kökenlidir (Say, 2002: 168).

Müzik, meclisin en önemli unsurlarından biridir. Müziğin yanında şarkı ve şiirler okunur, eğlence meclisi iyice kızışırdı. Şairlerin de yer aldığı bu içki ve müzik meclislerinde insanın kanının kaynamaması mümkün değildi. Tabi bülbüle layık görülenin ney olması da tesadüfî değildir. “Gül tef, gonca dümbelek, bülbül neyzen olmuştur. Ey Zâtî! Bu hava (ortam) şairi tefsiz oynatacak kadar hareketlidir”:

Def tutar gül gonca düblek **nây-zendür** ‘**andelîb**

Dumrısuz oynadur ey Zâtî bu demler şâ'iri

(C.3, G.1815/7)

6.3.3.1.33. Nedîm

“Nedîm”, meclis arkadaşı, sohbet arkadaşı, büyükleri fkra ve hikâyelerle eğlendiren, güzel hikâye anlatan, tatlı konuşan kimsedir. Zâtî, perişan bülbül gibi gül bahçesi sarayında güzel gülün sohbet arkadaşı olmak ister:

Zâtî'yâ **bülbül**-i şûrîde gibi bir nice gün

Kasr-ı gülşende **nedîm**-i gül-i ra'nâ olalum

(C.2, G.967/5)

6.3.3.1.34. Nemed-pûş (Derviş)

Nemed-pûş, keçe giyen dervîştir. Dervîş, ıztıraba alışkın oluşu yönüyle âşığa çok benzemektedir ve beyitte bülbüle benzetilmiştir. Bülbülün nefis sahibi, gönül ehli bir dervîş olarak düşünülmesi; gül-zârın tekke olarak tasavvur edilmesine neden olmuştur. Ayrıca kuşların da tekkesi olduğu ve bu tekkeyi de Hz. Süleyman'ın kurduğu söylenmektedir. Bu tekkeye Tekke-i Mürgân denilmektedir. Söylenceye göre, yılda bir kez bütün kuşlar tekkeye uğrarlar, bir hafta kaldıktan sonra Süleyman Peygamber'e dua ederek ayrılırlar. Dervîşin mekânı olan tekke, bülbüle göre ise gül bahçesidir. “Bülbül, nefis sahibi, gönül ehli, mekânı tekkesi gülbahçesi olan bir dervîştir”:

Bir **nemed-pûş** ehl-i dil sâhib-nefs guyendedür

Tekye-i gül-zâr olmuşdur mekânı **bülbülün** (C.2, G.747/2)

6.3.3.1.35. Okuyucu-Seyirci

Zâtî'nin Dîvânı'nı övdüğü bu beyitte, Zâtî'nin nitelik bahşeden gülbahçesi Dîvânı görenleri o saat bülbül yapmaktadır:

Ne hoş gül-zâr-ı hâlet-bahş olur dîvânun ey Zâtî

Temâşâ ideni def'î o sâ'at '**andelîb** eyler (C.1, G.219/5)

6.3.3.1.36. Sevgili

Sevgili bülbül gibi şarkı söylerken, uluyan ite benzetilen rakipler de ona eşlik etmektedirler. Şair bu durumu sığırcık ile bülbül sesini kıyaslayarak anlatmaktadır. Ayrıca, şair “bir olur mu” sorusunu iki anlamı düşündürecek şekilde kullanmıştır.

1- “Ey sevgili, sen şarkı söyledikçe başkaları neden yanında ulur? Sığırcıkların sesiyle bülbül şakıması bir olur mu?”

2- “Ey sevgili, sen şarkı söyledikçe başkaları neden yanında ulur? Sığırcıkların sesiyle bülbül şakıması yan yana olur mu?”:

Ne için **yarda** ulur sürûd itdükçe sen agyâr

Sığırcıklar sadâsı **bülbül** âvâzı ile bir olmaz (C.2, G.556/3)

6.3.3.1.37. Şiiri

Dürüst kelimesi pek çok manaya gelmektedir: Doğru; dürüst; tam; tam ayarlı sikke; emin, güvenilir (Kanar, 2005: 283). Aşağıdaki beyitte kelimenin doğru anlamına yer verilmiştir. Kendisini bülbül dilli olarak nitelendiren Zâtî, Dîvân'ını da güle benzetmektedir. Gül ile Dîvân'ın ilgisi, gülün her yıl bazen yılda birkaç kez açılması; şairin güzel ve eksiksiz bir Dîvân oluşturma ve her yıl bir Dîvân tamamlama isteği yönündendir:

Ger güle bakarsa yâri Zâtî-i **bülbül**-zebân

Gül gibi bağlarsa her yıl tâze **Dîvânı** dürüst (C.1, G.79/7)

“Onun renkli şiiri edebiyat bağının gül ekilen tarhı, hoş ötüşlü, güzel ve nazik bülbül ise bu bahçenin yeni sevgilisidir”:

Şi'r-i renginün belâgat bağının gül-zârıdır

Hûb-ü-nâzüg '**andelib**-i hoş-nevâ ter yârıdır (C.1, G.253/1)

Zâtî, şiirlerinin manasının derinliğini ve parlaklığını ifade için "rengin" sıfatını kullanmıştır. Onun şiirlerine gül gibi kulak vurulması söylenir. Şairin parlak şiirleri ile sevgilinin yüzü olarak tahayyül edilen gülşen arasında ilgi kurulmuştur. O gülşeni, bülbül (şair) inşa etmiştir:

Gül gibi gel **nazm**-ı rengînine gûş ur Zâtî'nün

Bülbül itdi anı ey gonca cemâlün gülşeni (C.3, G.1763/5)

Şairin şiiri güle benzemektedir. Gül gibi renkli, anlamlı ve insanlarda güzel duygular oluşturur. Zâtî'nin kendini övdüğü bu beyitte nasıl ki bülbül, sevgilinin yüzünü görünce şakımaya başlarsa, onun güle benzeyen şiirleriyle de her yer gül bahçesine dönüşmektedir:

Kim görürse yüzini bir **bülbül**-i gûyâ olur

Pür gül-i ma'nâ-yı rengîn ile bir gül-zâr **şi'r** (C.1, G.346/3)

Âferin'in “alkış” manasının yanı sıra “Allah” anlamı vardır. Ayrıca kutlama manasında bir kelimedir. Gül yanaklı sevgili Zâtî'nin şiirini görünce, ona alkış tutar, “letâfet bağının bülbülü aferin, çok güzel olmuş” der:

Gördi bu **şi'**ri didi ol 'ârızı gül Zâtî'ye
Âferîn ey **bülbül**-i bâg-ı letâfet âferîn (C.3, G.1018/5)

Zâtî, bu beyitte kendisini olarak niteler ve böyle bir şair olmayanın söz söyleme, şiir yazma alanında gönlü açacak şiirler yazamayacağını söylemektedir. "Belâgat bağının bülbülü olmayan söz söylemede gönüller goncasının gülünü açamaz":

Açamaz gül gibi ey Zâtî gönüller goncasın
Söz deminde **bülbül**-i bâg-ı belâgat olmayan (C.3, G.1158/5)

Zâtî'nin kelimeleri bülbül sözü, şiiri sevgilinin yanağı gibi gül renkli ve anlamlıdır:

Cânâne 'izârı gibi gül 'ârızı rengîn
Zâtî **kelimâtı** gibi **bülbül sözi** şîrîn (C.3, G.1174/7)

6.3.3.1.38. Şitâ-Bahar

Dîvân edebiyatında en çok üzerinde durulan mevsim bahardır. Gül mevsimi olarak adlandırılan bahar, sevgilinin güzelliğini ifade etmektedir. Çünkü sevgili, bahar gibi tazedir. "O gül yüzlü sevgili gittiğinden beri bülbüllerin bahar gelmeden (gül olmadan) öttüğünü bende gördüler":

Ol yüzi gül sefer ideli bende gördiler
Bülbül figânlar eyledüğünü **bahârsuz** (C.2, G.516/4)

Bülbül bütün bir kışı, gülü kendisinden ayıran soğuğa ve rüzgâra diş bilemekle geçirir. Yağmurda sevgilinin özlemine sarılarak korunur, karda onun hasretinin ateşiyle ısınır. Kış mevsimi bülbül için bir kahr mevsimidir:

Bülbüllerün âvâzına gel gül gibi ur gûş
Bu lûtf ile tâ kahr-ı **şitâ** ola ferâmûş (C.2, G.586/1)

6.3.3.1.39. Şûrîde

Bülbüle sesini işitende sessizlik olması gibi Zâtî de sevgilinin yanağının belâ bağında perişan, tutkun bir bülbüldür:

İşiden bülbüle ânî olur hâmûşluk ‘ârız

Belâ bâğında Zâtî bir ‘aceb **şûrîde bülbüldür** (C.1, G.375/5)

Onun bu haline sebep de gonca gülün gönül aydınlatan güzelliğidir:

Bir demde ider âl ile **şûrîde hezârî**

Ey gonca gülün hüsn-i dil-efrûzuna tahsîn (C.3, G.1174/4)

Zâtî, sevgilinin kendisini kapısından kovmamasını istemektedir. Bu sebeple Allah, perişan suretli bülbüle gülbahçesinin eksikliğini göstermesin diye dua etmektedir:

Zâtî’yi sürme kapundan Hak Te’âlâ virmesün

Gülsitâna **bülbül-i şûrîde**-hâl eksüklüğün (C.3, G.1152/5)

6.3.3.1.40. Tercüman

Tercemân, “tercüman, çevirici” demektir. Hatm, “bitirme, sona erdirme, Kur’ân’ı başından sonuna kadar okuma, mühürleme, mühürlenme; hâlis, hüküm ve kazâ icap ettirme ve sağlamlaştırma” anlamlarına gelmektedir (Devellioğlu, 2003: 341). Bülbül, güllerin şâhı olan sevgilinin önünde durup onun tercümanlığını yapmaktadır. Öyle ki zerafet, naziklik, davranış, söyleyiş inceliği onda artık mühürlenmiş, son derece, aşırı, çok lisan söylemektedir. Kur’ân, sevgili ve şâh-ı gül olarak tahayyül edilmiştir. Âşık da baştan sona okuyarak tercüme eden bir bülbüldür:

Olubdur şâh-ı gül önünde **bülbül tercemân** söyler

Zarâfet anda hatm olmuş be-gâyet çok zebân söyler (C.1, G.365/1)

6.3.3.1.41. Tövbekâr

Kur’an’da insanlar günahlardan sonra tövbe etmeye davet edilmektedir (Maide,5/39).

Zâtî, bu beyitte bülbülün tâze gülden tövbe etmemesi, vazgeçememesi gibi kendisinin de güzellerden tövbe edemeyeceğini sôfîye anlatmaktadır:

Be hey sôfî güzellerden nice **tevb’** eylesün Zâtî

İder mi **bülbül-i gûyâ** gül-i sîr-âbdan **tevbe** (C.3, G.1402/5)

6.3.3.1.42. Tûfî

Bülbül olan âşık, bülbülü papağana benzetenlere, ‘papağan konuştuğu zamanlar her şeyi tekrar eden çenesizdir’, der. Hâlbuki âşık akla hayale gelmeyecek, eşi benzeri olmayan nağmeler okumaktadır. O papağan gibi sadece söylenenleri tekrar etmez, Kur’an-ı Kerîm’i bile ezbere okur:

Evkât-ı tekellüm sana ey **bülbül**-i güyâ

Tûfîyi nice benzedeyin bir çenesüzdür (C.1, G.200/2)

Zâtî, sevgilinin güzellik gülbahçesindeki bülbülün dudağına konuşması bakımından kırmızı papağan demektedir:

Zâtî ol **bülbül**-i gül-zâr-ı cemâlün lebine

Al **tûfî** dir imişsin gelür andan sana söz (C.2, G.526/7)

6.3.3.1.43. Üstâd

Gül-sevgili, bülbül-âşık münasebeti yüzlerce beyitle kurulduktan sonra sıra Dîvân şairinin Klâsik mübalağa üslûbuna gelmiştir artık. Aslında ne güzellik bakımından gül sevgiliye, ne de çektikleri acılar yönüyle bülbül âşığa benzeyebilir. Gülün aşkını haykırdığı yüz binlerce kızıl gülü varken âşığın sinesinde binlerce kanlı yarasından başka bir şeyi yoktur. Bu bakımdan bülbül, vaktini gül dalında beyhude ötüşlerle geçireceğine gelip şairden aşk dersi almalıdır. Şair, feryat etmeyi bülbülden öğrenmiştir ama kabiliyetli öğrenci artık hocasını geçmiştir. Teşbih ve istiare kanatlarını takarak bülbüle ulaşabilen Zâtî, mübalâğadan aldığı güçle son bir hamle yapıp onu geçmeye kararlıdır. Gerçi feryat etme dersinin hocası olarak bülbülün hakkını teslim eder, lâkin her çalışkan öğrenci gibi o da artık hocasını geride bırakmıştır. “Gerçi bülbül ettiği feryatlarıyla bana çok ders vermiştir ama yetenekli öğrenci artık hocasını geçmiştir (Boynuz kulağı geçmiştir)”:

Gerçi kim **bülbül** bana virür sebak feryâddan

Yeg olur şâgird-i kâmil döstlar **üstâd**dan (C.3, G.1205/1)

6.3.3.1.44. Vâmık-Azrâ

Fars edebiyatının önemli aşk hikâyelerindedir. Vâmık ve Azrâ birbirlerine delicesine tutkun iki sevgilidir. Vâmık “âşık” Azrâ ise “delinmemiş inci, bakire kız” anlamlarına gelir. Vâmık ve Azrâ’nın yakıcı aşkları ve çektikleri sıkıntılar Dîvân edebiyatında oldukça yankı bulmuştur. Bu hikâyeye ilk defa İran şairi Unsurî tarafından nazmen yazıya geçirilmiş, sonraları birçok şaire de konu olmuştur. 16. yy.ın meşhur siması Lâmiî Çelebi tarafından Türkçeye aktarılmıştır (Tulum, 2001: 346). Azrâ aynı zamanda, kimsenin keşfedemediği ve vakıf olamadığı yüce hakikat demektir (Cebecioğlu, 2004: 73). Vâmık’ın kelime anlamı ise âşıktır.

Vâmık ve Azra’nın konusu şöyledir: Birçok defa evlenmesine rağmen çocuğu olmayan Çin hükümdarlarından Talmus, özel ressamı Beşir’in görerek yapmış olduğu resimdeki Turan şâhının kızını beğenir ve onu kendine eş olarak alır. Allah onlara bir erkek çocuğu verir. Adını Vâmık koydukları çocuğun dünyaca ünlü güzelliği her taraftan duyulur. Bu güzellik Gazne padişahının kızı Azrâ’nın kulağına gider. Azrâ’nın güzelliği de dillere destandır. Azrâ daha görmeden Vâmık’a âşık olur. Azrâ’nın dadısı da boş durmayıp Azrâ’nın resimlerini Vâmık’a göndererek Vâmık’ın da Azrâ’yı sevmesini sağlar. Vâmık, Azrâ’ya kavuşmak için arkadaşı Behmen ile birlikte yola çıkarlar. Yolda pekçok maceralar yaşarlar. Sultan Erdişir’in kızı Dilpezîr onlara defalarca yardımda bulunur ve sonunda Behmen’e âşık olur: Behmen Tûr’a esir olunca Dilpezîr, Vâmık’ı Kala-i Dilgüşa’ya götürür. Oradan Lahicân ve Feri adlı cin ve devlet tarafından Kaf dağına kaçırılır. Bu arada Azrâ da Vâmık’ı aramaya çıkmıştır. Pekçok geçirilen maceralardan sonra Vâmık ile Azrâ birbirlerine kavuşarak vuslata ererler (Aktaş, 2002:190).

Şairimiz burada kendisini ve Vâmık’ı bülbüle, sevgilisini ve Azrâ’yı güle teşbih etmiştir. “Onu görüp Vâmık gibi öten bir bülbülü ol ve gül bahçesine yönel, çünkü Azrâ yanaklı bir dilber gül bahçesinde açıldı” ya da beyiti şu şekilde de yorumlayabiliriz: “Gülbahçesine söyle ki, Vâmık gibi konuşan bir bülbülü olanın, Azra yanaklı bir dilberi oldu”:

Görüb **Vâmık** gibi bir **bülbül**-i gûyâsı olanun

Açıl gül-zâra kim bir dil-beri ‘**Azrâ**’-izâr oldı

(C.3, G.1806/4)

6.3.3.1.45. Zâtî

Sabâ, Türk mûsikîsinin en eski ve en çok kullanılan makamlarından birisidir. (Arel, 1991: 247). Karakteristik duygu tebliğ eden bu makamı, yürekler parçalayıcı ve gönüller yakıcı bir hüznün, elem, pişmanlık, yakınma; aynı zamanda koyu bir zühd ü takvâ ve dindarlık duygusunu ifade eder (Öztuna, 2000: 397). Beyitte bülbülün sabâ makamında şarkı söylediği belirtilmek istenmiştir. Şairin acı dolu, hüznü bir makam olan sabâyı tercih etmesi tesadüfî değildir. Ayrıca sabâ, gün doğusundan esen hafif ve latif rüzgârdır. Bülbül daima hüznle kendisine inat gülen gül için ağlamaktadır. “Ey sabâ, sevgili Zâtî’nin halini sorarsa, gülen bir gül için ağlayan bülbül olduğumu söyle”:

Hâl-i **Zâtî**’den su’âl eylerse yârân ey sabâ

Bülbül-i gûyâ olubdur bir gül-i handân için (C.3, G.1196/5)

Kendisini bülbüle teşbih ettiği bir başka beyitte Zâtî, sevgilinin mahallesini seçkin bir gül bahçesi olarak tasavvur eder. Bu aşk bülbülünün, bu güzel bahçede ötmesine şaşmamak gerekir, der:

Kûyında nola dil-bere medh okusa **Zâtî**

Bülbüller ider gülşen-i zîbâda terennüm (C.2, G.965/7)

Zâtî kendisini bülbül olarak nitelendirdiği beytinde sevgiliyi gülen bir güle benzetmiştir. Gülmek fiilinden dolayı bu benzetme yapılır. Dîvân şiirinde sevgilinin ağzı yok denecek kadar küçüktür ve şair, sevgiliye ağzı olup olmadığını istifham yoluyla sorar:

Hîç **Zâtî** ‘**andelbüm** ne için aglar dîmedün

Bilmezin agzun senün ey verd-i handân yok mıdur (C.1, G.196/7)

6.3.3.1.46. Zebân- Dil

Zâtî, sevgilinin dudaklarının övgüsü için her sabah güzel bir gazel yazmanın şartı olarak bülbül gibi şirin bir dilin olması gerektiğini söyler:

Lebleri vafında bir rengîn gazel di **Zâtî**’yâ

Her seher **bülbül** gibi şîrîn zebânun var ise (C.3, G.1476/5)

6.3.3.1.47. Zikir

XVI. yy Osmanlı toplumunda tasavvuf ve tarikatlar da faaliyetlerini sürdürmekte, Nakşîlik, Halvetîlik ve Kalenderîlik gibi ana tarikatlara ait olan tekke ve zâviyelerde tasavvufî hayat devam etmekteydi. Tasavvuf hayatının temel unsurlarından biri zikirdir (Serdaroğlu, 2006: 255).

Vird, “öğrenci, mürit” ve “belli zamanlarda okunması âdet olan Kur’an cüzleri, duâları”dır. “Güzel sevgilinin güzel sözleri Kur’an’dan duâlardır, tutkun bülbülün eğlencesi gül yapraklarıdır (Kur’an’ın sayfalarıdır) ”. Âşığın eğlencesi de sevgilinin duâlar okuyan ağzı, dudaklarıdır:

Virdümüz olsa nola **zîkr**-i cemîl-i hüsn-i döst

Bülbül-i şûrîdenün ezkâr-ı gül eğlencesi

(C.3, G.1623/4)

6.3.4. Doğan (Bâz, Şâh-bâz, Şeh-bâz, Togan)

Türkçede ispir ve çakır da denilen doğan yırtıcı kuşların en bilinenidir. Araplar sakr, Farslar bâz ve bâşe derler. Akdoğan, sungur, üsküflü doğan, akçakır, koygun, çakırdoğan, aksungur, balaban, Toygun, şâh-bâz, cürre, bâz-ı sefîd, bâz-ı dînârî, kirgûy, şebher, çarğ, ecdel, lûmâh ve zürrâk adlarıyla anılan iri ve zeki türü çok şöhretlidir. Ayrıca karasungur, atmacayla doğan arası bir türü olan delice doğan (yûhe, yu’yu’, tîhû, hatmi, hîrû, karagöz, kerkenez, boymul, muymul, veşcâ’, leve), bozdoğan (bâz-ı haşîn, hişn, Seyfi, kızılkuş, perâzerân, zummec), ötlegü (zimunc, zenc), kükenek ve karaayak da isimleri metinlere yansımış makbul cinsleridir (Ceylan, 2007: 84- 85).

Yırtıcılardan küçük kuşlarla beslenen bir kuştur. Uzun ve ensiz kanatları, kısa bir kuyruğu vardır. Sırtı koyu külrengi, karnı enine çizgilidir. Kuyruğu kirli beyazdır. Göçücü, yerli ve gezici kuşlardandır. Daha çok dağ ve ormanlarda, ovalardaki kayalar üzerinde bulunur (Hayat Ansiklopedisi, “Doğan” C. 2: 983).

Doğan, Türklerin çok eski çağlardan beri iyi tanıdığı, Türk kültüründe önemli yeri olan bir kuştur. Türkçenin en eski metinlerinde bile doğana rastlarız. Uygurlardan kalan 930

tarihinde Göktürk harfleriyle yazılmış Irk Bitig adlı kitapta sözü edilen hayvanlardan biri de doğandır:

“Örün esri togan kuşu men. Çıntan ağaç üze olurupan menileyür men.”

“Ak kırçıl doğan kuşuyum. Sandal ağacı üzerine oturup eğlenirim.”

Kelimenin etimolojisi açıktır: Doğmak (toğmak) fiili eski Türkçede bugünkü anlamlarına ek olarak yükselmek, havalanmak, göğe ağmak anlamına da geliyordu. Kuşa bu ad avlanırken büyük bir hızla havada yükselmesinden ötürü verilmiştir. Doğan Türk coğrafyasındaki en hızlı, en yırtıcı ve en gözü pek avcı kuş olduğu için Türkler tarafından avcılıkta en çok kullanılan, en makbul tutulan kuştur. Doğanın uçuşu güçlü, hızlı ve çeviktir. Normal uçuşu birkaç kanat vuruşundan sonra kısa bir süzülme şeklindedir. Bu esnada hızı saatte 45-60 km arasındadır. Av peşindeyken uçuş hızı saatte 100 km’ye çıkar. Avına doğru dalışa geçtiği zaman ise kısa süreliğine hızı saatte 300 km’ye kadar ulaşır. Havada manevra yeteneği eşsizdir. Yüksek hızı ve çevikliği sayesinde kırlangıç ve ebabil gibi çok hızlı uçan kuşları bile yakalayabilir. Av kovalarken inatçıdır; bazen avını yarım saate kadar izler. Bu özelliği doğanı avcılıkta bir numaralı kuş yapar. Doğanın başından kuyruğuna kadar üst kısmı siyaha çalan koyu gri, alt tarafları beyaz zemin üzerine enine siyah çizgilidir. Gözlerinin altında favori şeklinde iki siyah akıtma vardır. Doğancılıkta bunlara “üsküf” denirdi (Somçağ, 2005: 116).

Dîvân edebiyatında doğan veya bâz, sevgilinin gönül avlayan saçlarından kinayedir. Âşık, bakışlarıyla saç doğanının pençeleri arasına düşer. Bazen güneş de bir doğana benzetilir. Çünkü gece denen kargayı kaçıtır. Çok zaman şehbâz veya şahbâz şekliyle karşımıza çıkan doğan, elden salınır. Boynunda bir çingırağı vardır ve ava salınmadan önce bağlı bulundurulur (Pala, 2003: 70).

Şairimiz, beklenildiği gibi Türkçe bir kelime olan “doğmak” fiilinin sıfatfiil eki almış hali olan “doğan” kelimesiyle tevriye yapma fırsatını kaçırmamıştır. Beyzâ (yumurta) kelimesiyle de desteklemiştir:

Beyzâ-i zevk-u-safâ olsa **togan** seyrinden

Kebk-i cân-ü-dili sayd itmede **şeh-bâz** olsa

(C.3, G.1394/3)

6.3.4.1. Doğan ile İlgili Tasavvurlar

6.3.4.1.1. Ârif

Köpek havada uçan şahbazın yere inmesini dört gözle beklemektedir. Bu durum ârif olanın gamlanınca meyhâneye gidip oturmasına benzer. Burada doğan ârife, köpek de ârifin gamına benzetilmektedir. Gam âşıkları can evinden yakalalar, âşıkların kurtuluşu ise bâdededir ve yeri de meyhânedir. Padişahın av merasimlerinde köpekleri kullandığı bilinir. Köpekler, yakalanan avı bulup segbâna, segbân da padişâha iletir. Bu da âşıkların gamının onları meyhâneye, meyhânedeki içilen içkinin de onları ruh coşkuluğuna ulaştırmasına benzer:

Gam irişdüke varur ‘ârif olan mey-kedeye

Her kaçan seg ire **şeh-bâz** nişîmen gözedür

(C.1, G.305/8)

6.3.4.1.2. Âşık

Hümâ, bu beyitte havada çok yüksekten uçması, elde edilemeyişi, tuzağa düşmemesi, diğer kuşlardan üstün olması gibi özellikleri ile karşımıza çıkar. Şair, ulaşılması zor hedefleri, idealleri ifade etmek için Hümâ ile ilgili benzetmelerden yararlanmıştır. Âşığın tek nakti canıdır. Bu beyitte âşık şahbâzdır ama sevgili olan Hümâ’nın yüksekten uçması sebebiyle onu avlayamayacağından kendisi sevgiliye can naktini vermektedir:

Nakd-i cân virmekde **şeh-bâzam** velî dil-berlere

Ol hümâ yüksek uçar ey dil şikâr olmaz bana

(C.1, G.39/5)

6.3.4.1.3. Aşk

Aşk konusu, Zâtî’nin şiirlerinde ilâhî ve maddî-beşerî yönleriyle ele alınmıştır. Klâsik edebiyatımızda aşk, basit ve çekici bir arzudan hastalık derecesine varan alışkanlık ve tutkulara kadar çeşitli boyutlarda işlenmiştir. Bu aşk ilk bakışta bir cinsellik izlenimi uyandırıyor da platonik bir zevk ve bağlılık olma düşüncesi daha kuvvetlidir. Klâsik şiirdeki anlayışa göre dünya zevklerinden kaynaklanan aşk, hayatta kavuşma ve

dokunma arzusu taşır. Uğruna çekilen sıkıntılar sınırlıdır. Beşeri aşk, bireylerin karşılıklı veya karşılıksız sevgisidir (Karaismailoğlu, 2001: 88- 91).

Zâtî, bu beyitte aşkı doğana benzetmiştir. Doğan avcı kuşlardan olduğundan diğer kuşları avlamak için kullanılır. Şahbâz aşk olunca, şahbâzın avlayacağı kuş da âşığın gönül kuşudur. Şahbâz yakaladıkları avları padişaha götürür, burada padişah Hümâ sevgilidir ve âşığa hiç acımaz:

Murg-ı kalbin Zâtî'nün **şeh-bâz-ı** 'ışk itdi şikâr
Kapuna uçub uçub gelse kayırmaz ey hümâ (C.1, G.30/7)

Zâtî, bu beyitte ise aşkı ve kendisini doğana benzetmiştir. "Kargaya benzeyen rakip elinden cilveli bir sülün aldım, ben de aşk doğanı oldum olalı ilk kez bir av yakaladım" diyerek, rakip ile aralarındaki mücadelede galip geldiğini kendisini doğana benzeterek övünerek dile getirmekte, bunu da yaparken rakibi kargaya benzeterek yermektedir. Bu arada sevgili de cilveli bir sülün olmuştur. Zâtî, "şahbâz, zâg ve tezerv" kelimeleri ile tenasüp yapmıştır:

'Adû-yi zâg elinden bir tezerv-i şîve-kâr aldum
Dahi ben **şâh-bâz-ı** 'ışk olaldan bir şikâr aldum (C.2, G.972/1)

Bu beyitte de şahbaza benzetilen aşk Ankâları bile serçeye dönüştürmektedir. Ancak bu sefer avlayacağı keklik değil Ankâdır. Aşk, en akıllı geçinen kimseleri bile deli eder. Sevgili, âşıklara yüz vermez çünkü o âşık değildir. Bu sebeple de âşıkların bu perişân hallerine kahkahalarla gülmektedir. Kekliğin av kuşlarına yem olurken dahi kah kah şeklindeki ötüşü, yersiz ve münasebetsiz kahkahaya yorulur. "Ey Hümâ! Niçin bana keklik gibi kah kah gülüyorsun? (sen de biliyorsun ki) aşk doğanı (dilerse) Ankâları serçeyi çevirir:

Ey hümâ niçün gülersin kebk-veş kah kah bana
Şâh-bâz-ı 'ışkdur 'ankâları 'usfûr iden (C.3, G.1179/2)

6.3.4.1.4. Av

Eski Türklerde avcılığa büyük önem verilirdi. Türklerin tazı, zagar ve yırtıcı kuşlarla at üzerinde veya yaya olarak yapmış oldukları avcılık önceleri dini nitelikteyken sonraları gelenek halini almıştır (Çanakçıoğlu ve Mol, 1996: 4).

“Ey can avlayan şahbâz sevgili! Doğancı, doğanını güzellik deyip davet ettikçe senin ismini okur sanırım”:

Sanuram okur seni ey **şâh-bâz** cân-**şikâr**

Bâzını hûbî diyu itdükce da'vet **bâz-dâr** (C.1, G.139/1)

“Dedim ki: Ey Hümâ, zülfün gönül kuşunu avladı. Dedi ki: Doğan olanın elinden avı elbette kurtulamaz”:

Didüm ki aldı murg-ı dili zülfün ey hümâ

Didi ki **şâh-bâz** olan alur **şikârını** (C.3, G.1661/6)

6.3.4.1.5. Bâz-dâr

Türklerin savaş benzeri olarak avla uğraşmaları çok eski devirlerden beri süregelmiştir. Osmanlılarda da aynı şeklin süregeldiğini görmekteyiz. Orhan'ın oğlu Süleyman Paşanın bir av sırasında öldüğü bilinmektedir. Padişahlardan birinci Murat ile Sultan Yıldırım Bayezid'in gelişmiş bir avcı örgütü vardı. Hatta yeniçeri ocağının ağalarının memuriyet ve isimleri; Zağarcıbaşı, Seksoncubaşı, Turnacıbaşı diye anılmıştı. Yine bu ocakta sekban avcılarıyla şikari denilen avcılar vardı. Bazı tarihçilere göre birinci Murat ile oğlu Yıldırım Beyazid'in beş altı bin kişilik avcılık ekibi bulunuyordu. Osmanlı padişahları bir kaç ayı tutulduğunda dördüncü Mehmet'e kadar az çok avla uğraşmışlardır. Bunların içinde aşırı derecede ava düşkün olan dördüncü Mehmet olup tarihte avcı lakabını almıştır. Padişahların yanlarında rikap ağalarından olan ve kendileriyle beraber av yapan avcı sınıfının başlarına Şikâr ağaları denilmektedir. Bunlarda yukarıdan aşağıya doğru Çakırcıbaşı, Şahincibaşı, Atmacacıbaşı olarak sınıflandırılmakta idiler. Bu üç ağa sarayın birûn erkânı denilen dış hizmetinde bulunan avcı başlarıdır.

Bunlardan başka bir de enderun erkânından olan Doğancıbaşı ile doğancılar vardı. Doğancıbaşı av sırasında padişaha en yakın olanıdır. Av getirdikçe bahşış alır, enderundan çıktığı zaman çok kez Çakırcıbaşı veya Şahincıbaşı ile çıkarlardı. Bazen kendilerine sancak beyliği ve daha yüksek görevlerde verilirdi. Eğer bir doğancı herhangi bir sebepten yükümlülüğünü yerine getirmezse, yani gereken yere eğitilmiş belirli sayıdaki doğanları teslim demezse, bu gibi hallerde “mürde behâ” (ölüm diyeti) denilen bir tür tazminat ödemek zorunda kalırdı. Bu deyimden içeriğinden de anlaşıldığına göre, bu gibi olaylarda teslim edilmesi gereken kuşun öldüğü kabul olunurdu.

Doğancıbaşı, Enderun av kuruluşunun ağalarındandır. Padişahla birlikte ava gider, doğanların korunmasını sağlar ve Doğancıların başıdır (<http://www.avtutkusu.net/default.asp?durum=avcilik&action=9>, 10.01.2009).

“Ey can avlayan şahbâz sevgili! Doğancı, doğanımı güzellik deyip davet ettikçe senin ismini okur sanırım:

Sanuram okur seni ey **şâh-bâz** cân-şikâr

Bâzını hûbî diyu itdükce da'vet **bâz-dâr**

(C.1, G.139/1)

6.3.4.1.6. Ben (Hâl)

Batı Türkçesinde yüzde yahut vücutta kumral veya siyah nişan; yüz benleri, yerine göre, kadın veya erkek bir genç yüzünde bir güzellik motifi olmuştur. Yüz beni, küçük ve bir kaçı bir arada olursa onlara da “Püskürme ben” denilmiştir; çizgileri düzgün ve kaş göz nakşî hoş yüzlere püskürme benler de ayrı bir halâvet, letâfet vermiştir.

Yüzün uygun bir yerinde bir benin, yahut püskürme benlerin güzellik nişanı bilindiğı zamanlar, bensiz dilberler, yüzlerinde seçtikleri bir yere ve yaraşık alan büyüklükte “lâden” denilen maddeden sun'î bir ben yapıştırmışlardır. Lâden, Girit Adası'nda yetişen bir cins çalıdan elde edilir zamktır; balmumu kıvamına getirilerek küçük bir parçası koparılır, ben yapılırdı.

Tanzimat'a kadar devam etmiş eski bir İstanbul âdetidir, gelinlerin yanağına lâdenden muhakkak bir ben konulur, bu sun'î gelin benleri ayrıca altın ile yaldızlanırdı, buna da

“hâl-i zer” derlerdi. O zamanın gelin duvakları da al valadan yapıldı. Böylece al duvaklı, saçları altın telli gelin kız yanağında bir altın ben, diğer asımı takımı arasında muhakkak ki şirin bir süs olurdu (Koçu, 1969: 33- 34).

Sevgili, can verici olduğu kadar, can alıcı olarak da bilinir. Özellikle gözleri, kaşları, kirpikleri ve beni, âşığın canını almaya kasteder. Beyitte ben, siyahlığı dolayısıyla can almaya hazırlanan bir doğana benzer. “Ey Hümâ gibi olan sevgili! İki kaşının ortasına konulan o siyah ben, sanki av için kanatlarını açan bir doğandır”:

İki kaşun ortasında ol konan **hâl-i siyâh**

Bâl açubdur sayd için gûyâ ki bir **bâz** ey hümâ (C.1, G.30/6)

6.3.4.1.7. Çeng

Güzel sanatlar içinde hemen her insanın ilgisini çeken musiki, Dîvân şairleri için de çok önemlidir. Özellikle Dîvânlarda musiki terimleri, beste ve çalgılar tevriye ve tenasüp yapmak amacıyla kullanılmıştır. Osmanlı toplum hayatında musikinin önemli bir yere sahip olduğu, hükümdarların musikişinasları koruyup kolladığı bilinmektedir. Müzik sesinden cana rahat gelir; bu yüzden sohbet satsız olmaz. İnsanoğlu buna yatkın olduğu gibi hayvanlar bile müziğe eğilimlidir. Çünkü güzel ses ruhun gıdasıdır (Kaplan, 2002: ?). Çeng, Türklerde pek görülmeyen harp türünde kanuna benzer bir çeşit telli çalgıdır (Ögel, 1987: 359–372). Sözcük olarak Farsçadan dilimize giren bu çalgı, “Türk mûsikîsinde vaktiyle kullanılmış bir sazdır. Harpın ilkel bir şeklidir. Sümerler, Mısırlılar, Asurlar, İbrâniler, Babiller, Yunanlılar ve Romalılar gibi pek çok kavimde çeşitli şekil ve büyüklükte kullanılmış; İslam âleminde biraz daha geliştirilerek Arap ve İran mûsikîlerindeki başlıca sazlardan biri olmuştur. Yay şeklinde yani eğri biçimindedir. Parmakla ve daha çok kanunda olduğu gibi parmağa geçirilen mızrapla çalınır ve iki el de kullanılır (Öztuna, 2000: 66). Zâtî, bu beyitte çengi şahbaz olarak tasavvur etmiştir. Aslında çeng görünüşte şirin nefesli yeşil bir papağana benzer fakat gönüllerin kuşunu avlamaktadır:

Bir yeşil tûtî-i şîrîn-nefesdür sûretâ

Lîk diller murgını sayd itmede **şeh-bâz çeng** (C.2, G.746/2)

6.3.4.1.8. Dâvûd

İsraioğullarına gönderilen peygamberlerden olan Hz. Dâvûd'a, dört büyük kitaptan biri olan Zebur indirilmiştir. Dâvûd, İbranice'de en çok sevilen kişi, göz bebeği anlamına gelir. Diğer semavi dinlerin kaynaklarında kendisinden uzun uzadıya söz edilir. Hakkında teferruatlı bilgiler verilmektedir. O da Hazreti İbrahim'in soyundan gelen bir peygamber olup, bu koldan Nuh Aleyhisselam'a dayanmaktadır (En'âm; 84). Babasının adı İsa'dır (Yesse olarak da geçmektedir).

Dâvûd Aleyhisselam, birçok peygamberin yapmış olduğu gibi koyun güden, iyi sapan taşı atan, çok cesur ve kahraman bir genç olarak tanındı. Mavi gözlü, saç ve bedeni kıvılcık, kısa boylu, sarı benizli, gür ve güzel sesli, güzel huylu, temiz kalpli, çok anlayışlı ve çok güçlü özellikleriyle tebarüz etti. Hayvanlarına musallat olan kurtlara saldıracak kadar gözü pekti. Keskin nişancı olup, sapanıyla attığı her şeyi vuran, rastladığı aslanların sırtına binip kulaklarından tutan, buna rağmen kendisine bir şey yapılmayan birisi olarak rivayet edilmektedir (Harman, 1994: 21). Hz. Dâvûd'un güzel ve etkili bir sese sahip olması, ayet-i kerimede ifade edilmiş; buna nisbetle kalın, tok, tesirli ve güzel seslere "Dâvudî ses" denilmiştir. Aynı zamanda Dîvân edebiyatında da gür ses için bu tabir kullanılmıştır. Mübarek sesiyle mest olan hayvanlar emrine amade olur; kuşlar adeta havada hapsedilmiş halde, toplu olarak her biri Peygambere yönelirlerdi. Kendisine itaat ettikleri gibi, ona tabi bir şekilde tesbih ederlerdi (Yener, 2002: ?).

Kur'an-ı Kerim'de Bakara, Nisa, Maide, En'am, İsra, Enbiya ve Sad surelerinin birçok ayet-i kerimelerinde Dâvûd (a.s.)'dan bahsedilmektedir. Dâvûd (a.s.) çok ağlar, çok ibadet ederdi. Gündüzü oruçla, geceyi namaz kılarak ibadetle geçirirdi. Gecenin ancak üçte bir kısmında uyurdu. Bir gün oruç tutar, öbür gün tutmazdı. Allah ü Teâlâ mucize olarak dağları, taşları, kuşları onun emrine vermişti. Yanık sesiyle Zebur'u okumaya başlayınca, kuşlar havadan ağaçlara iner, hep birlikte, okunan Zebur'u tekrar ederlerdi. Allah ü Teâlâ Dâvûd (a.s.)'a demiri ateşe sokmadan ve dövmeden istediği şekli verebilme mucizesi vermişti. Demirden zırh yapar, elinin emeğiyle geçinir, devlet hazinesinden bir şey almazdı. Yırtıcı hayvanlar, Hazret-i Dâvûd'un huzuruna gelip, ona tam bir bağlılıkla hizmet ederlerdi.

İşte Dâvûd Peygamberin hayvanlarla bu münasebeti dolayısıyla şahbaz ile birlikte beyitte yer almıştır. Sevgili olarak düşünülen Dâvûd’un doğanın kirpik kanatlarını açtıkça gözlerinin bütün şeyh ve halifeleri avladığı anlatılmaktadır:

Ana şeyh-ü-halife kalmayub cümle şikâr oldu

Per-i müjgânın açdukca gözi **şeh-bâzı Dâvûdun** (C.2, G.689/2)

6.3.4.1.9. Dilber-Dilrübâ

Dil-ber “gönlü alıp götüren”, dil-rübâ da “gönül kapan, gönül alan” anlamındaki kelimeler olup sevgili için kullanılır. “Ey zâhid, gönül avlayan sevgilinin saçlarının sevdası tuzak olmasaydı, biz mekânsız benlere şahbâz olurduk”. Benlerin mekânsız olarak tabir edilmesi onun bir nokta kadar düşünülmesindedir:

Zâhidâ olur idi biz **şeh-bâza** şâma lâ-mekân

Olmasa sevdâ-yi zülf-i **dil-rübâlar dâmumuz** (C.2, G.566/2)

“Biz yine güvercin ile mektuplar uçuralım, belki gönlü alıp götüren şahbâz sevgili gelip okur”:

Nâmeler uçuralum yine kebûterler ile

Ola kim okuya ol **dil-ber-i şeh-bâz** gele (C.3, G.1366/5)

6.3.4.1.10. Ecel

Bilindiği gibi kuşlar denildiğinde çağrıştırdığı ilk sözcükler uçmak ve ardından gökyüzü gelmektedir. Aynı zamanda bu çağrışımların arkasından da inançsal olarak Tanrı ve Melek akla gelmektedir. Şöyle ki melekler de kuş gibi gökte uçan yaratık olarak kabul edilir. Dolayısıyla meleklerin Tanrı’ya yakınlığı, kuşları da aynı biçimde yakın kılmakta, bu nedenle kutsal ve önemli sayılmaktadır.

Ecelin şahbaz, insanın da onun avı olarak karşımıza çıktığı bu beyitte, şahbazın avlarını yakalamaktaki ustalığı göz önüne alındığında şahbazın avını kaçırmaması gibi, bir kuş olup gökte uçan ecelin pençesinden, yani Azrail’in elinden kaçışın mümkün olmadığı anlatılmaktadır. “Ey Zâtî, ecel şahbazı daima gökte uça, melek gibi kanadı olsa insanı avlar”:

Gökde uça da'îmâ olsa melek gibi peri
Zâtî'yâ insanı **şeh-bâz-ı ecel** eyler şikâr (C.1, G.145/5)

“Dert, ecel doğanını can kuşuna saldı, siz beni inliyor mu sanıyorsunuz, onun zili ötmektedir”:

İnler mi sanursız beni zengi öter anun
Bâz-ı eceli derd bu cân murgına saldı (C.3, G.1657/4)

6.3.4.1.11. Gönül

Eskiden padişahlar ava çok önem verdikleri için saraylarda, av için özel avcı kuşlar yetiştirilirdi. Ava çıkıldığında da bu avcı kuşlar bir av üzerine salınmadan önce kolda taşınırdı. Padişahlar avlanmayı sevdikleri için bu avcı kuşlara ilgi gösterirler ve onları kendi kollarında da taşırlardı. Av bir eğlence unsuruydu. Bu beyitte de şair, gönlünü bir şahbaza benzetiyor ve gönül şahının kolunda durmak istiyor. Şair, padişahların av ve avcı kuşlarla ilgilendikleri gibi ‘sevgilim neden benim gönlümü almıyor, benimle ilgilenmiyor ve eğlenmiyor’ diye soruyor: “O şah neden gönül şahbazını ele almıyor? (Hâlbuki) Doğan daima şahların eğlencesi olur”:

N’içün almaz **gönlümün şeh-bâzını** ol şâh ele
Şeyhlerün hûd dâyimâ olur **doğan** eğlencesi (C.3, G.1814/8)

Doğan, âşîğın gönlüne benzetilmiştir. Onun gönlünden Hümâ sevgiliyi avlamak geçmektedir ancak sevgili Hümâ gibi yüksekten uçmakta ve kimseyi beğenmemektedir. Âşık da gönül doğanına bu saçma fikirleri gönlünden atmasını söylemektedir. Alçak ve yüksek kelimeleri ile tezat sanatı yapılmıştır. “Ey gönül doğanı, rahat gönüllü ol ve şu alçak fikirleri bırak. O Hümâ sevgili yüksekten uçar ve kimsenin avı olmaz”:

Fârig-ül-bâl ol ko alçak fikri ey **şeh-bâz-ı dil**
Ol hümâ yüksek uçar olmaz şikârı kimsenün (C.2, G.730/2)

Şairlerimize göre turaç, leziz eti ile hem insanların hem de doğanların iştahını kabartan av kuşlarından biridir. Hümâ sevgilinin kıpkırmızı dudaklarının tasesını yemek, âşîğın gönlünün doğanına hem keklik hem de turaç eti yemek gibi gelir:

Lâ'l-i nâbun gussasın yimek dem-â-dem ey hümâ
Gönlümün şeh-bâzına hem kebk-ü-hem dürrâc eti (C.3, G.1777/4)

6.3.4.1.12. Göz

Avlanan bir kuş olabileceği gibi çoğu zaman âşığın gönlüdür. Sevgilinin şahbaz gözleri âşığın gönül kuşunu avlayıverir. Çünkü gönle giden ilk yol gözlerdir. Sevgili âşığın kanını süze süze içmek için önce usulca âşığın yanına süzülerek, âşığı gözüyle süze süze avlar:

Gözün süze süze geldi ki içe süze süze kanum
Süzüldi geldi gûyâ kim şikâr almag için **şeh-bâz** (C.2, G.512/4)

Gözüyle avladıktan sonra da âşığın gönül kuşunu ele alır. Parmak ısırarak kıskançlığın ifadesidir. Sevgili, doğanın gözleri kuşun gönlünü ele aldığını görünce kıskanır. Çünkü o da âşığın gönlünü eline almak istemektedir:

Dil murg-ı ele aldı o **çeşm-i şikâr-bâz**
Barmagını ısırıldı anı gördi **şâh-bâz** (C.2, G.505/1)

6.3.4.1.13. Hümâ

Zâtî, Hümâ ile Hümâyûnu bir arada kullanarak eğer nağmeler Hümâyûn makamında durursa, Hümâ kuşunun kanadının doğan gibi görüneceğini söylemektedir. Servi ağacı diğer ağaçlardan daha uzundur. Hümâ'nın da yüksekte uçan bir kuş olması nedeniyle bu ağaç ile aralarında ilişki kurulmuş ve zikredilmiştir. Sevgilinin dudakları da tatlı tatlı konuşan papağana benzemektedir. Zâtî, serviye benzeyen diliyle sürekli onun dudaklarının özelliklerini zikretmektedir. Beyitte şeh-bâz, Hümâ, bâl, tutî kelimeleri tenasüp halindedir:

O **şeh-bâz-ı hümâ-bâl** ü hümâyûn-tal'atun Zâtî
Dem-â-dem tûtî-i vasf-ı lebi serv-i zebânumda (C.3, G.1454/7)

“Hümâ gölgeli doğan, bir gün uçup uçup gelip beş kanadını kimin başına koyarsa başına devlet konmuş olur”:

Uçub uçub gelüb bir gün o **şeh-bâz-ı hümâ-sâye**
Eger kim şeş-perini kondura başa konar devlet (C.1, G.88/3)

6.3.4.1.14. Mektup

Aşağıdaki beyitte doğan kuş gibi kanat büküp sevgiliye ulaşan mektuba teşbih edilmiştir. Zâtî, hızlı, seri doğana kuş gibi kanat büküp sevgiliye uçan mektup gibi lütfedip kanat bükmesini ve sevgiliye yetişmesini söylemektedir:

Varan **mektûb**-veş lûtf it kanat bük
Yetiş kuş gibi ey **şeh-bâz-ı çâbük** (C.2, G.766/1)

6.3.4.1.15. Muhabbet

Bu beyitte doğan ‘muhabbet doğanı’ olarak karşımıza çıkmaktadır. Sevgili, bir gün âşığa muhabbet doğanı diyerek lütufta bulunmuştur. Bu yüzden âşık kendini öyle yüce görmektedir ki aşk Kaf’ında bulunan Sîmurg aşık yanında sinek kadar kalmıştır:

Bana **şeh-bâz-ı mahabbet** didi bir gün o melek
Kâf-ı ‘ışkında dimezsem nola Sîmurga sinek (C.2, G.706/1)

6.3.4.1.16. Ok

Sevgilinin oklarının şahbâz olarak nitelendirildiği bu beyitte âşığın canı kuştur ve sevgili ok doğanı ile âşığın gönül kuşunu vurmuştur. Bir kimsenin kanına girmek, onu öldürmek veya öldürtmek demektir. Sevgili de âşığı kirpik veya gamze oklarıyla öldürmektedir. Kan tutmak, kan görünce bayılmak anlamındadır. Aynı zamanda katillerin suç işledikleri mahalden ayırlamamaları veya tekrar dönüp o yere gelmeleri haline de kan tutmak denir. “Gönlü alıp götüreren sevgilinin ok şahbâzı can kuşunu tutar, o sevgili kimsenin kanına girmesin, yoksa onu kan tutar”:

Şâh-bâz-ı nâvek-i dil-ber ki murg-ı cân tutar
Girmesün kanına halkun yohsa anı kan tutar (C.1, G.162/1)

6.3.4.1.17. Padişah- Şeyh

Eski Türk geleneğini sürdüren Osmanlı padişahlarının özel bir doğancı örgütü mevcuttu. Doğancuların kıdem sırasına göre üç ağası vardı: Çakırcıbaşı, şahincibaşı, atmacacıbaşı. Bunların hepsine birden doğancı dense de gerçek doğanlarla ilgilenen sadece şahincibaşı idi. Atmacacıbaşı atmacalardan, çakırcıbaşı da çakırkuşlarından sorumluydu ki, her iki kuş da doğan grubunun dışındadır. Doğancuların İstanbul'daki mekânı adını bugün de koruyan Üsküdar Doğancılar Meydanı'ndaydı. 17. yüzyıl başlarında bu ağaların maiyetinde 271 çakırcı, 276 şahinci, 45 atmacacı olmak üzere 592 doğancı bulunuyordu. İstanbul'da padişahın avcı kuşlarına bakan ve onunla ava giden bu ulufeli, yani maaşlı doğancılar dışında bir de doğancuların taşra teşkilatı vardı. Taşradaki doğancılar tımarlı memurlar ve vergiden muaf köylüler olmak üzere iki sınıftı. Bunların görevi saraya avcı kuş temin etmektir (Somçağ, 2005: 119).

Hükümdarların cüluslarından sonra merasimle taç giyişlerine “Taç giymek”, tarikat mensuplarının yine merasimle taç giymelerine ise “Taç giydirmek” denilirdi (Özkan, 2007: 612). Avcılıkta kullanılan doğanlara da başlık takılırdı (Serdaroğlu, 2006: 422). El almak ve vermek hadisesi tarikatlar ile ilgili bir adaptir. Tarikata ait bir şeyi, bir töreyi yapmak yahut bir hastalığa okumak için izin alma ve izin vermede de el verme, el alma tabiri kullanılır. “O güzel genç bugün bir taçlı doğan (yiğit) olmuş; taç giymiş ve el almış, bir şeyhe mürid olmuş. Şeyh de onu el üzerinde tutuyor”:

Tâc geymiş almış el el üzre tutar anı **şeyh**

Ol civân olmuş bu gün bir **şâh-bâz-1 tâc-dâr**

(C.1, G.139/3)

“Ey güzellik padişahı, gayret padişahının doğanı, aşk dağının Ankâsını avımız yapmıştır”.

Şeh-bâz-1 şâh-1 himmetün ey **pâdişâh-1** hüsn

Ankâ-yi Kâf-1 ‘ışkun olubdur şikârumuz

(C.2, G.548/8)

6.3.4.1.18. Saç

Dîvân şiirinde sevgili ve sevgilideki yüz, yanak, kaş, göz, kirpik, ağız, burun, dudak, diş, alın, saç, kulak, çene, gerdan gibi güzellik unsurları önemli bir yer tutar. Bunlar arasında en fazla işlenen unsur ise saçtır. Dîvân edebiyatında doğan veya bâz,

sevgilinin gönül avlayan saçlarından kinayedir. Âşık, bakışlarıyla saç doğanının pençeleri arasına düşer. Bu beyitte sevgilinin saçı doğana teşbih edilmiştir ve âşığın can kuşunu avlamıştır. “Ey Hümâ! Bu doğan gösterişli zülf gönül kuşunu avladı. Bu yüzden gönül kuşu onun pençesinde çırpınıp ‘öldüm’ diye feryat ediyor”:

Pençesinde yolunub öldüm diyu feryâd ider

Avladı dil murgını bu **zûlf-i şeh-bâz** ey hümâ (C.1, G.30/2)

Kekliğin öncelikli kullanım alanı av kuşu olmasıdır. Doğanlar ile çıkılan avlarda avlanan kuşlar arasında başta yer alır. Doğanların eğitilirken gözlerinin yeleklenip dikildiği bilinir. Şairimiz bu beyitte bu “göz dikmek” deyimini tevriyeli olarak kullanarak bu işlemi de hatırlatmaktadır. “Sevgilinin doğan kahkülü o salınarak yürüyen kekliği bir görse, bütün doğancılar ona göz diker, bakar”:

Kâküli şeh-bâzın ol kebk-i hırâmânım eger

Bir nazar ‘arz itse cümle **bâz-dârân** göz diker (C.1, G.472/1)

“Allah’ım, sevgilinin saçı, doğanın pençesi gibi canımı alsın. Çünkü ben ezelden ebede kadar onun avı olmalıyım”:

Pençe-i **şeh-bâzı zûlfün** alsa bârî cânımı

Çün ezel **şeh-bâzına** âhir şikâr olsam gerek (C.2, G.807/3)

6.3.4.1.19. Sevgili

Sevgili, gönül kecliğini avlayan bir şahbâz olarak düşünülmüştür. Sevgilinin âşığın gönlünü avlaması âşığa göre bir lütuf göstergesidir. Böylelikle o, âşıkla ilgileniyordur. Bu sebeple âşık gönül kecliğini avlaması için şahbaz sevgiliyi çağırılmaktadır. Çünkü gelmediğinde rakipler âşığa keklik gibi gülmekte ve onunla alay etmektedirler:

Kebk-veş kah kah güler sensüz görüb düşmen beni

Ey gönüller kebkini sayd eyleyen **şeh-bâz** gel (C.2, G.841/3)

Sevgili, âşıkları avladığı için avcı kuş olan şahbâza benzetilir. Âşık, sevgilinin aşkından dolayı bedeninde yaralar açmaktadır. Âşık sevgilinin aşkıyla yanıp tutuşurken bir de döner bakar ki sevgili şahbazın başına kargalar yani rakipler üşüşmüştür:

‘İşkuna şol denlü yakdum tâze tâze dâglar
Döndüm ol **şeh-bâza** kim üşmişdür ana zâglar (C.1, G.164/1)

6.3.4.1.20. Tuzak (Dâm)

Sevgilinin benleri ve saçları, âşığı avlamaya yarayan tuzaktırlar. “Ey zâhid, gönül avlayan sevgilinin saçlarının sevdası tuzak olmasaydı, biz mekânsız benlere şahbâz olurduk”

Zâhidâ olur idi biz **şeh-bâza** şâma lâ-mekân
Olmasa sevdâ-yi zülf-i dil-rübâlar **dâm**umuz (C.2, G.566/2)

“Benler kara züflünün ağına düğüm olduğundan beri, şahinler onun tuzağına düşer”:

Benler olalı hâl kara zülfün ağına
Şeh-bâzlar şikâr olur anun **duzagına** (C.3, G.1274/2)

6.3.5. Güvercin (Kebûter, Hamâm)

Bugün bazı farklılıklarla hemen bütün Türk lehçelerinde yaşayan güvercin kelimesi ile birlikte Dîvân şiirinde daha çok kebûter ve hamâm/hamâme (ç. Hamâyim) sözcükleri kullanılır. Selçuklu, taklambaç, Mardinli, Çorumlu, gut, demkeş, Musullu, tahta kuyruk, geniş göz, limonlu, kara kuyruk, salma güvercini, sakızlı, kula, abraş, Maraş, dönek, paçalı vb. bugün de kuşçular arasında yaşayan cins isimlerini bir kenara bırakırsak ilgili metinlerde güvercin ve türlerini karşılayan Türkçe, Arapça ve Farsça kökenli pek çok kelimeyle karşılaşılır: sepârûk/kevter, kâlûc, karkâr, kemâd/vereşân/yemâ/murg-ı İlâhî/kebûter-i sahrâ-yi/mâğ, çakşırlı, meh-düm/akkuyruk/gümüşkuyruk, pelen, verkâ, zâğ vb (Ceylan, 2007: 98- 99).

Orta büyüklükte, kısa boyunlu, küçük başlı, kısa ayaklı bir kuştur. Dünyanın her yerinde yaşar. Birçok cinsi vardır. Güvercinler ya çift çift, ya da büyük topluluklar halinde yaşarlar. Yalnız tanelerle beslenirler. Kanatları sivri olduğu için hızlı uçarlar. Kısa bacakları sürekli, hızlı koşmaya elverişli değildir. Tüyleri gergin, vücutlarına iyice yapışıktır.

Güvercinler çok eski çağlardan beri evcilleştirilmiştir. İkel insanların güvercine karşı büyük sevgisi vardır. Eskiden bir kimsenin zenginliği, beslediği güvercinlerin çokluğu ile ölçülürdü. Güvercin yetiştiriciler, 130 çeşit evcil güvercin yetiştirmiştir

Güvercinlerin şaşılacak derecede kuvvetli bir yön bulma özelliği vardır. Yüzlerce km. uzaktan uçup yollarını bulabilirler. İnsanlar çok eskiden beri güvercinlerin bu özelliğinden yararlanmayı düşünmüştür (Hayat Ansiklopedisi, “Güvercin” C.3: 1418).

Onun mesaj iletmesinin geçmişi Nuh Peygamber zamanına kadar gider. Nuh’un gemisi tufanın bitişiyle Cudi dağına yaklaştığında, yeryüzü bir miktarını kendisine çekerek suyu azalttığında, Nuh ilk olarak kargayı gönderip yerde ne kadar su kaldığını öğrenerek gelmesini istedi. Ancak karga bakmaya gittiğinde orada leşleri görünce dönüp haber vermeyi unuttu. Nuh bunun üzerine aynı amaçla güvercini gönderdi. Güvercin gitti ve yeryüzünü kaplayan suya ayaklarını soktu. Suyun tuzluluğundan dolayı ayaklarındaki tüyler döküldü ve ayakları tüysüz kırmızı rengeyle kalıverdi. Dönüp Nuh Peygambere giderek yeryüzünde bir miktar su kaldığını söyledi. Nuh da emrini yerine getirmesinden dolayı güvercine dua etti.

Bir başka rivayete göre Nuh, tufanın yedinci gününde güvercini göndermiş, o da yeryüzünde bir zeytin ağacından dal kopararak Nuh Peygambere götürmüştür. Başka rivayetlerde gagasında bir incir yaprağı, ayağında yosunla döndüğü aktarılır. Nuh Peygamber kendisine kolye hediye etmiş ve ayrıca evcillik kazandırmıştır. Bu durum insanoğlunun güvercinden ilk yararlanışını gösterirken Nuh Peygamber ile güvercin arasında da bağlantı kurmaktadır. Nuh Peygamberin verdiği görevden hareketle güvercin birçok kültürde, postacı ve özel ulak olarak simgeleşmiştir.

Güvercinin sesi de özellikle tasavvuf çevrelerince beğenilir. Onun “ku ku” sesi “Nerede? Nerede?” karşılığıyla “hakkın yolunu arama, hakka kavuşma” anlamlı olarak yorumlanmıştır (Yıldırım, 2008: 455- 456).

Güvercinlerde su içme şekli diğer kuşlardan farklıdır. Diğer kuşlar bir yudum su alıp kafalarını yukarı doğru kaldırarak suyu yutarlarken, güvercinler aynı memelilerde olduğu gibi suyu emerek içerler. Bu özellik sadece güvercinlere aittir. Bütün kuşlar içinde yalnızca Columbidae (güvercingiller) üyelerinde rastlanan benzersiz bir özellik

yavruların beslenmesi için “güvercin sütü” adı verilen bir salgının salgılanmasıdır. Yavrular yumurtadan çıktıktan sonra yaklaşık bir hafta süre ile bu salgı ile beslenirler. Daha sonra ana ve babalarının kursaklarında öğüttükleri yarı sindirilmiş besinle beslenmeye geçerler. Yavru kuş gagasını ebeveynlerinin ağzının içine sokar ve ebeveynlerinin kusmasını sağlayarak bu salgıyı alır. Güvercinin beyin altında bulunan hipofiz bezinin salgıladığı prolaktin adı verilen bir hormon, bu salgı mekanizmasını harekete geçirmektedir. Kursak çeperinden salgılanan bu besleyici maddenin bileşimi memelilerdeki süte oldukça yakındır. Halk arasında “kuş sütü” olarak bilinen bu salgı, güvercinlerde sadece kuluçka dönemi sonuna doğru yaklaşık bir hafta süre ile salgılanan bir maddedir (İşçen, 2007).

İslâm inançlarında güvercin, Peygamber Hz. Muhammed’in saklandığı mağarada örümcek ağlarının üstüne yuva yaparak onu gizleyen ve koruyan kuş olarak kutsanır. Ayrıca, güvercinin Kâbe’nin üstünden uçmadığına ve onun üstüne konmadığına inanılır, bunlar da güvercinin Peygambere duyduğu büyük saygıya yorulur. Genel bir inanca göre de, güvercin, suçsuz insanların ruhudur, bu yüzden câmi ve kiliselerin damlarında, kale burçlarında ve büyük yapı çatılarında güvercinlerin barınması için özel hücreler yapılır. Tasavvuf inançlarında güvercin, ermişlerin ruhudur, her ermiş uyurken ruhu bir güvercin olarak bedeninden çıkar ve bütün kutsal yerleri dolaşır. İslâm disiplini içindeki halklar inançlarına göre de Hızır, güvercin kılığına girer ve insanların karşısına çıkar (Hançerlioğlu, 1984: 118). Halk edebiyatında ise duruşu, sessizliği, ürkekliği gibi özellikleri nedeniyle sevgiliyi nitelemede kullanılmıştır (Özkırımlı, 1983: C.2: 571).

6.3.5.1. Güvercin ile İlgili Tasavvurlar

6.3.5.1.1. Âşık

Güvercin gerdanlığı, güvercinlerin boynunda bulunan halka biçimindeki tüyler olup Klâsik İslam edebiyatında boyuna geçen ve ölünceye kadar çıkmayan “aşk zinciri” sembolü olarak birçok şair tarafından kullanılmıştır (Hazm, 1997: 57). Sevgilide ise bir hazinedir. “Âşığın güvercin gibi hazinesi olsa, ona sevgilinin göğsünü seyretmek nasip olurdu”:

Hamâm gibi ‘âşıkun olsa hazînesi
Yârun nasîb olurdu ana seyr-i sînesi

(C.3, G.1617/1)

6.3.5.1.2. Duhân

Ateş ya da dumanla haberleşme çeşitli toplumlarda olduğu gibi Osmanlı toplumunda da geçerliydi. Bu yöntem mesafeli mekânlar arasında olduğu kadar, bazen birbirine yakın yerlerde de sembolik olarak kullanılmaktaydı. Meselâ iki uzak köy arasında haberleşme aracı olarak kullanıldığı gibi, padişah yoldan geçerken insanların başlarında ateş yakarak bu dumanla padişaha meramlarını ifade etmenin de bir aracıydı. Derdini sözle anlatamayan âşık, çareyi sevgilinin gönlünden çıkan aşk ateşinin dumanını hiç olmazsa görmesini sağlayarak durumunu anlatmak istemektedir. Âşık ateş yakmak ve haber göndermek için seher vaktini ipe çekmektedir. Zira seher vakti edilen âhların tutacağına inanılır. “İçim sana haber uçurmak için ateş yakmaktadır. Âh(ımın) dumanını yine mavi güvercin yapacağım gibime geliyor”:

Derûnum od tutubdurur sana haber uçurmaga

Duhân-ı âhı yine gök **hamâm** idem gibi gelür

(C.1, G.414/2)

6.3.5.1.3. Felek-Fezâ-Gök

Felek mavi bir güvercine benzetilmiştir, Ay’ın etrafında görülen parlak daire ise güvercinin halhalıdır. “Ey melek gibi olan sevgili! Bu felek, aşkının fezası içinde mavi bir güvercindir. Ay, hâleyi onun ayağına halhal yapmıştır”:

Gök kebûterdür fezâ-yi ‘ışkun içre bu **felek**

Hâleyi ana kamer halhâl idübdür ey melek

(C.2, G.683/1)

“Gökyüzü, aşk fezasında boşluğu döven bir güvercindir. Onun âhımın dumanından halka halka halhalı vardır”:

Gök mu’ allak-zen **kebûterdir fezâ-yı** ‘ışkda

Halka halka dūd-ı âhumdan anun halhâli var

(C.1, G.230/4)

Bu beyitte gök hem güvercinin rengini belirtmekte hem de Ay ile ilişkilendirilmektedir. Âşık, gönül şehrini ateşe vermiştir. Âşığın âhının dumanı da

mavi güvercin olup ay gibi güzel sevgiliye aşkını bildirmek için uçup gitmektedir. Göğe doğru uçuşunun nedeni Hümâ'nın yüksekte uçuşu, gökte ikâmet etmesi, yere inmemesi özelliklerinden dolayıdır:

Derûnum şehrin od tutdı sana bildürmege ey meh
Uçub uçub gider âhum duhânı **gök hamâm** oldu (C.3, G.1583/4)

6.3.5.1.4. Gönül

Hevâ-dâr, “rüzgârlı yer ve sevgili” anlamında bir kelimedir. Hevâ'nin ise “havayla ilgili ve nefesine düşkün” anlamları vardır. “Ey Hümâ sevgili, bana yâr ol, gönlümün güvercini aşkında benden beter derecede nefesine düşkündür”:

‘İşkunda ey hümâ kim ola bana hevâ-dâr
Gönlüm kebûteri bir benden beter hevâyî (C.3, G.1511/2)

“Ey Ay (gibi sevgili), (aşkıdan dolayı) gönül şehrimi ateş sardı, (buradan çıkan) âh dumânı (aşkı) sana haber vermek için güvercin olup uçup göğe gider”.

Derûnum şehrin od tutdı sana bildürmege ey meh
Uçub uçub gider âhum duhânı **gök hamâm** oldu (C.3, G.1583/4)

Bu beyitte âşğın gönlü güvercine, sevgilinin saçı Hümâ'ya, güzel yüzü Kâ'be'ye benzetilmiştir. Ancak burada bir tezat söz konusudur. Güvercinlerin Kâ'ye konmamasına, Hümâ'nın da yere inmemesine rağmen, neden sevgilinin saçının ucu yerdedir, âşğın gönlü de sevgilinin güzel yüzündedir sorusuna âşık cevap bulamamaktadır:

Zülfün ucu yirde-vü-niçün **gönül** hüsnündedir
Çün hümâ inmez yire konmaz **kebûter** Kâ'beye (C.3, G.1400/4)

6.3.5.1.5. Hâce

Habbe, Arapça, tane manasına gelir. Fındık büyüklüğünde veya daha küçük, akık veya Nefes taşından yapılmış tanelere de habbe denmektedir. Bunlar yuvarlak veya kesme olur. Bu taneler ince ve gümüş bir zincire geçirilir. Düşmemesi için, aşağı ucunda, gümüş telden bir yuvarlak bulunur. Üst kısmı da iğnelidir. Bu şekilde iki habbe,

gömleğin veya Hayderiyenin sağ ve soluna takılır. Bunu "Hasan-Hüseyin Sevgisi" ne işaret olmak üzere, Bektaşîler kullanırlardı. Özellikle, Hz. Muhammed (s)'i, Fatıma'yı ve oniki imamın kabirlerini ziyaret eden Bektaşîler, sağ ve sollarına yedişer habbe takarlardı (<http://www.tasavvufalemi.com/sayfa.php?yaziNo=45>, 02.01.2009). Bu beyitte hocalar bir habbe etrafında dönmelerinden dolayı dönerek uçan güvercine benzetilmiştir:

‘Acebdür **hâceler** gûyâ **kebûter**

Döner bir habbe üzere bin mu’allak

(C.2, G.649/4)

6.3.5.1.6. Halhal

Halhal, ayak bileziğidir. Eskiden kadınların ziynet olarak ayak topuklarıyla baldırları arasında kalan bilek kısmına taktıkları altın veya gümüş halkadır (Pala, 2006:196). Ayrıca mektup götüren güvercinlerin ayaklarına halhal bağlanırdı ve muhtemelen gönderilen mesajlar bu halhalın içine yerleştirilirdi.

Bu beyitte âşık sevgiliyi meleğe, feleği güvercine, kendisini Ay’a, benzetmiştir. Ay’ın etrafındaki hâleler de âşığı çepeçevre saran sevgilinin aşkıdır. “Ey melek gibi olan sevgili! Bu felek aşkının fezası içinde mavi bir güvercindir. Ay, hâleyi onun ayağına halhal yapmıştır”:

Gök **kebûter**dür fezâ-yi ‘ışkun içre bu felek

Hâleyi ana kamer **halhâl** idübdür ey melek

(C.2, G.683/1)

“Gökyüzü, aşk fezasında boşluk döven bir güvercindir. Onun âhımın dumanından halka halka halhalı var”:

Gök mu’allak-zen **kebûter**dir fezâ-yi ‘ışkda

Halka halka dūd-ı âhumdan anun **halhâli** var

(C.1, G.230/4)

6.3.5.1.7. Kâ’be

Güvercinin, Kâbe’nin üstünden uçmadığına ve onun üstüne konmadığına inanılır, bunlar da güvercinin Peygambere duyduğu büyük saygıya yorulur. Âşığın âhi

yüzünden gökte kuş uçmaz, Kâbe'ye de güvercin konmaz. Bundan dolayı da âşîğın kıblesi olan sevgiliye mektubu kimin iletceğini de bilememektedir:

Kuş uçmaz gökde ahundan **kebûter Kâ'beye** konmaz

Kim ilte bilmezsin mektûbunu senden yana kiblem (C.2, G.955/7)

6.3.5.1.8. Kebâb

Zâtî'nin âhından zavallı güvercin havada döne döne sonunda kebab olur düşer; bu durumda Zâtî, şevkle yazdığı mektubu sevgiliye nasıl ve kiminle iletceğini bilemez:

Döne döne oldı ahından **kebûterler kebâb**

Nâme-i şevki sana Zâtî kimünle gönderür (C.1, G.422/5)

Güvercinler âşîğın yakıcı satırlarla dolu mektubunu sevgiliye döne döne uçarak götürürken kebab olmaktadır:

Döne döne olur iltince **kebûterler kebâb**

Nâme-i pür-sûzumı yâra kimünle gönderem (C.2, G.912/3)

Bu beyitte de güvercin âşîğın mektubunu sevgiliye ulaştırmak için yola çıkar ancak âşîğın gönül ateşinden dolayı mektup da güvercin de yanar:

Yanardı sûz-ı dilden sana nâme

Kebâb olmasa ilterken **hamâme** (C.3, G.1370/2)

6.3.5.1.9. Kebûter-bâz

Şair, kendi gönlünü güvercine benzettiği bu beyitte sevgiliyi çoğunlukla güvercin besleyen, yetiştiren kişiler olarak görür. Bâz kelimesinin oyun anlamından hareketle güvercinleri oynatan dolayısıyla âşîğın gönlünü oynatan kişidir:

Döne döne oynadur dil-ber hevâyî gönlümü

Dil-rübâlar Zâtî' yâ ekser **kebûter-bâz** olur (C.1, G.387/5)

6.3.5.1.10. Ku ku

Güvercinin sesi de özellikle tasavvuf çevrelerince beğenilir. Onun “ku ku” sesi “nerede? nerede?” karşılığıyla “hakkın yolunu arama, hakka kavuşma” anlamlı olarak yorumlanmıştır (Yıldırım, 2008: 455- 456). Kumkuma, içine zemzem gibi şeyler konulan yuvarlak testidir. Şair bu kelimeyi vezne uydurmak için kum kum şeklinde yazmıştır. Zâtî, kum kum kelimesi ile “ku ku” sesini de hatırlatmaktadır. Kâ’be, Müslümanların hacı olmak üzere muayyen zamanlarda gidip ziyaret ettikleri kutsal yerdir. Mekke de Kâ’be’nin bulunduğu şehirdir. Âşık, sevgilinin mahallesini Mekke’nin yerine koyup orada oturmak, yaşamak ister. Âşığı gören Kâ’be güvercinleri ona zemzem testisi demektirler. Bilindiği gibi zemzem Mekke’de bulunan bir kuyunun adıdır ve içinden çıkan suya da bu ad verilir. İslâm öncesi ve sonrasında kutsal sayılan bu suyu hacılar kendi memleketlerine testilerle en değerli hediye olarak götürürler. Âşık, zemzem testisi olunca sevgili uğruna döktüğü gözyaşları da zemzem suyudur:

Olsam oturak Mekkede kûyun koyub ey döst

Hep Kâ’be **kebûter**leri dirler bana **kum kum**

(C.2, G.965/4)

6.3.5.1.11. Mektup

Hayvanlar iletişim aracı olarak da kullanılmıştır. Özellikle eğitimli güvercinler mektup ulaştırmak için en hızlı araçlardı. Nuh Peygamber, tufanın yedinci gününde suyun çekilip çekilmediğini öğrenebilmek için güvercini göndermiş, o da yeryüzünde bir zeytin ağacından dal kopararak Nuh Peygambere götürmüştür. Nuh Peygamberin verdiği görevden hareketle güvercin birçok kültürde, postacı ve özel ulak olarak simgeleşmiştir (Yıldırım, 2008: 455- 456).

Sevgiliden mektup getiren güvercin beyazdır. Çok yüce bir makama ait olan sevgilinin eşliğinden beyaz bir güvercinle gelen mektup, aşk yolunda canını vermiş bulunan âşığın kabri üstüne bir nur gibi inmiştir. Çünkü şehidlerin kabirlerine nur yağdığına dair bir inanç bulunmaktadır (Serdaroğlu, 2006: 192):

Ak **kebûter** yâr ışığından getürdi **nâmei**

Ben şehîd-i ‘ışkun üstüne felekden indi nûr

(C.1, G.169/3)

Uşşâk âşık kelimesinin çoğulu olmakla birlikte basit makamlardan birinin de adıdır. Uşşâk dörtlüsünün tiz tarafına bir bûselik beşlisi eklemek suretiyle yapılmıştır. Çıkıcıdır (Arel, 1991: 48). Çok tabîî bir dizi arz eder ve en eski makamlardandır. Aşk tebliği, garâm (derin aşk), tasavvufî duygular için iyi kullanıldığı takdirde en yüksek bir ifade vasıtasıdır (Öztuna, 2000: 538). Zâtî bu beyitte âşıkların âh ve feryatlarıyla fırtınalar içerisinde kalan gökyüzünde güvercinin hedefine ulaşamayabileceğinden endişe eder. Endişesinin sebebini de âşıkların âh ve feryatları olarak gösterir. “Yâ Rabbi! Güvercin, o Hümâ sevgiliye mektubumu nasıl iletirsin? Zira bu gün âşıkların feryad ve figanından gökte kuşlar bile uçamıyor.”:

Nice ilte **kebûter** ol hümâyâ **nâmemi** yâ Rab

Kuş uçmaz gökde ‘uşşâkun bu gün âh-u-figânından (C.3, G.1053/2)

Âşığın bütün sırlarını gizleyen mektubunun yerine ulaşıp ulaşmadığı çok önemlidir ve bunu anlamamanın tek yolu gönderilen posta güvercininin sağ salim geri dönmesidir. “Ey güvercin! Lütuf eyle, ayrılık acısını anlattığım mektubumu o Hümâ sevgiliye ulaştır ve bu düşkün âşığın üstüne dön”. Ölümcül hasta ya da kabir ziyaretleri için kullanılan “üstüne gelmek” deyimini düşünüldüğünde Zâtî’nin pek çok benzer kelime arasından neden “üstüne” sözcüğünü tercih ettiği daha iyi anlaşılır. Sevgilisine gönderdiği posta güvercini geri döndüğünde muhtemelen Zâtî’yi hayatta bulamayacaktır ve zavallı şair “üstüne dön” kullanımının arka planında âdeta yazdığı ayrılık mektubunun yürek parçalayan içeriğini de gizlemektedir (Ceylan, 2007: 104):

Ol hümâyâ lûtf it îsâl eyle fûrkat-**nâmemi**

Ey **kebûter** ‘âşık-ı üftâdenün dön üstüne (C.3, G.1305/4)

“Eğer güvercin sana mektubu iletirken (âh ve figânımdan) kebab olmasa (bu sefer de) mektup benim gönlümün ateşinden yanardı”:

Yanardı sûz-ı dilden sana **nâme**

Kebâb olmasa ilterken **hamâme** (C.3, G.1370/2)

6.3.5.1.12. Uçuş Şekli

Güvercinler, havada döne döne, takla atarak uçarlar. Şair burada kendisi ile Mecnûn’u âşıklık noktasında mukayese etmektedir. Şair, mübalağa sanatının imkânlarına

başvurarak kendini çektiği meşakkatler noktasında Mecnûn'dan üstün görmektedir. Felekler zaten dönmektedir. Şair feleklerin dönme sebebini hüsn-i tâlil yoluyla âhının, inleyişlerinin döndürdüğüne bağlamıştır.

“Feryadım feleklerle güvercin gibi boşlukta takla attırır. (O halde) Niçin insanlar Mecnûn’u andıkça kuşları misafir eder?”:

Ahum eflâki kebûter-veş mu'allâk döndürür

Ne için il Mecnûnı vasf itdükce **kuşlar** kondurur (C.1, G.422/1)

6.3.5.1.13. Yâsemîn

Yâsemîn, Klâsik Türk şiirinde yumuşak dokulu, beyaz ve sarı çiçekli, güzel kokulu ve tırmanıcı özellikleriyle dikkat çekmiştir. Bu bitkisel özellikleriyle bağlantılı olarak yaseminin Klâsik Türk şiirindeki temel işlevi; sevgili ve sevgilinin saç, zülfü, yüzü, yanağı, sinesi, teni gibi uzuvlarıyla benzerlik ilişkisine dayanır (Bayram, 2007: 214).

Güvercin ile yâsemîn arasında renk yönünden ilişki vardır. Kâğıt üzerine yazılan yazılar ve kullanılan mürekkep değişik şekil ve renkte olabilir. Bu özelliği dolayısıyla kâğıt da bağla ilişkilendirilebilir. Beyitte güvercine teşbih edilen sevgili (yâsemîn), kudret ülkesinden bağa beyaz renkli bir taze kâğıt getirmiştir. Burada güvercinlerin haberleşmede kullanıldığı telmih edilmiştir:

Aldı geldi milket-i bâğa tarâvet kâğıdın

Mülk-i kudretten bir ak garrâ **kebûter yâsemîn** (C.3, G.1185/6)

6.3.5.1.14. Zâtî

Zâtî, öyle bir âşıktır ki felek, havada asılı duran bir güvercin gibi döne döne uçarak aşk fezâsında haykırmaktadır. Bilindiği gibi güvercinler “ku ku” yani “nerede nerede” diyerek öterler. Âşık da güvercin gibi haykırırken sevgiliye “neredesin” diye bağırır:

‘Âşık oldur kim ura **Zâtî** fezâ-yi ‘ışkda

Döne döne bir mu'allak-zen **kebûter**-vâr çarh (C.1, G.103/9)

6.3.6. Horoz (Hôrôs, Dîk)

Horos, horoz, dîk, zukât, bedinûs/bednûs/bidnûs/tebnûs, hurû, hurûc, hurûh adları vardır(Ceylan, 2007: 110).

Tavuğun erkeğine verilen addır. Her horoz kendi ırkındaki tavuklardan daha iri ve gösterişlidir. Başında testere gibi dişli kırmızı ibikleri ve bir çift etli sakalları dişilerden daha büyüktür. Parlak tüyleri ve kuyruk teleklerinin çok uzun ve yay gibi kıvrık olması da karakteristiktir.

Kümeslerin kralı olarak bilinen horoz, köylülerin adeta canlı bir saatidir. Gece vakitlerini ve özellikle seher vaktini haber verir. Seslerinin kalınlığı ve uzun ötüşleriyle Denizli horozları meşhurdur. 15-20 saniye devamlı ötebilirler. Gündüz kuşları içinde bülbül ve horozdan başka gece öten yoktur (Yeni Rehber Ansiklopedisi, 155).

Eski dünyada horoz ödü bazı hastalıkların tedavisinde kullanılırdı. Gecenin bekçisi, Allah'ın yarattıklarını gecenin karanlığında Ehrimen'in kötülüklerinden koruyan bir muhafız olarak da bilinir. İranlılar özellikle beyaz horozun zamanında ötmesini uğurlu sayar, horozun bulunduğu eve şeytanın giremeyeceğine inanırlar. Ancak akşam vakti öten horozu uğursuz kabul ederler.

Sabahları uyanma vaktini haber veren horozun ötüşü aynı zamanda gecenin son anının geçip sabahın ilk anının gelişinin de habercisidir. Sabahleyin daha güneşin ilk ışıklarıyla birlikte horoz insanları uyandırmak için öterek kalkıp ibadet etmelerini, erkenden işlerine başlamalarını salık verir. Bûşâsp adlı devin insanları sabahleyin uyumaya teşvik ettiği anlarda o insanları kaldırmak, karanlık gecenin bitip aydınlık gündüzün geldiğini, artık uykunun yararı olmadığını vurgulayarak uyandırmaya çalışır. Horozu tanrının ulağı olarak niteleyen Şehnâme'de horoz beslemenin de Tehmûrs tarafından başlatılan bir gelenek olduğunu aktarılır.

İslam kültüründe de horozun birçok özelliği bilinir. Demirî'nin "Hayâtu'l-hayvân" adlı eserinde horoz, üstün özelliklerini vurgulayan hadislerle anlatılır. Peygamber'in miraç gecesinde, göğün dördüncü katında, horozu benzer beyaz bir kuş gördüğü, Cebrail'in ona bu horozun kanatlarını açarak öttüğünde yeryüzündeki bütün horozların da öttüğünü söylediği ve Peygamber'in de bu yüzden horoz hakkında övücü ifadeler kullandığı aktarılır. Bu yüzden halk arasında horozun kutsal olduğuna, özellikle beyaz

horozun melek olarak kabul edildiği için öldürülmemesi gerektiğine inanılır. Öte yandan zamansız öten horozun kesilmesi tavsiye edilir (Yıldırım, 2008: 384- 385).

6.3.6.1. Horoz ile İlgili Tasavvurlar

6.3.6.1.1. Arş

İnanışa gör arş horozu Hz. Peygamber'in Mi'rac'a çıktığı gece karşılaştığı horoz şeklinde meleklerden biridir. Hz. Peygamber Mi'rac'a çıktığında bir yaratıkla karşılaşmış ve onu şöyle tarif etmiştir: “Sonra bir melek gördüm, horoz yüzlü ve biçimli idi. Çok büyük bir başı vardı, başı arş-ı âlâ ile bir olmuştu. İki kanadı vardı ki onları açınca Doğu ile Batı'yı dolduruyordu. O meleğin makamı sidretü'l-müntehâ idi. O meleğin vücudu beyaz inciden, ibikleri kızıl yakuttan yaratılmıştı. Arş-ı âlâdaki horoz şeklindeki bu melek gece olunca dünya göğüne iner. Onu görünce, Cebrâîl'e, 'Bu kimdir?' diye sordum; o bana şöyle cevap verdi. Buna 'arş horozu' derler. Gece kararmaya başlayınca dünya göğüne iner. Gecenin üç bölümünden biri geçince kanatlarını silkeler. 'Ey Allah'a ibadet edenler kalkınız, ibadet eyleyiniz' der. Onun sesini insan ve cinden başka her yaratık işitir. Dünya ve yer horozları da işitince onlar da kanatlarını silkip bağırsırlar, öterler. Kıyametin belirli bir vakti gelince o melek yine gecenin üçte bir bölümünde seslenmek istese de Allah'tan bir hitap gelecek ve onun nidâ etmesi yasaklanacaktır (Kara Davut, 1971: 322- 324).

Eski kültürümüzdeki horozla ilgili inanışların belki de en dikkat çekici olanı horôs-ı arş inanışdır. Hayâtü'l-Hayevân Tercümesi'nde anılan bir hadise göre Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: “Hz. Bârî'nin bir beyaz horozu var ki kanatları mücevherler ile süslüdür. Bir kanadı doğuda, bir kanadı batıda, başı arş-ı a'lânın altında, ayakları havadadır. Her seherde öter. Sesini insanlar ve cinler dışında gökte ve yerde bulunan bütün mahlûkat işitir. Onun sesini duyunca yeryüzündeki horozların hepsi ona tabi olarak ötüşürler. Kıyamet günü yaklaşınca Hz. Bârî Te'âlâ, o horozu ötmeyi terk etmesini emir buyurur. İnsanlar ve cinler hariç gökte ve yerde bulunan bütün canlılar kıyametin yakın olduğunu anlarlar.”

Bu hadise dayandırılan arş horozu inancı Dîvân şairlerimizin de horozla ilgili dikkatleri arasındadır. Aşk ve hasret ateşi içerisinde kavru lan ve bütün geceyi feryat ve

inlemeyle geçiren âşıkların bu gece feryatları o denli yüksek perdeden ve yürek parçalayıcıdır ki arş horozunun dahi uykusunu kaçırrır. Arş horozunun uykusunun kaçması onun vaktinde ötmesine engel olacağı ve böylece hadis-i şerife göre bu, kıyamet saatinin yaklaştırılması anlamına geleceği için şairlerimizin feryatlarıyla kıyametler kopardıklarını ima ettiklerini düşünmek yanlış olmaz (Ceylan, 2007: 113).

“Horôs-i ‘Arş” yahut “Dîk-i sipîhr” (Arş horozu) Arş üzerinde ve Tuba ağacının yanındaki bir direk üzerinde durduğuna inanılan ve günün belirli saatlerinde nida eden bir meleğin ismiymiş. Şair, beytin muhatabı olan sevgiliye, âşığına hiç görünmediği için “Hümâ” diye hitap etmiş görünüyor. Bu hitâbın bir diğer sebebi de efsanevi bir varlık olan Arş horozu ile Hümâ’yı bir arada zikretmektir (tenasüp). Son derece mübalâğalı bir ifade taşıyan bu beyite göre gerçek âşık âh çekince, bu âhın şiddet ve hararetinden Arş üzerinde duran horozun kebab olup yere düşmesi gerekmektedir (gulûv), eğer böyle olmazsa o gerçek âşık sayılmaz, aşk meclisine giremez:

Yiri ile ey hümâ girmiş degüldür meclis-i ‘ışka

Horôs-1 ‘Arş anun kim nâr-1 âhından kebâb olmaz (C.2, G.500/2)

Âşık öylesine âh etmektedir ki âhı arşa kadar çıkmakta ve arşın altındaki horozun bu sestem rahatsız olmasına ve horozun huzurunun kaçmasına sebep olmaktadır. Şair ayrıca yıldızların sabah güneş doğunca kaybolmalarını, kendisinin sabahın erken vaktiğinde ettiği ahlara bağlayıp hüsnü talil yapıyor. “Ağlayıp inlemem gökyüzü horozunun huzurunu; sabaha karşı ettiğim âhlar yıldız askerlerini kaçırmıştır”:

Horôs-1 ‘Arşun efgânım huzûrını uçurmuşdur

Kevâkib leşkerin âh-1 seher-gâhum göçürmüşdür (C.1, G.426/1)

6.3.6.1.2. Âşık

Burada ise âşık ‘arş horozuna benzetilmiştir. O, sevgilinin eşiğinde ahının ateşinden arş horozu gibi kebab olmuştur:

İşiginde benüm âhum odından

Kebâb ola gibi ‘arşun **horôsı** (C.3, G.1619/4)

6.3.6.1.3. Feryat

Yukarıda bahsi geçen hadise dayandırılan arş horozu inancı Dîvân şairlerimizin de horozla ilgili dikkatleri arasındadır. Aşk ve hasret ateşi içerisinde kavru lan ve bütün geceyi feryat ve inlemeyle geçiren âşıkların bu gece feryatları o denli yüksek perdeden ve yürek parçalayıcıdır ki arş horozunun dahi uykusunu kaçıır. Arş horozunun uykusunun kaçması onun vaktinde ötmesine engel olacağı ve böylece hadis-i şerife göre bu, kıyamet saatinin yaklaştırılması anlamına geleceği için şairlerimizin feryatlarıyla kıyametler kopardıklarını ima ettiklerini düşünmek yanlış olmaz. “Ey inilti! O Hümâ, Zâtî’yi sorarsa de ki: Feryâdı, Arş horozunun huzurunu kaçırdı”:

Sorarsa Zâtî’yi ey nâle ol hümâ diyesin

Horôs-1 ‘Arş huzûrın uçurdu **feryâdı** (C.3, G.1738/5)

6.3.6.1.4. İbik- Balta- Tâç

Horozların tepesinde bulunan ibikleri kan bulaşmış bir baltaya benzetilmiştir ve bunu sevgilinin kötülüğünü isteyenlerin başına gelmesi için beddua olarak kullanmıştır. “Ey Hümâ sevgili, senin fenâlığını isteyenin başından horoz gibi kanlı balta eksik olmasın”:

Ey hümâ başından eksük olmasun bed-hâhunun

Kan bulaşmış bir **teber** her gâh mânend-i **horôs** (C.2, G.572/2)

Bu beyitte horozun ibiği padişahın tacına benzetilmiştir. ‘Dest’i, tarz, üslup; ‘meşk’i, yazı örneği anlamlarıyla ele alırsak, Zâtî’nin şairlikteki büyüklüğü için örnek verdiği iki kelime olarak karşımıza çıkar. Hal böyle olunca da ‘arş horozunun şairin büyüklüğünü başına taç yapacağını söylemektedir. Bu da Zâtî’nin ‘arş horozuna benzettiği padişahın onun şiirlerini beğenip câize vermesidir:

Destün misâl itsen eger kim celâle meşk

‘Arşun **horôsı tâc** idinürdi **celâlemüz** (C.2, G.547/2)

6.3.6.1.5. Kebâb

Kebap; koyun, kuzu, keçi vs. hayvanların etlerinin ateşte pişirilmesi veya kızartılmasıyla yapılan bir çeşit yiyecektir. Tezcan, Türklerde kebab kültürünün bütün dünyada tanınacak şekilde yaygın olmasının; uzun yıllar konar-göçer biçimindeki göçebe yaşayışları ve hayvancılıkla geçinmeleri nedeniyle olduğunu söyler. Kebap, değişik yollarla yapılırdı. Kuzu ya da keçi vs. hayvanın hazırlanıp terbiye edilmiş etinin şişe geçirilip ateş üzerinde çevrilmesi şeklinde, ciğer veya parçalanmış ve terbiye edilmiş etin usulüne göre ateşte, ızgarada pişirilmesi şeklinde hazırlanırdı.

Kebabın hazırlanış biçimi ve hazırlanması için gerekli unsurlar, şairlerin değişik hayaller kurmasına zemin oluşturmuştur. Kebap kelimesinin işlendiği beyitlerde mutlaka ateş unsuru da zikredilmiş ve şairler çoğunlukla aşk derdiyle yanan âşığın sinisini ateşe teşbih ederek onun ciğerini de kebab gibi düşünmüşlerdir. Ya da ateş içerisinde yanan sineyi bir kebab gibi tasavvur etmişlerdir (Özkan, 2007: 633). Zâtî, Arş horozunu efsanevi bir kuş olan Hümâ ile birlikte anarak hayali daha da incelemiştir. Âşığın kalbinden çıkan âh, o denli yakıcıdır ki cihanı fırına döndürmüş ve arş horozunun uykusunu kaçırap onu huzursuz etmiştir:

Cihânı dün gice ahum odından bir tenûr itdüm

Hôrôs-1 ‘Arşun uyhusın uçurdum bî-huzûr itdüm (C.2, G.959/1)

Sonunda da arş horozunu yakıp kebab eder. Âşık sevgili olan Hümâ’ya seslenerek biraz da tehditkâr bir tavırla, eğer ah ateşinden dolayı arş horozunun kebab olmasını istemiyorsa lütuf gölgesini rakip üzerinden çekmesini söylemektedir:

Sâye-i lûtfun rakîbe salma lûtf it ey hümâ

Olmasun dirsen **Horôs-1** ‘arş ahumdan **kebâb** (C.1, G.72/5)

6.3.7. Hüdühüd

Hüdühüd, ibik, çavuşkuşu, ipekkuşu, taraklı, baltacı, alihorozu, zıbıt, pupuş, bûbe, bûbû, bûbûye, püpe, murg-ı Süleymân, şâne-ser, kûkile ve büdbüdek denilen ibibik ibiğiyle tanınan özgün bir kuştur (Ceylan, 2007: 126).

Taç şeklindeki taraklı tepeliğiyle tanınan hüdhüd güzel görünümlü bir kuş türüdür, ama kokusu güzel değildir. Kanatları ve kuyruğu siyah beyaz alacalı, öbür bölümleri pembeye çalan açık kahverengi, tepeliğinin uçları siyahtır. Çok renkli, çizgili ve fena kokan bir kuş olan hüdhüd, çöplüklerde açtığı bir çukura yumurtlar. Görünmeyen dünyadan haberler taşır ve ilahi arayış içindeki ruhun gizemli güzergâhında yolculuk eder. Tasavvufi anlamı dışında hüdhüd, İran edebiyatında daha çok sevgiliden haber getiren bir kuş olarak yer alır. Yeraltında bulunan suları toprak üzerinden keşfetme yeteneğinden dolayı “suları bilen kuş” diye de nitelendirilir.

Süleyman ve Belkıs ile ilgili olarak Kur’an ve başka kitaplardaki anlatılarda hüdhüdün üstlendiği roller, onun kuşlar arasından seçilerek öne çıkmasına ve önemsenmesine neden olmuştur (Yıldırım, 2008: 402). Neml Sûresi, Hz. Süleyman’ın Sabâ melikesi Belkıs’a karşı yaptığı seferi anlatır. İbibik kuşu olan Hüdhüd kuşundan da bu sûrede söz edilir. Belkıs, Yemen (Sabâ) ülkesi hükümdarı Şerâhil bin Mâlik bin Reyyân’ın kızıydı, erkek kardeşi olmadığından babasının yerine hükümdür olmuştu. Ulusuyla birlikte güneşe tapıyorlardı. Anlatıldığına göre çok zengin olan Yemenliler, Belkıs’ın melikeliğini hiçbir erkekle cinsel ilişkide bulunmama koşuluyla kabul etmişlerdi. Sûrede anlatıldığına göre Belkıs, Hz. Süleyman’ın billur döşeli köşkünü görünce imân etmiştir, çünkü böylesine görkemli bir köşkün Allah tarafından ancak peygamberine verilebileceğini anlamış ve Hz. Süleyman’ın peygamberliğine inanmıştır (Hançerlioğlu, 1984: 424).

Tasavvufi metinlerde hüdhüd şeyh ve mürşidi simgeler. Hüdhüdle ilgili eserlerin ilki Feridüddîn Attar’ın “Mantıku’t-tayr” adlı tasavvufi mesnevisidir (Yıldırım, 2008: 401-403).

Hüdhüd, ana-babasına çok düşkün bir kuşmuş, yaşlılıklarında onlara yiyecek taşımış, karısı ölünce de yeni bir eş aramamış. Hz. Muhammed’in hüdhüd kuşunun öldürülmemesi hakkında bir de hadisi vardır. Başında bir sorgucu olan bu kuşa halk arasında çavuş kuşu denir (Hançerlioğlu, 1984: 170).

Hüdhüdün insanları kötü bakışlardan koruduğuna veya büyüyü bozduğuna inanılır. Bazı yerlerde hırsızlara karşı dükkânlara, kötü cinlere karşı da evlere asıldığı söylenir. Rüyada hüdhüd görmek sıkıntıdan kurtulmak, suya kavuşmak, misafir gelmek,

emniyette olmak, uzaktan haber almak şeklinde yorumlanmıştır (Harman, Kurnaz, 1998: 462).

6.3.7.1. Hüdüh ile İlgili Tasavvurlar

6.3.7.1.1. Gönül

Hüdüh, Süleyman Peygamberin mektubunu Belkıs'a götürmesiyle de bilinir. Kur'ân Hz. Süleyman'dan söz ederken ona kuşdilinin öğretildiğini, cinlere, insanlara ve kuşlara egemen olduğunu ve onlardan oluşan orduları bulunduğunu bildirir. Süleyman, Beytü'l-Makdis'in yapımını tamamladıktan sonra insan, cin, şeytan, kuş ve vahşi hayvanlardan bir ordu toplayarak önce Mescid-i Harâm'a, oradan da Yemen'e gitmek üzere yola çıkar. San'â'ya vardığında bir yerde konaklar. Bu arada su sıkıntısı baş gösterir. Toprağın altındaki suyu görebilen, bu nedenle de Süleyman'a su bulmakta rehberlik eden hüdüh aranır, fakat bulunamaz. Bir rivayete göre de Hz. Süleyman, bir sefer sırasında maiyetiyle birlikte rüzgâr tarafından uçurulan bir halı üzerinde yol almakta ve kuşlar tarafından güneşten korunmaktayken bir noktadan başına güneş ışıkları gelince oraya bakar ve hüdühün yerinde olmadığını fark eder. Yapılan soruşturmada kuşların yöneticisi olan akbaba onu bir yere göndermediğini söyleyince Süleyman öfkelenir, hüdühü mutlaka cezalandıracağını veya öldüreceğini bildirir ve kuşların efendisi kartala hüdühü bulmasını emreder. Kartal havada Yemen'den dönen hüdühle karşılaşır ve birlikte Süleyman'ın huzuruna gelirler. Süleyman hüdühün Belkıs'a dair anlattıklarını dinledikten sonra bir mektup vererek onu Sabâlılara gönderir (Yıldırım, 2008:401).

Beyitte sevgili, güzeller padişahı Süleyman'a benzetilmiştir. Âşığın gönlü ise hüdüh'dür. O, güzeller padişahı Süleyman'da konaklamak istemektedir ancak o zaman da bütün vahşi hayvanlar, kuşlar, insanlar ve cinler kıskançlığından Süleyman'la konuşmamaktadırlar:

Nola **dil hüdühü** düşse şeh-i hûbân Süleymâna

Mûtî' oldı vuhûş-tayr-u-ins-ü-cân Süleymân

(C.3, G.1460/1)

6.3.7.1.2. Ferhâd

Ferhâd, Ferhâd ile Şîrîn adlı hikâyede geçen kahramanlardan biridir. Dîvân şiirinde Ferhâd, muradına erişemeyen, aşk yolunda pek çok çile ve ıztırapları göze almış, bu uğurda her müşkile göğüs germiş ve nihayetinde aşkı yüzünden canından olan çilekeş âşık tipinin timsalidir (Tökel, 2000).

Çok uzaklardan dahi duyulan içli ötüşü ile ibiği arasında bağlantı kurularak, külüngünü başına indirip hayatına son veren Ferhâd'a benzetilir. "Ey hüdhüd! Feryat etmedeki ustalığına bakılırsa sen Ferhâd'ın başına külüng inmiş gönül kuşusun":

Hüdhüdâ benzer ki sen murg-ı dil-i **Ferhâd**sın

Başuna tîşe tokınmış nâlede üstâdsın (C.3, G.1064/1)

"Ey hüdhüd, (sen niye) başına düşen baltayla inlersin, sen varsa âşık Ferhâd'ın gönül kuşunu buldur":

Tokınmış başuna tîşe idersin nâle ey **hüdhüd**

Tapundur var ise murg-ı dil-i **Ferhâd**-ı dil-dâde (C.3, G.1433/4)

6.3.8. Karga (Gurâb, Zâg)

Şiirimizde de kullanılan isimleriyle zâg (anıd), gurâb. Alacakarga/gurâbü'l-beyn, ekin kargası/zâğ, leş kargası, çatı kargası, saksağan/zâğ-pîre/el-kündüş ve kuzgun/karacakarga gibi türleri halk arasında bilinir (Ceylân, 2007: 141).

Tarlalara, bahçelere zarar veren, geniş kanatlı, kara tüylü büyücek bir ötücü kuştur. Serçegillerin gagasıdışliler sınıfındandır. Kargaların gagaları kuvvetli, kalın, ucu sivri olur. Ayakları büyük, kuvvetli, rahatça yürümeye elverişlidir (Hayat Ansiklopedisi, C.4: 1881). Gurâb İbranicede "siyah" anlamında bir sözcüktür. Leş yiyen kuşlardan olan karganın bin yıl gibi uzun bir süre yaşadığı söylenir (Yıldırım, 2008: 733).

İnsanın çevresinde yaşadığı, cüretkâr ve gürültücü bir kuş olduğu için daima insanlarca fark edilmiş olan karga Türkçede birçok atasözü ve deyim girmiştir. Karganın gaklaması insan kulağına hoş gelmemiştir. Bu yüzden çirkin insan sesine "karga gibi" demek adet olmuştur. Çirkinini güzel göstermeye çalışana, en güzel sesli kuş olarak bilinen bülbülle bet sesli kargadan yola çıkarak "Kargayı bülbül diye satma" derler.

Sabahın çok erken saati için kullanılan “Karga bokunu yemeden” deyimini karganın erkenciliğine ve fazla temiz olmayan beslenme alışkanlıklarına dikkat çekmektedir. Kötü arkadaş için söylenmiş olan “Kargayla gezen boka konar” atasözü de karganın yine aynı huyundan bahsetmektedir. Karganın ince ve hafifçe kıvrık gagası sebebiyle burnu iri ve kıvrık olan kişiye “kargaburun”, esmer ve kavruk, çelimsiz kişilere “karga gibi”, ufak ve okunaksız yazıya “kargacık burgacık” denir. Çok ıssız yerlere “karga sekmez” denir ki, yerindedir. Çünkü özellikle leş kargası diğer hayvanata ve insana en sevimsiz gelecek yerlerde bile gezer. Onun bile gitmediği yer gerçekten ıssızdır. Bir konudaki dar görüşlülüğünü ısrarla sürdüren kişi için kullanılan “Kargadan başka kuş, Zeyrek’ten başka yokuş bilmez” sözü bir İstanbul deyimidir. Karga karganın gözünü oymaz” atasözü de fesat ehli arasındaki dayanışmayı belirtir (Somçağ, 2005: 216).

Kargalar büyük papağanlarla beraber en zeki kuşlardır. İnsanları ve muhtelif cisimleri tanır. Her gün tarlada çiftçinin başında uçan ekin kargaları aynı kişi bir gün elinde bir tüfekte görecektense anında ortadan yok olur. Karga zekâlarına paralel olarak birbirlerini kollama güdüleride geliştirmiştir. Kargaların toplu olarak yuva yaptığı yerlerde yuvadan düşen bir yavru kargaya dokunmaya yeltenen kedi, köpek veya insan gibi herhangi bir canlı kargaların saldırısına uğrar. Bu içgüdü o kadar geliştirmiştir ki bir karga kolonisinin altında eline aldığı siyah bir bez parçasını sallayarak dolaşan bir insan da karga saldırısına uğrar. İşin kötüsü, kargalar o kişiyi karga düşmanı olarak bellediklerinden artık her gördüklerinde saldırırlar (Somçağ, 2005: 220).

Karganın tarihsel geçmişi ve önemi Hâbil ile Kabil olayına dek gider. Kabil kardeşi Habil’i öldürdüğünde cenazesini ne yapıp nereye bırakacağını ve nasıl gizleyeceğini bilemediğinden sırtında dolaştırmaya başlar. Bir an için gözü birbiriyle kavga eden iki kargaya ilişir. Kargalardan biri bir süre çekiştikten sonra diğerini öldürür, toprağı eşerek onu gömer ve üzerini toprakla kapatır. Kabil bunu gördükten sonra ne yapması gerektiğini öğrenmiş olarak harekete geçer, bir çukur kazarak kardeşinin cesedini bu çukura gömüp üzerini toprakla kapatır (Yıldırım, 2008: 733).

Karga, Mâide Sûresi 31. ayetin anlamı itibariyle ‘insana acziyetinin bir bildirgesi’dir ‘Bana yazıklar olsun’ diyen âdemoğlu aklını kullanamadığından dolayı kargadan daha da küçülmüştür (Sarı, 1998: 18).

Nuh Peygamber zamanında gerçekleşen tufanın ardından sular alçaldığında ve gemisi de Cudi dağının zirvesine oturduğunda, Hz. Nuh yeryüzünde suların tamamen çekilip çekilmediğini, çekilmediyse ne kadar kaldığını saptaması amacıyla kargayı gönderdi. Karga yeryüzünde bir ceset buldu ve dayanamayıp yemeye başladı. Bunu öğrenen Nuh Peygamber kargaya lanet edip “Senin rızkın leş olsun” diye bedduada bulundu (Yıldırım, 2008: 733).

Mevlana'nın Mesnevi'sinde tilki, merkep, hüdhüd ve diğer hayvanların yanında karga da önemli bir yer tutar. Karga'nın Mesnevi'deki fonksiyonu, en azından “Hüdhüdün iddiasına karşı karganın tavrı hüdhüdü kıskanmasıdır (Sarı, 1998: 18).

Dîvân şiirinde karga ile rakîb arasında ilgi kurulur. Bu durumda sevgili bülbül, âşık ise Hümâ olur. Karganın rengi siyah olduğu için geceye benzer. Şairlerin kargaya karşı tutumları olumsuzdur (Pala, 2003: 500).

6.3.8.1. Karga ile İlgili Tasavvurlar

6.3.8.1.1. Dûd-ı âh

Gurab karga demektir. Böyle isimlendirilmesinin nedeni siyah olmasıdır. Ayetteki “garabib-i sûd” (kuzgunî siyahlar) ifadesi buradan gelir. Bunlar aynı anlamdaki iki kelimedir. Karga, Külli Cismin simgesidir.

Karga (gurab) ayağa kalkmış ve şöyle demiş: “Ben nurların heykeli, nitelik ve niceliğin mahalliyim. Ben başkan ve uyulanım; duyu ve duyumsanan bana aittir. Resimler benimle zuhur etmiş, cisimler âlemi benden var olmuştur. Ben şekillerin aslıyım, benim suretlerimin mertebeleri vasıtasıyla misaller verilir. Ben Feleğin sureti, Melik'in (Hükümdar) mahalliyim. İstiva (yerleşme, iskikrar) benim üzerimde gerçekleşir. İstivagâh benim simgemdir. Ben, ardı olmayan arka, önünde kimsenin bulunmadığı öncüyüm. Nitekim Kartal da öncüsü olmayan öncüdür. O ilk, ben sonum. Bâtın (iç) ona, zâhir (dış) bana aittir. Varlığı benim ile onun arasında taksim etmiştir. Ben onun izzetini ortaya çıkarttım” (İbn'ül Arabî, 2005: 404).

“Gökkubbede görüneni hilâl sanmayın, o benim iki yanımın kemiğidir. Onu oraya âhımın duman kargası çıkarmıştır”:

Gurâb-1 dūd-ı âhum bâm-1 eflâke çıkarmışdur

Görinen mâh-1 nevdür sanma pehlûm üstühânıdır (C.1, G.245/4)

6.3.8.1.2. Gam

Bu beyitte gam, kargaya benzetilmektedir ve âşığın gül bahçesi gönlünden uzaklaşmamaktadır. Bilindiği gibi karga bahçelere zarar veren bir kuştur. Gam kargası da âşığın gülbahçesi gönlünü yiyip bitirmektedir. Bunun nedeni olarak da sürahinin bülbülle giriştiği yarışta galip gelememesi gösterilir. Bu sebeple gönülden de dert eksik olmamaktadır. Bilindiği gibi içki sarhoş eden bir maddedir ve insanın kendisinden geçip dertlerini unutturmasını sağlar. Ancak âşığa tesir edemediği için âşık dert çekmeye devam etmektedir. “Ey sâkî, sürahi çıkardığı seste bülbüle galip gelmeyince, gam kargası gül bahçesi gönülden uzaklaşmaz”:

Öte gitmez sâkîyâ gül-zâr-ı dilden **zâg-ı gam**

Bülbüle gulgulde gâlib olmayınca bülbüle (C.3, G.1441/2)

6.3.8.1.3. Gölge

Gölge, rengi itibariyle kargaya benzetilmiştir. “(Ne zaman o) Hümâ'nın gölgesinde (sahip çıkmasıyla) devlete (mutluluğa) erişmek istesem (o gölge) karga olur kemiklerime kast edip ortadan kaldırır”:

Zıll-i hümâda devlete irişmek istesem

Kasd eyler üstühânuma def'î **gurâb** olur (C.1, G.289/3)

6.3.8.1.4. Hatt

Mihr ü Vefâ, İran ve Türk edebiyatlarında Klâsik mesnevi konusudur. Masal özelliklerinin hâkim olduğu hikâyeye göre Feylekos (Philip) adlı bir kralın ay yalın üç yiğit oğlu vardır. Kral ölüm döşegindeyken hazinesinde üç küp bulunduğunu, bu küplerin oğulları arasında paylaşılmasını, böylece layık görülen oğlunun ülkeyi yönetmesini vasiyet eder. Devletin ileri gelenleri üç küpten toprakla dolu olanını büyük olanını büyük oğluna, kemikle dolu olanını ortanca oğluna, altınla dolu olanını

da Vefa adlı küçük oğluna verirler. Böylece büyük oğul, toprağın ifade ettiği taht'a; ortanca oğul, kemiğin işaret ettiği büyük ve küçükbaş hayvanlar ile hayvancılığa; Vefa'da ani zenginliğe sahip olur. Vefa önceleri çok sevinirse de altınları fakirlere dağıtarak kısa zamanda yoksul kalır. Kimsecikler yardımına koşmaz. Kardeşlerinden bir şey istemeyi de gururuna yediremez ve ülkeyi terk eder. Yolda bir falcıya rastlar. Falcı ona çok sıkıntı çekeceğini ama sonunda refaha kavuşacağını söyler. Ona bir su boyunca gitmesini ve suyun başında bulacağı canavarı takip etmesini, böylece 40 oda dolusu hazine ile bir kıza kavuşacağını tembihler. Vefa birçok sıkıntılar çekerek falcının dediklerini yerine getirip kızını bulur. Bu kız Umman kraliçesi Mihr'dir. Vefa Mihr'e âşık olur. Mihr ise zaten yıllardır Hızır'ın emri ile onu beklemekte ve aşkı taşımaktadır. Mihr ve Vefa'nın başından birçok macera geçer. Sonunda Mihr ile Vefa uzun yıllar mutlu olurlar... (Kahveci, 2006: 78- 79).

Müjde kargası, müjde haberi verdiği inanan bir kuştur. Günümüzde Anadolu'nun bazı yörelerinde "alacakarga" diye bilinen bir tür karganın bir kimsenin evi yakınlarında öttüğünde o kişinin müjdeli haber alacağına dair bir inanç vardır. Aşağıdaki beyitte, dostun yüzünde tüyler çıkması, sevgi ve vefa müjdesini veren bir yazı berat gibi düşünülmüştür. Dolayısıyla tüylerin çıkmasına üzülmeye gereken âşık onların müjde kargası olduğunu bildiğinden dolayı üzülmemesi gerektiğini kendi kendine telkin etmektedir. Karga, yüzdeki sakal ya da tüyler ile aynı renktedir. Klâsik edebiyatta yüzde beliren hat âşık için olumsuz bir durumken burada "müjde kargası" olarak tanımlanmasının sebebi henüz sakalı çıkmamış gençlerin müstağni oldukları, âşıklarına pek de iltifat etmedikleri bilinir. Ancak sakalları çıkınca bunlar, âşıklarına vefa göstermeye çalışırlar. Çünkü sakal itibardan düşmektir. Bu yüzden ayva tüyleri bir anlamda âşık için müjde habercisidir. Onun karşılığı da mutlaka verilmelidir (Serdaroğlu, 2006:282-283). Mihr ü Vefâ mesnevisine de telmihte bulunulmuştur. "Dostun yüzünde çıkan tüyler mihr ve vefa müjdesi için gelmektedir. Ey Zâtî! Ben ondan üzülmüyorum, çünkü onlar bana müjde getiren bir kargadır":

Müjde-i mihr-ü-vefâ için gelübdür **hatt**-ı döst

Zâtî' yâ gam çekmezem andan beşâret **zâgı**dur

(C.1, G.240/7)

6.3.8.1.5. Rakîb

Dîvân şiirinde karga ile rakîb arasında ilgi kurulur. Rakip âşığın hiç hazzetmediği karakterlerin başında gelir. Çünkü rakip sevgili ile olan vuslata mani olmaktadır. Sevgili de başkalarına iyi davrandığı halde âşığa hep eziyet etmektedir. “O Hümâ sevgililer karga rakip ile uçup uçup (dışarı çıkıp çıkıp) gezmeye çıkarlar, yazık ki o cinsi bozuk ile uçtular (gezdiler)”:

Uçub uçub gitdiler seyre **rakîb-i zâg** ile

Ol hümâlar veh ki nâ-cins ile pervâz itdiler (C.1, G.156/3)

Sevgiliyle sık sık bir arada olan rakip aşağılamak, istenmek gibi nedenlerden dolayı çeşitli hayvanlara benzetilir. Beyitte de kargaya teşbih edilmiştir. Rakip köpek, karga, eşek, tilki, domuz vs. iken âşık çoğunlukla bülbüldür. Küçük bir kuş olan bülbül sürekli feryat eder. Bu feryadın nedeni kimi zaman rakip kimi zaman da rakiple söyleşen sevgilidir. Beyitte bülbül, gonca ağızlı sevgilinin rakiple sohbet etmesinden dolayı üzüntü duymaktadır:

Söyleşür dâ'im **rakîb-i zâg** ile ammâ bana

Bülbül-i gûyâ gibi gonca-dehânum söylemez (C.2, G.524/3)

Gül sesi, bülbül şakıması anlamına gelen gül-bâng, hep bir ağızdan yüksek sesle söylenen ilâhî veya duadır. Yeniçeriler, Kalenderîler, Bektâşîler ve Mevlevîler arasında yaygındır. Gül-bângların askeriyede davul çalınırken, tekkelerde ve kudüm eşliğinde söylenmesi âdettir. Bektâşî ve Mevlevîlerin gül-bângı meşhurdur. Alevîler ile Bektâşîler gül-bâng esnasında “Allah, Allah!” diye yüksek sesle gül-bânga eşlik ederler. Bektâşîlerde yeni talip nasip aldığı zaman içilen şerbetin sonunda ve ayrıca Yezîd ile taraftarlarını lanetlemek için gül-bâng çekilmiştir. Mevlevîlikte ise birkaç çeşit gül-bâng mevcuttur. Sımât gül-bângı, aşûre gül-bângı, hatîm gül-bângı, seyahat gül-bângı ve cenaze gül-bângı bunlardandır (Pala, 2003: 183-184). Beyitte gül-bâng, dua anlamında kullanılmıştır. Herkesin huzurunu kaçıran âşığın âhı karşısında endişelenmeye gerek yoktur. Çünkü kargaya benzeyen rakipler, o Hümâ (sevgili) için zaten dua etmektedirler. Beyiti şu yönden de ele alabiliriz. Zağ rakip olunca Hümâ da bazen âşık olarak tasavvur edilir. Bu durumda rakip, âşık için kötü dualar eden bir kargadır. Beyitte zağ, Hümâ, uçmak kelimeleri tenasüp içerisinde kullanılmıştır:

‘Âlemün nola huzûrı uça ahumdan benüm
Ol hümânun üstine gül-bang uçurmuş zâglar (C.1, G.170/2)

6.3.8.1.6. Yanlış Haber

Sevgiliye rakip tarafından âşık hakkında yanlış haberler uçmaktadır ki Zâtî, Hümâ sevgiliyi “Hümâya karga yuvasına varmak düşmez” diyerek yalan haberlere itibar etmemesi gerektiğini söylemektedir:

Uçmasun yanlış haberler ol hümânun üstine
Âşiyân-ı zâga varmak düşmez anun üstine (C.3, G.1306/1)

6.3.9. Kaz (Bât)

Bât, ivz/ivez/ivvez, beglenkaz (alacakaz), gevder (bir kaz türü) ve har-bat (iri kaz) da denilen kaz büyük sürücül kuşlardandır. Düz ve hızlı uçar, seri kanat çırpır. Genellikle sürülerle “V” şeklini oluşturur ve sıkça öterler. Suda yüzmeyi severler. Yavruları yumurtadan çıkar çıkmaz yüzebilir. Dişi kaz kuluçkaya yattığında erkeği başında bekler ve gözünü ayırmaz. Kaz ve ördek etleri besleyici olmakla birlikte hazmı ağırcadır. Hipokrat kaz ve ördeklerin en lezzetlilerinin Yemen köylerinde olduğunu söyler. Kaz yumurtası kulunç ağrısına, baş dönmesine ve gaz sancısına iyi gelir. Yumurtalıkları ise erkeklik gücünü artırır. “Kaz” anlamına gelen Arapça bât kelimesi aynı zamanda kaz şeklindeki bir tür sürahiye ad olmuştur.

Dîvânü Lügâti’t-Türk’e göre Kaz, Efrâsiyâb’ın kızının adıdır. Kazvin şehrini de inşa ettiren bu kızın adına izafeten Türkistan’da Kazsuyu adlı nehirler, Kazdağı isminde dağlar vardır. Dede Korkut Kitabı’nda al ve kara olmak üzere iki şekilde geçer. Özellikle kızlar, gelinler kaza benzetilmektedir. Evlilikte sadakatin, evcimenliğin ve vücut güzelliğinin timsali sayılır.

Kaz öncelikle bir su kuşudur. Suda yaşaması ve yiyeceğini dalarak su altından çıkarması nedeniyle şiiirimizde gözyaşına boğulmuş gözlerin ve aşk, kan vb. denizine dalmış gönlün sembolüdür. Kaz, aynı zamanda eti sevilerek tüketilen bir av kuşudur.

Herhangi bir zemin üzerine kazayağı şekli çizmek de eski Türklerden beri nazardan korunmak üzere başvurulmuş bir halk inancıdır. Hıristiyanlar arasında haç resmine izafe edilmiş kudsiyete benzer bir kıymeti ifade eden kazayağı şekli, taşıyana kuvvet ve cesaret veren, onu nazardan koruyan adeta bir muska hükmündedir.

Kaz ve özellikle de yaban kazı, bugün de olduğu gibi saflık ve ahmaklık kinayesi olarak şiirimizde kullanılır (Ceylan, 2007: 156- 159). Sikke de para üzerine vurulan nakış, damga demektir. Para manasına da gelir. Sikke ayrıca kisve, elbise anlamı yanında Mevlevî külâhlarına da ad olmuştur (Serdaroğlu, 2006: 135). Mevlevî dervişlerinin giydiği devetüyü rengindeki keçe külâhtır. Silindir şeklinde uzunca bir külâh olup başı kapsayan alt kenarına nisbetle üst tablası az küçük olup azıcık kabarık dururdu. Sikke-i Şerif de denilirdi. Tekkelerde mevkiî ve unvan sâhibi büyük dede efendiler ile şeyhler sikkelerinin alt kısmına yeşil bir sarık sararlar, ona da Destâr-ı Şerif denilirdi; destardan bir de Taylâsan sarkıtılırdı (Koçu, 1969: 205).

Hutbe okutmak ve sikke kestirmek, İslam ülkelerinde bir hükümdarın yönetimi devraldığı anda yaptığı ilk işlerdendir. Bu uygulama, yani tüm beldelerde okunan hutbelerdeki eski hükümdarın isminin yerine yenisinin adının zikredilmesi ve ona dua edilmesi ve paraların yeni hükümdar adıyla basılması, yeni iktidarı duyurma ve meşrulaştırma hamleleridir. İslam hükümdarlarının öteden beri başvurdukları bu gelenek, en önemli hükümdarlık alametlerindendir. Şairler de bu uygulamayı değişik hayallerle şiirlerine konu etmişlerdir. Hutbe ve sikke iktidar alametidir, bu doğrudur, ancak ülke gönül ülkesidir ve sikke ise gönüle vurulmuştur. Dolayısıyla bu ülkede aşk şahı iktidardadır. Âşıkların vücut rengi daima sarıdır, çünkü aşk derdiyle sürekli ıstırap içerisinde hastadırlar ve bitap düşmüşlerdir. Bu sarı renk tasavvuruyla birlikte âşıkların vücudu altına benzetilmiştir. Âşıkların vücudundaki yara bereler ve âşığın koluna yaptırdığı dövme ise altın üzerine basılmış sikkeler olarak düşünülmüştür (Özkan, 2007: 38). Dinar ise eski zamanın çeyrek lirası değerinde bulunan bir nevi altın parasıdır (Devellioğlu, 2003: 188).

13. yüzyılda ve Osmanlının kuruluş dönemlerinde Anadolu'da yaygın olarak bulunan derviş zümreleri, eski Türk inançlarına dair bütün çizgileri üzerlerinde taşıyorlardı. Nitekim dönemin minyatürlerine ve bazı gravürlere de aksetmiş olan bu garip görümlü gezginci dervişler, Osmanlı coğrafyasına değişik nedenlerle gelen kimi

seyyahlarca da dile getirilmişlerdir. Bu dervişler metinlerde tarihi kaynakların da teyit ettiği gibi baş, sakal, kaş ve bazen de bıyıklarını kazıtmışlardır. Kalenderler “çar-darb” adı verilen bu uygulama ile başları kabak bir biçimde gezerlerdi. Gezmek aynı zamanda Kalenderiliğin erkânından kabul edilmiştir. Kalenderi zümrelerinin yarı çıplak kıyafetleri de fakr ve tecerrüdün bir gereği olarak erkândan sayılmıştır. Bu yüzden vücutlarını bazen hayvan postlarıyla örtmüşler bazen de “cavlak” denen kıldan örülmüş bir yelekle örtmüşlerdir. Kulaklarına da küpeler takmışlardır. Kalenderi dervişleri, vücutlarına yaralar açarlardı. Vücutta yara açmak, bir çeşit sevgi işareti sayılır, kişinin sevgilisine duyduğu muhabbet ve ondan ayrı olmasının verdiği acının sembolü kabul edilirdi. İşte bu anlamda âşıkların vücudundaki yara bereler ve âşığın koluna yaptırdığı dövme ise altın üzerine basılmış sikkeler olarak düşünülmüştür. Sosyal hayat için oldukça ilgi çekici bir manzara teşkil eden tüm bu hususlar şiiirlerde değişik benzetmelere konu edilmiştir (Özkan, 2007: 282- 283).

Aşağıdaki beyitte ise Zâtî, dervişlerin bu tuhaf görünüş ve kılıklarından dolayı görünüş, biçim ve kılık anlamındaki sûret kelimesini, ahmaklık, budalalık kinayesi olarak kullanılan kaz ile kullanarak kaz kılıklı tamlamasını bu durum için yakıştırmış olmalıdır:

Sana dervîşler tâ dimeye bu sûreti **kaz**

Hazer kıl olma mâyl sikke-sûretdür diyu dînâr (C.1, G.146/2)

Batt-1 mey, batt-1 sahbâ, batt-1 şarâb ve batt-1 sâgar isimleriyle anılan kaz şeklindeki şarap sürahisi de şiiirlerde anılmaktadır. Âşık, her ne zaman sevgilinin tatlı tatlı dudağını vafetse, o yerin bütün bitkilerinin hepsi kaz şeklindeki sürahiye girip içki olmak ister:

Her kande tatlu tatlu lebi vasfın okusam

Cümle bütün **nebâtı** o câyn ne **bât** olur (C.1, G.298/4)

6.3.10. Keklik (Kebk)

Klâsik şiiirimizde daha çok kebk adıyla geçen keklik için Farslar âteş-hâr, âteş-hâre, hacel ve zeriç de derler. Daha iri ve daha güzel öten bir cinsine derî (kebk-i derî) tâbir

edilir. Yuvarlak gövdeli, orta boylu ve kahverengidirler. Kuyrukları kırmızıdır, uçuşta belirir (Ceylan, 2007: 160).

Baharda keklikler çiftleşince, dişi keklik yumurtlamak için yuva yapmağa başlar. Önce boş bir yuva yapar. İlk yaptığı bu boş yuvayı erkeğine gösterir. “Beni kaybettiğin zaman burada ara” diye tembih eder. Buna “aldak” denir. Daha sonra erkek kekliğe göstermeden asıl yuvayı yapar. Göstermez, çünkü erkek dişisini çok kıskanır. Eğer yuvayı bulursa, dişisini kendinden ayıran yumurtaları kırar. Zaten dişi de, erkeğinin başka dişilere gitmesini engellemek için “aldak” yuva yapmıştır. Dişi kuluçkaya yattığı zaman, erkek dişisini aldakta arar. Arar ama bulamaz. Yine de aldağın etrafından ayrılmaz (Kılınç, 1997: 31).

Keklik denince her Türk’ün aklına hemen “Kekliği düz ovada avlarlar” sözü gelir. Bu, kıvrak ezgisiyle herkesin aklında yer etmiş, oyunlu bir Silifke türküsünün ilk dizesidir. Türkünün oyununda oyuncular sıçrayarak kekliğin sekişini taklit ederler. Keklik türkülerde adı en çok geçen kuştur. Balıkesir’den “İki keklik bir kayada ötüyor”, Erzincan’dan “Keklik gibi kanadımı süzmedim”, Tokat’tan “Seher vakti keklik çıkar kabana” keklikli türkülerden ilk akla gelenlerdir. Başka bir Silifke türküsü bize kekliğin canlı yakalanıp kafeste beslenen bir kuş olduğunu anlatır:

Yayla yollarında göç katar katar
Eşinden ayrılmış bir palaz öter
Ötme palaz ötme seni tutarlar
Tutarlar da dar kafese koyarlar

Keklik, Türklerin Orta Asya’dan bu yana iyi tanıdıkları kuşlardandır. Dîvân-ı Lugat-it Türk’te keklik aynen keklik olarak geçer. 1069’da yazılan Kutadgu Bilig’de ve Anadolu Türkçesinin anıt eseri Dede Korkut Hikâyeleri’nde de kekliğe rastlarız (Somçağ, 2005:120).

Bir av kuşu olarak daha çok şahin, şahbâz vs. kuşlarla birlikte anılır. Sesinin ve gövdesinin güzelliği ile söz konusu edilir, Bu tür kekliklere de “kebk-i derî” tabir olunur Dîvân şiirinde sevgili, bir kekliğe benzetilir (Pala, 2003:276).

Keklik, özellikle sekişi, renkli tüyleri, kakhahayı andıran ötüşü ile sevgiliye benzer (Pala, “Dîvâne Güzeller”, 2004: 155- 159).

6.3.10.1. Keklik ile İlgili Tasavvurlar

6.3.10.1.1. Av

Keklik, etinin lezzeti ve avlanmasının güçlüğü ile bilinen bir kuştur. Çıkılan avlarda ilk avın keklik olması o avın bereketli geçeceğine yorulur. Çoğunlukla bitkilerle ve bitki tohumlarıyla beslenir. Yem için yola inen keklikleri yakalamak amacıyla yollara boş kafesler konur. Alaca denilen dokuma ile de keklik avı yapılır.

Dîvân şiirinde kekliğin öncelikli kullanım alanı av kuşu olduğu ile ilgilidir. Şahin ve doğan gibi yırtıcılarla çıkılan aylarda başta keklik olmak üzere bıldırcın ve türac birincil av kuşlarıdır (Ceylan, 2007: 160- 161). Çemen bildiğimiz çayıra, yeşillığe denildiği gibi, bağ, bostan, gül bahçesi gibi iç açıcı yerlere de denir (Aybed, 1989: 90). Çemen, Dîvân edebiyatındaki seyir ve temaşa yerlerindedir. Sebz, sebze-zâr ve merg-zâr gibi şekillerde kullanılan kelime, yeşil otlarla dolu kır- bayır anlamındadır. Bağ için geçerli olan bütün özellikler hemen hemen çemende de vardır (Pala, 2003:109). Çemân ise naz ile salınarak yürüyen demek olup hırâmân kelimesinin eş anlamlısıdır. Şair, çemen kelimesini hırâmân ile aynı beyitte kullanarak tenâsüp yapmıştır.

Âşık, doğan olup edalı edalı yürüyen keklik sevgiliyi avlamak ve onunla kahkahalar atıp çemende yürümek istemektedir:

Şeh-bâz oluban **av**laya bir **kebk**-i hırâmân

Kah kah gülüb anunla çemende yüri sek bök (C.2, G.684/2)

Cennet kekliği olan sevgilinin Hümâ saçı, âşığın gönül kuşunu bend gibi avlayan tuzak olmuştur:

Tuzagı ola hümâ zülfünün ey **kebk**-i behişt

Avladı bend ile bu murg-ı dili dâm gibi (C.3, G.1552/4)

6.3.10.1.2. Can-Gönül

Âşığın canı ve gönlü, Dîvân şiirinde sevgili tarafından kolaylıkla avlanmasından ötürü kuşlar arasında kolaylıkla avlanmasıyla ünlü kekliğe teşbih edilmektedir. Doğan olan sevgili âşığın keklik canını ve gönlünü avlamaktadır:

Beyzâ-i zevk-u-safâ olsa toğan seyrinden

Kebk-i cân-ü-dili sayd itmede şeh-bâz olsa (C.3, G.1394/3)

Gönül bir kekliğe, aşk da onu kapan, yutan bir doğana benzetilmiştir. Kısaca âşığın gönlü, aşka av olmuştur. “Önceleri âşığı görünce keklik gibi kâh kâh gülerdim. En sonunda benim de gönül kecliğimi aşk doğanı kaptı”:

Görsem evvel ‘âşıkı kah kah gülerdüm **kebk**-veş

Kapdı **gönlüm kebkini** âhır benim şeh-bâz-ı ‘ışk (C.2, G.660/3)

6.3.10.1.3. Cennet

Cennet kecliği olarak görülen sevgilinin iki kaşının ortasında bulunan beni, âşığın can kuşunu avlamak için şahin olup kanat açmış gibi tasavvur edilmiştir:

İki kaşun ortasında hâlün ey **kebk-i behişt**

Sayd-ı murg-ı cân için şâhîndür açmış bâller (C.1, G.475/2)

Uçurma, boş, uydurma söz ve uçur- fiilinin olumsuzluk eki almış şeklidir ve beyitte tevriyeli olarak kullanılmıştır. Bu sebeple beyiti iki farklı şekilde yorumlamak mümkündür:

1- “Ey cennetlerin kecliği sevgili, doğan şahincilerin saçına özendiğini söylemiş ama onlarda uydurma söz çok olur”.

2- “Ey cennetlerin kecliği sevgili, doğan şahincilerin saçına özendikleri çok olur demiş, onlar (ın yanın)da (saçını) uçurma”:

Şâhinciler öyküdi dimiş zülfüne şeh-bâz

Ey **kebk-i cinân** çog olur anlarda uçurma (C.3, G.1384/5)

6.3.10.1.4. Ötüşü

Kekliğin av kuşlarına yem olurken dahi kâh kâh şeklindeki ötüşü, yersiz ve münasebetsiz kahkahaya yorulur. “Ey Hümâ! Niçin bana keklik gibi kâh kâh gülüyorsun? (sen de biliyorsun ki) aşk doğanı (dilerse) Ankâları serçeyi çevirir:

Ey hümâ niçün gülersin **kebk**-veş **kah kah** bana
Şâh-bâz-ı ‘ışkdur ‘ankâları ‘usfûr iden (C.3, G.1179/2)

“(Sevgililer keşke) Âşıkları vefâ ile keklik gibi güldürseler, oysa âşıkların başına şahin gibi cefâları konar”:

Güldürseler vefâ ile ‘uşşâkı **kebk**-vâr
Şâhin gibi cefâları konar kafâsına (C.3, G.1260/6)

6.3.10.1.5. Sabır

Âşık sevgiliden gelen bütün eziyetlere karşı dayanıklıdır, onlara sabır gösterir. Aşk yolu ne kadar tehlikeli olursa olsun buna sabretmesini bilir ve kuş olup o yola doğru uçmak için var gücüyle kanat açar. “Ey can avlayan doğan! Sen beni inliyor sanma! Bu ses, uçmakta olan sabır kekliğinin, onun kanadının sesidir”:

Uçubdur **kebk**-i **sabr** anun kanadının sadâsıdır
Beni sanma ki sen ey şâh-bâz-ı cân-şikâr inler (C.1, G.301/2)

6.3.10.1.6. Yürüyüşü

Kekliğin zarif yürüyüşü onun hoş-reftâr, hoş-hırâm, nâzende vb. sıfatlarla anılmasını sağlamıştır. Bu yönüyle salınan serviler gibi sevgilinin benzetmeliğidir. (Ceylan, age, 2007: 162).

Şair, nazlı nazlı yürüyen kekliği avlayanın başına devlet konacağına inanmaktadır:

‘Acebâ yine kimün başına devlet kondı
Sayd iden kim ola ol **kebk**-i **hıramânı** yine (C.3, G.1245/2)

“Sevgilinin doğan kahkülü o salınarak yürüyen kekliği bir görse, bütün doğancılar ona göz diker, bakar”:

Kâküli şeh-bâzın ol **kebk**-i **hıramân**um eger
Bir nazar ‘arz itse cümle bâz-dârân göz diker (C.1, G.472/1)

Bu beyitte keklik, karakteristik yürüyüşü ile doğanın sıfatı olmuştur. “Salınarak giden keklik yürüyüşlü doğan okuyup da gelsin diye davet mektubunu güvercin ile uçurdum”:

Mektûb-ı da’vet ile uçurdum kebûteri

K’ol şâh-bâz-ı **kebk-hırâm** okuya gele

(C.3, G.1365/3)

6.3.11. Kumru (Kumrî)

Daha küçük ve koyu renkli bir cinsi olan üveyik (Anadolu ağızlarında eveyik, efeyik, dirvana) şeklinde de geçen kumru, Dîvân şiirinde bütün bu isimleriyle birlikte fâhte adıyla da anılır. Farsçada kumru ve kumru benzeri kuşlar için şu isimler kullanılır: Kârâsî, kâlînce, mâsûçe, mûsîçe, nâzû, şifnîn, verşân vd. gukukçuk ve yusufçuk kelimeleri kumrunun küçük bir türüne ad olduğu gibi ötüşü sebebiyle kumruyu da karşılar. Tavusa benzer bir kuşa da kızılcaüveyik denir (Ceylan, 2007: 171).

Güvercini andıran, ondan az küçük bir kuştur. Dalgalı pas renginde tüyleri vardır. Ekili ovalara yakın ağaçlık yerlerde yaşarsa da, bazen şehir içindeki bahçelerde, hatta evlerin çok yakınında da yuva yapanlar vardır. Tanelerle seyrek olarak da böceklerle, salyangozlarla beslenir. Çoğu evcilleştirilebilir. “Yusufçuk” denilen kuş da ufak cins bir kumrudur (Hayat Ansiklopedisi, “Kumru” c.4: 2087).

Güzel öten sevimli ve mübarek bir kuştur. Şeklen biraz güvercine benzer, fakat ondan biraz daha ufak yapılı ve zariftir. Kızıla çalar kül rengindedir. Eşlerine sadakatleriyle meşhurdurlar. Bunun içindir ki, halk arasında birbirlerini çok seven eşler için “Kumrular gibi sevişiyorlar” (veya “çifte kumrular”) denilir. Eşlerden herhangi biri ölecek olsa, geride kalan kumru, artık hayatı boyunca bir başka kumruyla eşleşmez. Ömrü hep feryat ile geçer. Kumrunun, yavrularına karşı olan şefkati de son derecededir. Eğer yavrusunu avcının elinde göreceksin, artık yaşamayı istemez ve ölmek için kendini avcıya hedef tutar. Kumrunun etini yememek daha doğrudur. Bir lokma et için, eşinin ömür boyu bedbaht olmasına sebebiyet verilmiş olur.

Rüyada kumru görmek ihanete maruz kalan garip bir kimseye delalet eder. Ayrıca, sadakati ile mütemayiz kadına da işarettir. Çünkü sadakat, kumrunun mümeyyiz vasıflarındandır (Demirî, 1973: 228, 319).

Kumrular yırtıcı kuşların ve avcılarının hedefidir. Onlardan korunmak için de daha çok servi, söğüt ve çınar gibi sık yapraklı, yüksek ağaçları mekân tutarlar. Bu ağaçlardan servi, ardında yüzyıllar boyu biriktirdiği çağrışımlarıyla pek çok hayale konu olan önemli bir Dîvân şiiri metaforudur. Kumrunun servi ile olan ve canını korumak için gizlenmek gibi tamamen doğal bir ihtiyaçtan kaynaklanan ilişkisi şairlerimize esin kaynağı olmuş; bülbülün güle, pervanenin muma ve zerrenin güneşe olan tabii meyli gibi ilâhi bir birliktelik olarak yorumlanmıştır (Ceylan, 2007: 172-173).

Kumrular, servi, şimşir gibi ağaçlara konarlar. Tasavvufta servi, görünüşüyle bir “1” sayısını anımsattığından vahdet (birlik) inancı dolayısıyla Tanrı’yı, kumru da boynundaki kuşaktan ve hu çekmesinden dolayı kulu simgeler. Kumrunun aşkla bağlandığı servinin üzerinden ayrılmadığı anlatılır (BL, “Kumru” 1986, C.12: 7157). Zâtî de bu beyitte kumrunun bu özelliğine telmihte bulunarak, canının kumru gibi feryat ettiğini söylemektedir:

Cânımı itdüm revân bir kâmeti şimşâd için
Çıksa serv üzre revân **kumrı** nola feryad için (C.3, G.1086/1)

6.3.12. Kuzgun (Zegân)

Şiirimizde kelâğ adıyla da geçen kuzguna Farslar kerâker ve büzek (su kuzgunu) de derler. Kargaların en irisidir. Erişkini şahin boyundadır. Kalın ve güçlü gagası vardır. Her tarafı siyah çelik mavisi parlaklığındadır. Kuyruk ucu kama şeklindedir. Boyu 65 cm. civarındadır. Kuvvetli kanat vuruşları ile uçar. Yerdeki böcekleri, kertenkele ve diğer hayvanları yakalamak için aşağıya dalış yapar. Yüksek yaylalarda, kayalık sahillerde, kayalık ormanlarda, fundalıklarda, hayvancılık yapılan dağlık yörelerde yaşar. Aynı eşler beraberliklerini ömür boyu sürdürürler. Her şeyi yerler. Kursakları olmadığı için sürekli yiyecek arayışı içindedirler.

Eğer kimse tarafından öldürülmez ya da diğer hayvanlara av olmazsa bin yıl yaşadığı söylenir. Rivayete göre kuzgunun yavrusu yumurtadan bembeyaz çıkar. Kendilerine benzemediğini gören anne ve babası üzülürler. Bunun üzerine Tanrı bir tür sinek göndererek yavruların onları yemesini sağlar ve yavrular anne ve babaları gibi kapkara oluverirler. Kuzgun yüreği kurutulup dövülerek içilirse susuzluğu giderir. Yaş dala

konan kuzgunun hayra, kuru dala konan kuzgununsa şerre delalet ettiğine inanılır. Folklor ve edebiyat ürünlerimizde leş kuşlarından biri olarak anılan kuzgun Irk-Bitig’de gök tanrısının hizmetkâr kuşudur (Ceylan, 2007: 179).

“Ya devlet başa, ya kuzgun leşe!” Kuzgun deyince akla gelen ilk söz budur. Aslında bu sözde devlet kelimesi siyasi bir örgüt değil, “devlet kuşu” deyimindeki gibi ikbal, talih anlamındadır. Yani bu söz “Ya batarız, ya çıkarız!”, “Ya ikbale kavuşuruz, ya da cesedimizi kuzgunlar didikler” demektir. Türk halkı kuzgunun tüylerinin rengini o kadar mutlak bir karalık örneği olarak görmüştür ki, kuşun adından türetilen “kuzgunî” sıfatı kapkara, simsiyah anlamında kullanılmaktadır. Halkımızın kuzgunu güzellik timsali bir kuş olarak görmediğini de her yavrunun ana babasına şirin görüldüğünü anlatmak için söylenen şu atasözü ortaya koyuyor: “Kuzguna yavrusu şahin görünür” (Somçağ, 2005: 222).

Karga türünün en iri temsilcisi olan kuzgun Dîvân şiirinde de daha ziyade karga ile birlikte anılır. Karga ve kuzgun (zâğ u kelâğ); görüntüleri, sesleri ve beslenmeleriyle başta bülbül ve papağan (bülbül ü tûtî) olmak üzere diğer makbul kuşların tezat unsurları ve bağıın (çemen, gülzâr, gülşen vb.) istenmeyen üyeleridir.

Karga ve diğer karga türleri gibi kuzgun da bütün bu sevimsiz özellikleriyle âşığın rakiplerini temsil eder.

Kuzgunun, “Ya devlet başa, ya kuzgun leşe!” atasözüyle ifadesini bulan leş yiyiciliği Dîvân şiirinde de dikkatten uzak tutulmaz.

Şahin, doğan, kartal vb. asil alıcı kuşlarla kuzgunun birlikte anıldığı örneklerde kuzgun talihsizliğin, uğursuzluğun, tamahkârlığın vb. kötü hasletlerin sembolü olarak daha da ön plana çıkarılır (Ceylan, 2007: 179- 181).

Aşağıdaki beyitte Zâtî, cahilleri kuzguna benzetmiştir. “İrfan sahiplerinin yanına gidiyor diye birkaç kuzgun, o mübarek yüzlü ile neden şakalaşırlar?”. Bilgili insanlar kendileri gibi bilgili insanlarla birlikte olurlar. Cahil insanlar bunu anlayamaz ve niye onların yanına gidiyorsun diye sorarlar:

Ehl-i ‘irfâna varursın sen diye birkaç **kelâğ**

Ol hümâyûn-tal’ ate niçün iderler lâğlar

(C.1, G.170/3)

6.3.13. Leylek

Araplar lâklâk, Farslar belârec derler (Ceylan, 2007: 183).

Leyleğin düz ve kırmızı bir gagası vardır; yürüyüşü ve uçuşu görkemlidir. Leylek küçük kemirgenlerle, amfibyumlarla, sürüngenlerle, balıklarla ve böceklerle beslenir. Kış aylarında Afrika'ya kadar göç ederek kendine sıcak bir yer bulur. Hem ağaçlara, hem de evlerin bacalarına yuva yapar. Yuvası kocamandır: 1.5 m. çapında olup dallar, toprak, çimen ve samandan yapılmıştır (Van Der Kar, Dozo, 19???: 118). Leylekler, uçuşta boyunlarını ve bacaklarını uzatırlar, çoğunlukla dönerek yükselirler. Ölçülü adımlarla yürürler. Yurdumuza nisan başında gelir, ağustos sonunda güneye göç ederler. Binaların çatılarına, baca üstlerine, telgraf ve telefon direklerine, yüksek kuru ağaçların geniş dal çatallarına çalı çırpıdan, geniş bir yuva yaparlar. Her yıl aynı yuvalarına gelir ve onararak yerleşirler. Beslenmeleri hayvansaldır (daha çok yılan vb. sürüngenler) ve 18-20 yıl civarında yaşarlar (Ceylan, 2007: 183-184).

Zekâsı bir hayli gelişmiş bir hayvandır. Havanın değişmesinden muhitinde salgın hastalık çıkacağını hissederek oradan uzaklaşır. Evlerin damlarında leyleğin yuva yapması o evleri haşerattan korur. Leyleğin eti yenmez (Demirî, 1973: 265-266).

Mevsim başında bir yuvayı sahiplenen erkek leylek yuvanın üstünde gaga takırdatır. Eşlerden biri yuvadayken diğeri gelirse bu sefer iki eş bir arada gaga takırdatırlar. Üreme döneminde sık yapılan bu gösteri “Leyleğin ömrü laklakla geçer” atasözünü yaratmıştır. Zaten leylek adı da kuşların gaga takırdatmasına halkın verdiği laklak adından başka bir şey değildir. Kelime zaman içinde laklak → leklek → leğlek → leylek şekline dönüşüme uğramıştır. Leyleğin göç ederken uzak mesafeler katetmesi de “Leyleği havada görmek” deyimini yaratmıştır. Bu inanışa göre leyleği uçarken görenler o yıl çok seyahat edermiş (Somçağ, 2005: 63).

Söylentiye göre Hun hükümdarı Atilla, leyleklerin bir kentten göç etmelerini uğurlu bir belirti sayar, o kenti alıncaya dek kuşatmayı sürdürürmüş. Anadolu Türkleri, leyleklerin Hicaz'dan geldiğini ve sonbaharda tekrar oraya döndüğünü düşünerek onları hacı olmuş sayarlar, bu nedenle öldürülmeleri günahdır. Öldürenin talihi kararır. Kimi mâbetlerin bahçelerinde bulunan ağaç kovukları göç sırasında yolculuklarını sürdüremeyen yaralı leyleklerin sığınağı olarak kullanılır.

Kültür hayatımızda saygın bir yeri olan kuşların başında leylek gelir. Leylek, kuşların şeyhidir, hacıdır. Dolayısıyla kutsaldır. Osmanlılar hasta ve sakat leyleklere bakmak maksadıyla vakıf bile kurmuşlardı (And, 1998: 88).

Tasavvufi metinlerde “lek lek” şeklinde sürekli Tanrı’yı zikrettiği inancıyla kuşların şeyhi telâkki edilir ve evliyanın büyüklerine benzetmelik olarak kullanılır. Klâsik Türk şiirinde çok fazla anılmayan leylek, Arapçadaki telaffuz edildiği şekli olan laklaktan hareketle boş ve manasız konuşmanın timsalidir. Laklaka-i laklak, âvâze-i laklak vb. tabirlerle kastedilen dinlemeye değmeyecek beyhude lakırtılardır (Ceylan, 2007: 183–184).

Zâtî, “leylek kazası” tabiri ile Mecnûn’un başına kuşların yuva yapması olayına telmih yaparken aynı zamanda bu olay ile alay etmektedir. Ayrıca kuş yuvası, külhanbeyleri arasında bıçkın edası ile bir fes giyimi üzerine kopuk ağzı bir deyimdir. Bazen fesin ön tarafında hâsıl olan çukura “Yâr tekmesi” denilir. Lisan-ı zerâfetin yar tekmesi dediği bu çukurun kopuklar arasındaki namı kuş yuvasıdır (Koçu, 1969: 161). “Başında Mecnûn’un taç gibi taşıdığı kuş yuvası yok dediler. Ben de o bir leylek kazasıdır, her zaman olmaz dedim”:

Didiler sende yok ol tâc-ı Mecnûn kuş yuvasıdır
Didüm kim yendek olmaz ol da bir **leylek** kazâsıdır (C.1, G.256/1)

6.3.14. Papağan (Tûtî)

İnsan sesini taklit edebilen, birçok türü bulunan güzel tüylü bir kuştur. Genel olarak sıcak ülkelerdeki ormanlarda yaşarlarsa da yakalanıp getirildikleri evde, kafeste, hatta açıkta da yaşamaya kolay alışır. Papağanların parlak, göz alıcı renkte, uzun, güzel tüyleri vardır. Kırmızı, mavi, sarı, yeşil gibi parlak renkli tüyler kuşu olduğundan daha da güzel gösterir. Papağanlar tabii halde ağaçlarda yaşayan tırmanıcı kuşlardır. Yalnız, iyi uçamazlar. Yuvalarını ağaç kovuklarında, kaya yarıklarında yaparlar. Papağanlar ya üzüm ve benzeri gibi yumuşak meyveler, ya da tane, tohum gibi yiyecek maddelerinden yiyerek beslenirler (Hayat Ansiklopedisi, “Papağan” c.5: 2596).

Dîvân şiirinde tûtî ve bebgâ isimleriyle anılır. Bir türüne tûtek dendiği gibi mürgek-i dâna tabiri de papağandan kinaye olarak kullanılır (Ceylan, 2007: 194).

Eski şairlerin sevgililerini en ziyade benzettikleri kuş hiç şüphesiz tûtüdür. Bu bizim dudu kuşu dediğimiz papağandan başkası değildir. Papağanın şeker ile beslenmesi ve dudağından tatlı sözler çıkması, aynaya sık sık bakması, çekici renkleri, nadir bulunması, kafese hapsedilmesi (evlerin pencere kafesleri ve cumbaları arkasındaki güzeller kafese girmiş birer tûtî sayılırlar) vs. hep sevgili ile papağan arasında ilgi kurar (Pala, 2004: 155- 159).

Papağan, taklit yeteneği güçlü bir kuştur. Dutların olgunlaştığı dönemlerde ortaya çıktığı ve tût: dut yemeyi sevdiği için bu isimle anıldığı bilinir. Tüylerinin yeşilliğiyle de sûfler dünyasında ve sûfî önderler arasında çok önemli bir simge olan Hızır ile ayrılmaz bir ilgi kurulur.

Dilindeki kasların etkisiyle duyduğu sesleri kolaylıkla tekrarlayabilmesi en önemli özelliklerindedir. Konuşmaları taklit ettiği için “gammaz” nitelemesiyle de anılır.

Bu kuşun aynayla ilgilenmesi ve güçlü taklit özelliği, Fars şiirinde son derece etkili mazmunların oluşmasına neden olmuş, bu mazmunlar yalnızlığı içten içe yaşayıp bunların hüznelerini algılamış Mevlânâ, Hâfız-ı Şîrâzî ve Sâib-i Tebrîzî gibi büyük söz ustalarının yanı sıra diğer şairlerin dizelerine de son derece etkili ve anlam yüklü kavramlar olarak yansımıştır (Yıldırım, 2008: 693- 695).

Aşağıdaki beyitte papağan ile kadehin sohbet ehli kimselerle münasebetleri dolayısıyla aralarında ilgi kurulmuştur. “Ey sûfî! Eğer papağan, kadehin sohbet ehli kimselere iyi muamele ettiğini görseydi, en baştan tacını ona verirdi”:

Hôş tuttuğun göreydi ayak ehl-i sohbeti

Baştan kor idi sûfî ana tacını **tutı**

(C.3, G.1789/4)

6.3.14.1. Papağan ile İlgili Tasavvurlar

6.3.14.1.1. Âşık

Zatî, aşkı bir kafese; bir şair olarak kendisini de kafesin içerisinde bulunan papağana benzetmek suretiyle, şairin, aşk tarafından kuşatıldığı için mucizevî bir şekilde konuştuğunu, yani bu benzersiz şiirleri aşk sebebi ile söylediğini anlatmak istiyor. İçi dışı aşkla dolan şair, artık ilâhî ilhamla konuşmakta ve üst bir dille şiir söylemeğe

başlamaktadır. Çünkü aşk, fitratın, ilâhî âlemin ve meleklerin dili ve mantığıdır. “Aşk, demirden bir kafes; ben ise onun içindeki mucize dilli papağanım. (Ey sevgili!) Senin lâl dudaklarının övgüsünü yapmak, benim ağzıma şeker olarak yeterlidir”:

‘Işk bir âhen kafes ben **tûtî**-i gûyâsiyem

Vasf-ı lâ’l-i nâbun agzumda benüm şekker yeter (C.1, G.476/4)

Aynanın ve şekerin papağanı konuşturması gibi sevgilinin şeker dudağı ve ayna yüzü âşığı papağan gibi konuşturup duâcı yapmıştır:

La’l-ü-‘izârun itdi du’a-gû sana beni

Tûtîyi söyledür güzelüm şekker âyine (C.3, G.1477/4)

6.3.14.1.2. Âyîne

“Ayna” kelimesinin aslı Farsça “âyîne veya âyine”dir. Arapça’da ise mir’ât denilir. Farsça bir sözlük olan Burhân-ı Kâtî’nin Türkçe tercümesindeki tanıtımı bugünkü Türkçemizde şöyledir: Herkesçe bilinen şeffâf ve cilâlî çizimdir ki, içinde sûretlerin akisleri (yansımaları) görülür. Camdan ve çelikten yaparlar, Türkçe’de “gözü” derler. Celal Esad Arseven, Sanat Ansiklopedisi’nde aynayı şöyle tarif ediyor: “Arka tarafına ince bir civa tabakası sürülmüş gayet düz (müstevî) cam levhalar ki karşılardaki şeyleri şekil ve renkleriyle aks ettirir.” Arseven’e göre camı ilk defa Sümerler Basra Körfezi yakınlarında Sus şehrinde yapmışlar, onlardan Mısırlılara geçmiş. Doğu ülkeleri Çam aynayı Avrupalılardan önce tanımışlar ve 16. yüzyılda Venedik’te yapılan sırlı aynalar dünyanın her tarafına yayılmış. Fransızlar ayna yapmada yeni usûller bulmuşlar, ondan sonra Venedik aynalarından daha düzgün ve temiz aynalar yapmışlar. 17. yüzyılın sonlarında camı eritip levhalar halinde dökerek ayna yapma usûlü bulunmuş. Hatta St. Gobain şehrinde bir ayna fabrikası kurulmuş ve o vakitten sonra sarayları ve evleri ayna ile süsleme moda olmuş. Ve nihayet, 18. yüzyılda binaların içini aynalarla süsleme modası yayılıp adet halini almış ve o zamanın mimarisinde ayna bir süsleme unsuru olmuş (Çavuşoğlu, 2003: 121).

Kafesinin içerisine bir ayna konularak aynanın arka tarafından birisi konuşturulduğunda ve papağan aynada yansımasını gördüğünde papağan, başka bir

papağanın konuştuğunu zanneder. Aynanın arkasından kendisine ilham verilen papağan düşüncesi, sâlikin iç dünyası, gönlüne akıp gelen gizli âlemin sıkıntılarıyla da çok yakından ilişkilidir.

Tûtîye konuşmayı öğretmek için karşısına ayna konulduğundan dolayı sevgilinin yanağı aynaya, onu görünce güzel sözlerle öven âşık da tûtîye benzetilir. Rûşen, Zâtî'nin de bağlı bulunduğu Halvetiye tarikatının şubelerinden Rûşeniyye'nin kurucularından Şeyh Dede Ömer Rûşeni'dir. Bu beyitte ona da telmih yapılmıştır. Ayrıca, aydın, parlak anlamına gelir. Zâtî'nin kendisini kötülüklerden arınmış, ayna gibi kalbi olan biri olarak övdüğü bu beyitte güzellik bağının papağanı sevgilinin, Zâtî'nin aydın gönlüne bakmasını istemektedir:

Zâtî-i Rûşen-dile ey **tûtî**-i bâg-ı cemâl
Kıl nazar **âyîne**-i kalbi musaffâ kimsedür (C.1, G.211/5)

Şair, “kande” kelimesini tevriyeli olarak kullanmıştır.

1- “Günde yüz tane ayna yanaklı, şeker dilli ortaya çıkar. Bunlar için konuşan bir papağan olanlar nerededir?”.

2- “Günde yüz tane ayna yanaklı, şeker dilli ortaya çıkar. Bunlar konuşan papağan, insanlar da bunlara şeker olur”:

Günde yüz **âyîne**-ruh şeker-zebân peydâ olur
Bunlara bir kimse kande **tûtî**-i gûyâ olur (C.1, G.353/2)

Zâtî, sevgilinin dudağını başta şeker olmak üzere bütün tatlı maddelere teşbih ederek kendisini ise şeker ile beslenerek konuşturulan bir papağan olarak tanıtır. Yine papağanın konuşturulmasında etkin olan ayna imajı da bu çerçevede ele alınır.

Lâ'lüni medh eylesün dirsün yüzün göster bana
Söylemez **âyînesüz tûtî** kelâm-ı şekerîn (C.3, G.1018/4)

6.3.14.1.3. Cân

Âşık, sevgilinin dudak incisinde şirin dilini tepiştiğini görünce canı çektiğinden can, şekere dayanamayan papağana benzetilmiştir:

Şîrîn zebânunu demidür debred ey nigâr
Dürc-i lebünde **tûtî-i cân**um şeker sezer

(C.1, G.319/4)

6.3.14.1.4. Çenesiz

Bülbül olan âşık, bülbülü papağana benzetenlere, ‘papağan konuştuğu zamanlar her şeyi tekrar eden çenesizdir’, der. Hâlbuki âşık akla hayale gelmeyecek, eşi benzeri olmayan nağmeler okumaktadır. O papağan gibi sadece söylenenleri tekrar etmez, Kur’an-ı Kerîm’i bile ezbere okur:

Evkât-ı tekellüm sana ey bülbül-i güyâ

Tûtîyi nice benzedeyin bir **çenesüz**dür

(C.1, G.200/2)

6.3.14.1.5. Çeng

Zâtî’nin gazellerinde geçen mûsıkî aletlerinin birçoğu bugün Türk müziğinde kullanılan mûsıkî aletleriyle aynıdır. XV. XVI. ve XVII. yüzyıllarda kullanılan belli başlı çalgı aletleri şunlardı: Ney, ud, kanun, tanbur, santur, kemençe, kopuz, daire, zurna, nakkre, zil, bağlama, nefir, davul, kös, rebab, mizmr, iklik, piyşe, nüzhe ve mûsîkâr. Saray mûsîkîsinin çalgıları arasında en çok kullanılan uddu. Uddan sonra en önemli çalgı ise çengdir. Udun tersine, çeng daha çok kadın mûsîkîciler tarafından tercih ediliyordu (Serdaroğlu, 2006: 398). Ögel’in tespitlerine göre çeng, Türklerde pek görülmeyen harp türünde kanuna benzer bir çeşit telli çalgıdır (Ögel, 1987: 359–372).

“Tatlı söyleyişli çeng, yeşil bir papağan gibi kanat olmaksızın ve uçmadan her makamı gezer”:

Her makâmı seyr ider bî-bâl-ü-bî-reftâr **çeng**

Bir yeşil **tûtî** gibi olmuş şeker-güftâr **çeng**

(C.2, G.757/1)

6.3.14.1.6. Dil (Zebân)

Şiirlerde renkli bir kuş oluşu da söz konusu edilen papağanın bu Dîvânda yeşil, al, ak renkleri ele alınmıştır. Papağanın tüylerindeki hâkim renkler kırmızı ve yeşildir.

Al (kırmızı) tûtî; sevgilinin diline, dudağına, güle, laleye, içi şarap dolu kadehe vb. benzetmelik olur. Bu beyitte sevgilinin dili kırmızı papağandır. “Ey Zâtî, (Sevgilinin) dili kırmızı papağandır demişsin; emin ol ki ondan sana çok söz gelecektir artık”:

Sana çok söz gelür ey Zâtî andan

Dimişsin âl **tûtî**dür **zebânı**

(C.3, G.1673/5)

6.3.14.1.7. Duacı

Aynanın ve şekerin papağanı konuşurması gibi sevgilinin şeker dudağı ve ayna yüzü âşığı papağan gibi konuşturup duacı yapmıştır:

La'l-ü-‘izârün itdi **du’a-gû** sana beni

Tûtîyi söyledür güzelüm şeker âyine

(C.3, G.1477/4)

6.3.14.1.8. Dudak

Sevgilinin dudakları kırmızı papağan olarak tasavvur edilmektedir. Âşık, konuşması ile bilinen papağanın sözlerini can kulağı ile dinlemekte ve sözünü de canı olarak görmektedir:

Bülbül-i dil al **tûtî lâl**-i cânânın bilür

Sözini cân ile dinlen kim sözün cânın bilür

(C.1, G.204/1)

6.3.14.1.9. Gönül

Kand-i mükerrer edebiyatta sevgilinin iki dudağından kinayedir. Ayrıca, şekerin tekrar tekrar kaynatıldığında daha lezzetli olacağı da hatırlatılmıştır. Şâir, şekerin tekrar kaynatılınca daha lezzetli olacağı gibi gönül papağanının da sevgilinin dudağını tekrar tekrar övünce daha iyi olacağını söylemektedir:

Bildi kim kand mükerrer ola lezzetlü olur

Tûtî-i **dil** lebün evsâfını tekrâr didi

(C.3, G.1650/3)

6.3.14.1.10. Hâfız

Kur'ân'ı baştan sona kadar ezberleyenlere hâfız denilmektedir. Zâtî, bu beyitte papağanın Kur'ân'ın tamamını ezberlediğini söylemekte ve istiâre yoluyla papağanı hâfıza benzetmektedir. Renk ile ilgili teşbihlerde sevgilinin ayva tüyleri söz konusudur. Sevgilinin yüzündeki ayva tüyleri, yüzün ayvaya teşbihi halinde sanki aynada kanadını gösteren yeşil başlı bir papağan anlamında tûtî-i sebz olarak anılır. Hat aynı zamanda, çizgi, satır, yazı demektir. Arap alfabesiyle yazılan yazılara hat veya hüsn-i hat tabir olunur. “Sevgilinin yanak kitabının tamamını kaplayan ayva tüyleri (yazı), sanki Kur'ân'ın tamamını ezberleyen yeşil bir papağandır”:

Hatt ki tutdı Mushaf-ı ruhsâr-ı cânâmı dürüst

San yeşil tûtîdürür hıfz itdi kur'ânı dürüst

(C.1, G.79/1)

6.3.14.1.11. Hatt

Hatt, yeni çıkan ayvatüyleri manasına gelir. Hatt-ı sebz de bu manadadır. Hatt-ı sebz teşbih ve tâbirini ibtidâ Araplar kullanmışlar, onlardan Acemler almışlar, onlardan da bize geçmiştir. Sebz, siyah manasına da gelir (Onay, 2007: 186). Sebz, yeşil, çayır, çimen, yeşillik olan yer demektir. Esmer benizli güzel ve siyah manalarında da kullanılır (Aybet, 1989: 90). Sevgilinin yeni çıkan ayva tüyleri, yeşil renkli papağan olarak tasavvur edilmiştir. Sevgilinin yüzü de mushaftır. Bu papağan yüzdeki her şeyi ezberlemektedir. “Ey Memi, güzellik sonsuz sanma, yeşil renkli ayva tüyelerinin papağanı bir gün Mushaf yüzünü ezberler”:

Tûtî-i sebz-i hattun bir gün cemâlün mushafın

Hıfz ider sanma güzellük bî-nihâyetdür Memi

(C.3, G.1630/4)

6.3.14.1.12. Hindistan (Hindûstân)-Şekeristân

Anadolu, Diyar-ı Rum diye anılırken Roma toprağı olarak tanınıyordu. Romalılar şeker değil, balla uğraşıyorlardı. Yemek tariflerinde bal kullanıyorlardı. Hindistan'da şeker kamışının keşfedilmesiyle arıların dışında bal veren bir kaynağa sahip olmuşlardı. Sonradan Araplar, şekerin ticaretini yapmış, birçok yerde de şeker rafinerileri kurmuşlar. Araplarla savaştan Haçlılar, bu tatlı yiyeceği Avrupa'ya

taşımışlar (<http://www.kultur.gov.tr>, 01.05.2009). Papağan Hindistan'dan geldiği için ayrı düştüğü anayurduna varmak, tanıdıklarına, eşine dostuna ve anadiline kavuşmak arzusuyla sürekli yanıp tutuşur (Yıldırım, 2008: 693). “Ey Hindistan'dan gelen hoca! Benim yürekler yakan şiirimi sakın papağana öğretmeyin; billahi kebab olur, gider”:

Şi' r-i dil-sûzum benüm ey hâce-i **Hindûstân**

Tûtîye billâhi ta'lîm eylemen biryân olur (C.1, G.205/6)

“Tatlılık şeker kamışı bahçesinde o şûh sevgili avcı bir kuş olsa, arkadaşı da söz söyleyen papağan Zâtî olsa”:

Şekeristân-ı halâvetde o şûh olsa ferîd

Hem-demi Zâtî-i **tûtî**-i suhan-sâz olsa (C.3, G.1394/7)

6.3.14.1.13. Kafes-Pencere

Papağanla birlikte hikâyelerin vazgeçilmez bir unsuru olan kafes ise kötülüklerle bulaşıp değeri alçalmış teni simgeler. Mevlânâ'ya göre sıkıntı kaynağı olan bu kafesten tek kurtuluş yolu ölmeden önce ölümü görmektir (Yıldırım, 2008: 694).

“Aşk bir demir kafes; biz o kafesin içindeki konuşan papağanız. Dert bir gül bahçesidir; biz o bahçenin aşktan çılgına dönmüş bülbülüüz”:

‘İşk bir âhen **kafes** biz **tûtî**-i gûyâsıyuz

Derd bir gül-zârdur biz bülbül-i şeydâsıyuz (C.2, G.528/1)

Bu beyitte şirin sözlü sevgilinin âşığın gönlüne girmesi papağanın demirden kafeste olmasına benzetilmiştir. Kafesin demirden olması sevgilinin âşığın gönlünden hiç çıkamaması ve âşığın da sevgiliyi gönlünden hiç çıkarmayacağı anlamına gelmektedir:

Şol kimse ki şîrîn söz ile gönlüne girdi

Bir **tûtî**ye benzer ki demürden **kafesi** var (C.1, G.396/3)

Türkiye Türkçesindeki yaygın şekli ile gömlek (gönlek), metinlerde yaygın olarak kullanılan Farsça şekli ile ise pîrâhen (pîrehen), vücudun üst kısmına giyilen çeşitli giyeceklerin genel adı olup aynı zamanda kız ve erkek her iki kesimin de giydiği ortak giysilerdendir. Dolayısıyla kız veya delikanlı güzel gençlerin, âşık gözü kamaştırır tenlerini örten gömlek giymeleri, çıkarmaları; gömleğin biçimi, çeşitleri, renkleri vb.

türlü özellikleri âşıkâne, rindâne şiirlerde çokça işlenmiş ve Klâsik Türk şiirinde en çok yer verilen giyim kuşam unsurlarından biri olmuştur (Kaya, 2006: 153). Gömlek, çıplak tene giyilen giysi demektir. İnce bezden yapılan gömlekler daha çok düz beyaz ya da beyaz üzerine kırmızı, mavi ve sarı renkte olur (Koçu, 1947: 125). Zâtî’de, bir başka gömlek türü olan kafesî gömleği de görmekteyiz. Kafesî kelimesi için kaynaklarda “kafes gibi, kafes biçiminde olan, çubuk çubuk görünen; bir tür kovuk, vaktiyle üzerine kafes gibi âbânî sarılmış kavuk, gemi kaptanı sarığı” vb. anlamlar verilmiştir. Kelimenin gerek bu anlamlarından gerekse Reşat Ekrem Koçu’nun kafesî kovuk-destâr için verdiği bilgilerden hareketle kafesî gömleğin üzerinde kafes şeklinde dik çizgiler bulunan veya kafes şeklinde ağ gibi örülmüş bir gömlek çeşidi olduğu anlaşılmaktadır. Aşağıdaki beyitte Zâtî, sevgilinin kafesî gömlek giyip de söze başlaması durumunda, bu haliyle tıpkı kafes içinde konuşmakta olan bir papağanı andıracağını dile getirir (Kaya, 2006: 161-162). “Sevgili, kafesî gömleği giyip konuşmaya başlasa, kafes içinde hoş dilli papağanın ötmesi gibi olur”:

Gûyâ ki **kafes** içre öter **tûtî**-i gûyâ

Geyse **kâfesi** gönleği yâr itse tekellüm

(C.2, G.965/5)

Eski Türk evlerinde odaların dıştan görülmemesi için ağaçtan örme şeklinde konulan korkuluklara da kafes denirdi. Bu kafesler ardından konuşan güzeller de kafes içerisinde konuşan papağan olarak tahayyül edilir (Ceylan, 2007: 198):

Tûtîdür öter şevk ile gûyâ **kafesinde**

Ol şûh tekellüm idicek **penceresinde**

(C.3, G.1459/4)

6.3.14.1.14. Konuşması

“Tatlı yiyelim tatlı konuşalım”, “Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır” gibi kültürümüzde yer alan sözlerden anlaşılacağı üzere tatlının kültürümüzde önemli bir yeri vardır. Dîvân şiirinde sevgilinin sözlerinin hep tatlı olması dilenir. Düşnâm sövme; vasf ise övme demektir. Şair, bunu aynı tamlama içinde kullanmış ve dolayısıyla sevgilinin ona sövmesini onu övmesi şeklinde algılamıştır. Ayrıca “papağan gibi tatlı ye tatlı konuş” tevriyeli kullanılmıştır. Çünkü gerçekte de papağana konuşma öğretilirken konuştuğunda şeker ile ödüllendirilir. Papağan da şeker verdikçe konuşur:

Yi gamın okı vasf-ı düşnâmın

Tatlu yi tatlu **söyle tûtî**-vâr

(C.1, G.177/4)

Birçok dillerde sevgi, sevecenlik, mutluluk gibi olumlu duyguların çoğu şekerle bağlantılı olarak ifade edilir. Örneğin ‘Tatlım’, ‘Şekerim’ gibi. Şeker, hemen hemen her kültürde beslenme ile keyif arasındaki bağlantıyı ifade eder. Tedavi edici özelliği de vardır. Kaygılı ruh durumlarında şekerin iyi geldiğini hekimler kaydeder. Yani şeker, sakinleştirici bir göreve sahiptir. Fazla alındığında gevşetici özelliği de vardır (<http://www.kultur.gov.tr>, 01.05.2009).

Şükür ve şeker kelimeleri ile cinas yapılan bu beyitte papağanların ağzından şeker; şairin dilinden de ‘Allah’a şükür olsun’ lafı düşmemektedir:

Dehânından nitekim **tûtî**-i **gûyâ**ların şekker

Zebânımdan bi-hamdillah ki düşmez dâ’imâ şükri

(C.3, G.1807/3)

6.3.14.1.15. Mekes

Papağan şekere düşkünlüğü sebebiyle sineğe benzetilmiştir. Ruhlar papağanı sinek gibi cana üşüşmüştür. Çünkü Zâtî’nin şeker saçan şiiri ve tatlı sözleri vardır:

Tûtî-i ervâh üşer câna **mekes**-veş kande kim

Zâtî-i şîrîn-kelâmun şi’r-i şekker-pâşî var

(C.1, G.400/5)

6.3.14.1.16. Ruh

Âşığın canına üşüşen bir ruh olarak tasavvur edilen papağan sinek gibi cana üşüşmüştür. Bunu âşığa gelen ilham olarak da düşünebiliriz:

Tûtî-i **ervâh** üşer câna mekes-veş kande kim

Zâtî-i şîrîn-kelâmun şi’r-i şekker-pâşî var

(C.1, G.400/5)

6.3.14.1.17. Sevgili

Hemen her şeyin sevgili merkezli bir aşk fenomeni ekseninde değerlendirildiği Klâsik Türk şiirinde papağanın idealize edilmiş konuşma özelliği de bu doğrultuda kullanılır.

Çoğunlukla sevgilinin benzetilenidir. Öyle ki her kelimesi ile hayat bahşeden sevgili âşğını paylarken dahi bir papağan kadar tatlı dillidir. “Dudakları; tatlı tatlı, yavaş yavaş ağzıma söver. Dostlar; yine bir şeker sözlü papağanım var”:

Tatlu tatlu dem-be-dem söger tutagı agzuma

Dôstlar bir **tûtî**-i şîrîn-makâlüm var yine (C.3, G.1243/5)

Pencerelerinin ardından konuşan güzeller de kafes içerisinde konuşan papağan olarak tahayyül edilir (bkz. “Kafes” C.3, G.1459/4). “O şuh sevgili, penceresinden konuşmaya başlayınca sanki bir papağan kafesinden nazlı nazlı öter.”:

Dil-ber ki tekellümler ide penceresinden

Tûtîdür öter nâz ile gûyâ kafesinden (C.3, G.1115/1)

6.3.14.1.18. Şâir-Şiir

Papağanların kafeslerine şeker asılırmış. Şairlerimiz bu kuşların şeker yemek suretiyle söz söylediklerine inanmış gibi görünmüşler, bu suretle kendileri de refah ve iltifat görürlerse iyi şiirler, kasideler söyleyeceklerini ileri sürmüşlerdir (Onay, 1992: 71). Şâir, kendisini şekker-hâ, kand-hâ (şeker çiğneyen), şekker-rîz (şeker döken), şekker-nisâr (şeker saçan) vb. sıfatlarla tanımladığı bir papağana benzetirken sözlerini (şiirlerini) de artık damağı/dimağı lezzetlendiren şekerler haline getirivermiştir.

“Şiirimi işiten ayna yanaklılar, ‘keşke Zâtî gibi şeker yiyen bir papağanımız olsa’ dediler”:

Şi’rüm işidüb âyîne-ruhlar didiler vây

Zâtî gibi **tûtî**-i şekker-hâyumuz olsa (C.3, G.1298/7)

Şeker-pâre, çok şekerli ve tatlı olan bir kayısı nev’idir. Ayrıca bir nakış türüdür. Şâir şiirlerini bir nakış gibi işlemiştir. Ayrıca çok şekerli bir kayısı gibidir. Bu beyitte ise papağan konuşturan kişilere benzetilen Zâtî, belâgat kalesinde sihir ile söylettiği ve her şiiri bir şekerpare olan şekerden bir papağandır:

Söyledür sûr-ı belâgat içre Zâtî sihr ile

Bir şekerden **tûtî**dür her **şi’r**-i şekker-pâresi (C.3, G.1614/5)

“Ağzımda şu tatlı şiirlerim gibi şekerlerim varken gittiğim nerede bana şeker çiğneyen papağan demezler ki?”:

Kande varsam kim dimez **tûtî**-i şekker-hâ bana
Şi’r-i şîrînüm gibi agzumda kandüm var iken (C.3, G.1166/4)

6.3.14.1.19. Şeker-Kand-Zehir

Papağan konuşmayı öğrendikçe çok sevdiği şekerlemelerle (sükker, şeker, kand, şehd) ödüllendirilir (Ceylan, 2007: 201). Tûtînin şeker sevmesi gibi âşıklar için de şeker, sevgilinin dudakları, ağzı ve sözleridir. Zâtî, aşkı bir kafese; bir şair olarak kendisini de kafesin içerisinde bulunan papağana benzetmek suretiyle, şairin, aşk tarafından kuşatıldığı için mucizevî bir şekilde konuştuğunu, yani bu benzersiz şiirleri aşk sebebi ile söylediğini anlatmak istiyor. İçi dışı aşkla dolan şair, artık ilâhî ilhamla konuşmakta ve üst bir dille şiir söylemeğe başlamaktadır. Çünkü aşk, fıtratın, ilâhî âlemin ve meleklerin dili ve mantığıdır. “Aşk, demirden bir kafes; ben ise onun içindeki mucize dilli papağanım. (Ey sevgili!) Senin lâl dudaklarının övgüsünü yapmak, benim ağzıma şeker olarak yeterlidir”:

‘İşk bir âhen kafes ben **tûtî**-i gûyâsiyem
Vasf-ı lâ’l-i nâbun agzumda benüm **şekker** yeter (C.1, G.476/4)

Zâtî, sevgilinin yüzüne karşı mehdiye okur. Bu durum papağanın ağzına şeker verip parlak ayna gözetmesine benzer:

Medh okur yüzüne Zâtî bakıcak san **tûtî**
Kand olub agzına âyîne-i Rûşen gözedür (C.1, G.305/9)

Ne yazık ki konuştuğunda şeker bekleyen papağan gibi güzel sözleriyle huzurlu bir hayatı hak eden şaire felek hiç de cömert ve iyi niyetli davranmaz. “Gerçi konuşan bir papağana döndüm ama yediğim şeker yerine zehir oldu.”:

Olmuşam gerçi **tûtî**-i gûyâ
Yidüğüm **zehrdür şeker** yirine (C.3, G.1380/3)

6.3.14.1.20. Tab'

Bildirdiğine göre, papağana konuşma öğretmek için karşısına bir ayna konulur. Aynanın arkasına bir adam gizlenir ve güzel-edebî sözler söyler. Papağan bu sözleri aynadaki hemcinsinin söylediğini sanır. Onunla iletişim kurabilmek için, o da aynı sesleri çıkarmaya başlar ve böylece konuşmayı öğrenmiş olur. Allah da insana Hakk ve hakikati öğretebilmek için, bazı kullarını ayna olarak tutar. İnsana yaraşan aynanın sırrının farkına varmaktır. Papağandan belki böyle bir şey beklenemez ama hakikate talip olan kulun, bu durumun farkına varması ve gerçeği kavraması gerekir. Şair de bu beyitte karşımıza gerçeği kavramış olarak çıkmaktadır. O, yaratılışını tûtîye benzeterek güzellik aynasının arkasında bir öğretmenin olduğunu ve bu şirin sözleri yaratılış tûtîsine onun öğrettiğini söylemektedir:

Bir mu'allim var senün mir'ât-i hüsnünden öte

Tûtî-i tab'a bu şîrîn sözleri ta'lîm ider (C.1, G.441/4)

6.3.14.1.21. Tâvûs

Aşağıdaki beyitte, Cennet kuşu tavus, söz sahibi papağan, dudağı Kevser Suresi olmuş; toprağı berrak sularla dolmuştur:

O tâvûs-ı cinân bir tûtî-i sâhib-makâl olmuş

Tudagı Sûre-i Kevser hakı âb-ı zülâl olmuş (C.2, G.587/1)

6.3.14.1.22. Yâsemin

“Bahçedeki yasemin çiçeği, (sanki) kanatlarını açıp sevdiğimin köyüne doğru uçmaya kalkan bir beyaz papağandır.” diyen şair beyitte papağanın beyaz rengi ile yine beyaz renkte olan yasemin arasında ilgi kurmuştur. Yasemin çiçeği, tıpkı bir papağan gibi uçarken tasavvur edilmiştir:

Bâgda **ak tûtî**dür kûy-i nigârumdan yana

Uçmag ister uçmağa turur açub per yâsemîn (C.3, G.1185/8)

6.3.14.1.23. Zâtî

Zâtî, burada kendisini şeker ile beslenen ve tatlı sözler söyleyen papağana benzetmektedir. Papağan olarak nitelendirilen şair aslında bu şekeristandaki güzel sevgili ile beslenir. Ondan feyz alarak tatlı tatlı şiirler yazar. “Tatlılık şeker kamışı bahçesinde o şûh sevgili avcı bir kuş olsa, arkadaşı da söz söyleyen papağan Zâtî olsa”:

Şekeristân-ı halâvetde o şûh olsa ferîd

Hem-demi **Zâtî-i tûtî-i** suhan-sâz olsa

(C.3, G.1394/7)

6.3.14.1.24. Zikir

Aşağıdaki beyitte can bülbüle ten gülşene, servi âşığın diline, sevgili de konuşan papağana benzetilmektedir. Can bülbülü ten gülbahçesinden çıkınca yani âşığın bedeninden canı çıktığında dili serviye benzeyen âşığın istediği tek şey konuşan papağana benzetilen sevgilinin onu dilinden düşürmemesi, anması, unutmamasıdır:

Bülbül-i cân gülşen-i tenden gidince gitmeye

Tûtî-i zikrün senün serv-i zebânımdan benüm

(C.2, G.997/2)

6.3.15. Saka (Sakâ)

Farsçada seyre de denir. Klâsik kaynaklarımızın saka/sakkâ ya da serîha adlarıyla andığı bir kuş daha vardır (Ceylan, 2007: 206).

Saka serçegillerden güzel sesli bir kuştur. Başında, boynunda kırmızı tüyleri vardır. Sırtı kahverengi, karnı beyaz, kuyruğu siyahtır. Güzel öttüğü için evlerde, kafeslerde beslenebilir. Saka genel olarak gezici kuşlardandır. Devedikeni, tohum, böcek, yaprak uçları yiyerek beslenir (Hayat Ansiklopedisi, “Saka” c.5: 2762).

Kursağı çok büyük, cüsseli bir kuştur. Kursağı kürke elverişlidir. Rivayet edildiğine göre tilki kürkünden daha sıcak tutar. Siyah ve beyaz olmak üzere başlıca iki cinsi vardır. Şer’î hükme göre eti helâldir, şehirde yaşayan kazlar gibidirler (Demirî, 1973: 116).

Sakanın doğada iken yuva yapmak için geliştirdiği önemli özelliklerinden biri ayaklarını çok iyi kullanabilmesidir. Tünediği mekânlardan daha aşağıda bulunan çalı çırpıyı yukarıya doğru büyük bir maharetle çeken sakanın bu özelliği Orta Çağ'dan beri keşfedilmiş ve onun bir seyir kuşu haline gelmesini sağlamıştır. Kafesteki küçük su kabı bir ipe bağlanarak aşağıya sarkıtılır ve susayan saka ayaklarını kullanarak su kabını yukarıya çeker. Sakanın bu görüntüsü özellikle çocuklar için bir eğlence kaynağıdır. Hatta adının “su dağıtıcısı” anlamındaki sakkâ sözcüğüyle ilişkilendirilmesi de kafeste gösterdiği bu meziyete dayandırılmaktadır (Ceylan, 2007: 207).

“Sevgilinin aşk yolunda âşığın gözünü saka, yüzünü süpürge, kendisini de süpürgeci, hizmetçi olarak bilirler”:

‘Âşıkı andan bilürler râh-ı ‘ışk-ı yârda

Gözi **sakkâ** yüzi cârû-vü-özi ferrâş olur

(C.1, G.316/5)

6.3.16. Serçe (Çetük, Çetük, Güncişk, Usfûr)

Serçe adının kökeni Eski Oğuzca “seçe” kelimesidir. Dîvân-ı Lugat-it Türk'te kelime bu şekilde geçer ve Oğuzca olduğu belirtilir. Bu kelimenin kuşun yerden yem seçmesinden ötürü seçmek fiilinden geldiği, sonradan kelimenin ortasında “r” harfinin türediği düşünülmektedir. Günümüzün diğer Oğuzca kökenli Türk dilleri olan Azerbaycan Türkçesi ve Türkmencede de serçe aynen “serçe”dir (Somçağ, 2005: 233).

Dîvân şiirinde geçen şekilleriyle Arapçada asfûr/usfûr/ usfûrû's-şevk ve Farsçada güncişk, bincişk denilen serçenin muhtemelen farklı türleri karşılığında kullanılan pek çok kelime vardır: Çûkek, çuğuk/çukuk/çugne, dâğsâr (erkek serçe, bayır kuşu, karaboğaz), dümtek (Yunanca'da targaludis, diken serçesi, çalikuşu, dedeçuş, başdankara), mertekû, murğû, safragûn (çalikuşu, böğürtlen kuşu, çirtıbağa, çinkit, ötleğen), toygâr (turgay)/çekük/el-kubbere/ebülmelîh (tarla serçesi, çayır kuşu), zîg (ispinoz, kızkuşu) (Ceylan, 2007: 217).

Hemen her yerde görülen, kül renginde küçük bir kuştur. 10 cm. kadar uzunlukta, 20-25 gr. ağırlığındadır. Evlerin yakınlarında, sokaklarda, ormanlarda yaşar. Çok canlı, hareketli bir kuştur. İnsanların yakınlarına kadar korkmadan sokulur. Serçenin küçük

bir başı, koni biçiminde kısa, kuvvetli bir gagası vardır, taneleri, böcekleri kolayca kırabilir, Boynu kısa, kuyruğu vücuduna göre uzundur. Kanatları iyi gelişmediğinden havada çırpınarak uçar, çabuk yorulur. İnce, küçük ayaklarının üzerinde çabuk çabuk sıçrayarak yürür (Hayat Ansiklopedisi, “Serçe” c.5: 2839).

Sabah müjdecisidir. Yavrularına karşı son derece müşfiktir. Eti helâl olmakla birlikte rivayete göre Hz. Peygamber serçenin öldürülmesini yasaklamıştır (Ceylan, 2007: 217).

Bir gün, Hz. Süleyman (A.S.), bir yerden geçiyorken, dişi bir serçenin etrafta dolaşıp duran ve ona nağmelerle hâlini açıklayan bir erkek serçe görerek, yanındaki arkadaşlarına “Bu erkek serçe neler diyor bilir misiniz?” diye sordu. Arkadaşları, “Hayır, bilmiyoruz” deyince, “Bu serçe, yanındaki dişi ile birleşmek arzusunda, Şam’daki köşklere hangisini istersen mehir olarak vereyim, diyor. Evlenmeye namzet insanlar da bu serçe gibidirler, vaatlerinde mübalâğa ederler. Şam’ın köşklere hep yontulmuş taştandır. Yuva yapılmasına müsait değildir. Fakat serçe, sevgilisine kavuşmak için mübalâğa ediyor” dedi. Hz. Peygamber (s.a.) serçenin öldürülmesini yasaklamıştır (Demirî, 1973: 223).

Klâsik Türk şiirinde cüssesi itibariyle en fazla âcizliği, muhtaçlığı ve önemsizliği simgeler. Şairlerimiz daha çok bir başka kuşun özelliğini vurgulamaya çalıştıklarında serçeyi mukayese unsuru olarak kullanırlar. Şahin ve doğan gibi yırtıcı av kuşları benzetmelik anılınca serçe onlara kolaylıkla yem edilir. Serçe, kimi zaman bulunduğu mevkiyi hak etmeyenler eleştirilirken Hümâ makamına oturmuş olarak, kimi zamansa övülenin desteği sayesinde bir kartal avlama ihtimali ile söz konusu edilir. Ankâ/serçe, Sîmurg/serçe karşılaştırmaları da şairlerin mânâyı kuvvetlendirmek için başvurdukları tezatlardandır (Ceylan, 2007: 217- 219).

Ankâ/serçe, Hümâ/serçe karşılaştırmaları şairlerin manayı kuvvetlendirmek için başvurdukları tezatlardandır. Bu beyitte, Hümâ sevgilinin keklik gibi kahkahalarla âşığa gülmesinden dolayı âşık kendini savunmakta, aslında onun Ankâ gibi bir kuşken aşk doğanı (sevgiliye duyduğu aşk) yüzünden kolaycacak avlanıveren, cılız, küçük, güçsüz bir serçeye dönüştüğünü dile getirmektedir:

Ey hümâ niçün gülersin kebk-veş kah kah bana

Şâh-bâz-ı 'ıskdur 'ankâları 'usfûr iden

(C.3, G.1179/2)

Kendisini bir aslan, diğer şâirleri serçe olarak gören şâir bu beyitte bütün şâirler toplansa şairlikte kendisini geçen birinin çıkmayacağını şu şekilde tasavvur etmiştir: “‘Bir aslana iki serçe eşittir’ demişlerdir ama dünyanın bütün şâirleri toplansa Zâtî’ye karşı gâlip olamaz”:

Cihânun şâ’iri cem’ olsa olmaz Zâtî’ye gâlib

Velî iki **çetük** tapdur dimişlerdür bir aslana

(C.3, G.1337/6)

6.3.17. Sığırcık

Serçeden az iri, uzunca gagalı, siyah küçük bir kuştur. Sonbaharda beyaz benekleri olur. Yavrularının rengi kahverengine çalar. Sığırcık, çam gibi yaprağını döken ağaçların bulunduğu ormanlarda, korularda, bahçelerde yaşar. Çatılar arasında yuvasını yaptığı da olur. Kuluçka yapabilecek yer bulursa ağaçsız, dağlık yerlerde bile görülür. Göçücü bir kuştur. Böcek, kurtçuk, kabuklu, kabuksuz sümüklü böcek, solucan, meyve, tahıl, küçük bitkiler yer. Solucanları, kurtçukları tutup çıkarmak için gagasını toprağa sokarak karıştırır, gagasını açıp kapatarak yerdeki deliği kolayca genişletir. “Pembe sığırcık” (su sığırcığı) denen cinsi daha çok çekirge sürülerinin bulunduğu yerlerde yaşar. Bunun için “çekirge kuşu” denilmiştir. “Siyah sığırcık” adı verilen bir cinsi daha vardır (Hayat Ansiklopedisi, “Sığırcık” c.6: 2888).

Bir kısım sığırcıkların güzel ötüşü vardır. Sığırcık ve serçe gibi uzun kanatlı ve küçük ayaklı kuşların ayakları ‘kazaen kırılırsa uçmalarına mani’ olur. Sığırcığın eti helaldir.

Taberâni ve İbn-i Ebî Şeybe, Abdullah b. Amrûbnilâs’ (r.a.) den şöyle rivayet ederler: Müminlerin ruhları sığırcık kuşu mislinde yeşil kuşun içindedir. Onlar bir birleriyle muarefe ederler. Cennet-i A’lânın meyvesiyle beslenirler. Abdülmuhsin b. Osman b. Âlim’in telifi olan menâkıb-ı Şâfiîde şöyle nakl edilir: Rumiye şehrinde sığırcıgm bakırdan yapılmış heykeli olan bir tılsım vardır ki, senede bir kere öterdi. Dört bir bucaktaki bütün sığırcık kuşları gagalarında ve ayaklarında olmak üzere üçer adet zeytinle oraya gelirler ve zeytinleri bırakırlardı. Bu zeytinlerin sıkılması ile elde edilen zeytinyağı, şehrin bir senelik ihtiyacına kâfi gelirdi.

Rüyada sığırcık görmek, Müslümanların karada ve denizde menfaat temin edeceklerine delildir. Bazen helal yiyeceğe işaretler. Zira sığırcık kuşu, Hz. Adem (a.s.) Cennet-i A'lâ'dan indirildiği zaman, tövbesi kabul edilinceye kadar yem aramadı, su içmedi. Nefsini açlığa mahkûm etti. Sığırcık görmek, bazen de iyi ve fena hareketleri bir birine karıştırmaya işaretler. Bazen de aynı zamanda hem zengin, hem fakir, hem gösterişli, hem mütevazı' bir kimseye delalet eder (Demîrî, 1973: 176).

Sevgili şarkı söylerken, uluyan ite benzetilen rakipler de ona eşlik etmektedirler. Şair bu durumu sığırcık ile bülbül sesini kıyaslayarak anlatmaktadır. Ayrıca, bir olur mu sorusunu iki anlamı düşündürecek şekilde kullanmıştır. “Ey sevgili, sen şarkı söyledikçe başkaları neden yanında ulur? Sığırcıkların sesiyle bülbül şakıması bir olur mu? Ya da yan yana olur mu?”:

Ne için yarda ulur sürûd itdükçe sen agyâr

Sığırcıklar sadâsı bülbül âvâzı ile bir olmaz

(C.2, G.556/3)

6.3.18. Sülün (Tezerv)

Eski telaffuzuyla süylün ya da süğlün olarak bilinen sülünün Farsçası tezerv'dir ki Dîvân şiirinde en çok bu kelimeyle anılır. Yine Farsçada horûs-ı sahrâyî (çöl horozu), tedû, tûreng ve turnuk adlarıyla da sülün türleri karşılanır. Araplar tezerc şeklinde kullanırlar (Ceylan, 2007: 220).

Alacalı renkli, uzun, sivri kuyruklu bir kuştur. Genel olarak, tarlalarda yaşar. Boynundaki, başındaki tüyler yeşildir, ışıkta mavimtırak madensi bir parlaklık gösterir. Göğüs, karın ve yan taraflarındaki tüyler kırmızımtırak kahverengidir. Uzunluğu başından kuyruğunun ucuna kadar 85 cm.yi bulur. Bazı cinslerinin erkeklerinin uzunluğu 1.5 m.yi aşar. Anayurdu Kafkasya'dır. Sülünün 30 kadar çeşidi vardır. Av meraklılarının makbul tuttıkları bir kuştur. Bazı batı ülkelerinde canlı olarak yakaladıkları sülünleri telle çevrili kümeslerde yetiştirip çoğaltırlar, sonra avlamak üzere salıverirler (Hayat Ansiklopedisi, “Sülün” c.6: 2980).

Renkli tüyleriyle çok çarpıcı olan bu kuşun erkeği, dişisini etkilemek için uzun kuyruğunu kullanır. Dişisi daha ufak ve soluk renklidir. Tüylerinin rengi, içinde yaşadığı çalılıklara uyum gösterir ve bu şekilde gizlenir. Ürkektir ve korkunca

çalılıkların arasına girerek hiç kıpırdamadan durur, tehlikenin geçmesini bekler. Ancak üzerine basılmak üzereyken son anda aniden havalanır ve korkuyla çığlık atar. Yeni büyüyen bitkiler ve tahıllarla beslenir, mısır, buğday, çilek ve lahana yediği için tarıma zarar verir, ancak salyangoz, solucan gibi ufak zararlıları da yediği için verdiği zararı karşılayabilir (Van Der Kar, Dozo, 19??: 237).

Eski telaffuzuyla süylün ya da süğlün olarak bilinen sülünün Farsçası tezerv'dir ki Dîvân şiirinde en çok bu kelime ile anılır. Yine Farsçada horûs-ı sahrâyî (çöl horozu), tedû, tûreng ve turnuk adlarıyla da sülün (türleri) karşılanır. Güneşe ve ateş koruna da renklerinden kinaye olarak tezerv-i zerrîn-per denir.

Erkeğinin gösterdiği çok güzel renk cümbüşü ile bilinen ve denizden 400 m. yüksekliğe kadar olan mıntikalarda, orman kenarlarında, sulak, ağaçlık yerlerde, ekili alanların çevrelerindeki çalılıklarda yaşayan bir kuştur. Açık arazilerde küçük sürüler halinde dolaşırlar. Gagaları kısa ve kalın, kuyrukları uzun ve çatallı, ayakları mahmuzludur. Kısa ve küt kanatlarını uçuş sırasında aşağıya bükerek çok hızlı çırparlar. Dişileri erkeklerden daha küçük ve sarı gözlüdür. Meyve taneleri, ot tohumları vb. ile beslenirler. Yuvasını yerde yapar. Yuva yerini dişi belirler ve yuvayı da o yapar. Geceleri ağaçlarda tünerler. Güzel görüntüsüyle uyuşmayan çirkin bir ötüşü vardır. Tavusla birlikte saltanatı ve ölümsüzlüğü simgeler.

Dîvân şiirinde daha çok av kuşu ve güzelleği nedeniyle anılır. Âşıkın gönlü veya sevgili için benzetilen olur. Güzel salınışı ile de sevgiliyi andırır (Pala, 2003: 469).

Dîvân şiirinde sülünün öncelikli kullanımı onu avlamak arzusuyla ilintilidir. Alımlı fakat ürkek tavırları onun avlanması güç bir kuş olduğu inancını yaygınlaştırmış ve sevgiliye benzetmelik olmasını sağlamıştır (Ceylan, 2007: 220- 221).

Zâtî, “kargaya benzeyen rakip elinden cilveli bir sülün aldım, ben de aşk doğanı oldum olalı ilk kez bir av yakaladım” diyerek, rakip ile aralarındaki mücadelede galip geldiğini kendisini doğana benzeterek övünerek dile getirmekte, bunu da yaparken rakibi kargaya benzeterek yermektedir. Bu arada sevgili de cilveli bir sülün olmuştur. Zâtî, şahbâz, zâg ve tezerv kelimeleri ile tenasüp yapmıştır:

‘Adû-yi zâg elinden bir **tezerv**-i şîve-kâr aldum

Dahi ben şâh-bâz-ı ‘ışk olaldan bir şikâr aldum

(C.2, G.972/1)

6.3.19. Şâhin

Şahan, laçın ve şunkar da denilir (Ceylan, 2007: 223).

Ormanlarda, çayırlarda, tarlalarda yaşayan yırtıcı bir kuştur. Kahverengi tüyleri vardır. Gündüzleri avlanır, fare, köstebek, kurbağa, kertenkele, ufak yılanlar, tavşan, kuş, solucan, salyangoz böcek yer. Göçücü kuşlardandır. Şahinler tarlalardaki zararlı hayvanları yedikleri için tarım için faydalı sayılır. Yurdumuzda “kızıl şahin, paçalı şahin” gibi çeşitleri de bulunur (Hayat Ansiklopedisi, “Şahin” c.6: 2985).

Avcı kuşlardandır. Güzeldir. Üç nevi’dir: Şahin, doğan, karagöz. Cümlesi doğan cinsindedir, Ancak şahin, yükseklerden aşağıya şiddetle iner, avının etrafında dönmez, süzülerek doğruca avının üzerine atılır. Hücümünde fazla heyecanlanarak bazen kendini yere çarptığı ve bu yüzden öldüğü olur. Bununla beraber sağlam kemikleri vardır. Fazla yemekten de, açlıktan da müteessir olur. Başı, büyük, gözleri iri, göğsü geniştir. Şahinle ilk avlananın Kostantin olduğunu söylerler (Demirî, 1973: 203).

Kanat uzunluğu üç metreye ulaşır. Cesurdur, kendisinden daha iri kuşlara bile korkusuzca saldırabilir. Yüksek ve kayalık dağlarda yuva kurar. Yumurtalarını da kayalıkların arasında saklar. Sesi çok keskin, uçuşu alabildiğine hızlıdır ve yüz yıldan uzun yaşayabilir. Gagası kısa, kuyruğu uzun, pençeleri çok güçlü olan ve dünyada yaklaşık kırk türü bulunan şahinin erkeği, dişisinden biraz daha küçüktür. Bu özellikleri, görkemli görünümü ve kutsanmış oluşu nedeniyle kuşların şahı nitelemesiyle de anılır (Yıldırım, 2008:651).

Rivayete göre Kostantin atla gezmeye çıkarken, şahinlerin, başı üzerinde gölge yapacak şekilde, muntazam ve hesaplı uçuşlar yapmaları sağlandı. Bir gezinti esnasında, Kostantin’in başı üzerinde uçmakta olan şahinlerden biri, az ilerisinde bir kuş görerek, süratle üzerine atılıp onu yakaladı ve sahibine getirdi. Kostantin, bu işe çok şaşı ve ziyadesiyle memnun oldu. O günden sonra şahinlerle avlanmaya başladı (Demirî, 1973: 203).

Eskiçağlarda hükümdarlar kuş avına çıktıklarında yakalamak için şahin kullanırlardı. Bu yüzden şahin besleyip eğitmek özel bir teknikle yapılmakta ve hükümdarlığın gerekleri arasında sayılmaktaydı. Yine hükümdarların, şahinlerin gözlerini bağladıkları

ve avlayacakları kuşu görene dek gözlerini kapalı tuttukları ve gördükleri anda gözlerini açarak avını yakalaması için uçurdıkları bilinir, Bazıları da şahinin gözlerinin bağlanması'nın nedeninin tüm yaratıkların insanların gözlerinden korkması olduğunu, şahinin gözlerinin de insanın gözlerini görüp korkmasını diye bağlandığını iddia eder. Attâr'ın Mantıku't-tayr'ında, sultanlara yaklaşmak isteyenlerin, bir lokma için bin bir türlü sıkıntıya katlananların, hükümdarların makamlarına erişip bir şeyler edinme amacıyla kendilerini yok edenlerin simgesidir (Yıldırım, 2008: 653).

Şiirimizde şahin etrafında kurulan hayallerin hemen tamamı onun yırtıcı bir avcı kuş olma özelliğinden hareket eder. Şahin kayalıklarda yuva yapan cesur ve acımasız bir yırtıcıdır. Başta güvercin (kebûter) olmak üzere keklik (kebk), serçe (güncişk, usfûr), bildircin (selva), tavuk (mâkiyan) ve sülün (tezerv) şahinin avladığı düşünülen başlıca kuşlardır. Şahinin pençesinden (çengal) kurtulması mümkün olmayan bu zavallı kuşlar çoğunlukla âşığın/şairin gönül kuşlarıdır. Bu durumda sevgilinin gözleri ve bakışları şahin olur. Sevgilinin kâkülleri (zülûf) de âşığın gönül kuşunu avlayan bir şahindir. Cürre şâhin denilen erkek şahinler, avcılar indinde son derece makbuldür. Bu şahinler avları üzerine süratle süzülüp kanatları ve kuyruğu bir nokta haline gelircesine sıkıca yakalarlar (Ceylan, 2007: 224-225).

6.3.19.1. Şâhin ile İlgili Tasavvurlar

6.3.19.1.1. Cefâ

Şâhin, sevgilinin âşıkların başına kondurduğu cefâsına benzetilmiştir. “(Sevgililer keşke) Âşıkları vefâ ile keklik gibi güldürseler, oysa âşıkların başına şahin gibi cefâları konar”:

Güldürseler vefâ ile ‘uşşâkı kebk-vâr

Şâhin gibi cefâları konar kafâsına

(C.3, G.1260/6)

6.3.19.1.2. Göz-Kirpik

Şahinin uzunluğu 51–57 cm, kanat açıklığı 113–128 cm'dir. Şahinin tipik uçuşu süzülerek dönmedir. Aktif uçuşla ilerlemesine seyrek rastlanır. Dönerken kanatlarını

yayvan bir “V” çizecek şekilde kalkık tutar ve kuyruğunu yelpaze gibi açar. Bu pozisyonda hiç kanat çırpmadan ağır ağır dönerek av arar. Araziyi taraması sona erince birkaç sığ kanat vuruşunun ardından süzülerek zahmetsizce başka bir termik akıma doğru ilerler. Uygun rüzgâr varsa havada aynı noktada asılı kalarak çevreyi gözetlemek suretiyle avlanır (Somçağ, 2005: 109).

Hümâ sevgilinin gözleri şahine; o iki saf halinde duran kirpikleri de şahinin iki kanadına teşbih edilmiştir. Sevgilinin gözünü açıp yumması şahinin avlanmak için kanatlarını açmasına benzemektedir:

Ey hümâ ol iki saf **müjgân** ile **çeşmüm** senün

‘**Ayn-1 şâhîndür** şikâr için açubdur bâller

(C.1, G.448/3)

6.3.19.1.3. Hâl (Ben)

Şair, sevgilisini cennet kecliğine; kaşlarının ortasında yer alan benini ise kendisinin can kuşunu avlamaya çalışan bir şahine teşbih ediyor. “Ey cennet kecliği, iki kaşının ortasındaki benin, can kuşunu avlamak için kanatlarını açmış şahin gibidir”:

İki kaşın ortasında **hâlün** ey kebk-i behişt

Sayd-ı murg-ı cân için **şâhîndür** açmış bâller

(C.1, G.475/2)

6.3.19.1.4. Zülf

Uçurma, boş, uydurma söz ve uçur- fiilinin olumsuzluk eki almış şeklidir ve beyitte tevriyeli olarak kullanılmıştır. Bu sebeple beyiti iki farklı şekilde yorumlamak mümkündür:

1- “Ey cennetlerin kecliği sevgili, doğan şahincilerin saçına özendiğini söylemiş ama onlarda uydurma söz çok olur”.

2- “Ey cennetlerin kecliği sevgili, doğan şahincilerin saçına özendikleri çok olur demiş, onlar (ın yanın)da (saçını) uçurma”:

Şâhinciler öyküdi dimiş **zülfüne** şeh-bâz

Ey kebk-i cinân çoğ olur anlarda uçurma

(C.3, G.1384/5)

Şehzadelerin yetişmelerinde görevli mürebbiler hakkında kullanılan lala tabiri saraya alınan acemilerin terbiyesine memur kimselerle ilgili olarak ve eskiden büyük memurlarla zenginlerin çocuklarını terbiye eden kişiler hakkında da kullanılırdı (Pakalın, 1993: 354). Ayrıca bir çocuğu gezdiren, oyalayan uşaktır. Şahin olan âşık, sevgilinin Hümâ zülfüne lala olmuştur. Eğer sevgilinin dudağı şekere birikse şekerin tadı ancak o zaman uygun hale gelir. Bu beyitte dadı kelimesi ile itham yapılmıştır. Bilindiği gibi dadı da çocuk bakımı ile görevli kişidir ve Farsça kökenli olup aslı “dâdû” dur. Şair lala kelimesini kullanarak çocuk bakıcısı anlamına gelen dadıyı da bize çağrıştırmıştır:

Hümâ-yı **zülfine şâhîn** olubdürür lâlâ

Lebi eger şekere dirse yaraşur dadı

(C.3, G.1738/2)

6.3.20. Tavuk (Mâkiyân) – Cıvciv

Tavuğa, tavuk, dakuk, mâkiyân, decâce, hâk, murg-ı hâneği; yavrusuna cıvciv, cücük, cüje ve genç erişkinine piliç, bülüç, ferik ya da yarka denir (Ceylan, 2007: 110).

Bize etini, yumurtasını, tüyünü veren tavuk, kümes hayvanlarının en faydalılarından biridir. Tavuk, eti yumurtası için beslenip üretilen bir kümes hayvanıdır. Erkeğine horoz, dişisine tavuk, yeni doğan yavrulara cıvciv, cıvcivden büyük, bir yaşından küçük olanlara da piliç denir.

Tavuk, beslenmesi kolay olduğundan, köylerde, bahçeli evlerde hemen daima yetiştirilen kümes hayvanlarının en başında gelir. Tavuklar hem eti hem de tavukların cıvciv çıkaracakları yumurtaların aşılınması için beslenir. Tavuğun iki küçük kanadı vardır. Kısa uçuşlara elverişli olan bu kanatları tavuk, ancak korktuğu, kovalandığı zaman kullanır (Hayat Ansiklopedisi, “Tavuk” c.6: 3015).

Tavuk cıvciv halinde iken pek sevimli ve hareketlidir, büyüdükçe hantallaşır. Tavuk, yırtıcı kuşlardan sakınmaz, hatta üzerlerine gittiği bile vaki'dir. Ayakları ile kavrayabileceği ağaç dalları üzerinde tünemeyi sever ve buna imkân bulursa rahat eder. Tavuklar, güneş batır batmaz hemen tünelerinde istirahata çekilirler. Küçüklüklerinde hemen annelerinin seslerine koşarlar. Tavuk eti helâl ve makbul olan etlerdendir. Hafızayı güçlendirir, kan zafiyetine iyi gelir. Daha ziyade bahar

mevsimlerinde yenilmelidir. Rüyada tavuk görmek bayağı kadınlar ile ta'bir olunur. Kanadını görmek mala delâlet eder (Demirî, 1973: 150, 155, 156).

Proto-Türk ya da Hun devrine ait Pazırık kurganlarından çıkarılan eserler arasında deriden kesilmiş ya da lahitler üzerine oyulmuş ya da elbiselerde yer almış bir şekilde karşımıza çıkan horoz-tavuk figürleri büyük olasılıkla kötü ruhları kovan, koruyucu bir simgeydi (Çoruhlu, 2002: 148).

Tavuk şiiirimizde öncelikle gıda maddesi olarak yer alır. Etinin hazmı kolay ve sağlıklı olması, beyitlere hem doğrudan hem de dolaylı olarak konu olmasını sağlar (Ceylan, 2007: 114). Osmanlı mutfağının ana yemeği et olduğu için tavuk da rağbet gören yiyeceklerdendir. Salata şeklinde yapılabileceği gibi fırında kızartma ya da diğer sebzelerle birlikte pişirme gibi de tüketilmektedir (Öztekin, 2006: 177).

Mahbûb, erkek sevgili demektir. Bu oğlan ve oğlancılık olayının toplumdaki gerçek yerini anlamak için sözü menkabe tarihçisi Şikari'ye verelim: Şikari diyor ki: “Şehzade Alâeddin (Karaman Beyi) katı bahadır, şeci, dilâver civân olmuş idi. Gürz salmakta, yay çekmekte, ok atmakta, silahşorlukta ve ilimde misli yok idi. Kayseriye Beyi Ertena Bey'in iki oğlu var idi. Bunlardan Mehmet'i Konya'ya göndermiş idi. Mehmet, Alâeddin ile bile bulunmuş idi. Birbirine öyle muhabbet eylemişlerdi ki, bir saat ayrılmak kâbil değil idi. Mehmet gayet mahbûb idi. Beylerden çok âşık var idi. Alâeddin bu civan-bahta âşık olmuş idi. Bir saat görmese Dîvâne olur idi.” Başka bir yerde Şikârî şöyle diyor: “Alâeddin ile Mehmet Bey, Konya'da on üç yıl bile okuyup, bile büyümüşler idi. Birbirine âşık olmuşlar idi. Davayı öyle eylemişlerdi ki, tacı tahtı terk edeler, birbirini terk etmeyeler; birbirlerinin yoluna can baş vereler. Mehmet Bey öyle mahbûb idi ki, Rum'da, Yunan'da, Ermeni'de buna benzer mahbûb yok idi. Nice şehzadeler âşık olup, hizmetine başladılar.”. Bir zaman sonra iki sevgili ayrılırlar. Alâeddin Karaman'a döner. Bir gün Mehmet Bey'den Alâeddin'e bir mektup gelir. Yazmış ki “Ey Şehzade, eski yârin ile ahdini niçin unuttun?” Alâeddin, yârin mektubunu okuyup ah eyledi. Dört bin yiğit ile Konya'ya geldi. İki âşık birbirini buldular. Eski bâdeleri tazelediler. Hemen meclis kurup, kırk gün oturup iyş ü safaya başladılar. Rum ve Yunan dilberleri, mahbûb ve mahbûbeleri ile raksa girip, kimi kanun kimi tef, kimi çenk çalıp bir zevk ettiler ki...”. Bu iki sevgilinin sonradan araları açılır, saltanat yüzünden vuruşmalı olurlar. Çevresindeki beyler, Mehmet'le savaştın

diye Alâeddin'i kışkırtmaktadır. Alâeddin der ki: “Muhkem muhabbetim vardır, etmeyin, böyle söylemeyin”. Beyler üstelerler ve derler ki: “Bu oğlana ne kadar iyilik etsen sana o kadar cefa edecektir. Zira oğlandan hakikat olmaz”. Daha sonra çatışmalar büyüyünce, Alâeddin, beylerine hak verir ve biz anlarız ki beylerin oğlan için söyledikleri bir atasözüdür. Alâeddin şöyle der: “Ezelden meseldir ki oğlanın vefası olmaz” (Şikari, 1946: 61-84). Dîvân şiirimizde de anlatılan sevgililerin bir kısmı kızlar değil oğlanlardı. Nedim'in, öteki şairlerin sakalları yeni çıkmış, bıyıkları yeni terlemiş oğlanlara sevgiler sunan, onlarla yaptıkları hamam eğlencelerini anlatan gazelleri, Dîvânlarında kolayca bulunabilir. Dîvân şairlerimiz bunu ayıp saymıyor, açıkça söylüyorlardı:

Ne kadar nâzik ü nerm olsa nigârı sevemem

Ne kadar âfet-i cân olsa civânı severim

(Ne kadar nazik ve yumuşak olsa genç kızı sevemem, ne kadar can yakıcı olsa genç oğlanı severim).

Şaire göre mahbub eğer örtülü, peçeli olursa yufka içinde pişmiş bir yufka gibi gayet lezzetli, güzel olacaktır:

Mahbûb yufka içre bir puhte **mâkiyân**-veş

Gâyet lezîz olasın olursan ehl-i perde (C.3, G.1457/2)

Civ civ tavuğun yeni doğmuş hali olsa da burada kuşun civ civ şeklindeki ötüşü kastedilmiştir. “Bir Hümâ'yı avla ve şarap iç, ocakta da kuş kebapı civ civ ötsün”:

Şikâr it bir hümâyı iç şarâbı

Ocakda **civ civ** ötsün kuş kebâbı (C.3, G.1752/1)

6.3.21. Tavus (Tâvûs)

Türkler Tanrı kuşu, alakuş veya gelin kuşu; Farslar fîsâ derler. (Ceylan, 2007: 227).

Tâvûs, şekli itibariyle kibirli gibi gözükten pek renkli ve süslü bir kuştur (Tarlan, 2005: 400). Kuşların en büyük ve en güzellerinden biri olarak bilinir. Renklerle bezenmiş bir kuyruğa sahip olmaları en önemli özellikleridir ve çok güzel olmasına rağmen ayaklarının çirkinliğiyle de ün kazanmıştır. Rengârenk olanlarının yanı sıra yalnızca

beyaz renklileri de bulunan tavusun tüylerinin her sonbaharda dökülüp baharla birlikte yeniden çıktığı söylenir. Fars edebiyatında tâvûs, Âdem ile Havva'yı aldatması yönüyle öne çıkar.

Bütün güzelliğine rağmen uğursuzluk getiren yaratıklar arasında kabul edilir; bunun gerekçesi de şeytanın cennetteki Âdem ile Havva'yı kandırmasına bu kuşun neden olduğuna inanılmasıdır. Rivayete göre şeytan kendisini bir melek şeklinde göstererek tâvûsun güzelliğini övmeye başlamış ve ona “cennete girip Allah'ı görebileceği bir yol olup olmadığını, böyle bir imkânı kendisine sağlarsa ona üç önemli şeyi öğreteceğini ve bunları bildiğinde artık yaşlanmayacağını, hastalıkların kendisini etkilemeyeceğini, asla cennetten çıkmayacağını” söyler. Tâvûs da bütün bunlardan sonra onu yılanla tanıştırır ve şeytan da yılanın hilesiyle cennete girmenin yolunu bulur. Sonrasında Havva'yı kandırarak yasak ağaçtan yemesini ve Âdem'e de yedirmesini sağlar. Bu yüzden Âdem ile Havva cennetten kovulurken, tâvûs da onlarla birlikte cennetten çıkartılır.

İbrahim Peygamberin kestiği dört kuştan birinin tâvûs kuşu olduğu söylenir. Cebrâil “meleklerin tâvûsu” diye adlandırıldığı gibi, tâvûs da “kuşların Cebrâil'i” olarak nitelendirilir. Hem doğu hem batı edebiyatı ve sanatlarında tâvûs kuşu “güzellik, namusluluk, kibir, gurur” gibi nitelemelerle anılır (Yıldırım, age, 2008: 676).

Tâvûs, başındaki sorgucu, rengârenk kanat tüyleri ve yelpaze gibi açılan kuyruğu ile kuşlar âleminin en alımlı üyelerinden biridir. Yüzyıllardır mukaddes bilinen güzelliği sebebiyle Türkler Tanrı kuşu, alakuş veya gelin kuşu da derler. Büyük İskender'in Serendip'ten (Hindistan) getirip Avrupa'ya tanıttığı kuşlardan biridir. Sun'-ı İlâhî'yi yansıttığı güzelliği ile görenleri hayran bıraktığı için cennet kuşu kabul edilir. Şairlerimiz onu hep tâvûs-ı behişt, tâvûs-ı irem, tâvûs-ı cennet, tâvûs-ı cinân, tâvûs-ı huld, tâvûs-ı berîn adlarıyla anarlar ve onun bu ilâhî çağrışımlarından alabildiğine yararlanırlar: Hatta tâvûs-ı rûh, tâvûs-ı kudsî ve tâvûs-ı sidre adları da Cebrâil'i karşılar (Ceylan, 2005: 62).

Çok güzel bir kuş olmasına rağmen tâvûs dertli bir kuşmuş. O güzel endamıyla yürürken gözleri ayaklarına takılınca ayaklarının çirkinliğine üzülerken âh edermiş. Tâvûsun sesi de çirkin olup, ötüşü “âh!” kelimesidir. Bunun nedeni tâvûsun güzelliğiyle çok gururlanması imiş. Allah onun gururunu kırmak için ayağını ve sesini

çirkin yaratmış. Bir efsaneye göre de Tâvûs, cennette bir kuş iken şeytânın cennete girmesine alet olduğundan ve Âdem ile Havva'nın yasak meyveyi yemelerinden sonra cennetten çıkarılmıştır. Cennette ayakları da güzelken Allah ona “Her yanın süslü olsun, ancak ayakların çıplak kalsın; ayaklarını görünce cenneti ve eski halini hatırlayıp âh et!” buyurmuş ve Bâbil'e indirip ayaklarını çıplak eylemiştir. Şimdi tâvûs her âh edişte cenneti hatırlamış.

Edebiyatta açılması, rengârenk oluşu, gezip tozması, salınışı, vs. yönlerden sevgiliyle tâvûs arasında münasebet kurulur (Pala, 2003: 456).

6.3.21.1. Tavus ile İlgili Tasavvurlar

6.3.21.1.1. Arş Horozu

Sidretü'l-Müntehâ ile Arş-ı A'zâm arasında yetmiş bin perde tabakası yaratılmıştır ki; Sidre'de olan Melekler, Arş'ın nûrunun şiddetinden yanmasınlar. Hakk Teâlâ, Sidre'de yeşil zümrütten, minâre şeklinde bir büyük direk yaratmıştır ki, Sidre'den yüksekliği yetmiş bin fersah mesafededir. O direğin başında beyaz inciden büyük bir kubbe yaratmıştır. O kubbenin üzerinde tavus kuşu şeklinde, çeşitli cevherler renginde bir acâib melek yaratmıştır. Onun bin beş yüz kanadı vardır. Her kanadında yüz bin saçağı vardır. Her saçağı üzerinde üç satır yeşil yazıyla yazılmış yazılar vardır. Birinci satırda: “Bismillâhirrahmânirrahîm” ikinci satırda: “La ilâhe illallâh Muhammedün Resûlullâh” , üçüncü satırda: “O'nun zâtından başka her şey yokluğa mahkûmdur.” (Kasas Sûresi; 28/88) yazılmıştır. İşte buna “Arş Horozu” derler ki, o kanatlarını yaydıkça, onun saçaklarından Cennet'tekilerin üzerine Nisan yağmuru gibi Hakk'ın izniyle rahmet iner. Namaz vakitlerinde, o Arş Horoz'u, kanatlarını birbirine vurup, feryâd ile öter. Kanatlarının her bir saçağından başka bir ses ortaya çıkıp, Cennet'lerin ağaçlarının dallarını sabah rüzgârı gibi sallar. Onun ötüşünden, Cennet'te olan hûrî ve gilman sevinerek odalardan başlarını çıkarıp, birbirlerine müjdelerler ki Muhammed (sav)'in ümmetinin namaz vakti gelmiştir (Erzurumlu İbrahim Hakkı, 2008, 21-22).

“Ey süslü tavus, Zâtî'nin âhından sana fayda gelmez. Çünkü onun âhından Nesr-i Tâir yıldızının (akbaba kuşunun) ve 'Arş horozunun uykusu kaçmıştır:

Sana kâr itmez ey **tâvûs-ı zîbâ âh-ı Zâtî**'den

Horôs-ı 'Arş-u-Nesr-i Tâyrün uçmuşdur uyhusı (C.3, G.1624/5)

6.3.21.1.2. Âşık

Âşık kendini morarmış yaralarından dolayı tavusa benzetir. “Dövünmekten morarmış göğsüm ve sayısız yaralarım (öyle göz alıcı oldum ki), sevgilinin semtinde cennet bağından gelmiş bir tavusa döndüm.”:

Dâg-ı bî-hadd-ü-dögünmekden gögermiş sadr ile

Dönmişem kûyında bir Bâg-ı İrem **tâvûsına** (C.3, G.1282/2)

6.3.21.1.3. Cebrâil

Edebiyatta Cibrîl, Cibrîl-i Emîn, Rûh'ul-Emîn, Rûhu-l-Kuds, Rûh-i Kudsî, Hümâ-yı Kudsî, Bülbül-i Kudsî, Tâvûs-ı Kudsî, Tâvûs-ı Arş, Tâvûs-ı Sidre gibi isimlerle de anılan Cebrâil Sidretü'l Münteha” da ikamet edermiş. Şiirlerde melekler içinde en çok onun adına rastlanır. Cebrâil, kanatlarıyla sevgilinin güzelliğine bir gölgelik, Allah kelâmı konuştuğu için de bülbül, tûtî ve Hümâ görevini yürüten bir kuş olur. Bazen âşığın canı Cebrâil, sevgilisinin boyu da Sidre olarak karşımıza çıkar (Pala, 2003: 94).

Tavus hakkında şiirde ve halk arasında en yaygın inanç onun cennet kuşu oluşudur. Rivayete göre şeytanın cennete girmesine ve böylece Hz. Adem'in yasak meyveyi yemesine sebep olduğu için cennetten çıkarılmış ve onca güzelliğine rağmen Tanrı tarafından ayakları çirkin kılınmıştır (Ceylan, 2007: 229).

Sidre'nin lügat anlamı “Arabistan kirazı” demektir. Sidre, rivayetlere göre “yaprağı fil kulağı gibi, meyvesi testi şeklinde olan sedir ağacı”dır. Bu ağacın altından saf ve berrak sudan, süttten tatlı şaraptan ırmaklar akmaktadır. Uzunluğu ve büyüklüğü hakkında çeşitli görüşler ileri sürülür. Bir süvari atıyla onun gölgesinde yetmiş yıl yol gidebilir ve onun bir yaprağı tüm insanlığı gölgesi altına alır (Yıldırım, 2008: 621–622).

Kur'ân-ı Kerîm'de iki yerde geçer. Tefsirde bu ağacın Arş'ın yanında İlâhî bir ağaç olduğu bildirilir. Hadislere göre altıncı kat göktedir. Gökyüzüne yükselenler ancak

buraya kadar çıkabilirlermiş. Nitekim Mi'râc gecesi Peygamberimiz de Cebrâil'i burada görmüştür. Sidre kelimesi daha çok "müntehâ" kelimesiyle birlikte kullanılır. Sidretü'l-müntehâ (son uçtaki kiraz ağacı), ulaşılabilecek en yüksek yer olduğu için Dîvân şiirinde sevgilinin uzun boyunu anlatmakta kullanılır. Padişahın yüceliği, namı ve şairin şiiri için de birer temsil olabilir (Pala, 2003: 417).

Âsumânî, mavi renkli kumaştan yapılmış bir çeşit elbisedir (Onay, 1996: 206).

Sevgili, sarı güllü parlak, mavi renkli bir elbise giymiştir. Onu Sidre tâvûsuna (Cebrâil'e) benzetmek yerinde bir davranıştır. Altın güllü elbise ile kastedilen, güneştir. Garrâ, güneşin parlaklığını anlatmaktadır. Âsumânî elbise mavi olduğundan istiare yoluyla gökyüzü anlatılmak istenmiştir. Sidre tâvûsu, Cebrâil'in isimlerinden biridir. Sevgili, Cebrâil'e benzetilmiştir. Onun gibi gökyüzünde salınmaktadır. Bunu boyu uzun olan servi ağacının söz konusu edilmesinden anlıyoruz:

Bir altun güllü garrâ âsumânî câme geymiş yâr
Yiridür dirsem ol serve eger kim **Sidre tâvûsı** (C.3, G.1621/2)

6.3.21.1.4. Gezinişi, Yürüyüşü

Tavusların çok ağır, kibirli gibi edalı bir yürüyüşleri vardır. "Ey sevgili, bağa gel ve tavusun şu dolaşmasını bak, bir aynası ayna dükkânına döndü":

Baga gel **tâvûsun** it cânâ nazar **cevlânına**
Döndi bir mir'atı çok âyineci dükkânına (C.3, G.1271/1)

"Bağda gezip, sana yüz göz ile bakıp yollarını gözeten tavusun yürüyüşünü seyret":

Muntazırdur sana yüz göz ile yollar gözedür
Bâğda seyr eyle **tâvûsun** yüri **cevlânını** (C.3, G.1598/5)

6.3.21.1.5. Gül

Sünbülün Dîvân şairlerinin ilgisini çeken en belirgin bitkisel özellikleri sırayla; güzel kokulu olması; kıvrımlı, dalgalı ve karmaşık görünümü; genellikle siyaha yakın rengi ve açıldığı dönem itibarıyla baharın habercisi olmasıdır. Klâsik Türk şiirindeki temel

işlevi; sevgilinin saçı, zülfü, kâkülü vs. için doğal bir benzerlik ögesi olarak değerlendirilmesine dayanır (Bayram, 2007: 213). Bu beyitte gülün sünbülü, tavusun kâkülüdür:

Bir **gül**ün sünbüline cân ile dil bağlamışuz

Zâtî'yâ beste-i **tâvûs**-ı cinân kâküliyüz (C.2, G.519/5)

6.3.21.1.6. Güneş

Tâvûs, bu beyitte altın kanatlı bir güneştir. Zâtî, bu beyitte “Altın kanatlı, zümrüt yuvalı tavus kanat açtıkça, gönül kuşum sevgilinin mahallesine doğru uçmak diler” demektedir. Zâtî, güneşi tavusa benzetmiştir. Işıklar bu kuşun sarı kanatları, mavi gökyüzü zümrülden yuvasıdır. Zâtî, çok güzel bir hüsn-i ta'lîl san'atıyla güneşin ufuktan göğe doğru yükselişini yorumlamaktadır. Zâtî, ayrıca bu beyitte kanat açıp uçmak deyimini kullanmıştır. Sevgilinin hasreti âşığı biktirmiştir. Âşık, tahammülü kalmadığı için kuş gibi kanat açıp uçmak ister:

Cânib-i kûy-ı nigâra murg-ı dil uçmak diler

Bâl-i zer açdukça **tâvûs**-ı zümürüd-âşiyân (C.3, G.1101/5)

6.3.21.1.7. Papağan (Tûtî)

Kevser, cennette bir suyun adıdır. Kurân-ı Kerîm'de Kevser suresi vardır. Tefsirlerde Kevser hakkında çok çeşitli açıklamalar yer alır. Akarsu ya da göl olduğu, boyunun Mekke ile Yemen; eninin de Safa ile Aden arası kadar olduğu, etrafında birçok kıymetli kâseler bulunduğu, oradan bir kez içenin bir daha susamadığı vb. bunlardandır. Kevser suyu, süttten beyaz, baldan tatlı, kardan soğuk, kaymaktan yumuşakmış. Kevser'i, cennette Peygamber'imize verilmiş özel bir havuz olarak tefsir edenler de vardır. Edebiyatta sevgilinin dudağı için benzeyen olur. Cennet nimetlerinden “Kevser”in zikredildiği beyitte, Cennet kuşu söz sahibi papağan olmuş, dudağı Kevser Suresi'ne; toprağı berrak sularla dolmuştur:

O **tâvûs**-ı cinân bir **tûtî**-i sâhib-makâl olmuş

Tudagı Sûre-i Kevser hakı âb-ı zülâl olmuş (C.2, G.587/1)

6.3.21.1.8. Yara

Âşığın dövünmekten morarmış ve kızarmış göğsünün üzerindeki sayısız yarası göz göz olmuş, tüylerindeki renk cümbüşünden hareketle tavusun kuyruğuna benzetilir:

Dögünmekden gögermiş sînem üzre **dâg**-ı bî-haddi

Görenler dir düm-i **tâvûs** gibi pür-'uyûn olmuş (C.2, G.602/3)

6.3.22. Turaç (Dürrâc)

Arapça “ed-dürrâc/ed-dürrâce” kelimesinin bozulmuş şekli olan “turaç/turaç”a Farslar “murg-ı rengîn” de derler. Keklikgillerden fakat keklikten biraz ince, sülüne benzer güzel ve sevilen bir av kuşudur. Eti nazik ve lezizdir. Yurdumuzun yerli kuşlarındanır. 35 cm. civarında boyu vardır ve uçmaktan çok yürümeyi yeğler. Bacakları mahmuzludur. Çok sıkıştığı zaman dikine havalanır, kanat gererek kısa kanat vuruşlarıyla süzülür. Zor görülür, daha sık duyulur. Uzaktan duyulan ötüşü; yüksek, pürüzlü ve tizdir. Kendisini gizleyebildiği sazlık ve çalılıklarla kaplı sulak ovalarda ve özellikle ılgınlar arasında yaşar. Yağlı-yağsız tohumlar, taneler, üzüm sü meyveler ve böceklerle beslenir.

Turaç mübarek bir kuştur. Yaz kış güzel bir sesle öter. Öğle yeline karşı durursa zayıflar. Yuvasına sadıktır. Yıllarca yuvasını değiştirmez.

Klâsik şiirimizde turaç çok fazla anılmamakla birlikte örneklerden hareketle en belirgin vasıflarının ses güzelliği ve etinin lezzeti olduğunu söyleyebiliriz. Adeta gülşenin bir parçası kabul edildiği dizelerde seher vakitleri âşıklara aşk dersi okutur. Bu bakımdan bülbüle benzer fakat ona erişemez. Şairlerimize göre turaç, leziz eti ile hem insanların hem de doğanların iştahını kabartan av kuşlarından da biridir (Ceylan, 2007: 236).

Hümâ sevgilinin kıpkırmızı dudaklarının tasasını yemek, âşığın gönlünün doğanına hem keklik hem de turaç eti yemek gibi gelir:

Lâ'l-i nâbun gussasın yimek dem-â-dem ey hümâ

Gönlümün şeh-bâzına hem kebk-ü-hem **dürrâc** eti (C.3, G.1777/4)

Dîvân şiirinde âşîğın en belirgin hedefi vuslattır. Ağlayıp inleyişi yalnızca vuslat içindir. Aşık sevgiliden ayrılık çekmektedir. Yani hicran içindedir. Aşık vuslatın nimetleri düşünerek hicranın zahmetlerine katlanır. Âşîğın bütün üzüntüsü, vuslatı lezzetli olan sevgilinin yanağının ayrılığı ile turaç kuşunun (gönlünün) ateş olması, yanmasıdır. Turaçın etinin lezzetli olmasından da leziz kelimesiyle bahsedilmiştir:

Od oldı hecr-i haddün ile bu **turacugum**

Ey vuslatı lezîz benüm budur acugum

(C.2, G.975/1)

6.3.23. Turna (Küleng)

Araplar'ın kürkiyy, Farslar'ın bâtir ve küleng dedikleri turna, edebî metinlerimizde daha ziyade turna ve küleng adlarıyla geçer (Ceylan, 2007: 238).

Anılan kuşlardan bazıları gibi turna da ardında barındırdığı mitolojik, mistik, fizyolojik ve tarihî-folklorik çağrışımlarla Türk kuşlarının en önemlilerinden biridir. Araplar'ın kürkiyy, Farslar'ın bâtir ve küleng dedikleri turna, edebî metinlerimizde daha ziyade turna ve küleng adlarıyla geçer. Çok iri, uzun bacaklı, uzun boyunlu, kısa kuyruklu, sürücül kuşlardır. Gagaları kalın ve düzdür. Gençleri kahverengidir. Sesi gür, çığlıksız ve trompet tonundadır. Ağır kanat vuruşları ile sürüler halinde “V” oluşturarak uçarlar. Tek tük ağaçlık sulak yerler, bataklıklar, sulak alanlar etrafındaki ekili tarlalar ve çayırarda yaşarlar. Hububat taneleri ve böceklerle beslenirler. Çiftleşme esnasında enteresan dans gösterileri yaparlar. Turna bir ayağı üzerinde yürür. Öbür ayağını kıvrarak havada tutar. Yürürken yalpalar, ayağını sertçe bastığı takdirde yerin yarılacağından korktuğu farz edilir. Gençleri, yaşlanan anne ve babalarının bakımlarını üstlenirler. Turnalar göç sırasında aralarından birini reis seçerler ve ona uyarlar. Geceleri konaklar ve uyurlar. Yine aralarından birisi nöbetçi olur ve diğerlerine zarar gelmemesi için uyumaz. Eti helaldir, beyni dalak büyümesine iyi gelir.

“İslâmiyet öncesi Türk inanışlarında Gök Tanrı dışındaki ilahlardan biri olarak kabul edilen turna, mübarek, akıllı, her hareketi doğru, mukaddes bir kuştur. Bu sebeple uçuşları bir düzen ve sıra içerisinde olur. İnsanların yeryüzünde yaptıkları fena hareketlerden teessür duyarak, zaman zaman yollarını şaşırırlar. Turnanın yolunu şaşırtmak ve onu havada tutmak günah sayılır. Muhtemelen Ayzıt'ın timsali sayıldığı

için Başkurt folklorunda öldürülmesi hoş karşılanmayan turna, Anadolu’da da avlandığı takdirde avcısına felaketler getiren bir av kuşudur. Yine Anadolu’da kız güzellik sembolü ve halk şiirimizin gurbet ve sıla çağrışımları taşıyan habercisidir. Alevî-Bektaşî geleneğinde İlâhî aşkla yola giden iman-ikrar sahibi canları, turna katarı âyîn-i cemi temsil eder. Cem âyini sırasında okunan nefeslerin en ünlülerinden biri de turna semahıdır (Ceylan, 2003: 2- 3).

Bu semahta kızlar renklerine göre meydana çıkıp bir turna katarı oluşturarak dönerler. Kolların hareketi, kanat çırpışlarını ve büzülüşlerini, ayak hareketleri ise yürüyüşünü canlandırır. Başkurt inancına göre Samanyolu, sürekli göç durumundaki bir turna sürüsüdür (<http://www.anadoluguvercin.com/alevi-bektasi-folklorunde-kusmotifi.html>, 18.10.2008).

Yeniçeri Ocağının 68. ortasına “turnacı” ve komutanlarına da “turnacıbaşı” denirdi. Turnacılar ilk zamanlar padişahla birlikte ava giderler ve kuş avında kullanılan takip köpeklerine ve tazılara bakarlardı. Devşirme göreviyle Rumeli ve Anadolu’ya gönderilen yeniçeri subaylarına da “turnacı” denirdi. Turnacı yanında bu görevi aldığına dair emirle gider, kadıların ve diğer yerel görevlilerin yardımıyla yeniçerilikte ve diğer saray hizmetlerinde kullanılacak Hıristiyan çocuklarını devşirip İstanbul’a getirirdi (Koçi Bey, 2008: 190).

Turnaların katar halinde uçtukları bilinir. Bu sebeple âşığın kemikleri, mihnet denizinde turnalardan oluşan basamaklardır:

Bedende görinen sanma ki pehlûm üstuhâmıdır

Belâ fülkinde mihnet **külenginün** nerdübânıdır

(C.1, G.424/1)

6.3.24. Yarasa (Şeb-gîr)

Şebgîr, Farsça bir sözcük olup sabah kuşu (Devellioğlu, 2003: 981), geceleri öten bülbül (BL, “Yarasa” 1986, C. 18: 11025) ve yarasa, geceyi tutan, geceyi kaplayan (Ceylan, 2007: 242, 244) demektir.

Şiirlerde huffâş, şebgîr ve şeb-pere adlarıyla geçen yarasaya Araplar vatvat, Farmlar bîvâz, hüyûz, murg-1 Îsâ, mûş-1 kûr, şebânûr, şeb-bâze ve şeb-perek de derler (Ceylan, 2007: 242).

Kuşa benzeyen, kanatlı, küçük bir hayvandır. Kanatları sayesinde havada büyük bir hız ve ustalikle uçmasına rağmen, yarasalar memeli hayvandır. Bu bakımdan, vücudu, memeli hayvanların özelliklerini taşır. Dişleri başka memelilerin dişine benzer. Yarasalar, genel olarak gündüzleri gizlenip geceleri dolaşan hayvanlardandır. Genel olarak geceleri dolaşan yarasaların, gözleri çok gelişmemiştir, bununla beraber öteki duyu organları çok kuvvetlidir. Yarasalar çok hızlı uçar. Havadaki böcekleri uçarken kapabilirler. Gündüz bir dala, ya da bir kayanın çıkıntısına baş aşağıya asılarak geceyi beklerler. Pek çok böcek yedikleri için yarasalar faydalı hayvanlardır.

Yapılan incelemeler, yarasaların radara benzeyen bir düzenle karanlıkta, etrafındaki engelleri keşfettiğini ortaya koymuştur. Yarasa uçarken, insan kulağının duyamayacağı kadar incelikte sesler çıkartır. Bu ses dalgaları her hangi bir engele çarpınca kırılarak geri dönerler. Yarasa da bu yankıdan, yakınında çarpabileceği bir engel olduğunu anlar ve uçuşunu ona göre değiştirir. Bu olay son derece kısa bir zaman içinde olup biter (Hayat Ansiklopedisi, “Yarasa” c.6: 3280). Karanlıkta son derece rahat olan hayvan, ışıktaki çaresiz kalır. Yönünü, görerek bulmadığı açıktır. Yarasa sese göre yönünü bulur. Bu hayvan tarafından çıkarılan ve alınan seslerin frekansı, insan kulağının duyarlı olduğu ses dizisini büyük ölçüde aşar (Reeves, 2000: 145- 146).

Yarasa, Romalılarda hasta şeytanın ve ölümün bir işaretidir. Karanlıkta görmesi nedeniyle yarasa kanını gözlere sürmenin görüşü keskinleştirdiğine inanılır. Yarasa kanı çeşitli büyülerde kullanılır. Doğu kültürlerinde yarasalar eğlencenin ve uzun bir hayatın sembolü olarak kabul edilirler. Babillilerde yarasa ruhun sembolüdür. Orta Amerikalı kabileler karanlıkta uçabildikleri için yarasaları ruh rehberleri olarak görürler. Birçok Amerikan yerli kültüründe dünyanın döl yatağı olarak kabul edilen mağaralarda yaşadıkları için, yeniden doğuşun bir simgesi olarak algılanırlar. Bazı Afrika kültürlerinde ise yarasaların ölü ruhları taşıdıklarına inanılır. Ayrıca Avrupa ülkelerinde, geceleri mezardan çıkarak insanların kanını emerek yaşayan yarasalara vampir adı verilir ve bu inanç İskandinav kökenlidir (Telesco, 1995: 21-44).

Bazı müfessirler derler ki: Hudâ-yi Müteâlin izn-i şerifiyle Hz. İsâ (a.s.) yarasayı halk edip, yarasa kemâl-i kudreti ve sun'una mübayin olunca diğer kuşlar ona kahr u buğz ettiler. Etle geçinen kuş yarasayı da tutup yer, et yemeyen ise onu öldürür. Böyle olduğu için, yarasa ancak geceleri uçar. İnsan, maymun ve kangurudan sonra yavrusunu beraberinde taşıyan bir de yarasa vardır. Yarasa, yavrusunu kanadı altında götürür. Bazen de ağzına alır. Yavrusuna karşı çok müşfiktir. Çoğu kere uçarken yavrusunu emzirir. Tabiatı icabı çınar ağacından sakınır, eğer çınar ağacına yanlışlıkla temas etmişse uçmaktan vazgeçer.

Yarasa eti haramdır. Peygamber Efendimiz (s.a..) yarasayı öldürmekten insanları menetti. Beyt-i Mukaddes harap olduğunda, yarasanın: “Yâ Rabbi! Müsaade buyur da kâfirleri helak edeyim” diye niyâzda bulunduğunu bildirdi. Ölmüş bir yarasanın kurumuş başı, baş altındaki yastığa konulursa insan uyumaz. Rüyada yarasa görmek ibadet eden bir insana delâlettir (Demirî, 1973: 1131-132).

6.3.24.1. Yarasa ile İlgili Tasavvurlar

6.3.24.1.1. Âh

Tüm yaşam faaliyetlerini geceleri gerçekleştiren ve güneşin ilk ışıklarıyla hareket kabiliyetini kaybeden yarasaların güneş karşısındaki bu tabii zaafı şairlerimizin yarasa ile ilgili teşbih malzemesidir. Yarasanın Dîvân şiirindeki öncelikli ve ağırlıklı kullanım yönü ışıktan rahatsız olmasıdır. Yarasa sabah vakti güneşin doğuşu ile yine gizlenmek zorunda kalacağından âh eder ve üzüntüsünden yüreği kopup ağzına gelir, benzi sararıp solar:

İşidüb mihrün ile âh-ı şeb-gîrüm dem-i subhun

Yüregi kopub agzına gelüb benzi bozarmışdur (C.1, G.462/5)

Anber sevgilinin saçına kinayedir. Şekli itibariyle âşığın âhı ile aralarında bağlantı kurulur. “Ne yazık ki, sevgiliden anber saçından dolayı yarasa âhım bu gece benim yerimi ateş eyledi ve ben yandım”:

Vây ki yandum yârdan âh-ı şeb-gîrüm benüm

Bu gice ‘anber gibi od eyledün yirüm benüm (C.2, G.883/1)

6.3.24.1.2. Nâle

Yarasanın geceleri ürkütücü ve iç burkucu ötüşü de şairlerimizin sık sık andıkları bir özelliğidir. Fakat böyle durumlarda onun diğer bir adı olan ve “geceyi tutan, geceyi kaplayan” anlamlarına gelen şebgîr kullanılır ki, nâle-i şebgîr tabiriyle hem yarasa ötüşü hem de tüm geceyi kaplayan çığlık manası vurgulanmış olur (Ceylan, 2007: 244). “Ey Zâtî, feleğin benim yerimi ateş yaptığından beri yarasanın sesi ve ahı benim sabah vaktimdir”:

Zâtî’yâ çarhun benüm gibi yirin od eyelyen

Nâle-i şeb-gîr-ü-âh-ı subh-gâhumdur benüm (C.2, G.873/5)

6.3.24.1.3. Kandil

Yarasa, gündüz bir dala, ya da bir kayanın çıkıntısına baş aşağıya asılarak geceyi bekler. Kandil, zeytinyağı içine batırılmış bir fitilin yanmasıyla ışık veren, çoklukla camdan yapılan ve asılarak kullanılan bir aydınlatma aracıdır. Asılarak kullanılması sebebiyle kubbede asılı duran yarasaya benzetilmiştir. Şevk, şiddetli arzu, keyif ve Türkçe’de ışık anlamındadır. “Âşık, ışık ile ah ve iniltiyi yarasa, dumanını da kubbede Ay kandiline (güneşe) zincir yapmıştır”:

Şevk ile ‘âşık ki âh-u-nâleyi şeb-gîr ide

Dûdını meh kubbede **kandî**line zencîr ide (C.3, G.1295/1)

“Feleğin kubbesi bütün ışıklarını söndürsün. Sabah yeli, yarasamın âhını görüp ah etsin”:

Kubbe-i çarhun söyündürsün kamu **kandî**lini

Âh-ı şeb-gîrüm görüb bâd-ı seher ah eylesün (C.3, G.1073/3)

BÖLÜM 7: SÜRÜNGENLER

7.1. Genel Olarak Sürüngenler

Hayvanlar âleminde omurgalıların bir sınıfıdır. Kertenkeleler, yılanlar, timsahlar, kaplumbağalarla benzeri hayvanlar sürüngenlerdendir.

Bu sınıftaki hayvanlar soğukkanlı hayvanlardandır ve kış uykusuna yatarlar. Isıları yazla kış arasında en fazla 3–5 derece bir fark gösterir. Afrika, Güney Amerika gibi sıcak yerlerde ki sürüngenler soğuk ülkelerdekinden daha büyük olur.

Bu sınıfta bulunan hayvanlardan yalnız yılanların ayakları yoktur. Ötekilerin ayakları varsa da kısadır, yana doğru uzamış olduğundan hayvan vücudunu yerden pek kaldıramaz, karnını yerde sürüyerek gider. Sürüngenler yumurtayla çoğalır, yavrular yumurtadan çıktıkları zaman analarına benzerler, başkalaşıma uğramazlar. Yalnız engerek yılanı ile kör yılan yumurtlamaz yavrularını doğururlar.

Yılanların tek akciğeri vardır, diğer sürüngenler çift akciğeri ile solunum yaparlar. Sürüngenler, kertenkeleler, yılanlar, timsahlar, kaplumbağalar olmak üzere dört takıma ayrılır (Hayat Ansiklopedisi, “Sürüngen” C. 6: 2982).

7.2. Sürüngenler ve İlgili Tasavvurlar

7.2.1. Kaplumbağa (Keşef)

Kaplumbağa, “tosbağa” olarak da bilinir, sürüngenler sınıfının Chelonia takımından, gövdeleii kabukla örtülü omurgalı hayvanların ortak adıdır. Genellikle başa deneni kabukları yalnız gövdenin en yaşamsal bölgelerini değil, başı ve bacakları da korur. Yaşayan kaplumbağalar iki alttakıma ayrılır: Bu alttakımlardan Pleurodira üyeleri boyunlarını yana bükerek başlarını kabuklarına sokar. Cryptodira üyeleri ise boyunlarını dikey yönde “S” biçiminde kıvrarak geriye doğru çeker.

Kaplumbağalar yeryüzünde geniş bir dağılım gösterir. 250’ye yakın yaşayan türünden büyük bölümü az ya da çok su yaşamına uyarlanmıştır. Bazıları tümüyle karada, pek azı yumurtlama dönemleri dışında denizde yaşar. Kaplumbağaların boyutları arasında büyük farklar vardır. Dev deniz kaplumbağasının uzunluğu 2 m’yi, ağırlığı da 550

kg'yi aşabilir. Buna karşılık bazı türlerin uzunluğu 10 cm dolayında, ağırlığı 0,5 kg'nin altındadır.

Kaplumbağaların beslenmesinde türlere göre bitkisel ya da hayvansal besinler ağırlık kazanabilir. Solucan, salyangoz, böcek, ince kabuklu çiftçenekliler, karides ve öbür kabuklular hayvansal besinlerin önemli bir bölümünü oluşturur. Ağzlarında diş bulunmamasına karşın sert ve oldukça keskin çene kenarları dişlerin işlevini üstlenmiştir. Kaplumbağalar en ağır hareket eden hayvanlardan biri olarak tanınır. Deyimleşmiş olan bu özellik karada yaşayan türler için doğrudur da, suda yaşayan türler karaya çıktıklarında bile oldukça hızlı hareket eder.

Kaplumbağa kabuğunun hem üst bölümü (karapaks) hem alt bölümü (plastron) keratin plakalarla örtülmüş sağlam bir kemik kafesten oluşur. Kaplumbağalarda görme duyusunun iyi geliştiği, dört rengi (mavi, yeşil, sarı ve kırmızı) ayırt edebildikleri, koku duyusunun önemli bir işlevi olduğu anlaşılmıştır (Ana Britannica, 1988, c.12: 548).

Kaplumbağanın Çin kozmolojisinde güçlü bacakları va dayanaklı kabuğuyla dünyayı sırtında taşıdığına inanılmış, kabuğunun sertliği ile evrenin sürekliliğinin, çok yaşamasıyla da uzun ve sağlıklı ömrün sembolü olmuştur. Çin'de erken tarihlerden beri kaplumbağanın kabuğu üzerindeki şekillere bakılarak kehanette bulunma geleneği yaygındır. Hindistan'da ise kaplumbağa tarı Vişnu'nun ikinci enkarnasyonudur; ayrıca yerli geleneklerinde kaplumbağa kurbanı mevcuttur (Demirci, 1998: 81-102).

Türk mitolojisi ve sanatındaki kaplumbağa simgeciliği eski Çin ve Hint tasavvurlarıyla olan ilişkiler sonucunda gelişmiştir. Kaplumbağanın kubbe şeklini andıran sırtı gök (yang) ve alt kısmıysa yer (yin) unsuruna işaret etmekteydi. Böylece kaplumbağa bir su üzerinde bulunan yeryüzüyle onun üzerindeki göğü temsil eden bir simge olarak karşımıza çıkmaktadır. Türklerde ve Çinlilerde ortak olan bu kozmolojik tasarıma göre, kutlu bir hayvan olan kaplumbağa astrolojik bir simgedir. Onun dört ayağının birbirini izleyişi, dört mevsimin ahenkli bir biçimde birbirini takip edişine benzetilir. Kabuğunun üzerindeki desen, kuzey gök yarımküresindeki bir yıldız grubuna işaret eder. Sol gözü güneşi, sağ gözüyse ayı temsil eder. Bütün kabuklu hayvanların reisi sayılan kaplumbağa, kışın hareketsiz kaldığı ve yazın kabuğunu değiştirip kabuğundan dışarı çıktığı için uzun bir ömre sahip olmuş, bundan dolayı uzun ömürlülüğün ve

sabrın simgesi sayılmıştır. Uzun ömürlü oluşu ve sabrından dolayı güçlü bir hayvan sayılmış ve aynı zamanda refahın, barışın ve mutluluğun bir işareti olarak görülmüştür (Çoruhlu, 2006: 153-154).

Halk itikadına göre kaplumbağalar baka baka yavrularını yumurtadan çıkarırlarmış ve baka baka büyütürlermiş (Onay, 2007: 228).

7.2.1.1. Kaplumbağa ile İlgili Tasavvurlar

7.2.1.1.1. Bakışının Ölüyü Diriltmesi

İnançlara konu olmuş bir hayvan olan kaplumbağanın baktığı ölünün dirileceğine inanılır. Hırka, dervişlerin giydiği genellikle yünden yapılmış, yakasız ve kollu cübbenin adıdır. Çok eskiden dervişler, malının helal olduğuna inandıkları kişilerden bez parçaları alırlar, bunları birbirine dikip hırka yaparlarmış ki buna yamalı anlamında “murakka” derlermiş. Zengin kişiler böylesi palas parçalarına tenezzül etmeyeceklerinden gerçek dervişler, “Hırka altında sultan”, benliğine kul olanlarsa, süslü elbiseler içinde köle durumundadırlar (Gölpınarlı, 1977: 158-159).

Hırka kesiminin hususiyeti, kollarının az genişçe, boyun kısmının yakasız ve önden; yukardan aşağı bir sıra ilik düğme ile kapanır oluşudur; iki yanına ekseriye birer cep de yapılır. Hırkanın bir yüz kumaşı, bir de astar kumaşı vardır, yüz ile astar arasına, istenilen incelikte bir tabaka pamuk konulur ve bu pamuk tabakası ya düz dikişlerle yahut baklava dikiş denilen kafesli dikişlerle hem yüze hem astara, dağılmasını önleyecek şekilde dikilir. Bunun içindir ki hırka bir kışlık libastır. Yüz yıllar boyunca kadınlar ve erkekler tarafından giyile gelmiş, Anadolu’da zamanımızda da çok yaygın olarak hala giyilmektedir. Hırkanın yüz kumaşı, giyecek olan kimsenin içtimâî durumuna göre en ağır, en pahalı kumaşlardan, en adi, en ucuz kumaşlara kadar ola gelmiştir, astarı da yüz kumaşına denk olmuştur.

Hırka aslında derviş libası olduğu için, dervişliğin sırrı ve hikmeti de kanaat ile fakirâne yaşamak olduğundan hırka giymek, mecâzi anlamda tevâzuu, kanaati ifade etmiştir; “bir lokma, bir hırka” diye de bir darbı meselimiz olmuştur (Koçu, 1969: 129-130). “Halvet hırkasına gir, yakamı çek; başını sar. Böylece kaplumbağanınki gibi

senin bakışın da ölüyü diriltir” diyen Zâtî, dervişlerin hücrelerinde halvete çekilmelerini telmih etmiştir. Bir inanca göre, kaplumbağaların bakışları ölüleri diriltmektedir. Dervişlerin de pek çok keramet gösterdikleri bilinir. Şair, kaplumbağa ile dervişi özdeşleştirmiştir ve derviştten ölüleri diriltmesini beklemektedir. Derviştin kaplumbağaya teşbih edilme nedeninin, bu kimselerin de sakin yaratılıştı ve uysal olmalarından olduğunu söyleyebiliriz:

Hırkını halvete ger çek yakana büri serün

Tâ keşef gibi ide mürdeyi ihyâ nazarun

(C.2, G.668/1)

7.2.1.1.2. Sofu

Etek kelimesi, eteklik diye de tabir olunan ve vücudun belden aşağı kısmını örten bir çeşit giysiyi ifade ettiği gibi giysinin belden aşağıda kalan bölümü için de kullanılır. R.Ekrem Koçu, bir kadın elbisesi olan etekliğin veya eteğin kadınlar tarafından yaygın biçimde giyilmeye başlamasının Tanzimat’tan sonra olduğunu kaydetmiştir. Tanzimat öncesi eteklik erkekler tarafından “tennure” adıyla Mevlevi dervişlerince sema esnasında giyilmiştir. Yine eski devirlerde köçek oğlanlar da, etek giymişlerdir (Koçu, 1967: 106).

Dîvân şiirinde etek kelimesi bazen, Farsça aynı anlama gelen “dâmen” kelimesiyle ifade edilmiştir. Kelime kimi beyitlerde eteğine yapışmak, eteğini tutmak, lütuf eteği gibi deyim ve tabirlerle birlikte kullanılmış ve zaman zaman da elbisenin alt kısmı, vücudun belden aşağı bölümünü örtmek için giyilen elbise anlamlarında zikredilmiştir. Giribân elbise yakasıdır. Bu beyitte Zâtî, yukarıda söylediklerinin tam zıttını söylemektedir. Diğer beyitlerde âşığa hırkasını başına çekmesini tavsiye ederken bu beyitte bu işi sofiye bırakmaktadır. Ona göre herkesin görevi farklıdır. Sofi, dünyadan el etek çeken; âşık ise sevgilinin eteğini elden bırakmayan kişidir:

Yüri sen dâmen-i yârı elünden koma ey Zâtî

Keşef gibi ko çeksün başını sôfi girîbâna

(C.3, G.1320/5)

7.2.1.1.3. Şeyh

Ahmet Talat Onay, kabâ için kaftan veya haftan da denilen bu giysinin, cenkte zırh üzerine giyilen pamuklu libas demek iken sonraları astarsız uzun kumaş entariye denildiğini ve git gide hil'at gibi ipekli kumaştan yapılan libas manasına da kullanıldığını kaydeder. İlâveten, meydanî denilen al beyaz çizgili bir ipekli dokumadan yapılan yan etekleri çift yırtmaçlı, göğüs kısmı açık ve yakası topuğa kadar kesik ve bütün yakası sırma ve ipek gaytanla işlenmiş bir entari olduğunu söyler (Onay, 1992: 288).

Şairler kabâ kelimesini, diğer bazı giysi ve kumaş adlarıyla birlikte değişik tasavvurlar içerisinde zikretmişlerdir. Kabâ, değerli kumaşlardan yapılması ve bu yüzden kıymetli bir giysi olması yönleriyle daha çok vurgulanmış ve genellikle sevgilinin giydiği bir elbise olarak ele alınmıştır (Özkan, 2007: 597). Libâs ise Arapça bir sözcük olup, çoğulu elbisedir. Burada da yukarıdaki beyte benzer bir mana vardır. Âşık, sevgiliyi seyre dalarken az kalsın elbisesinin yakasını yırtacaktır. Yaka yırtmak tabiri, sevinç, üzüntü anlarında kendinden geçerek yakayı parçalamak” anlamında kullanılmaktadır. Sevgiliyi gören âşık da onun güzelliği karşısında bu duruma düşmüştür ve zühd elbisesini yırtmak üzeredir. Yani dini bir kenara bırakıp dünya işleriyle uğraşmaktadır. Zâtî bu durumdaki âşığa elbisesini başına geçirip o güzeli görmezden gelmesini tavsiye etmektedir:

Libâs-ı zühdi ider çâk seyri ol püserin

Keşef gibi yüri ey **şeyh** çek yakana serün (C.2, G.794/1)

7.2.1.1.4. Zâhid

Bir gün padişahın isteği üzerine devrin şairleri yeni yazdıkları gazelleri toplayıp saraya verirler, ihsanlar alırlar. Bu şiirler, huzurunda okunurken Zâtî'nin:

Geldi ol zühd libâsını kabâ itdürici

Zâhidâ başını çek hırkaya manend-i **keşef** (C.2, G.631/3)

“Sofuluk esvabını kaftan ettirici geldi. Ey zâhid, başını kaplumbağa gibi hırkanın içine çek” beytini duyunca, Sultan II. Bayezid başını kaldırır, şunları söyler: “Allah'a kasem ederim, bak, dünyada mana tükendi derler, manâ katiyyen tükenmez, hüner onu

bulmaktır.” Padişahın bu takdiri, kuvvetli bir öğrenimi olmadığı halde, Zâtî’ye gene de bir kadılık sağlayabilirdi. Kapı ağasının padişahıtan aldığı, Zâtî’ye bir memuriyet verilsin emri, ne yazık ki vezirlerce yerine getirilemedi. Çünkü kulakları ağır işitiyordu. Zâtî’nin; sağırılığı kadı olmasına engeldi (Kalpaklı, 1999: 191).

Zâtî, bu şiirde, güzelliği veya cilvesi ile zahide, ya’ni dinin yasakladığı şeylerden titizlikle kaçınan ve kendisini ibadete veren kimseye, yasağı ve ibâdeti unutturacak bir güzelin gelişini haber vererek, başını kaplumbağa gibi hırkasının altına çekmesini söylüyor. Beyitteki hayal gerçekten çok canlıdır. Kaplumbağa hayatı için bir tehlike sezdiği anda başını kabuğunun içine çeker (Çavuşoğlu, 2003: 17).

Sevgilinin gelişi onun bu zühd hali için bir tehdit olduğundan başını hırkaya çekmesi gerekmektedir. Zira sevgili ona zühd elbisesini yırttırabilecek (onu dini prensiplerden vazgeçirtip ayartabilecek) konumdadır. Bu durumdan kurtulmak için zâhidin yapacağı, kabâyı yırtmamak için başını hırkasına çekmesi olacaktır (Serdaroğlu, 2006: 305).

Beyitte, “kabâ, fenâ” kelimelerinde cinâs-ı hatt, “kaba ettirmek” deyiminde “kaba” kelimesinin “en üste giyilen, cübbe, önü açık kaftan” anlamıyla, “aşağı cinsten, âdi, zevksiz” anlamlarını birlikte kastederek, “libâs” kelimesinin delaletiyle tevriye-i müheyye sanatı, “zâhid” ve “zühd” kelimelerinde iştikak san’atı vardır (Çavuşoğlu, 2003: 18).

7.2.2. Timsah (Neheng)

Timsah, günümüzdeki en ağır sürüngendir; ağırlığı 2.000 kg.a ulaşabilir. Çenesinin önünde yer alan ve daha uzun olan 2 büyük ön dişi, ağzı kapalıyken bile görülebilir. Bununla birlikte, farklı bölgelerde yaşar. Asya, Afrika ve Avustralya’da bulunur. Boyu 1.5 m.den (cüce timsah) 10 m.ye kadar (deniz timsahı) değişen uzunluklarda olur. Çok güçlü bir avcıdır; susuzluğunu gidermeye gelen zebra ve antiloplara hiç tereddüt etmeden saldırır. Balık ve kuş da yer. Güneşin altında yayılıp oturmayı ve derisinin üzerindeki parazitleri temizlemeye gelen küçük kuşlar tarafından şımartılmayı çok sever, bu kuşlar dişlerinin arasındaki artıkları da temizler. Her yıl, dişi timsah kıyıda bulunduğu bir çukura otuz kadar yumurta bırakır ve üzerlerini kumla kapatır. Yumurtalarını gözetlemek için yuvanın yakınında bekler. Doğmaya hazır olduklarında,

yavrular bağırmağa başlar. O zaman, anne timsah yavrularının yuvadan çıkmasına yardım etmek için toprağı kazar. Her bir yavrunun en az 70 yıl yaşayacağı neredeyse kesindir. (Van Der Kar, Dozo, 19???: 167).

Timsah ekseriya deryada bulunan bir canavardır, şeklen kertenkeleye benzer. Su hayvanlarının acayıplerindendir. Büyük bir ağzı vardır. Yukarı ve aşağı çenesinde azıları mevcuttur. Bu azıların aralarında küçük dörtgenler şeklinde dişleri vardır. Uzun bir dili mevcuttur. Sırtı kaplumbağanınki gibi çok sert ve sağlamdır. Dört ayaklıdır, uzun bir kuyruğı mevcuttur. Mısır'daki Nil nehrinde çok görülür. Elleri ve ayakları kısadır. Dişlerinin arasında kalan gıda parçacıklarının temizlenmesi için, karaya çıktığı zaman ağzın açar. Bunu bekleyen ve bilen bir cins kuş, bu parçacıkları yemek suretiyle rızıklanır ve bu arada timsahın dişleri de temizlenmiş olur. Bu ameliye esnasında timsah hiç ağzını kapamaz ve netice itibariyle kuşa zararı dokunmaz. Timsahın alt çenesi sabit olduğundan, üst çenesini hareket ettirir. Kışa rastlayan dört ay içerisinde su yüzünde hiç görünmez. Timsah ağzı açık olarak uyur (Demirî, 1973: 87).

Şair bu beyitte âşığı, avlanması yönüyle timsaha benzetmiştir. Onun avlayan, sevgilinin çengele benzeyen kâkülüdür. Timsahlar avlandıktan sonra çengele asılarak temizlenirler. Zehre, öd, safra manasına gelip karaciğerin hazmı kolaylaştırmak için onikiparmak bağırsağına salgıladığı yeşilimsi sarı renkli acı sıvıdır. Zehre sahip olan timsah, avlanma korkusundan dolayı içinde bulunduğu aşk denizine zehir saçmıştır. Zâtî denizlerin bu yüzden acı olduğunu söyleyerek hüsn-i ta'lil sanatı yapmıştır:

Kâkülün kullâbı havfından **nehengün** serverâ

Zehresi çâk oldı deryâlar anunçün acıdur (C.1, G.282/4)

“Deniz suyunun acı olması şaşılacak şey midir? Sevgilinin saçının kıvrımını işiten bütün timsahların ödü patlamıştır”:

Telh olsa âb-ı deryâ tan mı kamu **nehengün**

Kullâb-ı zülf-i yâri işitdi ödi sıtdı (C.3, G.1754/3)

7.2.3. Yılan (Mâr, Ef’î, Su’bân)

Yılan, sürüngenlerden, ince-uzun vücutlu, ayakları olmayan hayvanların genel adıdır. 7-8 cm kadar küçük yılanlar olduğu gibi, boyları 8 metreyi geçen dev yılanlarda vardır.

Yılanın vücudu baş, gövde ve kuyruk olmak üzere üç ayrı kısımdan meydana gelmiştir. Fakat ilk bakışta gövde v kuyruk kısmı kolaylıkla ayırt edilemez.

Hayvanın vücudu sık pullarla kaplı deriyle örtülüdür. Yılan derisi dericilikte makbul tutulur. Yılan belirli zamanlarında derisini değiştirir. Bu değişme sırasında deri baştan sona kadar tıpkı bir eldiven parmağı gibi kendiliğinden soyularak çıkar (Hayat Ansiklopedisi, “Yılan” c.6: 3300).

Birçok dünya efsanesinde ve çeşitli milletlerin mitolojik tarihlerinde farklı görünümde tasvir edilir. Yunan mitolojisindeki efsanevi tanrılardan Hermes açılmış kanatlar biçiminde bir asa taşır ve bu asanın etrafında kıvrılarak birbirine sarılmış iki yılan bulunmaktadır. Yılan aynı zamanda bir ilaç ve hastalıklardan kurtarıcı bir simgedir. Yılan günümüzde de tıp ve doktorluk simgesi olarak kullanılır. Afrika’da yılan akıl ve bilgelik simgesi olarak görülür; Tevrat’a göreyse çöl hayvanlarının en akıllısıdır. Araplar servi ağacına şeceretu’l hayye ağacı adını verirler. Servinin bulunduğu her yerde yılanların da bulunduğu söylenir. Dahhâk’ın omuzlarının üzerinde iki yılan çıkmış, kafatasının içerisine girerek beynini kemirmiş ve hayatını karartmışlardır. Halk arasında büyük ve çok kalın ya da yaşlı yılanlara ejderha denilir.

Belli ölçülerde Yahudi kültürü ve Yahudi kaynaklarının etkisinde kalmış İslam sonrası döneme ait rivayet ve kaynaklarda yılan güzel, dört ayaklı deveye benzer şekillerde canlandırılmış ve cennet bekçilerinden biri olarak nitelenmiştir. Ancak İblis’le birlikte Âdem’i kötülüğe ve günaha düşürme suçuna ortaklık etmesi, sonra da onu cennete sokarak Âdem’i günaha sürüklemesi nedeniyle Allah tarafından cennetten çıkarılıp İsfahan’a sürülür. Orada toprak yeme ve yerde sürünme cezasına çarptırılır. İnsanların atasına karşı işlediği suçtan dolayı insanların her gördükleri yerde başını ezerek onu öldürmesi kararı alınır. Yılan ve tavuskuşu, Âdem’in dolayısıyla da insanoğlunun kaderini etkileyen kötülükler yaptıkları için Fars edebiyatında çoğu zaman şeytanın yordakçıları olarak nitelendirilir.

Yılanın düzenli ve sürekli şekil değiştirerek kıvrılıp sürünmesinin, ruhun olgunlaşma evrelerini gösterdiği, hayatın düzenini simgelediği için hayatı yenileme modeli olarak kabul edilir. Fars edebiyatında yaygın olarak gözlenen yılan-toprak ilişkisi yerler ile feleklerin aralarında ki bağı gösterir (Yıldırım, 2006: 503).

Yılanlar eski Türk mitolojisinde önemli yer tutmuştur. Bununla beraber Türk'lerin buldukları havası sert ve soğuk boz kırlar pek yılan yetiştirmez.

Sonraları güney ve batıya gelen Türklerce, muhit değiştirmenin etkisi altında yılan geniş yer verildi. Yılan hakkında ve Türklerden geçerek Keldanlılar arasında yerleşen ilk efsâne şöyledir: Kozmik âlemlerle beraber, Lakhmu ve Lakhamu adında biri dişi biri erkek iki büyük yılan yaratılmıştır. Sümerler ve Elamlılar için yapılan kazılarda bulunmuş heykellerde boynuzlu yılanlar, Kutsal ağacı koruyan yılan, kapı bekçiliği yapan iri ve boynuzlu yılanlar görülmektedir ki, bunlardan yılanların koruyuculukla da görevli olduğu anlaşılmaktadır. Sümer'lerce yılanların tanrısı olan (Nin-Gişzida) ile (Papsukal) da koruyuculukla görevlidirler. Etilerin (Edimmu) hikâyesinde de büyük ve obur bir yılan geçmektedir. İlluankaş adındaki yılan da Eti ve Hitit efsaneleri arasında yer alınmıştır. (Bk: İlluankaş). Volga Türklerince de yılan uğurlu bir hayvandır. Sümer kahramanı Gilgamesh sonsuz hayata erişebilmek için, denizin dibinden çıkardığı hayat otunu bir yılanla kaptırmıştır. Hitit efsanelerinde bir kaç başlı yılanlar vardır. (Enuma-Elis) destanında korkunç yılanlar geçmektedir.

Yılan için Türkler arasına gelerek yerleşen efsanelerden biri için Taberi'nin birinci cildinde şöyle denilmektedir: Bir yılan yaratılmış, bu yılanın başı inciden, vücudu kızıl altından, gözleri yakuttandır, ona göklerin en yüksek tabakası olan büyük ve kutsal yere yedi defa sarılması emredildi, o da sarıldı. Bu yılan o kadar uzunmuş ki orayı yedi defa dolandığı halde yarısı hala göğün en üst katından yere doğru asılı durmaktadır.. Bu yılanın dört başı her başında yedi yüz bin yüzü, her yüzünde bin ağız, her ağzında bin dili, ayrıca seksen bin de boynuzu varmış (Uraz, 1967: 113-114).

İbn Ömer şu hadisi naklediyor: “Yılanları öldürünüz, özellikle engerek yılanını, sırtında iki ak çizgi bulunan ve kuyruksuz olan yılanı öldürünüz. Bunlar gözü alır ve gebe kadını korkutup çocuğunu düşürtür”.Yılan, en ilkelinden en gelişmişine kadar hemen her toplulukta kutsal, kimi topluluklarda da tanrı sayılmıştır. Çeşitli mitolojiler çeşitli yılan öyküleri ile doludur. Attika'luların ilk kralları Kekrops, ikinci kralları Erekteus birer yılanlardır. Sümerlerin yaratılış efsanelerinde gökyüzü ve yeryüzü tanrılarını yaratan Lakmu'yla Lakamu, erkek ve dişi birer yılanlardır. Mısır efsanelerinde gökyüzünde yaşayan yılan Apofi, her gün güneşi doğudan batıya taşıyan tanrı Ra'nın peşinde dolaşır, bir gün onu sokup öldürür. İskandina tanrısı Votan, ikide bir yılan

kılığına girer. Slav efsanelerinin ünlü kahramanı Vseslaviç bir yılanın oğludur. Yunan tanrılarını çoğu yılan görünüşündedir. Yılan, Yahudi-hristiyan geleneğinde şeytanla bir tutulur ve insanı baştan çıkardığına inanılır (Hançerlioğlu, 1984: 725). Yılanın zümrüitten kaçtığına da inanılmaktadır. Çünkü zümrüt yılanın gözlerini kör edermiş (Özkan, 2007: 448).

Bin yıl yaşadığına inanılan dişi engerek yılanına da ef'i denir. Körleştikten sonra Razyanc ağacına ve yeniden görmeye başladığına da inanılır. Kurutulmuş yüreği büyüye karşı tılsım sayılır (Hançerlioğlu, 1984: 78).

Yılan, masallarımızın kötü kahramanı, teşbihlerimizin vazgeçilmez aforizmasıdır. Yüz sene yaşadığı zaman ejderhaya dönüşür ve pulları renklenmeye, ikinci ve üçüncü başı ile ayakları oluşmaya başlar. Uzakdoğu medeniyetinin ejderha sembolleri hep bu efsane ile izah edilebilir. Belki de yılan gerçekten masum bir hayvandır da biz ona asırlardır iftira atıp durmaktayız (Pala, 2001: 24).

Dîvân şiirinde sevgilinin saçı ve âşığın âhları şekil yönünden yılan benzer. Uzunluğu, kıvrımlı oluşu, siyahlığı, zehiri vs. özellikleri ile ele alınır. Yılan senede bir defa zehir elde edermiş. Bunu da Nisan yağmurunun tanesini yutarak almış (Pala, 2003: 309).

7.2.3.1. Yılan ile İlgili Tasavvurlar

7.2.3.1.1. Âh

Dîvân edebiyatında renk, koku ve şekil itibarıyla çeşitli hayal, tasavvur ve teşbihlerle ele alınan sevgilinin zülfü Zâtî'nin şiir ve şairlik üzerine yaptığı değerlendirmelerde de yer almaktadır. En tesirli sihirler saç teliyle yapılır. Âh dumanı- zülfün rengi ve şekli; saçın kıvrım kıvrım oluşu- yılan benzetmeleri içinde yer almaktadır. Âh, şekli itibarıyla yılan benzetilir. Sevgili, şairden zülfü için şiir söylemesini isterse, şair bir sihir yaparak âşıkların âh dumanlarını yılanı çevireceğinden söz eder:

Zülfüme bir şi'r bağla dirse dil-ber sihr idem

Okudukça dūd-ı âhın 'âşıkun mâr eyleyem

(C.2, G.900/4)

7.2.3.1.2. Asâ

Yılan, uzunluğu bakımından asaya benzetilmektedir. Âşığın âhı da sabahlara kadar sürer ve gökyüzüne kadar çıkar. Onun âhı ateşlidir ve yakıcıdır. Bu nedenden dolayı âşık, ağzından ateşler saçan bir ejderhaya teşbih edilmiştir. Beyitte ‘asâ ve ejderhâ kelimeleri ile cinas, “âh, gök, dem, od” ile de tenasüp yapıldığını görürüz:

Âhum zemîni yakdı dikdi göke ‘**asâyı**
Gördün mi ol deminden od saçan **ejdehâyı** (C.3, G.1511/1)

7.2.3.1.3. Âşık

Âşık, yaraları onu bin başlı bir yılan yapmıştır. Bu sebeple artık onun sözleri de zehirlidir, herkesin kaçınması gerekir:

Hazer itmek gerek gâyet kelâm-ı zehr-nâkünden
Bu bî-had yaralar itdi beni bin başlı bir **su’bân** (C.3, G.1182/2)

7.2.3.1.4. Aşk

Hızır’ın “yeşil” anlamı da vardır. Ayva tüyelerinin, yeni çıktığında yeşil renkli olduğu tahayyül edilir. Bu yüzden onlar Hızır gibi yetişirler. Tevriyeli olarak kullanılan Hızır kelimesi ile şair, ayva tüyelerinin hem yeşil bir renkle yetiştiğini hem de onu zor durumdan kurtardığını söylemektedir. Beyitte aşk, insanı sarıp sarmalaması ve içten içe zehirlemesi nedeniyle yılanla benzetilmiştir. Sevgilinin hattı Hızır gibi yetişmeseydi, âşık bin başı da olsa birini kurtaramazdı:

Ger hattun Hızır irmeye idi **ejdehâ-yı ‘ışkdan**
Birini kurtarmaz idüm olsa bin başum benüm (C.2, G.893/2)

7.2.3.1.5. Beden

Bilindiği gibi yılanların göz alıcı bir derileri vardır. Zâtî, vücudundaki yaralardan dolayı bedenini yılanla benzettiği bu beyitte sevgilinin saçına gönül bağlamış, yılan bedenini de baştanbaşa yara ile süslemiştir:

Zâtî'yâ dil bağlamış benzer ki yârun zülfine

Mâr-ı cismin ser-be-ser zeyn eylemişdür dâg ile (C.3, G.1291/5)

7.2.3.1.6. Dahhâk

Dahhâk, İran'ın Pişdâdiyan sülalesi hükümdarlarından biridir. İki omuzu üzerinde kendisine acı veren iki yılan oturmuş. Bu yılanlara her gün iki çocuk beyni getirilerek yedirilirmiş. Sıra demirci Gave'nin onsekizinci çocuğuna gelince, demirci deri önlüğünü bayrak gibi kullanarak arkasına topladığı insanlarla ayaklanıp Dahhâk'ı tahttan indirmiş ve yerine Feridun'u geçirmiştir. Dahhâk-i Mârî (Yılanlı Dahhâk) de denilen bu kişi zulmüyle meşhurdur. Rivayete göre Dahhâk, Mirsâd adlı bir Arap beyinin oğludur. Bir gün şeytan iyi bir insan kılığına girerek ona telkinde bulunmuş ve babasını öldürtmüştür. Sonuçta şeytan, padişah olan Dahhâk'a aşçı olmuş ve bir yolunu bulup iki omzundan öpmüş. Sonra omuzlarından yılanlar çıkmış ve bu yılanları ne kadar kestilerse yerinden daima yenisi çıkmış. Şeytan bu sefer de doktor kılığına girerek bu yılanların başlarını kesmek yerine onlara insan beyni yedirmeyi tavsiye etmiş. Böylece zalim bir hükümdar olan Dahhâk, halktan insanların beyinlerini yemeğe başlamış (Pala, 2003: 114-115). Beyitte bu hükümdara telmihte bulunan Zâtî, sevgilinin yılanı benzeyen saçlarının âşıkların boynuna dolanması sonucu onların huzur bulacağını söylemiştir. Âşık böylece omzunda iki yılan bulunan Dahhâk'a benzemektedir. Sevgili de ferah mülkünün padişahıdır:

Saçı **mârın** sala ger boynumuza aglar iken

Bizi ol şûh ferah mülkine **Dahhâk** eyler (C.1, G.392/6)

7.2.3.1.7. Damar (Reg)

Nakd, para, servet anlamına gelir. Âşığın tüm serveti sevgiliden gelen dertlerdir. O, bu yolla hazine sahibi olmuştur. Onun uzunluğu ve koyu rengi ile yılanı andıran damarları bu dert yüzünden zehirle dolmuştur:

Fakîri nakd-i derdün bir 'aceb gencîne itmişdür

Tolaşdı cümle **regler** her taraftan bana **mâr** oldu (C.3, G.1758/3)

7.2.3.1.8. Duman

İnanışa göre cadılar, büyü yaparken saç tellerini kullanırlar. Saçla büyü yapanlar, düşmanın saçından bir miktar alarak sabuna sarar, üzerine bir iğne veya benzeri bir şey saplarmış. Daha sonra kör bir kuyuya veya ateşe atarlarmış (Abdülaziz Bey, 1995: 372). Zâtî de bu uygulamaya telmihte bulunmaktadır. Ateşe atılan saçtan, sevgilinin saçlarına benzeyen yılan şeklinde bir duman çıkmaktadır. Zâtî, sevgilinin saçlarını överken sihir yapıp kâğıtlarını muma fitil yaparsa dumanını yılan şekline sokacağını belirtir:

Saçun vafında bir sihr itdi kim tûmârını Zâtî
Eger şem'a fetîl itse **duhânın** şekl-i **mâr** eyler (C.1, G.394/5)

7.2.3.1.9. Felek

Feleğin dünya topunun etrafını kuşatması, büyük yılanın hazinenin kubbesini kuşatmasına benzer:

Yâ tûp-ı zemîni **felek** itmişdür ihâta
Bir kubbe-i gencîneyi kuşatdı ya **su'bân** (C.3, G.1154/3)

7.2.3.1.10. Gam

Keder, tasa, dert, gussa, belâ adlarıyla da kullanılan gam, âşığın içinde bulunduğu hali anlatmaktadır. Dîvân şiirinde âşık, daima gamlıdır. Bu gam, vuslata erememenin verdiği ızdırap olup sınırı yoktur. Bu gam sevgiliden geldiği için her şeyden değerlidir. Gamin çaresi yine gam çekmektir. Doktorun buna yapacağı bir şey yoktur. Hatta gama ilaç vermek yanlıştır ve hastayı daha da kötü yapabilir (Pala, 2003: 172). Ancak buna rağmen âşık bu gama dayanamayacak durumda olacak ki, artık panzehir istemektedir. Çünkü gam, yılanın zehri gibi âşığın tüm vücudunu sarmıştır. Tiryâk, panzehir anlamına gelmekle birlikte esrar anlamını da içerir. Bu sebeple tevriyeli olarak kullanılan tiryâk, âşığın sevgiliden istediği dudaklarıdır. Bunu “ayak (kadeh)” kelimesinden de anlıyoruz:

Başun için al ele yürüt ayagı sâkıyâ
Ef'î-i gamdan helâk olduk getir tiryâkümüz (C.2, G.501/2)

Yılan, zehirleyici özelliği ve koyu rengi dolayısıyla gamla ilişkilendirilmiştir. Bu yılan, âşığı içten içe zehirlemektedir. Zümrürüd, değerli bir taştır. Beyitte bu taştan kemer kurulduğunu söyleyen Zâtî, sevgilinin şaraba benzeyen dudaklarının tiryâk özelliğinde olduğunu anlatır. Eğer bu tiryâk da olmasaydı, gam yılanının gözleri, zümrütten dolayı kör olacaktı:

Göremez **mâr-ı gam** kalbi zümrürüd takun altında

Ger eksük olmaya sâfi şarâb-ı nâb tiryâkı

(C.3, G.1725/4)

7.2.3.1.11. Hatt-Hızır

Halk arasında büyük ve çok kalın ya da yaşlı yılanlara ejderha denilir.

Hızır (terimin kök harfleri olan) hı, dat ve ra tek köktür ve kendisine başka anlamlar yüklenmiştir. Hadra (yeşil) bilinen bir renktir. Hadra göktür, nitelikim yere de gubra denilir. Beyazın zıddı olan bütün renkler siyah sınıfında yer alır, böylece ahdar ve hudr (yeşil) diye isimlendirilir. Bir grup, renkleri siyah olduğu için böyle isimlendirilmiştir. H-D-R kökü iki anlamda yer almıştır: Yeşil renk. Bu anlamda kelime kuruluk ve ölümün karşıtı olan hayatı ifade için kullanılmıştır (İbn'ül Arabî, 2005: 286).

Hızır, bütün ümit ve imkânların tükendiği, çarelerin sona erdiği durumlarda yardıma çağrılan ve çağırıldığında da mutlaka geleceğine inanılan, sonsuz güce sahip semavi bir kurtarıcıdır. Türkçedeki “Kul sıkışmayınca (ya da bunalmayınca, daralmayınca) Hızır yetişmez”, “Hızır gibi yetişti” ve benzer atasözü ve deyimler hep bu halk inancının bir ifadesidir. Dolayısıyla Hızır'ın bütün İslam milletlerinin folklorlarındaki en canlı, en bilinen sima, özellikle Türkler için Hz. Muhammed ve Hz. Ali'den sonra en çok takdis edilen şahsiyet olduğunu söylemek, hiç de mübalağalı sayılmaz (Ocak, 2007:107).

Hızır, Dîvân şiirinde pek çok mazmun ve telmih vazgeçilmez unsurlarından biridir. İskender, âb-ı hayat, zulumât, ebediyet kelime ve kavramlarının ana imaj ve sembollerini oluşturur.

Hızır, şahıs, mefhum ve sembolik bir unsur olarak Dîvân şiirinde çok değişik teşbih, telmih ve istiareler cihetiyle kullanılır ve şairler bu kelimeyle adeta sınırsız bir

semboller âlemi oluşturur. Hz. Musa ile olan yolculuğu, bu yolculuk akabinde ayrılışları, İskender’le olan macerası, âb-ı hayâtı içmiş olması, Hızır-yeşil kelime ilişkisi, kıyamete kadar yaşayacak olması, denizde darda kalanlara yardım ettiği inancı vesileleriyle pek çok değişik suretle Dîvân şiirinde söz konusu edilmiştir. Hızır kelimesi en çok sevgilinin hattı (ayva tüyleri) için kullanılan bir benzetme unsuru olurdu. Hızır kelimesinin yeşillik anlamından yola çıkan şairlerimiz, bu benzerliği çok değişik münasebetlerle söz konusu ederler. Hattın Hızır olması durumunda, sevgilinin dudakları veya ağız suyu yahut sözleri âb-ı hayât, saçları zulumât, yanaklar (su ilgisiyle) derya olur. Hızır-hatt ilişkisini başka bir cihetten ele alırsak hatt kelimesinin yazı anlamını da kastederek değişik imajlar tablosu ortaya çıkar (Tökel, 2000: 372-373). Beyitte görüldüğü üzere sevgilinin ayva tüyleri Hızır, saçları da Hızır-hatt ilişkisinden dolayı zülûmat ülkesi, kıvrım kıvrım şeklinden dolayı da yilandır. Âşıkları kara olan gama düşürür ve yılan olması sebebiyle zehirler, öldürür:

Kâmetün servindedür dil tıflı **Hızır** irsün **hattun**

Öldürür virmez amân bir **ejdehâdur** perçemün (C.2, G.806/4)

Âşık, servi boylu sevgilinin gönlüne zülf ejderi vasıtasıyla bağlanmıştır. Sevgilinin yılan benzeyen saçları, tel tel olduğu için bir bağ görevi görür. O saçlara bağlı kalan âşık, Hızır yardımına yetişmezse daha fazla dayanamayarak ölecektir:

Serv-i kaddündeki tıfl-ı dili bu **ejder**-i zülf

Öldürür **Hızır-hattun** itmez ise yârlığı (C.3, G.1591/4)

7.2.3.1.12. Hazine

Define ve hazinelerin yılan bekletildiğine inanılır. Mu’ammaların çözümünde beyitte bulunan harf veya hecelerin nasıl yan yana getirileceklerini, aralarında düşeceklerin hazfını, değişeceklerin “kalb” şekillerini göstermeye “A’mâl-i Teshîlî” denmektedir ki bunun üç kaidesi vardır: “Te’lif, İskât, Kalb”. Bunlardan “kalb”in de üç şekli vardır ki birisi “kalb-i kül”dür. “Kalbi kül”, harflerin sonu başa alınarak sırasıyla tamamen değiştirilmesidir. Zâtî, bazı beyitlerde “içinde” kelimesinin delaletiyle bazı oyunlar yapmaktadır. Bu tür oyunlarda yine o kelimeler için “İntikad” suretiyle “kalb”in çeşitleri olan “kalb-i kül, kalb-i ba’z ve kalb-i küllî” usulleri kullanılmaktadır. “Kalb-i

ba'z", kelimedeki harfleri sırasız olarak değiştirmektir. "Kalb-i küllî" ise beyitteki kelimelerin yerlerini değiştirmektir (Arslan, 2000: 311).

Aşağıdaki beyit buna örnektir. Bu beyitte "râm" kelimesini ters çevirdiğimizde karşımıza "mâr" kelimesi çıkmaktadır. Böylece hem mâr hem de "râm" kelimesi "imâret" kelimesinin içinde gizlenmiş oluyor.

Dîvân şiirinde sevgili ile birçok güzellik unsuru hazineye benzetilmiştir. Her şeyden önce sevgilinin güzelliği bir hazinedir. Sevgilinin yılan saçları o hazinenin bekçisidir. Saç, kokulu olması nedeniyle miskîn olarak tasavvur edilir. Tevriyeli kullanılan bu kelime aynı zamanda yılanın sakin bir halde sevgilinin güzelliğini beklediğini anlatır:

Kıl nazar tiryâk-i 'ayn-ı kalb ile râm it anı

Bu 'imâret **sandugun** içinde miskîn **mâr** var (C.1, G.488/2)

Sevgilinin gözü baygın ve mahmur baktığı için hastaya (bîmâra) benzer. Beyitte bu gözler bir hazine, hazinenin bekçisi de rakip olarak düşünölmüştür. Âşık, Allahu Teâlâ'nın kendisine ihsanda bulunarak sevgiliyi yalnız gördüğünün söylemektedir. Bîmâr ve mâr kelimelerindeki cinas dikkati çekmektedir:

Rakîbinden cüdâ buldum bu gün ol çeşmi bîmârı

Nasîb itdi fakîre Hak Ta'âlâ **genc-i bî-mârı** (C.3, G.1714/1)

Eski Mısır'da insanlar inançları gereği hayatlarının büyük bir bölümünü öbür dünyaya hazırlık yaparak geçirirlerdi. Hele bu kişiler birer firavunsa ölüm sonrasını o kadar abartırlardı ki; daha tahta çıkar çıkmaz kendileri için inşaattı yıllarca sürecek görkemli mezarlar yaptırmaya koyulurlardı. Ölümünden sonra yeniden dünyaya gelineceğine inanıldığı için de ölen kişinin tüm değerli eşyaları kendisiyle birlikte geniş bir mezar odasına konulurdu. Amon Ra'nın temsilcisi ve ülkenin mutlak hakimi firavunların mezar odalarının içi hayal edilemeyecek kadar değerli eşyalarla dolup taşardı. İşte bu durumu çok iyi bilen halk, Eski Krallık döneminde firavunların hazine dolu görkemli mezarlarına göz diker, tüm önlemlere rağmen firavun mezarlarını yağmalamak için binbir türlü hüner sergilemekten çekinmezlerdi (<http://mitoloji.info/eski-misir/tutankamon-un-hazinesi.nedir>, 14.12.2008). Sevgilinin yılan saçı kimin boynuna dolaşırsa o Firavun'un hazinesini bulacaktır. Çünkü sevgilinin sarıldığı âşık bütün hazinelere sahip olmuş demektir:

Zülfinün **mârı** kimün boynına tolaşdı ola
Kim bulubdur ‘acebâ **genc**-i firâvânı yine

(C.3, G.1245/3)

7.2.3.1.13. Kemer

Kemer, bir şerit şeklinde yapılan ve giyilen elbiseyi sıkıp tutmak için veya sadece süs olarak kullanılan ve bele yalnız bir defa dolanarak önden bir toka ile tutturulan eşyadır. Eski toplum hayatımızda kadın ve erkek tuvaletinde pek çok çeşidi kullanılmıştır. Yüksek tabakanın kullandığı ağır kumaşlardan yapılmış ve çeşitli mücevherlerle bezenmiş murassâ kemerler; en kıymetli kumaşlardan yapılmış altın sırma ile işlenmiş kemerler, ince kuyumculuk işi altın ve gümüş tellerle dürülmüş altın ve gümüş kemerler; altın ve gümüş paftalardan yapılmış kuyumculuk işi murassâ kemerler (bu kemerlerin tokaları da kendi başlarına yüksek kıymetler taşıyan mücevherler olurdu. Eski bir geleneğe göre, düğünlerde gelin kızın beline babası, yoksa en yakını olan erkek, gücünün ölçüsünde kıymetli bir kemer bağlar, hediye ederdi); orta halli kimselerin, avâmın bağladıkları alelâde kemerler; meşin, kayış kemerler; palaska denilen kayıştan asker kemerleri (Tanzimattan sonra bu kemerlerin tokaları Osmanlı Devleti arması ile gemi çapası, top namlusu ve güllesi, ayyıldız gibi amblemler taşımıştır).

Eskiden bir de “altın kemeri” kullanılırdı; sağlam ve yumuşak bir bezden, yahud yumuşak sahtiyandan 4-5 parmak enlilikte iki katlı olarak kesilip dikilen bu kemerlerin iki katı arasına altın paralar yerleştirilip teker teker dikilir, tesbit edilir ve kemer bele, çamaşır altında ten üzerine bağlanırdı; altın kemerleri tokasız idi ki ucuna birer uçkur dikilir, kemer bele yerleştirildikten sonra bu uçkurlarla üzerinden sım sıkı sarılarak bağlanırdı. Altın Kemerleri, kervan devrinde, seyahatlerde kullanılırdı. (Koçu, 1969: 152).

Dîvân şairleri önemli bir giyim kuşam eşyası sayılan kemeri oldukça sık zikretmişler, onu daima sevgiliyle ve sevgilinin ince beliyle birlikte ele almışlardır (Özkan, 2007: 599). O günün toplumunda yaygın kullanımı olan kemerin, âşığın en büyük rakiplerinden olduğu unutulmamalıdır. Sevgilinin belini sarmak arzusuyla yanıp tutuşan âşığın, kemerin bunu her gün yaptığını görünce ona karşı kıskançlık duymaması imkânsızdır (Serdaroğlu, 2006: 110). “O gümüş bedenli yine bir altın

kemer takmış. O kemerin özelliğini duyan hazine yılanlarıyla hazır beklemektedir” diyen şair şekil ve uzunluk yönünden kemeri yılanla benzetmiştir. Kemerin yılan olarak düşünülmesinin bir diğer nedeni de, âşığa kıskançlık veren bir unsur olmasıdır:

Yine ol sîm-beden bir **kemer**-i zer kuşanur
İşidüb vafını gencîne **yılanlar** kuşanur (C.1, G.430/1)

Yine bu beyitte de kemerin yılan olarak düşünüldüğünü görmekteyiz. O, sevgilinin incecik belini sarmaktadır:

İşitdi anı **yılanlar** kuşandı gencîne
Bilün çü kocmaga zer itdi der-miyân **kemerün** (C.2, G.794/3)

7.2.3.1.14. Mû-Turre

Turre, alın saçı, kâkül demektir (Pala, 2003: 474). Dîvân şiirinde zülf ile aynı kullanımdadır. Dîvân şiirinde en çok kullanılan güzellik unsurlarından olan saç; mû, gisû, zülf gibi adlar altında ve birçok yönden ele alınır. Ayrıca mû kıl anlamına da gelir (Pala, 2003: 339). Yanağın su, âb-ı revân olduğu hallerde parlaklık, berraklık ve şeffaflık özellikleri kendini gösterir. Su ateşi söndürdüğü halde sevgilinin yanağı âşğın ateşini artırır (Pala, 2003: 193). Su Dîvân edebiyatında birçok yönlerden ele alınmış, çeşitli inamış, müşahede ve telakkilere göre teşbih ve mecazlara konu olmuştur. Onda, her şeyden önce bir hayat vericilik özelliği vardır. Akıcılık özelliğiyle ömre, kesintisizlik özelliğiyle sevgilinin saçına teşbih edilir (Pala, 2003: 11). “Yanağının üzerindeki saç kıvrımları yılan diriliyor(muş) gibi (görünmekte). Ey can! Kıl (saç) suda dirilse yeri var”. Beyitte yanak suya, turre ve mû da yılanla benzetilmiştir. Bilindiği gibi yanak su tutucudur. Pek çok büyüünün de saç ile yapıldığı söylenmektedir. Bu yüzden o, diriltme özelliği gösterir:

Turreler ‘ârizun üstinde ki **su’bân** dirilür
Vechi var âbda **mû mâr** olur ey cân dirilür (C.1, G.374/1)

7.2.3.1.15. Mûsâ-Asâ

Uzun el değneği, dayanacak uzun sopa, ekseriya başı topuzlu olur; altın ve gümüşle müzeyyen olarak bazı millet ve taifelerde riyâseti cismâniye ve rûhaniye alâmeti addolunur.

Bizde bastondan önce yüz yıllar boyunca, hem bir dayanak, hem de mevkî, memûriyet alâmeti olarak protokol icâbı kullanılmıştır. Yeniçeri Ocağında Çorbacı Ağa'dan itibâren büyük rütbeli zâbitler, Yeniçeri Ağası, Osmanlı Sarayının büyük rütbeli zâbitleri, Dîvân-ı Hümâyûn teşrifatında görevli büyük memurlar, Sadrâzam, Vezirler, Şeyhülislâm, Kadı askerler, ulemâ, tarîkat şeyhleri mevkîlerinin alâmeti olarak asâ kullanmışlardır.

Abanozdan, gül ağacından, ayrıca tezyin edilmiş çok kıymetli asâlar yapılmıştır; asânın bastondan farkı, baş tarafının bir topuzla bitmiş olması ve uzun olmasıdır; uzunluğu kullananın omuz boyu hizâsında olup asâ topuzundan tutulduğunda el de o hizâda kalkmış olur, asâ ile yürünür iken asâ ekseriya baston gibi bitiminden değil, üst kısmında münâsib bir yerinden tutulur (Koçu, 1969: 17).

Mûsâ'nın, Firavun'u ve büyücülerini hayrete düşürüp aciz bırakan mûcizesine işaret olunmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'in "el-A'raf" süresinin 107. "eş-Şuara" süresinin 32. ve 45. âyetlerinde, Hz. Mûsâ'nın, Firavun'a karşı, peygamberlik mûcizesini göstermek ve onun topladığı büyücülerin büyülerini bozmak üzere esasını bıraktığı, asânın apaçık bir ejderha (büyük yılan) sûretine girdiği nakl olunur (Tulum, 2001: 305).

Yılanı korkmadan tutmak için bir sihir ve efsunu bilmek lâzımdır. Halk arasında bunu yapan insana "şerbetli" derler. Hazreti Mûsâ mucizesi olan sihirbazların yılanlarını âsâsına yutturmuştu (Tarlan, 2005: 381).

Sihir gücü gösteren Hz. Musa'nın esasının ejderhayı yuttuğunu söyleyen Zâfî, Hz. Musa'nın, esasını ejderhaya dönüştürmesine telmihte bulunmuştur. Zülûf de şekil olarak hem ejderhaya hem de asaya teşbih edilmiştir:

Bin sihr **ejdehâsın** yutmuş '**asâ-yı Mûsâ**

Anda olaydı zülfün yutardı ol 'asâyı

(C.3, G.1512/2)

7.2.3.1.16. Ok

“Tatlı dil, yılanı deliğinden çıkarır” atasözü, tatlı dilli ve güler yüzlü olmanın önemini vurgulamak üzere söylenir. Tatlı dil ile söylenen her söz mutlaka etkisini gösterir ve kişileri istenilen hedefe ulaştırır. Tatlı söz, güzel huy ve güler yüz, herkesi meftun eder. Acı sözler ile kırıcı davranışlar ve kötü huy ise insanları olumsuz yönde etkiler, olacak işleri olmaz kılar. Zâtî, sevgilinin yarasına saptığı oku yılanı benzeterek sevgilinin acı sözlerinden dolayı çektiğinde çıkmayışını bu atasözüne bağlamaktadır:

Gördi çıkmaz **tîri** zahmumdan çekerken sögdi yâr

Bunu bildi tatlu söz ile **yılan** inden çıkar (C.1, G.409/2)

Bu beyitte de aynı durumdan bahsedilmiştir:

Sögdi çekerken **ok**larını sîneden bilir

Tatlu söz ile çıkdugın inden **yılan** dahi (C.3, G.1774/4)

7.2.3.1.17. Rakip

Âşık, her sevgilinin yanında bir güzelin bulunmasından şikayet etmektedir. Bunu biraz da kıskanarak söyleyen âşık, bu durumu yılanı bir hazinenin bile olmadığını dile getirerek anlatmaktadır:

Var mı bir sîmîn-beden yanınca **agyâr** olmaya

Kanı bir gencîne anunla bile **mâr** olmaya (C.3, G.1399/1)

Zümrüt, yeşil renkli beril kristalidir. Başlangıçta yâkût iken sonradan çeşitli tesirlerle yeşil renk alan değerli bir taştır (Ethem, 1990:2). Hakkındaki inanışlar şöyle sıralanabilir: Üzerinde bu taşı bulundurmamak, göz ağrısından korunmaya yardımcı olur. Ona bakanların gözüne parlaklık verir. Zehirlenmelerde panzehir olarak kullanılır. Yılanların gözlerine tutulduğunda onları kör eder. Sara ve melankoliye iyi gelir (Kutlar 2005: 64).

Şiirlerde zümrüde, yeşil rengi sebebiyle gökyüzü, yaprak, çemen, yara, döşeme ve duman ile ilgili tasvirlerle benzetmelerde yer verilir. Onunla, yılanı dair inanışlara telmihte bulunulur. Beyitte de zümrüdün âşığın gözündeki yara olarak tahayyül

edilmiştir. Yılan olarak adlandırılan rakipler, bu zümrüd taşına baktıklarında kör olacaklardır:

Darb-ı sengün zer-i rûyumda zümürüd koyalı

Kalmadı **mâr rakîb**ün görecek gözi beni (C.3, G.1506/4)

Zâtî de şuh sevgilinin attığı taştan oluşan yarayı renk itibariyle zümrüd olarak niteler ve değerli taşın da yılan diye vafsettiği düşmanın gözünü kör edeceğini söyler. Şairin buradaki tasavvuruna zümrüdün yılanın gözünü kör edeceği inancı kaynaklık eder:

Ey **mâr**-ı ‘**adû** körlüğüne var zümürüd

Ol berre-i şûh urduğı taşun beresinde (C.3, G.1459/5)

7.2.3.1.18. Sahhâr- Şiir

Zâtî, şairlik gücünü gösterdiği bu beyitte haklı olarak kendi şiirlerini övmüştür. Onun şiirleri, insanın aklını başından alacak kadar güzeldir. Akıl alması nedeniyle “ayyâr” olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca bu şiirler, insanda sihir etkisi yapan bir yılan gibidir. Büyücü, bir insana büyü yaptığında büyüünün tesirindeki kişi nasıl ki kendinden geçiyorsa, yılan da zehri ile bir büyücü gibi aynı etkiyi yapmaktadır:

Mârdur sahhâr tab’umdan togar dâ’im benüm

Âdemün ‘aklın ugurlar Zâtî’yâ ‘ayyâr-ı **şi’r** (C.1, G.346/7)

7.2.3.1.19. Sevgili

“Bir kişi, dünyada vefa vardır derse, o, delidir. Akıllı olan kişi, yılanın ağzında tiryâk aramaz.” diyen Zâtî yılan aracılığıyla dünyadan şikâyet etmektedir. Yılanda zehir bulunur; ancak panzehir bulunmaz. Zehirli ve acı sözler söylemesi bakımından sevgiliyi yılan olarak düşünebiliriz. Onun, içinde türlü mücevherler bulunup dünyaya teşbih edilen ağzı hiçbir zaman panzehir özelliği taşımaz. Dîvâne olan âşıklarına hep cefa eder. Beyitteki “Dîvâne, âkil” kelimeleri tezat sanatını oluşturmaktadır:

‘Âlem içre kim vefâ vardur dise dîvânedür

‘Âkil isen umma tiryâki dehân-ı **mârda** (C.3, G.1450/4)

7.2.3.1.20. Tiryâk-Zehir

Hayvan zehiri, bazı hayvanlarda bulunan özel bezlerde üreyen ve salgılanan maddedir. Zehir, genellikle hayvanın diken, diş ya da öbür delici organlarından kimi zaman da deriden dışarı atılır. Zehir salgısının en önemli işlevi avı öldürmek ya da felç etmek olabileceği gibi hayvanın kendini korumasına yönelik de olabilir. Yılan, çıyan ve bazı deniz omurgasızlarının zehirleri aynı zamanda sindirime yardımcı olur.

Hayvan zehirlerinin çoğu, genellikle ısırma ve sokma sonucunda deriye ya da derin dokulara girerse insana zarar verir. Zehirin vücuda girdiği bölgede deride sıvı dolu kabarcıklar ve iltihaplanma görülür; bunu doku ölümü, kas spazmı ve duyu bozuklukları izler. Yaygın ya da küçük bir alanla sınırlı kanamalar olabilir. Sinir sisteminin etkilenmesi ile huzursuzluk, çarpınmalar, kusma, ishal ve tetani oluşabilir. Duyularda azalma, felç, solunum ve kalp atımında zayıflama ile ortaya çıkan ruhsal çöküntü belirtileri de görülür.

Başlıca hayvan filumlarının çoğu zehirli türler içerse de çok azı insan için öldürücüdür. Bunların arasında bazı yılanlar (örn. kobra, çingiraklıyılan, mercan yılanı), bazı akrepler, birçok örümcek türü (örn. karadul), bazı böcekler (örn. arı, yabanarısı ve karınca) ve birkaç denizanası türü sayılabilir (Ana Britannica, 1988,c.10, s.507- 508).

Tiryak, panzehir niteliğinde olan bir grup macunun adıdır ve çoğunlukla yılan ya da akrep sokması neticesinde vücuda giren zehiri def etmek maksadıyla kullanılır (Özkan, 2007: 552). Yılan senede bir defa zehir elde edermiş. Bunu da Nisan yağmurunun tanesini yutarak alırmış (Pala, 2003: 309).

Zâtî, bu beyitte yılanın zehirinin, sevgilinin saçının âşığa verdiği gamdan farkının olmadığını belirtmektedir:

Hele ben bildüğüm bu yok nigârâ

Gam-ı zülfünle farkı **zehr-i mârun**

(C.2, G.681/6)

Bu beyitte ise sevgilinin saçı ile yılan zehrini bağdaştıran âşık, bu gamdan usandığını söylemektedir:

Gam-ı zülf-i dil-rübânun şu ki çekdi acısını

Usanub o tatlu cândan didi **zehr-i mâr** imişsin

(C.3, G.1153/6)

Hastalıkların yanı sıra özellikle hayvanlardan gelecek zararlara karşı halk arasında “afsunlama” diye tabir edilen yöntem uygulanırdı. Özellikle akrep ve yılan gibi zehirli hayvanların sokmasına karşı afsunlama yaparak korunma yöntemi uygulayan insanların varlığına inanılırdı (Sipahi, 2006:3). Halk arasında “şerbetlenmek” şeklinde de ifade edilen bu uygulama, özellikle tarikat şeyhlerinin okuyup üfleme sonucunda yılanların sokmayacağı inancını da yansıtmaktadır. Bu sayede o kişiye yılan zarar vermeyecektir, hatta yılanın kendisini öldürmemesi için efsunlu kişiye yalvaracağı söylenmektedir (Abdülaziz Bey, 1995: 373–374). Halk arasında akrep ve yılanın özellikle tiryâk ve reyhandan kaçtığına dair bir inanış vardır (Özkan, 2006: 396). Aşağıdaki beyitte geçen tiryâk kelimesi, A. Talât Onay tarafından “yılan ve akrep sokmalarında vücuda giren zehirlerin etkisiz hale getirilmesinde kullanılan panzehir” (Onay, 2000: 442) şeklinde tanımlanmaktadır. Zâtî de aşağıdaki beyitte yılan zehrinin kendisine etki etmeyeceğini söyler. Çünkü yılan zehrine karşı kendisinin tiryâkı yani panzehiri vardır. Bir anlamda yılan zehrine karşı efsunlanmıştır.

Eylemez te’sîr zehr-i **ef’î**-i âşûb ana

Kim ki isti’ mâl iderse Zâtî’yâ **tiryâk**ümüz (C.2, G.498/7)

Sipahi tumar sahibi süvari askeridir. Eski Osmanlı ordusunda bir sınıf süvari olup, öşrünü aldıkları araziye karşılık, savaşa kendi yetiştirdikleri hayvanlarıyla katılırlar, fakat cephaneyi hükümetten alırlardı (Devellioğlu, 2003: 955). Bu beyitte tûmâr kelimesinin içinde mâr kelimesi gizlidir. Zâtî de sipahiye “tumarım var diye beylik taslarsın ama kelimenin sonunda mâr var zehrinden kork” diyerek ona böbürlenmemesini nasihat eder:

Ey sipâhî beglenürsün var tûmârım diyu

Zehri kâr eyler hazer kıl âhırında var **mâr** (C.1, G.488/4)

Bu beyitte ise yılanın zehri sevgilinin sözleridir. Ancak onun sözleri hem zehir hem panzehirdir:

İntizâr idübdürür Zâtî’yi **tiryâkî**-mizâc

Gâfil olma sözleri olubdur anun **zehr-i mâr** (C.1, G.358/5)

7.2.3.1.21. Yara

Zâtî, sevgiliyi Hz. Süleyman'a benzetmiştir. Onun yüzüğü, şekil olarak, ağız kenarındaki bir yara, aynı zamanda da gizli bir hazinenin bekçisi olan yilandır. Çünkü yara; sevgilinin ağzını, dudaklarını âşıklardan korur. “Ağzının kenarındaki yara, gizli hazinenin yılanıdır yahut Süleyman’ın yüzüğüne gözcü olmuş bir ejderdir”:

Yanında agzunun ol **yara mâr**-ı genc-i pinhândur
Nigeh-bân olmuş **ejder**dür yahôd möhr-i Süleymâna (C.3, G.1319/6)

7.2.3.1.22. Yürüyüşü

Yılanların en önemli özellikleri ayaklarının olmamasıdır. Bu durum şeytanın cennette Adem ile Havvâ'yı kandırırken yılan kılığına girdiği şeklindeki inançtan kaynaklanmaktadır. Hz. Âdem ile Hz. Havva'yı kandıran şeytan, cennete tekrar girmenin yollarını arıyordu. Allah ona kıyamete kadar ömür vermişti. Cennetin kapıcısı olan Rıdvan, onu içeriye almıyordu. Ancak şeyta yılanın dişleri içinde cennete girmişti. Yılan dört ayaklı güzel bir hayvan iken Allah bu cürmünden dolayı onu cezalandırarak ayaklarını ve güzelliğini gidermiştir (Pala, 2003: 16–17). İşte o günden beri yılan, sürünerek ve kıvrılarak yol almaktadır. “Bu dünya üzerinde doğruluğun hüküm sürmesini istiyorsan eğer, sen doğru yolda yürü. Yılan da yolunda dümdüz gitseydi, kimseyi helak etmezdi.” diyen şair, bu olaya Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın cennetten kovulmasına telmihte bulunmaktadır. Ayrıca yılan aracılığıyla insanlara doğru yoldan ayrılmamalarını tavsiye etmiştir:

Yüri ‘âlemde istersen eger emn-ü-emân togrı
Helâk itmezdi kimse yüriyeydi ger **yılan** togrı (C.3, G.1794/1)

7.2.3.1.23. Zülf

Zülf, yüzün iki yanında, kulakların önünde sarkan, ucu yanağa doğru kıvrılmış saç lülesidir. Ancak zaman zaman saç yerine de kullanılmıştır. Dîvân şiirinde zülûf sevgilinin güzellik unsurlarından biri olarak sık sık söz konusu edilir. Geleneğe göre saç, her ne kadar örüklü; sarık, fes veya ferâce altında gizli; sarışın, kıvrık renkli vs. ise de Dîvân şairi onu daima kara ve dağınık görür, gösterir. Bu arada kıvrımlı oluşu en

başta ele alınır. Şekil olarak saç kıvrım kıvrım olmuş bir kara yılanı andırır ve bu bir hazinenin bekçiliğini yapmaktadır. Hazine ise sevgilinin güzelliğidir. Zira içinde la' dudaklar, fîruze hatlar, inci dişler, yakut ağız vs. kıymetli mücevherât vardır. Hazine genellikle viranelerde bulunur. Bu virane ise ya âşıkın yıkık gönlü, ya sevgilinin perişan (dağınık) saçlarıdır. Eski bir inanışa göre her hazine bir yılan veya ejderha tarafından korunur. Viraneler, insanların uğramadığı yerlerdir. Elbette yılanlar da bu tür yerleri yurt edinirler. Ancak sevgilinin zülfü, öyle bir yılanıdır ki yurt edindiği yer hemen her âşıkın her an uğramak veya kucaklamak isteği, hayalini gözünden çıkarmadığı güzellik hazinesinin (sevgilinin ince belinin) kenarıdır. Bu durumda zülûf yılanları, hazineye el uzatacak kişileri sokmaya ve zehirleyip öldürmeye hazırdır. Tıpkı definelerdeki yılanların da define avcılarını sokmaları gibi (Pala, 1993: 22- 23).

Kadın saçları yüzyıllar boyunca makas yüzü görmeyerek uzatılmış, saçın kuvvetine göre bele, hatta topuklara kadar inmiştir, öyle ki eskiden görücülere sağlık verilen kızlar, “Kirpiği yanağında, saçı topuğunda” diye övülürmüş. Bu uzun saçlar tarandıktan sonra daima örülmüşler ve saç örgüleri, saçın gürlüğüne göre iki kalın örgüden ince ince 10- 20, hatta 30- 40 kolan örgüye kadar çıkmıştır (Koçu, 1969: 200).

Yanağın üzerinde halkalanan saç ile topuklara kadar uzanan saçta zülûf adı verilir ve şekil yönünden yılan ve ejderhâya benzetilir. Remil ise birtakım nokta ve çizgilerle gaybı keşfetme ilmine verilen addır. Reml, Arapça “kum” demektir. Rimmâl de bu işi yapan kişidir ki zaten Zâtî de bir rimmâldir. Âşık, sevgilinin saçını rüyasında görmüş, sabahleyin bu düşün anlamını öğrenmek için remilciye gitmiştir. Remilci ona: “A zavallı, senin bu gece gördüğün bir ejderhâdır” demiştir:

Düşde gördüm **zül**fünü rimmâle vardum subh-dem

Didi miskîn bu gice bir **ejdehâ**dur gördüğün (C.2, G.754/3)

Kötü amaçla kullanılan sihir olduğu gibi, iyi amaçla kullanılan sihirler de vardır. Yani kara büyü olduğu kadar, ak büyü de mevcuttur. Meselâ sihir yardımıyla bir kimseye bir kötülük yapmak istendiği gibi, bir eşyanın sihirli olması için mezara gömülmesi de büyü kültürünün bir parçasıdır (Serdaroğlu, 2006: 268). “Yanağının üzerinde saçın darmadağınık olursa onun bu büyüyle gözüne bütün saç telleri yılan görünür” şeklinde nesre çevirebileceğimiz bu beyitte yanak bir hazine, saçlar ise o hazinenin

bekçileri (yılan) olarak düşünülmüştür. “Târ-mâr” kelimesi de cinas sanatına iyi bir örnektir:

Meydân-ı ‘ârızında ki ola **zülfi** târ-mâr

Sihri ile çeşminün görünür cümle târı **mâr** (C.1, G.317/3)

Yılanların en önemli özellikleri ayaklarının olmamasıdır. Bu durum şeytanın cennette Adem ile Havvâ’yı kandırırken yılan kılığına girdiği şeklindeki inançtan kaynaklanmaktadır. Beyitte yılan ayağını görenin sultan olacağına dair bir inançtan bahsedilmektedir. Bu benzetme gerçekten öte, mecazi bir durumdur. Yılanın ayağı olmadığına göre görülemez ve onu görenin sultan olacağı inancı hiçbir zaman gerçekleşemez. İmkânsızlığı vurgulamak için kullanılmış bir tabir gibi görünmektedir. “(Sevgiliye) Bir gün (olsun) zülfünün altından ayva tüyelerini çıkar, o yılan ayağıdır onu gören sultan olur dedim”:

Zülfün altından gelür bir gün hattun didüm ana

Ol **yılan** ayagıdır anı gören sultân olur (C.1, G.381/3)

Âşık, sevgiliye seslenerek onun zülfünün gamı ile yılan zehri arasında hiçbir fark olmadığını söylemektedir. Gam, insanlara üzüntü verir ve içini karartır. Siyah renkli olması dolayısıyla gam ile birlikte kullanılan zülf, şekil yönünden de yılan benzetilmiştir:

Hele ben bildüğüm bu yok nigârâ

Gam-ı **zülfünle** farkı zehr-i **mârun** (C.2, G.681/6)

Bu beyit de Zâtî’nin muammalı beyitlerindedir. Bîmâr kelimesindeki olumsuzluk eki olan “bî” kaldırıldığında geriye “mâr”, aynı şekilde “bîzâr” kelimesindeki “bî” çıkarıldığında da “zâr” kalır. Âşık, sevgilinin yılan benzeyen saçlarını göremediği için hasta olmuştur ve artık ağlamaya bile gücü kalmamıştır:

Görmeyelden **saçunun mârını** bîmâr oldum

Kudretüm kalmadı zârılığa bîzâr oldum (C.2, G.919/1)

Adana yöresine özgü olan Şahmaran efsanesinde yılanın gözü şifa olduğu için öldürülmüştür. Ortadoğuda anlatılan efsanede ise yılanın sütü şifa kaynağıdır. Bu beyitte yine sevgilinin zülfü yılan benzetiştir. Onun saçının ucundan damlayan

ter, renk açısından yılanın sütüne benzetilmiş ve o sütün âşık için şifa kaynağı olduğu söylenmiştir:

Didüm nedür bu **zül**fünün ucındaki ‘arak

Hışm ile bakdı yüzüme didi **yılan** südi

(C.3, G.1689/3)

BÖLÜM 8: BÖCEKLER

8.1. Genel Olarak Böcekler

Böcekler, en çeşitli eklembacaklı grubunu oluştururlar. Bu sınıf birbirinden farklı en az bir milyon tür içerir (Van Der Kar, Dozo, 1977: 293). Başlıca özellikleri hepsinin üç çift bacağı olmasıdır. Böcekler üç ayrı kısımdan oluşur. Baş: Hayvanın gözlerinin, duyarlarının, ağzının ve aldığı besinleri kesip parçalamaya veya emmeye yarayan ağız aletlerinin bulunduğu yerdir. Göğüs: Böceğin ayaklarının, kanatlarının bulunduğu kısımdır. Karın: İç içe geçen birtakım halkalardan meydana gelmiştir.

Böcekler kanatlarının sayısına ve şekillerine göre takımlara ayrılırlar.

Böceklerin Sınıfları

Böcekler kanatlarının sayılarına ve biçimlerine göre 8 büyük takıma ayrılır:

1 — Zarkanathılar	: Arılar, karıncalar gibi.
2 — Çiftkanathılar	: Karasinek, sivrisinek gibi.
3 — Pulkanathılar	: İpekböceği, daha başka kelebekler gibi.
4 — Kınkanathılar	: Mayısböceği, ateşböceği gibi.
5 — Düzkanathılar	: Çekirge, hamam böceği gibi:
6 — Yarımkanathılar	: Ağustosböceği.
7 — Damarkanathılar	: Su sinekleri gibi.
8 — Kanatsızlar	: Kitap güveleri vs. gibi.

Böcekler genel olarak küçük boyda yaratıklardır. Düzkanathılardan bir türün boyu otuz, bazı çekirgelerin de yirmi beş cm. ye yaklaşır. Bunların yanında gözle kolay kolay görülemeyecek böcekler de vardır.

Böcekler dünyası birçok bakımlardan kolay inanılmayacak gerçeklerle doludur. Bu âlem o kadar kalabalıktır ki, yeryüzündeki insanlar, memeliler, hatta bütün omurgalılar böceklerin yanında sayı bakımından hiç kalır. Böcekler genel olarak çok fazla yumurta yumurtlarlar. Bu yumurtaların büyük bir kısmı ortam şartlarının kötülüğü yüzünden ölür, bir o kadarını da başka hayvanlar yerler. Geriye kalan çok az sayıdaki yumurtalar bile böceklerin yeryüzünde kalmalarına yeteceği gibi kısa zamanda müthiş bir şekilde çoğalmalarını da sağlar.

Bir tarihte Kıbrıs'ta çekirge hücumu sırasında çekirgeler tarlalardaki bitkileri, ağaçları, besin maddelerini tamamen yiyip bitirdikten sonra yumurtalarını bırakıp geldikleri gibi gitmişlerdi. Bu yumurtaları imha etmek için derhal harekete geçilmiş, bir yılda 1.300 ton çekirge yumurtası yok edilmişti. Buna rağmen, gözden kaçan yumurtalardan çıkan çekirgeler yeniden 4.000 ton yumurta yapmışlardı. Bu da tane hesabıyla 100 milyon kere milyon yumurta eder. Bunun sadece bir yılda ve sadece Kıbrıs'ın bir bölgesinde meydana geldiği göz önünde tutulacak olursa, böceklerin ne kadar çabuk ve ne büyük bir kolaylıkla ürediği anlaşılmış olur (Hayat Ansiklopedisi, "Böcekler" C.2: 650-653).

8.2. Kara Böcekleri ve İlgili Tasavvurlar

8.2.1. Akrep

Eklembacaklıların örümcekgiller sınıfından, sıcak memleketlerde yaşayan bir hayvandır. Boyu türlerine göre 3–20 cm. arasında değişir. Vücudu kalın bir kitin tabakasıyla kaplı olup, başı göğüs kısmıyla bitişiktir. Karın kısmı da halkalar halinde bir kuyruk gibi arkaya doğru uzamıştır. Bu son halkada ucu zehir kesesine bağlı iğne vardır. Akrep avını beş çift ayağının kısaç şeklinde olan birinci çiftiyle tutar, arkasındaki iğneyle sokarak zehirini akıtır. Bu zehir küçük hayvanları hemen öldürür. İnsanda çok sancı verdiği gibi öldürücü de olabilir. Akrepler doğurarak çoğalırlar. Anaları yavrularını on beş gün kadar sırtlarında taşır. Türkiye'de bulunan cinsi Avrupa akrebi denilen küçük bir türdür. Tropikal akrep yirmi cm kadardır, sokunca derhal öldürür (Hayat Ansiklopedisi, "Akrep" C.1: 73).

Düşte görülmesi iyiye yorulan zehirli iğneli bir böcektir. Kimi eşyaların üzerine Kur'an'dan ayetler yazılarak akrep sokulmasından korunulacağına inanılmıştır. Hadislere göre Hz. Muhammed de bu inancı onaylamıştır (Hançerlioğlu, 1984:18). Akrep ile ilgili bir inanış da tiryakten ve reyhandan, zümrütten (Özkan, 2007: 396, 448) ve fındıktan daima kaçmasıdır. Fındık olan yere akrep gelmezmiş. Özellikle akrep sokmasına karşı soktuğu yere yakısının konması çok faydalıdır (Hayatizâde, 1978: 108).

Akrep, astrolojide Mintakatü'l-bürucun sekizinci burcu için kullanılan bir tabirdir. Bütün suret-i kevkebiyeler meyanında ismine en uygun olanıdır. Çünkü işbu yıldız grubu tamamıyla bir akrep şekli tersim etmektedir. Temmuz ve Ağustos aylarında geceleri saat dokuzda doğru nısfın nehardan geçmesi dolayısıyla, eski âlimler yazın şiddetli sıcakları ve bunun neticesi olarak hastalıklar ile akrep arasında bir münasebet aramak istemişlerdir. Tabiidir ki böyle bir münasebet mevcut değildir. Ancak bu suret-i kevkebiyenin en eski sema haritalarında bulunması, onun, bu haşereye çok tesadüf edilen sıcak bir diyardaki kavimlerden biri tarafından bu adla adlandırıldığı kanaatini vermektedir. En lakayt kimselerin bile gökyüzünde yaz geceleri kolaylıkla bulabileceği bu yıldız camiasının temaşası, tabir caiz ise, semavi bir ziyafet teşkil eder. Semanın bu kısmından kehkeşan (Samanyolu) geçmekte ve onun bu geçişi suret-i kevkebiyenin güzelliğini bir kat daha artırmaktadır.

Kalbü'l-akrebin kadim Yunanlılardaki ismi (Antares)dir ki, "Merih'in rakibi" manasınadır. Renginin kırmızı olmasından feleğin cellâdı telakki olunan "Merih" seyyaresi gibi Kalbü'l-akreb de kırmızıdır. Bugün tekrar parlaklığını ağır ağır kaybetmektedir.

Akrep burcu hakkında eski müneccimlerin itikatlarını tarihi malumat olarak kaydedelim: Esasen muasır Avrupa ve Amerika astrologları aynı kanaati beslemektedir. Akrep renklerden yeşil ile kırmızıya ve evladı çok olanlara delildir. Tabiatı yalancı ve hilekârlara, mevzilerden zindanlara, siyaset meydanlarına, adalara, memleketlerden Hicaz, Yemen ve İran'a, hayvanlardan haşarata, hastalıklardan ezcümle emraz-ı zühreviyeye ve idrar zorluklarına nispet edilmiştir. Bu burç, Merih'in beyti, yani bu seyyareye mensuptur.

Şark astronomları Hazreti Peygamberin veladetini Akrep burcunda Müşteri ile Zuhâl seyyarelerinin kıratından, yani tul-i semavilerinin müsavi olması hadisesinden hesap ederler. Mahmut Paşanın tetkikatından Cenabı Peygamber'in 571 senesinde bu kırandan kısa bir müddet sonra ilkbaharda dünyaya geldiği anlaşılmaktadır (Pakalın, 1983: 42-43).

8.2.1. Akrep ile İlgili Tasavvurlar

8.2.1.1. Burç

Zâtî'nin gazellerinde geçen bir diğer burç da akrep burcudur. İçinde yirmi bir, dışında üç yıldız bulunur. Ay, Akrep burcuna girince ilimle uğraşmak, çocuğu okula vermek, güzel yazı yazmak, geometri ve yıldız bilimi öğrenmek iyi; ancak sefere çıkmak, hamama gitmek iyi değildir. Minyatürlerde daha çok akrep ya da elinde iki akrep tutan kişi ile birlikte gösterilir (Serdaroğlu, 2006: 285).

“Ay akrebe girince yola çıkılmaz” sözü, ayın akrep burcuna girdiğinde yola çıkmanın sakıncalı olduğunu ve ayrılığın devam edeceğine işaret eden bir sözdür. Halîfetü'r-Rüesâ'nın yazdığına göre Râtib Ebû Bekir Bey'in rikâb-ı hümâyûna memuriyetini natık huzr-ı hümâyûn sâdır oluyor ve bâb-ı âliden kendisine haber de gönderiyor. Fakat nücûm ilmine itikat ettiği için: “Bugün kamer akreb burcundadır, hil'at iksâsını ferdâya ta'lîk buyursunlar” diye cevap gönderiyor. Bunu haber alan padişah Selim-i Sâlis de başkasını ta'yin ediyor (Onay, 2007: 45).

Bu beyitte rakip akrep, sevgili ise ay olarak tasavvur edilip, rakibin yüzünden aşığın hicran belasından kurtulamadığı ifade edilmiştir. “Ey ay (yüzlü güzel), Zâtî seni rakib ile birlikte görünce ölürdü ama ayın menzili Akrep olunca sefere çıkmak doğru değildir.” demek sûretiyle hem ay akrep burcuna girince sefere çıkmama âdetini işlemekte hem de rakibe onun bir akrep olduğu dokundurmasını yapmaktadır:

Rakîb ile seni görse olur Zâtî deli ey meh

Sefer câ'iz degül mâhun olıcak menzili **'akreb** (C.1, G.55/5)

Bürka, kadınların yüzlerini örtmek için kullandıkları bir çeşit yüz örtüsüdür. Arapça olan peçe kelimesi de bu anlama gelir ve yine “mukanna” kelimesi de peçeli anlamında metinlerde geçer. Osmanlı sosyal hayatına, hamamlara ve düğünlere vs. eğlencelere giderek dâhil olan Türk kadını, evden dışarıya çıkarken erkeklerden farklı olarak, daha kapalı ve sıkı bir giyim tarzına sahipti. Bürka da bu giyim tarzının vazgeçilmez bir eşyasıydı. Şiir metinlerinde şairler bürka kelimesini sık sık zikretmişler ve yaygın bir kullanımla; sevgilinin saçlarını, yüzünü örtüp gizlemesi bakımından bürka gibi düşünmüşlerdir (Özkan, 2007: 582). Ser-nigûn, “baş aşağı olmuş” anlamına gelmektedir. Sevgilinin yüzünün örtüsü olan zülf, baştan yüze doğru sarkmaktadır.

Sevgilinin yüzü, parlaklığından, ışık saçmasından ve yuvarlak şeklinden dolayı aya benzetilir. Zülfü ise siyah renginden dolayı akreptir. Onun yüzünü görenler, akrep burcunda doğduğunu söylerler:

Ser-nigûn bürka’-ı zülfünde görenler yüzünü

Bürç-i ‘akrebde tulû’ eylemiş ol mâh didi (C.3, G.1649/3)

8.2.1.2. Burka

Arapça “peçe” anlamındaki “burka” (Mutçalı, 1995: 51) sözcüğünden dilimize girmiş olup, “eski metinlerimizde peçe karşılığı olarak çok rastlanır; bazen herhangi bir sebeple yüzünü göstermek istemeyen erkekler de yüzlerini bir bez ile örterler ve yalnız gözlerini açıkta bırakırlardı, onlara da “burka” denilirdi ki zamanımızın maske karşılığıdır” (Koçu 1967: 46). Bu beyitte “kalb” kelimesinin delaletiyle “burka” kelimesini aksinden okuyunca “akreb” kelimesi ortaya çıkmaktadır. Beyte daha iyi nüfuz edebilmek için sevgilinin yanağı olarak nitelenen “kamer” ile “akreb” ilişkisini de (burç ve seyyâre olarak) düşünmek gerekir. Sevgilinin yanağını örten burka, zülftür. Akrep burcunda yola çıkılamayacağı inancından hareketle sevgilinin aya teşbih edilen yanağının bu akrebi (zülfü) içinde barındırdığını söyleyebiliriz:

İdindi kalbini mesken o **burka**’un ruh-ı yâr

Komadı **‘akrebi** hergiz kamer ne hikmet olur (C.1, G.493/3)

8.2.1.3. Rakip

Rakîbin akrebe benzetilmesi, onun zehirli olmasından dolayı sevgiliyi âşık aleyhinde zehirlemesi yahut da âşıkları gam ve hasret zehiriyle öldürmesi sebebiyle olmaktadır. (Şentürk, 1995: 85). Kelime olarak “rakîb”in “akreb” ile birlikte kullanılmasının bir diğer sebebi de her iki ibarenin “şibh-i iştikak” yahut bir ses uyumu oluşturmalarıdır. Şairler rakibin akrepliğinden bahsederken zaman zaman gökteki Akrep ve diğer burçlara da temasta bulunacak ifadeler kullanmaktan geri kalmazlar. Sevgilisinin rakîb ile beraber bulunduğu gecedeki kederinin çokluğunu ifade için Zâtî “sabaha kadar Boğa ve Oğlak burçları âhımdan kebab olacaklardır” derken böyle bir söz oyunu kurmaktadır (Şentürk, 1995: 86):

Bu gice ol meh **rakîb-i ‘akrebün** mihmânıdur
Subh olunca ahumun sevr-ü-hamel biryânıdur

(C.1, G.269/1)

8.2.1.4. Zülf

Öykünmek, birisine özenip benzemeye çalışmak ve onun değişik özelliklerini ve davranışlarını taklit etmektir. Bu davranış tarzı hiçbir zaman hoş karşılanmamış ve bu çeşit fiillerde bulunanların başına mutlaka bir felaket geleceğine inanılmıştır (Özkan, 2007: 425). Akrep kelimesinin lügat manası da hatırlanarak zehir, agu gibi kelimelerle birlikte zikredilir. Sevgilinin zülfü, siyahlığından ve âşıkların ölümüne sebebiyet vermesinden dolayı akrebe benzetilmiştir. O aynı zamanda şeklen, ejderdir. Öykünme davranışı içerisinde bulunanlar cezalandırılmaktadır. Burada da akrebin, ejder tarafından belaya uğratıldığını görürüz:

Zülf-i yâra ‘akreb öykünmiş meger

Ejderün agzından agular yagar

(C.1, G.266/1)

Akrepler, sıcak ve nemli yerlerde yaşarlar. Toprak altındaki kabir, akrebin meskeni olmuştur. Akrebin bu kabirde bulunan âşığın başını mesken tutması âşık için üzücü bir durum değildir. Çünkü o, sevgilinin zülfünün sevdasına baş koymuştur. O yüzden de akrebin zehri, ona tesir etmez:

Nola kabrümde **‘akrebler** tutarsa kellemi mesken

Benüm ‘ömrüm senün sevdâ-yi **zülfün** başda kalmışdur (C.1, G.477/4)

8.2.2. Çekirge (Cerâd, Melâh)

Daha çok sıcak memleketlerde, kırlarda ve tarlalarda yaşayan, ürüne, bitkilere korkunç zarar veren bir böcektir. Düzkanatlılar takımından olan bu böceklerin başlıca özellikleri uzun ve kuvvetli arka ayakları sayesinde çok iyi sıçramalarıdır.

Çekirgelerin bazen milyarlarcası bir araya gelerek pek uzaklara kadar giderler, önlerine ne çıkarca silip süpürürcesine kemirip mahvederler (Hayat Ansiklopedisi, “Çekirge” C.2: 796).

Kamer Sûresinin 7. âyeti şöyle der: “O gün korkularından gözleri kararmış, nereye gideceklerini şaşırılmış, öteye beriye dağılmış çekirgeler gibi kabirlerinden çıkacaklardır.” İslam inançlarında çekirgelerin öldürülmesi ve yenilmesi câizdir (Hançerlioğlu, 1984: 55).

Aslen Farsça olan sebze kelimesi yeşillik, çimen gibi anlamlara gelir. Zâtî beytinde çekirgelerin tarlalardaki bitkilere zarar verme özelliğine değinmiştir. Zâtî'nin gönlü, aşk bitkisinin yetiştiği bir tarladır. Gam askeri olan çekirge, o tarlayı talan etmiş ve ne safa ne de gönlü ferahlatan bir yeşillik bırakmıştır. Çekirge, gam askeri olarak tasaavur edilmiştir. Çekirgenin gam askeri olarak düşünülmesinin nedeni, renginin gam gibi siyah olması ve kalbe zarar vermesindedir:

Komadı mevrâ'ı dilde eser-i sebz-ü-safâ

Zâtî'yâ leşker-i gam geldi havâdan çü **melâh**

(C.1, G.108/5)

8.2.3. Karınca (Mûr)

Karınca çalışkanlığıyla tanınmış bir böcektir. Karıncaların yaşayışı bir bakıma bizim yaşayışımıza benzer. Topluluklar halinde yaşarlar, aralarında geniş bir iş bölümü kurmuşlardır.

Karınca yuvalarını şehirlerimize benzetebiliriz. Bir tek yuvada yüzlerce, hatta binlerce karıncanın yaşadığı olur. Bunlardan kimisi yavrulara bakar, kimisi yuvanın temizliğiyle uğraşır, kimisi besin taşır. Kimisi de yuvanın korunması işiyle uğraşır.

Karıncaların yuva yapma, besinlerini sağlama içgüdüğü çok kuvvetlidir. Böylece başka birçok böceklerin yaşayamayacağı yerlerde yaşayabilirler.

Karıncalar topluluklar halinde yaşadıkları için devamlı olarak birbirleriyle yardımlaşır. Hayatları bu yardımlaşma üzerine kurulmuştur. Bir karınca topluluğunda üç çeşit karıncaya rastlanır: “Dişi karıncalar” (kraliçeler), “erkek karıncalar”, “işçiler” (Hayat Ansiklopedisi, “Karınca” C. 4: 1899).

Neml, Kur'ân'ın yirmi yedinci sûresinin adıdır. Mekke'de inmiştir, 93 âyettir. Arapça neml deyiimi karınca demektir. Sûrenin 18. âyeti şöyle der: “Bir dişi karınca: Karıncalar, yuvalarınıza girin ki Süleyman ve ordusu farkında olmadan sizi ezmesin,

dedi". Sûre bundan ötürü bu adla anılmıştır. Sûre, Hz. Süleyman'ın Sabâ melikesi Belkıs'a karşı yaptığı seferi anlatır.

İslâm halk inançlarında dükkânlara, evlerin kapılarına, yatak odalarına asılan ve ceplerde taşınan ve bereket getirdiğine inanılan bir de karınca duâsı vardır. Bu duâda önce Hz. İbrahim'in, sonra dört büyük meleğin ve daha sonra İsmâil, İshak ve Yâkub'un efendileri olan Allah'a hamd ederek O'nun Tevrat, İncil, Zebur ve Kur'ân'la bereket indirdiği anlatılmakta, O'ndan başka tapacak bulunmadığı ve Hz. Muhammed'in O'nun elçisi olduğu bildirilerek Tanrı'nın doksan dokuz adından birçoğları (kimileri üç kez) sayılmakta ve O'nun rahmeti istenerek iyi ve helâl rızık dilenmektedir. Duanın sonunda da köpekleriyle birlikte (Kıtmir) ünlü / yedi uyurların adları (Ashâb-ı kehf) sayılmıştır. Bu duânın dükkânlara çok kâr, evlere bol yiyecek sağlayacağı ve bütün kötülüklerden (özellikle de yoksulluk kötülüğünden) koruyacağı inancı günümüzde de geçerlidir (Hançerlioğlu, 1984: 424-425).

8.2.3.1. Karınca ile İlgili Tasavvurlar

8.2.3.1.1. Âsaf

Klâsik doğu edebiyatlarında vezirin eşanlamlısı olarak kullanılan bir ünvanıdır. Süleyman peygamberin İsrailoğulları soyundan gelen meşhur veziri İbn-i Berhiye'den kalmıştır. Çok tedbirli, ileri görüşlü ve birer fazilet timsali oldukları için vezirlere Âsaf denilmesi gelenek haline gelmiştir. Bu vezirin ilm-i simya gibi olağanüstü ilimlere sahip olduğu ve İsm-i A'zam'ın gücüyle Belkıs'ı tahtıyla birlikte getirdiği rivayetler arasındadır. Dîvân şairlerinin yazmış olduğu kasidelerde övülen vezirlere çoğunlukla Âsaf'lık yakıştırmasında bulunulur. Klâsik Türk Şiiri'nde daha çok Süleyman, Belkıs ve hatem ile birlikte tenasüp ve telmih yoluyla anılır. Osmanlı Devleti'nde Âsafî, Atabe-i Âsafî sadrazamlık makamı demektir (Aktaş, 2002: 166).

Sevgilinin yüce sultan (Süleyman) olmasından hareket edilerek vezir (Âsaf) olarak düşünülen âşık, kendini bu sultan karşısında küçük bir kul (karınca) olarak görmektedir. Âşığa ihsanda bulunmayan sevgili, eğer ona değer verseydi, o, vezirlik makamına kadar yükselecekti. Bilindiği gibi vezirler, padişahın çok yakınında bulunur:

Eger bir **mûra** gelüben kuluna i'tibâr itsen
Olurdi kadrüm **Âsafca** benim devletlu sultânüm (C.2, G.917/4)

8.2.3.1.2. Âşık

Karınca, zayıflık, kudretsizlik ve küçüklük timsali olup bu yönüyle âşıkın müşebbehünbihidir. Onun, iktidarı yokken, gücü yetmezken büyük işlere kalkışması, âşık-sevgili münasebetinin önemli bir yönünü ortaya koyar (Tolasa, 1973: 461). Beyitte de âşığın, tüm bu sayılan özelliklerden dolayı karıncaya benzetildiğini görürüz. Karınca-rakip tasavvurunda da değineceğimiz gibi, karıncaya teşbih edilen âşık, eğer sevgili ona zulm ederse Hz. Süleyman'a şikâyetle bulunacağını söylemektedir. Beyitte Süleyman-mûr kıssasına telmihte bulunulduğunu görürüz:

'**Âşık-ı mûr-ı** za'îfe eyleme zulm ey perî
Ma' dilet tahtındaki Sultân Süleymândur gelen (C.3, G.1065/6)

Âşığın bedeni, ayrılık derdinden, karınca kadar küçük kalmıştır. Yine bu beyitte de karınca, Hz. Süleyman'dan meded uman bir varlıktır:

Mûrdan cismüm za'îf itmişdi diyu fûrkatün
Kanki yiller esdi geldün a Süleymânüm benim (C.2, G.885/2)

8.2.3.1.3. Cân (Cinler) Kavmi

Melek yüzlü sevgilinin dudağı yine Süleyman peygamberin mührüne benzetilmiştir. Âşıklar ise şeker olan dudaklara üşüşen karıncalardır. Tatlıyı çok seven karıncalar aynı zamanda cân (cinler) kavmidir. Bu kavim, hükümdarları için canını vermeye hazırdır. Bilindiği gibi karıncalar bazen şekere yapışıp kalırlar ve ölürlər:

Didüm kim ey perî-peyker şeker tengine **mûr** üşmiş
Didi möhr-i Süleymân çevresini **kavm-i cân** tutdı (C.3, G.1778/7)

8.2.3.1.4. Ehrimen

Mecusilerin inanç sistemlerinde kötülük ve şer tanrısı olan ilâhtır. Hayır ve şer olmak üzere ikili bir tanrı anlayışı üzerine kurulmuş olan Mecusilikte Ehrimen, kötülüğün, fenalığın, zulmet ve şerrin timsali olarak yerini alsa da bu kelime çoğunlukla, daha başka anlamları da ifade edecek şekilde kullanılmıştır. Bazen dev, bazen şeytan, bazen ne olduğu bilinmeyen bir kötülük kaynağı, bazen de cin veya ifrit ehrimen kelimesinin kullanım alanları arasındadır. Fakat her hâlükârda mutlak kötülüğü ve fenalığı ifade eder. Ehrimen, istediği kılığa girebilen, ruhani bir yaratıktır. Kötülük yapmak için her kılığa girebilir. İkametgâhı zulumâttır (Tökel, 2000: 160). Bu beyitlerde Ehrimen Hz. Süleyman'ın yüzüğünü çalarak kaçan ve sonra da bu yüzüğü denize atan dev anlamında kullanılmaktadır. Fakat burada asıl dikkati çeken husus Ehrimen'le asıl kastedilenin rakîp olmasıdır:

Didüm ben **mûra** lûtf it **Ehrimen** sözi ile zulm itme

Şikâyet eylerin senden sakın Sultân Süleymâna (C.3, G.1460/3)

Rakibin Ehrimen'in askerleri olarak görüldüğü bu beyitte karınca olan âşık Süleyman sevgiliden kendisine rahmet etmesini, rakibi ise kahretmesini istemektedir:

Öldürdi beni **Ehrimen**-i düşmeni kahr it

Ben **mûruna** rahm eyle Süleymânum efendi (C.3, G.1785/5)

8.2.3.1.5. Hâtem

Hı, te ve mim tek köktür, “Bir şeyin sonuna ulaşmak” demektir. Kuran-ı Kerim okuyan sureyi hatmeder, yani bitirir. Hatem ayrıca, bir şey üzerindeki mühürdür. Çünkü iş sonuna ulaştığında mühürlenir. Hatem (yüzük) kelimesi de ondan türetilmiştir. Yüzük mühür basmak için kullanılır. Hatim de denilir. Hz. Peygamber hatemü'l-enbiya, yani peygamberlerin mührüdür.

Âlem karşısında insan, yüzük karşısında yüzüğün mührü gibidir. O, hükümdarın hazinesini mühürlediği alâmet ve nakşın bulunduğu mahaldir Bu nedenle Hak onu halife diye isimlendirmiştir; çünkü mühür hazineleri koruduğu gibi, onun vasıtasıyla âlemi korur. Hükümdarın mührü bulunduğu sürece, onun izni olmadan hiç kimse hazineyi açamaz. Aynı şekilde Allah insanı mülkünü korumak için halifesi yapmıştır,

bu nedenle insan-ı kâmil âlemde bulunduğu sürece âlem korunmuş olur (İbnü'l Arabî, 2005: 258- 259).

Yüzük, parmağa geçirilen genellikle altın ve gümüş gibi değerli madenlerden yapılan, bazı çeşitlerinin üzerinde elmas vs. kıymetli taşlar bulunan halkadır. Şairler yüzük kelimesini kullanmanın yanında çoğu zaman, aslen Arapça olan ve mühür ya da mühürlü yüzük gibi anlamları da ifade eden hatem kelimesini tercih etmişlerdir. Yüzük veya hatem kelimesi etrafında şiirlerde; Hz. Süleyman'ın yüzüğünün devler tarafından kaçırılması olayına telmih yapılmış, vezirlerin mühürlü yüzük taşımalarına değinilmiş ve ayrıca bir zinet eşyası olan yüzüğün altından yapılması, üzerinin yazılarla süslenmesi ile kaş vs. bölümlerinin bulunması gibi hususiyetlere işaret edilmiştir.

Yüzüklerin elmas, akik vs. değerli taşlar konulan üst kısımlarına kaş ve parmağa geçirilen yuvarlak kısmına da göz adı verilir (Özkan, 2007: 621).

Zâtî, ayrılık acısına dayanabilmek için mühür gibi bağrına taş basacağını dile getirmekte ve “bağra taş basmak” deyimini kullanmaktadır. Ayrıca burada yüzüğün cin tarafından çalınması olayına telmihte bulunur:

Bu dehr-i Ehremen **mûrum** Süleymânımdan ayırdı

Nola taşlar basarsam bagruma **hâtem** gibi her bâr (C.1, G.407/3)

Bu beyitte Süleyman-mûr-hatem ilişkisi sunulmuş, sevgilinin dudağı şeklinden ve âşıklara hükmetmesinden dolayı mühre benzetilmiştir. Onun mühür olmasının bir diğer sebebi, kapalı olmasıdır. Mühür vurulmuşçasına, konuşmaz. La'lin değerli bir taş olmasından ve yüzüklerde de böyle taşlar kullanılmasından dolayı ilişkilendirildiklerini söyleyebiliriz:

Ol perînün **hâtem**-i la'line cândan mâyilüz

Gerçi bir **mûruz** Süleymân olmağ ister gönlümüz (C.2, G.523/2)

8.2.3.1.6. Hatt

Öteden beri hep beyaz renk sevinç ve mutluluğun, siyah renk de matem ve üzüntünün alâmeti ve sembolü olarak bilinir. Eski Türkler'de ölüm ve büyük felaket zamanlarında siyah, beyaz ve mavi matem elbisesi rengi olarak kullanılmaktaydı. Bazı kaynaklara

göre ise kadınlar yas giysisi giymezdi. Ancak erkekler kahverengi, koyu eflâtun yani mor gibi koyu renk cübbeler giyerlerdi. Eflâtun, ya da mor matem rengidir. Örneğin Firdevsi'nin Şahnâme'sinde yer alan minyatürlerden biri Rüstem'in tabut getirme sahnesi olup törene katılanlar siyah, lacivert, mor ve mavi giyinmişlerdir. Öte yandan yas kelimesi Farsça'da menekşe anlamına gelir ki o da mor rengi çağrıştırır (Bağcı, 1996: 163- 171).

“Ey türbedar! Eğer dilberin yanağından yoksun oluşum gibi karıncaya benzeyen ayva tüyelerinin derdi benim canımı alacak olursa, kabrimin örtüsünü mor yap”:

Cânum alursa **mûr-ı hattı** derdi dil-berün

Ey türbe-dâr kabrümün örtüsün eyle mor (C.1, G.327/3)

Çuha, bazan çuka olarak da kullanılır; çözüğü ve atkısı yün iplikten yapılan hayli, düz renkli, sade ve tok kumaştır (Altay, 1979: 11). Farsça “çûhâ” sözcüğünden dilimize geçmiştir. “Yünden yapılan kumaş nevelerinden biri hakkında kullanılır bir tabirdir. Çuha-i Flordin, çuha-i iskarlad, çuha-i Selanik gibi çeşitleri vardır” (Pakalın, 1993: 384). Genelde sade ve düz renkte olan çuha hem sivil hem de askeri hayatta üst giysisi olarak geniş bir kullanıma sahipti. Sof ve şal da bu gruba girmektedir. Bu kumaştan daha çok çakşır, ferâce ve dolama yapılırdı (Serdaroğlu, 2006: 93). Bugün Panama dokuması denilen tarzda yani sepet örgüsü gibi, lakin örgü belli olmayacak derecede sık ve kalın olarak yünden yeşil, al, mavi, vs. dokunan bir cins kumaş (Sertoğlu, 1986: 77) olup, çuhadan kadınlara kışlık ferace kesilir; erkeklere cepken, camedan, fermene, yelek, çakşır, potur yapılır. Yerli malı ve ithal malı çuhalar vardır. Yabancı çuhaların en makbülleri İngiliz ve Fransız çuhaları olmuştur (Koçu, 1967: 82). Yüzyıllar boyunca şehir ve kasaba delikanlıları arasında, onların da garip bekar uşaklar için bir kat çuha esvaba sahip olmak büyük şey bilinirdi. İstanbul'un eski zengin ve kibar kapılarında yılda iki bayram bütün bendegâna bir bohça içinde esvap ve çamaşır dağıtılırdı. Bohçalara konulan esvap ve çamaşır da hepsinin konaktaki hizmet ve mevkiine göre ayrı ayrı hazırlanırdı, mesela bir efendinin daima yanında bulunagelir bir çubukdâr gencin bohçasının içinde bir kat çuha esvap çıkması aşırı iltifat bilinirdi.

Yaşlı, dul, zengin ve erkek canlısı İstanbul yosmaları yalın ayaklı ve yarım pabucu fakat kaşı gözü yerinde eli ayağı düzgün ve bıçkın meşrep ayak takımından delikanlıları oynaş olarak elde etmek için onlara bir elmas gül yüzük, gümüş yahut

altın bir koyun saati bağışlarlar ve mutlaka bir kat da çuha esvap kestirir, yaptırırlardı; yüzük, saat ve çuha esvap, bu üç şey o yollara sapmış olanlar arasında adeta bir gelenek olmuştu ki meddahlar ağzı ile anlatılan eski aşk ve muhabbet hikâyelerinde daima gösterilir (Koçu, 1969: 83).

(Erkek olan) Sevgilinin yüzü pembeliği ve parlaklığı nedeniyle kırmızı parlak çuhadan kaliteli bir elbise giymiş insana benzemiştir. Sevgilinin sakal ve bıyığı ise bu elbisenin karınca ayağı tüyü gibi görünmektedir:

O çihre kırmızı garrâ çuka geyer mahbûb

Olubdurur ana **hattun karınca** ayacı hav (C.3, G.1232/3)

Sevgilinin ben'i, yuvarlaklık ve koyu renk nedeniyle tohuma teşbih edilmiştir. Yanağının üzerindeki ayva tüyleri ise, karıncadır. Bu tasavvurda etkili olan benzetme yönü, karınca ayağının tüylü olmasıdır. Bu ayva tüyelerine hayran olan âşık bu aşk yüzünden can vermek üzeredir:

Tâ ki derdi dâne-i hâli ruhundan **mûr-ı hat**

‘Âşık-ı dil-hastenün cânâ dükendi dânesi (C.3, G.1610/4)

Sevgilinin benleri yanak, yüz, dudak veya ayva tüyleri ile birlikte bulunur. Daneye benzeyen benler bir araya geldiğinde (neredeyse) âşığın ömrü son bulacaktır. Çünkü benler, beraberinde sevgilinin güzellik unsurlarını da getirir:

Mûr-ı hat benlerinin dânelerin dirdüğü dem

‘Âşıkun dânesi dükendi-vü-geldi eceli (C.3, G.1666/4)

Karıncaların bazıları etoburdur. Örneğin kırmızı orman karıncası etobur bir canlıdır. Önce avını etkisiz hale getirir, sonra parçalayıp yer. Beyitte sevgilinin zülfü şekil olarak yılana, hattı renk olarak karıncaya benzetilmiştir. Onun hattı, âşıkların etini parçalayan bir karınca gibidir. Gıdasını bu yolla alır:

Hatt-u-zülfün gussası cânâ nola yirse etüm

‘Âkıbet çün kim gıdâ-yı **mûr-u-mâr** olsam gerek (C.2, G.807/2)

8.2.3.1.7. Ok

“Karıncanın kanatlanması zevâlinin yakın olduğuna delâlet eder” (Onay, 2000: 283) inancı halk arasında yaygındır. Yani karıncanın kanatlanması ölümüne sebep olmaktadır (Demirî, 1973: 377). Bundan dolayı bu olay halk arasında pek hayra yorulmaz. Zâtî de, karıncanın kanatlanmasıyla Allah’ın bela vereceğine işaret etmektedir. Ayrıca kol kanat olmak; korumak, kollamak anlamında bir deyimdir. Bu beyitte bu anlam korunduğu gibi gönlün kolu kanadı olması, gönlün kanatlanması gibi anlamları da taşımaktadır:

Sanma ki sana **tîri** dilâ kol kanad ola
Bir **mûr** kim kanatlana Tanrı belâ virür (C.1, G.295/4)

8.2.3.1.8. Rakip

Mûr ile rakip arasındaki ilgi, Süleyman peygamber dolayısıyladır. Âşık, sevgili karşısında karınca gibi zayıf, küçük ve değersizdir. Rakip ise onun gözünde dev gibi güçlü ve büyüktür. Bilindiği gibi Hz. Süleyman ve mûr kıssasında karınca, Süleyman’ın orduları tarafından ezilmekten korktuğunda Süleyman peygamber onu teskin ederek endişesinin yersiz olduğunu anlatmıştır. Hz. Süleyman, hayvanlarla konuşma özelliğine sahip olan peygamberdir. Bu düşünceden hareketle âşık, dev olan rakibi ona şikâyet edeceğini söyler:

Rakîb-i dîve uyup ey perî ben **mûra** zulm itme
Şikâyet eylerem senden sakın Sultân Süleymâna (C.3, G.1337/4)

8.2.3.1.9. Süleymân

Bir gün Süleyman peygamber ordusuyla birlikte sefere giderken bir vadiye ulaştıklarında karınca beyi’nin diğer karıncalara “Kaçınız! Süleyman’ın orduları sizi ezmesin.” dediğini duydu. Bunun üzerine gülümsedi ve karıncaların beyini yanına davet etti. Karınca beyi, kendince çok değerli sayılan bir çekirge budu ile onu ziyarete geldi. Hz. Süleyman’ın duasıyla bu but bereketlendi ve bütün ordu, yarısından doydular. Geri kalan yarısını karıncaya iade etti ve ondan öğütler istedi. Karınca Süleyman’a nasihatlerde bulundu. Süleyman Karınca’ya “Ben peygamber olduğum halde seni ve

arkadaşlarım çiğneyebileceğimi nasıl düşündün ve niçin onlara kaçmalarını söyledin?” deyince karınca ona ‘Senin debdebene dalıp da tembihlerini unuturlar diye söyledim cevabını verir. Karınca aczin; Süleyman ise iktidar ve gücün timsali olarak tezat içinde verilir. Şair övdüğü kişiye Süleyman dediği zaman kendisini karınca kadar aciz gösterir (Pala, 2003: 425, 426). Burada da şairin, kendini Süleyman olan sevgili karşısında karınca gibi hissettiğini görürüz:

Zâtî-i **mûra** elünden geldügince eyle lûtf

Hâtem-i hüsn ey **Süleymân**-iştihâr elden gider (C.1, G.288/5)

Bu beyitte karıncanın Süleyman’a nasihatlerde bulunması olayına ve Mihr ü Vefâ mesnevisine telmihte bulunulmuştur. Mihr ü Vefâ, İran ve Türk edebiyatlarında Klâsik mesnevi konusudur. Masal özelliklerinin hâkim olduğu hikâyeye göre Feylekos (Philip) adlı bir kralın ay yalın üç yiğit oğlu vardır. Kral ölüm döşeğindeyken hazinesinde üç küp bulunduğunu, bu küplerin oğulları arasında paylaşılmasını, böylece layık görülen oğlunun ülkeyi yönetmesini vasiyet eder. Devletin ileri gelenleri üç küpten toprakla dolu olanının büyük olanını büyük oğluna, kemikle dolu olanını ortanca oğluna, altınla dolu olanını da Vefa adlı küçük oğluna verirler. Böylece büyük oğul, toprağın ifade ettiği taht’a; ortanca oğul, kemiğin işaret ettiği büyük ve küçükbaş hayvanlar ile hayvancılığa; Vefa’da ani zenginliğe sahip olur. Vefa önceleri çok sevinirse de altınları fakirlere dağıtarak kısa zamanda yoksul kalır. Kimsecikler yardımına koşmaz. Kardeşlerinden bir şey istemeyi de gururuna yediremez ve ülkeyi terk eder. Yolda bir falcıya rastlar. Falcı ona çok sıkıntı çekeceğini ama sonunda refaha kavuşacağını söyler. Ona bir su boyunca gitmesini ve suyun başında bulacağı canavarı takip etmesini, böylece 40 oda dolusu hazine ile bir kıza kavuşacağını tembihler. Vefa birçok sıkıntılar çekerek falcının dediklerini yerine getirip kıızı bulur. Bu kız Umman kraliçesi Mihr’dir. Ülkesi de düşman istilasına uğrayınca gemi ile kaçmış, fırtınada gemi batınca da Hızır, onu ve dadısını kurtarıp buraya getirmiştir. Vefa Mihr’e âşık olur. Mihr ise zaten yıllardır Hızır’ın emri ile onu beklemekte ve aşkını taşımaktadır. Birlikte mutlu olurlar ve bütün hazineleri gezerler. Bundan sonra Mihr ve Vefa’nın başından birçok macera geçer. Sonunda Mihr ile Vefa uzun yıllar mutlu olurlar... (Kahveci, 2006: 78- 79). Bu mesnevi, sevgilinin ders alması istendiğinden söz konusu edilmiştir. Bu beyitte Süleymân-karınca kıssasında karıncanın Süleyman’a nasihatlar vermesi olayına telmih yapılmıştır:

Okı hattundan yüri mihr-ü-vefâ destânını

Niçe kez ey meh sebak aldı **Süleymân mûrdan** (C.3, G.1100/4)

8.2.3.1.10. Ten

Karınca duasında dört büyük melek, Allah'a hamd ve bereket ile bolluğun eksik olmaması için dua etmektedirler. Bu duanın da telmih edildiği beyitte ten, âşıklara aittir. Sevgili karınca olduğu için âşıkların canı ile beslenir. Onların gönüllerini yiyip bitirir:

O 'âlî çâr-tâk üzre dem-â-dem beslenen **tenler**

Kamu zîr-i zemîn içre gîdâ-yı **mûr-u-mâr** oldu (C.3, G.1801/5)

8.2.3.1.11. Zâtî

Hz. Süleymân kibrit-i ahmerden ve üzerinde Tanrı adlı yazılı mührüyle bütün insanlar, hayvanlar, kuşlar, cinler ve devlere, hatta rüzgâra emrederdi. Parmağında taşıdığı bu yüzük mührünü şeytana kaptırmış ve geri alıncaya kadar saltanatını kaybetmişti.

Hz. Süleyman bir gün savaşa giderken karıncalar ülkesinde karınca beyinin adamlarına “Yuvanıza girin, Süleymân'ın askerleri sizi çiğnemesin” diye seslendiğini duydu. Atından inip beyle konuştu ve ondan çok öğütler aldı. Karınca beyinin sunduğu bir çekirge buduyla ordusunu doyurduğu gibi yarısını da azık olarak yanında götürdü.

Aşağıdaki beyitte Zâtî kendisini karıncaya benzetmiş ve Süleyman olarak nitelendirdiği sevgiliden iyilik göstermesini beklemektedir. “Ey Süleyman gibi namlı sevgilim! Bu, karınca gibi küçük, değersiz Zâtî'ye elinden geldiğince iyilik göster. Çünkü güzelliğin mührü bir gün olur kaybolur gider” diyen şair, bu kıssaya telmihte bulunmuş; kendisini karıncaya, sevgiliyi Hz. Süleyman'a, onun güzelliğini de mühre benzetmiştir:

Zâtî-i mûra elünden geldüince eyle lûtf

Hâtem-i hüsn ey Süleymân-iştihâr elden gider (C.1, G.288/5)

8.2.4. Kurt (Dûd, Kirm)

Yumuşak vücutlu, uzun gövdeli, omurgasız, bacaksız, ayaksız veya çok ilkel ayaklı küçük hayvandır. Ayrıca bazı böceklere veya bazı böcek kurtçuklarına da bu ad verilir (Türkçe Sözlük, 2005: 1261).

Dîvân şiirinde daha çok âşığın yaraları ve sevgilinin hattına benzemesiyle ele alınır. Hz. Eyüp kıssasına da telmih yapılır.

8.2.4.1. Kurt ile İlgili Tasavvurlar

8.2.4.1.1. Diş

Küçük bir böcek olan kurt, şekil itibarıyla dişe benzer. Kurtlar nasıl yaraların içinde gizleniyorsa, dişler de sevgilinin ağzının içinde gizlenmektedirler. Bu hali ile ağız, bir hazine vazifesi görmektedir. Çünkü içinde inci gibi değerli dişler vardır. Sevgili bir ejderhadır. Ejderhanın büyük ve sivri dişleri vardır. Sevgilinin dişleri ise âşığın yarasını azdırmaktadır. Çünkü o, dişleri görmek istemektedir. Dişlerin görünmesi, sevgilinin gülümsemesi demektir:

Bir ejderhâdürür derdüm idübdür cânuma kasdı
Anun zahmum dehânıdur içinde **kirm**ler **diş**dür (C.1, G.278/2)

Sevgilinin âşiğa açtığı yarada görünen şeyin, kurt olmadığını; çünkü onların, âşığın haline gülen sevgilinin dişleri olduğunu söyler:

Kirmler sanma içinde görinen yaralarum
Hâlüme handeler eyler görünür **dendânı** (C.3, G.1672/2)

Diş bilemek, “kötülük yapmak için fırsat beklemek, hıncını gösterir bir durum almak” anlamına gelir. Âşığın yaralarının ağzındaki kurtlar, şekilce de dişe benzediği için sevgilinin dudaklarının okunu dişlemeye can atarlar. Sevgilinin dudaklarının oku, şekil yönünden uzun olan ayva tüyleridir. Âşık, bunların sevdasından yara almıştır. Bu yaraların içindeki dişler de hırslanarak intikam almaya çalışırlar:

Zahmumuz **kirm** ile agzını idüb toptolu **diş**
Tîrünün lâ'l-i lebin dişlemeye diş bilemiş (C.2, G.594/1)

8.2.4.1.2. Hatt

Ayva tüyleri sayıca çoklukları, siyahlıkları ve boylarının kısalığı ile kurdu andırır. Sevgilinin yakıcı özellikteki yanakları âşığı yakmakla kalmamış, kendi yüzündeki ayva tüyelerini de yakmış, onları yeşilden siyaha döndürmüştür. Ayva tüyelerinin yeşilden siyaha dönmesi, gençlik ve olgunlaşma dönemleriyle ilişkilendirilebilir. Yeni çıkmış ayva tüyleri yeşildir. Daha sonra siyah renk alırlar. Bu renk değişimi, böceğin yeşilden siyaha dönmesi gibidir:

Ne nârencât yazmış **dûd-ı hattı** nâr-ı haddinde

Yüzüm rengin müşâbih itdi eyvâ ile nârence (C.3, G.1453/4)

8.2.4.1.3. Karavaş

Karavaş “cariye, hizmetçi, süpürgeci” anlamlarına gelmekle birlikte, “kara gibi” anlamını da içerir. Sevgilinin ayva tüyleri güzelliğin üzerine konan tozları süpürür. Beyitte bu görevi kara renkli kurtlar üstlenmiştir. Dûdun bir anlamının da “duman” olmasından dolayı, ayva tüyleri ve ateş ile tenasüp içerisinde olduğunu söylemek mümkündür. Karavaş kelimesi de tevriyeli olarak kullanım bulmuştur:

Çün oldı yalın yüzli kulu haddünün âteş

Lâyık mı degül hattuna **dûd** olsa **karavaş** (C.2, G.604/1)

8.2.4.1.4. Kaş-Peykân-Hz. Eyüp

Hz Eyüp sabır timsali olan peygamberdir. İsrailoğullarından olup İshak Peygamberin torunudur. Çok zengin olduğu, Şam taraflarında birçok emlâke sahip bulunduğu, Rahme adında bir hanım ve birçok evladı olduğu, kısacası dünya saadetine malik olduğu için Allah onu imtihan etmek istedi. Malı ve mülkü elinden gitti. O şükretti. Evlatları birer birer öldü. O sabretti. Hastalandı, vücuduna yaralar açıldı, hatta yaralarına kurt düştü, yine sabretti. Ancak Rahme ona hizmet ediyor ve ibadetini yapıyordu. Sonra Allah’ın emriyle ayağını yere vurdu ve fişkırان sudan içip yıkanarak bütün dertlerinden, hastalıklarından, yaralarından kurtuldu. Sabır imtihanını kazanmıştı. Allah da ona yeniden mal-mülk ve evlat verdi. Sağlığı yerine geldi. Allah insanlara sabır örneği olsun diye Eyyüb peygamberi yaşatmıştır. “Eyyüb sabrı” dillerde

mesel olmuştur. Edebiyatta sabır ve sabırlık dolayısıyla çok anılır (Pala, 2003: 153). Okun ucundaki sivri demire peykân denir. Kurt, peykân ile ilişkilendirilmiştir. Beyitte peykan kelimesi sevgilinin yay gibi kaşı ile söz konusu edildiğinden kurt ile de renk yönünden bağ kurulmuştur. Beyitte Hz. Eyüp ile kurdun ilişkilendirilmesi ise Eyüp peygamberin hastalanarak vücudundaki yaraları kaplayan bir böcek olması nedeniyledir:

Kirm-i peykânı ile ol **kaşı** kavsün delerem

Sadr-i **Eyyûb**-sıfât Zâtî müşebbek ola sadr

(C.1, G.344/5)

8.2.4.1.5. Nar Tanesi

Klâsik Türk şiirinde en çok adı geçen meyve olan nar, daha çok kırmızının değişik tonlarında bulunan küçük, sulu ve tatlı taneli yuvarlak meyveleri, bu meyvelerin küçük tanecikleri ve renkli çiçekleri açısından dikkat çekmiştir (Bayram, 2007: 220). Bu beyitte âşığın kanayan yarası, renk bakımından yarayla ve nar taneleriyle ilişkilendirilmiştir. Nar, parçalandığında taneleri ortaya çıkar. Yarada da aynı durum söz konusudur. “Gûyâ” kelimesinden şairin tecâhül-i ârif yaptığını anlamaktayız:

Kanayub bu zahm rengîn olduğınca **kirm**ler

Dâneler zâhir olur gûyâ ki çâk olub **enâr**

(C.1, G.429/4)

8.2.4.1.6. Köknar İçi

Kurt, beyitte yaraların içinde bulunmaları sebebiyle söz konusu edilmiş ve ağzın içindeki yer fıstığına benzetilmiştir. Esrarkeşler esrar bulamadıkları zaman tırnaklarını kesip içerler. Bunlar da tükendiği zaman zefir, pirinç, çay, süpürge tohumu, kuru tönbaku içerler (Erkal, 2007: 32). Yine esrar bulamadıkları bir an gelmiş olacak ki, bu kez köknar içi çiğnemektedir. Köknar çamgillerden bir ağaçtır. Çamın içinden fıstık çıkmaktadır. Köknar içi, çam fıstığı anlamına gelmektedir (Yeni Tarama Sözlüğü, 1983: 146). “Ey sevgili! Sinemdeki yaramı, itibarsız kurtlarla gören der ki, kan esrarkeştir ve ağzında çam fıstığı vardır.” diyen şair, kanı bir esrarkeş olarak vasıflandırmıştır. O esrarkeşin ağzında köknar içi (çam fıstığı), yani kan ile ilişkili

olarak kullanılan ve şekil itibarıyla fıstığa benzeyen yara vardır. Esrarkeş o yaraya bir esrar gibi alışmıştır ve durmadan o yarayı emmek istemektedir:

Zahm-ı sînem **kirm**-i bî-‘add ile gören ey nigâr
Dir ki bu kan bengîdür agzında **kökner içi** var (C.1, G.429/1)

8.2.4.1.7. Yara

Beyitlerde yara, şekli, rengi ve acı verici bir unsur olması yönünden kurt ile birlikte ele alınmıştır. Âşık, yararlı içinde kurtlar bulunduğunu, feryadının ve gözyaşlarının ona zarar verdiğini söylemektedir. Bunların hepsi, âşığın acı çektiğini göstermektedir. Âşık, kendisine, bu dertlerini anlatacak bir dost aramaktadır:

Begüm bir **kurtlu zahmum** var figân-ü-eşk iki gammâz
‘Aceb ‘ışkunda ben kimi idinsem kendüme hem-râz (C.2, G.512/1)

Bu beyitte ise yaraların içinde kurt olmadığını, onların sevgilinin âşığın haline gülmesiyle ortaya çıkan dişleri olduğunu söylemektedir:

Kirmler sanma içinde görinen **yaralarum**
Hâlüme handeler eyler görünür dendâni (C.3, G.1672/2)

8.2.5. Örümcek (Ankebût)

Arapça bir isim olan ankebût ‘örümcek’ mânâsına gelir. Çoğulu anâkibdir, Geceleri avlanan, ağının ipliklerine asılarak avını sabırla bekleyen, ağına düşen sinek ve benzeri haşarâtı sımsıkı sararak kanını emen örümcek Câhiz’e göre hârikulâde bir mahlûktur. Çünkü yavruları, kendilerine herhangi bir şey öğretilmeden doğar doğmaz ağ örmeyi bilir. Örümcek, çok ayaklı ve çok gözlü bir hayvandır. Akrep gibi zehirlileri de vardır.

Kur’an’ın yirmi dokuzuncu süresinin de adıdır. Mekke’de inmiştir, 69 ayettir. Sürede hak yolundan ayrılanların kendilerine yaptıkları yuva örümcek ağına benzetilir ve böylelikle de güçsüzlüğü belirtilir. Süre bundan ötürü bu adı almıştır. Sürenin 41. âyeti şöyle der: “Tanrı’dan başkasını kendilerine koruyucu edinenlerin durumu, kendine yuva yapan örümceğin durumuna benzer. Oysa örümcek yuvasından daha çürük ev olur mu?”.

Ankebût Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında çeşitli özellikleriyle şiir ve mazmunlara konu olmuştur Bunun ilk sebebi, Kur'ân-ı Kerîm de bu adla anılan bir sûrenin bulunuşu, burada Allah'tan başkasını dost edinenlerin halinin, ördüğü ağdan eve güvenerek kendini emniyette zanneden örümceğe benzetilmesi ve bu teşbihin bir darb-ı mesel hâlinde zikredilmesi diğeri ise örümceğin hicret esnasında Hz. Peygamber'in müşriklerin takibinden kurtulmak için Hz. Ebû Bekir'le birlikte girdiği mağaranın ağzını ağı ile kapatıp müşriklerin oradan uzaklaşmasını sağlamasıdır (Uzun, 1991: 213–214). Hz. Peygamber, Hicret sırasında Hz. Ebû Bekir'le birlikte bir mağarada saklanmış. Bir örümcek, mağaranın kapısını örmüş. Peygamberi kovalayan Kureyş'liler de örümcek ağını gördüklerinden mağarayı aramamışlar. Kimi Müslümanlar, Peygamberi kurtardığından ötürü örümceği kutsal sayarlar (Hançerlioğlu, 1984: 25). Bu ikinci özelliğiyle örümceğe İslâm edebiyatlarında ve özellikle İslâmî Türk edebiyatında, siyer kitaplarında ve hicretnâmelerde bulunan müstakil parçalarda, ayrıca tevhid ve na'tlarda yer verildiği görülmektedir.

Örümcek ağını süratle ve ustaca ördüğünden 'nessâc' (dokumacı) olarak da anılır. Ancak örümcek ağı bir mimari ve hendesî şaheser kabul edilmesine rağmen çok zayıf bir binadır. Hafif bir rüzgârla yıkılır. Örümcek çoğunlukla sinekle beraber zikredilmiş ve mazmunlara konu olmuştur. Hz. Ali'nin, "Evlerinizdeki örümcek ağlarını temizleyiniz, onları olduğu gibi bırakmanız fakirliğe sebep olur" dediği rivayet edilmiştir. Halk arasında yaygın olan bir kanaate göre de örümceklerin yuvaları bozulup ağları temizlenmeli fakat peygamberin saklandığı mağara ağzını kapatarak onu müşriklerden kurtardığı için kendisi öldürülmemelidir. Ancak Hz. Peygamber'den gelen zayıf bir rivayette öldürülmesinin emredildiği de nakledilmektedir. Örümcek, yenmesi haram olan hayvanlardandır.

Eski tıpta ve halk hekimliğinde örümceğin ezilerek ilaç olarak kullanıldığında bulaşıcı hummaya ve diğeri bazı hastalıklara iyi geldiği kabul edilmekte, yaralardan akan kanı dindirmek için örümcek ağının yara üzerine bastırıldığı bilinmektedir. Bu sebeple örümcek ve ağının şifalı olduğuna inanılır. Ayrıca örümcek ağı gümüş eşyanın parlatılmasında da kullanılır (Uzun, 1991: 213-214).

Sevgili, sırmalı kumaşlarla işlenmiş perdelere sahip olan bir köşkte oturmaktadır. Örümeğe benzetilen âşık, bu evde sevgi ağını örmek, sevgilinin perde-dârı olmak istemektedir. Beyitte “perde” kelimesi ile tekrar sanatı yapılmıştır:

Kasrunun ey hâce gerçi perde-i zer-befti var

Âhır ana **ankebût** olsa gerekdür perde-dâr

(C.1, G.145/1)

8.3. Uçabilen Böcekler ve İlgili Tasavvurlar

8.3.1. Arı (Nahl, Zenbûr, Zünbûr)

Arı, böcekler sınıfının zarkanatlılar takımından faydalı bir böcektir. Arının vücudu, böcekler sınıfındaki bütün hayvanlar gibi baş, göğüs, karın olarak üçe ayrılır. Bütün bu kısımlar incecik eklemlerle birbirine bağlanmıştır. Vücut kitin adı verilen kireçli bir kabuk tabakasıyla örtülüdür. Hayvanlar âleminin en çalışkan varlıklarından biri olan arı çiçek tozlarından ve çiçeklerin bal özlerinden yaptığı bal sayesinde insanlara çok faydalı bir iş görür. İnsanlar çok eski devirlerden beri ve zamanımızdan birkaç yüzyıl öncesine kadar şeker ihtiyaçlarını bal yiyerek gidermişlerdir.

Doğal tatlı besinlerimizin en başında bal gelir. Arılar çiçeklerden topladıkları öz suları (nektar) midelerinde bir işlemde geçirerek bal haline dönüştürürler. Bu ürün arılar tarafından zamanı gelince ilkbaharda kuluçka döneminde yavrulara verilir, kışın ise kovani oluşturan tüm arıların ortak yiyecek ve içeceği (Ustaer, 2005:141).

Yeryüzünde arılar kadar sistemli bir şekilde ve durup dinlenmeden çalışan hayvan yok diyebiliriz. Toplum halinde yaşamaları, aralarında iş bölümü yapmış olmaları; yumurtadan-çıktıkları günden öldükleri güne kadar bir an bile durmadan çalışmalarını insanlara örnek olacak bir özelliktedir. Arıların her biri kendisine düşen görevi en mükemmel şekilde yapmaya çalışır. Bunu başaramazsa öteki arıların kendisini ölümle cezalandıracaklarını bilir. Arı sadece çalışkan bir işçi olmayıp, aynı zamanda usta bir mühendistir. Kovanın içini, peteklerini yaparken peteklerin mümkün olduğu kadar çok sayıda olması her peteğin arasında boş yer, kalmaması için petekleri altıgenler şeklinde yapar. Her peteğin, genişliği ötekinin tıpatıp aynıdır.

Arı, kovanını, bulunduğu yerin güneşle yaptığı açığı göz önünde tutarak bulur. Öte yandan, çiçek tozu yüklenip kovana dönen bir arı arkadaşlarına çiçeklerin bulunduğu yeri, havada kovan, güneş ve çiçeğin bulunduğu yerler arasındaki açılırları belirten daireler çizerek biçimde uçarak anlatır (Hayat Ansiklopedisi, “Arı” C.1: 251–252).

Kur’ân’ın on altıncı sûresinin adı da “Nahl” dir. Mekke’de inmiştir, yüz yirmi sekiz âyettir. “Bal arısı” anlamına gelir. Sûrenin altmış sekizinci âyeti “Rabbin bal arısına da şöyle vahyetti” dediğinden bu adla anılmıştır (Hançerlioğlu, 1984: 401).

8.3.1.1. Arı ile İlgili Tasavvurlar

8.3.1.1.1. Ağz

Sevgilinin goncaya benzeyen ağzı ve dudağı, bal özelliğı taşıır. Bal yapan bir hayvan olan arı, çiçeklerden özsu toplamaktadır. Beyitte de arı, bu amaçla goncadan faydalanmaya çalışmaktadır. Âşığın arı, goncanın da sevgili olarak tahayyül edildiğı bu beyitte âşığın, sevgilinin tatlı dudağını aradığını görmekteyiz:

Zenbûr gonca **agzını** yok yire aramaz

Var ise şehd-i vasf-ı lebünden haber sezer (C.1, G.319/3)

8.3.1.1.2. Alî Bâlî

Arılar yuva ve kovanda rahatsız edildikleri zaman saldırıya geçerler. Düşmanlarına karşı en büyük korunma silahları iğneleridir. İşçi arılar, kendilerini rahatsız eden canlıları sokarlar. Ancak soktuktan sonra iğnesini geri çekemez ve iç organları dışarı çıkmış halde ölürler (Tutkun ve Boşgelmez, 2003: 13).

Döneminde iğne yapan bir kişi ve Zâtî’nin mahbubu olduğu düşünölen ‘Alî Bâlî, ayrıca Edirneli şairlerden Fedâyî mahlasını kullanan bir şairdir ve beyitte arıya benzetilmiştir. Onun iğnesi ise katil kirpikleridir:

O sûzen-ger kim adına dimişlerdür ‘**Alî Bâlî**

Belâ **zenbûr**ına iğne anun müjgân-ı kattâli (C.3, G.1665/1)

8.3.1.1.3. Âşık

Sâkî olan sevgili, kadehini dudağına götürdükçe âşık olan zembûr da sevgilinin gonca dudağından içki içmek, yani onu öpmek ister. Burada âşık, sevgilinin bal dudaklarına üşüşen arıya benzetilmiştir. Arının bala temâyül göstermesi gibi âşık da sevgilinin bal dudaklarına meyillidir:

Goncadan **zembûr**dur gûyâ ki nûş eyler taleb

Ol kadeh vardukça sâkî ol dehenden cânibe

(C.3, G.1467/5)

8.3.1.1.4. Bal

Balın tadı ve kokusu arıların şekerli usâreyi topladıkları bitkilere bağlıdır. Bal Kur'ân-Kerîm'de cennet tasvir eden bir âyette asel adıyla geçmekte ve orada süzme baldan ırmaklar bulunduğu ifade edilmektedir. Balın arı tarafından nasıl yapıldığı ise Nahl Sûresinde anlatılmaktadır: “Rabbin bal arısına bal yapmasını şöyle öğretti: Dağlarda, ağaçlarda, insanların çardak kurdukları yerlerde kendine kovanlar yap. Sonra her bir meyveden ye. Bunları rabbinin sana kolaylaştırdığı hücrelere koy. Bu hücrelerin içlerinden türlü renkte ve insanlar için şifalı nefis bir içecek çıkar. Şüphesiz siz balın yapılışında düşünebilen bir topluluk için büyük ibret vardır.”

Hadislerde de balla ilgili muhtelif ifadeler ve balın Hz. Peygamber'in hayatındaki yerini anlatan rivayetlere rastlanmaktadır. Hz. Peygamber'in balı çok sevdiği, kendisine bal hediye edildiği zaman onu ashabı arasında kaşık kaşık bölüştürüldüğü nakledilmektedir.

Bal çok eski devirlerden beri Yunanlılarda, Mısırlılarda, Asurlularda hekimler tarafından kuvvetlendirici, tedavi edici ve tatlandırıcı olarak kullanılmıştır. Sindirim bozukluğuna iyi geldiği, besleyici ve kuvvet verici etkileri yanında bakterileri öldürdüğü, mikropların üremesini önlediği ve bazı yaraları iyileştirdiği bilinmektedir. Nitekim Hipokrat balın kesiklere, çibanlara, apselere ve yanıklara iyi geldiğini söylemiştir.

Bir gıda maddesi olmaktan başka çeşitli rahatsızlıkları iyileştirici özellikleri sebebiyle Hz. Peygamber balın tedavide kullanılmasını tavsiye etmiş, “Şifa veren iki şeye devam ediniz: Bal ve Kur’an’a” buyurmuştur (Kandemir, 1991: 552).

Kur’an’da ve hadislerde balın müminler için şifa kaynağı olduğu bildirilir. Şair sevgilinin şeker dudaklarını bazen bal gibi düşünüp onlardan şifa ummuştur (Özkan, 2007: 434).

Sevgilinin dudaklarından her ne kadar acı sözler çıksa da, onlar bal olarak düşünülür. Öykünme davranışı içerisinde olanlar, cezalandırılır. Beyitte la’l dudaklara sahip olmak isteyenlere arı ile gözdağı verildiği görülür:

Şehd-i pür-lezzet müşâbih olduğuyçün lâ'lüne

İçürür el sunana **zenbûr** agulı hançeri

(C.3, G.1577/2)

8.3.1.1.5. Diş

Âşık, sevgiliye, “dişlerini inciye benzeteyim mi?” diye sorduğunda sevgilinin cevabı, “Onlar arıdır.” demek olmuştur. Dişlerin arı olarak düşünülme nedeni, şekil bakımından küçüklükleridir. Şairin beyitte istifham sanatı yaptığını görmekteyiz:

Ben dedüm **diş**lerine benzedeyin mi düveri

Gülerek gül gibi ol gonca didi inen **arı**

(C.3, G.1521/1)

8.3.1.1.6. Hamza Bâlî

Kanunî Sultan Süleyman devrinde idam olunan bir başka Melâmî şeyhi, Bosnalı Hamza Bâlî'dir. Şeyh Bâlî, Ankara'da Melamiyye şeyhlerinden Hüsameddin Ankâravi'nin (ö. 964/1557) hizmetinde bulunmuş, daha sonra Rumeli'ye geçerek Melâmiliği orada yaymaya çalışmıştır. Ancak kaynakların ifadesine göre, cezbesi galip bir şeyh olduğu için bazı söz ve tavırları gerek ulemanın ve gerekse tarikat şeyhlerinin tepkisine yol açmıştı. Bazı Melami kaynaklarında kaydedildiğine göre, Bosna'nın ulema ve meşâyih mahkemeye toplanıp, bu adam cahildir ve mürid yetiştirmeye ehil değildir. Eğer tedbir alınmazsa bu tavırlarıyla fitne ve fesada sebebiyet verir. Durumu vakit geçirilmeden İstanbul'a bildirilmelidir, diyerek kadıya baskı yapınca, Kadı Efendi

durumu İstanbul'a bildirdi. Bunun üzerine ahvali teftiş olunmak üzere başkentten Bosna'ya müfettişler gönderildi ve teftiş neticesinde şeyhin tutuklanmasına karar verildi. Bu arada Ebussuud Efendi'den de hakkında fetva istenmişti. Şeyhülislam fetva yazmadan önce Hamza Bâli'nin durumunu bazı tarikat şeyhlerinden öğrenmek istedi. Meşâyih, Hamza Bâli'nin cahil ve nâkıs olduğunu, “dördüncü esma”da kaldığı halde; yani seyri sülûkunu tam ikmal etmediği halde şeyhliğe kalkıştığını bildirdiler. Daha önce idam olunan Oğlan Şeyh İsmail Ma'şukî tarikinden olduğunu söylediler. Ebussuud Efendi de, “Oğlan Şeyh zendeka ve ilhada (dinsizlik ve Allah'sızlık) binaen idam olunmuştu. Şeyh Hamza da onun gibi zındık ise katli meşrudur” diye fetva verdi ve şeyh, bu fetva ile İstanbul'da idam olundu. Hamza Bali'nin idamına sebep olarak ileri sürülen gerekçe, kendisinden şeriata uymayan hallerin zuhur etmiş olmasıdır. Şeyhi ulema ile birlikte suçlayan meşayihin ısrarla üzerinde durduğu nokta, yukarıda da kaydedildiği gibi onun ‘dördüncü esma’da kaldığı için nâkıs olduğu, binaenaleyh şeyhliğe tam ehil olmadığıdır. Hamza Bali'nin idamına sebep olarak ileri sürülen gerekçe, kendisinden şeriata uymayan hallerin zuhur etmiş olmasıdır. Şeyhi ulema ile birlikte suçlayan meşayihin ısrarla üzerinde durduğu nokta, yukarıda da kaydedildiği gibi onun ‘dördüncü esma’da kaldığı için nakıs olduğu, binaenaleyh şeyhliğe tam ehil olmadığıdır. (Gölpınarlı, 1931: 37, 55, 72).

Zâtî, çağdaşı olan Hamza Bâli'ye düzdüğü gazelin bu beyitinde onun dudaklarını bala benzetmektedir. Şair, onun dudaklarından çıkan sözlere hak verdiğiinden beri, başının beladan kurtulamadığını, arı vasıtasıyla söylemektedir. Arıların toplu halde bulunduğu işaret edilen beyitte “balı” ve “Bâli” kelimelerinin cinaslı olarak kullanıldığını görmekteyiz:

Virelden lebleri balına balı **Hamza Bâli'nün**

Belâ-vü-mihnet **arısı** üşübdür başuma çon çon

(C.2, G.760/2)

8.3.1.1.7. Kovan (Hâne-i zembûr)

Arıkovanı, arıcılıkta bal arısı kolonilerinin beslenmesi ve bakımı için kullanılan arı yuvasıdır. Beyitte, arı kovanını dolduran bal, Zâtî'nin evini de rızıklandıracaktır. Arı kovanları, odacıklar halinde olur. Hücrenin oda anlamından dolayı bu iki kelime birbiriyle ilişkilendirilir. “Boş” ve “tolu” kelimeleri ile tezat sanatı yapılmıştır:

Rızkdan sanma ki hâlî ide hâcren Zâtî

Boş iken **hâne-i zenbûrî** kılan tolu ‘asel

(C.2, G.828/5)

8.3.1.1.8. Kirpik

Kirpikler şekil bakımından uzun ve sivridir. Bazen ok bazen kılıç bazen de iğne olarak tasavvur edilir. Bu durumda sevgili de bir suzen-ger, yani iğneci olmaktadır. Sevgilinin kirpikleri, âşığın canını katleden bir katildir:

O sûzen-ger kim adına dimişlerdür ‘Alî Bâlî

Belâ **zenbûrî**na iğne anun **müjgân-ı** kattâli

(C.3, G.1665/1)

8.3.1.1.9. Sevdâ

Sevgilinin sevdası, âşıkları yine perişan etmekte, çıldırtmaktadır. Bu haliyle sevda, âşıkların başına üşüşen ve onları gam ile zehirleyen arıdır. Başına arılar toplanan âşık, sonunda cinnet geçirmektedir. Bilindiği gibi bir arıların bazı türleri insanı soktuklarında öldürücüdür:

Sevdân ile ey şûh perîşân yine başa

Zenbûr-i cünûn üşdi temâşâyî büyütdük

(C.2, G.714/6)

8.3.1.1.10. Sevgili

Hançer, ucu sivri, iki tarafı keskin kamaya benzer bıçaktır (Şemseddin Sami, Kamûs- i Türkî). Tanzimat’tan önceki eski toplum hayatımızda hançer, erkek tuvaletinin, aynı zamanda mertlik nişanı olan en önemli süslerinden biriydi. Erkek çocuğun delikanlılık çağı, belindeki kuşağın kıvrımına sokulmuş bir hançer taşıması ile başladığı.

Hançerin kını ve kabzası, memleketimizde yüzyıllar boyunca en zengin kuyumculuk konularından biri olmuş, irili ufaklı zümrütler, yakutlar, elmaslar, pırlantalar ile süslenmiş, yüksek kıymetlerine kıymet biçilmesi güç ve güzelliklerinin seyrine doyum olmaz hançerler, Osmanlı Padişahları tarafından vezirlere, serdarlara, yabancı hükümdarlara hediye olarak verilmiş, gönderilmiştir. Osmanlı Padişahları bizzat kendileri de en muhteşem hançerleri taşımışlardır. Kadifeden, ipekten altın sırma ile

incilerle işlenmiş kıymetli kumaşlardan esvapların, kaftanların arasında murassâ bir hançer kabzası, göz kamaştırır şahne tuvalete ayrı bir revnak vermiştir.

Edebiyatımızda güzellerin, bilhassa güzel delikanlıların kaşları ve kızgın sert bakışları hançere benzetile gelmiştir. (Koçu, 1969: 127).

Sevgilinin kendisinin arıya, dudaklarının bala benzetildiği bu beyitte, hançer, arının iğnesidir. Burada esas olan şey, hançerin de iğnenin de uzun, sivri ve can yakıcı özellikte olmalarıdır:

Şehd-i pür-lezzet müşâbih olduğuyçün lâ'lüne

İçürür el sunana **zenbûr** agulı hançeri

(C.3, G.1577/2)

8.3.2. Ateşböceği (Şeb-tâb)

Kıncanatlılardan 8-10 mm. büyüklüğünde bir böcektir. Erkek ve dişilerinin karınlarının alt tarafında parlama organları vardır Ateşböcekleri ilkbahar ve yaz akşamları güzel ışık saçarlar. Dişilerinin kanadı olmadığından uçamazlar, toprak ve yaprakların üzerinde dolaşırlar. Erkekleri uçuşur, ışıkları ile birbirlerini bulurlar. Bu ışığın yanıp sönmesi, kanatlarının açılıp kapanmasından ileri gelir (Hayat Ansiklopedisi, “Ateşböceği” C.1: 342). Ben, sevgilinin zülfünün gölgesinde bulunmaktadır. Bu benin üzerine damlayan ter, sevgilinin ay yüzüne ışık vermektedir. Bu yüzden, ışık saçan bir canlı olan ateşböceği ile bağ kurulmuştur. Sevgilinin şâm renkli zülfünün aksine o ter, yüzü aydınlatır:

Sâye-i zülfünde hâlün üzre bir dâne ‘arak

Berk urur ey mâh gördüm şâmda **şeb-tâb**-veş

(C.2, G.592/4)

8.3.3. Pervâne

Dört kanatlı, kanat ve vücutları çok ince pullarla süslü böceklerdir. Pulları çok defa parlak renklerle bezenmiştir. Kelebekler, eklembacaklıların pulkanatlılar sınıfındandır. Vücut yapısı ve başlıca özellikleri başka böceklerle benzer. Gözleri başının iki yanındadır ve petek gözlüdür. Bazı kelebeklerin gözlerinin her biri yirmi bin küçük gözden meydana gelmiştir. Bacakları çok zayıftır. Asıl hareket vasıtası kanatlarıdır.

Kelebekler ergin hale gelinceye kadar yumurta, larva ya da tırtıl, krizalit safhalarından geçer. Erkek kelebeklerin çok güzel kokuları vardır. Çok pahalı esanslar gibi kokanlardan, menekşe, misk, vanilya gibi kokanlara kadar çeşitli cinslerine rastlanır.

Kelebek ve pervaneler birçok bakımdan birbirine benzerlerse de birbirlerinden ayrıldıkları noktalar da vardır. Bir defa, kelebekler gündüzleri ve özellikle çalışır, dolaşırlar. Pervaneler ise karanlığı sever, güneş batıncaya kadar saklanırlar. Pervanelerin çoğu güzel görünümlü olmakla beraber rengi kelebeklerinki gibi parlak ve canlı değildir. Kelebeklerin vücudu narindir, pervaneler daha kaba yapılıdır. Pervaneler dinlenme halindeyken kanatları iki yana açık durur. Kelebekler ise, birkaç çeşidi hariç, durdukları zaman kanatları dik ve birbirine bitişik gibi durur. Pervane tırtıllarının çoğu krizalit haline geçerken kendilerine koza yapar (Hayat Ansiklopedisi, “Pervane” C. 4: 1932–1933).

Pervâne, geceleyin ışığın çevresinde görülen küçük kelebektir. Dîvân şiirinde âşıkı temsil eder. Pervâne muma âşık olarak kabul edilir. Eskiden geceleyin mum ışığında iş görülürdü. Şairler de mum ışığında şiir yazarken hemen yakınlarında bulunan bu kelebekleri şiirlerine konu edinmişlerdir. Pervâne, mum ışığının çevresinde döner döner ve öyle bir an gelir ki kendisini mumun alevine bırakmış. Hatta sevgilinin beni de bu alev ile yanmış bir pervâneye benzetilir. Şair sevgilisini mum ışığına; kendisini de pervaneye benzeterek onun uğruna can vermeye hazır olduğunu söyler (Pala, 2003: 382–383).

“Yıldız” anlamına gelen ve mecâzen “çerağ” ve “mum ışığı” yerinde kullanılan “perv” ile nisbet bildiren “-âne” son ekinin birleşmesiyle meydana gelen pervâne, genel olarak “kelebek” için kullanılan bir kelimedir. Bundan başka, ‘karakulak’, ‘arslanın önü sıra giderek, yoldan çekilmeleri için diğer hayvanlara seslenen hayvan’ ve istiare yoluyla “öncü asker, çerağa âşık olan ve geceleri kendini, mum alevine atan böcek, padişah fermanı, ulak, rehber, berat, havâle, izin, geçiş izni, mecâzen mum ışığı, çerağ ışığı” anlamlarında kullanılmaktadır. “Pervâne”, “şem”e, yani sevgiliye karşı aşığın yerine geçmiş; âşığın sevgilinin muhitinin etrafında dolaşması, pervânenin mumun etrafında dolaşmasıyla ifade edilmiştir.

“Şem” ile “pervâne” mazmunları, tasavvuf sahasında sık sık işlenmiş; “pervâne”, tasavvuf yolunda ilerleyen, makamdan makama geçen, ama vuslata ermek, bir başka

deyişle, fenâfillah mertebesine ulaşmak için çeşitli engellerle karşılaşan sâlike benzetilmiştir “Pervâne”nin mum etrafında döndükten sonra kendini aleve atarak yok etmesi ve vuslata ermesi, ikilikten kurtulup vahdete ulaşması sûfî şairler için orijinal bir konu teşkil etmiştir (Kanar, 1995: 17-19).

8.3.3.1. Pervâne ile İlgili Tasavvurlar

8.3.3.1.1. Âşık

Âşıklar sevgiliye hizmet etmek için kendi aralarında yanıp tutuşmaktadırlar. Sevgilinin etrafında pervane gibi dönmektedirler. “Ey ay sevgili, âşıkların hizmetinde yanmış pervanedir, sen ise onları yakan mumsun”:

Nitekim sen mûmsın yakmaga ey mâh anları

Hıdmetünde sûhte ‘âşıkların **pervânedür** (C.1,G.343/2), (C.1,G.383/2)

“Bülbüle okumak için güller, pervâneye yanmak için mum, zâhide cennet bağı, âşığa ise sevgilinin yüzü gerektir”:

Bülbüle verd-i karî sûhte **pervâneye şem’**

Zâhide bâg-ı cinân ‘âşıka dîdâr gerek (C.2, G.694/3)

“Ey sevgili, saçın deli gönlümü dolaştırmaya isteklidir, boyun ise beni pervane gibi yakmaya bir mumdur”:

Beni pervâne-veş yakmaga cânâ mûmdur kaddün

Dil-i dîvâneye tolaşmaga meyyâldür zülfün (C.2, G.725/3)

8.3.3.1.2. Âteş

İnce uzun ve ucunda alev olan bir aydınlatma aracı olan mumun içinde fitil bulunur. Asıl ışığı veren de fitildir. Ortak alan denen meydan, meclis vb. alanları aydınlatmak için kullanılan eşyaların başında mum gelir. Mum, değişik imajlarla Dîvân şiirinde yer alırken, gündelik kullanımda birden çok fonksiyonu icra eder (Serdaroğlu, 2006: 120). Âşık, ateş gibi parlak ve yakıcı olan sevgilinin yanağının etrafında mumun etrafında dönüp duran pervâne gibi olmuştur. Kendini bu ateşe atıp yakmak, yok olmak ister:

Ger şem'-i dil-efrûzum par par yana yanumda

Pervâne gibi **nâra** düşsem yimeyem pervâ (C.1, G.21/2)

“Ey Zâtî, pervaneler canını sevgiliye teslim edene keder çok çalıştı, sonunda da ateşe köze dönüştü”:

Cânını cânâna teslîm eyleyince Zâtî'yâ

Oda köze düştü çok cehd eyledi **pervâneler** (C.1, G.450/5)

Misafir ağırlama, Türk kültürünün önemli bir parçası olup ağırlanandan ziyade ağırlayanın şerefi sayılır. Misafir gelirken karşı çıkılır, otururken yer gösterilir ve misafirin sık gelmesi için arkasından su dökülür. Aşağıdaki beyit çeşitli hayallerle kurulmuş olup aynı davranış biçimine işaret etmektedir. Beyitte mum, teşhis sanatıyla ateşine yaklaşan kelebeğin ayağına su döken bir insana benzetilmiştir. Mum, yandığında eriyip akar. Bu hüsn-i ta'lil sanatıyla, kelebeğin ayağına su dökme nedeniyle yapılmış bir davranış olarak düşünülmüştür (Serdaroğlu, 2006: 299). “Gel, hoşgeldin, aşk ateşinden beraberce yanalım diye, kelebek geldikçe mum, ayağına su döker”:

‘Işk odından yanışalum gel safâ geldün diyu

Pâyına **pervânenün** geldükce döker âb **şem'** (C.2, G.625/3)

“Hizmetinde ayrılığın ateşiyle her gece pervaneyim, bir türlü sabaha kavuşamadım, bir kere başıma güneş doğmadı”:

İrmedüm subh-ı visâle başuma gün togmadı

Hızmetinde **nâr-ı** hecrün her gice **pervâneyin** (C.3, G.1088/3)

8.3.3.1.3. Ben (Hâl)

Diğer dîvân şairlerinde olduğu gibi Zâtî'de de âşık ve âşığın halleri muma benzetilerek ifade edilir. Sevgilinin beni “Senin boynundaki ben, tıpkı kâfûrî muma (süzülmüş berrak muma) yapışarak yanıp kalmış siyah bir kelebek gibidir”:

Şem'-i kâfûrîye gûyâ kim yapışmış kalmış ol

Gerdenünde **hâl** bir yanmış siyah **pervânedür** (C.1, G.338/3)

Şair, ben kelimesini cinaslı kullanmıştır. “Bir yine bir sade yüzlüye gönül mumumu yandırdım, sevgilinin benini yine pervane gibi ateşlere yandırdım”:

Bir yalın yüzlüye dil şem’ini yandurdum yine

Ben beni pervâne-veş odlara yandurdum yine (C.3, G.1238/1)

8.3.3.1.4. Bülbül

Zâtî, birçok beyitte bülbül ile pervanenin aşkını kıyaslamış ve sonunda pervanenininkini muteber bulmuştur. Bülbüle aşk işini pervaneden öğrenmesini, bülbül gibi aşkıdan yanıp kül olsa da feryat etmediğini, aşkını yabancılara ifşâ etmediğini söylemektedir:

‘Işk işin **pervânen**den öğren yüri ey ‘**andelîb**

Kül ider eczâsını ‘ışk âteşi feryâdı yok (C.2, G.648/4)

Bu beyitte de bülbül ile pervânenin aşkları mukayese edilmiş, pervanenin aşkı üstün görülmüş ve bu sebeple âşık kendini pervaneye benzetmiştir. “Ey bülbül, âşık inler, sen çene yorup bağırıp durursun. Pervânelerin ise bütün parçaları yanıp kül olur, yine de feryat edemez”:

‘Âşık inler sen avurdun ötdürürsün **bülbülâ**

Kül olur eczâsı feryâd eylemez **pervâneler** (C.1, G.138/3)

8.3.3.1.5. Dokuz Felek

Batlamyos sisteminden çıkarılan bir düşünüceye göre dünya kâinatın merkezidir ve bunu dokuz felek çevreler. Bunlar, içiçe geçmiş şekilde dünyayı çevrelemiştir. Birinci felekte Ay olmak üzere sırasıyla Utarid, Zühre, Güneş, Merih, Müşteri, Zühal gezegenleri bulunur. Sekizinci felek, sâbit yıldızlar ve burçlar feleğidir. Dokuzuncusu, bütün felekleri saran en büyük; en yüksek felektir ki felek-i atlas (atlas feleği), felek-i a’zam (en büyük felek), felekü’l-eflâk (felekler feleği) adıyla anılır. Hükemâ felsefesine göre sekizinci feleğe Kürsî, dokuzuncuya da Arş denir. Atlas feleği, yirmi dört saatte bir devrini tamamlar. Bu devir, doğudan batıya olup diğer felekleri de döndürür. Diğer feleklerin iki türlü hareketi vardır. Biri Atlas feleğiyle birlikte doğudan batıya, diğeri de bunun aksi olarak batıdan doğuyadır. Atlas feleği dönerken

diğerlerini de kendi istikametinde dönmeye zorlar. Bu dönüş büyük bir özellik taşır. Kendi istikameti dışında dönüşe zorlanan sekiz felek, insanların tâlihleri, refah ve mutlulukları üzerinde değişken ve aksi durumlar ortaya koyar. İşte felekler üzerine şikâyet etmenin sebebi budur. “Kahpe felek, dönele felek” gibi şikâyetlerin aslı da dokuzuncu felek olan Atlas feleğinin ters dönüşü sebebiyledir (Pala, 2003: 159).

Bu beyitte felekteki dokuz gezegen dokuz pervâneye benzetilmiştir. Felekte görünen ışık ise aşk ateşidir. Ay ve Güneş de o ateşin iki tane kıvılcımıdır:

Tokuz pervânedür eflâk-ü-anun ‘ışk nâridur

O nârun mâh ile horşîd iki dâne şîrâridur (C.1, G.246/1)

8.3.3.1.6. Gönül

Pervâne gönül, eğer gökteki yıldızlar mum olsa bile, o sevgilinin yanaklarını bırakıp onlara meyletmez:

Ruhların koyub ana **pervâne dil** meyl eylemez

Olsa ger göklerde yir yir görinen kevkeb çerâğ (C.2, G.628/2)

8.3.3.1.7. Mûm (Şem’, Şem’-i Kâfûrî)

Şem’ kelimesi, “balmumu, çerağ, kandil, aydınlanmak için yakılan her şey, yıldızlar” ve “payanda” anlamlarında kullanılmaktadır. Çeşitli tamlamalar oluşturularak “Güneş ve Ay” anlamlarını da karşılamaktadır. Ayrıca tasavvufî bir terim olarak “irfân” ve “tecellî” anlamlarında kullanılır. Dîvân Edebiyatında ise, “sevgili, güzellik, sevgilinin yüzü, sevgilinin yanağı” ve “sevgilinin yüzünün parlaklığı” anlamlarında kullanılmıştır (Kantar, 1995: 17- 19).

Şem’, modern zamanlardan önce gündelik hayatın tam ekseninde yer alan bir eşyaydı. Elektriğin, gaz lambasının yahut kandilin bile olmadığı zamanlarda insanların gecelerini dolduran mum, bir yandan hayatın merkezi olurken diğere yandan şairlerin ilham kaynağı, hatta pervanelerin (gece kelebeğı) ilgi odağı bile oluvermiştir, Buna göre pervâne, mum alevinin çevresinde mîknatîsî bir güç ile döner durur. Tıpkı sevgilinin mahallesinden ayrılamayan âşık gibi. O kadar ki gittikçe daha fazla

cesaretlenererek daha yakın hareket etmeye, dönerken çizdiği çemberin yarıçapını daraltmaya başlar. Böylece cesareti şevkini artırır, Şevki arttıkça da cesaret bulur. Tıpkı sevgilisine yaklaştıkça daha fazla yaklaşmak için bahaneler arayan âşık gibi. Öyle ki pervâne birkaç zaman sonra muma iyice yaklaşmış olur. Bu sefer de onun gerçeğini anlamak ister ve kendisiyle onu aynileştirmek için dönüş çemberini iyice daraltır. Bu da tıpkı sevgilisine yaklaşınca ona dokunmak, onunla konuşmak, onun sıcaklığını duymak isteyen âşıkın haline benzer. Ve nihayet pervâne mumun (sevgilinin) ateşine kanadını kaptırır (Pala, 2002: 347).

Arapça'dan dilimize giren kâfur, hekimlikte kullanılan, beyaz ve yarı saydam, kolaylıkla parçalanan, ıtırı kuvvetli bir maddedir. Hindistan'ın cenûbunda yetişen bir ağacın zamkıdır ki, beyaz renkli ve ağır kokuludur. Halisi koklanırsa baş ağrısı verir, yenirse şehveti kesermiş. Eskiden tababette kullanılmış (Onay, 1993: 232). “Halk arasında antiseptik, kan toplayıcı, solunumu uyarıcı ve ağrı kesici olarak bilinir (Erdemir, 2002: 217). Bu ilaç, rengi dolayısıyla pek çok beyitte güzelin sinesi, teni ve gerdenine benzetilmektedir. Kâfur merheminin sürüldüğü yer genel olarak zahm veya yaradır. Şem'-i kâfûrî ise süzölmüş berrak mum anlamındadır.

Kâfur beyaz renkli bir maddedir. Sevgilinin beyaz boynundaki siyah ben, bir muma yapışıp yanan ve kararan bir kelebek gibi görünmektedir. Sevgilinin teni rengi dolayısıyla kâfûrî muma benzetilmiştir. Sevgilinin güzellik unsurlarından biri beyaz vücududur. Altın işlemeli yakası olan bir kıyafetle sevgili, altın şamdan içindeki beyaz muma benzemektedir. “Boynu beyaz mum, yakası altın şamdan gibi olan o beyaz göğüslü sevgili, insanları pervanenin yandığı gibi yakarsa bunda şaşılacak ne var?”:

Tan mı ger **pervâne**-veş halkı o sîmîn-ber yaka

Şem'-i kâfûrî o gerden **şem'-dân-ı** zer yaka

(C.1, G.13/1)

“Eğer pervane olan ben sen mumu görseydim, yana yana halimi sana anlatırdım”:

Eger sen **şem'**i ben **pervâne** görsem

İderdüm yana yana hâlüm i'lâm

(C.2, G.910/3)

8.3.3.1.8. Sabır

Sabır ve pervâne arasındaki ilgi pervânenin sabırla mumun etrafında dönüp acıya aldırmayıp, sabretmesinden dolayı kurulur. Âşığın sabır pervanesinin kanadı heves, arzu ateşini yakmıştır. Bu sebeple gönül onu belâlara uğratmaktadır:

Teşevvuk nârı yakmışdur per-i **pervâne-i sabrum**

Beni gâyet belâya ugradubdur bu gönül Bâlî (C.3, G.1639/3)

8.3.3.1.9. Sipihr (Gökyüzü)

Şem' kelimesi, “balmumu, çerağ, kandil, aydınlanmak için yakılan her şey, yıldızlar” ve “payanda” anlamlarında kullanıldığını ve çeşitli tamlamalar oluşturularak “Güneş ve Ay” anlamlarını da karşıladığını söylemiştik (bkz. “Mum”). Aşağıdaki beyitte gökyüzünde bulunan Ay ve Güneş muma benzetilmiş, gökyüzü de onları kuşattığı için onların etrafında dönen pervâneye teşbih edilmiştir:

Ahum zebân-ı hâl ile ey mâh mihrüne

Didi **sipihri** şem'üne **pervâne** eyledün (C.2, G.690/3)

8.3.3.1.10. Şem' ü Pervâne

Şem' ü Pervâne, İran ve Türk edebiyatlarında Klâsik mesnevî konusudur. Eserin hareket noktası âşıkların ızdırıp çekmeleri ve bu acılar içinde İlahî aşkı tatmalarıdır. Konunun kaynağı ve ilk çıkış noktası İran edebiyatıdır. Bu konuda ilk mesnevîyi Ehlî-i Şirâzî yazmıştır. Türk edebiyatında ilk Şem' ü Pervâne'yi ise Zâtî yazmıştır. 3821 beyit halinde ve aruzun Mefâîlün Mefâîlün Feûlün kalıbı ile yazılan bu mesnevî Türk edebiyatındaki en ünlü Şem' ü Pervâne olarak bilinir. Hayâlî bir hikâye olan Şem' ü Pervâne'de kahramanlar her engeli aşan, her türlü engeli aşan kişilerdir. Ancak bütün bu başarıların kaynağı, Allah inancıdır. Pervâne evvelce çizilmiş ve münecimler tarafından söylenmiş olan kaderini yaşar. Hikâye birkaç ana olay etrafında gelişir. Bunlar, Şâh Jâle'nin çocuğu olması için Allah'a yakarışı, Pervâne'nin doğumu, yetiştirilmesi, Şem''e âşık oluşu, Şem'in resminin ortadan kaldırılması sonucu hastalanması, delirmesi ve Şem uğruna yaptığı tehlikeli yolculuklar ile yaşadığı maceralar, sonunda muradına erip Çin hükümdarı oluşu...(Pala, 2003: 441- 442).

Şair, bu beyitte bu mesneviye telmihte bulunarak, aşk ateşinden yanan âşığın, pervane olup her gece bu mesneviyi okuduğunu ay sevgiliye anlatmaktadır:

‘Işk odından derd ile yanısmaga ben sûhte

Mûm ile her gice ey meh okuram **pervâne**yi (C.3, G.1567/3)

8.3.3.1.11. Ūd

Beyitte âşık, pervâneye; sevgilinin parlak, ışık saçan yanakları ise Şem’e benzetilmiştir. Âşık, hem pervâne hem de ūd gibi yanmaktadır. Ūd, telli bir müzik aletidir. Sözcüğün aslı Arapça sarısabır veya ödağacı anlamındaki “el-oud”dan gelir. Tekne (gövde), göğüs (kapak) sap, burguluk ve teller olmak üzere beş esas elemandan meydana gelen udun yapımına tekneden başlanır. Dilimler, genellikle maun, ceviz, kelebek, nadiren de erik veya zeytin ağacındandır. Önceden ısıtılarak kalıbın eğimli profili kabaca verilen dilimler ütü ve ince kâğıt yardımıyla kalıba çekilir (<http://tr.wikipedia.org/wiki/Ut>, 09.03.2009). İşte ud kelimesinin aslının sarısabır ağacından gelmesi, kelebek ağacından da yapılıyor olması ve yapımında ısıtılması işlemi sebebiyle pervâne ile aralarında bağ kurulmuştur. Beyitte “pervâne isem” redifiyle güzel bir cinas örneği sunulmuştur:

Yanayın ruhlarunun şem’ine **pervâne** isem

Çekmezem ‘**ūd** gibi yanmağa pervâne isem (C.2, G.918/1)

8.3.4. Sinek (Mekes, Meges, Zübâb)

Çiftkanatlılardan üç çift ayaklı, iki kanatlı birtakım uçucu böcekler genel olarak sinek denir. Sinekler çöplük, lağım gibi pis yerlerde üreyip her yana yayılırlar. Sıcak havalarda çoğaldıklarından hem evleri doldurarak rahatsızlık verirler, hem de mikrop taşıdıklarından tifo, dizanteri, trahom, kolera, verem gibi bazı salgın hastalıklara yol açarlar (Hayat Ansiklopedisi, “Sinek” C.6: 2903).

Sinek en kaygan zeminlerde bile rahatlıkla dolaşabilir, evlerin tavanlarında saatlerce asılı durabilir. Ayakları, camlara, duvarlara veya tavanlara konmak için bir dağcıdan daha donanımlıdır. Eğer içeri çekilebilen pençeleri tutunmaya yetmezse, ayağının

ucundaki vantuzlar onu zemine iyice yapıştırır. Bu vantuzların tutuş özelliği, salgılanan özel bir sıvı ile arttırılmıştır.

Bir karasineğin uçuşu, son derece kompleks bir iştir. Sinek önce, yön belirlemeye yarayan organlarını büyük bir titizlikle gözden geçirir. Daha sonra, ön tarafındaki denge organlarını ayarlayarak uçuş pozisyonunu alır. Son olarak, duyargalarının ucundaki alıcılar sayesinde, rüzgârın şiddeti ve yönüne göre kalkış açısını saptar. Ve nihayet havalanır. Ama tüm bunlar saniyenin yüzde biri kadar bir zaman sürmüştür. Uçuşa geçer geçmez kısa bir sürede hızlanabilir ve giderek saatte 10 km. gibi bir hıza ulaşabilir... Onun için rahatlıkla "akrobatik uçuş ustası" tanımı kullanılabilir. Havada olağanüstü zig zaglar çizerek uçabilir. Beklenmedik, ani ve sert dönüşler yapabilir. Bulunduğu noktadan dikey olarak bile havalanabilir... Ne kadar elverişsiz ve kaygan olursa olsun, her türlü yüzeye rahatlıkla konabilir (<http://www.hayvanlaralemi.net/yazilar/sinek.php>, 23.04.2009).

Sinek, Kur'ân'da bahsi geçen hayvanlardandır. “Ey insanlar, (size) bir örnek verildi şimdi onu dinleyin. Sizin Allah'ın dışında tapmakta olduklarınız -hepsi biraraya gelseler dahi- gerçekten bir sinek dahi yaratamazlar... Onlar, Allah'ın kadrini hakkıyla takdir etmediler. Şüphesiz Allah, güç sahibidir, azizdir (Hac Suresi, 73–74).

Ebû Hureyre, Hz. Peygamberin şöyle dediğini aktarıyor: “Birinizin içeceğine sinek düşerse onu o içeceğe daldırıp çıkarın, çünkü onun bir kanadında dert, ama öbüründe derman vardır”. Yorumcular bu hadiste Hz. Peygamberin “sineğin bir kanadının zehirli, öbür kanadınınsa bu zehiri giderici” olduğunu söylediğini ileri sürüyorlar (Hançerlioğlu, 1984: 544).

8.3.4.1. Sinek ile İlgili Tasavvurlar

8.3.4.1.1. Âşığın Bedeni

Zâtî'nin mübalâğa-i gulüvv yaptığı bu beyitte şair, dert çekmekten öylesine zayıflamıştır ki ayağı sineğin gözüne girse bir kıl başı kadar zararı dokunmamaktadır:

Derd ile şöyle za'îf oldum ki pâyüm virmeye

Bir ser-i mûca zarar girsem zübâbın 'aynına

(C.3, G.1463/5)

8.3.4.1.2. Âşık

Dîvân şiirinde âşık sineğe de teşbih edilmektedir. Sürekli ağlamasından dolayı sulu sineğe benzeyen âşığın gözünden yaş hiç eksik olmaz. “Âşığın gözü hiçbir zaman yaşsız olmaz, nitekim ‘sulu sinek suda ölür’ derler”:

Didi ki ‘aynum aglamadan olmadı halâs

Didi ki Zâtî’yâ suda yiter sulu **sinek** (C.2, G.726/5)

8.3.4.1.3. Ben (Hâl)

Aşağıdaki beyitte hasta olan âşığın gözlerine konan sinekler sevgilinin beninin arzusuna benzetilmiştir. “Gözünde uçmak”, özlemek anlamında kullanılmıştır. “Ey gönül, sen bu hastanın gözüne sinekler üşüştü sanma, gözümde uçuşan sevgilinin beninin arzusudur”:

Mekesler üşdi sanma dâdesine sen bu bîmârun

Gözümde uçar ey dil ârzû-yi **hâlidür** yârun (C.2, G.741/1)

Karâr, Şark müziğinde taksim yaparken ana makama dönüşür. Beste ise şarkının makam ve âhengidir. “Sevgilinin kırmızı dudağında kara benler durmuş. Sanarsın bir perişana düğüm olmuş sineklerdir”:

Leb-i surhında kim yârun karâr itmiş kara **benler**

Mekeslerdür sanasın beste olmuşdur perişâne (C.3, G.1321/2)

8.3.4.1.4. Doğan

Şâirin felekten ve kötü talihinden şikâyet ettiği bu beyitte doğan sandığı bile leşe konmuş bir sinek olmaktadır. Yani iyi olarak gördüğü şeylerde bile sonunda zarar görmüştür. “Mübarek fezada doğan sandığım, kötü talihimde leşe konmuş sinek olur”:

Dâyim fezâ-yi kudsde **şeh-bâz** sandugum

Bed tali’ümde cîfeye konmuş **zübâb** olur (C.1, G.289/4)

8.3.4.1.5. Dudak

Aşağıdaki beyitten “kabrinin” kelimesinden dolayı iki mana çıkarabiliriz. Birincisinde Zâtî'nin kabrinin açık bırakılması ve sinek olup sevgiliye uçması, ikincisinde sevgilinin kabrinin bir tarafının açık bırakılması ve oradan sinek olan âşğın girip sevgilinin dudaklarına üşüşmesi anlamı çıkmaktadır. Ancak sevgilinin ölümü düşünölemeyeceğı için ilk yorumun geçerli olacağı kanaatindeyiz. “Ey sevgili! Eğer Zâtî kırmızı dudağının hasretinle can verirse, kabrinin bir tarafını açık bırak ki sinek (olup) uçsun”:

Eger kim hasret-i **la'l**-i **lebün**le cân vire Zâtî

Açık kon kabrinün bir cânibin cânâ **mekes** üşşün (C.3, G.1079/5)

Âşğa göre put kadar güzel sevgilinin dudağının (yanındaki) benini öpmek, kara dağlar kadar bir nimettir. Hak bu ki rakibe it sineğı musallat olmuşçasına gelemiz:

Senün **hâl**-i **lebün** öpmek kara taglarca ni'metdür

Rakîbe it **sinek** kapmışca gelmez ey sanem hak bu (C.3, G.1228/2)

8.3.4.1.6. Gam

Bu beyitte şair sevgilinin benlerinin hasretini çekmektedir ve sineğz benzetilen gamdan ötürü gözüne uyku girmemektedir:

Bu murg-ı nazar benlerüni görmez olaldan

Uyhu mı gelür gözlerüme **gam mekes**inden (C.3, G.1115/4)

8.3.4.1.7. Gönöl

Zâtî'ye göre gönlün aşka düşmesi, sineğın kaynak aşz düşmesi gibidir. Çünkü gönöl aşka düşünce yanar, kavrulur. “Zâtî! Gönöl muhabbet denizine düştü, sanki sinek kaynar aşz düştü”:

Mahabbet bahrine **dil** düşdi Zâtî

Mekes gûyâ ki kaynar aşz düşdi (C.3, G.1796/5)

Sinekler bala yapıştıklarından bir daha uçamazlar ve orada can verirler. Sevgiliye âşık gönüller de sevgilinin baldan tatlı dudakları için can vermektedirler. “Ey sevgili, zaman zaman gönüller uçup dudağına varırlar, nitekim sinekler de bal üstünde can verirler”:

Dem-be-dem **diller** uçub uçub varurlar lâ'lüne

Nitekim cânâ **mekesler** cân virür bal üstüne (C.3, G.1307/3)

8.3.4.1.8. Gözbebeği

Zâtî, ‘iki gözüm’ diyerek sevgiliye seslenmekte ve ayrıca kendi iki gözünü de kastetmesi sebebiyle bu kelimeleri tevriyeli kullanmıştır. Gözbebekleri iki karasineğe benzetilmiştir. Zâtî’nin iki gözünde gözbebeği var iken ona bakmayanlar benini sineğe neden benzetirler?”:

Merdüm-i dîde-i Zâtî var iken iki gözüm

Bî-nazarlar ne için benzede hâlün **mekese** (C.3, G.1302/7)

8.3.4.1.9. İğne-Kırâbe

Sinek, sevgilinin beninin övgüsünü işitmiş ve (kıskançlığından) her zaman iğnesini atıp ensesini kaşımaktadır:

Bir kere vasf-ı hâlün işitmiş **mekes** meger

Her gâh atub **ignesini** ensesin kaşır (C.1, G.261/6)

Şair, sultanı öyle değerli görmektedir ki feleğin bütün meleklerini bile ona layık görememekte ve onları sinek olarak nitelendirmektedir. “Değerli sultanın meclisine feleğin bütün melekleri yer edinirse bir kılıç kınına sinek toplanmış (gibidir)”:

Sultân-ı kadri bezmine gerdûn-ı pür-melek

Yir idinürse bir **mekes** üşmiş **kırâbedür** (C.1, G.326/2)

8.3.4.1.10. Papağan (Tûtî)

Papağan şekere düşkünlüğü sebebiyle sineğe benzetilmiştir. Ruhlar papağanı sinek gibi cana üşüşmüştür. Çünkü Zâtî'nin şeker saçan şiiri ve tatlı sözleri vardır:

Tûtî-i ervâh üşer câna **mekes**-veş kande kim

Zâtî-i şîrîn-keâmun şi'r-i şeker-pâşî var (C.1, G.400/5)

8.3.4.1.11. Saz

Kimi zaman sözü biraz kapalı söylemek yeğlenir. Anlayışlı kimseler, ne denilmek istendiğini zaten anlarlar. Anlayışı kıt kimseler ise ne kadar açık söylene, ne kadar tekrarlansa yine anlamazlar. İşte Zâtî'nin bu düşüncüyü aktarmak için kullanılan “Anlayana sivrisinek saz, anlamayana davul zurna az” atasözüne telmih yaptığı bu beyitte anlayanların safında olduğunu ve kendi figanının ona yeterli geldiğini, neye gereksiniminin olmadığını belirtir:

Nideyin nâyı beni kendü figânım egler

‘Âşık oldur **mekes** âvâzı ana **sâz** gele (C.3, G.1366/7)

8.3.4.1.12. Sîmurg-Ankâ

Zâtî, bazı beyitlerde sinek ile mitolojik kuşlar olan Ankâ ve Sîmurgu karşılaştırmaktadır. Sevgilisinden lütf gören âşık kendisini büyük görüp Sîmurga sinek demektedir:

Bana şeh-bâz-ı mahabbet didi bir gün o melek

Kâf-ı ‘ışkında dimezsem nola **Sîmurga sinek** (C.2, G.706/1)

Aynı şekilde bu beyitte de topraksız Kaf'ta o Hümâ sevgiliyi avlayanın Sîmurga sinek diyebileceğini söylemektedir:

Her kim şikâr ide o hümâyî bi-hakk-ı Kâf

Sîmurga dôtlar yeridür dimese **sinek** (C.2, G.726/2)

Şair, bir damla olduğunu ancak denizi içtiğini; bir sinek olduğunu lâkin Ankâ kuşunu avladığını belirtmektedir:

Katreyem gerçi ki nûş eylemişem bahrı revân
Murg-ı ‘Ânkâyi şikâr eylemişem bir mekesem (C.2, G.865/4)

8.3.4.1.13. Sôfi

Sofiler cenneti ve nimetlerini arzulayan kişilerdir. Âşık ise onu verenin peşindedir. Âşığın gönlü sevgilinin bal gibi tatlı dudaklarına, sofilerin de cennetteki baldan tatlı Kevser suyuna kavuşma arzusu sineğin bala düşkünlüğüne benzetilmiştir. “Ey soft, senin gönlün kevserdedir diye utanma, ben kölenin de gönlü sevgilinin bal dudaklarındadır. Zira sinek de bala düşkün olur”:

Senün kevserdedür ben bendenün gönli leb-i şehde
Ta’accüb itme ey sôfi mekes mâyil olur şehde (C.3, G.1468/1)

8.3.4.1.14. Şeker-Bal

Hâl: ben, hâlî: yoksun kelimeleri ve kand: şeker, kanda: nerede kelimeleri arasında ikinci kelimelerde birer fazlalık sebebiyle müzeyyel cinas olmuştur. “Ey şeker dudaklı sevgili, dudakların benden yoksun değildir, nerede şeker olsa onun üstünde birkaç sinek vardır”:

Hâlden hâlî degüldür ey şeker-leb leblerün
Kande kand olsa anun birkaç zübâb üstindedür (C.1, G.160/2)

Sinekler bala yapıştıklarından bir daha uçamazlar ve orada can verirler. Sevgiliye âşık gönüller de sevgilinin baldan tatlı dudakları için can vermektedirler. “Ey sevgili, zaman zaman gönüller uçup dudağına varırlar, nitekim sinekler de bal üstünde can verirler”:

Dem-be-dem diller uçub uçub varurlar lâ’lüne
Nitekim cânâ mekesler cân virür bal üstüne (C.3, G.1307/3)

8.3.4.1.15. Zâtî

Sineklerin sürekli olarak başını döver gibi bir hareketleri vardır. Zâtî, sineklerin bu hareketlerini kendisinin eliyle başını dövmesine benzetmiştir.

Nola dögse **mekes** gibi eliyle başını **Zâtî**

Visâlün hânına bulmadı derdâ dest-res kaldı (C.3, G.1776/7)

Yine bu beyitte de âşık sevgiliye kavuşma sofrasına varıp da kıymetini bilemediği için sineğin başını elleriyle dövmesi gibi âşık da elleriyle başını dövmektedir:

Hân-ı vasl-ı yâre irdüm kıymetini bilmedüm

Dögerem şimdi **mekes** gibi elümle başımı (C.3, G.1522/2)

BÖLÜM 9: MİTOLOJİK HAYVANLAR

Mitolojik unsurlar hem dünya edebiyatında hem de bizim edebiyatımızda çeşitli türdeki edebiyat ve sanat eserlerinde en çok yararlanılan öğeler arasındadır. Dîvân şiiri mitolojik öğelerini daha çok Fars kültürünün yarı tarihi ve İslâmlaşmış mitolojisi ile Şehnâme'den, Arap kültürü ve mitolojisinden almıştır. Çeşitli kaynaklarda verilen bilgilerden yola çıkarak şiir-mitoloji ilişkisi Dîvân şiiri açısından değerlendirildiğinde; Dîvân şiirinin dünyası içinde mitolojinin önemli bir yer tuttuğu, Dîvân şiirindeki mitolojinin Arap, İran ve İslam mitolojisinin bir karışımı olduğu görüşünün ön plana çıktığı görülmektedir. Ancak, ağırlığın İran mitolojisi yönünde olduğuna da dikkat çekilmektedir. Çoğunun kökeni tam olarak bilinmemekle birlikte Dîvân şiirinde sözü edilen kişi, hayvan, mekân, zaman, bitki, nesne vb. pek çok varlığın mitolojik arka planı bulunmaktadır (Batislam, 2002:185).

Tüm dünya mitolojileri, insanlığın hayvanlar âlemi ile olan ilişkisinin takip edilemeyen devirlere kadar uzandığını göstermektedir. İlkel insan içinde yaşadığı tabii ortamı tanıma sürecinde iken, önleyemediği ve karşı koyamadığı doğa olayları ile birlikte farklı bedenleri ve o zaman insan için tek değer olan kendilerine has güçleri ile hayvanları izaha çalışmış ve onlarla mücadeleye girmiştir. Yine totemler (ongunlar) gösteriyor ki yüzyıllar süren bu mücadeleden çoğunlukla hayvanlar galip çıkmıştır (Ceylan, 2003: 232–246).

Dîvân şairi mitolojik kuşlarla ilgili öğeleri kullanırken mecazlarla özel bir hayal sistemi oluşturup yeni bir şiir dili yaratarak anlatım imkânlarını geliştirmiştir. Dîvân şairinin başarısı geleneğin kendisine sunduğu hazır malzemeyi yeni bir söyleyiş biçimiyle sunmakta kendini göstermektedir. Sonuçta kökeni neresi olursa olsun Dîvân şiirinde bu öğeler etrafında zengin bir kültür birikimi oluşturulmuştur.

Mitolojik kuşlar Hümâ, Ankâ ve Sîmurg'la ilgili inanç, efsane ve düşünceler belirli noktalarda kesişmektedir. Bu nedenle söz konusu kuşlarla ilgili benzetme öğeleri, telmihler, hayal ve çağrışımlar da birbirine benzemektedir. Ortak yönleri olağanüstü, ulaşılmaz, alışılmadık özelliklere sahip olma Kaf dağında yaşama olan Hümâ, Ankâ ve Sîmurg Dîvân şairleri için övgü malzemesi olarak zengin çağrışım ve hayaller üretmeye uygun öğelerdir. Dîvân şiirinde Hümâ, Ankâ ve Sîmurg kimi zaman övgüsü

yapılan padişah, vezir, sadrazam ya da sevgili, kimi zaman da şairin kendisi daha doğrusu şairliğiyle ilgili olarak karşımıza çıkar.

Padişah, Hümâ, Ankâ ve Sîmurg gibi insanlara şans ve mutluluk getiricidir. Gölgesiyle Hümâ gibi insanları korur, şanslarını arttırır. Hümâ, Ankâ ve Sîmurg'un kanadı ya da tüyleri padişahın eşiğinin süpürgesi olur. Gönül ülkesinin padişahı olan sevgili de Hümâ, Ankâ ve Sîmurg gibi ulaşılmazdır. Yüksekten uçar. Saçlarının, zülfünün, perçeminin gölgesi Hümâ gibi baht açıcıdır. Sevgili naz Hümâ'sıdır. Adı var, kendi yoktur. Gölgesini âşığın üzerine düşürüp onun bahtının açılmasını istemez. Şaire gelince, onun sanat gücü ulaşılamayacak kadar yüksektir. Yeni söyleyişli şiiri, özgün söyleyişleri Ankâ gibi en uzak yerlere kısa bir süre içinde ulaşır. Şair söz ustalığının doruğundaki Hümâ'dır. Hümâ olmak yetmez şaire; kimi zaman da mânâ Ankâ'sı olur. Şair Hümâ, Ankâ ve Sîmurg'un gökyüzünün en üst katında olması gibi sanat ve hüner göğünün doruğundadır. Âşık ise Ankâ gibi sevgiliyi avlamak ister. Çünkü her gönlün isteği bir sevgili avlamaktır. Âşığın gönlü aşk güvercini olduğunda, sevgili onu avlayan Ankâ olur. Sevgilinin ateşi, âşığı, Ankâ'nın kendisini yakmasına benzer biçimde yakar. Ama âşık, Ankâ'nın küllerinden dirilmesi gibi yeniden dirilir. Âşık, sevgilinin şans getirici Hümâ gölgesi olarak kabul ettiği saçlarının gölgesinin rakibin değil kendisinin üzerine düşmesini ister (Batislam, 2002: 205).

Dîvân şairi Hümâ, Ankâ ve Sîmurg'u daha çok övgü amaçlı söz varlığı içinde kullanmaktadır. Övülen kişilerde, bu kuşlarda olduğu gibi, olağanüstü özellikler olduğu, onların sıradan kimseler olmadıkları, benzetmeler aracılığıyla vurgulanmaktadır. Ancak övgünün dışında telmih ögesi olarak da bu kuşların şiirde söz konusu edildiği görülür. Hümâ'nın gölgesi baht ve talih getirici olma özelliği, yükseklik, değer, devlet ifade etmesi, yaşadığı yerin bilinmeyişi, yuvası, Ankâ'nın Kaf dağında yaşaması, kanaatin simgesi olması, kemik yiyerek beslenmesi, Rüstem ve Zal ile olan ilişkisi, ulaşılmasının zorluğu gibi temel özellikleri de Dîvân şiirinde telmih ve benzetmelere konu olmuştur. Erişilmezlik, yücelik ve olağanüstülük gibi özelliklerin ortaya konulmasında Hümâ, Ankâ ve Sîmurg'la ilgili anlatılar, inanç ve efsaneler şair için yararlanılması, zenginleştirilmesi mümkün malzemelerdir. Bu nedenle dolaylı anlatım, çağrışım sanatı olan şiir aracılığıyla Dîvân şairleri okuyucuyu gerçek dünyadan hayal dünyasına götürmek amacıyla olağanüstü özelliklen olan Hümâ, Ankâ

ve Sîmurg'dan yararlanmışlardır. Ayrıca Dîvân şairi benzetme, niteleme, kuvvetlendirme, durumu ve ruh halini yansıtmak amacıyla da bu kuşların kimi özelliklerinden ilham almıştır. Kökeni kesin olarak bilinmemekle birlikte Dîvân şairinin bağlı bulunduğu kültür dairesi içinde bu kuşlar ve bunların özellikleriyle ilgili çeşitli inanış ve efsaneler Dîvân şairince yeniden yorumlanarak zengin çağrışımlı, kendine özgü bir hayal dünyası içinde okuyucuya sunulmuştur. Her şair bu kuşları ortak kullanımın dışında, dünya görüşüne, hayatı ve olayları algılama biçimine göre anlamlandırmıştır (Batislam, 2002: 205–206).

Dîvân'da efsanevî özellikleriyle yer alan hayvanlar Ankâ, Ejderhâ, Hümâ, Kaknûs/Mûsikâr, Semender ve Sîmurg'tur. (Hüdhüd'ün adı her ne kadar efsanevî hayvanların arasında geçiyorsa da tamamen efsaneden müteşekkil bir hayvan olmadığından ve bu kuşa sonradan bu özellik kazandırıldığından bunu “Kuşlar” bölümünde incelemiş bulunuyoruz). Bu hayvanlar, olağanüstü özellikleri ile şaire anlatım kolaylığı ve malzeme zenginliği sağladığından Dîvânında sıklıkla ve geniş ölçüde kullanmıştır.

9.1. Ankâ

Arapça olan Ankâ (Devellioğlu, 1999: 34) lafzı, gerdanlık, boyun, boğaz, boynun uzun olması (DİA, “Ankâ” 1991: C.3: 200), uzun boylu dev, gerdanlık takmak, boğmak anlamlarına gelen İbranice “anak” kelimesinden türetilmiştir. Bu manalardan hareket edilerek de Ankâ'nın boynunun uzun olduğuna (DTDEA, “Anka” 1977: C.1: 139) veya boynunda beyaz tüylerden bir halkanın bulunduğu inandırılmıştır (DİA, “Ankâ” 1991: C. 3: 199). Ankâ lafzı anak kelimesinin müennesidir ancak bu kuşun erkeğiyle dışına Ankâ denir (Kam, 1998: 88).

Sîmurg, Zümrüdüankâ adlarıyla da bilinir. Cennet kuşuna benzer yeşil bir kuş olduğu için bu ad verilmiştir. Bu adların dışında Ankâ, Semender, Devlet Kuşu, Phoenix, Tuğrul, Hümâ adlarıyla da bilinir. Bulduğu yerdeki kuşları avlayarak batıya doğru uçtuğundan Ankâ-yı muğrib de denir (Batislam, 2002:195).

Efsanelere göre Kafdağı'nın tepesinde direkleri abanoz, sandal ve öd ağacından yapılmış köşk benzeri bir yuvada yaşayan Ankânın başı, yassıca burunlu bir köpek

başı gibidir. Cüssesi ise çok iri olup “uçtuğu zaman hava kararır” ve ‘yağmuru mercan olan bir buluta benzer”. Uçarken sel sesine veya gök gürültüsüne benzer sesler çıkarır. Ayrıca çok parlaktır, bakan gözler kamaşır. İnsanlar gibi düşünür ve konuşur. Çok geniş bilgi ve hünere sahiptir; kendisine başvuran hükümdar ve kahramanlara akıl hocalığı yapar. Tüyleriyle sıvazlayıp yaraları iyi eder. Doğumundan sonra babasının emriyle ormana terk edilen Zal’i o bulmuş ve yuvasına götürerek büyütüp yetiştirmiştir; Anadolu’da ise Keloğlan’ın koruyucusudur. Kafdağı’nı aşabilmek ve göğe yükselebilmek için Ankâ’ya binmek gerekir; Zülkarneyn onunla göğe çıkıp yıldızlara ulaşmıştır. Boynunun çok uzun olduğuna veya boynunda beyaz tüylerden bir halka taşıdığına inanılır.

Efsanelerde koruyucu melek kişiliği gösteren bu iyi kalpli Ankâ’nın yanı sıra canavar tabiatlı ikinci bir Ankâ daha yer almaktadır. Bu kötü karakterli kuş da yüksek bir dağın tepesinde yaşar ve büyüklüğü ‘uçan bir dağ’a veya ‘siyah bir bulut’a benzer. Pençeleriyle pars ve filleri dahi kaldırabilir. Her biri kendisi kadar büyük olan iki yavrusu vardır; birlikte uçtukları vakit çok büyük bir gölge meydana getirirler. İsfendiyar tarafından, çevresine keskin silahlar yerleştirilmiş bir savaş arabası ile öldürülmüş ve ölüsü bir ovanın tamamını kaplamıştır (Sargon, 1991: 199).

İslam mitolojisinde ise Ankâ kuşların padişahı olarak anılır. Hz. Musa zamanında yaratılmış, Hicaz’a gitmiş, Hz. Süleyman’ın meclisince bulunmuştur. Kısas-ı Enbiya’nın Hz. Süleyman’la ilgili bölümünde de “Ankâ Kuşunun Öyküsü” adlı bir öykü yer almakta olup bu öyküde Ankâ ile Hz. Süleyman arasında geçen olaylar anlatılmaktadır. Ayrıca rivayetlere göre Ankâ Hz. Zülkarneyn ile Kaf dağında görüşmüştür. Hz. Muhammed’den önce bir peygamberin bedduasıyla yok olmuştur (Batislam, 2002:196).

Ankâ’nın ölümü yaklaştığı vakit, güneş onun yuvasını yakar. O da tekrar bir yuva yapar, içine girer, bir daha çıkmaz, orada ölür, kalır. Kemikleri içinde bir solucan bulunur, ondan yeniden bir Ankâ kuşu türer (Uraz, 1967: 117).

Tasavvufta Ankâ değişik manalarda kullanılmış, efsanevi özelliklerinden istifade edilerek bazı tasavvufi görüşler temsili olarak onunla anlatılmıştır. İlk sūfîlerde rastlanmayan bu adı Rûzbihân-ı Bakli gibi şair ve âşık mutasavvıflar teşbih ve temsil unsuru olarak kullanmışlardır. Fakat bu kavramın tasavvufa iyice yerleşmesini

Mantıku't-tayr isimli eserinde bu kuşu geniş olarak ele alan ve işleyen Attâr sağlamıştır. Ona göre Ankâ birlik-çokluk (vahdet-kesret) gibi iki zıt kavramı ifade etmektedir. Sîmurg otuz kuş olarak ele alınca çokluğu ifade eder, oysa varlığın birden çok olması vehmi ve hayalidir. Ankâ gibi çokluğun da gerçekte adı var kendisi yoktur. Diğer taraftan Sîmurg kuşların tek padişahı olması dolayısıyla birliği ve gerçek varlığı yani Allah'ı ifade eder (Sargon, 1991: 200).

Kur'an'da Eshabu'r-ress diye geçen, 'kuyulular' anlamına gelen efsanevi toplumun yaşadığı yerde de Ankâ benzeri kusların varlığına dair bir rivayet vardır. Yine Kur'an'da, Fil suresinde adı geçen ve gökten, tas yagdırdıkları anlatılan Ebabil kusları da Ankâ efsanesi ile ilişkili görülür. Kimilerine göre bu suredeki kuslar da Ankâ idi (BL, "Ankâ" 1986: C. 2: 631).

Kur'an-ı Kerim'de ve sahih hadis kaynaklarında Ankâ kelimesine rastlanmaz. Ancak tefsirlerde Furkân suresinin 38. ve Kâf suresinin 12. ayetlerinde sözü edilen 'Ashâbü'r-res' dolayısıyla Ankâ efsanesi ile ilgili bazı rivayetlere kesin olduğu kabul edilmeksizin yer verilmiştir. Mesela Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ında ilgili ayetler dolayısıyla, Yemen'de Hanzele b. Safvân'ın kavmi olan Ashâbü'r-res'e Ankâ adlı vahşi bir kuşun musallat olduğu belirtilir. Zemahşerî'nin zayıf rivayet olarak naklettiği bilgilere göre boynunun uzun olması dolayısıyla Ankâ adı verilmiş olan bu kuş bütün kuşların en büyüğü idi. Feth adı verilen bir dağda konaklar, av bulamadığı zaman küçük çocukları kapıp götürürdü. Nihayet Hanzele'nin bedduası ile Ankâ yıldırım çarpmasından ölmüştü (el-Keşşâf 111, 92) (DİA, "Ankâ" 1991: C. 3: 201).

Ankâ, sahip olduğu hemen bütün özellikleriyle ve etrafında gelişen çeşitli efsane, inanış ve telakkilerle Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında yer almıştır. Bu üç edebiyat ve kültür çevresinde efsanevi özellikleriyle ve değişik adlarıyla çeşitli teşbih, mecaz ve mazmunlar halinde geniş bir kullanıma sahip olmuştur. Bilhassa Dîvân edebiyatının manzum ve mensur metinlerinde müspet özellikleriyle zikredildiğinde renkli tüyleriyle bir cennet kuşu kabul edilerek Zümrüdüankâ diye adlandırılmış ve bazen devlet kuşu Hümâ ile karıştırılarak aynı özelliklere sahip kabul edilmiştir. Kafdağı'nda yaşaması, yük seklerden uçması ve kolay avlanamayışı gibi özellikleri sebebiyle ulaşılması çok zor durumları ifade etmek için de kullanılmıştır. Sevgili, adı herkesçe çok iyi bilindiği halde kendisini görenin olmaması veya gözle görülemeyişi sebebiyle Ankâ'ya

benzetilmiştir. Onun aşığa iltifat etmesi ve yakınlık göstermesi ise aşığın başına devlet kuşu konması olarak kabul edilmiştir.

Ankâ'nın en yaygın özelliği, kimseye muhtaç olmadan kendi başına yaşadığı için kanaati temsil etmesidir. Bundan kinaye olarak kanaat sahiplerine 'Ankâmeşrep', 'Ankâ-tabiat" denir. Kafdağı gibi efsanevi bir yerde yaşadığı için bu kelimeyle birlikte çeşitli şekillerde kullanılır. Kaf-1 kanaat beklemek" tabirinde görüldüğü üzere kanaat sahibi ve alçak gönüllü, her şeye ve herkese eğilmeyen, kimseye minnet etmeyen, uzlete çekilmiş kişileri ifade eder. İsmi var cismi yok olduğu için bu sıfatla anılmak istenen şeyler için de kullanılmıştır. Yine bu özelliği sebebiyle kimseden bir şey beklemeden darda kalan herkese yardım eden bir varlık hüviyeti kazanmıştır (Sargon, 1991: 201). Bu kelime misli az bulunan şeyler hakkında da kullanılır (Cebecioğlu, 2004: 59).

Dîvân şiirinde Ankâ kuşuyla ilgili efsane ve rivayetlere sıkça rastlanır. Beyitlerde "Sîmurg veya sireng" adı altında da zikredilen Ankâ'nın en büyük özelliği olarak Kafdağı'nda yaşaması, asla yere konmayışı, avlanmayışı ve ele geçirilemeyişı göze çarpar. Bu özellikleriyle çeşitli teşbih ve mecazlara konu olur. Bazen bir cennet kuşu olarak yeşil rengiyle ele alınır (Pala, 2003: 34).

Aşağıdaki beyitte şair, bir damla olduğunu ancak denizi içtiğini; bir sinek olduğunu lâkin Ankâ kuşunu avladığını belirtmektedir:

Katreyem gerçi ki nûş eylemişem bahrı revân
Murg-1 'Ankâyi şikâr eylemişem bir mekesem (C.2, G.865/4)

Bu beyitte aşk doğanı Ankâları bile serçeye dönüştürmektedir. Aşk, en akıllı geçinen kimseleri bile deli eder. Sevgili, âşıklara yüz vermez çünkü o âşık değildir. Bu sebeple de âşıkların bu perişân hallerine kahkahalarla gülmektedir. Kekliğin av kuşlarına yem olurken dahi kah kah şeklindeki ötüşü, yersiz ve münasebetsiz kahkahaya yorulur. "Ey Hümâ! Niçin bana keklik gibi kah kah gülüyorsun? (sen de biliyorsun ki) aşk doğanı (dilerse) Ankâları serçeyi çevirir:

Ey hümâ niçün gülersin kebk-veş kah kah bana
Şâh-bâz-1 'ışkdur 'Ankâları 'usfûr iden (C.3, G.1179/2)

9.1.1. Ankâ ile İlgili Tasavvurlar

9.1.1.1. Âşık

Derd Ankâsı âşığa, yumurtası uğursuz başına, rengi de sarı yüzündeki saç ve sakala benzetilmiştir:

Saç sakal anun beyazı asfarıdur rûy-ı zerd

Unmaduk başum benüm bir Beyzâ-i ‘Ankâ-yi derd (C.1, G.117/1)

9.1.1.2. Kaf

Kafdağı, dünyanın etrafını çevreleyen ve bütün dağların köklerinin yerin derinliklerinde ona bağlı olduğuna inanılan, büyük kısmı suyun altında, okyanusların derinliklerinde bulunan, her sabah güneş doğduğunda güneş ışınlarının üzerine düşmesiyle yansımalarının yeşil görüldüğü, Ankâ’nın da üzerinde yuva kurduğu kabul edilen efsanevi dağdır. Eskilerin inanışına göre Kafdağı yeryüzünün en uç noktalarını kaplayan, gökyüzünün kenar noktalarının üzerinde yükseldiği, yerkürenin etrafını çevreleyen ve yerlerin çivisi olarak kabul edilen dağdır. Bu dağın yeşil zümrüitten yaratıldığı, gökyüzüne rengini yansıttığı, gökyüzünün renginin gerçekte beyaz olduğu ve bu renklerin yansımalarıyla masmavi görüldüğü söylenir. Bu yüzden Kafdağı’nın başka bir adı da Kûh-i Ahder: Yeşil dağ’dır.

Sûfîler de Kafdağı’nı gönül ülkesi, can ve gerçeklik dünyası, Sîmurgun makamı olarak kabul ederler. Sâlikin tek ve en büyük hedefi oraya erişmektir; ama bu yolculuk alabildiğine zorlu, engebeli yollardan geçer ve tüm bu sıkıntıları aşmak için sabır, dayanma gücü ve gayret gerekir (Yıldırım, 2008: 444).

“Aşk padişahının doğanının yavrusuna Zâtî diyeli, Kaf’ta ululuğu ile tanınan Ankâ’yı biz büyüttük”:

Zâtî diyeli beççe-i şeh-bâz-ı şeh-i ‘ışk

Ululuğı var Kâfda ‘Ankâyi büyüttük (C.2, G.714/7)

Şairin gönlü yine Kaf Dağı’na varmış ama gördüğü Ankâ kuşu değil, hakîr bir sinektir:

Yine bir kûh-ı **Kâfa** vardı kim gönlüm Süleymân
Degüldür murg-ı '**Ankâ** ey perî kemter zübâb anda (C.3, G.1436/49)

9.1.1.3. Şiir

Edebiyat Kaf'ının dünyada eşi görülmemiş Ankâ'sı olan şiirinin kanatları tıpkı bir yumurta gibi dünyayı altına almıştır:

Belâgat Kâfinun '**Ankâsı**dur ma'dûmdur misli
Cihânı Beyzâ-veş altına almışdur per-i **şi**'rüm (C.2, G.940/3)

9.1.1.4. Yokluk ('Adem, Ma'dûmiyyet)

Ankâ'nın herkesçe bilinen varlığı ve yine herkesçe teslim edilen yokluğu, hikmet-i kadîme denilen eski felsefenin izâfî varlık-mutlak varlık ve izâfî yokluk-mutlak yokluk tartışmalarını ve terminolojisini beraberinde getirir (Ceylan, 2006: 36). Zâtî de Ankâ'nın yokluğunu kendi vücudunu yok bilmesiyle ilişkilendirmiş ve bu sebebe ve özelliğe dayanarak vahdet Kaf'ında kendisinin Ankâ olduğuna yemin etmiştir:

Zâtî '**adem** bilürsen eger kim vücûdını
Billâhi Kâf-ı vahdete '**Ankâ** degül misin (C.3, G.1005/7)

(bkz. "Şiir"):

Belâgat Kâfinun '**Ankâsı**dur **ma'dûm**dur misli
Cihânı Beyzâ-veş altına almışdur per-i **şi**'rüm (C.2, G.940/3)

9.2 Ejderhâ (Ejder, Ejdehâ)

Farşçada "ejder", "ejdehâ", "ejderhâ", Arapçada "tinîn" ve "su 'bân: büyük yılan" sözcükleriyle bilinen ejderha, büyük bir timsah görünümünde, yüzü ata benzeyen, iki kanatlı, ağzından ateş püskürten, yeraltı hazinelerinin koruyucusu olduğuna inanılan efsanevi bir yaratıktır.

Acâyibu'l-mahlûkât'ta "Yılanın uzunluğu otuz metreyi, yaşı da yüzü geçtiğinde, ona ejderha denilir" diye belirtilir. Ejderhalar kendileriyle mücadele etmekte canlıları

bıktırıp karşı koyamayacakları bir büyüklüğe erişirler. Öyle ki boyları alabildiğine uzundur, kuşlar gibi iki kanatlan vardır ve hareket ettiklerinde büyüklükleri yüzünden denizde yüksek dalgalar meydana gelir. Zararları dünyada yaygın olarak bilindiğinden Allah onları Ye'cüc ve Me'cüc bölgesine gönderir ve orada onların yiyeceği olurlar.

Ejderhalar çok fazla uyumalarıyla bilinen yaratıklardır. Halk arasında ejderha yüreğinin yenilmesinin insana cesaret ve güç kazandırdığına inanılır. Derisi âşkların bedenlerine sarıldığında aşk hastalığından kurtulurlar. Ejderhalar inanişaya göre genellikle hazineleri beklerler. Örneğin yedi küp olup yere gömülen Kârûn hazinesini üzerinde uyuyan ejderhalar korumaktadır.

Bu oldukça büyük ve geniş ağızlı, çok dişli, uzun boylu canavar, halk hikâyelerinin çoğunda “kötülük simgesi” olarak bilinir ve neredeyse her yerde hikâyenin kahramanı tarafından yenilgiye uğratılır. Orada kötülük güçleri ejderha ve dev şeklinde görünür.

En eski dönemlerden beri ejderha, çeşitli halkların kültürleri ve efsanevi tarihlerinde yer alır. İran mitolojisinde Ehrimen, kadınların temsilcisi dişi dev Cehî'nin tahrikleriyle Ahura Mazda'ya saldırır ve yeraltından ejderhaların da gelmesiyle onlarla birlikte savaşmaya başlar.

Şahnâme'de kahramanların ejderhalarla savaşı defalarca konu edilip Dahhâk ya da Avesta'daki üç başlı ejderhalar insan görünümünde anlatılır. Çok tehlikeli ve ateş ağızlı bir ejderhanın yok edilmesi de Rüstem ve İsfendiyâr'ın üçüncü Hân'larının konusudur. Goştâsp, Rum ülkesinde ejderhalar öldürmüş, İskender de batıya yaptığı seferlerinde bazı ejderhaları ortadan kaldırmıştır. Erdeşîr-i Bâbekân ve Behrâm-ı Gûr gibi kahramanlar da ejderhaları yenilgiye uğratmışlardır.

Kahramanlık destanları ve İran rivayetlerinde ejderhalar göze çarpar. Şehnâme'de çok yerde, kahramanların ejderha gibi göründükleri ve onların yapısına sahip oldukları anlatılır. Rüstem, Zâl'in oğlu ve Sâm ailesinden olsa da ejderha kılığında ve onların gücündedir. Bu durum Klâsik dönemlerde yaygın bir geleneğe, çocuğun annesinin soyuna bağlı olduğu inanişına da işaret eder; çünkü anne tarafından soyu Dahhâk'a ulaşır.

Rivayetlere ve Kur'ân'a göre Musa'nın âsâsı da ejderhâ şekline giriyor, büyücülerin bütün büyülerini yutuyor ve işi bittikten sonra yine âsâ şeklini alıyordu (A'raf 7:107; Şuara 26:321), (Yıldırım, 2008: 274).

Ejderhâ, Türk mitolojisinde bazen balığın veya kaplumbağanın yerine dünyayı taşıyan hayvan olarak kabul edilmiş, ayrıca hayat ağacını bekleyen koruyucu simgelerden sayılmıştır. Ejder zaman zaman, yeraltı tanrılarının ağacını beklediği için kötülüğün, düşmanlığın, karanlığın veya cehennem de sembolü olmuştur (Çoruhlu, 1995: 50).

Ejderhâ, çok mübalağalarla efsanelerde yer alır. Ejderhalar fırtına yapar, yağmur yağdırır, insanlara hastalıklar dökerler. Bunların üçten yediye kadar başları vardır. Gözleri ateş saçar, yüzleri insana benzer. Çoğu yılan biçimindedir. Ayakları kertenkele ayağı gibidir. Vücudu balık ve yılan pulu gibi pullarla kaplıdır. Pençeli, kanatlı olanları da vardır. Dört ayaklı hayvan gibileri de görülmektedir.

Doğu yönünü temsil eden (Gök Ejderha) tanrısal bir kudrete sahiptir. Eti'lerin de Enkiduydu adında, boynuzlu, yarı boğa, yarı insan şeklinde ejderhaları vardır. Yedi başlı Ejderha demek olan "Büke" sözünü, Yakutlar büyüklerine unvan olarak kullanırlardı.

Folklorda da çok yer alan ejderhaların sarayları vardır. Bu sarayların çoğu kuyuların dibindedir. İnsan eti yerler. Genç kızları kaçırlar. Su kaynaklarını kuruturlar. Hikâyelerde, destanlarda genç kahramanların bunlarla mücadele ettiği çok görülür. Bu mücadele sahnelerinden biri şöyle tertiplenmiştir:

Genç kahraman bir vuruşta ejderhanın altı başını keser, Biri kalır. Bunun üzerine Ejderha şöyle bağıırır: "Eğer kahraman isen bir daha vur." Şayet kahraman yanılır da bir daha vurursa; ejderhanın başları tekrar yerine gelir, eski halini alır. Onun için ejderha yine "Bir daha vur" diye bağıırır. Bunu bilen kahraman da: "Ben anamdan bir defa doğdum" der ve vurmaz. İşte o zaman ejderhadan hayır kalmaz. Kuyudaki sarayına doğru sürüklenirken yedinci başı da düşer, ölür.

Ejderhalardan hiç yenilmeyeni vardır ki, bunların ünlülerinden biri de Compalak adında olanıdır. Bununla beraber bunları da tılsımlarını bozarak öldürmek mümkündür. Bu da şöyle olur: Bu gibi ejderhaların kırk günlük bir uyku zamanı vardır. Uykuya daldığı vakit yanına gidilir. Üzerinden kırk tane kıl koparılır. Bu kıllar

ateşe atılır, yakılır. İşte o zaman o ejderha ölür, gider. Ejderhanın ağzından çıkan ısı, iki saatlik yoldan insanı yakacak derecededir (Uraz, 1967: 119-120).

Ejderhaların çeşitli hayvanların özelliklerini bünyesinde toplayan ve bundan dolayı belki bütün hayvanların gücünü ve niteliklerini toplu olarak sembolize eden ve timsah ya da kertenkeleden köken alan canlılar olduklarına inanılır. Yunanca ejderha “gözcü” demektir. Zaten ejderha, pek çok öyküde kutsal suların gözcüsü ve bekçisidir. Sümer, Babil, Akad ve Hititlerde erkek kahramanlar veya tanrılar ejderhaları öldürürler (Ergener, 1988: 49–60).

Bir inanişaya göre yılan, kendi eceliyle ölmez mutlaka başka birisi tarafından öldürülürmüş. 100 yıl yaşayan yılanlar ejderha olurmuş. Yılan ejderhaya dönüşünce ağzından ateş saçar, nefesiyle diğer mahlûkları sömürüp yutarmış. O zaman melekler onu kaldırıp Kafdağı'nın arkasına atarlarmış. Ejderha ve ejder diye bilinen bu hayvanın daha sonra başı çoğalır ve ayakları çıkarmış.

Edebiyatta ejderha, sevgilinin saçları yerine kullanılır. Çünkü sevgilinin kıvrım kıvrım saçları bir ejderhayı andırır. Saç uçlarının bolluğu ile bin başlı bir ejderhaya benzer. Ayrıca tılsımlı hazineleri de ejderhaların beklediğine inanılır (Pala, 2003: 146).

9.2.1. Ejderhâ ile İlgili Tasavvurlar

9.2.1.1. Âh-Âteş

Ejderhalarla ilgili bilinen bir başka şey de onların ağızlarından ateş püskürtmeleridir. Bir ejderha geniş kanatlarını açıp havalandığında ve çevresine ateşler yağdırdığında düşmanların en korkuncu olabilir. Zâtî, meleklerin yılanları kaldırıp Kafdağı'nın arkasına attıkları efsanesinden yola çıkarak bu olayı, gönlünden âh ateşinin çıkması şeklinde tahayyül etmiştir. “Zâtî'nin ateş saçan âhını görenler feleklere ejderhâ çekiliyor sanmaktadırlar”:

Ey melek eflâke **ejderhâ** çekilmiş sandılar

Zâtî'nün görüb kapunda **âh-ı âteş**-pâşını

(C.3, G.1757/5)

Yine bu beyitte de mübalâğalı bir söylemle âhının yeri yakıp âsâ gibi göklere kadar dikildiğini söylemektedir. Âhını da istifham yoluyla nefesinden ateş saçan ejderhâya benzetmektedir:

Âhum zemîni yakdı dikdi göke ‘asâyı

Gördün mi ol deminden **od** saçan **ejdehâyı**

(C.3, G.1511/1)

9.2.1.2. Aşk

Ermek, yetişmek ve olgunlaşmak manalarına gelen bir kelimedir. Dolayısıyla beyite baktığımızda sevgilinin ayva tüyleri büyüdüğü için âşığı büyük otlar gibi arasında saklayıp aşk ejderhâsından koruyan bir unsurdur. Bu beyitte şair “eğer sevgilinin ayva tüyleri Hızır gibi yetişmeseydi aşk ejderhâsından bin tane başım olsa birini kurtaramazdım” diyerek hem aşkı ejderhâya benzetmiş hem de kendisine “bin başlı olsaydım” diyerek ejderhânın bir özelliğini almıştır:

Ger hattun Hızır irmeye idi **ejdehâ**-yı ‘**ı**şktan

Birini kurtarmaz idüm olsa bin başum benüm

(C.2, G.893/2)

9.2.1.3. Ay

Gök cisimleri arasında ejderha adlı bir takım yıldızı bulunmaktadır. Bu takım yıldızı Tinnin’dir (draco), Küçük Ayı takım yıldızını çepeçevre sarar ve S harfi gibi kıvrılıp bir yıldız dikdörtgeniyle son halini alır. Canbaz, “canı ile oynayan, canını riske atan” demektir. Resenbaz ise “iple oynayan” anlamındadır. Seyirlik oyunların vazgeçilmez parçası olan cambaz gösterileri, eski şenliklerde ve eğlence toplantılarında en çok ilgi gören oyun olarak bilinmektedir. İp cambazlığı XVII. yüzyılda oldukça gelişmiş seyirlik bir oyundur. O yıllarda, Osmanlı topraklarını herhangi bir vesile ile ziyaret eden yabancı bir seyyahın aktardığına göre, resenbazlar büyükçe bir meydana iki direk dikip direğe iki ip gererlerdi. Denge değneği denilen çubukla üstteki ipi kullanarak yürürlerdi. Bir seyyaha göre 1582’de III. Murad’ın Şehzade Mehmed için düzenlediği sünnet düğününde gösteri yapan cambazlar, bazen ip üzerinde ve sırtlarında birini taşıyorlar bazen de ayakları bağlı, ceketini ters giymiş olarak ip üstünde sıçrayıp dans

ediyorlardı. Bir başka seyyaha göre ise Sultan Ahmed'in kız kardeşinin Atmeydanı'ndaki düğünü sırasında cambazlar, ellerinde hiçbir denge çubuğu olmadan ip üstünde yürür, bir ton ağırlığında taşları kaldırır, dişleriyle at nalını kırarlardı. Cambazlar İstanbul'un değişik yerlerinde çeşitli oyunlar düzenlerlerdi. Halat ya da tel üzerinde yürüyerek maharetlerini sergileyen cambazlar, çok yüksek direklere menzil ipi dedikleri ipi gererek gösterilerini yapar veya çok yüksek yağlı direklerin tepesine konulan parayı direklere tırmanıp almayı başarabilirlerdi. Aşağıdaki beyitte, çıkılan direklerin yüksekliği kadar ejderhanın göğe çıktığı inancı da anlatılmaktadır (Serdaroğlu, 2006: 333). “Bak o cambazın ipi ay menziline ulaşmış. Zannedersin ki ay bir ejderhadır da melek onu göğe çekiyor”:

İrişmiş menzil-i **mâha** gör ol cân-bâzun urganı

San **ejderhâdur** eflâke çeküpdür ol melek anı

(C.3, G.1530/1)

9.2.1.4. Bayrak

Ejderha ya da dragon motifi Türk-İslam sanat eserlerinde yaygın olarak kullanılmıştır. Ancak XII. asra ait bazı sikkelerde dahi görülen bu motif her zaman hukuki bir sembol veya işaret olarak kullanılmamıştır. Uzakdoğuda dragon aynı zamanda bir deniz, kara ve hava hayvanıdır. Güçlü bir gök yaratığı olduğu için, imparatorun sembolüdür. Bir İbrani metninde gök dragonundan, tahtı üstüne oturmuş bir kral olarak söz edilmektedir. Köprülü, Müslüman Türk devletlerinin bayraklarında ejderha şeklinin mevcudiyetine ait kayıtları ancak edebi metinlerde bulabildiğimizi belirtir (Özkan, 2007: 25).

Zâtî, aşağıdaki beyitte güzellik ülkesinin padişahı olan elif boylu sevgiliye seslenerek onun Osmanlı alfabesinin onuncu harfi olan dala teşbih edilen saçının bükümlerini ve perçemlerini ejderhalı bayrağa benzetmiştir. Ayrıca elif de Osmanlı alfabesindeki ilk harftir ve sevgilinin boyuna teşbih edilir. Elif ve dal harfleri de kendi aralarında iham-ı tenasüp oluşturmuşlardır:

Ey elif-kad pâdişâh-ı mülk-i hüsn olduğuna

Dâldur bu **ejdehâ**-peyker **livâdur** perçemün

(C.2, G.806/2)

9.2.1.5. Dağ

Âşığın feryadı öylesine dayanılmazdır ki buna cihan bile dayanamayıp yer yer başını kaldırmaktadır. Cihanın başını kaldırması dağların oluşmasına bağlansa da aslında bunlar dağ değil yedi başlı bir ejderhâdır:

Görinen **taglar** sanman yedi başlu bir **ejderhâ**

Figânumdan benüm baş kaldurubdur bu cihân yir yir (C.1, G.321/5)

9.2.1.6. Dahhâk

Dahhâk, Klâsik İran rivayetlerine göre çok güçlü bir devdir. Ehrimen insanları yoldan çıkarması için onu üç ağızlı, üç başlı, altı gözlü yaratmıştır. Avesta'dan anlaşıldığı kadarıyla Dahhâk, İran topraklarını ele geçirmek için İranlıların tapındıkları tanrıya övgülerde bulunmuş, yedi ülkedeki insanları boşaltması için Nabid'e kurbanlar adanmış, ama bütün bunlara rağmen arzusuna ulaşamamıştır. Ferr (güç), Cemşîd'den ayrıldıktan sonra Dahhâk, Ehrimen'in yardımcılarıyla ferr'i aramış ve kaba kuvvetle İran topraklarını ele geçirmiştir. Cemşîd'in Şehnâz ve Ernevâz adlı kızlarıyla evlenen Dahhâk bin yıl boyunca despot yönetimini sürdürür. İranlıların "Bin yıl yaşa" sözü, onun bin yıl yaşamasından kaynaklanmaktadır. İran rivayetlerinde Dahhâk kötülüğün simgesi, kötü güçlerin varlığa bürünmüş şeklidir.

İslam sonrası kaynaklarda da Dahhâk'ın adı geçer. Özellikle Hamza-yi İsfehânî (ö. 360/971), Taberî (ö. 310/922) ve Bîrûnî (ö. 440/1048) gibi tarih yazarları ondan söz eder (Yıldırım, 2008: 228).

Burhân-ı Kâtî'a göre Dahhâk'ın omuzlarında şeytanın tükürüğü eseri olarak yılan başı şeklinde bir ur hâsıl olmuş, sancısına tahammül edemediğinden yine şeytanın talimi ile üzerine insan beyni sürmeye başlamış, hergün iki insanı öldürtür, beyinlerini sürermiş (Onay, 2007: 106).

Şâir, bu olaya telmihte bulunarak rakibin Dahhâk'ın ejderi gibi insanların beynini canıyla birlikte yiyeceğini sevgiliye söylemektedir:

Yir zivirdiyle rakîbün gülivirme güzelüm

Âdemün beynisini **ejder-i Dahhâk** gibi

(C.3, G.1545/5)

9.2.1.7. Dert

Âşığın derdi bir ejderhâ; yaraları, ejderhânın ağzı, yaraların içindeki kurtlar ise dişleridir ve âşığın canına kastetmektedir:

Bir **ejderhâdürür** **derdüm** idübdür cânuma kasdı

Anun zahmum dehânıdur içinde kirmler dişdür (C.1, G.278/2)

9.2.1.8. Diş

Ejderhânın dişleri âşığın yaralarının üstündeki sayısı belli olmayan kurtlardır:

Zahmumun bu kirm-i bi-haddin temâşâ eyle gel

Görmek istersen eger kim **ejdehâlar** **diş**lerin (C.3, G.1202/2)

9.2.1.9. Göğe Çekilmesi

Eskilerin inancına göre yılan eğer bir asır yaşarsa ejderha olurmuş. Büyük felâtketlere yol açmaması için de melekler ejder haline gelen yılanı kancalarla tutup Kafdağının ardına atmak üzere gökyüzüne çekerlermiş. Bu inanca göre şimşek çakması sırasında çıkan ses ve ışık, ejderhânın göğe çıkma gürültüsü imiş.

Kur'an'da ve birçok İslami kaynakta, seher vakti mübarek ve kıymetli bir vakit olarak tasvir edilir. Seher vakti, herkesin uykuda olduğu bir zaman dilimidir. İnanışlara göre bu vakit kutludur ve bu zamanda yapılan dualar mutlaka kabul edilir (Özkan, 2007: 441). “Sevgilinin eşiğinden tarafına öyle heybetli bir sabah ahı çektim ki ejderhâ göğe çekildi, âlem karardı zannedersin”:

Karanu oldı ‘âlem san **çekildi göke ejderhâ**

İşigünden yana ben bir mehîb âh-ı seher çekdüm (C.2, G.982/4)

“Ey Zâtî! Bu âhımın ejderhası göğe çekilirken ağzından fıskıran şimşeklerle sabrımın harmanı tutuşabilir Bundan çekin, bana ah çektirme”:

Zâtî’yâ şâ’ıkadan hirmen-i sabrun tutuşur

Çekilürken göke bu **ejder**-i âhum hazer it (C.1, G.77/5)

“Bir melek âh dumanımın ejderhâsını göğe çekti, gök gürültüsü onun bağırması, şimşek de yakıcı nefesidir”:

Ejdehâ-yi dūd-ı âhum **göke çek**di bir melek

Ra'd-ü-berk anun gırîvi-vü-dem-i sūzânıdur (C.1, G.270/2)

9.2.1.10. Gözcü

Süleyman'a benzetilen sevgilinin yüzüğü, şekil olarak, ağız kenarındaki bir yara, aynı zamanda da gizli bir hazinenin bekçisi olan yılanıdır. Çünkü yara; sevgilinin ağzını, dudağını âşıklardan korur. “Ağzının kenarındaki yara, gizli hazinenin yılanıdır yahut Süleyman'ın yüzüğüne gözcü olmuş bir ejderdir”:

Yanında agzunun ol yara **mâr**-ı genc-i pinhândur

Nıgeh-bân olmuş **ejder**dür yahôd möhr-i Süleymâna (C.3, G.1319/6)

9.2.1.11. Güneş

Dîvân şiirinde yılan rengi, uzunluğu, kıvrım kıvrım, sarmaş dolaş şekliyle sevgilinin saçını andıran yönleriyle öne çıkar. Ayrıca bazen güneşe karşı yatması, zehire karşı tiryak olarak kullanılması, yuvası, serçe gibi kuşları yemesi ve define ve hazinelerin bekçisi olması yönündeki inançlarla tanınır (Kurnaz, 1996: 529). Bu beyitte de yılanın güneşe karşı yatması özelliği kullanılmıştır. Bunun yanında sevgilinin ben hazinesini koruyan bekçi olarak düşünülmüştür. “Rüzgâr zülfünün ucunda beninin kılını kıpırdatsa, sanırsın ki ejder güneşte yatarak dilini kıpırdatır”:

Zülfi ucında mûy-ı hâl-i ruhın depretse bâd

San **güneş**de yatuban **ejder** zebânın depredür (C.1, G.444/2)

9.2.1.12. Hatt-Hızır

Arapça çizgi, yazı; gençlerde yeni çıkmaya başlayan bıyık ve sakala da, (yüz levhası üzerinde yazıya benzetilerek) hat denilmiştir. Giyim, kuşam ve süslenmede vücut yapısı düzgünlüğü ile yüz çizgileri güzelliğinin elbet ki çok önemli tesiri vardır; bir dilber delikanlı yüzünde önemli değişiklik olan “hat”, bundan ötürüdür ki, bilhassa

kızın ve kadının örtü altında bulunduğu devirlerde şairlerimizi çok meşgul etmiştir (Koçu, 1969: 128).

Hızır kelimesi en çok sevgilinin hattı (ayva tüyleri) için kullanılan bir benzetme unsuru olur. Hızır kelimesinin yeşillik anlamından yola çıkan şairlerimiz, bu benzerliği çok değişik münasebetlerle söz konusu ederler. Beyitte görüldüğü üzere sevgilinin ayva tüyleri Hızır, saçları da Hızır-hatt ilişkisinden dolayı zülûmat ülkesi, kıvrım kıvrım şeklinden dolayı da yılandır. Âşıkları kara olan gama düşürür ve yılan olması sebebiyle zehirler, öldürür:

Kâmetün servindedür dil tıflı **Hızır** irsün **hattun**

Öldürür virmez amân bir **ejdehâdur** perçemün (C.2, G.806/4)

Âşık, servi boylu sevgilinin gönlüne zülf ejderi vasıtasıyla bağlanmıştır. Sevgilinin yılana benzeyen saçları, tel tel olduğu için bir bağ görevi görür. O saçlara bağlı kalan âşık, Hızır olan ayva tüyleri yardımına yetişmezse daha fazla dayanamayarak ölecektir:

Serv-i kaddündeki tıfl-ı dili bu **ejder**-i zülf

Öldürür **Hızır-hattun** itmez ise yârlığı (C.3, G.1591/4)

9.2.1.13. Hazine

Ejderha, tarih boyunca insanların hayal gücüne dayalı her türlü alanda etkilerini gösterecek kadar güçlü bir motiftir. Birçok kültürde yer etmiştir, birçok efsaneye konu olmuştur. İnsanlar kafalarında oluşan yüce değerlerin birçoğunu ejderha simgesi altında toplamışlardır. Uzun yaşam, bilgelik, kuvvet, büyüklük, korkutuculuk gibi insanı varolduğundan beri etkileyen nice olgu ejderhada birleştirilmiştir. Ejderhalar inanişe göre genellikle hazineleri beklerler. Örneğin yedi küp olup yere gömülen Kârûn hazinesini üzerinde uyuyan ejderhalar korumaktadır. Dîvân şiirinde sevgili ile birçok güzellik unsuru hazineye benzetilmiştir. Her şeyden önce sevgilinin güzelliği bir hazinedir. Sevgilinin ejder zülfü de o hazinenin bekçisidir. Zâtî, bir kişinin ejderhâ korkusu çekip, ayrıca kanaatkâr olduğunu söyleyerek yine de hazine istemesinin nedenini merak etmektedir. Böyle insanlar hep kismetimize razıyız deyip (sonra da) hazineye yönelirler:

Ejdehâ havfın çeküb **genci** neye ister kişi

Hep kanâ'at isteri **gencîne**ye tuş oldılar

(C.1, G.351/3)

Dîvân şiirinde tılsım, daha ziyade hazine unsuru ile birlikte düşünülür. Eskiden insanlar hazinelerini korumak için viranelere gömdükleri gibi yine hazinelerine kimsenin el sürmemesi ve çalmaya teşebbüs edememesi, edeceklerin bir fenalığa uğraması için bir tılsım yaparlarmış. Hazine için tılsım, hazineye bekçilik yaptırılan bir ejderhadır. Bu tılsım çözülmedikçe hazineye hiçbir şey kâr etmez (Tolasa, 2001:129). İnanışlara göre yılan evin sahibi, koruyucusu, definelerin bekçisidir (Boratav, 1973: 8). Aşağıdaki beyitte ise hazine aşkıdır. Zâtî, bu inanişe aşk hazinesinin başındaki yılanı, âhının dumanına benzeterek telmihte bulunmuştur. Zâtî, halkın bu aşk hazinesinin tılsımına meyillenmemesi için ejderha yüzü şekilli âhının dumanının yeteceğini söylemektedir:

Kılmamağ için tılsım-ı **genc-i** 'ışka meyli halk

Dûd-ı âh-ı Zâtî şekl-i **ejdehâ**-peyker yeter

(C.1, G.476/7)

9.2.1.14. Kalem

Kırmızı mürekkeple yazılan yazıyı şair, ejderhanın etrafa saçtığı ateşin kıvılcımları olarak görür. Kalem ateş saçan bir ejderhaya, yazı da renk itibariyle ateşin kıvılcımlarına benzetilmiştir. “Kâğıtlara yazılmış olan yazı gönül ateşinin kırmızısıyla yazılmamıştır. Kalem ejderha gibi ateş saçmış, noktalar da onun kıvılcımları olmuştur”:

Sûz-ı dilden surh ile yazılmadı evrâka hat

Ejdehâ-veş **hâme** od saçdı şîrârdur nokat

(C.2, G.618/1)

9.2.1.15. Kış

Beyitte ejderhâ kışa, zehiri kışın soğuşuna, dişleri de çatının kenarındaki buzlara benzetilmektedir:

Bir **ejdehâ**durur bu **şitâ** zehridür sovak

Yahlar kenâr-ı bâmda bu **ejdehâ**ya diş

(C.2, G.580/3)

Bu beyitte de aynı şekilde kış ejderhâ, çatı kenarlarındaki buzlar da onun dişleri olarak tasavvur edilmiştir:

Bu **şitâ** bir **ejdehâ**dur her kenâr-ı bâmda

Hâsıl olan yahları hep ana dendân eyledi

(C.3, G.1604/3)

9.2.1.16. Menekşe

Benefşe Farsça olup Arapça “menefşe”, Türkçede ise “menekşe, menevşe” şeklinde kullanılır. Genel olarak dört çeşidi vardır: Mor, laciverd, sarı ve beyaz. En çok mor rengi yaygındır (Öztoprak, 1986: 50). Koyu mor, biraz siyaha çalan renkte olan menekşenin İran’da on dört türü bulunur ve aralarında en ünlüsü, Taberî menekşesidir. Eskiler, menekşenin tıp açısından birçok özellik taşıdığına inanırlardı: Uyku getirdiği, yumuşatıcı özellik taşıdığı, baş ağrılarına iyi geldiği, koklanmasıyla beyindeki sıcaklık ve kuruluğu giderdiği söylenir. Tansiyon ve akciğer zarı iltihabı ile zatürre gibi hastalıkların tedavisinde kullanılırdı (Yıldırım, 2008: 157). Menekşe, Klâsik Türk şiirinde sevgilinin saçı, zülfü, kâkülü ve âşık için kullanılır (Bayram, 2007: 215).

Bu beyitte de ejderha, menekşeye benzetilmiştir. Koyu renkli olan menekşe saça benzetildiği için dolaylı olarak ejderhâ da saça benzetilmektedir. O, Hz. Musa’nın ejderhası (asası) gibi kış sihrini bozmuştur:

Sihr-i şitâ ‘aceb mi bâtil olursa oldı

Mûsî ‘asâsı gibi bir **ejdehâ benefşe**

(C.3, G.1333/3)

9.2.1.17. Mûsâ- ‘Asâ

“فَأَلْقَىٰ عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُّبِينٌ”. Fe elkâ asâhu fe izâ hiye su’bânun mubîn(mubînun).

“Böylelikle (Musa) asasını fırlatınca, anında apaçık bir ejderha oluverdi” ‘A’râf suresi, 107. âyet).

1. fe : böylece.
2. elkâ : attı.
3. asâ-hu : onun asası.
4. fe : böylece, ve de.

5. izâ : olduğu zaman, öyle olunca.
6. hiye : o.
7. su'bânun : yılan, ejderhâ.
8. mubînun : açıkça.

'A'râf suresi, 107. âyette de yer alan bu kıssaya telmihte bulunan Zâtî, Hz. Mûsâ'nın âsâsının bin sihirle yapılan ejderhâları yuttuğunu, ancak sevgilinin saçı orada olsa idi o âsâyı da saçının yutacağını söyleyerek gulüvv derecesinde mübalağa yapmıştır:

Bin sihr **ejdehâsın** yutmuş 'asâ-yı **Mûsâ**

Anda olaydı zülfün yutardı ol 'asâyı (C.3, G.1512/2)

9.2.1.18. Rakip

Zâtî, Dahhâk'ın omuzlarındaki yılan başı şeklinde bır urlara insan beyni sürmesi olayına telmihte bulunarak, rakibin Dahhâk'ın ejderi gibi insanların beynini canıyla birlikte yiyeceğini sevgiliye söylemektedir:

Yir zivirdiyle **rakîbün** gülivirme güzelüm

Âdemün beynisini **ejder-i** Dahhâk gibi (C.3, G.1545/5)

Bu beyitte Zâtî, rakibin âşık için ettiği bedduanın, kendisine dönmesi için "ağzından çıkan beddua ejderhâ olup boynuna dolansın" şeklinde bir beddua etmektedir:

Ben kulunçün anı **ejderler** yisün dirmiş **rakîb**

Yâ Rab agzından çıka vü yakasına yayıla (C.3, G.1434/5)

9.2.1.19. Tılsım

Genc, harap yerlere gömüldükten sonra emniyeti arttırmak için tılsım da yapılmış. Öyle ki tılsımın tesiri ile yaklaşıana, yılan ejderha görünür, el uzatanı öldürürlermiş. Bu sihir ancak İsm-i Azam duası okunarak bozulabilirmiş. Efsanelere dayanan bu inanış ile genc, hazine, yılan-mar, ejder birlikte anılır (Aybet, 1989: 40): "Halkın, aşk

hazinesinin tılsımına meyletmemesi için Zati'nin ejderha yüzü şekilli ahının dumanı yeter”:

Kılmamağ için **tılsım**-ı genc-i ‘ışka meyli halk

Dûd-ı âh-ı Zâtî şekl-i **ejdehâ**-peyker yeter (C.1, G.476/7)

9.2.1.20. Tiryâk-Zehir

Dîvân şiirinde ilaçlı tedavi açısından geçen en önemli mazmûn tiryâktır. Tiryâk, zehirlenmeye ve bazı hastalıklara karşı kullanılan mâcun, panzehir ve afyon anlamlarında kullanılmaktadır. Mâcun olarak ilk defa Yunanlı hekim Mitridat'ın bulduğu sanılan tiryâk, sancı ve öksürüğü keser, yılan ve akrep sokmalarında panzehir olarak kullanılır. Panzehir anlamındaki tiryâk, bazı şiirlerde tiryâk-ı erbaa olarak da geçmektedir. Yılan zehrinden yapılan tiryâk, yılan sokmalarına karşı da kullanılır (Kemikli, 2007: 29).

Âşığın vücuduna en büyük panzehir ne dediklerinde o zehir dolu gam ejderhâsının yok olması olduğunu söyler:

Bu vücûdına neyün **tiryâk**-i ekber didigüm

Ejdehâ-yı gussa-i pür-**zehri** eyler ol ‘adîm (C.2, G.998/2)

Sevgilinin saçı ejderhadır ve bir nefeste bin gönülü kendisine çekmektedir. Ancak, oraya çekilen âşıklar sevgilinin dudağını gördüklerinde onlara panzehir olur ve ejderhâ saçlar da mecalsiz kalırlar:

Saçınun **ejdehâsı** bir nefeste bin dili çekse

Görüb **tiryâk**-i la’lin **ejdehâlar** bî-mecâl olsa (C.3, G.1439/2)

Yaratılanlar vefâ bulmak ümidinin etkisiyle ejderhâ belki zehrini tiryak eder diye ümitlenip sevgiliye gönül verirler:

Nola meyl eylese mahlûk eser-i bûy-i vefâ

Ejdehâya ire ger **zehrini tiryâk** eyler (C.1, G.392/5)

9.2.1.21. Zülf

Bu beyitte sevgilinin saçı ile ejderha kıyaslanmış ve sevgili üstün görülmüştür. Çünkü sevgilinin milyonlarca tel saçına karşılık ejderhânın sadece bin başı vardır. “Zülfün kime dolaşsa bir bent ile onu âciz eder. Ejderha senin zülfüne kaç baş ile yetişebilir?”:

Kim ki tolaşsa ana bir bend ile miskîn ider

Zülfüne kaç baş ile olur mukâbil **ejdehâ** (C.1, G.8/2)

Âdem peygambere secde etmeyen İblis cennetten kovulmuştu ve oraya tekrar girmenin yollarını arıyordu. Allah da ona kıyamete dek ömür vermiş ve bazı nesne ve davranışları (kadın, yalan, hile vs.) insanları azdırmak yolunda kullanmasına müsaade etmişti. Cennet’in kapıcısı olan Rıdvan onu içeri almıyordu. Fakat İblis, yılanın dişleri içinde cennete girmişti. Yılan dört ayaklı güzel bir hayvan iken Allah bu cürmünden dolayı onu cezalandırarak ayaklarını ve güzelliğini gidermiştir (Pala, 2003: 16- 17). Sevgilinin saçının altında ayva tüylerinin görünmesi ejderin ayağının görünmesine benzetilmiştir. Yılan ayağı görenin de sultan olacağına dair bir inancın varlığından Zâtî,

Zülfün altından gelür bir gün hattun didüm ana

Ol **yılan** ayagıdur anı gören sultân olur (C.1, G.381/3)

beyitinde de bahsetmiştir. Zâtî, sevgilinin saçları ardına gizlenmiş ayva tüylerini gördüğünde kendini ejder ayağı görmüş telakki edip sevgiliye kavuşmayı dilemiş, dualarının kabul olacağına inanmıştır:

Zülfi altında görürsen hattın iste vuslatın

Ejder ayağı görünse müstecab olur du’â (C.1, G.11/3)

“Eğer zülfünün hasretiyle büyük bir âh etsem, sana kim gelirse yerden göğe ejder gibi çekilir”:

Kim görürse sana yirden göke **ejder** çekilür

Hasret-i **zülfün** ile çeksem eger âh-ı mehîb (C.1, G.68/4)

“Rüzgâr zülfünün ucunda yanağının beninin kılını kıpırdatsa, sanırsın ki ejder güneşte yatarak dilini kıpırdadır”:

Zülfî ucında mûy-ı hâl-i ruhın depretse bâd
San güneşde yatuban **ejder** zebânın depredür

(C.1, G.444/2)

9.3. Hümâ

Devlet kuşu anlamındaki Farsça Hümâ kelimesi efsanevi Hümâ kuşu anlamının yanında ‘saadet, kutluluk’ anlamlarına da gelmektedir (Devellioğlu, 1999: 390). Arapça’sı bulah olan Hümâ, tayru’d-devle (Onay, 1992: 212), devlet kuşu, talih kuşu, cennet kuşu olarak da anılır (Pala, 2003: 228).

Doğu mitolojilerinde ve Dîvân şiirinde üstün özellikleriyle yer alan bu efsanevi kuş bazı Türk lehçelerinde kumay, Anadolu Türkçesi’nde Hüma/Hümâ şeklinde söylenen Farsça Hümâ/Hümay adındaki mitolojik kuştur. Eski Türk inancındaki dişi tanrı Umay’la benzerlikleri üzerinde de durulan Hümâ’nın yaşadığı mekân aklın alamayacağı, gözün göremeyeceği kadar yükseklerde ve sınırsız bir genişlikte tasavvur edilmiştir. Ulaşamayacağı bir yer bulunmadığına inanılan Hümâ bu özellikleriyle Türk ve İran mitolojilerinde kuşların en asili sayılmış ve ayrıca devlet kuşu olarak kabul edilmiştir. Hümâ’nın bu özellikleri başta Roma olmak üzere değişik kültürlerdeki güç ve kuvvet sembolü olan avcı kuşlarla benzerlik göstermektedir (DİA, 1998: C 18, 478).

Bazı ortak özellikleri dolayısıyla Ankâ, Sîmurg, Garuda, Kaknûs ve Phoenix gibi diğer efsanevi kuşlarla karıştırılan Hümâ’nın sürekli karlarla örtülü bir ülkede, Çin Cezayiri’nde, Hint Okyanusu adalarında, Kaf Dağı’nda, Hindistan’da, Deşt-i Kıpçak’ta, Bahr-ı Muhitde, Hita-Hoten bölgesinde yaşadığı yolunda çeşitli rivayetler bulunmaktadır (Batislam, 2002: 187).

Hümâ’ya devlet kuşu denilmesi ile hümâyun kelimesinin hükümdar, padişah anlamlarını kazanması Hümâ’nın gölgesi ile ilgili inançlardan kaynaklanır. Halk inançlarına göre eskiden bir hükümdar ölünce halk bir meydanda toplanır, Hümâ kimin başına konarsa o kişi hükümdar seçilmiştir. Hümâ kuşunun uçarken üzerinden geçtiği ya da gölgesinin düştüğü kişinin taç giyeceğine ya da yüksek bir makama ulaşacağına inanılmasının nedeni de budur. Günümüzde kullanılan talih kuşu, devlet kuşu deyimleriyle, insanın başına ya da üstüne kuş pislemesinin hayra yorulması Hümâ’nın

zenginlik ve mutluluk getirici olması inancıyla ilgilidir. Bu inanç ve deyimler Hümâ ile ilgili inançların günümüzdeki uzantılarıdır. Hümâ ile ilgili inançlar arasında, Hümâ'yı bilerek öldüren kişinin kırk gün içinde öleceği inancı da birçok kaynakta zikredilen yaygın bir inançtır. Hümâ'nın canlısının asla yakalanamayacağına inanılır. Hümâ'nın eski Türk inancındaki Tanrı Umay'la olan benzerliği ve Çepni boyunun sembolünün Hümâ kuşu olduğu da kaynaklarda belirtilir (Batislam, 2002: 187).

Bazı Türk kabileleri içinde, çocukları koruyan bir meleğe ve can alan Azrail'e de Hümâ adı verilmiştir (Akalin, 1993: 136).

Şarklılar bir gün nail-i hükûmet olacak şahsın başı üzerinde akbabanın uçuşunu fal-i hayr sayarlar. İrani'lara göre, Türklerin Hümâ tesmiye ettikleri, büyük akbaba avcı kuşların en necibidir. Çünkü bizim ancak intikal eden rivayetlerle bildiğimiz Şarkiyyun Tarih-i Tabiisine göre Hümâ, hiçbir canlı kuşla tegaddi etmeyip diğerlerinin öldürdüğü kuşların kanlı parçalarıyla hayatını idame ettiği gibi bir muhatara zuhurunda kanatlarıyla örttüğü yavrularına gayet müşfikâne bir valide muhabbeti gösterir (Pakalin, 1946: C 1, 866).

Mitolojik kökenli bir kuş olan Hümâ'nın en önemli özelliği devlet kuşu, talih kuşu olmasıdır. Bu nedenle daha çok mutluluk, şans ve güç sembolü olarak kullanılmıştır. Şairler mutluluğu, şansını, ulaşılması zor hedefleri, idealleri ifade etmek için Hümâ ile ilgili benzetmelerden yararlanmışlardır. Dîvân şiirinde de sıralanan özellikleriyle sıkça söz konusu edilmiştir. Hümâ, havada çok yüksekte uçması, elde edilemeyeşi, tuzağa düşmemesi, gölgesinin insanlara şans getirmesi, kemikle beslenmesi, diğer kuşlardan üstün olması gibi özellikleri ve bunlarla ilgili inançlar, efsaneler, rivayetler dolayısıyla Dîvân şairinin şiirinde zengin bir hayal ve benzetme dünyası içinde karşımıza çıkar. Özellikle Dîvân şairi övgülerinde yer verdiği kişileri sevgili, padişah ya da veziri, fahriye yaptığı durumlarda da kendisini Hümâ'ya benzetir. Şair kendisini överken şairlik yeteneğinin çeşitli özelliklerini ulaşılmazlık, olağanüstülük bakımından Hümâ'ya benzetir. Şairin hayali Hümâ avlayan şahin olur. Şair için kimi zaman mana da Hümâ'dır. Bazen de şair şiir Hümâ'sını avlamaya çalışır. Kendisinin ya da övgüsünü yaptığı diğer kişilerin Hümâ gibi olağanüstü özelliklere sahip olduğunu söyler. Padişahı överken şair, padişahın Hümâ gölgesi gibi insanlara şans, uğur ve mutluluk getirici olduğunu anlatır. Hümâ'nın kanadı padişahın eşiğinin süpürgesi olur.

Sevgili, Hümâ'ya benzetildiği zaman hangi âşığına iltifat etse onun başına devlet kuşu konmuş ve o kimsenin şansı açılmış olur. Sevgilinin güzelliği Hümâ gibi ulaşılması zor bir güzelliştir. Sevgili, âşığa gölgesi düşmeyen Hümâ'dır. Sevgilinin zülfü ulaşılmazlık açısından Hümâ'ya benzetilir. Sevgili, Hümâ olduğu zaman âşık için avlanması çok zordur. Çünkü sevgili Hümâ gibi yüksekte uçmaktadır (Batislam, 2002: 187).

Her zaman yükseklerde bulunan, yere inmeyen bir kuştur. Bu kuş, bulunduğu gökte yumurtlar. Bu yumurta yere inerken içinden yavru çıkar, tekrar göklere uçar. Yerlere konmayan bu kuşun ayakları yoktur. Hindistan, Çin, Kıpçak göklerinde yaşar. Bir inanışa göre de serçeden büyükçedir, yere de konar. Hümâ'yı bulup da bilerek öldüren kimse kırk gün içinde ölür. (Uraz, age, 1967: 116)

Klâsik Türk ve İran edebiyatlarında Hümâ ile ilgili birçok tabir vardır. Mesela Hümâ-yı lâ-mekân (Allah), Hümâ-yı Beyzâ-din (Hz. Muhammed) gibi. Hümâ aynı zamanda erişilmesi imkânsız şeyleri de ifade eder. Bunların başında vuslatı mümkün olmayan sevgili gelir. Sevgilinin iltifatı âşığın başına devlet kuşunun konması demektir. Sevgilinin saç, kaş, vuslatı Hümâ'nın kanatlarına, saçının gölgesi de mutluluk getirdiğinden Hümâ'nın gölgesine benzetilir. Yine Dîvân şiirinde mazmun olarak kullanıldığında talih, ikbal, saltanat ve ulaşılması güç mutluluk manalarında düşünülmüştür (Kurnaz, 1998: 478).

Mantuku't-tayr'da yer alan simgesel bir hikâyeye göre, dünyada dikkatleri çekme amacıyla zühd ve ibadetten dem vuran, makam ve mevki isteyenleri simgeleyen Hümâ, Fars edebiyatında ise daha çok tanrısal güç kaynağı, fen sahibi, görkemli ve mutluluk simgesi olarak işlenir (Yıldırım, 2008: 389).

'Hümâ-sâye' (iyilikleri yeryüzüne yayılmış), 'Hümâ-pâye' (yüksek dereceli), 'Hümâ-yı ikbâl' (yüksek talih, devlet kuşu), Hümâ-pervâz' (yüksekte konuşan) gibi ifadeler içinde benzetilen olarak kullanılan Hümâ ile ilgili tabirlerde talih ve baht açıklığı özellikleri göze çarpar (Pala, 2003: 228). Dîvân edebiyatının şairleri sevgililerini birkaç yönden birkaç kuşa benzetmişlerdir. Bunlardan ilki, ele geçmezlik, ulaşılmazlık, erişilmezlik açısından sevgili ile Hümâ arasında bir ilişki kurmaktır. Bilindiği gibi Hümâ, yere konmayan, ancak gölgesi yere düşen efsanevî bir kuştur. Kulluk ve devlet

onunla ölçülür. Âşık da sevgilisini Hümâ'ya benzeterek devlete erdiğini, bu aşk ile kutsandığını imaya çalışır (Pala, 2004: 155–159).

“Ey Hümâ sevgili, senin fenâlığını isteyen başından horoz gibi kanlı balta eksik olmasın”:

Ey **hümâ** başından eksük olmasun bed-hâhunun
Kan bulaşmış bir teber her gâh mânend-i horôs (C.2, G.572/2)

“O Hümâ yanımdan gaflet uykusuyla geçerse, inilti ve feryatlarımla uykusunu kaçırırım”:

Hâb-ı gafletle geçerse o **hümâ** yanumdan
Uykusın uçurayın nâle-vü-efgânumdan (C.3, G.1209/1)

9.3.1. Hümâ ile İlgili Tasavvurlar

9.3.1.1. Aşk

Çetr, çadır, güneşten korunmak için kullanılan şemsiye manasınadır. Ayrıca gece anlamı da vardır. Bu sebeple sâye ile tenasüp oluşturur. Sevgilinin Hümâ gölgeli aşkı âşığı cihan padişahı yapmıştır. Âşığın âh ateşinin dumanı ise onun üstünde bir padişah çadırıdır:

Senün ‘**ışk-ı hümâ**-sâyen beni şâh-ı cihân itdi
Duhân-ı nâr-ı âh üstümde bir çetr-i hümâyûndur (C.1, G.474/2)

9.3.1.2. Devlet

Mitolojik kökenli bir kuş olan Hümâ'nın en önemli özelliği devlet kuşu, talih kuşu olmasıdır. Zamanın birinde, bir devlete bir baş seçmek istemişler. Bu kuş insanların toplu bulunduğu yerde uçurulmuş. Kimin başına konarsa onu devlet reisi yapacaklarını kararlaştırmışlar. Uçan kuş gitmiş, bir adamın başına konmuş. Bunu Devletin başına getirmişler. Bu sebeple Hümâ kuşuna “Devlet Kuşu” da denilmiştir (Uraz, age, 1967: 116). “Hümâ gölgeli doğan, bir gün uçup uçup gelip beş kanadını kimin başına koyarsa başına devlet konmuş olur”:

Uçub uçub gelüb bir gün o şeh-bâz-ı **hümâ**-sâye

Eger kim şeş-perini kondura başakonar **devlet** (C.1, G.88/3)

Evc-i rif'at, yüksekliğin tepesi, son noktası demektir. Aynı zamanda evc, mürekkep bir makam olup, ırak makamının inici şeklinden ibarettir (Arel, 1991: 1829). Türk mûsikîsinin en hususiyet taşıyan terkiplerinden biridir (Öztuna, 2000: 113). Ayrıca evc, güneşin 21 Nisan'da dünyadan en uzakta bulunduğu noktadır (Kurnaz, 1996: 482). Şair, gönlüne seslenerek, cihanın padişahının geldiğini, onun en zirvedeki devlet Hümâ'sı olduğunu ve mutlu olmasını gerektiğini söylemektedir:

Ey gönül şâd ol cihânun pâdişâsıdur gelen

Kim ol evc-i rif'at-ü-**devlet hümâ**sıdur gelen (C.3, G.1187/1)

9.3.1.3. Eşik

Kasidelerde övülen ve övülenle ilgili hemen her şey birer Hümâ-sâye (Hümâ gölgeli) iken gazelerde de öncelikle sevgilinin saçı, zülüfleri, yüzündeki beni (hâl), ayva tüyleri (hat) hatta kapısının iç eşiği dahi Hümâ, Hümâ'nın kanadı veya Hümâ'nın gölgesidir. "Ey Hümâ! Başımızı bir gün senin iç eşiğinin taşına koyabilsek, o gün bizim başımıza devlet konardı":

Başumuz bir gün konaydı iç **işigün** taşına

Ey **hümâ** devlet konardı biz fakîrün başına (C.3, G.1280/1)

9.3.1.4. Hümâyûn

Osmanlı zamanında saltanata ait hemen her şey için sıfat olarak kullanılan ve şeref, izzet, yücelik, kudret vb. anlamlar yüklenen hümâyûn kelimesi de Hümâ'dan türetilmiştir. Şiirde bir âhenk unsuru olarak iştikak sanatına kıymet veren Dîvân şairlerimiz ve hümâyûn kelimelerini birlikte kullanmaya gayret ederler (Ceylan, 2007: 118). Hümâ'ya devlet kuşu denilmesi ile hümâyûn kelimesinin hükümdar, padişah anlamlarını kazanması Hümâ'nın gölgesi ile ilgili inançlardan kaynaklanır. Halk inançlarına göre eskiden bir hükümdar ölünce halk bir meydanda toplanır, Hümâ kimin başına konarsa o kişi hükümdar seçilirmiş. Hümâ kuşunun uçarken üzerinden geçtiği ya da gölgesinin düştüğü kişinin taç giyeceğine ya da yüksek bir makama ulaşacağına

inanılmasının nedeni de budur. Günümüzde kullanılan talih kuşu, devlet kuşu deyimleriyle, insanın başına ya da üstüne kuş pislemesinin hayra yorulması Hümâ'nın zenginlik ve mutluluk getirici olması inancıyla ilgilidir. Zâtî de bu beyitte Hümâ sevgilinin sayesinde -ki bu kelime tevriyeli kullanılmıştır ve hem onun yardımıyla hem de gölgende anlamı vardır- sultanlık etmektedir. Âhının dumanını da padişah çadırının üstüne tutmuştur:

Ey **hümâ** Zâtî senün sâyende sultânlık ider

Dûd-ı âhı tutdı bir çetr-i **hümâyûn** üstine

(C.3, G.1305/5)

9.3.1.5. Hz. Muhammed

Hz. Muhammed (sav), bütün isimlerin ma'nâlarını taşıyandır. Çünkü O'na cevâmiu'l-keîm verilmiştir. Bu mertebenin ismi ile bütün fitrî istîdât ve kâbiliyetleri câmî' olan "Allah"tır. "Allah'ın gölgesi" ya da "ilk gölge" de denir (İbn Arabî, 1985: 312).

Hz. Muhammed (s.a.s)'de de Peygamber olmadan önce irhasat denilen olağanüstü haller görülmüştü. Doğumdan önce annesi Âmine'nin gördüğü haller, tanımadığı kişilerin Hz. Muhammed'in yanına gelip, O'nun geleceği ile ilgili olarak kendi aralarında konuşmaları ve bulutların O'na gölge yapması bunlar arasında sayılabilir. Bu olay, Şam'a yapılan ticaret yolculuğu sırasında vuku bulmuştur. Hz. Muhammed gençlik yıllarında Hz. Hatice hesabına Yemen'e dört, Yemen'in Mekke tarafına düşen sancaklarından Cüreş'e iki ve Şam'a bir ticaret seferi yapmıştır.

Ticaret kervanı Şam topraklarındaki Busrâ'da konakladı. Alış-veriş yapıldıktan sonra oradan Mekke'ye dönmek üzere ayrıldılar. Kervanda bulunan Meysere, öğlen sıcaklığında devesinin üzerinde yolculuk yapmakta olan Hz. Muhammed'i gölge yapan bulutların izlediğini farketti ve ona karşı kalbinde derin bir sevgi ve saygı uyandı. Hz. Hatice de kervanın Mekke'ye girişi sırasında aynı gölge olayını görmüş ve yanında bulunan kadın arkadaşlarına bunu göstermişti (<http://www.sevde.de/islam/Ans/ii/irhasat.htm>, 23.11.2008).

Hz. Muhammed, çocuk iken, açıklarda gezerken, başı hizasında bir bulut da birlikte hareket ederek gölge yapardı. Güneş ve Ay ışığında gölgesi yere düşmezdi. Sevgilinin saçı, zülfü, perçemi sevgilinin yüzüne gölge yapması açısından ele alındığında Hümâ

ile ilişkilendirilerek Hümâ'nın benzetilene olurlar. Hümâ'nın gölgesi ise Hz. Muhammed'i koruyan buluta benzetilmiştir:

Sâye salmışdur Süleymâna **hümâ**dur perçemün
Yâ sehâb-ı sâye-bân-ı **Mustafâ**dur perçemün (C.2, G.806/1)

9.3.1.6. Kemik

Uğur getirdiğine inanılıp, mutluluğun habercisi olarak da kabul edilen Hümâ, eskilerin inanişına göre kemik yedi. Yerlerden aldığı kemikleri çok yükseklerden kayalara fırlatarak parçalayıp yiyen bu kuş yırtıcı olsa bile kimseye hiçbir zararı dokunmaz, başına konduğu kişi geleneklere göre hükümdar yapılırdı (Yıldırım, 2008: 388). Gölge, rengi itibariyle kargaya benzetilmiştir. “(Ne zaman o) Hümâ'nın gölgesinde (sahip çıkmasıyla) devlete (mutluluğa) erişmek istesem (o gölge) karga olur kemiklerime kast edip ortadan kaldırır”:

Zıll-i **hümâ**da devlete irişmek istesem
Kasd eyler **üstühân**uma def'î gurâb olur (C.1, G.289/3)

Hümâ sevgili ile köpek rakip, hilali, zayıflıktan artık kemikleri sayılır hale gelen âşığın kemiğine benzeterek birbirine gösterirler:

Ol **hümâ** ile rakîb-i seg hilâli Zâtî'yâ
Bir birine gösterürler **üstühân**um sandılar (C.1, G.310/7)

9.3.1.7. Mektup

Güvercin gibi Hümâ da haberci olarak bilinir. “Ey Hümâ yüzlü sevgili! Eğer beni çağırırsan mektup gibi kanat büküp gelirim”:

Beni ger ey **hümâ**-peyker okursan
Kanat büküb varam **mektûb**-mânend (C.1, G.122/2)

“Hümâ ve Hümâyun kanatlı mektubu lütuf ile uçar. O gönülleri açar, onu çağrıldığı yere ilet”:

Uçur lûtf ile **mektûb-i hümâ**-bâl-ü-hümâyûn-per
Gönüller yazıcıdur ol okunduğı yire gönder

(C.1, G.408/1)

9.3.1.8. Ömür

Zâtî'nin ömrünü Hümâ olarak tasavvur etmesi, Âşık Emrah'ın aşağıdaki dizelerinde de olduğu gibi ömrün kuş gibi uçup gitmesi şeklindeki tahayyülden kaynaklanır. Bu kuşun Hümâ olmasının sebebi ise bir daha yere konmayacağı yani giden canın bir daha bedene giremeyeceğı sebebiyledir:

Âşık Emrah derki naçârım naçâr

Ömür Hümâ kuştur gün gelir uçar

Bayburt'un hasreti sinemi biçer

Mızrabı vurduğum tele merhaba

Âşık Emrah

Devşürse dâne-i dili inse **hümâ** yire

Zâtî dir idi zülfüne 'ömrüm **hümâ** gibi

(C.3, G.1546/7)

9.3.1.9. Peyker

Sevgili bazen Hümâ olarak geçmekte bazen de Hümâ yüzlü olarak tahayyül edilmektedir. Bu beyitte âşık kendini mektuba benzetererek Hümâ yüzlü sevgilinin okuması durumunda mektup gibi kanat açıp yanına varacaktır:

Beni ger ey **hümâ-peyker** okursan

Kanat büküb varam mektûb-mânend

(C.1, G.122/2)

Bu beyitte şair yazdığı gazeli övmekte ve kendisini bülbüle, gazelini bülbül şakımasına benzetmektedir. "Eğer Zâtî, Hümâ yüzlü sevgiliye bu gazeli okusa onu işitenler sana ancak 'bülbül' derdi":

Ol **hümâ-peykere** Zâtî okısan bu gazeli

İşiden dirdi sana murg-ı hoş-elhân ancak

(C.2, G.664/5)

9.3.1.10. Sâye

Hümâ efsanelerine göre birinin hükümdar olabilmesi için başına Hümâ gölgesinin düşmesi yeterlidir. Sorguç başa takılan tuğ, çelenk ve bazı kuşların tepelerindeki uzunca tüydür (Bahaeddin, 1995: 668). Ayrıca serpuşların (kavuk, başlık) ön taraflarına süs nevinden takılan muhtelif şeyler için kullanılan bir tabirdir. Beyaz ve siyah tüyden, balıkçıl tüyünden, kıymetli mücevherlerden olurdu (Pakalın, 1983: 257). Başlangıçta balıkçıl, tavus, turna gibi değerli hayvanların tüylerinin, daha sonra değerli mücevherlerin başa, kavuğa, sarığa takılması hükümdarlık alameti olarak da kabul edilmiştir (Keskin, 2007: 495). Bu beyitte padişahın sorgucunun bulunması Hümâ'nın gölgesini onun üzerine saldığının göstergesi olarak karşımıza çıkar ve o tüy Hümâ'nın gölgesine benzetilir:

Gûyâ ki bir **hümâ**dur bir şâha **sâye** salmış

Ol pâdişâh-ı hûbân başında Zâtî sorguç (C.1, G.93/5)

Âşık sevgili olan Hümâ'ya seslenerek biraz da tehditkâr bir tavırla, eğer ah ateşinden dolayı arş horozunun kebab olmasını istemiyorsa lütuf gölgesini rakip üzerinden çekmesini söylemektedir:

Sâye-i lûtfun rakîbe salma lûtf it ey **hümâ**

Olmasun dirsên Horôs-ı 'arş ahumdan kebâb (C.1, G.72/5)

Daima gökyüzünde dolaşan Hümâ, bazen 40 arşın kadar yere yaklaşır ve o zaman kimin üzerine yahut başına gölgesi veya pisliği düşerse o kişi ya hükümdar ya da çok zengin olur. Zâtî de mübarek kanatlı, bahtı açık, gösterişli bir Hümâ'nın gelmesiyle birkaç gün onun sâyesinde (tevriyeli) hoş vakit geçirecektir:

Yine birkaç gün anun **sâyesinde** hôt geç ey Zâtî

Hümâyûn-bâl-u-ferruh-fâl bir garrâ **hümâ** geldi (C.3, G.1677/5)

Sevgilinin saçının gölge yapması ve Hümâ-sâye tasavvuru dolayısıyla saç Hümâ'ya benzetilmiştir. "Senin mübarek saçın (Hümâ'ya) o kadar benziyor ki, Hümâ kime gölgesini salsa sultan olur":

Şöyle benzer kim müşâbihdür hümâyûn zülfüne

Sâyesini her kime salsa **hümâ** sultân olur (C.1, G.161/2)

9.3.1.11. Şiir

Her vezinli söz nazımdır, fakat manaca güzel olabilen şiidir (Kürkçüoğlu, 1973: 115).

Şair kendisini överken şairlik yeteneğinin çeşitli özelliklerini ulaşılmazlık, olağanüstülük bakımından Hümâ'ya benzetir. Şairin hayali Hümâ avlayan şahin olur. Şair için kimi zaman mana da Hümâ'dır. Bazen de şair şiir Hümâ'sını avlamaya çalışır. Bu beyitte şairin şiirine kondurduğu kelimeler Hümâ olarak düşünülmüştür. Ayrıca şiirin üstüne kimsenin şiir koyamayacağını iddia eden şaire göre şiirin üstüne bir kıl konmaz. Yani şair, diğer şairlerin şiirlerini kıl kadar değersiz olarak görmektedir:

Ol **hümâ** vâsfinda kuşlar kondurursın **nazmuna**
Zâtî' yâ eş'ârunun bir şa'r konmaz üstüne (C.3, G.1309/5)

9.3.1.12. Yakalanamaması

Hümâ, bu beyitte havada çok yüksekte uçmasından dolayı tuzağa düşmemesi ve yakalanamaması özellikleri ile karşımıza çıkar. Şair, ulaşılması zor hedefleri, idealleri ifade etmek için Hümâ ile ilgili benzetmelerden yararlanmıştır. Âşığın tek nakti canıdır. Bu beyitte âşık şahbâzdır ama sevgili olan Hümâ'nın yüksekte uçup avlamayacağından kendisi sevgiliye can naktini vermektedir:

Nakd-i cân virmekde şeh-bâzam velî dil-berlere
Ol **hümâ** yüksek uçar ey dil şikâr olmaz bana (C.1, G.39/5)

Bu beyitte ise gerçekleşmesi imkânsız bir hayal kuran şair, Hümâ'yı avlayıp şarap içeceğinden bahseder:

Şikâr it bir **hümâyı** iç şarâbı
Ocakda civ civ ötsün kuş kebâbı (C.3, G.1752/1)

9.3.1.13. Yere İnmemesi

Hümâ'nın yere konmayan bir kuş olması Hümâ ile ilgili beyitlerde sıkça karşımıza çıkmaktadır. Sevgili Hümâ olunca aşağıda bulunan âşıkları görmemektedir. Toz toprak içinde kalmış âşığın üzerine ayak basmasını uman şair, Hümâ'nın yere konmadığını da

kendine hatırlatmaktadır. Yer ve hâk kelimeleri her ne kadar tenasüplü ise de beyitin genelinde bir tezat söz konusudur. Âşık yerle bir olmuş sevgili ise daima göklerde dir:

Umaram ki koyasın ben hâk-sâr üzre kadem

Gerçi kim dirlir **hümâ**yı **yire konmaz** ey **hümâ** (C.1, G.30/4)

Sevgilinin saçının Hümâ'ya benzetildiği bu beyitte, âşığın gönlü güvercindir. Sevgilinin güzel yüzü de Kâ'be'ye benzetilmiştir. Ancak burada bir tezat söz konusudur. Güvercinlerin Kâ'ye konmamasına, Hümâ'nın da yere inmemesine rağmen, neden sevgilinin saçının ucu yeredir, âşığın gönlü de sevgilinin güzel yüzündedir sorusuna âşık cevap aramaktadır:

Zülfün ucu yirde-vü-niçün gönül hüsnündedir

Çün **hümâ** inmez **yire konmaz** kebûter Kâ'beye (C.3, G.1400/4)

9.3.1.14. Yüksekten Uçuşu

Hümâ kuşu yükseklerden uçar ama sevgili Hümâ olursa aşağılara hiç inmez, yerdekilere (âşıklara) itibar etmez, her zaman kayıtsızdır, sürekli nazlanmaktadır. “Ey Hümâ biraz meylet de bu alçak (tevriyelidir: 1- hakîr, 2- alçaktaki) gönlüme gir, yüksekten uçup da çok naz etme”:

Gir bu alçak gönlüme meyl eyle az az ey **hümâ**

Yüksek uçub eyleme billâhi çok nâz ey **hümâ** (C.1, G.30/1)

Doğan olan âşığın gönlünden Hümâ sevgiliyi avlamak geçmektedir ancak sevgili Hümâ gibi yüksekten uçmakta ve kimseyi beğenmemektedir. Âşık da gönül doğanına bu saçma fikirleri gönlünden atmasını söylemektedir. Alçak ve yüksek kelimeleri ile tezat sanatı yapılmıştır. “Ey gönül doğanı, rahat gönüllü ol ve şu alçak fikirleri bırak. O Hümâ sevgili yüksekten uçar ve kimsenin avı olmaz”:

Fârig-ül-bâl ol ko alçak fikri ey şeh-bâz-ı dil

Ol **hümâ yüksek** uçar olmaz şikârı kimsenün (C.2, G.730/2)

9.3.1.15. Zülf

Sevgilinin saçının gölgesi mutluluk getirdiğinden Hümâ'nın gölgesine benzetilir. Şahin olan âşık, sevgilinin Hümâ zülfüne lala olmuştur. Eğer sevgilinin dudağı şekere birikse şekerin tadı ancak o zaman uygun hale gelir, denmiştir:

Hümâ-yı zülfine şâhîn olubdürür lâlâ

Lebi eger şekere dirse yaraşur dadı (C.3, G.1738/2)

Hümâ sevgilinin zülfünün hayali şairin gözlerinden uykuyu kaçırmaktadır ki bunu da yılanın kuşun yuvasına girmesiyle kuşun ürkmesine benzeterek verir. “Ey Hümâ! Zülfünün hayali uykuyu gözden geçirirsa şaşmamak gerekir. Nitekim yılan girdiğinde yuvadaki kuş ürker”:

Uçursa ey **hümâ zülfün** hayâli dîdeden hâbı

‘Aceb mi murg ürker mâr gelse âşiyân içre (C.3, G.1448/2)

9.4. Mûsikâr-Kaknûs

Gayet büyük ve efsanevi bir kuştur. Rüzgâr estikçe, çok delikli gagalarından çeşit çeşit sesler çıkarmış. Çeşitli renk ve şekillerle süslüymüş. Gagasındaki 360 delik nedeniyle çıkardığı sesleri ile etrafında toplanan kuşları yiyerek geçinirmiş (Pala, 2003: 266).

Tüyleri renkli, güzel olan Kaknûs bin yıl yaşar. Kaknûs'un ölümü yaklaşınca, otlardan bir yuva yapar, orada öter. Bundan sonra kanatlarını o kadar kuvvetli çırpar ki bunlardan kıvılcımlar çıkar, Yuvasını tutuşturur. Kendisi de orada yanar. Külünden meydana gelen yumurtadan yavrusu çıkar (Uraz, 1967: 116).

Eski musikî bilginleri, bu kuşun çıkardığı seslerden esinlenerek musikî ilmini icat etmişlerdi. Bu nedenle “mûsikâr” adıyla da anılmış. Ankâ ile karıştırıldığı olur. Buna “kuğu” diyenler de vardır (Pala, 2003: 266).

Türk Müzik Mitolojisinde yer alan müziğin icadı hakkındaki mitolojik hikâyelerden birine göre, Hindistan'da Kaknûs adlı dev bir kuş varmış. Bu kuş ormanın derinliklerinde yaşarmış. Hiç eşi yokmuş. Bir eş bulmak ümidiyle tatlı tatlı ötermiş. Kaknûs çok uzun yıllar yaşar, öleceği zaman ötmesi çoğalır, sonra birden alev alır ve kül olurmuş. Küllerden yeni bir yavru Kaknûs kuşu doğarmış. Bu kuşu merak eden bir

filozof, uzun arayışlar sonunda onu bir ormanda bulmuş ve günlerce onu izleyip nağmelerini dinleyerek müziği icat etmiş. Bu hikâyenin anlatıldığı zaman dilimi Selçuklulara kadar uzanmaktadır (Uslu, 2004, http://www.muzikbilim.com/2e_2004/r.html, 03.03.2009). O dönemin ünlü mistik şairlerinden Ferîdüddîn Attâr'ın 'Mantıku't-tayr' adlı eserinde bu hikâyeye şöyle yer almaktadır:

Kaknûs, Hindistan'da yaşayan güzel fakat acayip bir kuştur. Üzerinde ney gibi yüzlerce delik bulunan uzun, kuvvetli bir gagası vardır Kaknûs'un. Sonra bu kusun ne eşi, ne kardeşi vardır, tektir bu kuş. Kaknûs bir kere ötmeye, gagasının deliklerinden türlü türlü nağmeler çıkarmaya başladı mı bütün hayvanların aklı başından gider, onu dinlemeye koşarmış. Hepsi susar, onun ormanı dolduran nağmelerinde kaybolurlarmış. Ömrü bin yıla yakınmış Kaknûs'un, öleceği zamanı da iyi bilirmiş. Ölüm vakti gelip çattığında Kaknûs çalı çırpı toplar, onları çepeçevre yığar, sonra da ortasına oturup en acıklı nağmelerle feryada başlarmış. Kaknûs bir yandan böyle feryat eder, bir yandan da kurumuş yapraklar gibi titremiş. Hep onun nağmeleriyle coşan bütün hayvanlar, kuşlar bu defa ağdını dinlemek için etrafında halkalaşmış. Onun feryadından kimisinin yüreğinden kan damlar, kimisi de oracıkta ölüp gidermiş. Can boğaza gelip, bir solukluk nefesi kaldığında Kaknûs şiddetle kanatlarını çırpar, kanadından çıkan bir kıvılcım çalıları da kendisini de yakar kül edermiş. Ateş sönüp dumanlar dağıldığında ise küllerin içinden bir yavru Kaknûs baş gösterirmiş. Öldükten sonra doğmak, ya da doğurmak... Böyle bir şey başka kime nasip olmuş ki? Zavallı Kaknûs bin yıl kendi derdine ağlar durur, âlemle hiçbir işi olmaz. Fakat sonunda ölüm başa gelince külünü rüzgâra savurup gider (Attâr, 2004: 121-122).

Güzel renkli, güzel sesli bir kuş olup murg-i hezâr sâle: bin yıllık kuş ve murg-i ateş: ateş kuşu gibi isimlerle de bilinen Kaknûs, daha çok Hindistan'da bulunur. İngilizcede phoenix, Yunancada kıiknos ve Farsçada koknus denilir.

Çin efsanelerinde bu kuşun tanrısal özellikler taşıdığına inanılır. Mısır mitolojisinde güneşin doğuş anındaki görünümünü yansıtacak bir fiziksel yapıya büründürülmüştür. Piramit sütunu üzerinde güneş ışığını simgeler, sabah ateşinden beslenir, kutsal Persea ağacı üzerinde bulunur, her beş yüz yılda bir ölmüş babasının tohumundan veya kâhinlerin çeşitli bitkilerle hazırladıkları kokulu karışımdan ortaya çıkar. Ayaklarını yere koymaz. Yere yakın bir yükseklikten uçar ve yuvasını da hükümdar saraylarının

çatılarında kurar. Bazılarınca Kaknûs hayali ve varlığı belirlenmemiş bir kuştur. Bazı araştırmacılar da onun Apollon için okuduğu mersiyeyle üne kavuşan ku olduğu kanısındadır. Sokrates ölüme aldırmadığını ve fazla önem vermediğini göstermek için “Ben, ölümünü önceden sezip ölmeden önce kendi kendine şarkılar söyleyerek ölen ku’dan daha mı bilinçsizim?” demiştir (Yıldırım, 2008: 475).

Evet, kuğular da ölürken şarkılarını söyler, sonra da kaybolurlar. Bununla beraber son kıvılcım da sönüp gittikten sonra kendi küllerinden yeniden doğarlar (Yüceyılmaz, 1999: 31).

Köpek rakip ayakta dikilir, durmaz, dizilmiş âşıklar ise inlerler. Sanki zaman zaman feryatları birbirine çarpsa canları mûsikâr eder:

Rakîb-i seg ürür turmaz dizilmiş ‘âşıkân inler

Urılsa san ki **mûsikâr** ider câna figân yir yir (C.1, G.321/3)

Arap asıllı Türk alfabesinin ilk harfi olan elif, “Allah” isminin de ilk harfi olduğu için yüzyıllar boyunca kutsal bir kıymet taşımıştır (Koçu, 1969: 101). Elif çekmek ise vücudu yaralamak; üzüntü, matem ve bazen de cesaret göstergesi anlamına gelen bir davranış biçimidir. Kesici aletlerle göğse yaraların açılması ve sonra da dağlanmasıdır. Bugün bile bazı insanlarda görülen bu davranış, Osmanlı’da ritüel olmasa bile, görüldüğünde garipsenmeyecek kadar bilinen bir durum idi (Şentürk, 1996: 119).

“Hasret kılıcı sevgilinin şeker yağdıran dudaklarına erişince, mûsikârın göğsünü yaralamıştır”:

Tîg-i hasret sadr-ı **mûsikâra** çekdi bin elif

İrişince ol nigârun lâ’l-i şekker-bârına (C.3, G.1276/5)

9.4.1. Mûsikâr ile İlgili Tasavvurlar

9.4.1.1. Âşık

Mûsikâr, birçok kamışın yan yana dizilmesinden oluşmuş bir üfleme çalgısıdır. Saray müzikçileri buna “düdükçü” derlerdi. İrili ufaklı birçok kamış düdüğün bir ses düzenine göre yan yana getirilmesiyle yapılır. Dîvân şiirinde mûsikâr, bazen şekil bakımından sevgilinin kirpiklerine benzetilir (Serdaroğlu, 2006: 402). “O can,

kamıştan yapılmış oklarını yine bedenime dizdi. Beni belâ meclisine mûsîkâr yapacağına benziyor”:

Cismüme ol cân yine dizdi kamışdan okların

Ol beni benzer belâ bezmine **mûsîkâr** ider

(C.1, G.238/2)

9.4.1.2. Ateş

Kaknûs’un kendini yakdığı ve kendi küllerinden de yeni bir Kaknûs kuşunun dünyaya geldiği maruf bir efsanedir. Hal böyle olunca edebiyatımızda ateş ve Kaknûs birlikte zikredilir ve Kaknûs ateşten yeniden doğuşun simgesidir. Âşıkın ateşi ise duygulu gönlünde söndürülmesi pek zor olan ve için için yanan bir alevdir (Mehmet Celâl, 2003: 13). Ateş, sevgi uğruna çekilen acının şiddetini dile getirmek için kullanıldığı gibi bağlılığı, fedakârlığı ve viraneliği dile getirmek için de kullanılmıştır (Şahiner ve Yaşar, 1988: 228). Sûz-nâk, yakan, yakıcı, dokunaklı ve Türk müziğinin on üç numaralı ve sonuncu basit makamıdır. Net olarak içli bir hüznü telkin eder (Devellioğlu, 2003: 966). “Ey Zâtî, yana yana daha fazla dert ile âh etme artık. Bu yakıcı ses, Kaknûs’un bile bütün parçalarını kül eder”:

İnende yana yana derd ile ah itme ey Zâtî

Sadâ-yı **sûz-nâki** kül ider eczâ-yi **Kaknûsı**

(C.3, G.1621/5)

Zâtî, kendine seslenerek, “bu ateş dolu şiiri her kim yana yana okudu ise onun ahının ateşinin Kaknûs’u yaktığını duyduk” derken kendi şiirlerinin yakıcılığını dile getirmekte ve ateş- Kaknûs birlikteliğini bilmezden gelerek kendi şiirlerindeki ateşin okuyanlara siyaret ettiğini ve bu ateşle de Kaknûs kuşunun yandığını ifade etmektedir. Beyitte kendisine seslenen şair, kendi şiirinin etkilerini başkasından duyan bir yabancı gibi davranarak tecahül-i ârif yapmıştır:

İşitdük Zâtî’yâ **kaknûsı** yakmış **âteş-i âhı**

Meger kim yana yana okıdı bu şi’r-i pür-**sûzı**

(C.3, G.1700/5)

9.4.1.3. Bezm-gâh

Bezm içki ve eğlence (ayş u nüş, işret, ayş u tarab) meclisidir. Orada yenilir, içilir, sohbet edilir, musiki dinlenir, raks seyredilir. Bezmin belli başlı unsurları sâki (veya sevgili), mutrib, gazel-han, rakkas ve tanbur, ney, def vb. mûsikî aletleriyle şarap, meze, kadeh, surahi, mum vb. dir.

Bezm, genellikle bahar mevsiminde bağ, bahçe ve çemende, bazan da geceleri kurulur ki, bu takdirde mum (şem', çerağ) vazgeçilmez bir unsur olur. İçki eğlence mevsimi baharın gelişi güllerin açılmasıyla anlaşılır. Goncalar ise onların habercisidir. Bezm veya meclis sevgilinin yüzü, güzelliği, dünya, gül bahçesi vb. ile benzerlik içinde ele alınır (Kurnaz, 1996:162-163). Âşık, kendini mûsikâra benzetmektedir. O, gam meclisinin dertli dertli öten kuşudur. Sevgili, onu okları (kirpikleri) ile vurmuştur:

Şöyle düzdi cismüme ol cân kamyşdan okların

Dir gören bu **bezm-gâha** derd **mûsikârı**dur

(C.1, G.468/6)

9.4.1.4. Mûsikî

Mûsikî, günümüzde olduğu gibi eskiden de Türk toplum hayatında önemli bir yer tutmaktadır. Dolayısıyla eski devirlerden kalan çeşitli eserlerde mûsikî'nin icadı, makamlar, mûsikî aletleri, mûsikînin insan üzerindeki etkileri vs. üzerinde ehemmiyetle durulmuştur (Arslan, 2000: 43). Örneğin, Mehmed Hâfid, Ed-Dürerü'l-Müntehâbâtî'l- Mansûre adlı eserinde mûsikiyi bir ilim kategorisine koyarak onu "Ulûm-ı Riyâziyye"den saymış ve mûsikîde yer alan on iki makamın on iki burca; yedi âgâzenin yedi gezegene; dört şubenin 'anâsır-ı erba'aya; yirmi dört elhânın da gece ve gündüzün yirmi dört saatine tekâbül ettiğini ifade etmiştir (Levend, 1980: 241).

Mûsikînin doğuşuyla ilgili en önemli rivayet, onun Hz. İdris'e verilmiş olduğuna dair yapılan rivâyeyettir. Bu rivâyet 15. yüzyılın önemli manzum eserlerinden Bedr-i Dilşâd'ın Murad-nâmesinde de zikredilmektedir. Eski bilimler konusunda ansiklopedik bir eser mahiyetinde olan bu eserde, İdris Peygamber'in mûsikîyi dört ilimden yani "İlm-i hey'et, ilm-i hikmet, ilm-i nücûm, ilm-i tıp"tan çıkardığı zikredilmiştir. Bir başka rivayete göre ise mûsikî ilmi, Hz. Nuh'un oğluna nispet edilir. Rivâyete göre Hz. Nuh'un oğlu Mûsîkar adlı çalgıyı ve birçok makamı icat etmiştir (Kaplan, 2003: 31).

Tarihin en eski devirlerinden bugüne kadar, her zaman gerek ferdi, gerekse sosyal açıdan insanoğlunun hayatında çok önemli bir yer tutan din ve inançlar da –daha çok rûhî tesirleri bakımından– mûsikîyi benimsemiş ve kullanmıştır. Tasavvufî açıdan tekkelerde yapılan ayinlerde de mûsikînin ehemmiyeti bu bakımdan âşikârdır (Arslan, 2000: 36).

Tasavvuf ve diğer alanlarda olduğu gibi Dîvân edebiyatında da önemli bir yere sahip olan mûsikî, mûsikîşinâs şairlerce işlenmiş ve manzumelerinde mecaz, istiâre gibi edebi sanatları yapma maksadıyla mûsikî terimlerini kullanmışlardır (Çalka, 2008:181).

Makâm, mûsikîde ahenk ile söylenen sesler topluluğudur. O peri sevgili, sihir yapıp mûsikârına üfürdükçe bir kanat ile baştanbaşa her makamı seyretmekte yani her makamı çalmaktadır:

Bir kanad ile ser-â-ser her **makâmı** seyrider

Ol perî sihr idüb üfürdükçe **mûsikârına**

(C.3, G.1276/4)

9.4.1.5. Şiir

Fesâhat, kelime ve sözün gramer kuralları ve dil mûsikîsi uyarınca kusursuz, düzgün, açık, akıcı, âhenkli bir biçimde kullanılmasıdır. Latîfî, tezkiresinde Zâtî için “kıdve-i fusahâ-i halef” demiştir (Tolasa, 2002: 247).

Mûsikâr, birçok kamışın yan yana dizilmesinden oluşmuş bir üfleme çalgısıdır. Bu beyitte Zâtî, kendi şiirini övmekte, şiirinin her mısra’ının tatlı kamıştan yapılan nazik nefesli bir müzik aletine (yani mûsikâra); nazmının her sayfasının ise fesahat meclisinin mûsikârı olduğunu söylemektedir. Ancak burada dikkati çeken, mısra kelimesinde gizli olan Mısr kelimesidir ki bu da şirin kelimesi ile ilgilidir. Bilindiği gibi şeker Mısır’dan getirilirdi. Bu beyitte gizli olarak buna gönderme yapılmıştır. Ayrıca, Zâtî’nin sahife kelimesini hem vezne uyması için hem de mûsikârın ateşle münasebeti dolayısıyla suhte (yanmış, tutuşmuş) kelimesini çağrıştıracak suhfe kelimesini tercih etmesi de tesadüf değildir. “Şiirinin her bir mısra’ı zarif sesli bir ney, nazmının safhaları ise edebiyat meclisinin mûsikârıdır”:

Dôstlar her mısra'ı nâzüg- nefes şîrîn kamiş
Suhfe-i **nazmum** fesâhat bezmi **mûsîkârı**dur

(C.1, G.253/3)

9.5. Semender

Daha çok kuytu, nemli yerlerde yaşayan 20-25 cm, uzunluğunda bir hayvandır. Vücudu tombul bir kertenkeleyi andırırsa da kurbağaların kuyruklu takımındandır. Daha çok böceklerle, kurtçuklarla beslenir. Derisinden zehirli bir sıvı salgılar. Bu sıvı bazı küçük hayvanlar için öldürücüdür. Semenderlerin renkleri çeşitlerine göre değişir. Çoğu kırmızımtırak, sarımtırak lekeli. Siyah üzerine parlak sarı lekeli olanları da vardır. Bazı cinsleri nemli ormanlarda, dağlarda yaşar, hatta eski evlerin nemli mahzenlerinde de bulunur (Hayat Ansiklopedisi, “Semender” C.5: 2836).

Yakın doğu milletlerinden gelen hayvanlardan biri de Semender'dir. Semender; ateşte yanmadığına inanılan (Levend, 1984: 182) yahut ateşte yaşayan, kalender vezninde bir canavar olup büyücek fare cüssesinde (Çeltik, 1998: 190) tilkiden küçük bir hayvandır. Bazılarına göre fareden büyükçedir. Kuyruğu uzundur. Yahut Hindistan'da bulunan ve ateşte yanmayan bir kuştur. Ateşten çıktığı sırada tutularak tüyünden yaptıkları kumaşlar ateşte yanmaz. Bir rivayete göre de ateşten çıkınca ölür. Nizamî Elmünci'den şöyle naklediliyor: Karada ve suda yaşayan, bir söylentiye göre ondan ateş söndürücü bir madde çıktığı için ateşte yanmayan bir hayvandır. Rumcada “Salamandra” derler (Uraz, 1967: 120).

Araplar da onu kuş sanmışlar ve zümrüd-i Ankâ kuşuyla karıştırmışlardır. Yunanlılar da ona salamandra derlerdi. Özellikle İran mitolojisinde önem kazanmıştır (Hançerlioğlu, 1984: 527).

Azerbaycan efsanelerinde Semender ile ilgili olanı şöyledir: “Semender gûya garlı buzlu ölkelerde yaşayan efsanevi gar guşudur. Özü de gödek ömürlü olur... Bu guşun dimdiyi polad, caynagları çakmagdaşı, tükü ise govdur (kavdır). Semender guşunun iki balası olur. Balalar bir il'e (yıla) pervazlanır. Semender guşu balaları pervazlanıb uçan gün sévincinden her şeyi unudur, dimdiyini caynagına vurub od saçır, onun gov tükü hemin oddan alışır. Semender guşu yanıb kül olur” (Kafkasyalı, 2002: 120).

Ateşte yanmayan bir çeşit efsanevî hayvandır. Denizatına benzeyen kuyruklu bir hayvanmış. Kelime “samender”den muhaffettir. Bu hayvanın ateşe girdiği zaman bir çeşit yağlı madde ifraz ederek kendini koruduğu rivayet edilir. Başka bir rivayete göre Semender yalnızca ateşte yaşar ve ateşten çıkınca ölmüş. Bunun bir kuş olduğunu söyleyenler de vardır. Hindistan’daki mecusîlerin devamlı yaktıkları ateşte ısının artmasıyla Semender denilen kanatlı bir böcek hâsıl olurmuş. Ancak efsanevi Semender’i gördüğünü söyleyen kimse yoktur (Pala, 2003: 412).

Ateşte yaşadığına inanıldığı için pek çok şairimizin hayal dünyasında müstesna bir yere sahip olan Semender, gerçekte çoğu türü suda yaşayan bir grup sürüngenin adıdır. Lekeli Semender denilen ve kara hayatına uyum sağlayan türleri ise yalnız nemli ortamlarda yaşayabilirler. Derilerinin kuruması onların felaketleri anlamına gelir. Sıcak ve kuru ortamlarda derilerinin nemli kalmasını sağlayan su keseleri vardır. Bu keseler sayesinde bir süreliğine de olsa ateşe dahi dayanabilir ve yanmazlar. Tırmanma ve yön bulma kabiliyetleri emsalsizdir. Yeryüzündeki manyetik alanlarda oluşan küçük farklılıkları bile gelişmiş bir pusuladan daha iyi algılayabilirler. Manyetik sinyallerle elde ettiği harita bilgisi, her geçtiği alanla birlikte genişler. Yapılan araştırmalar geçmişlerinin en az yüz altmış milyon yıl öncesine dayandığını göstermektedir ve bu uzun geçmişleri sayesinde de tüm folklorlarında ve mitolojilerinde haklı bir yer edinmişlerdir.

Bugün çok fazla anmasak da Semenderin bizim söylencelerimiz ve inanışlarımızda da renkli ve ilgi çekici bir yeri vardır. Yazılı ve sözlü kültür ürünlerimizdeki Semender, ince bir fare ya da cılız bir koyun büyüklüğündedir. Sürekli ateş içerisinde yaşadığına ve ateşten çıksa öleceğine inanılır. Beyaz, zümrüt, kırmızı, yeşil ve menekşe renklerindeki tüyleri eğrilerek mendil üretilir; bu mendiller kirlenince de ateşte yakılarak temizlenirmiş. Derisinden yapılan şapka ve ince elbiseler yaz günlerinde kullanılır ve sığağı asla geçirmezmiş. Masalsı şark Semenderinin dünya mitolojilerindeki benzerlerinden en büyük farkı ise kanatlı oluşudur. Ateşle kanadı bir araya getirmekten hoşlanan doğu anlatıları, dinazorlar çağından beri evrim teorilerine meydan okuyan bu eski yeryüzü sakinlerinin uçabildiğini varsaymış; hatta İran şairleri gibi bizim şairlerimiz de murg-ı Semender diyerek onun bir kuş olduğunu kabul etmişlerdir.

Semender'i kanatlandırma sürecinde, ateşle hemhâl olan diğer efsanevi kuşların da etkili olduğu muhakkaktır. Şöhretini yokluğuna borçlu olan ve ölümü yaklaştığında bahar ağacı dallarından yaptığı yuvasını ateşe vererek kendisini yakan Ankâ/Sîmurg ile ilgili hikâyelerin gölgesi, Semender kanatlarının da üzerine düşmüş olmalıdır. Orta Asya'nın eski Türk anlatılarından biri olan ve yüzyıllar sonra Osmanlı nakkaşhanelerinde bile sıkça minyatürize edilen Gök Ejderi (Kök Luu) masalında Ankâ'nın yediği kanatlı ejderha, ağzından alevler püskürten dev bir Semender'i andırmaktadır. Yine Hindistan'da yaşadığı farz edilen ve bin yıl ömür sürdükten sonra, içli içli ötüşüyle tutuşturduğu alevler arasında can veren, musıkînin mucidi ünlü Kaknûs/Mûsîkâr kuşunun da kanatlı Semender hikâyelerine zemin hazırladığı düşünülebilir. Nitekim Hindistan'ın öd ağacı ve tütsüleriyle ünlü bölgesinin adı da Semender'dir.

Binlerce yılın biriktirdiği bu ayrıntılarla Semender, şairlerimiz için artık sıradan bir sürüngen değil, her birinin kendi dilince anlattığı tek ve büyük aşk hikâyesinin doğal bir kahramanıdır. Nasıl olmasın ki? Bırakın kavuşmayı, kavuşma ihtimaline dahi tahammülü olmayan bu aşk hikâyesinde, aşkları ancak ve ancak hasret ateşi karşısındaki dayanma güçleriyle ölçülen âşıklar için Semenderden daha iyi bir dost ve sırdaş düşünülemez bile. Hasret, ateşin diğer adı ve ateş, aşkın yegâne tadıdır onlar için. Özlemleriyle baştan ayağa ateş kesilen ve buldukları her yeri tutuşturan gerçek âşıklar, Semenderler gibi yalnız bu alevlerin kucagında sükûnet bulurlar.

Şairlerimizin muhayyileleri de Semender ile birlikte kanatlanmıştır adeta. Ateşle birlikteliği insana keyif veren hemen her şeyle arasında ilgi kurulur. Al al olmuş yanaklar üzerine düşen kaküller de, etrafa rayihalar saçarak yanan tömbeki ve tütün de en az Semender kadar ateş içerisinde olmaktan memnundur şiirlerde (Ceylan, 2004: 32- 33).

9.5.1. Semender ile İlgili Tasavvurlar

9.5.1.1. Ateş

Ateş, insanoğlunun sadece sosyal hayatının değil, aynı zamanda kültür/sanat hayatının da vazgeçilmez bir unsurudur. Şair kendini ifade etme aşamasında ateş unsurunun

çeşitli çağrışımlarını dikkate almış, ona farklı fonksiyonlar yüklemiş, çeşitli duygu ve düşüncelerini ateş imajı aracılığıyla dile getirmiştir (Demirel, 2000: 65).

Cisminin iki tarafında su ifraz eden kesesi bulunan bu hayvan kıvılcımlı kül üstünde yürüyeceği tarafları sulayarak geçtiğinden yanmazmış (Onay, 1993:369). Ayrıca Tuhfe-i Vehbî Şerhi'ne göre Semender, ateşte gezen bir hayvandır. Koyun kadardır. Beyaz, zümrüd, sürh, yeşil, benefşi renkli tüyleri olup eğirip destmâl yaparlar. Kirlenince ateşte yakarlar (Onay, 1993:369).

Edebiyatta “Semender” mazmunun kullanılması daha çok âşıkların müşebbehünbihi olması yönüyledir. Bazı durumlarda teşbihten öte istiare ve mecazî bir anlam da kazanarak, sürekli bir şekilde aşk ateşinde yanan âşığa veya âşığın gönlüne benzetilir. Semender kelimesinin geçtiği hemen her yerde ateş veya ateşle ilgili kelimelerin de kullanıldığı görülür. Beyitte âşıkların Semender yaratılışlı olması hayali, onların sürekli bir şekilde aşk ateşinde yanmalarından dolaydır. Fakat ateş âşıkları öldürmüyor, aksine Semender gibi yaşamlarını sürdürebilmeleri için vazgeçilmez bir mekân hâline geliyor. Beyitteki ateşin gerçek ateş değil, aşk ateşi olduğunu da belirtmek gerekir.

Zâtî, sevgilinin ayrılığında yanıp yakılmaktadır. Öyle ki mumunu bile Semender'den yakmaktadır, çünkü o da Semender gibi ateşte kalmıştır:

Firâkunda nola yanub yakılsa sûhte Zâtî

Çerâğı şol **semender**den yakar ki **âteş**de kalmışdur (C.1, G.477/5)

9.5.1.2. Cebrâil

Gönlün demiri eriten ateşe yüzünü tutması ile Cebrâil'in cehennem Semender'i olamayacağı söylenmektedir. Açarsak, demiri bile eriten ateş aşk ateşidir ve gönül Semender olmadığından o aşk cehennemine içine düştüğünde yanacaktır:

Semenderi olamaz **Cebra'il** ol nârun

Gönül bir âteş-i âhen-güdâza yüz tutdı (C.3, G.1507/6)

9.5.1.3. Cehennem

Nâr, ateş ve cehennem anlamına gelir. Eğer Hümâ sevgili âşığa merhamet etmezse, âşık Semender gibi yana yana sonunda feleği yakıp cehenneme döndürecektir:

Ey hümâ rahm eylemezsen yana yana ah idüb
Yirini çarhun **semender** gibi **nâr** itsem gerek (C.2, G.787/5)

Bu beyitte de aynı tehditkâr tavir devam etmektedir. Eğer felek, Ay sevgilinin yüzünü âşığa göstermezse âhı ile Semender gibi yerini ateşe verecektir:

Bu gice ger bana göstermezse ol mâhun yüzün
Ah ile çarhun **semender**-veş yirin **nâr** eyleyem (C.2, G.900/3)

Sevgiliden ayrılan âşık için kendisinin ateş denizinde Semender'den farkı yoktur. Ondan ayrılmak cehennem gibidir, âşık da içinde artık alışılan şeydir:

Firâkun 'ayn-ı **nâr** anun içinde bir elif oldum
Ne farkum var benüm deryâ-yı âteşde **semenderden** (C.3, G.1177/3)

9.5.1.4. Gönül

Ateş, âşığın gönlünde meydana gelen aşk ıstırabıdır. Ateş, âşığın sevgiliye karşı duyduğu sevginin ayrılık sonucu özleme dönüşmesi ve sonuçta da gönülde ortaya çıkmasıdır. Ateş, âşığın sevgiliyi görmesi ve ona gönül vermesiyle önce gözde görünür, daha sonra gönülde alevlenir ve en sonda da bütün bedeni sarar.

Zâtî'nin gönlü aşk ateşinde Semender olalı beri yakıcı şiirleri cihanı ateşe verip yakmayı dilemektedir:

Semender olalı 'ışkun odında **gönli** Zâtî'nün
Cihânı odlara yakmaga şi'r-i sûz-nâk ister (C.1, G.447/5)

9.5.1.5. Kanat

Aşığın gönderdiği mektup o denli içli ve yakıcıdır ki, bu mektup Semender kanadından üretilmiş kâğıda yazılsa ve güvercinle değil de bizzat Semender ile gönderilse dahi ne kâğıt ne de dayanır. Tutuşup yanar. "Dertli gölümün yangınına sana göndermek için

yazdıkça, kâğıdını Semender kanadından üretmiş olsam bile o mektup dayanamaz yanar”:

Sana göndermege sûz-ı dil-i pür-derdi yazdukça
Yanar nâme meger kâğıd düzem **perr-i semenderden** (C.3, G.1075/2)

Şair, sevgiliye duyduğu aşktan öylesine yanmaktadır ki ahvâlini kâğıda dökcek olsa kâğıt alev almaktadır. “Kağıt Semender kanadından olup yanmasa da ben de yana yana dokunaklı hallerimi kaleme alsam”:

Yanmasa **perr-i semenderden** varak olsa bana
Yana yana sûz-nâk ahvâlüm inşâ eylesem (C.2, G.990/4)

9.5.1.6. Şiiri

Şair, periye benzeyen sevgili karşısında yanmasın diye, Semender kanadından kâğıtları olsa, şiirinin yazıldığı tomarı sevgilinin huzuruna arz edecektir:

Ey perî perr-i **semenderden** varak olsa bana
‘Arz iderdüm tapuna ger yanmasa tûmâr-ı **şi’r** (C.1, G.347/4)

Bu beyitte ise yakıcı şiirlerinden dolayı Dîvânının yanmamasına şaşırın şair, kendisine ‘yoksa kâğıdın Semender kâğıdından mıdır’ diye sormaktadır. Şiirini ve Dîvânını övdüğü bu beyitte istifham ve mübalağa yapmıştır:

Yohsa Zâtî kâğıdı perr-i **semenderden** midür
Sûz-ı **şi’r**ünden ne için yanmaya dîvânun senün (C.2, G.802/5)

Şair, şiirinin yakıcılığını ifade etmek üzere “pür-sûz” vasıflandırmasını yapmıştır ve mübalâğa-i gulüvv yaparak Semender kanadından elbise giymeyenlerin şiirlerini okumamaları için uyarıda bulunmakta yoksa yanacaklarını söylemektedir:

Geymeyenler Zâtî’ yâ perr-i **semenderden** libâs
Okımasun **şi’r**-i pür-sûzum ola kim yanalar (C.1, G.460/5)

9.6. Sîmurg

Murg-i murgân: kuşların şahı; murg-i fermanrevâ: egemen kuş; murğ.i çâreger: çare bulan kuş; murg-i dermânger: tedavi eden kuş; sireng: otuz renk adlarıyla da bilinen Sîmurg, Farsça sözlüklerde “büyük bir avcı kuş, Zal’ın yanında öğrenip olgunluğa eriştiği kişi” olarak geçer. Sîmurg sözcüğü sînmurgun hafifletilmiş şeklidir. Bileşik bir sözcük olan Sîmurg’un sî kısmı Avesta’da saena, Pehlevicede senmuru, Sanskritçede syena, Azericede sain sözcüklerinden gelmedir. Sanskritçe ve Avesta dilindeki anlamı avcı kuş ve şahindir. Şahin sözcüğünün Farsçada bu eski kökten geldiği sanılır. Fars edebiyatında Sîmurgla ilgili birçok efsane vardır (Yıldırım, 2008: 623).

Türk edebiyatına Sîmurg efsanesi İran edebiyatından geçmiş olmakla birlikte Türk kavimlerinin folklorunda, destan ve masallarında uzun bir epizot olarak önemli bir yeri olan Sîmurg efsanesini yalnız İran edebiyatından geçmiş saymak pek de doğru olmaz. Bu efsanenin İslamdan önce Türk kavimleri arasında yayılmış olduğunu tahmin etmek mümkündür (İnan, 1987: 350).

Semrûk denilen mitolojik kuş Hint-İran geleneğindeki sîmurgdur (DİA, “Simurg” C.17/1998: 83). Arapça karşılığı ankâ: “uzun boyunlu” olan Sîmurg hiç kimse tarafından görülmemiş bir kuştur. Ankâ Arapların mitolojik kuşudur ve yuvası Kafdağı’ndadır. İranlıların Sîmurg adını verdikleri tanrısal güç taşıyan ve Murg-i Ahûrâyî: Ahura Mazda’nın kuşu olarak da bilinen efsanevi kuşların yuvalarıysa Elburz dağındadır. İslam sonrası dönemdeyse bu iki kuş birleştirilerek aynı kuş olarak bilinmiştir (Yıldırım, 2008: 626- 627).

Efsaneye göre Ankâ her kuştan bir özellik almıştır. Otuz kuşun özelliğini taşıdığı için Sîmurg: otuz kuş ve otuz çeşit rengi bulunduğu için sîreng: otuz renk diye de anılır. Rengin yeşil olduğuna inanıldığı için ona Zümrüdüankâ da denilir; ama bu son adın Sîmurg u ankâ’dan geldiği de söylenir (Yıldırım, 2008: 627).

Mitolojik kuş Sîmurg, Fars sanatında kuş şeklinde, kanatlı dev bir yaratık olarak resmedilmiştir. Zaman zaman köpek başına ve aslan pençelerine sahip bir tavus kuşu olarak da resmedilmiştir. Bazen insan yüzü ile de resmedildiği olmuştur. Bir bölümü memeli olduğu için yavrularını emzirirdi. Yılanlara karşı bir düşmanlığı vardı ve yaşadığı yer fazlasıyla sulaktı. Bir antik İran tanımında Sîmurg'un kendisini alevlerle

kaplayana kadar 1700 yıl yaşar, daha sonraki tanım ve kayıtlarda ise onun ölümsüz olduğu ve Bilgi Ağacı'nda bir yuvası olduğundan bahsedilmiştir. İran efsanesine göre, bu kuş o kadar yaşlıdır ki dünyanın yıkılışına üç kez tanık olmuştur. Tüm bu zaman boyunca, Sîmurg o kadar çok öğrenmiştir ki tüm zamanların bilgisine sahip olmuştur. Sasani Persler Sîmurg'un yere bereket bahşedeceğine ve dünya ile göğün arasındaki birliği sağlayacağına inanırlardı. Yaşam ağacı, Gaokerena'da tünediğine ve her türlü şeytani şeyi tedavi eden, düzelten kutsal Haoma bitkisinin yöresinde yaşadığına inanılırdı. Daha sonraki İran geleneklerinde Sîmurg ilahîliğin bir sembolü haline gelmiştir. Sîmurg uçuşa kalktığına, bilgi ağacının yaprakları titrer her bitkinin tohumlarının dökülmesine neden olurdu. Bu tohumlar dünyanın her yanına dağılır gelmiş geçmiş her bitki çeşidinin kök almasını sağlar ve böylece de (bu bitkiler yoluyla) insanoglunun tüm hastalıklarını tedavi ederler. Sîmurg'un tüylerinin bakır renginde olduğu söylenmiştir. Her ne kadar başlarda bir köpek-kuş olarak tasvir edilse de, daha sonraları sıklıkla bir insan veya köpeğin başıyla gösterilmiştir. Onun iyiliksever bir doğası olduğu ve kanatlarının bir dokunuşunun her türlü hastalık veya yarayı tedavi edeceğine inanılırdı (<http://www.hortkulukavcisi.com/pano/index.php?topic=11653.0;imode>, 23.12.2008).

Kaynaklarda verilen Sîmurg'la ilgili bilgiler büyük ölçüde Ankâ için verilen bilgilerle benzerlik göstermektedir. Çünkü Sîmurg Ankâ'nın Farsça'daki adıdır. Sîmurg, Ankâ adı verilen hayalî büyük bir kuş olarak tanımlanmakta olup Sîmurg kelimesi de “otuz kuş büyüklüğünde” anlamındadır. Sîmurg-ı ateşîn-per ve Sîmurg-ı zerrîn-per tamlamaları ise, güneş karşılığı kullanılır. Sîmurg'la ilgili olarak ayrıca mitolojiye göre Kaf dağının arkasında yaşadığına inanılan bir kuş, Ankâ kuşu, masal kuşu, Zümrüd-i Ankâ, Ankâ-yı muğrib denilen hayalî bir kuş tanımları verilmektedir. Elbruz dağında bulunduğu inanılan Sîmurg'da her kuştan bir iz bulunduğu için Sîmurg denilmiştir. Bir başka söylentiye göre Sîmurg her kuştan bir tüy taşıdığı için vücudu bir kuşlar koleksiyonu gibidir, yüzü insan yüzüne benzer. Farsça'daki diğer adı da Sireng'tir. Sîmurg'un aslında bir kuşun adı olmayıp Rüstem'i yetiştiren olgun bir kişinin adı olduğu da söylenmektedir. İran destanlarında iki Sîmurgdan söz edilir. Bunlardan biri Zal ile Rüstem'i koruyan Sîmurg, diğeri ise İsfendiyar'ın öldürdüğü dev kuştur. Doğduktan sonra babasının emriyle ıssız bir yere bırakılan Şam'ın oğlu Zal'ı Sîmurg bulup yuvasına götürerek yetiştirmiştir. Sîmurg'a gaipten gelen bir ses Zal'ın soyunun

gelecekte ünlü olacağını bildirmiştir. İnsan gibi konuşan Sîmurg Zal'a konuşmayı öğretmiş, sonra da onu babası Şam'a götürmüştür. Sîmurg ayrılacağı zaman Zal'a tüylerinden birini vermiş ve bir tehlike anında bu tüyün bir kısmını yakmasını söylemiştir. Bu sihirli tüyle çağrılan Sîmurg, Zal'ın oğlu Rüstem'in doğumu sırasında annesini sarhoş ettikten sonra ona böğrünü açmasını söyler. Yaraya iyi gelecek süt ve miskle karıştırılan otu gösterir. Bundan sonra kuşun bir tüyüyle yarayı ovmak gerekir. Sîmurg ikinci ve son kez Rüstem'in İsfendiyar ile savaşı sırasında çağrılır. Rüstem'in ve atı Raş'ın vücutlarına saplanan okları çıkarır ve onların yaralarını yine tüyleriyle iyileştirir.

İsfendiyar'ın öldürdüğü diğer Sîmurg ise zararlı bir canavardır. Bir dağ üzerinde yaşar. Uçan bir dağa veya siyah bir buluta benzer. Pençesiyle timsahları, parsları ve fili bile kaldırabilir. Her biri kendisi kadar büyük iki yavrusu vardır. Bunlar uçtukları zaman çok büyük bir gölge meydana getirirler. İsfendiyar Sîmurg'u her yanına keskin silahlar konulan bir gerdun kullanarak hileyle öldürmüştür.

Kaynaklarda Türk edebiyatına Sîmurg efsanesinin bir motif olarak İran edebiyatından geçtiği söylenmekle birlikte bunun pek doğru olmadığı da belirtilmektedir. Türk kavimlerinin folklorunda, destan ve masallarında uzun bir epizot olarak önemli bir yer tutan Sîmurg'un İslâm'dan önceki Türk kavimleri arasında da yayıldığı tahmin edilmektedir. İslâm-İran edebiyatının eski Türk masalındaki Tuğrul, Alp Kara Kuş vb. adlı kuşun yerine Sîmurg'u koymuş olabileceği de öne sürülmektedir (Batislam, 2002: 202- 203).

Fars kültüründeki en ilginç, en görkemli simgeler ve mitolojik değerlerden biri olan Sîmurg, önemini yüzyıllar boyu kaybetmemiş, hem eski İran halklarının inanış ve dinsel törenlerindeki yerini korumuş, hem de edebiyatın seçkin ve değerli simgeleri arasında kullanım alanı bulmuştur. Fars şairleri dizelerinde sîmurg hakkında son derece ince hayaller derin tasvirler, ilginç ve anlam yüklü mazmunlar kullanırlar (Yıldırım, 2008: 629).

9.5.1. Sîmurg ile İlgili Tasavvurlar

9.5.1.1. Kaf

İslam halk inançlarına göre dünyayı çevreleyen dağdır. Dünyanın dümdüz bir kurs biçiminde olduğu sanısına dayanır. Bu kursun çevresi bahr al-muhit (Okyanus) adlı pis kokulu bir suyla kaplıdır, bu su zifiri bir karanlığa gömülüdür ve hiç kimse onun kıyısını göremez, hiçbir gemi de onu geçemez. Kaf Dağı, bu suyu çevreler ve böylece dünyayı sınırlar. Taberî ünlü *Tarih*'inde Peygamber Hz. Muhammed'in bu dağın çok karanlık olduğunu ve onu aşmak için dört ay yürümek gerektiğini söylediğini bildirmektedir. Taberî'nin söylediğine göre bu dağ onu sıkıştırıp tutmasaydı dünyamız sarsıntılar geçirir ve yerinde duramazdı. Kimileri de (örneğin Kazvinî) bu dağın yeşil zümrülden olduğunu ve göğün rengini ondan aldığını ileri sürmüşlerdir. Dünyanın bir öküzün boynuzları üstünde durduğu öyküsü de bu öyküyle birlikte ileri sürülmüştür. Öküz yorulup silkelendikçe deprem oluyormuş. Bu inanca göre Kaf dağının ardında meleklerin oturduğu öte dünya vardır. Arap tasarımlarının mitolojik kuşu Sîmurg da Kaf dağının üstünde yaşamaktadır. Feriduddin Attâr'ın ünlü *Mantık-ut Tayr* adlı yapıtı bu kuşa ulaşmak için bu dağın nasıl aşıldığını anlatır (Hançerlioğlu, 1984: 226).

Sevgili, bir gün âşığa muhabbet doğanı diyerek lütufta bulunmuştur. Bu yüzden âşık kendini öyle yüce görmektedir ki aşk Kaf'ında bulunan Sîmurg âşık yanında sinek kadar kalmıştır. Sevgilisinden lütf gören âşık kendisini büyük görüp Sîmurga sinek demektedir:

Bana şeh-bâz-ı mahabbet didi bir gün o melek

Kâf-1 'ışkında dimezsem nola **Sîmurga** sinek

(C.2, G.706/1)

9.5.1.2. Sinek

Dîvân şiirinin bütününe hâkim olan tenasüp anlayışı doğrultusunda Sîmurg yer aldığı iki beyitte de küçük, aciz, güçsüz bir hayvan olan sinekle karşılaştırılmıştır. Zayıf olan sineğin gözetildiği bu karşılaştırmalarda Sîmurg şaire sinek kadar gözükmektedir. Bu beyitte Kaf hakkı için o Hümâ sevgiliyi avlayan kişinin Sîmurg'a sinek diyebileceğini söylemektedir:

Her kim Şikâr ide o hümâyî bi-hakk-ı Kâf

Sîmurga dôtlar yeridür dimese **sinek**

(C.2, G.726/2)

SONUÇ

Yapmış olduğumuz çalışmayla Zâtî Dîvânı'nın gazeller bölümünde yer verilen hayvanlar ile bunlardan hareketle kurgulanmış olan çeşitli benzetme, tahayyül ve tasavvurları belirlemeye ve incelemeye çalıştık. Böylece dîvânda hayvanlarla ilgili var olan bilgileri belli bir sistem çerçevesinde ele alıp işlemiş olduk. Dîvânda canlı, diri anlamının dışında asıl konumuz olan “hayvân” kelimesinin sadece bir beyitte kullanılmış olduğunu belirledik. Dokuz bölüme ayrılan tezimizin doğrudan hayvanlarla ilgili kısımlarından olan dördüncü bölümünde yer alan kara hayvanlarının yirmi sekiz (bunlardan köpek, 117 beyitle en fazla konu edilen kara hayvanı olma özelliğindedir), beşinci bölümde yer alan deniz hayvanlarının dört, altıncı bölümdeki kuşların yirmi dört (bunlardan bülbül 186 beyitle en fazla geçen kuş çeşididir), yedinci bölümde bulunan sürüngenlerin 3, sekizinci bölümde yer alan böceklerin dokuz, tezin son bölümü olan dokuzuncu bölümde yer alan mitolojik hayvan adedinin ise altı olduğu belirlenmiştir.

İncelediğimiz dîvânda Zâtî'nin, hayvanları canlı-cansız diğer tüm unsurlarda olduğu gibi çoğunlukla benzetme amaçlı kullandığını görmekteyiz. Şairimiz hayvanları, soyut varlıkları somutlaştırmak için, genelde ise sevgili, rakip ve şairin kendisi için benzetilen olarak kullanmıştır.

Zâtî, hayvanlarla ilgili yer verdiği isim, sıfat, deyim ve terimlerin yanı sıra yaptığı teşbih veya kişileştirmelerde aynı zamanda milletimizin menfi veya müspet yöndeki tepkilerine, duygu ve düşüncelerine de tercüman olmuştur. Şairin hayvanlarla ilgili kullanımlarında genelde olumsuz yönler ağır basmaktadır. En çok tekrar edilen olumlu unsurların başında âşığın sembolü olan bülbül, olumsuz unsurların başında ise daha çok rakiple özdeşleştirilen köpek gelmektedir. Sosyal hayatımızda ve kültürümüzde fazla yeri olmayan ve bir nevi süs unsuru olarak görülen hayvanlar ya sayıca çok az tekrar edilmiş ya tek bir kez geçmiş ya da hiç konu edilmemiştir.

Hayvanlarla ilgili yer verdiği isim ve tür çeşitliliği ile kullanım zenginliğine baktığımızda şairimizin, başta maddî kültür olmak üzere çok geniş bir kültürel birikime sahip olduğunu görmekteyiz. Örneğin attan bahsederken, Türkçe “at” kelimesini kullandığı gibi Farsça adı olan “esb”i ve Arapçadaki karşılığı olan “hayl”i

de kullanmıştır. Ayrıca atın karakterini simgeleyen rahş, semend, çâlâk, feres vb.; rengini simgeleyen dorı, gül-gûn, şeb-dîz vb. sıfatlara da yer vermekte, tüm bunları klâsik şiirin yapısına uygun bir şekilde kullanmakta ve şiirlerine malzeme kılmaktadır. Bu durum diğer hayvanlar için de geçerlidir.

Zâtî'nin, bazı beyitlerde ve bilhassa mecaz-ı mürsel çerçevesinde, kimi hayvanların bütününe değil de örneğin kanat, bâl, pençe, vb. gibi bazı unsurlarını söz konusu ettiği görülmüştür. Bunlara bir de örneğin nal, mih, rikâb, süvari, raht vb. hayvanları tamamlayıcı unsurlar eklenince bu tür kullanımların çok geniş bir hacme ulaştığı görülür.

Zâtî, gazellerinde yer verdiği hayvanlara ilişkin kullanımlarında onların biyolojik özelliklerinden ziyade kendi duygu, düşünce ve hayal dünyasını yansıtan birer unsur olarak görmüş, bir nevi onları gördüğü ve göstermek istediği yönleriyle ele almıştır. Hayvanların gerçek anlamlarına ilişkin kullanımların sayıca azlığının, dîvân şiirinin gelenek gereği somut unsurları soyut yanlarıyla ele almasının yanında, şairin hayal gücünün zenginliğinden kaynaklandığını söylemek de mümkündür. Bu yaklaşım çerçevesinde Zâtî'de de, örneğin iki kanadı, iki pençesi ve bir gagası olan küçücük kuşların bazen Hümâ bazen Ankâ ile boy ölçüştüğü, küçücük sineğin Sîmurg ile kıyaslanacak kadar üstün tutulduğu görülmektedir. Yine Zâtî'nin gazellerinde rakip bir yandan köpek olarak nitelenirken, bir yandan da âşığın sıfatı olarak karşımıza çıkar. Kuş bazen gönül avlar, bazen zülf olup âşıkların gönüllerini kapar. Âhu bazen aslanlara yem olan bir av olarak karşımıza çıkar, bazen de bir bakışıyla nice yüz bin aslan avlayan bir avcı konumuna yükselir. Velhasıl şair hayvanı nasıl görmek isterse, onu o kalıba öyle ustalıkla koyar ki insanın zihninde “bir hayvan bunu nasıl yapar?” sorusu canlanmadığı gibi, yapılan benzetme vs. tasavvurlar da yadırganmaz. Kısaca, rasyonel bir şekilde düşünülecek olursa imkânsız gibi görünen pek çok şeyin, şairin engin bilgi ve zengin hayal gücünün yüzyılların birikimiyle birleşmesi sonucunda nasıl eşsiz bir şiir deryasına dönüştüğü açık bir şekilde görülür.

Beyitlerde hayvanlar aracılığıyla dinî ve tasavvufî unsurlara, hikâyelere, önemli tarihsel olaylara telmihler de yapılmıştır. Örneğin Hz. Yusuf'un kardeşleri tarafından kuyuya atılması ve babasına kanlı gömleğinin götürülerek kurtların parçaladığının söylenmesi, Hz. Süleyman'ın karınca ile konuşması, tarihteki Fil Vak'ası vb. Bunların

yanı sıra gazellerinde ders verici beyitlere, atasözlerine ve deyimlere de oldukça yer veren Zâtî; it, eşek, domuz, at gibi hayvanlar vasıtasıyla türlü örnekler sunmuştur. “At tepişir, eşek ölür”, “Yemişin iyisini domuz yer”, “Yavuz baş issine hınzâr gütdürür”, “Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır”, “Anlayana sivrisinek saz, anlamayana davul zurna az”, “İti öldürene sürütürler” bunlardan sadece birkaçıdır.

Zâtî Dîvânı’ndaki hayvanları tüm yönleriyle incelediğimiz bu çalışmamızda, hayvanların tek ve bilinen-yaygın isimlerinin dışında daha pek çok farklı adlarının bulunduğunu (örneğin: At, esb, hayl, semend, çâlâk, dorı, ebreş, rahş, feres, Gülgûn, Şebdîz vb.) ve şairin bunları zengin anlam ve hayal dünyası eşliğinde çeşitli kullanımlar çerçevesinde ele aldığını belirledik.

Zâtî, hayvan adlarını türlü tasavvurların dışında, aynı zamanda redif olarak da kullanmış ve Hümâ (G.30), kurd (G. 700), bülbül (G. 747) redifli gazeller yazmıştır.

Zâtî Dîvânı’nın gazeller kısmında yer alan 1825 gazelin 1402 beyitinin hayvanlarla ilgili oluşundan da hareketle, hem klâsik şiirimizin, hem de geçmiş yüzyıllardaki sosyo-kültürel hayatımızın hayvanlara ilişkin bakış, bilgi ve kullanımlar bakımından son derece zengin olduğunu söylememiz mümkündür.

Son söz olarak belirtmek gerekirse, şairimiz hayvanlara ilişkin sahip olduğu zengin bilgi birikimi ve hayal gücünü, yaptığı ustaca tasvirlerle şiirine yansıtmayı başarmış ve bizleri gazellerinden hareketle âdeta klâsik şiirimizin hayvanlar dünyasında ilginç bir yolculuğa çıkarmıştır.

KAYNAKLAR

- Abdülaziz Bey (1995), **Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri**, İkinci Kitap, (Hazırlayanlar: Kazım Arısan, Duygu Arısan Güney), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- AÇIKGÖZ, Nâmık (2007), “Klâsik Şiirde Balık İmajinasyonu”, **Türk Edebiyatı Dergisi**, Sayı:409.
- ADİBEŞ, Mahir (2000), “Türk’ün At Sevdası”, **Türk Edebiyatı Dergisi**, Sayı:326.
- AK, Coşkun ve Mehmet Akkaya (1993), **Zâtî Dîvân’ından Seçme Gazeller**, Alem Kitabevi, Balıkesir.
- AKALIN, L. Sami (1993), **Türk Folklorunda Kuşlar**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- AKDAĞ, Mustafa (1995), **Türkiye’nin İktisâdî ve İçtimaî Tarihi**, C.II, Cem Yayınları, İstanbul.
- AKMAN, Eyüp (Mart 2003), “Türk Kültüründe Ve Azerbaycan Destanlarında At”, **Kastamonu Eğitim Dergisi**, C.11, no:1, s.235.
- AKSOY, Hasan (1998), **Kuşların Münazarası-Derviş Şemseddin-Deh Murg**, M.Ü.İ.F.Vakfı Yayınları, İstanbul.
- AKSOY, Ömer Asım (1988), **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü**, C.I, İnkılâp Yayınları, İstanbul.
- Aksoy, Ömer Asım (1995). **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 2**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- AKTAŞ, Hasan (2002), **Çağdaş Türk Şiirinde Tarihi Şahsiyetler ve Eserler**, Çizgi Kitabevi, Konya.
- ALBAYRAK, Nurettin (2003), “Ötme Bülbül”, **Türk Edebiyatı Dergisi**, Sayı:361.
- ALBAYRAK, Nurettin ve İskender Pala, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.17/1998, s.101, İstanbul.

- ALICI, Lütfi (2008), “**Mevlânâ’nın Şiir Anlayışında Tahkiyenin Yeri**”, Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi.
- ALPAY, Günay (1961), “Zâtî ve Şem ü Pervâne Mesnevisi”, **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, c. XI, İstanbul.
- ALTAY, Fikret (1979), **Kaftanlar**, Çev. Adair Mill, YKY, İstanbul.
- ALTUN, Melek (2005), “Güle Dair”, **Türk Edebiyatı Dergisi**, sayı:377.
- Ana Britannica** (1990), C.19, s:328, 399, İstanbul.
- AND, Metin (1970), “XVI. yy.’da Av ve Avcılık”, **Hayat Tarih Mecmuası**, Sayı:12.
- AND, Metin (1993), **16. Yüzyılda İstanbul: Kent, Saray, Günlük Yaşam**, Akbank Yayınları, İstanbul.
- AND, Metin (1998), “Minyatürde Kuş Dünyası”, **Art Decor Dergisi** 58.
- AND, Metin (1998), “**Minyatürlerle Osmanlı İslam Mitologyası**”, Akbank Kültür ve Sanat Kitapları, İstanbul.
- AREL, Hüseyin Saadettin (1991), **Türk Mûsikîsi Nazariyatı Dersleri**, Haz. O. Akdoğan, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ARSLAN, Mehmet (2000), “**Nedim Dîvânı’nda Mûsikî**”, **Osmanlı Edebiyat- Tarih- Kültür Makaleleri**, Kitabevi, İstanbul.
- Asım Efendi (1304), **Kâmus Tercümesi**, “Zühd”, Matbaatü Bahriyye, C.I, s.1155, İstanbul.
- ASLAN, Üzeyir (2008), “Fahrî Ahmed ve Şathiye Şerhi”, **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 3/4 Summer 2008.
- ATASEVEN, Asaf ve Mehmet Şener (1994), **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.9, İstanbul.
- ATTÂR, Feridüddin (2004), **Mantku’t-Tayr, Kuş Dili**, (Haz: Murat Toprak), Kırkambar Kitaplığı, İstanbul.

- AYBET, Nahid (1989), **Fuzûlî Dîvânı'nda Maddî Kültür**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- AYNAKULOVA, Gülnisa (2007), “Gregoryen Kıpçaklar Ve On İki Hayvanlı Türk Takvimi Üzerine”, **Millî Folklor Dergisi**, s.74.
- AYVAZOĞLU, Beşir (2000), **Aşk Estetiği**, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- BAĞCI, Serpil (1996), “**İslam Toplumlarında Mâtemi Simgeleyen Renkler, Mavi, Mor, Siyah**”, **İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri**, TTK Yayınları, Ankara.
- BAHAEDDİN, Mehmet (1995), **Yeni Türkçe Lugat**, TDK, Ankara.
- BANARLI, Nihat Sami (1971), **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- BANARLI, Nihat Sami (1976), **Şiir ve Edebiyat Sohbetleri**, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul.
- BAŞARAN, Orhan (Güz 2005), **Fars Şiirinde Doğruluk Sembolü Olarak Elif**, Nüsha, Yıl: V, Sayı:19
- BAŞBUĞ, Hayri (1986), **Aşiretlerimizde At Kültürü**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul.
- BATİSLAM, H. Dilek (2002), “Dîvân Şiirinin Mitolojik Kuşları: Hümâ, Ankâ ve Sîmurg”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi 1**, İstanbul.
- BAYRAKDAR, Mehmet, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 17/1998, s.86, İstanbul.
- BAYRAM, Yavuz (2007), “Klâsik Türk Şiirinde Duyguların Dili: Çiçekler”, **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 2/4 Fall 2007.
- BARS, Mehmet Emin (2008), “Köroğlu Destanı'nda At, Kadın, Silah”, **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 3/2 Spring 2008.

- BEY, Burak Bilal (Aralık 2007), “Üzerine Yemin Edilen At”, **Sızıntı**, Yıl: 31, Sayı: 347.
- BORATAV, Pertev Naili (1984), **Köroğlu Destanı**, Adam Yayınları, İstanbul.
- BORATAV, Pertev Naili (1973), **Türk Halkbilimi II, 100 Soruda Türk Folkloru (İnanışlar, Töre ve Törenler, Oyunlar)**, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- BORATAV, Pertev Naili (1997), **Türk Halkbilimi II- 100 Soruda Türk Folkloru (İnanışlar, Töre Ve Törenler, Oyunlar)**, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- BOYNUDELİK, Mahmut (1984), “Atın Tarihi Ve Türk Atları”, **Tarih ve Toplum Dergisi**, C.1, s:6.
- BOZKAPLAN, Şeref Ali (2007), “Kutadgu Bilig”deki Hayvan Adları Üzerine Bir İnceleme”, **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 2/4 Fall 2007.
- BOZKURT, Nebi, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.17/1998, s.99-100, İstanbul.
- BOZKURT, Nebi (1996), **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.13, İstanbul.
- BULUT, H. İbrahim (Nisan/Mayıs/Haziran 2004), “Sünnî Gelenekte Mûcize Kavramı ve Hz. Salih’in Deve Mucizesi”, **Dinbilimleri Dergisi**, C.4, Sayı:2,
- Büyük Larousse** (1986), C.10, s:6175, C.12, s:7204-7205.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1968), **Eski Uygur Sözlüğü**, TDK Yayınları, İstanbul.
- CANIM, Rıdvan (1995), **Başlangıçtan Günümüze Edirne Şairleri**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- CANPOLAT, Mustafa (1995), **Ali Şir Nevayî- Lisânü’t-Tayr**, TDK Yayınları, Ankara.
- CEBECİOĞLU, Ethem (2004), **Tasavvuf Terimleri & Deyimleri Sözlüğü**, Ankâ Yayınları, İstanbul.

- CEYLAN, Ömür (2003), “Şahkulu Sultan Bektaşî Tekkesi Şeyhi Mustafa Azbi Baba ve Murgnâme Kasidesi”, **Journal Of Turkish Studies (Türklük Bilgisi Araştırmaları)**, Harvard University, Günay Kut Armağanı I-II, , s. 232-246.
- CEYLAN, Ömür (Kış 2003), “Klâsik Türk Şiirinde Turna’ya Dair”, **Gazi Üniversitesi HBVAE Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, S.28.
- CEYLAN, Ömür (2004), “Aşkın Ateşle İmtihanı-Semender”, **Türk Edebiyatı Dergisi**, Sayı: 366.
- CEYLAN, Ömür (2005), **Önce Aşk Vardı, “Bülbülüz, Gülsitansız Olmazız”**, Kapı Yayınları, İstanbul.
- CEYLAN, Ömür (2007), **Kuşlar Dîvânı-Osmanlı Şiir Kuşları**, Kapı Yayınları, İstanbul.
- ÇALKA, Mehmet Sait (2008), “Nev’î Dîvânı’nda Mûsikî Terimleri”, **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 3/2 Spring 2008, s:181.
- ÇANAKÇIOĞLU, Hasan ve Torul Mol (1996), **Yaban Hayvanları Bilgisi**, İÜ Yayını, İstanbul.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet ve M. Ali Tanyeri (1987), **Zâtî Dîvânı**, c.3, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet (2003), **Dîvânlar Arasında**, Kitabevi, İstanbul.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet, “Zâtî”, **İslam Ansiklopedisi**, c.XIII, s.467.
- ÇELEBİOĞLU, Amil (1994), **Kanuni Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı**, MEB, Ankara.
- ÇELEBİOĞLU, Âmil (1998), **“Kültür ve Edebiyatımızda Ay”**, Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları, MEB Yayınları, İstanbul.
- ÇELİKBAŞ, Ayhan (2006), “Yeni Uygur Türkçesindeki Ses Hadiselerine Art Zamanlı Bir Bakış”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 15.

- ÇELTİK, Halil (1998), **Ömer Ferit Kam ve Âsâr-ı Edebiye Tetkikatı**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ÇORUHLU, Yaşar (1995), **Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi**, Seyran Yayınevi, İstanbul.
- ÇORUHLU, Yaşar (2006), **Türk Mitolojisinin Anahatları**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- ÇORUHLU, Yaşar (2006), **Türk Sanatında Görülen Hayvan Figürlerine “Gök ve Yer” Sembolizmi Açısından Bir Bakış**, <http://www.akmb.gov.tr/turkce/boks/turkkong3-1/tk3-1-26-ycoruhlu.htm>. (25.03.2009).
- DARA, Ramis (2006), **Vefalı Dostlarım Şifalı Otlarım**, Alfa Yayınları, İstanbul.
- DEMİRCİ, Kürşat, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.17/1998, s.8, İstanbul.
- DEMİREL, H.Gamze (2000), **Nef’î Dîvânı’nda Tabiat**, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- DEMİREL, Şener (2000), “Ateş Redifli İki Matla Beytinin Karşılaştırılmalı Tahlil Denemesi”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Fırat University Journal of Social Science, C.10, Sayı 2, 65- 89.
- DEMİRÎ, Kemâleddin (1973), **Hayâtu’l-Hayvân**, Meral Yayınevi, İstanbul.
- Dergâh Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi** (1977), C. 2, s:189.
- Dergâh Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi** (1986), C. 6, s:14, C. 6, s:15.
- DEVECİYAN, Karekin (2006), **Türkiye’de Balık ve Balıkçılık**, (Çev. Erol Üyepazarcı), Aras Yayıncılık, İstanbul.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (2003), **Osmanlıca- Türkçe Lûgat**, Aydın Kitabevi, Ankara.
- DİLÇİN, Cem (1983), **Yeni Tarama Sözlüğü**, TDK Yayınları, Ankara.
- EFE, Ahmet (2005), **İslam Ansiklopedisi**, Akçağ Yayınları, Ankara.

- ELÇİN, Şükrü (1977, 1997), “**Atların Doğuşları İle İlgili Efsaneler**”, Halk Edebiyatı Araştırmaları 2, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ERCEBECİ, Şebnem (1997), “Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi”, **Bilge Dergisi**, s:12.
- ERDEMİR, Ayşegül Demirhan (2002), **Şifalı Bitkiler, Doğal İlaçlarla Geleneksel Tedaviler**, Alfa Yayınları, İstanbul.
- ERGENER, R. (1988), **Anatanrıçalar Diyarı Anadolu**, Yalçın Yayınları, İstanbul.
- ERGİN, Muharrem (1974), **Ebülğazi Bahadır Han-Şecere-i Terakime (Türklerin Soy Kütüğü)**, Tercüman 1001 Temel Eser Dizisi, No:33, İstanbul.
- ERGİNLİ, Zafer (2006), **Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Kalem Yayınevi, İstanbul.
- ERGÜZEL, Mehdi (2007), **Kuşlar Kitabı**, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul.
- ERKAL, Abdülkadir (2007), “Dîvân Şiirinde Afyon ve Esrar”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı:33, Erzurum, s. 32, 36–37.
- ERHAT, Azra (1993), **Mitoloji Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- ERTAN, Mehmet Emin (1989), **Fuzûlî Dîvânı’nda Hayvanlar**, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi.
- ERSOYLU, Halil (1981), “Türk Dünyasının Düşünce, Dil ve Edebiyatındaki Bazı Kuşlar”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, c.11.
- Erzurumlu İbrâhim Hakkı (2008), **Mârifetnâme**, Âlem Yayıncılık, İstanbul.
- ETHEM, Mehmet Yaşar (1990), **A’dan Z’ye Kıymetli ve Yarı Kıymetli Taşlar (Süs Taşları)**, Mars Matbaası, Ankara.
- GİBB, E.J. Wilkinson (1999), **Osmanlı Şiir Tarihi III-V**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- GÖKYAY, Orhan Şaik (1992), “Zâtî”, **Tarih ve Toplum**, c.18, s.108, İstanbul.

- GÖKYAY, Orhan Şaik (2007), **Destursuz Bağa Girenler, “Dedem Korkut Kitabı’nın İngilizce Çevirileri”**, KabalıcıYayınevi, İstanbul.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki (1977), **Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri**, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul.
- GÜFTA, Hüseyin (2004), **Dîvân Şiirinde İlim**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- GÜLHAN, Abdülkerim (2008), “Dîvân Şiirinde Meyveler ve Meyvelerden Hareketle Yapılan Teşbih ve Mecazlar”, **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 3/5 Fall 2008.
- GÜNALTAY, Şemsettin (1987), **İran Tarihi**, TTK Yay., Ankara.
- GÜNGÜL, Gülay (2000), “Gül ve Ben Üzerine”, **Türk Edebiyatı Dergisi**, sayı:315.
- GÜRTUNCA, M. Faruk (1981), **Abdullah M. Bin Süleyman Cezûli- Kara Davut-Delâil-i Hayrat Şerhi**, Sağlam Yayınları, İstanbul.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan (1984), **İslam İnançları Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan (1993), **Dünya İnançları Sözlüğü- Dinler, Mezhepler, Tarikatler, Efsaneler**, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- HARMAN, Ömer Faruk (1994), “Dâvûd”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.9, İstanbul.
- HARMAN, Ömer Faruk ve Cemal Kurnaz (1998), **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.18, İstanbul.
- Hayat Ansiklopedisi** (19??), Hayat Yayınları, C.1-6.
- HAYATİZÂDE, Mustafa Feyzi Efendi (1978), **Yabani Bitkilerin Tıbbi İlaç Olarak Kullanılışları, C.2**, Çev: Hadiye Tuncer, İstanbul Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Dairesi Başkanlığı, İstanbul.
- Hayvanlar Ansiklopedisi** (1967), Hayat Yayınları, İstanbul.

HUŞ, Savni, **Av Hayvanları ve Avcılık**, Kutulmuş Matbaası, İstanbul.

http://ansiklopedi.turkcebilgi.com/Osmanl%C4%B1'larda_ordu, 04.01.2009)

http://www.halisiyye.com/makalat_dosyalar/balim.pdf, 14.02.2009

<http://www.muhammedinur.com/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=82>
8, 07.11.2008

<http://www.hortkulukavcisi.com/pano/index.php?topic=11653.0;imode>, 23.12.2008

http://tr.wikipedia.org/wiki/Dîvân_edebiyat%C4%B1, 05.01.2009

<http://www.bibilgi.com/at>, 28.03.2009

<http://www.balkanskidom.com/archive/index.php?t-217.html>, 11.11.2008

http://turkoloji.cu.edu.tr/CUKUROVA/sempozyum/semp_1/alptekin.pdf, 17.04.2009

<http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr>, 20.03.2009

<http://rehber.ihya.org/yenirehber/zunnun-i-misri.html>, 03.03.2009

<http://www.sonpeygamber.info/tr/tr/edebiyat/turk-kulturunde-hz.-peygamber-ve-gul-imaji.html>, 22.10.2008

<http://forum.lider.tc/turk-islam-tarihi/12953-hevai-ile-zati/>, 06.04.2009

http://www.ufutotesi.com/yazigoster.asp?yazi_no:20020721, 25.02.2009

<http://www.avtutkusu.net/default.asp?durum=avcilik&action=9>, 10.01.2009

<http://www.kalemguzeli.net/ebru-cesitleri.html>, 08.12.2008

<http://www.kultur.gov.tr>, 01.05.2009

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Ut>, 09.03.2009

http://www.sevde.de/islam_Ans/ii/irhasat.htm, 23.11.2008

<http://mitoloji.info/eski-misir/tutankâmon-un-hazinesi.nedir>, 14.12.2008

<http://www.hayvanlaralemi.net/yazilar/sinek.php>, 23.04.2009

<http://www.tasavvufalemi.com/sayfa.php?yaziNo=45>, 02.01.2009

<http://www.anadoluguvercin.com/alevi-bektasi-folklorunde-kusmotifi.html>,
18.10.2008

IŞIK, Emin (1995), “Hilâl ve Lâle”, **Türk Edebiyatı Dergisi**, Sayı:262.

İbn Arabî, (1405/1985), “**el-Fütûhâtü'l-mekkiyye**”, **III**, (Nşr. Osman Yahya), Beyrut.

İbn Hazm (1995), **Güvercin Gerdanlığı: Sevgiye ve Sevenlere Dair**, (Çev. Mahmut Kanık), İnsan Yayınları, İstanbul.

İbn'ül Arabî (2005), **Suad El-Hakîm**, (Çev. Ekrem Demirli), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

İLHAN, Nadir ve Mustafa Şenel (2008), “Dîvânu Lugait Türk'e Göre Av, Avcılık ve Hayvancılıkla İlgili Kelimeler ve Kavram Alanları”, **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 3/1 Winter 2008.

İNAN, Abdülkadir (1987), **Türk Folklorunda Sîmurg Ve Garuda, Makaleler ve İncelemeler**, TTK Basımevi, Ankara.

İPEKTEN, Haluk (1986), **Dîvân Edebiyatında Edebi Muhitler**, MEB, Ankara.

İPEKTEN, Haluk (2004), **Bâkî Hayatı Sanatı ve Eserleri**, Akçağ Yayınları, Ankara.

İPEKTEN, Haluk (2004), **Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz**, Dergâh Yayınları, İstanbul.

İPEKTEN, Haluk, Mustafa İsen, Recep Toparlı, Naci Okçu, Turgut Karabey (1988), **Tezkirelere Göre Dîvân Edebiyatı İsimler Sözlüğü**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

İSEN, Mustafa (1998), **Sehî Bey Tezkiresi Heşt Behişt**, Akçağ Yayınları, Ankara.

İSEN, Mustafa (1999), **Latîfî Tezkiresi**, Akçağ Yayınları, Ankara.

İSEN, Mustafa, Osman Horata, Muhsin Macit, Filiz Kılıç, İ. Hakkı Aksoyak (2005), **Eski Türk Edebiyatı El Kitabı**, Grafiker Yayınları, Ankara.

- İŞÇEN, Yavuz (Haziran 2007), **“Yurdumuzda Bulunan Güvercingiller”**, Anadolu Güvercin Kültürü Derneği, <http://www.anadoluguvercin.com>. (09.01.2009)
- KAÇAR, Mücahit (Haziran 2008), **“Sevgilinin Mahallesi ve Mahallenin Köpekleri”**, **Türk Edebiyatı**, Sayı: 416.
- KAFESOĞLU, İbrahim, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.4/1996, s.27, İstanbul.
- KAFESOĞLU, İbrahim (1994), **Türk Milli Kültürü**, İstanbul.
- KAFKASYALI, Ali (2002), **İran Türk Edebiyatı Antolojisi I**, Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Yayınları, Erzurum.
- KAHVECİ, Veysi (2006), **“Klâsik Türk Şiirinde Efsanevi Aşk Kahramanları”**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- KALAFAT, Yaşar (1990), **Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.
- KALPAKLI, Mehmet (Aralık 1999), **“Âşık Çelebi- Kendi Dilinden Zâtî’nin Şairlik Macerası”**, **Osmanlı Dîvân Şiiri Üzerine Metinler**, YKY, İstanbul.
- KALPAKLI, Mehmet (Aralık 1999), **“Behçet Necatigil- Ölümünün 430. Yıldönümünde Zâtî”**, **Osmanlı Dîvân Şiiri Üzerine Metinler**, YKY, İstanbul.
- KANAR, Mehmet (1995), **“Şem ve Pervâne”**, İnsan Yayınları, İstanbul.
- KANDEMİR, M. Yaşar (1991), **“Bal”**, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.4, İstanbul.
- KAPLAN, Mehmet (1995), **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I**, Dergah Yay., İstanbul.
- KAPLAN, Mahmut (2003), **Dîvân Şiirinde Mûsikî, Dîvân Şiirinin Kıyısında**, Ankara.
- KAPLAN, Mahmut (Yaz 2002), **“Dîvân Şiirinde Mûsikî”**, **Köprü**, S:79.

- KARACA, Filiz, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.26/2002, s.568-569, Ankara.
- KARAIŞMAİLOĞLU, Adnan (2001), **Klâsik Dönem Türk Şiiri İncelemeleri**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KARAKUŞ, İdris (1997), “Türkçe Ad Bilim (Onomastik)’de Hayvan Adları”, **Erdem Dergisi**, Aydın sayılı özel sayısı:111, C.9, Sayı:27.
- KARTAL, Nuray (1993), **16. Yüzyıl Şairlerinden Bâkî, Fûzûlî, Hayâlî, Nev’î ve Yahyâ Bey Dîvânlarında Bitkilerle İlgili Bazı Hususiyetler**, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- KAYA, Bayram Ali (2006), “Klâsik Türk Şiirinde Gömlek”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, Sayı: 15, s.153, 189, İstanbul.
- KEHRİBAR, Mehmed Sadık (1974), **Tasavvuf’un İncelikleri**, Salah Bilici Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- KEMİKLİ, Bilal (2007), “Dîvân Şiirinde Hastalık ve Tedavi”, **T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.16, Sayı:1, s:29.
- KESKİN, Neslihan Koç (2007), “Osmanlı Şiirinde İftihar ve İmtiyaz Simgeleri Çeleng, Otaga, Sorguç”, **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 2/4 Fall 2007.
- KILINÇ, İbrahim (Nisan 1997), “Keklik”, **Türk Edebiyatı Dergisi**, Sayı:282.
- KIRBIYIK, Mehmet (2007), “Bazı XVI. Yüzyıl Dîvânlarında Kıymetli Taşlar”, **Selçuk Üniversitesi/Seljuk University Fen-Edebiyat Fakültesi/Faculty of Arts and Sciences Edebiyat Dergisi/Journal of Social Sciences** Yıl/ Year: 2007, Sayı/Number: 18, 70.
- KIRIKÇI, Recep (2007), **Kuşların Dilinden Masallar**, Kutup Yıldızı Yayınları, İstanbul.
- Koçi Bey (2008), **Koçi Bey Risaleleri**, Haz. Seda Çakmakcıoğlu, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

- KOÇİN, Abdulhakim (Ekim 2003), “Dîvân Şiirinde Şairlerin Aşka Yaklaşımları”, **Kastamonu Eğitim Dergisi**, Cilt:11 No:2, 395-422.
- KOÇU, Reşat Ekrem (1947), **Altın Destan**, Tan Yayınları, İstanbul.
- KOÇU, Reşat Ekrem (1960), **İstanbul Ansiklopedisi**, C.3, İstanbul.
- KOÇU, Reşat Ekrem (1969), **Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü**, Sümerbank Kültür Yayınları, Ankara.
- KORTANTAMER, Tunca (1997), **Nev’îzâde Atâyî ve Hamsesi**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1997, s. 166, İzmir.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad (2006), **Dîvân Edebiyatı Antolojisi**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KURNAZ, Cemal (1992), **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.6, İstanbul.
- KURNAZ, Cemal (1996), **Hayâlî Bey Dîvânı’nın Tahlîli**, MEB Yayınları, İstanbul.
- KURNAZ, Cemal (1998), **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, “Hümâ”, C.18, İstanbul.
- KUŞOĞLU, Mehmet Zeki (1994), **Resimli Ansiklopedik Türk Kuyumculuk Sözlüğü**, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- KUTLAR, Fatma Sabiha (2005), **Klâsik Dönem Metinlerinde Değerli Taşlar ve Risâle-i Cevâhir-nâme**, Öncü Kitap, Ankara.
- KÜÇÜK, Sabahattin (1989), “Nef’î’de At Sevgisi”, **Erdem Dergisi**, C.5, Sayı: 14.
- KÜRKÇÜOĞLU, Kemal Edib (1973), **Tâhir-ül Mevlevî “Edebiyat Lügati”**, Erdem Kitabevi, İstanbul.
- LEVEND, Agâh Sırrı (1980), **Dîvân Edebiyatı- Kelimeler ve Remizler - Maznunlar ve Mefhumlar**, Enderun Yayınları, İstanbul.
- LEVEND, Agâh Sırrı (1984), **Dîvân Edebiyatı- Kelimeler ve Remizler - Maznunlar ve Mefhumlar**, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- MARAŞ, Mehmet Atilla (Eylül 2002), “Urfa Dağlarında Ceylanlar”, **Türk Edebiyatı Dergisi**, Sayı: 347.

- MARAŞ, Mehmet Atilla (Ekim 2002), “Urfa Önlerinde Atlar”, **Türk Edebiyatı Dergisi**, Sayı: 348.
- Mehmet Celâl (2003), **Sevdâ Lugâtî**, Haz: Sevgül Sönmez, Okuyan Us Yayın, İstanbul.
- Mehmet Kara Davut (1971), **Şerh-i Delâil-i Hayrât ve Şevâriki'l-Envâr**, Ülkü Kitapyurdu, İstanbul.
- Meydan Larousse Büyük Lugat ve Ansiklopedi** (1969), C.2, s. 612, Meydan Yayınevi, İstanbul.
- Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi** (1961), C.2, .s. 833.
- MİYASOĞLU, Mustafa (1999), “Gül Şiirleri Antolojisi”, **Türk Edebiyatı Dergisi**, Sayı:304.
- Muhyiddin-i Arabî (1982), **Dürrü Mekkûn**, (Çev: Şevket Gürel), Esmâ Yayınları, İstanbul.
- MUTÇALI, Serdar (1995), **Arapça-Türkçe Sözlük**, Dağarcık Yayınları, İstanbul.
- NACİ, Muallim (2000), **Osmanlı Şairleri** (Haz: Cemal Kurnaz), Akçağ Yayınları, Ankara.
- NECATİGİL, Behçet (2006), **Mitologya Sözlüğü**, Sel Yayıncılık, İstanbul.
- NUR Rıza (1981), **Türk Tarihi**, (Haz. E. Kılıç), c.12, Toker Yayınları, İstanbul.
- NUTKU, Özdemir (1995), **Tarihimizden Kültür Manzaraları**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- OCAK, Ahmet Yaşar (2007), **İslam- Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- OKUMUŞ, Ömer ve M. Muhsin Kalkışım (2008), “Klâsik Türk Şiirinde Hazret-i İsa Kavramı”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, The Journal of International Social Research**, Volume 1/5 Fall 2008.
- OKUYUCU, Cihan (2004), **Dîvân Edebiyatı Estetiği**, LM, İstanbul.

- ONAN, Necmettin Halil (1955), **Fuzûlî/Leylâ ile Mecnûn**, Maarif Basımevi, İstanbul.
- ONAY, Ahmet Talat (1992), **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı**, (Haz: Cemal Kurnaz), TDV Yayınları, Ankara.
- OYTAM, M. Tefvik (1970), **Bektaşiliğin İç Yüzü**, Marit Kitapevi Yayınları, İstanbul.
- ÖGEL, Bahaeddin (1978), **Türk Kültür Tarihine Giriş**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ÖGEL, Bahaeddin (1987), **Türk Kültür Tarihine Giriş IX**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ÖNER, Esra (2008), “Gevherî Dîvânı’nda Kuşlar”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research** Volume 1/5 Fall 2008.
- ÖRNEK, Sedat Veyis (1976), **Türk Halkbilimi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ÖZ, Mustafa (1992), **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.6, İstanbul.
- ÖZKAN, Abdullah (2003), **Başlangıcından Cumhuriyete Türk Şiiri Antolojisi**, C.2, Boyut Dosya Yayınları, İstanbul.
- ÖZKAN, Ömer (2007), **Dîvân Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı**, Kitabevi, İstanbul.
- ÖZKIRIMLI, Atilla (1983), **Türk Edebiyatı Ansiklopedisi**, C.5, Cem Yayınevi, İstanbul.
- ÖZTEKİN, Özge (2006), **XVIII. Yüzyıl Dîvân Şiirinde Toplumsal Hayatın İzleri-Dîvânlardan Yansıyan Görüntüler**, Ürün Yayınları, Ankara.
- ÖZTOPRAK, Nihat (1986), **Hayretî Dîvânı’nda Bitkiler**, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÖZTUNA, Yılmaz (2000), **Türk Mûsikîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- ÖZYILMAZ, Ali Emre (1996), “Kaba Etmek Deyimi Hakkında”, **Türk Dili: Dil ve Edebiyat Dergisi**, Sayı: 533.

- PAKALIN, Mehmet Zeki (1983), **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I**, MEB, İstanbul.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1983), **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III**, MEB, İstanbul.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1993), **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, MEB, İstanbul.
- PALA, İskender (1989), **Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü I-II**, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara.
- PALA, İskender (1993), “Ecel Mihribân Olur-V, Zülfe Dair”, **Türk Edebiyatı Dergisi**, Sayı:240.
- PALA, İskender (Eylül 1994), “Nal Deyip Geçmemeli”, **Türk Edebiyatı Dergisi**, Sayı: 251.
- PALA, İskender (1996), “Hayvanlar Alemi”, **Türk Edebiyatı Dergisi**, Sayı:274.
- PALA, İskender (2000), **Kırklar Meclisi**, Kapı Yayınları, İstanbul.
- PALA, İskender (2001), “Her Hazineyi Bir Yılan Bekler”, **Türk Edebiyatı Dergisi**, Sayı:338.
- PALA, İskender (Eylül 2002), “Kanadını Aşk Mumuna Yandıran Pervane”, **Türk Edebiyatı Dergisi**, Sayı:347.
- PALA, İskender (2003), **Ansiklopedik Dîvân Şiirleri Sözlüğü**, LM Yayınları, İstanbul.
- PALA, İskender (2004), **Dîvâne Güzeller**, Kapı Yayınları, İstanbul.
- PALA, İskender (2004), **Mir’at**, Kapı Yayınları, İstanbul.
- REEVES, Hubert (2000), **Kuşlar Harika Kuşlar**, (Çev. Burcu Şahinli), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- SAMANCI, Özge (2005), “Sultan II. Abdülhamit’in Sofrasındaki Balıklar”, **Yemek ve Kültür Dergisi**, Çiya Yayınları, Sayı:4.

- SAMİ, Şemseddin (2004), **Kâmûs-ı Türkî**, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- SARGON, Erdem (1991), **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, “Ankâ”, C.3, İstanbul.
- SARI, Ahmet (Temmuz 1998), “Bir Metafor Olarak Karga”, **Dergâh Edebiyat-Sanat-Kültür Dergisi**, s:101, C.IX.
- SAY, Ahmet (2002), **Müzik Ansiklopedisi**, Müzik Ansiklopedisi Yayınları, İstanbul.
- SEFERCİOĞLU, Yrd. Doç. Dr. Nejat (1990), **Nev’î Dîvânı’nın Tahlili**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, I.Baskı, Ankara.
- SEFERCİOĞLU, M. Nejat (2001), **Nev’î Dîvânı’nın Tahlili**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- SELÇUK, Bahir (Güz 2005), “Fuzûlî’de Gözyaşı”, **EKEV Akademi Dergisi**, Yıl:9, Sayı: 25,
- SERDAROĞLU, Vildan (2006), **Sosyal Hayat Işığında Zâtî Dîvânı**, İSAM Yayınları, İstanbul.
- SERTOĞLU, Midhat (1986), **Osmanlı Tarih Lûgatı**, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- SEVGİ, H. Ahmet (2003), **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, “Mantıku’t-Tayr”, C.28, s:29, Ankara.
- SEVÜK, İsmail Habib (Kasım 1962), “Türk Atı”, **Türk Folklor Araştırmaları**, s:2881.
- SİPAHİ, Abdulkadir (2006), **Türk Halk İnançlarında Büyü ve Büyü İle İlgili Uygulamalar**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- SOMÇAĞ, Selim (2005), **Türkiye Kuşları**, YKY, İstanbul.
- SÖZBİLİCİ, Şaban (Ağustos 1990), “Dadaloğlu ve At”, **Milli Kültür Dergisi**, Sayı: 75.

- ŞAHİN, Şener (2008), “*Mecmau’l-emsâl*’de Yer Alan Ef’âl Veznindeki Hayvan Konulu Deyim ve Atasözleri Üzerine Bir İnceleme”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 17, Sayı:1, s:178–179.
- ŞAHİNER, Necmeddin ve Selahaddin Yaşar (1988), **Edebi Sanatlar ve Mazmunlar**, Yeni Asya Yayınları, İstanbul.
- ŞENER, Mehmet, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 17/1998, s.92, İstanbul.
- ŞENGÜL, Abdullah (1999), **Geleneksel Türk Kültürü Çerçevesinde Olur’da Dokumacılık Dili ve Folkloru**, Geçmişten Geleceğe Oltu ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri, Atatürk Üniversitesi, Oltu Meslek Yüksekokulu Yayını, Erzurum.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla ve Ahmet Kartal (2006), **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla (1994), “Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyare ve Sabiteler (Burçlar)”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı: 90, s:177.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla (1995), **Klâsik Osmanlı Edebiyat Tiplerinden Sûfî yahud Zâhid Hakkında**, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla (1995), **Klâsik Osmanlı Edebiyat Tiplerinden Rakîb’e Dair**, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- ŞENTÜRK, Atilla (1999), **Osmanlı Şiiri Antolojisi**, YKY, İstanbul.
- ŞENYURT, Ayten (2000), “Gül Kasidesi Üzerine”, **Türk Edebiyatı Dergisi**, Sayı:320.
- ŞİHIYEVA, Seadet (Güz 2007), “Ârif Mevlânâ’nın Rûhî Durumu: “Ene’l-Hak” ve “Hâmûş” Arasında”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S:22, s:187.
- Şikârî (1946), **Şikari'nin Karamanoğulları Tarihi**, Haz. M. Mesud Koman, Konya Halkevi Tarih ve Müze Komitesi Yayınları, Konya.
- TAN, Nail (2000), **Folklor (Halk Bilimi) Genel Bilgiler**, İstanbul.

- TANMAN, M. Baha (1997), "Halvethane", **DİA**, c.XV, s. 388, İstanbul.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (1982), **19.Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Çağlayan Kitabevi Yay., İstanbul.
- TARLAN, Ali Nihad (1967), **Zâtî Dîvânı**, c.1, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- TARLAN, Ali Nihad (1970), **Zâtî Dîvânı**, c.2, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- TARLAN, Ali Nihat (2005), **Fuzûlî Dîvânı Şerhi**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- TARLAN, Ali Nihad (1936), **Dîvân Edebiyatında Tevhidler**, Burhaneddin Matbaası, İstanbul.
- TEKİN, Arslan (1995), **Edebiyatımızda İsimler ve Terimler**, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- TELESCO, P. (1995), **Folkways**, Llewelyn Publications. St. Paul, Minnesota.
- TOLASA, Harun (1973), **Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- TOLASA, Harun (2002), **Sehî, Latifî ve Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- TÖKEL, Dursun Ali (2000), **Dîvân Şiirinde Mitolojik Unsurlar**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- TULUM, Mertol (2001), **Tazarru'nâme**, MEB Yayınları, Ankara.
- TURAN, Osman (2004), **On İki Hayvanlı Türk Takvimi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- TUTKUN, Ertaç ve Ayşe Boşgelmez (2003), **Bal Arısı Zararları ve Hastalıkları Teşhis ve Tedavi Yöntemleri**, Bizim Büro Basımevi, Ankara.
- Türkçe Sözlük** (2005), TDK Yayınları, 10. Baskı, Ankara.
- Türkçe Sözlük** (1989), TDK Yay., Ankara.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (1995), “Ferâce”, İstanbul, Cilt XII. s. 349–350.

UĞURLU, Nurer (2002), **Dîvân Bahçesi**, Örgün Yayınları, İstanbul.

UĞURLU, Üzeyir (Eylül 2004), “Sırlarını Çözemediğimiz Bestekârlar: Kuşlar”, **Sızıntı Aylık İlim Kültür Dergisi**, Sayı:308.

ULUDAĞ, Süleyman (Temmuz 1998), “Tasavvuf Kültüründe Köpek”, **Dergâh Edebiyat Sanat Kültür Dergisi**, C.IX, s:101.

ULUDAĞ, Süleyman (2001), **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

ULUPINAR, Hamide (2008), “İlk Dönem Sûfilerinde Tevhid Anlayışı”, **İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, yıl: 9, Sayı: 22.

URAZ, Murat (1967), **Türk Mitolojisi**, Hüsniyat Matbaası, İstanbul.

USLU, R. (2004) “Harry Potter’in Ankâ Kuşu Veya Müziğin Ankâ Kuşu”, **Müzik ve Bilim Uluslararası Hakemli Bilimsel Müzik Dergisi** (2), http://www.muzikbilim.com/2e_2004/r.html, 03.03.2009)

USTAER, Celal (İlkbahar 2005), “Doğal Bir Tatlı Üreticisi: Bal Arısı”, **Yemek ve Kültür Dergisi**, Sayı:2.

UZUN, Mustafa (1994), **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.10, İstanbul.

UZUN, Mustafa (1991), **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, “Ankebût”, C.3, İstanbul.

ÜÇBAŞ, Kamil (1999), **Avcının Temel Eğitim Kitabı**, 4 Renk Yayınları, Ankara.

ÜNVER, Süheyl (1949), “İçki Mübtelâları Neden Yalancıktan Kuvvetli, İnatçı, Geçici Hevesli ve Kindar Olurlar”, **Türk Folklor Araştırmaları**, Sayı:2.

ÜNVERDİ, Veyisi (2005), **Hz. İsa'nın Nüzulü Probleminin Kelamî Açından Değerlendirilmesi**, T.C. Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, YLT, Adana.

- ÜZGÖR, Tahir (1990), **Türkçe Dîvân Dibâceleri**, Kültür Bakanlığı, Ankara.
- VAN DER KAR, Galia ve Lami Dozo (19??), **Hayvanlar Ansiklopedisi**, Milliyet Kitaplığı, Asır Matbaası, İstanbul.
- WENSINCK, A.J. (1955), “Ka’be”, **İslâm Ansiklopedisi**, C. VI, s.14, İstanbul.
- YARDIM, Ali (1994), **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.10, İstanbul.
- YAZICI, Tahsin (1996), **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.13, İstanbul.
- YAZIR, Elmalılı Hamdi (1995), **Hak Dini Kur’ân Dili**, C.5, Akçağ Yayınları, Ankara.
- YAZIR, Elmalılı Hamdi (2002), **Kur’ân-ı Kerîm ve Meâli**, Haz: Kasım Yayla, Merve Yayınları, İstanbul.
- YENEL, Abdülhalim (Yaz 2002), “Güzel Sesli Peygamber: Hz. Dâvûd”, **Köprü**, S: 79.
- Yeni Rehber Ansiklopedisi** (1993), C.3, s.112, İhlas Gazetecilik Holding A.Ş. İstanbul.
- Yeni Tarama Sözlüğü** (1983), Düz: Cem Dilçin, TDK Yayınları, Ankara.
- YILDIRIM, Ali (2006), **Dîvân Edebiyatında Mahlas ve Mahlas-nâmeler**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- YILDIRIM, Ayşe (2008), **Hacı Bayram-ı Veli ve Tasavvufî Görüşleri**, T.C. Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, YLT, Adana.
- YILDIRIM, Nimet (Yaz 2003), **Fars Edebiyatında Habsiyye ve Şekvâiyye I**, Nüsha, Yıl: III, Sayı: 10.
- YILDIRIM, Nimet (2008), **Fars Mitolojisi Sözlüğü**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- YILDIZ, Sare (2006), **Turhallı Mustafa Efendi’nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı**, T.C. Ankara Üniv. Sos. Bil. Ens. Temel İnsan Bilimleri Anabilim Dalı, YLT, Ankara.

YILMAZ, Ahmet (1999), **Natî Mustafa- Edhem ü Hümâ**, T.C. Selçuk Üniversitesi Vakfı Yayınları,

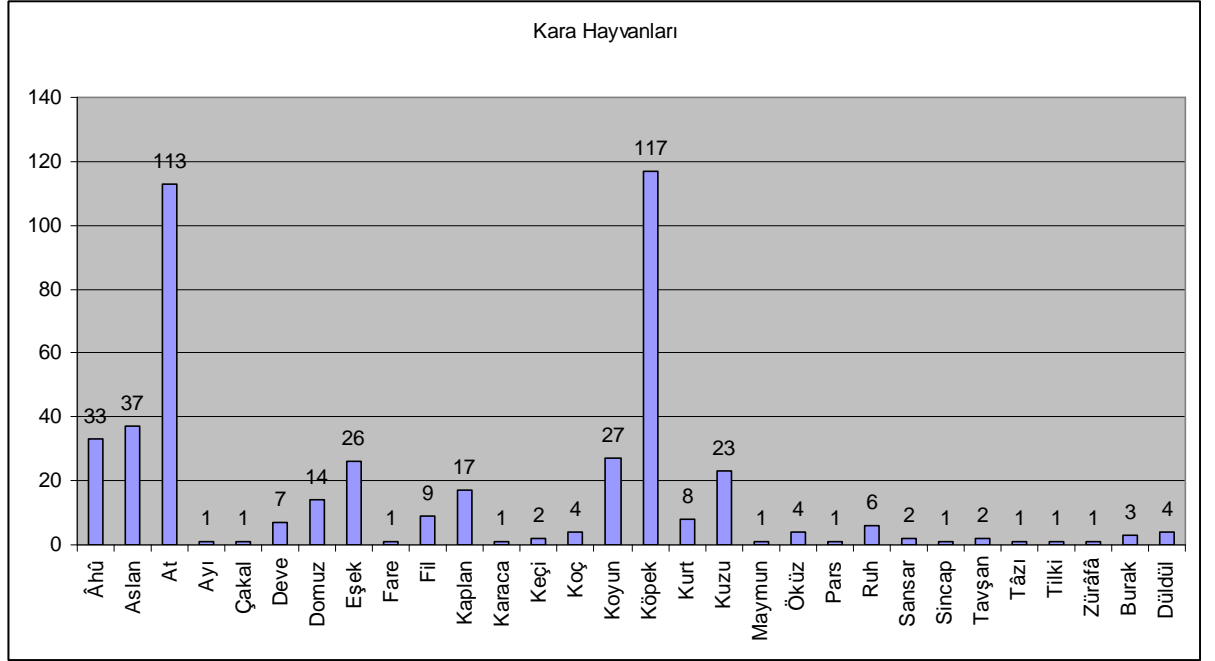
YILMAZ, Levent (2000), **Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü**, C.1, Dost Kitabevi, Ankara.

YÜCEYILMAZ, Muhterem (1996), “Atlara Dair”, **Türk Edebiyatı Dergisi**, Sayı: 271.

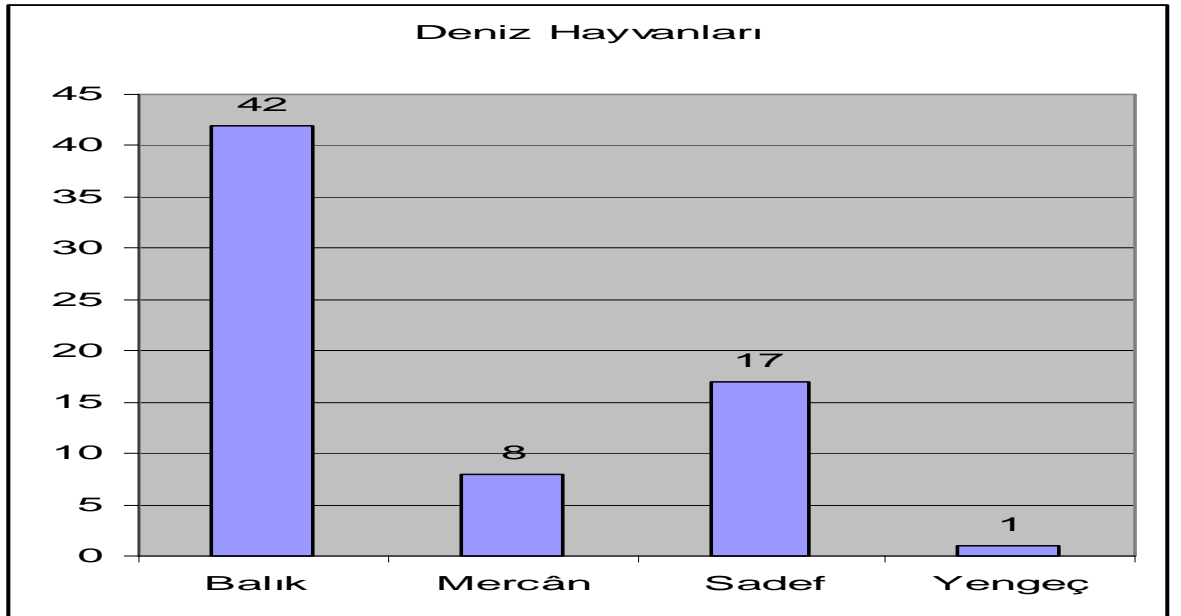
YÜCEYILMAZ, Muhterem (1999), “Kuğunun Yedi Asır Süren Şarkısı”, **Türk Edebiyatı Dergisi**, Sayı: 309.

TABLolar

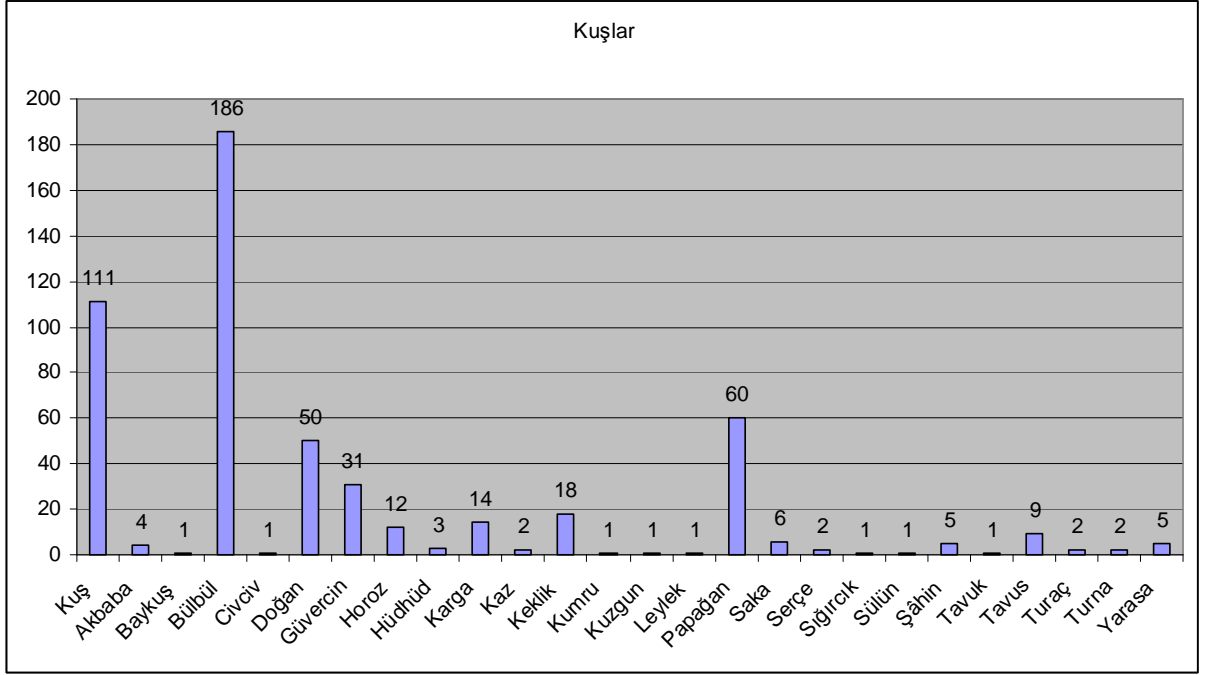
Tablo 1: Kara Hayvanları

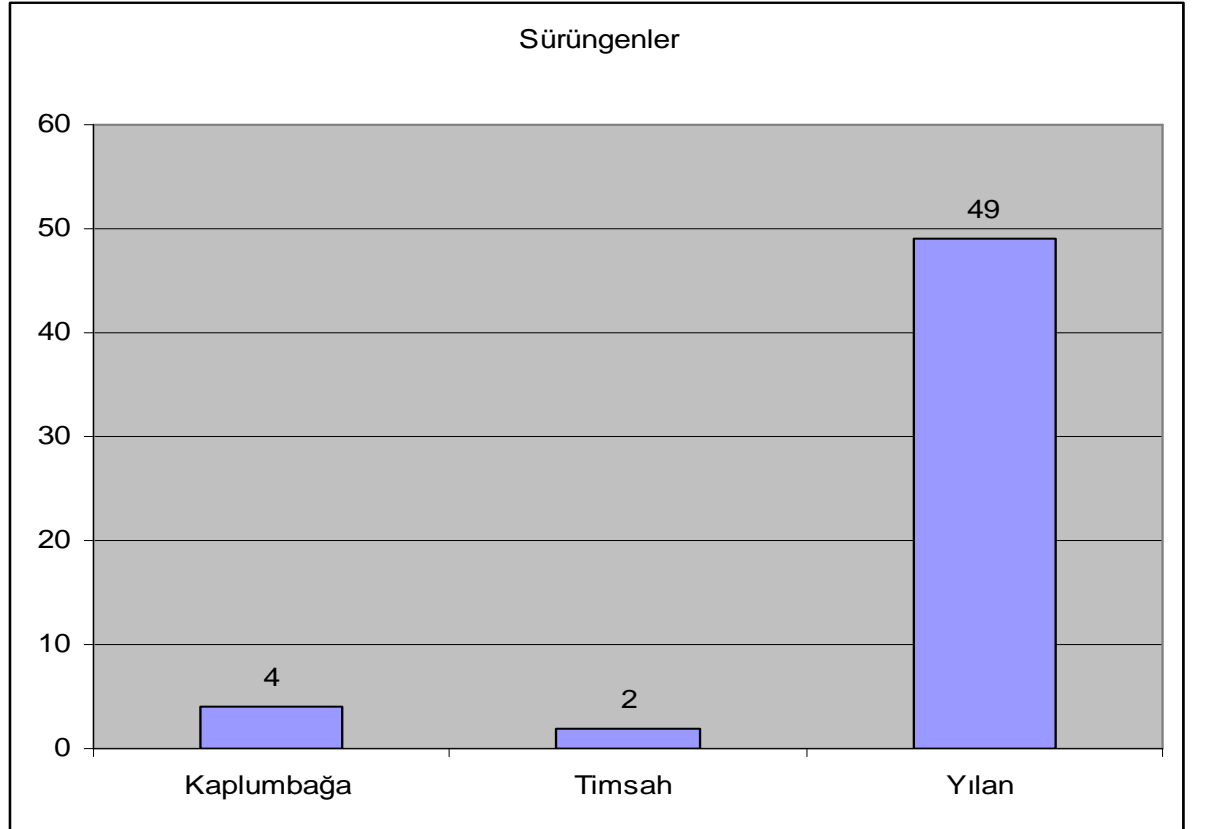
Tablo 2: Deniz Hayvanları

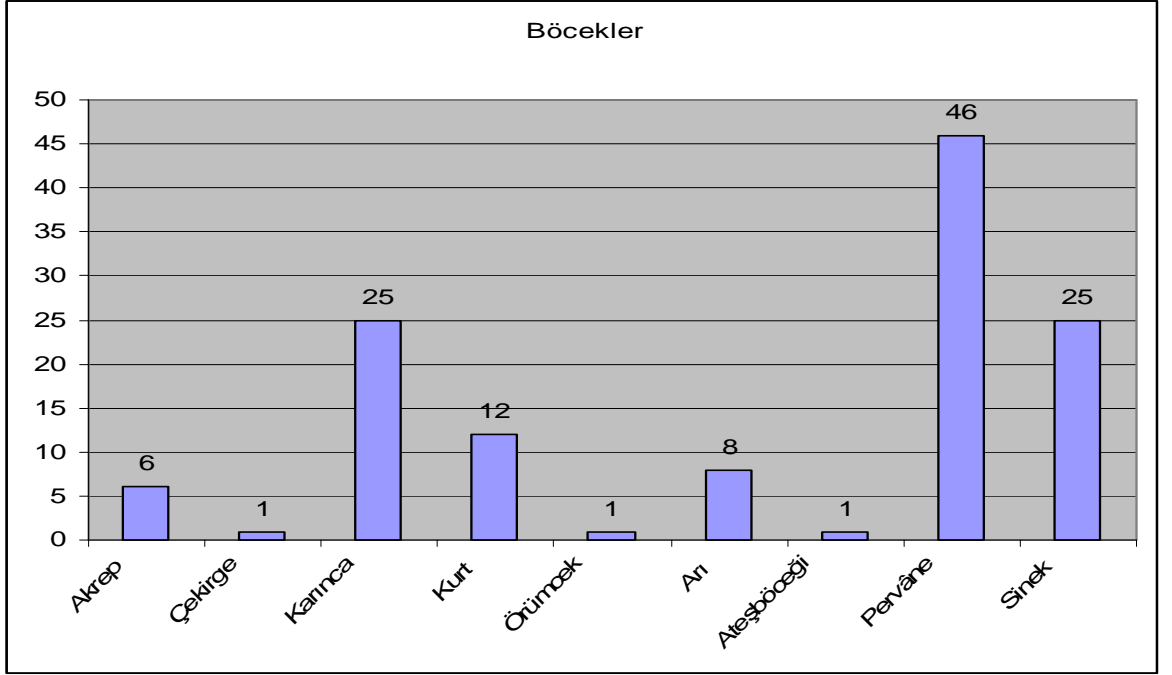
Tablo 3: Kuşlar

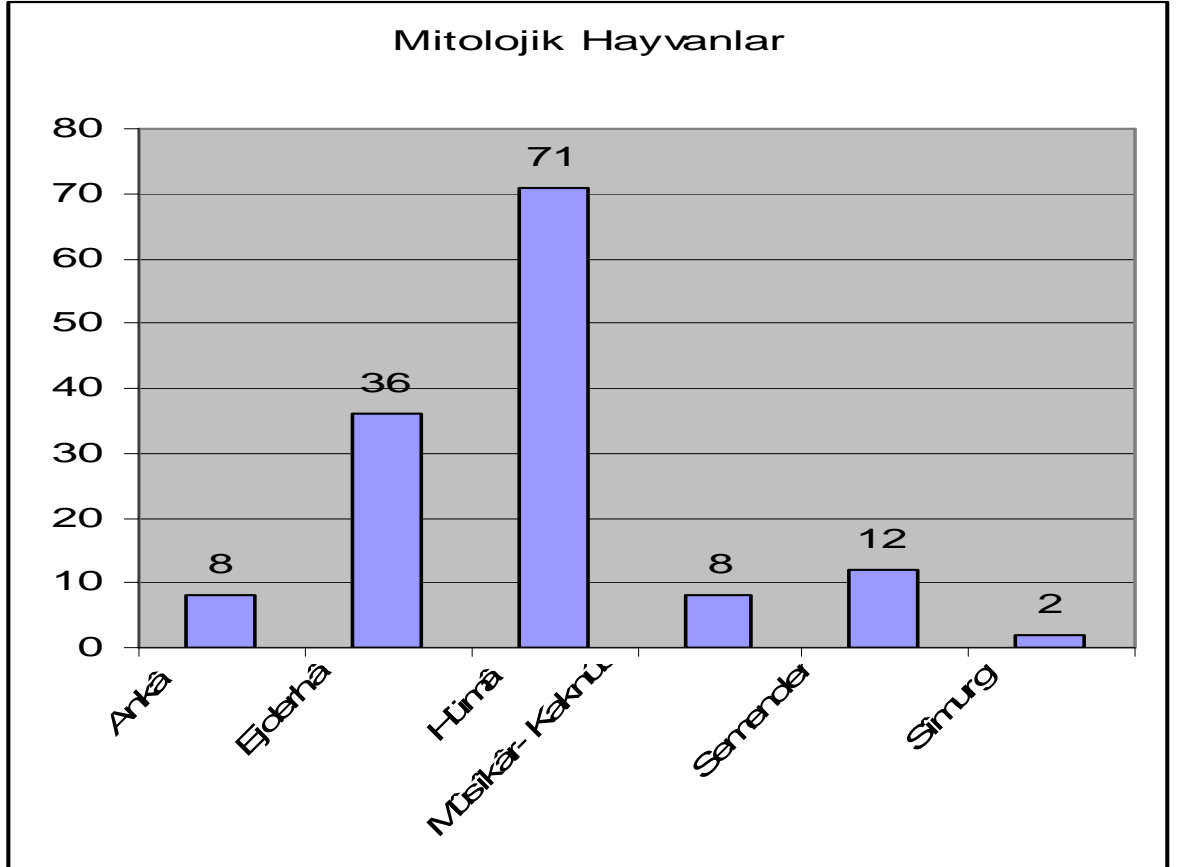
Tablo 4: Sürüngenler

Tablo 5: Böcekler

Tablo 6: Mitolojik Hayvanlar

İNDEKS

A

Âhû (Ceylan, Gazâl, Gazâle): C.1,G.189/1, 215/1, 384/2, 491/3; C.2,G.589/4, 668/4, 680/1, 692/4, 717/1, 732/5, 750/5, 759/4, 760/2, 787/4, 882/4, 921/5; C.3,G.1046/2, 1051/2, 1096/3, 1167/3, 1217/3, 1334/1, 1339/4, 1438/3, 1440/5, 1449/6, 1462/7, 1465/5, 1466/5, 1488/7, 1540/4, 1739/1, 1793/2.

Akbaba (Nesr, Kerkes) : C.1,G.250/2; C.3,G.1207/5, 1471/4, 1624/5.

Akrep : C.1,G.55/5, 266/1, 269/1, 477/4, 493/3; C.3,G.1649/3.

Ankâ : C.1,G.117/1; C.2,G.548/8, 714/7, 865/4, 940/3; C.3,G.1005/7, 1179/2, 1436/4.

Arı (Zünbûr, Zenbûr) : C.1, G.137/1, 319/3; C.2,G.714/6, 828/5; C.3,G.1467/5, 1521/1, 1577/2, 1665/1.

Aslan (Aslan, Esed, Hayder, Şîr, Leys, Dırgam, Gazanfer): C.1, G.147/2, 172/1, 189/1, 226/5, 268/1, 281/2, 491/3; C.2,G.550/5, 556/6, 579/1, 589/4, 717/1, 738/5, 786/1, 786/2, 786/3, 786/4, 786/5, 786/6, 786/7, 921/5; C.3,G.1024/5, 1167/3, 1337/6, 1412/2, 1441/4, 1462/1, 1492/6, 1562/1, 1563/1, 1581/3, 1584/4, 1611/5, 1633/5, 1633/7, 1634/4, 1701/4.

At (Esb, Ebreş, Hayl, Ahyâl, Hâyil, Bâd-pâ, Bâr-gîr, Feres, Çâlâk, Şebdîz, Gülgûn, Raşş, Çalık, Semend, Torı, Madiyân, Kısarak):

C.1, G.14/4, 16/4, 31/4, 140/7, 158/4, 180/2, 189/2, 210/4, 220/2, 226/1, 232/1, 248/4, 290/1, 290/2, 290/3, 290/4, 290/5, 301/3, 303/2, 307/6, 323/4, 325/4, 325/5, 327/1, 332/4, 396/5, 409/4,

425/1, 442/3, 453/2, 477/1, 492/1; C.2,G.497/5, 498/2, 501/6, 502/3, 552/4, 570/9, 579/1, 607/4, 680/3, 696/1, 714/5, 717/6, 726/4, 727/6, 748/1, 749/4, 750/4, 766/3, 769/2, 778/4, 838/2, 838/3, 873/1, 879/6, 886/2, 902/4, 948/3, 966/3, 984/1, 990/5, 992/2; C.3,G.1010/3, 1044/4, 1054/4, 1056/3, 1079/2, 1090/4, 1109/2, 1115/5, 1133/1, 1134/2, 1138/2, 1166/5, 1172/5, 1186/4, 1234/4, 1251/1, 1251/3, 1251/4, 1254/3, 1258/2, 1258/3, 1302/2, 1311/3, 1311/6, 1325/5, 1333/1, 1336/1, 1346/1, 1356/2, 1383/3, 1443/6, 1478/5, 1493/5, 1566/5, 1608/2, 1668/3, 1681/4. 1721/5, 1723/4, 1751/5, 1756/2, 1776/3, 1781/1, 1791/3, 1791/4, 1792/2, 1793/4, 1793/5, 1795/2, 1810/6.

Ateşböceği (Şeb-tâb) : C.2, G.592/4.

Ayı : C.3, G.1512/3.

B

Balık (Semek, Simâk, Mâhî, Nûn) :

C.1, G.245/1, 348/6, 356/6, 447/2, 502/4; C.2,G.519/4, 531/2, 597/1, 603/4, 607/7, 610/1, 683/7, 686/2, 704/1, 711/4, 726/3, 778/3, 785/1, 859/4, 860/5, 899/4, 957/4; C.3,G.1036/4, 1044/2, 1096/2, 1111/4, 1186/3, 1202/7, 1234/3, 1419/1, 1443/7, 1478/7, 1537/3, 1538/2, 1538/4, 1560/2, 1674/5, 1685/5, 1713/2, 1716/3, 1718/5, 1813/3.

Baykuş (Bûm) : C.1, G.145/2.

Beççe: C.2, G.714/7.

Burak: C.3, G.1028/5, 1210/6, 1325/5.

Bülbül (Belâbil, Andelib, Anâdil, Hezâr, Hezârân): C.1, G.14/3, 16/7, 41/1, 41/2, 52/2,

71/1, 79/7, 98/3, 101/1, 138/3, 141/5, 144/3,
154/2, 167/1, 180/1, 180/4, 180/5, 181/3, 186/3,
196/7, 200/2, 204/1, 213/5, 219/5, 225/1,
230/2, 242/4, 246/3, 250/2, 251/7, 253/1, 265/3,
305/5, 307/5, 327/5, 346/3, 348/2, 365/1, 367/1,
375/5, 396/6, 406/3, 410/1, 413/5, 415/2, 419/2,
423/5, 467/3, 487/4; C.2,G.515/3, 516/4, 519/1,
524/3, 526/7, 528/1, 533/3, 545/1, 556/3, 568/6,
586/1, 586/7, 587/2, 611/3, 647/3, 648/4, 650/2,
675/6, 677/4, 694/3, 719/1, 719/2, 734/3, 747/1,
747/2, 747/3, 747/4, 747/5, 747/6, 747/7, 747/8,
747/9, 747/10, 747/11, 768/2, 770/3, 787/7,
788/5, 788/6, 805/2, 805/7, 812/6, 815/2, 824/2,
829/3, 829/4, 839/3, 845/1, 850/3, 850/5, 850/6,
857/1, 867/1, 877/1, 884/6, 884/7, 933/4, 947/3,
965/7, 967/2, 967/5, 985/3, 997/2;
C.3,G.1016/2, 1017/5, 1018/5, 1064/2, 1072/3,
1083/4, 1143/5, 1149/6, 1152/5, 1158/5,
1171/1, 1174/4, 1174/6, 1174/7, 1196/5,
1202/4, 1205/1, 1218/4, 1240/2, 1240/4,
1241/1, 1242/1, 1244/3, 1247/2, 1269/1,
1270/2, 1271/2, 1284/3, 1287/3, 1288/3,
1292/3, 1292/4, 1294/6, 1302/1, 1313/4,
1363/9, 1387/1, 1399/3, 1402/5, 1407/1,
1420/5, 1421/4, 1424/2, 1441/2, 1443/3,
1449/2, 1450/3, 1476/5, 1484/3, 1493/1,
1500/3, 1506/3, 1547/1, 1572/5, 1591/1,
1598/6, 1598/7, 1623/4, 1629/2, 1630/6,
1639/4, 1653/4, 1656/3, 1660/2, 1663/1.
1701/5, 1721/4, 1723/3, 1724/3, 1742/1,
1763/5, 1806/4, 1808/6, 1815/7.

C

Civciv : C.3, G.1752/1.

Ç

Çakal (Şagal) : C.1, G.258/4.

Çekirge (Melâh, Cerâd) : C.1, G.108/5,

D

Deve (Bair, Nâka, Üştür) : C.2, G.742/7;
C.3,G.1302/4, 1433/1, 1459/1, 1566/1, 1571/2,
1661/2.

Doğan (Togan, Bâz, Şâh-bâz, Şeh-bâz):

C.1, G.30/2, 30/6, 30/7, 39/5, 88/3, 139/1,
139/3, 145/5, 156/5, 162/1, 164/1, 288/3, 289/4,
301/2, 305/8, 472/1; C.2,G.505/1, 512/4, 548/8,
566/2, 585/3, 660/3, 684/2, 689/2, 706/1, 714/7,
720/7, 730/2, 746/2, 766/1, 807/3, 841/3,
972/1; C.3,G.1074/1, 1179/2, 1274/2, 1294/7,
1309/1, 1365/3, 1366/5, 1384/5, 1394/3,
1454/7, 1654/5, 1657/4, 1661/6, 1777/4,
1802/5, 1814/8. 1722/5.

Domuz (Tonuz, Hûk, Hınzâr) : C.1, G.389/3,
415/3; C.2,G.526/1, 537/2, 537/5, 556/6, 684/6,
684/7, 951/6; C.3,G.1286/2, 1526/1, 1747/4,
1769/2, 1788/4.

Düldül : C.2, G.786/3; C.3, G.1441/4, 1633/6,
1634/6.

E

Ejderhâ (Ejder, Ejdehâ) : C.1, G.8/2, 11/3,
68/4, 77/5, 266/1, 270/2, 278/2, 321/5, 351/3,
375/4, 392/5, 438/1, 444/2, 476/7; C.2,G.540/2,
580/3, 618/1, 754/3, 806/2, 806/4, 893/2, 982/4,
998/2; C.3, G.1202/2, 1319/6, 1333/3, 1434/5,
1439/2, 1511/1, 1512/2, 1522/3, 1530/1,
1545/5, 1591/4, 1604/3, 1757/5.

Eşek (Hâr, Himâr, Merkep) : C.1,G.31/3,
302/4, 319/7, 325/4, 458/4, 461/5; C.2,G.498/6,
517/2, 518/4, 726/4, 786/6, 789/5, 854/1;
C.3,G.1160/1, 1200/4, 1211/1, 1225/1, 1237/5,
1279/1, 1357/6, 1472/3, 1526/6, 1633/2,
1764/4, 1786/3, 1820/6.

F

Fare (Mûs) : C.1, G.351/4.

Fil (Pîl) : C.1, G.104/2, 180/2, 310/1;
C.2,G.778/4, 838/2, 1255/5; C.3, G.1311/6,
1452/4, 1663/2.

G

Güvercin (Kebûter, Hamâm) : C.1, G.103/9,
162/2, 169/3, 230/4, 387/5, 414/2, 422/1, 422/5,
448/4; C.2, G.514/4, 649/4, 671/3, 683/1,
906/3, 912/3, 926/4, 955/7, 965/4, 997/4;
C.3,G.1053/2, 1185/6, 1305/4, 1365/3, 1366/5,
1370/2, 1400/4, 1511/2, 1583/4, 1584/3,
1617/1, 1654/5.

H

Hayvân: C.3, G.1642/1.

Horoz (Hôrôs) : C.1, G.72/5, 426/1;
C.2,G.500/2, 547/2, 572/2, 959/1;
C.3,G.1089/2, 1207/5, 1471/4, 1619/4, 1624/5,
1738/5.

Hüdhüd : C.3, G.1064/1, 1433/4, 1460/1.

Hümâ : C.1, G.30/1, 30/2, 30/3, 30/4, 30/5,
30/6, 30/7, 39/5, 43/3, 72/5, 88/3, 93/5, 122/2,
156/3, 161/2, 162/2, 170/2, 242/4, 250/2, 289/3,
310/7, 408/1, 448/3, 474/2; C.2,G.500/2, 514/4,
557/3, 572/2, 585/3, 627/2, 664/5, 671/3, 679/5,
726/2, 730/2, 746/1, 787/5, 806/1, 838/1, 880/4,
898/2; C.3,G.1053/2, 1058/1, 1074/1, 1119/4,
1179/2, 1187/1, 1209/1, 1280/1, 1305/4,
1305/5, 1306/1, 1307/4, 1309/5, 1400/4,
1401/1, 1448/2, 1454/7, 1460/6, 1504/6,
1511/2, 1546/7, 1552/4, 1571/5, 1661/6,
1677/5, 1738/2, 1738/5, 1752/1, 1776/6,
1777/4.

K

Kaplan (Peleng) : C.1,G.139/2, 178/3, 226/5,
227/5, 321/6, 323/7; C.2,G.615/3, 647/5, 680/1,
717/1, 863/3, 923/4; C.3,G.1104/2, 1338/3,
1525/5, 1568/2, 1793/2.

Kaplumbağa (Keşef) : C.2,G.631/3, 668/1,
794/1; C.3,G.1320/5.

Karaca: C.3, G.1438/3.

Karga (Zâg, Gurâb) : C.1, G.156/3, 164/1,
170/2, 240/7, 245/4, 289/3, 320/1; C.2,G.524/3,
601/1, 627/2, 760/3, 972/1; C.3,G.1306/1,
1441/2.

Kaz (Bat): C.1, G.146/2, 298/4

Karınca (Mûr) : C.1, G.172/3, 288/5, 295/4,
327/3, 407/3; C.2,G.523/2, 765/1, 807/2, 885/2,
917/4, 984/5, 986/2; C.3,G.1065/6, 1100/4,
1179/1, 1232/3, 1337/4, 1460/2, 1460/3,
1610/4, 1666/4, 1765/6, 1778/7, 1785/5,
1801/5.

Keçi (Nahçîr) : C.2, G.509/1, 615/3.

Keklik (Kebk) : C.1, G.162/2, 301/2, 320/1,
472/1, 475/2, C.2,G.585/3, 660/3, 684/2, 841/3,
C.3,G.1179/2, 1245/2, 1260/6, 1365/3, 1384/5,
1394/3, 1552/4, 1571/5, 1777/4.

Koç (Keş) : C.2, G.578/2, 590/1, 853/6, C.3,
G.1196/2.

Koyun (Ganem, Gûsfend): C.1,G.214/4,
254/3, 366/1; C.2,G.538/6, 578/2, 590/1, 700/4;
C.3,G.1139/3, 1151/4, 1196/2, 1289/2, 1289/3,
1326/2, 1342/1, 1372/2, 1421/2, 1423/1,
1423/2, 1423/2, 1433/3, 1435/4, 1462/1,
1471/6, 1499/2, 1597/2, 1701/4, 1769/4.

Köpek (İt, Seg, Kelb) : C.1, G.21/3, 41/1, 41/6, 43/1, 50/2, 56/5, 84/3, 86/3, 87/2, 97/3, 153/5, 158/4, 189/2, 195/7, 206/1, 208/1, 211/2, 213/1, 225/3, 262/4, 273/2, 281/3, 300/5, 305/8, 310/7, 321/3, 325/1, 388/4, 400/2, 457/5; C.2,G.498/6, 508/2, 511/4, 513/3, 526/2, 530/5, 537/1, 542/1, 549/4, 556/6, 560/6, 579/2, 603/5, 639/3, 687/6, 705/2, 717/5, 720/3, 750/5, 755/4, 760/3, 787/4, 792/5, 807/1, 809/2, 954/5, 964/4, 970/4; C.3,G.1048/5, 1048/7, 1050/4, 1056/1, 1077/4, 1108/4, 1112/3, 1112/4, 1119/3, 1128/2, 1162/2, 1176/5, 1209/3, 1218/1, 1218/2, 1218/3, 1218/4, 1218/5, 1224/6, 1228/2, 1232/3, 1236/5, 1253/3, 1286/2, 1310/1, 1357/7, 1358/5, 1376/3, 1396/7, 1421/5, 1438/1, 1458/1, 1472/2, 1505/4, 1560/4, 1631/5, 1649/4, 1655/5, 1656/4, 1656/5, 1664/3, 1665/6, 1686/3, 1686/4, 1689/1, 1693/4, 1694/3, 1727/6, 1735/5, 1739/1, 1741/7, 1749/4, 1764/4, 1768/1, 1778/1, 1781/2, 1787/4, 1801/2.

Kuduz: C.1, G.213/4; C.2, G.526/1, 537/4, 560/6.

Kumru (Kumrî) : C.3, G.1086/1.

Kurt (Gürk) : C.1,G.120/5; C.2,G.556/6, 700/1, 700/2, 700/3, 700/4, 700/5; C.3,G.1655/1.

Kurt (Dûd, Kirm) : C.1, G.270/1, 278/2, 344/5, 429/1, 429/4, 429/5; C.2,G.512/1, 594/1, 604/1; C.3,G.1202/2, 1453/4, 1672/2.

Kuş (Murg, Tayr, Tâ'ir, Tuyûr, Tayyâr, Mugannî, Ferîd): C.1, G.2/1, 30/2, 30/7, 49/2, 56/1, 97/2, 101/4, 155/4, 156/5, 162/1, 162/4, 182/3, 232/2, 250/2, 251/1, 256/1, 288/3, 288/4, 310/6, 320/1, 320/3, 327/5, 329/2, 352/4, 356/7, 372/1, 413/2, 417/5, 422/1, 448/1, 457/2, 466/1,

475/2, 488/3; C.2,G.498/1, 498/2, 505/1, 535/3, 544/4, 570/5, 585/3, 627/2, 645/4, 645/7, 647/3, 664/5, 671/4, 725/6, 746/2, 747/8, 765/4, 766/1, 782/3, 791/6, 838/1, 856/5, 865/4, 868/1, 885/5, 890/3, 912/2, 917/2, 927/5, 932/5, 955/7, 997/4; C.3,G.1010/2, 1053/2, 1064/1, 1072/1, 1079/4, 1101/5, 1115/4, 1142/2, 1183/1, 1183/6, 1207/5, 1239/2, 1291/4, 1299/4, 1308/2, 1309/3, 1309/5, 1359/3, 1363/1, 1387/3, 1394/7, 1433/4, 1436/4, 1448/2, 1458/4, 1460/1, 1471/4, 1485/4, 1546/6, 1552/4, 1557/4, 1609/5, 1624/5, 1657/4, 1659/1, 1661/6, 1700/4, 1701/2, 1718/1, 1722/5, 1752/1, 1760/8, 1785/7, 1805/3, 1814/1.

Kuzgun (Kelâg) : C.1, G.170/3.

Kuzu (Bere, Hamel) : C.1, G.49/3, 161/7, 214/4, 254/3, 269/1, 360/3; C.2,G.517/7, 578/2, 590/1, 700/2, 825/3, 1129/2; C.3,G.1151/4, 1196/2, 1326/2, 1372/2, 1421/2, 1423/2, 1462/1, 499/2, 1618/4, 1701/4, 1769/4.

L

Lâgar: C.1, G.451/5.

Leylek: C.1, G.256/1.

M

Maymun (Meymûn) : C.3, G.1512/3.

Mercân: C.1, G.47/5, 162/2, 315/2, 401/4, 418/4; C.2,G.738/3; C.3,G.1131/2, 1322/2.

Mûsikâr, Kaknûs: C.1,G.238/2, 253/3, 321/3, 468/6, C.3,G.1276/4, 1276/5, 1621/5, 1700/5.

Ö

Öküz (Sevr) : C.1, G.161/7, 269/1, 483/5; C.2,G.825/3.

Örümcek (Ankebût) : C.1, G.145/1.

P

Papağan (Tûfî) : C.1, G.79/1, 177/4, 200/2, 204/1, 205/6, 211/5, 305/9, 319/4, 353/2, 361/2, 377/9, 396/3, 400/5, 404/5, 441/4, 476/4, 487/9, 489/5, 492/4; C.2, G.515/4, 524/2, 526/7, 528/1, 561/7, 587/1, 694/2, 746/2, 757/1, 880/5, 890/5, 965/5, 997/2; C.3, G.1018/4, 1115/1, 1166/4, 1172/4, 1176/1, 1185/8, 1243/5, 1298/7, 1302/1, 1380/3, 1394/7, 1438/4, 1454/7, 1459/4, 1472/7, 1477/4, 1480/2, 1543/7, 1614/5, 1618/1, 1622/5, 1630/4, 1650/3, 1673/5, 1776/2, 1789/4, 1807/3, 1814/9.

Pars (Bebr) : C.3, G.1242/5.

Pervâne : C.1, G.13/1, 21/2, 138/3, 246/1, 338/3, 341/5, 343/2, 383/2, 411/2, 415/2, 450/5, 460/2; C.2, G.515/3, 533/3, 606/1, 625/2, 625/3, 628/2, 648/4, 690/3, 694/3, 725/3, 844/4, 910/3, 918/1; C.3, G.1006/1, 1042/3, 1077/1, 1088/3, 1129/1, 1143/5, 1163/4, 1238/1, 1275/3, 1320/1, 1386/1, 1387/4, 1388/5, 1419/3, 1444/2, 1567/3, 1610/1, 1611/1, 1639/3, 1698/3, 1768/5.

Pôst: C.1, G.178/3, C.2, G.697/5, C.3, G.1211/6.

R

Ruh [Gergedan veya Büyük bir kuş (Ankâ)]:

C.1, G.26/3, 104/2, 180/2; C.2, G.778/4, 1255/5; C.3, G.1311/6.

S

Sadef: C.1, G.140/4, 167/3, 200/3, 245/1, 333/10, 384/6, 429/3; C.2, G.606/4, 631/1,

686/2, 860/5, 967/3, 979/3; C.3, G.1042/2, 1111/4, 1145/3, 1581/4.

Saka (Sakâ) : C.1, G.316/5; C.3, G.1135/1, 1135/3, 1192/4, 1322/6, 1334/4.

Sansar (Kakum) : C.2, G.866/4, 965/6.

Semender: C.1, G.347/4, 447/5, 460/5, 477/5; C.2, G.787/5, 802/5, 900/3, 990/4; C.3, G.1075/2, 1177/3, 1507/6, 1584/3.

Serçe (Çetük, Çetûk, Güncişk, Usfûr) :

C.3, G.1179/2, 1337/6.

Sığır: C.3, G.1533/2.

Sığircık: C.2, G.556/3.

Sîmurg: C.2, G.706/1, 726/2.

Sincap: C.3, G.1823/2.

Sinek (Mekes, Meges, Zübâb) : C.1, G.160/2, 261/6, 289/4, 326/2, 400/5; C.2, G.557/3, 706/1, 726/2, 726/5, 741/1, 865/4; C.3, G.1079/5, 1115/4, 1228/2, 1302/7, 1307/3, 1321/2, 1366/7, 1436/4, 1463/5, 1468/1, 1522/2, 1776/6, 1776/7, 1796/5.

Sülün (Tezerv): C.2, G.972/1.

Ş

Şâhin: C.1, G.448/3, 475/2; C.3, G.1260/6, 1384/5, 1738/2.

T

Tavşan (Har-gûş): C.2, G.603/5; C.3, G.1801/2.

Tavuk (Mâkiyân) : C.3, G.1457/2.

Tavus (Tâvûs): C.2, G.519/5, 587/1, 602/3;
C.3,G.1101/5, 1271/1, 1282/2, 1598/5, 1621/2,
1624/5.

Tâzî: C.2, G.786/3.

Tilki (Rûbâh) : C.1, G.147/2.

Timsah (Neheng) : C.1,G.282/4;
C.3,G.1754/3.

Turaç (Turâc, Dürrâc) : C.2, G.975/1;
C.3,G.1777/4.

Turna (Küleng): C.1, G.424/1; C.3, G.1014/3.

V

Vahşî, Vuhûş: C.1, G.232/2, 329/2;
C.3,G.1142/2, 1149/5, 1304/3, 1393/2, 1450/2,
1460/1.

Y

Yarasa (Şeb-gîr): C.1, G.462/5; C.2, G.873/5,
883/1; C.3,G.1073/3, 1295/1.

Yengeç: C.2, G.993/1.

Yılan (Mâr, Ef'î, Mâr, Su'bân): C.1, G.141/2,
143/2, 221/4, 270/1, 317/3, 346/7, 349/1, 358/5,
372/1, 374/1, 381/3, 392/6, 394/5, 409/2, 430/1,
468/5, 488/2, 488/4; C.2,G.498/7, 501/2, 681/6,
794/3, 807/2, 809/1, 900/4, 919/1, 930/3;
C.3,G.1153/6, 1154/3, 1180/4, 1182/2, 1197/3,
1245/3, 1291/5, 1319/6, 1399/1, 1448/2,
1450/4, 1459/5, 1506/4, 1642/4, 1689/3,
1714/1, 1725/4, 1758/3, 1772/3, 1774/4,
1794/1, 1801/5,

Z

Zürâfâ (Zurefâ): C.2, G.718/9

ÖZGEÇMİŞ

1981 yılında Sakarya'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Sakarya'da tamamladı. 2003 yılında Sakarya Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü kazandı. 2006 yılında bu bölümden mezun oldu. Aynı yıl Sakarya Üniversitesinin Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı'nda yüksek lisans programına kabul edildi.